

AJRAKONIA

REGIONÁLIS
TUDOMÁNYOS
ÉVKÖNYV

58.
2020.

ARRABONA 58.

ARRABONA

58.

RÓMER FLÓRIS
Művészeti és Történeti
Múzeum, Győr

GYŐR
2020

ARRABONA 58. 2020.
Regionális Tudományos Évkönyv

Szerkesztőbizottság:

Bana József, Barna Attila, Csiszár Attila, Czigány Dávid,
Horváth József, László Csaba (elnök), N. Matus Zsanett,
Szalay Balázs, Székely Zoltán, Vajk Ádám

Felelős szerkesztő:

Nemes Gábor

Szerkesztők:

Cserhalmi Zoltán, Kelemen István

Olvasószerkesztő:

N. Matus Zsanett

Külső lektorok:

Juan Cabello, Feld István, Gyarmati András, Kiss Gábor,
Lővei Pál, Mentényi Klára, Tóth Imre

Arculatterv és technikai szerkesztés:

Tanai Csaba Taca

A kiadvány megjelenését támogatta:

Győri
Egyházmegyei
Levéltár

Nemzeti Kulturális Alap

SOPRONI MÚZEUM
ALAPÍTVÁNY

ISSN 0571-1304

Kiadja: Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum
Nyomdai kivitelezés: Palatia Nyomda és Kiadó Kft.
Megjelenik: 500 példányban

TARTALOM

TANULMÁNYOK

ÜNNEPI TANULMÁNYOK A 70 ÉVES LÁSZLÓ CSABA TISZTELETÉRE

<i>Mentényi Klára</i>	
BARÁTI KÖSZÖNTŐ	11
LÁSZLÓ CSABA. BIBLIOGRÁFIA	15
<i>Tomka Péter</i>	
HAFONATDÍSZEK A TÁPI AVAR KORI TEMETŐBEN	29
<i>Juan Cabello</i>	
ÚJLAK KÖZÉPKORI EREDETŰ TEMPLOMÁNAK KUTATÁSA	69
<i>Fülöp András</i>	
BARÁTI ÜDVÖZLET A GYŐRÚJBARÁT-PUSZTAFALU-TEMETŐ LELŐHELYRŐL	93
<i>Feld István</i>	
A MAGYARÓVÁRI VÁR KUTATÁSÁNAK KÉRDÉSEI	105
<i>Vizi Márta</i>	
A CSESZNEKI VÁR KÁLYHÁS LELETANYAGÁNAK ELŐZETES VIZSGÁLATA	129
<i>Lővei Pál</i>	
GYŐR ÉS KÖRNYÉKE BÉLYEGES TÉGLÁIRÓL	149
<i>Mentényi Klára – B. Benkhard Lilla</i>	
„SZÉCHÉNYI GYÖRGY KALOCSAI ÉRSEK GYŐRI PÜSPÖK BELSŐ VÁROSUNKBAN PATER JESUITA URAMÉK SZÁMÁRA COLLEGIUMOT IGYEKEZNÉK EXISTALNI ...” A kőszegi jezsuita rendház alapítása és építéstörténete 1725-ig	173
<i>Haris Andrea</i>	
AZ ATTRIBÚCIÓ HATÁRAI ÉS A GYÖMÖREI TEMPLOM	201
<i>G. Lászlay Judit</i>	
EGY MOSONBÓL BETELEPÜLT VASKERESKEDŐ HÁZA VESZPRÉMBEN (Veszprém, Jókai utca 8.)	213
<i>Németh Katalin</i>	
GONDOLATOK A PANNONHALMI BAZILIKA BELSŐ FELÚJÍTÁSÁRÓL	231
<i>Bíró László</i>	
CSAK MESÉLEK A pannonhalmi bazilika megújításának restaurátori metszetei	249
<i>Gál Tibor</i>	
A RÁBASZENTMIKLÓSI RÓMAI KATOLIKUS TEMPLOM HELYREÁLLÍTÁSA 1995–2000	267

ZÚRZAVAROS ÉVEK 1919–1921
A 2020. SZEPTEMBER 30-ÁN A GYŐRI EGYHÁZMEGYEI LEVÉLTÁR
ÁLTAL RENDEZETT TUDOMÁNYOS KONFERENCIA ELŐADÁSAI

<i>Soós Viktor Attila</i>	A GYŐRI EGYHÁZMEGYE VÉRTANÚI A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG IDEJÉN	281
<i>Nagy Szabolcs</i>	GYŐR 1919. ÉVI ROMÁN MEGSZÁLLÁSÁNAK KATONAI VONATKOZÁSAI	301
<i>Ablonczy Balázs</i>	SELMEC–GYŐR–SALZBURG Szitnyai Zoltán menekülés-elbeszélései	315
<i>Jankó Ferenc – Győri Róbert</i>	BURGENLAND VAGY NYUGAT-MAGYARORSZÁG: AZ OSZTRÁK ÉS MAGYAR FÖLDRAJZTUDOMÁNY ÉRVEI	325
<i>Benkéné Jenőffy Zsuzsanna</i>	A NYUGAT-MAGYARORSZÁGI KÉRDÉS ÁRNYÉKÁBAN Stehlik László papi pályája a Győri Egyházmegyében	345
<i>Schmidt Péter</i>	HUBER JÁNOS ÉS THULLNER JÁNOS: KÉT ELLENTÉTES PAPI ÉS POLITIKUSI PÁLYA TRIANON IDEJÉN	357
<i>Tóth Imre</i>	AZ ELSŐ MAGYAR BÉKEREVÍZIO A velencei szerződés 1921-ben	375
 SZEMLE		
<i>Gőzsy Zoltán – Varga Szabolcs</i>	Dominkovits Péter – D. Szakács Anita: Sopron élén Sopron város polgármesterei Hummel Kristóftól Lackner Kristófig (1552–1631) Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, Sopron, 2020.	396
<i>Eőry Áron</i>	Forradalmak sodrában II. Visszaélések és atrocitások Sopronban és Sopron vármegye területén a Tanácsköztársaság idején Összeállította, bevezette, jegyzetelte: Suslik Ádám. Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, Sopron, 2020.	401
<i>Perger Gyula</i>	Szalay Sándorné: Szülőfalum Rábacsanak Rábacsanak Község Önkormányzata – Rábaközi Helytörténet-kutatók Társulata, [Hely nélkül], 2020.	404
E SZÁMUNK SZERZŐI		407

SUMMARY

STUDIES

CELEBRATORY STUDIES FOR THE 70TH BIRTHDAY OF CSABA LÁSZLÓ

<i>Klára Mentényi</i>	
FRIENDLY GREETING	11
THE BIBLIOGRAPHY OF CSABA LÁSZLÓ	15
<i>Péter Tomka</i>	
PLAIT CLASP DECORATIONS IN THE AVAR CEMETERY OF TÁP	29
<i>Juan Cabello</i>	
RESEARCH OF THE MEDIEVAL CHURCH OF ÚJLAK	69
<i>András Fülöp</i>	
FRIENDLY GREETING FROM THE SITE OF GYŐRÚJBARÁT–PUSZTAFALU-TEMETŐ ..	93
<i>István Feld</i>	
ISSUES OF RESEARCHING THE CASTLE OF MAGYARÓVÁR	105
<i>Márta Vizi</i>	
PRELIMINARY STUDY OF THE STOVE FINDS OF THE CSESZNEK CASTLE	129
<i>Pál Lővei</i>	
STAMPED BRICKS FROM GYŐR AND ITS SURROUNDINGS	149
<i>Klára Mentényi – Lilla B. Benkhard</i>	
THE ESTABLISHMENT OF THE JESUIT MONASTERY OF KŐSZEG AND ITS CONSTRUCTION HISTORY UNTIL 1725	173
<i>Andrea Haris</i>	
THE LIMITATIONS OF ATTRIBUTION AND THE CHURCH OF GYÖMÖRE	201
<i>Judit G. László</i>	
THE HOUSE OF AN IRON DEALER WHO MOVED FROM MOSON TO VESZPRÉM (8 JÓKAI STREET, VESZPRÉM)	213
<i>Katalin Németh</i>	
REFLECTIONS ON THE INTERIOR RENOVATION OF THE PANNONHALMA BASILICA	231
<i>László Bíró</i>	
Brainstorming about the Issues of the Renovation of the Pannonhalma Basilica	249
<i>Tibor Gál</i>	
THE RESTORATION OF THE CATHOLIC CHURCH OF RÁBASZENTMIKLÓS 1995–2000	267

TURBULENT YEARS 1919–1921
PRESENTATIONS OF THE SCIENTIFIC CONFERENCE ORGANIZED BY THE
DIOCESAN ARCHIVES OF GYŐR ON SEPTEMBER 30, 2020

<i>Attila Viktor Soós</i>	
MARTYRS OF THE GYŐR DIOCESE DURING THE SOVIET REPUBLIC	281
<i>Szabolcs Nagy</i>	
GYŐR 1919. ÉVI ROMÁN MEGSZÁLLÁSÁNAK KATONAI VONATKOZÁSAI	301
<i>Balázs Ablonczy</i>	
SELMEC-GYŐR-SALZBURG	
Refugee Narratives of Zoltán Szitnyai	315
<i>Ferenc Jankó – Róbert Győri</i>	
BURGENLAND OR WESTERN HUNGARY:	
THE ARGUMENTS OF AUSTRIAN AND HUNGARIAN GEOGRAPHY	325
<i>Zsuzsanna Benkéné Jenőffy</i>	
IN THE SHADOW OF THE WEST-HUNGARIAN QUESTION	
The Career of László Stehlik in the Diocese of Győr	345
<i>Péter Schmidt</i>	
JÁNOS HUBER AND JÁNOS THULLNER –	
TWO CONTRASTING ECCLESIASTICAL AND POLITICAL CAREERS	
AT THE TIME OF THE TRIANON TREATY	357
<i>Imre Tóth</i>	
THE FIRST HUNGARIAN PEACE REVISION	
THE TREATY OF VENICE IN 1921	375
 REVIEWS	
<i>Gőzsy Zoltán – Varga Szabolcs</i>	
Péter Dominkovits – Anita D. Szakács: At the Head of Sopron.	
The Majors of Sopron Town from Kristóf Hummel to Kristóf	
Lackner (1552–1631). The Sopron Archives of Győr-Moson	
Sopron County of the Hungarian National Archives.	
Sopron, 2020.	396
<i>Áron Eőry</i>	
In the Course of Revolutions II. Abuses and Attrocities in Sopron	
and Sopron County During the Soviet Republic. Compiled,	
introduced and annotated by Ádám Suslik. Sopron, 2020.	401
<i>Gyula Perger</i>	
Sándorné Szalay: My Native Village:	
Rábacsanak. Rábacsanak, 2020.	404

ÜNNEPI TANULMÁNYOK
A 70 ÉVES LÁSZLÓ CSABA TISZTELETÉRE

TABULA GRATULATORIA

Arnóth Ádám	Hajdók Judit
Bakó Zsuzsanna	Horogszegi Tamás
Bardoly István	Igaz Rita
Bartos György	Ivicsics Péter
Bencze Zoltán	Klaniczay Péter
Biczó Piroska	Koppány András
Bognár Gábor	Magyar Károly
Bóna István	Mulasicsné Nagy Éva
Borossay Katalin	Nagy Veronika
Csejdy Júlia	Nemes András
Csomortány Levente	Novák Judit
D. Mezey Alice	Oltai Péter
Dankó Katalin	Osgyányi Vilmos
Erős Erika	P. Hajmási Erika
Facsády Annamária	Partiné Samu Viktória
Farbaky Péter	Rácz Miklós
Farbakyné Deklava Lilla	Rozmann Viktor
Fehérvári Zoltán	Simon Zoltán
Fenesi Livia	Szabadics Anita
Fülöpp Róbert	Szecskó Ágnes
Gaylhoffer Kovács Gábor	Szőkrön Péter
Gerák Miklós	T. Nagy György és Varga Katalin
Gerelyes Ibolya	Tarbay Anna Mária
Gömöry Judit	Thury László
Győr Attila	Tomka Gábor
Hack Róbert	Velladics Márta
Hadik András	Wittinger Zoltán

BARÁTI KÖSZÖNTŐ

Elöljáróban el kell mondanom, hogy az idén 70 éves László Csabával 1979 óta vagyunk kollégák, 1989-től pedig huszonöt éven át lakásszomszédok és családi jó barátok. Számos munkán dolgoztunk együtt, sok mindent tanultam tőle. Ennek ellenére, vagy éppen ezért, részben elfogultságom okán, részben pedig, mert nem vagyok régész, nem vállalkozhatom egy őt megillető, részletes pályakép megírására.

A győri születésű és az itteni bencés gimnáziumban végzett diák – mivel akkor emiatt nem vették fel a bölcsészkar nappali tagozatára – előbb hídépítő mérnöknek tanult, majd eredeti érdeklődését követve gyorsan váltott. 1975-ben az Országos Műemléki Felügyelőség (OMF) Tudományos Osztályára került, ahol kapóra jött műszaki tudása. Eleinte rajzolóként, majd miután diplomát szerzett az ELTE-n, régészként foglalkoztatták. Hosszú, folyamatos pályáját kiemelkedő fontosságú emlékek kísérik. Kezdként idősebb régészek, főként Kozák Károly, G. Sándor Mária és Valter Ilona beosztott munkatársa volt például Egerben, Egyházasdengelegen, Kiszomborban, Óriszentpéteren, Pécsváradon, Siklóson és Szentgotthárdon. Szinte nem létezik az országnak olyan területe, ahol ne dolgozott volna, önálló tevékenységének legnagyobb része mégis inkább a Dunántúlra esik. Csesznek vára, Győrben a püspökvár, majd a székesegyház, Várpalota, Pannonthalmán a bencés apátsági templom, Tihanyban pedig a kolostor, Héderváron a Khuen-Héderváry-Viczay-, Pápán az Esterházy-, Lovasberényben pedig a Cziráky-kastély jelzik talán a legfontosabb állomásokat. Kivételnek számít két nagy Borsod megyei munka: Szerencs várkastélya, Martonyiban a pálos templom- és kolostorrom, illetve a Pest megyei gödöllői Grassalkovich-kastély és a skót bencések egykori budajenői rendháza.

A kisebb falusi templomok közül most csak a dunántúli Balatonszőlős, Bakonyszentlászló, Győrzámoly, a hédervári Boldogasszony-templom, Hőgyész, Lovas, Meszlen, Monoszló, Rajka, Rábaszentmiklós és Szentivánfa jut eszembe. A további kastélyok, kisebb nemesi kúriák közül pedig érdemes megemlíteni Acsádon a Szegedy, Badacsonytomajban a Malatinszky, Balatonlellén a Szalay, Komlódtótfalun a Becsky, Lengyelben az Apponyi, Magyarszecsődön a Batthyány, Bögötén a Bozzay-Horváth, Répceszentgyörgyön a Szentgyörgyi-Horváth, Hegyfalun a Széchenyi, Szalmatercsen a Ruttkay, Zsákán pedig a Rédey család egykori lakhelyét. Hosszú azoknak a városoknak a listája: Győr mellett Eger, Esztergom, Gyöngyös, Kőszeg, Miskolc, Mosonmagyaróvár, Pápa, Pécs, Sáropata, Sopron, Szécsény, Szentendre, Szombathely, Tata, Veszprém stb., ahol a legkülönbözőbb korú erődtételek, lakóházak, városi paloták, egyházi és más funkciójú építmények felújítás előtti kutatásában vett/vesz részt.

Munkája örömteli elismerése 1998-ban a Magyar Műemlékvédelemért díj, 2005-ben a Régészeti és a Művészettörténeti Társulat által adományozott Kuzsinszky-díj. A fenti kutatásokon sok esetben más kollégákkal együtt dolgozott. Generációkból és a nálunk fiatalabbak közül, velem együtt, számos régész, művészettörténész, építész és műemlékes munkatárs őriz jó emlékeket ezekről az izgalmas helyszíneken általában felfokozott munkálásban, de mindig jókedvűen, barátságos légkörben, esti poharazgatással eltöltött napokról-hetekről. Talán akik a legtöbbet dolgoztunk vele: Arnóti Zsuzsa, Juan Cabello, Erős Erika, Feld István, Fülöp András, Gere László, Haris Andrea, Koppány András, Kovács Anikó, Kovács Klára, G. Lászlai Judit, Laár Erika, †Máthé Géza, Mentényi Klára, Németh Katalin, Rácz Miklós, Rozmann Viktor, P. Samu Viktória, Simon Zoltán, Somorjay Sélysette, Szökrön Péter.

Ahogy öregszünk, egyre nyilvánvalóbb, hogy mekkora, fokozatosan növekvő űrt teremt a magyarországi műemlékvédelem mélyreható és aprólékos történeti feldolgozásának hiánya. Olyannyira, hogy ma már félő, ez a 19. században kialakult, sajátosságosan összetett, ennek ellenére kétségkívül önálló humán diszciplína hamarosan feledésbe merül, sem alakjait, sem mindennapi tevékenységeit, gyakran változó célkitűzéseit, hányatott sorsának részleteit nem őrzi meg a kulturális emlékezet. Fokozottan érvényes ez az 1957–2012 közötti, mondhatni még stabil intézményrendszerrel rendelkező időszakra, de a teljes széthullás ezt követő éveire is. Napjainkban annak lehetünk tanúi, miképpen szünteti meg és veszi át az öröklött épületállomány méltó megőrzésére hosszú évtizedek alatt létrejött szaktudás helyét valamely aktuális külső érdeket képviselő szervezet, művészeti ág vagy működési terület, az egyháztól a kortárs építészetten át a turisztikáig.

Életinterjúk sem készültek (emiatt persze csak magunkra mutogathatunk), pedig az első nagy generáció sok meghatározó személyisége sajnos már nincs közöttünk. Ha elgondolkodunk azon, valójában mitől vált az OMF igazán cselekvőképessé és értékteremtővé egy ideológiailag súlyosan korlátolt, pénztelen korban, ebben éppen néhány rendkívül kreatív és az elvégzett munka minősége iránt elkötelezett, mondhatni belső kényszeres egyéniség lehetett a meghatározó. Tudjuk, közülük többen a háború előtti magas műveltséget és szakértelmet is magukkal hozták. Természetes, hogy hamarosan műhelyek szerveződtek körük. Eleinte főként az építészeknél volt ez így. László Csabának (Juan Cabello-val és Feld Istvánnal) a széles középgeneráció idősebb tagjaként fontos szerepe volt abban, hogy átformálva a mindaddig – és tegyük hozzá, más intézményekben napjainkig továbbélő – merev régészeti hierarchiát, az OMF-ben kialakuljon a több szakember együttes jelenlétét igénylő helyszíni csapatmunka. Az első közé közé tartozott, akik felismerve a régészeti és falkutatás módszertani összefüggéseit és egymásra utaltatóságát hamar szorgalmazni kezdték, majd el is érték, hogy egy-egy feladaton az eltérő tanultságú régész és művészettörténész kutatók közösen dolgozhassanak. A szervezet és az akkori vezetés rugalmasságát dicséri, hogy ebben lehetőséget

látott. A műszaki tanultságú Csabát – akit azon túl, milyen volt egykor a vizsgált épület – az is érdekelt, milyen lesz a helyreállítás után, így természetessé vált az OMF tehetséges építészeivel való közös gondolkodás és együttműködés.

Kezdeményezőként komoly érdeme van abban, hogy a jelentősebb felújítások körül team-ek alakultak ki, persze néha túlzott tervezői hangsúllyal. Az 1980-as évek elejére ezek általánossá váltak és több területen bekapcsolódtak az egyes megyék műemlékeinek sorsáért felelős felügyelők is. Ennek a Dávid Ferenc művészettörténész (hozzá tartoztak akkoriban a falkutatók) által hasonlóképpen erőteljesen képviselt szemléletnek köszönhetően vált lehetségessé, hogy minket, akik többen ez idő tájt léptünk be az OMF-be, már kezdőként teljes jogú szakembernek tekintettek, véleményünkre kíváncsiak voltak. Érthető, hogy ebben a légkörben felszabadultan éreztük magunkat és boldogan tanultunk azoktól, akik nálunk jóval többet tudtak. Az OMF-nek, majd felsorolni most nem kívánt jogutódainak éppen ebben a szoros szakmai és emberi kapcsolatokat kialakító, a helyszíni feladatok által meghatározott műhelymunkában volt az igazi ereje, ha akkor a kisebb napi gondok miatt ezt mi magunk sem láttuk tisztán. Sokáig, esetenként máig továbbélő, szűkebb és tágabb szakmai és baráti körök alakultak, amelyek képesek voltak a felülről jövő, tudatos szétzilálás után is életben tartani a szakszerű műemlékvédelemre irányuló aktív törekvéseket. Ennek eredménye lett a 2009-ben megalakult Régi Épületek Kutatóinak Egyesülete (RÉKE), amelynek természetesen Csaba is alapító tagja.

Precíz és a maga elé tűzött feladatokat ellátni képes intézménnyé, jó értelemben vett szakhivatallá sohasem tudott válni sem a kezdeti szervezet, sem jogutódai. Oka elsősorban a mindenkori pénzügyi kormányzat szűklátókörűségében keresendő, amely nem csupán az aktuális intézmény költségvetési keretét szabta alacsonyra, időnként pénz termelésére is kötelezve valamely részlegét, de elutasította a műemlék felújításokhoz kapcsolódó támogatások minden formáját. Emellett egyre inkább lehetetlenné vált újabb fiatal szakemberek felvétele, ami azzal járt/jár, hogy a legfiatalabb nemzedék tagjai is lassan az 50. életévük felé közelednek. A rendelkezésre álló létszámmal egyszerűen lehetetlen volt ellátni az egyre szaporodó, sokféle feladatot. A középvezetők, akik közé a 2000-es években egy ideig Csaba is tartozott, más-más elképzelések mentén, de mindannyian ezekkel a gondokkal küzdöttek.

László Csaba szemléletében elsősorban a gyakorlat a meghatározó. Mindnyájunknak gyakran hangsúlyozta: nekünk az a dolgunk, hogy minél teljesebben megismerjük az adott helyszínt, az álló vagy a már elpusztult, rommá vált épületet. Ehhez ugyanis mi, műemlékes kutatók értünk, míg mások egyéb dolgokhoz. E téren az évtizedek során hatalmas tapasztalatot szerzett, amit tanárként is igyekezett átadni a Műszaki Egyetem Műemléki Szakmérnöki Karára jelentkező hallgatóknak. Amúgy is igazi, jó tanár, szívesen magyaráz és mesél fiatal kollégának, kivitelezőnek, beruházónak, külső érdeklődőnek. Szakmai tanácsért bárki fordulhat hozzá. Közismert kedvessége, barátságossága és jó kapcsolatteremtő képessége számos nehéz helyzet megoldásában segít.

Mindig nagy figyelmet fordított és fordít a dokumentálásra, amelyben különösen nagy szerepet játszik a rajzi rész, a saját maga által készített, kutatás közbeni és utáni felmérés. Vezetőként ragaszkodott ahhoz, hogy bármennyire is sürgető egy újabb feladat, elkészüljenek a dokumentációk. Igaza volt, azokkal együtt, akik hasonlóképpen gondolkodtak, ugyanis a legtöbb feltárás értékes eredményeit egyedül ezek az anyagok őrzik meg az utókor számára. Ahogyan mindnyájunknak, menet közben neki sem volt elég ideje a publikációk megírására, de figyelt arra, hogy fontosabb munkáit kisebb-nagyobb tanulmányokban, cikkeken közlétegye. Ez a lista – az általa megvizsgálandó épületek számával együtt – szerencsére folyamatosan bővül. 2018 óta – újabb feladatot vállalva – azzal is támogatja kollégáit és a szakmát, hogy a megújult Arrabona szerkesztőbizottságának elnökeként pártfogolja műemlékvédelmi, régészeti témájú tanulmányok megjelenését.

Kedves Csaba! Így most mi is Neked köszönhetjük ezt a kötetet, aminek együtt örülünk és közösen koccintunk rá, no meg a születésnapodra. Ahogyan nagy vídában már megtettük és megtesszük ezután is minden évben.

Mentényi Klára

LÁSZLÓ CSABA

BIBLIOGRÁFIA¹

1979

FELD ISTVÁN – JAKUS LAJOS – ***: Csővár. *Studia Comitatus* 7. (1979) 7–62.

1980

A balatonszőlősi református templom kutatása. Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 15. (1980) 113–124.

1981

FELD ISTVÁN – ***: Gótikus és reneszánsz épületfaragványok a csővári és solymári várból. *Művészettörténeti Értesítő* 30. (1981) 81–94.

1982

JUAN CABELLO – ***: Csesznek, vár. In: *Régészeti Füzetek* Ser. 1. No. 35. Az 1981. év régészeti kutatásai. Budapest, 1982. 109.

*** – VALTER ILONA: Szerencs, Rákóczi vár. In: *Régészeti Füzetek* Ser. 1. No. 35. Az 1981. év régészeti kutatásai. Budapest, 1982. 135.

1983

DÁVID FERENC – ***: Győr, Püspökvár. In: *Régészeti Füzetek* Ser. 1. No. 36. Az 1982. év régészeti kutatásai. Budapest, 1983. 102.

*** – VALTER ILONA: Szerencs, Rákóczi vár. In: *Régészeti Füzetek* Ser. 1. No. 36. Az 1982. év régészeti kutatásai. Budapest, 1983. 124.

1984

DÁVID FERENC – ***: Hédervár, kastély. In: *Régészeti Füzetek* Ser. 1. No. 37. Az 1983. év régészeti kutatásai. Budapest, 1984. 12.

1985

Hédervár, kastély. In: *Régészeti Füzetek* Ser. 1. No. 38. Az 1984. év régészeti kutatásai. Budapest, 1985. 101.

Szerencs, Rákóczi vár. In: *Régészeti Füzetek* Ser. 1. No. 38. Az 1984. év régészeti kutatásai. Budapest, 1985. 121–122.

1986

Hédervár, kastély. In: *Régészeti Füzetek* Ser. 1. No. 39. Az 1985. év régészeti kutatásai. Budapest, 1986. 91–92.

DANKÓ KATALIN – FELD ISTVÁN – ***: Sárospatak, Vörös torony. In: *Régészeti Füzetek* Ser. 1. No. 39. Az 1985. év régészeti kutatásai. Budapest, 1986. 107.

---

¹ BARDOLY ISTVÁN gyűjtése alapján kiegészítette és szerkesztette: GYÖRKE RÉKA, LÉHNER ZITA ÉS NEMES GÁBOR. A bibliográfiai tételek évenkénti bontásban szerepelnek, az egyes éveken belül az „önálló mű (kötet/füzet) – tanulmánykötetben vagy periodikában megjelent cikk – beszámoló, jelentés – szerkesztés” sorrendben lettek feltüntetve.

1987

- Pannonhalma, Bazilika. In: Régészeti Füzetek Ser. 1. No. 40. Az 1986. év régészeti kutatásai. Budapest, 1987. 83.
- DANKÓ KATALIN – FELD ISTVÁN – ***: Sárospatak, Vörös torony. In: Régészeti Füzetek Ser. 1. No. 40. Az 1986. év régészeti kutatásai. Budapest, 1987. 114.

1988

- DANKÓ KATALIN – FELD ISTVÁN – ***: Sárospatak, Vörös torony. Régészeti Füzetek Ser. 1. No. 41. Az 1987. év régészeti kutatásai. Budapest, 1988. 99.

1990

- A hédervári vár. In: Castrum Bene 1989. Várak a 13. században. A magyar várépítés fénykora. Szerk. HORVÁTH LÁSZLÓ. Gyöngyös, 1990. 184–189.

1991

- Hédervár, műemlékek. (Tájak, korok, múzeumok kiskönyvtára, 397.) [Budapest], 1991.
- Kutatások Pannonhalmán 1986–1990. Műemlékvédelmi Szemle 1. (1991:2) 17–20.
- JUAN CABELLO – ***: Régészeti feltárás Budafelhévíz területén. Műemlékvédelmi Szemle 1. (1991:1) 28–29.
- Pannonhalma, Főapátság. In: Régészeti Füzetek Ser. 1. No. 42. Az 1988. év régészeti kutatásai. Budapest, 1991. 82.

1992

- Újabb kutatások a várpalotai várban. In: Castrum Bene 1990. Várak a későközépkorban [Gyöngyös, 1990 szeptember]. Szerk. JUAN CABELLO. Budapest, 1992. 183–192.
- JUAN CABELLO – ***: XVI. századi várak az inventáriumok alapján. In: Egri Nyári Egyetem (21.) (1991) Műemléki belső terek. Az Egri Nyári Egyetem előadásai 1991. augusztus 9–17. Budapest–Eger, [1992]. 41–50.
- BENCZE ZOLTÁN – JUAN CABELLO – ***: Budapest II. Tölgyfa u. 28. In: Régészeti Füzetek Ser. 1. No. 44. Az 1990. év régészeti kutatásai. Budapest, 1992. 73.
- Pannonhalma, főapátság. In: Régészeti Füzetek Ser. 1. No. 44. Az 1990. év régészeti kutatásai. Budapest, 1992. 84.
- J. DANKÓ KATALIN – ***: Sárospatak, Vörös torony. In: Régészeti Füzetek Ser. 1. No. 44. Az 1990. év régészeti kutatásai. Budapest, 1992. 87.
- Szerencs, vár. In: A reneszánsz Magyarországon. Tudományos tanácskozás. Sárospatak, Rákóczy Múzeum, 1991. október 2–4. Budapest, [1992]. 89–90.

1993

- Csesznek. Vár és falu. (Tájak, korok, múzeumok kiskönyvtára, 453.) [Budapest], 1993.
- *** – SEDLMAYR JÁNOS: A rajkai rk. templom külső helyreállítása. In: Entz Géza nyolcvanadik születésnapjára. Tanulmányok. Szerk. VALTER ILONA. Budapest, 1993. 109–123.
- A pannonhalmi millenniumi emlékmű. In: Horler Miklós hetvenedik születésnapjára. Tanulmányok. Szerk. LÓVEI PÁL. Budapest, 1993. 445–459.
- A szécsényi Tűztorony. Műemlékvédelem 37 (1993:4) 220–226.
- D. MEZEY ALICE – ***: Hatvan-Grassalkovich kastély. In: Régészeti Füzetek Ser. I. No. 45. Az 1991. év régészeti kutatásai. Budapest, 1993. 82.
- Rajka, rk. templom. In: Régészeti Füzetek Ser. 1. No. 45. Az 1991. év régészeti kutatásai. Budapest, 1993. 91–92.
- Sopron, Városház u. 4. In: Régészeti Füzetek Ser. 1. No. 45. Az 1991. év régészeti kutatásai. Budapest, 1993. 93–94.

1994

- Pannonhalma első temploma. Pannonhalmi Szemle 2. (1994:2) 118–120.
 Pannonhalma, Főmonostor. In: Régészeti Füzetek Ser. 1. No. 46. Az 1992. év régészeti kutatásai. Budapest, 1994. 103–104.

1995

- JÁMBOR ANDREA – ***: A hédervári Boldogasszony templom kutatása és helyreállítása. Műemlékvédelem 39. (1995:1) 31–36.
 Adalékok Pannonhalma középkori történetéhez. Műemlékvédelmi Szemle 5. (1995:1-2) 89–129.
 Mit rejt az attempom? Élet és Tudomány, 1995. szeptember 6. 1131–1133.

1996

- Régészeti adatok Pannonhalma építéstörténetéhez. In: Mons Sacer 996–1996. Pannonhalma 1000 éve. Szerk. TAKÁCS IMRE. Pannonhalma, 1996. I. 143–169.
 Archäologische Beobachtungen zur mittelalterlichen Baugeschichte der Abtei von Pannonhalma. Acta Historiae Artium 38. (1996:1-4) 5–13.
 Kiegészítések Szent Márton monostorának középkori történetéhez. Országépítő 7. (1996:1) 26–31.
 Az elmúlt évek régészeti kutatásai Pannonhalmán. Magyar Múzeumok 2. (1996:2) 4–7.
 Győr, Káptalándomb. Püspökvár. In: Magyar műemlékvédelem X. Az Országos Műemlékvédelmi Hivatal Évkönyve (1980–1990). Szerk. HORLER MIKLÓS – ***. Budapest, 1996. 320.
 Győr, Teleki u. (korábban Gorkij u.) Várfal és kazamata. In: Magyar műemlékvédelem X. Az Országos Műemlékvédelmi Hivatal Évkönyve (1980–1990). Szerk. HORLER MIKLÓS – ***. Budapest, 1996. 323.
 Hédervár, Fő u. 49. (korábban Felszabadulás u.) Alkotóház, volt Hédervár-kastély. In: Magyar műemlékvédelem X. Az Országos Műemlékvédelmi Hivatal Évkönyve (1980–1990). Szerk. HORLER MIKLÓS – ***. Budapest, 1996. 323.
 Pannonhalma, Főmonostor. In: Magyar műemlékvédelem X. Az Országos Műemlékvédelmi Hivatal Évkönyve (1980–1990). Szerk. HORLER MIKLÓS – ***. Budapest, 1996. 325.
 Sárospatak, Szent Erzsébet u. 21. (korábban Kádár Kata u.) Vár, Vörös torony. In: Magyar műemlékvédelem X. Az Országos Műemlékvédelmi Hivatal Évkönyve (1980–1990). Szerk. HORLER MIKLÓS – ***. Budapest, 1996. 312.
 Sopron, Fő tér 3. Gambrinus ház. In: Magyar műemlékvédelem X. Az Országos Műemlékvédelmi Hivatal Évkönyve (1980–1990). Szerk. HORLER MIKLÓS – ***. Budapest, 1996. 325.
 Szerencs, Rákóczi u. 96. Rákóczi vár. In: Magyar műemlékvédelem X. Az Országos Műemlékvédelmi Hivatal Évkönyve (1980–1990). Szerk. HORLER MIKLÓS – ***. Budapest, 1996. 312.
 Szécsény, Rákóczi u. 86. Tűztorony. In: Magyar műemlékvédelem X. Az Országos Műemlékvédelmi Hivatal Évkönyve (1980–1990). Szerk. HORLER MIKLÓS – ***. Budapest, 1996. 339.
 Vásárosnamény, Szabadság tér 26. Kollégium. Volt Tomcsányi-kastély. In: Magyar műemlékvédelem X. Az Országos Műemlékvédelmi Hivatal Évkönyve (1980–1990). Szerk. HORLER MIKLÓS – ***. Budapest, 1996. 371.
 Magyar műemlékvédelem X. Az Országos Műemlékvédelmi Hivatal Évkönyve (1980–1990). Szerk. HORLER MIKLÓS – ***. Budapest, 1996.

1998

F. MENTÉNYI KLÁRA – ***: A kőszegi Kelcz-Adelffy árvaház épülete. In: Koppány Tibor hetvenedik születésnapjára. Tanulmányok. Szerk. BARDOLY ISTVÁN – ***. (Művészettörténet – műemlékvédelem 10.) Budapest, 1998. 373–398.

Koppány Tibor hetvenedik születésnapjára. Tanulmányok. Szerk. BARDOLY ISTVÁN – ***. (Művészettörténet – műemlékvédelem 10.) Budapest, 1998.

2000

TOMKA PÉTER – ***: Államalapítás, ispáni vár, megye. Világi és egyházi központok a X–XI. század fordulóján. Kalauz az Ezredévi kiállításához. (Artificium et Historia 5.) Győr, 2000.

A győri Püspökvár építéstörténetének vázlata. Arrabona 38. (2000) 97–130.

2001

Az Állami Műemlékhelyreállítási és Restaurálási Központ Kutatási Osztályának tevékenysége. Magyar Múzeumok 7. (2001:3) 31.

G. LÁSZAY JUDIT – ***: Balatonfüred-Arács, Széchenyi-kastély, Hősök tere 1. Műemlékvédelmi Szemle 11. (2001) 195.

G. LÁSZAY JUDIT – ***: Budajenő, egykori Skót bencés rendház. Műemlékvédelmi Szemle 11. (2001) 198.

Csernely, Sturmann-kúria. Műemlékvédelmi Szemle 11. (2001) 204–205.

FODOR LÁSZLÓ – ***: Eger, Zalár József utca 11. Műemlékvédelmi Szemle 11. (2001) 210.

Győr, az egykori ferences templom- és kolostor épületében kialakított Megyeháza, Liszt Ferenc utca 13. Műemlékvédelmi Szemle 11. (2001) 219.

*** – MENTÉNYI KLÁRA: Régészeti és falkutatások Kőszegen. Magyar Múzeumok 7. (2001:3) 37–39.

JUAN CABELLO – *** – SIMON ZOLTÁN: Martonyi, pálos kolostor- és templom. Műemlékvédelmi Szemle 11. (2001) 235–236.

Rábaszentmiklós kerek temploma. Magyar Múzeumok 7. (2001:3) 10–11.

Somlószőlős, Zichy-kastély. Műemlékvédelmi Szemle 11. (2001) 249–250.

BALOGH ÁGNES – ***: Szigetmonostor, római katolikus plébániaház, Fő utca 38. Műemlékvédelmi Szemle 11. (2001) 252–253.

2002

A szerencsi vár és inventáriumai. In: Détsy Mihály nyolcvanadik születésnapjára. Tanulmányok. Szerk. BARDOLY ISTVÁN – HARIS ANDREA. (Művészettörténet – műemlékvédelem 11.) Budapest, 2002. 317–363.

A hédervári kastély műemléki felújítása. Arrabona 40. (2002) 91–118.

KOPPÁNY ANDRÁS – ***: Bakonyszentlászló, evangélikus templom. Műemlékvédelmi Szemle 12. (2002:2) 12–13.

*** – P. SAMU VIKTÓRIA: Csesznek, vár. Örökségvédelem 6. (2002:5-6) 26.

BARTOS GYÖRGY – G. LÁSZAY JUDIT – ***: Fertőd, Esterházy-kastély. A keleti patkószárny és a télikert belső kutatása. Műemlékvédelmi Szemle 12. (2002:2) 32–35.

Győr, püspökvár. Műemlékvédelmi Szemle 12. (2002:2) 37–38.

BARTOS GYÖRGY – ***: Pápa, Esterházy-kastély. Műemlékvédelmi Szemle 12. (2002:2) 94–95.

HARIS ANDREA – ***: „A Balaton felett Tihany nevű helyen” apátság alapítattott. In: Tihanyi Kalendárium 2003. Szerk. KORZENSZKY RICHÁRD. Tihany, 2002. 3–5.

LÁNGI JÓZSEF – ***: Várpalota, Thury-vár. Örökségvédelem 6. (2002:7-8) 17.

Várpalota, vár. Műemlékvédelmi Szemle 12. (2002:2) 159–161.

Magyar Műemlékvédelem XI. Az Országos Műemlékvédelmi Hivatal Évkönyve 1991—2000. Szerk. BARDOLY ISTVÁN – ***. Budapest, 2002.

2003

- HARIS ANDREA – ***: A tihanyi apátság a 16–18. században. In: Tihanyi Kalendárium 2004. Szerk. KORZENSZKY RICHÁRD. Tihany, 2003. 3–8.
- *** – RÁCZ MIKLÓS – P. SAMU VIKTÓRIA: Csesznek, vár. Örökségvédelem 7. (2003:5-6) 15.
- Csesznek, vár. In: Régészeti kutatások Magyarországon 2001. Szerk. KISFALUDI JÚLIA. Budapest, 2003. 156.
- FÜLÖP ANDRÁS – ***: Doba, Somlóvár. Műemlékvédelmi Szemle 13. (2003:2) 20–21.
- FÜLÖP ANDRÁS – *** – GÁL TIBOR: Doba, Somlóvár. Örökségvédelem 7. (2003:5-6) 15.
- Eger, Zalár József u. 11. In: Régészeti kutatások Magyarországon 2000. Szerk. KISFALUDI JÚLIA. Budapest, 2003. 132.
- BARTOS GYÖRGY – G. LÁSZAY JUDIT – ***: Fertőd, Esterházy-kastély. A patkószárnyak udvari homlokzatainak kutatása. Műemlékvédelmi Szemle 13. (2003:2) 25–27.
- BARTOS GYÖRGY – GÁL TIBOR – G. LÁSZAY JUDIT – *** – VITÁLYOS ÁGNES: Fertőd, Esterházy-kastély. Örökségvédelem 7. (2003:5-6) 16.
- Gödöllő, Grassalkovich-kastély. A barokk színház környezete. Műemlékvédelmi Szemle 13. (2003:2) 33–34.
- Gönyű, Kossuth Lajos utca 52. (volt vendégfogadó). Műemlékvédelmi Szemle 13. (2003:2) 41–42.
- Lengyel, Apponyi-kastély. Műemlékvédelmi Szemle 13. (2003:2) 81–83.
- JUAN CABELLO – *** – SIMON ZOLTÁN: Martonyi, Háromhegyi pálos templom- és kolostorrom. Műemlékvédelmi Szemle 13. (2003:2) 85–87.
- JUAN CABELLO – *** – SIMON ZOLTÁN: Martonyi, pálos kolostor és templomrom. In: Régészeti kutatások Magyarországon 2000. Szerk. KISFALUDI JÚLIA. Budapest, 2003. 172–173.
- Mosonmagyaróvár, Városkapu tér 9. Műemlékvédelmi Szemle 13. (2003:2) 99–101.
- BARTOS GYÖRGY – ***: Pápa, Esterházy-kastély. In: Régészeti kutatások Magyarországon 2000. Szerk. KISFALUDI JÚLIA. Budapest, 2003. 202.

2004

- BARTOS GYÖRGY – ***: Kutatások a pápai Esterházy-kastélyban (1999–2001). In: Etűdök. Tanulmányok Granasztóiné Györffy Katalin tiszteletére. Szerk. BARDOLY ISTVÁN. Budapest, 2004. 133–147.
- Bakonyszentlászló, evangélikus templom. Örökségvédelem 8. (2004:6-7) 24.
- *** – RÁCZ MIKLÓS: Csesznek, vár. Régészeti kutatások Magyarországon 2003. Szerk. KISFALUDI JÚLIA. Budapest, 2004. 200.
- FÜLÖP ANDRÁS – ***: Doba, Somlóvár. In: Régészeti kutatások Magyarországon 2002. Szerk. KISFALUDI JÚLIA. Budapest, 2004. 204.

2005

- HARIS ANDREA – ***: „A Balaton felett Tihany nevű helyen” apátság alapított. Országépítő 16. (2005:4) 9–13.
- BARDOLY ISTVÁN – ***: Sedlmayr Jánosné és Sedlmayr János bibliográfiája. In: Jelek – Tervek – Képek. Sedlmayr János és S. Beck Zsuzsa Ybl-díjas építészek. Katalógus. Szerk. MÁTÉ ZSUZSANNA. Budapest, 2005. 48–57.
- Épületkutatási módszertanról, másként. Műemlékvédelem 49. (2005:2) 106–108.

2006

A várpalotai 14. századi „palota”. In: „Gondolják, látják az várnak nagy voltát...” Tanulmányok a 80 éves Nováki Gyula tiszteletére. Szerk. KOVÁCS GYÖNGYI – MIKLÓS ZSUZSA. Budapest, 2006. 163–170.

Rábaszentmiklós középkori temploma. Arrabona 44. (2006:1) 251–261.

HARIS ANDREA – ***: „A Balaton felett Tihany nevű helyen” apátság alapítótott. In: Tichon super Balatin 1055. Szerk. KORZENSZKY RICHÁRD. Tihany, 2006. 33–42.

*** – RÁCZ MIKLÓS: A cseszneki vár 2005. évi kutatása. Castrum 3. (2006) 94.

A győri püspökvár. Castrum 3. (2006) 116–118.

Hédervár vára és kastélya. Castrum 3. (2006) 118–121.

*** – BARTOS GYÖRGY: Jelentés a pápai Esterházy-kastélyban 2005-ben végzett kutatásokról. Castrum 3. (2006) 92–94.

2007

Néhány gondolat egy, az ÁMRK Kutatási Osztályán dolgozó régésztől. Műemlékvédelem 51. (2007:2) 75–81.

A cseszneki vár. Műemlékvédelem 51. (2007:1) 8–11.

*** – RÁCZ MIKLÓS: A cseszneki vár 2006. évi kutatása. Castrum 5. (2007) 119–120.

2008

JUAN CABELLO – *** – SIMON ZOLTÁN: A háromhegyi Boldogságos Szűz Mária pálos kolostor régészeti kutatása. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve 47. (2008) 147–168.

Reneszánsz nyíláskeretek a szerencsi várban. Castrum 8. (2008) 109–127.

Vásárosnamény, Tomcsányi-kúria. Örökség 12. (2008:3) 7.

2010

A Műemléki Kutató és Dokumentációs Központ tevékenységéről. Örökség 14. (2010: 1) 15.

KOPPÁNY ANDRÁS – *** – P. SAMU VIKTÓRIA – RÁCZ MIKLÓS: A bakonyiszentlászlói evangélikus templom kutatása és helyreállítása. Műemlékvédelem 54. (2010:2) 82–87.

2013

Középkori eredetű templomok a Szigetközben. In: Kő kövön. Dávid Ferenc 73. születésnapjára. Szerk. SZENTESI EDIT – MENTÉNYI KLÁRA – SIMON ANNA. I–II. Budapest, 2013. I. 427–442.

*** – RÁCZ MIKLÓS: A cseszneki vár az Esterházy család birtoklása idején. In: Az Esterházy család cseszneki ága. Szerk. MÁRKUSNÉ VÖRÖS HAJNALKA. 2. jav. kiad. Veszprém, 2013. 45–58.

2014

Kutatói megfigyelések a pannonhalmi bazilika belső felújításakor. Collectanea Sancti Martini. A Pannonhalmi Főapátság Gyűjteményeinek Értesítője 2. (2014) 249–273.

2015

Rómer Flóris és a győri székesegyház. Arrabona 51. (2015) 193–204.

2016

Adalék a győri székesegyház építéstörténetéhez. In: Primus inter omnes. Tanulmányok Bedy Vince születésének 150. évfordulójára. Szerk. ARATÓ GYÖRGY – NEMES GÁBOR – VAJK ÁDÁM. (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 25.) Győr, 2016. 705–726.

2017

- Egy homlokzat színeváltozása – Eger, minorita templom. A Nyíregyházi Jósza Adrás Múzeum évkönyve. 69. (2017:1) 301–314.
- A tihanyi bencés apátság. Tichon super Balaton. A monostor a középkorban. Tihany, 2017. 17–24.

2019

- Adalékok a pannonhalmi bazilika belső felújításához. In: Átalakulások. A liturgikus terek és a műemléki érték. Szerk. BARDOLY ISTVÁN – HARIS ANDREA. Budapest, 2019. 57–72.
- A porvai pálos kolostor temploma. In: Építészettörténeti írások Guzsik Tamás emlékére. Szerk. KATONA VILMOS. Bp. 2019. 109–120.

HELYSZÍNI KUTATÁSOK, MEGFIGYELÉSEK 1978–2019²

- Acsád, Szegedy-kastély, értékfelmérő dokumentáció, 2010. (munkatárs: G. László Judit)
- Andornaktálya, r. k. templom, ablakok vizsgálata, 2018.
- Apc, r. k. templom, értékleltár, 2016.
- Ásványráró, Szent András-templom, értékleltár, 2016.
- Átány, ref. templom, értékleltár, 2016.
- Badaconytomaj, Malatinszky-kúria, falkutatás, 1989. (munkatársak: Juan Cabello, Feld István, Somorjay Sélysette)
- Bakonybél, Szent Maurícius bencés monostor, értékfelmérő dokumentáció, 2010–2012.
- Bakonybél, Szent Maurícius-templom, értékleltár, 2017.
- Bakonygyirót, r. k. templom, homlokzat felújítás, 2011.
- Bakonyszentlászló, ev. templom, falkutatás, ásatás, 2001. (munkatársak: Koppány András, Rácz Miklós)
- Balatonakali, r. k. templom, 2012.
- Balatonfüred, Esterházy-kastély, értékfelmérő dokumentáció, 2004. (munkatárs: Kovács Klára), 2017.
- Balatonfüred, Horváth-ház, Gyógy tér 3., értékfelmérő dokumentáció, 2003. (munkatárs: Kovács Klára) 2014, 2019.
- Balatonfüred, Nagyvendéglő, Anna Grand Hotel, Gyógy tér 1., értékfelmérő dokumentáció, 2005–2007. (munkatárs: Kovács Klára)
- Balatonfüred, volt Szent Margit-, majd ref. templom, később zsinagóga, étterem stb. értékleltár, falkutatás, 2017.
- Balatonfüred-Arács, Széchényi-kastély, szondázó falkutatás, 2000. (munkatárs: G. László Judit)
- Balatonlelle, Szalay-kúria, falkutatás, 2012. (munkatárs: Gere László)
- Balatonszabadi, r. k. templom, értékleltár, 2014.
- Balatonszabadi-Siómaros, ref. templom, 2013.
- Balatonszőlős, ref. templom, falkutatás, ásatás, 1978.
- Balogunyom-Nagyunyom, Sényi-kastély, értékleltáró dokumentáció, 2002. (munkatárs: Mentényi Klára)
- Bábolna, r. k. templom, értékleltár, 2015.

² László Csaba saját maga számára készített listáját B. Benkhard Lilla, Juan Cabello, Haris Andrea, L. Laár Erika és G. László Judit segítségével kiegészítette és egységesítette: Mentényi Klára.

- Bábolna, ménesbirtok központi épületei, 2013–2014.
 Bábolna, lovarda és ménesbirtok, csikóistálló épületei, értékleltár, 2012–2015.
 Bábolna, magtár, értékleltár, 2017.
 Bábolna-Ölbőpuszta, műemléki leírás és falkutatás, 2012–2013.
 Bábolna-Ölbőpuszta, lovarda és más épületek, 2013–2015.
 Bátorterenyé-Kisterenyé, Gyürky-Solymossy-kastély, melléképület, 2013.
 Bátorterenyé-Kisterenyé, r. k. templom, értékleltár, 2015.
 Bercel, Bene-Teichmann-kastély, 1992, 2001. (munkatárs: Somorjay Sélysette)
 Biatorbágy, Sándor-Metternich-kastély, 2016.
 Bodony, r. k. plébániaház, 2013.
 Bodrogolaszi, r. k. templom, falkutatás, ásatás, 1978–1979. (munkatársak: Dankó Katalin, Feld István, Lukács Zsuzsa)
 Bögte, Bozzay-Horváth-kastély, 2004. (munkatárs: G. László Judit)
 Bölske, Szakáts-kastély, 2013. (munkatárs: Gere László)
 Budajenő, egykori skót bencés rendház, falkutatás, 2000. (munkatárs: G. László Judit)
 Budapest, I., Dísz tér 5., részleges falkutatás, 2015. (munkatársak: Csomortány Levente, Gömöri Judit, Rozmann Viktor)
 Budapest, II., Tölgyfa u. 28., ásatás, 1990. (munkatárs: Juan Cabello)
 Budapest, III., Kiscelli múzeum, mélypince, 2015.
 Budapest, V., Akadémia u. 1., homlokzat, értékfelmérő dokumentáció, 2003. (munkatárs: G. László Judit)
 Budapest, VIII., Józsefvárosi r. k. templom, 2005–2006.
 Bük, r. k. templom, falkutatás, 1978. (munkatárs: Dávid Ferenc)
 Bük, Szapáry-kastély, értékfelmérő dokumentáció, 2007. (munkatárs: G. László Judit)
 Bük, Szapáry-kastély, majorsági istálló, Gyár utca, értékleltár, 2013. (munkatárs: G. László Judit)
 Celldömölk, r. k. templom, homlokzat felújítás, 2005. (munkatárs: G. László Judit)
 Celldömölk, volt rendház, értékfelmérő dokumentáció, 2007.
 Cered, r. k. templom, értékleltár, 2015.
 Csernely, Sturmann-kúria, 2000.
 Csesznek, vár, 1979–1981, 2001–2002. (utóbbi időszakban munkatárs: Rácz Miklós)
 Devecser, magtár, 2012–2013.
 Doba-Somlóvár, falkutatás, ásatás, 2002. (munkatárs: Fülöp András)
 Diósjenő, r. k. templom, értékleltár, 2016.
 Dunaharaszti, Laffert-Földváry-kúria, ma községháza, 2006–2007.
 Dunakömlőd, r. k. templom, 2014.
 Écs, r. k. templom, 1986.
 Ecseg, r. k. templom, torony, falkutatás, 2018.
 Eger, jezsuita, ciszter, majd Dobó István gimnázium, homlokzat felújítás, 2012.
 Eger, Paplanos-Najman-ház, Dobó u. 10., műemléki vizsgálat, 2016.
 Eger, Kuczora-ház, Dobó tér 9., homlokzat felújítás, 2015.
 Eger, Szenátor-ház, Dobó tér 11., homlokzat felújítás, 2012.
 Eger, Érsek u. 14., értékleltár részlet, 2016.
 Eger, Hibay u. 12., homlokzat felújítás, 2015–2016.
 Eger, Kálvin-ház, Markhot Ferenc u. 2., homlokzat felújítás, 2012.
 Eger, Minorita-templom, homlokzat, részleges falkutatás, 2013.
 Eger, Minorita rendház, értékleltár, 2019. (munkatárs: Haris Andrea)
 Eger, Rottenstein-Csák-ház, Széchenyi út 10., homlokzat, 2012.
 Eger, Fekete-ház, Széchenyi út 11., részleges falkutatás, 2017.
 Eger, városi kórház, Széchenyi út 29., leírás, 2012.

- Eger, Szentmiklósy-Gyöngyössy-ház, Szent János u. 13., szondázó kutatás, 2016., homlokzat, 2018.
- Eger, megyei börtön, falkutatás, 1986. (munkatárs: Feld István)
- Eger, lakóház, Zalár József. u. 1., 2014.
- Eger, Tábornok-ház, Zalár József u. 11., 2000. (munkatárs: Fodor László)
- Egyházasgerge, r. k. templom, kivitelezés közbeni megfigyelés, 2019.
- Esztergom, Főegyházmegyei könyvtár, értékleltár, 2015.
- Esztergom, Érseki palota és Keresztény Múzeum, homlokzat, ablakok, 2013.
- Esztergom, Pázmány Péter u. 4., értékleltár, 2017.
- Esztergom, Niedermann-ház, Széchenyi tér 6., falkutatás, 1990. (munkatársak: Feld István, Somorjay Sélysette)
- Esztergom-Szentgyörgymező, r. k. templom, homlokzat felújítás, 2007.
- Feldebrő, plébániaház, értékelmérő dokumentáció, 2013.
- Fertőd, Esterházy-kastély, az ún. Kiskastély épületegyüttese falkutatás, ásatás, 1986–1988. (munkatárs: Somorjay Sélysette)
- Fertőd, Esterházy-kastély, keleti patkószárny és Narancsház, belső falkutatás, 2001. (munkatársak: Bartos György, G. László Judit)
- Fertőd, Esterházy-kastély, a lebontott opera régészeti feltárásának kísérlete, 2002.
- Fertőd, Esterházy-kastély, díszudvar homlokzat falkutatás, 2003. (munkatárs: G. László Judit)
- Füzesabony, r. k. templom, értékleltár, 2018.
- Füzesabony-Hanypusztá, kápolna, értékleltár, 2015.
- Golop, várkastély, falkutatás, ásatás, 1985. (munkatársak: Juan Cabello, Feld István)
- Gödöllő, Grassalkovich-kastély, falkutatás, kertásatás, 1992, 1994, 1995, 2010.
- Gödöllő, Grassalkovich-kastély, a barokk színház környezete, ásatás, 2002.
- Gödöllő, Szabadság tér 1., volt községháza, értékelmérő dokumentáció, 2006. (munkatárs: G. László Judit)
- Gönyű, Kossuth Lajos u. 52., volt vendégfogadó, 2002.
- Gyöngyös, Fő tér 8., lakóház, falkutatás, 2001. (munkatárs: Somorjay Sélysette)
- Gyöngyös, Grassalkovich-palota, Városi Könyvtár, Fő tér 10., falkutatás, 1992. (munkatársak: Feld István, Somorjay Sélysette)
- Gyöngyös-Farkasmály, pincék, 2015.
- Gyöngyös-Gyöngyöspüspöki, r. k. templom, 2010. (munkatárs: Simon Zoltán)
- Gyöngyös-Mátraháza, r. k. templom, homlokzat falkutatás, 2016.
- Györköny, pincefal, szakvélemény, 2019.
- Győr, Apáca u. 4., lakóház, falkutatás, 2003.
- Győr, Apáca u. 9., Fejérvári-ház, értékelmérő dokumentáció, 2013.
- Győr, Apáca u. 13., lakóház, falkutatás, 2005. (munkatárs: Simon Anna)
- Győr, Apáca u. 36., lakóház, 2006.
- Győr, Apáca u. 43., Prohászka Ottokár Orsolyita Gimnázium, Általános Iskola és Óvoda, értékleltár, 2019.
- Győr, Bécsi kapu tér 11., lakások, műemléki szakvélemény, 2004.
- Győr, Frigyes-laktanya, értékelmérő dokumentáció, 2005. (munkatárs: G. László Judit)
- Győr, Frigyes-laktanya, Lőszerraktár, értékleltár, 2015.
- Győr, Híd u. 8., lakóház, 2005.
- Győr, Káptalandomb 5., Győri Egyházmegyei Levéltár és Egyházmegyei Hivatal, értékleltár, 2017.
- Győr, Káptalandomb 9., lakóház, zárandokpihenő, értékleltár, 2017.
- Győr, Káptalandomb 26., volt papnevelde, Győri Egyházmegyei Könyvtár és Kincstár, 2005–2006, értékleltár, 2015.

- Győr, Káptalandomb 28., lakóház, Győr-Moson-Sopron Megyei Kormányhivatal Építésügyi Hivatala, értékleltár, 2018.
- Győr, Kazinczy u. 10-12., volt Magyar Korona Szálló, lakóház, szondázó kutatás, 2014.
- Győr, Király u. 7., lakóház, homlokzat felújítás, 2015.
- Győr, Kisfaludy u. 16., lakóház, 2013.
- Győr, Kismegyer, kápolna, értékleltár, 2014.
- Győr, Kossuth Lajos u. 9., ref. parókia, 2014.
- Győr, Kossuth Lajos u. 19., lakóház, 2014.
- Győr, Kossuth Lajos u. 22/b., lakóház, 2013–2014.
- Győr, Liszt F. u. 13., az egykori ferences templom és kolostor épületében kialakított megyeháza, részleges falkutatás, 2000.
- Győr, Püspökvár, falkutatás, ásatás 1982, 1999–2000, értékleltár, 2017.
- Győr, Rákóczi u. 25., 2014.
- Győr, Révfalu, r. k. templom, értékleltár, 2015.
- Győr, Simor János püspök tér 21., Irgalmas rendi nővérek zárdája, értékleltár, 2012.
- Győr, Széchenyi tér 5., 2003. (munkatárs: Veres Lujza)
- Győr, Széchenyi tér, bencés templom, torony kutatás, padlás, 2015.
- Győr, Székesegyház, értékleltár, 2015. (munkatárs: Haris Andrea)
- Győr, Teleki u. 16., falkutatás, 2012.
- Győrzámoly, r. k. templom, falkutatás, 1994, 1997.
- Gyulaj, r. k. templom, értékleltár, 2016.
- Hajdúhadház, vadászkastély, falkutatás 1990. (munkatársak: Feld István, Somorjay Sélysette)
- Hatvan, Grassalkovich-kastély, falkutatás, ásatás, 1991. (munkatárs: D. Mezey Alice)
- Hédervár, Boldogasszony kápolna, szondázó falkutatás, belső ásatás, 1989.
- Hédervár, Khuen-Héderváry-Viczay-kastély, falkutatás, ásatás, 1983–1985. (munkatárs: Dávid Ferenc), értékleltár 2016.
- Hédervár, uradalmi istálló és magtár, műemléki vizsgálat, 2015.
- Hédervár, r. k. templom, falkutatás, 1994.
- Hédervár, Zsidó-domb, középkori vár, régészeti feltárás, 1985–1986.
- Hegyfalu, Széchenyi-kastély, értékleltáró dokumentáció, 2003. (munkatárs: G. Lászlaj Judit)
- Hollókő, Kossuth u. 105., értékleltár, 2019.
- Hógyész, Szentháromság és Segítő Szűz Mária-kápolna, 2013. (munkatárs: Gere László)
- Iharosberény, Inkey-kastély, műemléki leírás, 2019.
- Iszkaszentgyörgy, Amadé-Bajzáth-Pappenheim-kastély, melléképület, értékleltár, 2014. (munkatárs: Gere László)
- Iszkaszentgyörgy, Amadé-Bajzáth-Pappenheim-kastély, falkutatás, értékleltár, 2016.
- Jánossomorja, Pusztasomorja, r. k. templom, 2014–2016.
- Kapuvár, Esterházy-kastély, irodák, 2015.
- Keszeg, Huszár-kastély, falkutatás, 1986. (munkatársak: Juan Cabello, Feld István)
- Kétdobony, magtár, műemléki szakvélemény, 2007. (munkatárs: Borossay Katalin)
- Kimle, r. k. templom, 2015–2016.
- Kisbér, lovarda, 2000.
- Kisbér, r. k. templom, homlokzat, falkutatás, 2015.
- Kisbér, pékház, Deák Ferenc u. 4., értékleltár, 2016. (munkatárs: G. Lászlaj Judit)
- Kisfalud, r. k. templom, értékleltár, 2016.
- Kiskunmajsa, r. k. templom, értékleltár, 2017.
- Kislőd, r. k. templom, homlokzat, szondázó falkutatás, 2018.
- Kisterenye, r. k. templom, értékleltár, megfigyelés, 2015.

- Kereki, Fehérkő vár, értékleltár, 2017.
- Kocs, r. k. templom, 2013–2014.
- Komárom, Csillagerőd, kivitelezés közbeni megfigyelés, 2015.
- Komlódótótfalu, Becsky-kúria, falkutatás, 1992. (munkatársak: Juan Cabello, Feld István, Somorjay Sélysette)
- Kompolt, Grassalkovich-kastély, falkutatás, 1991. (munkatársak: Juan Cabello, Feld István)
- Környe, plébániaház, 2002–2003, 2005–2006.
- Kőszeg, Jurisics tér 1., lakóház, falkutatás, részleges ásatás, 1995. (munkatárs: Mentényi Klára)
- Kőszeg, Kelcz-Adelffy utca 3., volt árvaház, majd iskola, falkutatás, ásatás, 1994. (munkatárs: Mentényi Klára)
- Lébény, pálos rendház, értékleltár, 2019.
- Legénd, Prónay-kastély, falkutatás, 1988. (munkatársak: Juan Cabello, Feld István, Somorjay Sélysette)
- Lengyel, Apponyi-kastély, szondázó falkutatás, 2002.
- Litke, plébániaház, értékleltár, 2019.
- Lovas, r. k. templom, falkutatás, 1989. (munkatárs: Somorjay Sélysette)
- Lovasberény, Cziráky-kastély, 1996–2000. (munkatárs: Mentényi Klára, Somorjay Sélysette)
- Lőrinci, r. k. templom, értékleltár, 2019.
- Maglóca, r. k. templom, értékleltár, 2015.
- Magyarszecsőd, Batthyány-kastély, értékfelmérő dokumentáció, 2004. (munkatárs: G. László)
- Martonyi, Háromhegyi pálos templom- és kolostorrom, falkutatás, ásatás, 2000–2002, 2005, 2014. (munkatársak: Juan Cabello, Simon Zoltán)
- Méra, ref. templom, 1994.
- Mesterháza, Jekelfalussy-kúria, értékfelmérő dokumentáció, 1999. (munkatárs: G. László)
- Meszlen, r. k. templom, falkutatás, ásatás, 1992, 1994, 1997. (munkatárs: Mentényi Klára)
- Mesztegyő, iskola, konyha, megfigyelés, 2019.
- Mikepércs, ref. templom, falkutatás, 1990. (munkatársak: Feld István, Somorjay Sélysette)
- Mohács, ferences rendház, 2013. (munkatárs: Gere László)
- Mohora, Zichy-Vay-kastély, falkutatás, 1998. (munkatársak: Juan Cabello, Feld István, Somorjay Sélysette)
- Monoszló, ref. templom, falkutatás, 1976.
- Mór, Schindele ház, falkutatás, 1991. (munkatársak: Juan Cabello, Feld István, Mentényi Klára)
- Mór, Wekerle u. 1., 1991. (munkatársak: Juan Cabello, Mentényi Klára)
- Mosonmagyaróvár, Fő u. 11., megyeháza, Polgármesteri Hivatal, irodák, 2015.
- Mosonmagyaróvár, Magyar u. 5., értékfelmérő dokumentáció, 2000. (munkatárs: G. László)
- Mosonmagyaróvár, Városkapu tér 9., 2002.
- Nagykökényes, Dessewffy-kúria, értékleltár, 2017.
- Nagynyárad, r. k. templom, értékleltár, 2017. (munkatárs: Gere László)
- Nagyréde, Fáy-kastély, kutatás, értékleltár, 2013–2015, 2018.
- Nagyvázsony, vár, torony, megfigyelés, 2014.
- Nagyvázsony, Zichy-kastély, 2000.
- Nézsza, r. k. templom, értékleltár, 2016.
- Nézsza, Reviczky-kastély, értékleltár, 2018.
- Nézsza, Reviczky-kiskastély, értékleltár, 2017.
- Nikla, r. k. templom, 2014. (munkatárs: Gere László)

- Nógrád, r. k. templom, részleges értékleltár, 2019.
- Ozora, r. k. templom, értékleltár, 2016.
- Paks, r. k. templom, értékleltár, 2017. (munkatárs: Gere László)
- Paks, református iskola, értékleltár, 2018.
- Pannonhalma, bencés főapátsági templom, falkutatás, ásatás, 1986–1890, 2015.
- Pannonhalma, bencés főmonostor falkutatás, ásatás, 1992–1996, 1998–2000.
- Pannonhalma, plébániatemplom, 2015–2017.
- Pápa, Petőfi Sándor u. 17., 2013. (munkatárs: Haris Andrea)
- Pápa, Barátok u. 3., volt árvaház, homlokzat, falkutatás, 1992. (munkatársak: Juan Cabello, Haris Andrea)
- Pápa, Esterházy-kastély, falkutatás, ásatás, 1999–2001, 2005. (munkatárs: Bartos György)
- Pápa, Jókai u. 16., lakóház, értékleltár, 2016.
- Pápa, Korvin u. 5., lakóház, 1997.
- Pápa, Korvin u. 16-18., lakóház, falkutatás 1992. (munkatársak: Juan Cabello, Feld István, Haris Andrea)
- Pápa, Márton István u. 3., lakóház, részleges falkutatás, 1997. (munkatárs: Haris Andrea)
- Pápa, Petőfi u. 22., lakóház, 2013. (munkatárs: Haris Andrea)
- Pásztó, temetői kápolna, falkutatás kivitelezés közben, 2018.
- Pásztó, plébániaház, értékleltár, 2015.
- Pásztó, malom, 2017.
- Páty, Várady-kastély, falkutatás, 1993. (munkatársak: Juan Cabello, Feld István)
- Pécs, Janus Pannonius u. 11., Csontváry Múzeum, belső terek, értékleltár, 2012. (munkatárs: Gere László)
- Pécs, Pálos dűlő 4., Forbat-ház, értékleltár, 2012. (munkatárs: Gere László)
- Pécs, János u. 13., lakóház, 2016. (munkatárs: Gere László)
- Pécs, Papnevelde u. 1., papi szeminárium, ablakok vizsgálata, 2014.
- Pécs, püspöki magtár, műemléki vizsgálat, 2012. (munkatárs: Gere László)
- Pécs, Püspökvár, levéltári torony, műemléki vizsgálat, 2006, falkutatás 2013. (munkatárs: Gere László)
- Pécs, Széchenyi tér 9., lakóház, 2013. (munkatárs: Gere László)
- Pécs, Székesegyház, délkeleti torony, műemléki vizsgálat, 2012. (munkatárs: Gere László)
- Pécs, Verseny u. 2., vasúti épületek, értékleltár, 2018.
- Perőcsény, ref. templom, 2010–2014. (munkatárs: Velladics Márta)
- Pilis, Belezsnay-Nyáry kastély, falkutatás, 2005. (munkatársak: Koppány András, Simon Anna)
- Pomáz, Teleki-kastély, 2006. (munkatárs: Veres Lujza)
- Pornóapáti, plébániaház, értékleltár, 2014.
- Porva, r. k. templom, homlokzat kutatás, 2014.
- Pusztazámor, Barcza-kastély, falkutatás, 1989–1990.
- Pusztazámor, Zámorhegyi remeteség, 2015.
- Püspökszentlászló, püspöki kastély, értékleltár, 2012. (munkatárs: Gere László)
- Rábaszentmiklós, r. k. templom, 1995.
- Rajka, r. k. templom, homlokzat, falkutatás, 1991.
- Répcseszentgyörgy, Szentgyörgyi-kastély, homlokzat falkutatás, 1996. (munkatárs: G. László Judit)
- Romhány, Laszkáry-kúria, értékfelmérő dokumentáció, 2004. (munkatárs: G. László Judit)
- Salgótarján, r. k. templom, értékleltár, 2018.
- Sárospatak, Vörös-torony, falkutatás, ásatás, 1985–1991. (munkatársak: Dankó Katalin, Feld István)
- Siójut, ref. templom, 2013.

- Siómaros, ref. templom, 2014.
 Siómaros, r. k. templom, 2014.
 Som, r. k. templom, 2014.
 Somlőszőlős, Zichy-kastély, értékvizsgálati dokumentáció, 2000.
 Somogyárd, kastély, falkutatás, 2013. (munkatárs: Gere László)
 Somogyvár, Széchenyi-kastély, műemléki leírás, 2019.
 Sopron, Orsolya tér 2-3., Szent Orsolya Általános Iskola és Gimnázium, műemléki leírás, 2014–2015.
 Sopron, Széchenyi tér 24., lakóház, értékleltár, 2017.
 Sopron, Városház u. 4., falkutatás, 1991.
 Szalmatercs, Ruttkay-kúria, értékleltár, 2011. (munkatárs: G. Lászlai Judit)
 Szentistván, r. k. templom, kivitelezés közbeni megfigyelés, 2019.
 Szentendre, Bükköspart 38., Egészség ház, értékvizsgáló dokumentáció, 2007. (munkatárs: G. Lászlai Judit)
 Szentendre, Görög utca 1., Görögkanosó étterem, értékvizsgáló dokumentáció, 2010. (munkatárs: Bodó Balázs)
 Szentendre, Kossuth u. 5., Pajor-kúria, értékvizsgáló dokumentáció, 2006. (munkatárs: G. Lászlai Judit)
 Szerencs, vár falkutatás, ásatás, 1980–1984.
 Szécsény, Tűztorony, homlokzat falkutatás, belső szondázó kutatás, 1989. (munkatársak: Juan Cabello, Feld István, Somorjai Selysette)
 Szécsény-Benczúrfalva, kúria, részleges kutatás, 1988. (munkatársak: Juan Cabello, Feld István)
 Székesfehérvár, Kossuth utca 9-11., falkutatás, 1988. (munkatársak: Juan Cabello, Feld István, Somorjai Selysette)
 Szigetmonostor, r. k. plébánia, 2000. (munkatárs: Balogh Ágnes)
 Szilvásvárad, ref. templom, kivitelezés közbeni megfigyelés, 2014.
 Szilvásvárad, Wessely-kastély, értékleltár, 2015.
 Szólád, r. k. templom, értékleltár, 2014.
 Szombathely, Aréna u. 6., értékvizsgáló dokumentáció, 2004. (munkatárs: G. Lászlai Judit)
 Szombathely, Fő tér 29., Pannónia Szálló, homlokzat kutatás 1995, értékleltár 2014. (munkatárs: G. Lászlai Judit)
 Szombathely, Fő tér 11., lakóház, értékvizsgáló dokumentáció, kivitelezés közbeni megfigyelés, 2008. (munkatárs: G. Lászlai Judit)
 Szombathely, Fő tér 15., Zöldfa fogadó, értékvizsgáló dokumentáció, 2006. (munkatárs: G. Lászlai Judit)
 Szombathely, Berzsenyi Dániel tér 1., Megyeháza, volt börtön, 2007. (munkatárs: B. Benkhard Lilla)
 Suha, r. k. templom, értékleltár, 2016.
 Szügy, Beniczky-kúria, értékleltár, 2011. (munkatárs: G. Lászlai Judit)
 Tahitótfalu-Tahi, Patak-sor 50., Pollack Mihály szüreti ház- és présház, értékleltár, 2011. (munkatárs: G. Lászlai Judit)
 Takácsi, ref. templom, értékleltár, 2015.
 Tarnaméra, r. k. templom, értékleltár, 2016.
 Tapolca, Alsómalom, falkutatás, 1992. (munkatársak: Juan Cabello, Feld István)
 Tápiószéle, r. k. templom, falkutatás, értékleltár, 2014–2015. (munkatárs: Juan Cabello)
 Tass, Szerbith-kúria, értékleltár, 2016.
 Tata, Fazekas u. 62., Kőfaragó-ház, falkutatás, 2000.
 Tata, Hajdu u. 40., lakóház, értékvizsgáló dokumentáció, 2006.
 Tata, József malom, értékleltár, 2014. (munkatárs: Haris Andrea)

- Tata, Kocsi u. 20., kamalduli szerzetesház, falkutatás, 2004.
- Tata, Váralja u. 14., lakóház, értékleltár, 2014. (munkatárs: Haris Andrea)
- Tihany, bencés apátság, 1996–2012. (munkatárs: Haris Andrea)
- Újhartyán, r. k. templom, értékleltár, 2016.
- Uraiújfalu-Szentivánfa, r. k. templom falkutatás, ásatás, 1989–1990, 1999. (munkatárs: Mentényi Klára)
- Vác, nagypréposti palota, falkutatás, 1989. (munkatársak: Juan Cabello, Feld István, Somorjay Sélysette)
- Váchartyán, Gosztonyi-Rudnay-kastély, értékelmérő dokumentáció, 2004. (munkatárs: G. Lászlai Judit)
- Vadosfa, r. k. templom, homlokzat szondázó kutatás, 2018.
- Várpalota, vár, falkutatás, ásatás, 1989–1992, 2001, kivitelezés közbeni megfigyelés 2012. (utóbbi esetben munkatárs: Rozmann Viktor)
- Vásárosnamény, Tomcsányi-kúria, homlokzat falkutatás, 1987, belső falkutatás 2005. (munkatársak: Juan Cabello, Feld István, Somorjay Sélysette)
- Vasszilvagy, Bezerédj-kastély, értékelmérő dokumentáció, 2010. (munkatárs: G. Lászlai Judit)
- Veszprém, Budapesti út 3., Balassa-kúria, értékleltár, 2013. (munkatárs: G. Lászlai Judit)
- Veszprém, Budapesti út 5., Rosos-kúria, értékleltár, falkutatás, 2013. (munkatárs: G. Lászlai Judit)
- Veszprém, Óváros tér 7., falkutatás, 1998.
- Veszprém, Vár u. 1., Fecskendőház, falkutatás 1984. (munkatárs: Juan Cabello)
- Veszprémvarsány, r. k. templom, falkutatás, 1996–1997, kivitelezés közbeni megfigyelés 2010–2012.
- Zebegény, Napraforgó utca 4., értékleltár, 2019.
- Zsáka, Rédey-kastély, falkutatás, 1990. (munkatársak: Feld István, Somorjay Sélysette)

Tomka Péter

HAJFONATDÍSZEK A TÁPI AVAR KORI TEMETŐBEN¹

Az avar kori – elsősorban közép és késő avar kori temetők viszonylag gyakran előforduló lelete a jobb módú férfiak sírjában, a koponya környékén található tárgy, amit a szakirodalom régóta egységesen varkocsszorítónak (*Zopfspange*), vagy egyszerűbben hajfonatdísznek nevez.

Funkciójának meghatározása már 1935-ben megjelent.² Csak férfi sírokból került elő. Adaptációja gyorsan megtörtént, 1943-ban már Fettich Nándor és Csallány Dezső is egyértelműen használja a terminust.³ László Gyula – igencsak meggyőző – viseleti rekonstrukciója nagyhatású könyvében is szerepel.⁴ László Gyula mintegy előzményként hivatkozott Csallány Dezső cikkére, ami ma is meggondolandó felvetéseket tartalmazott. Csallány szerint a szentes-nagyhegyi 15. sír pálcika alakú darabjainak közepe és két vége alkalmas lehetett pántlika felkötésére (utalva az ismert Theophanes-adatra a Bizáncban először feltűnő avarokról, akik hajukat hosszan elölgyva viselik, pántlikával befonva). Véleménye szerint sem szűj, sem vastagabb hajfonat nem férne be a drót és a fém közé – úgy vélte, hogy három hajtincsből két vékonyabbat a drót felett, egy vastagabbat pedig a drót alatt vezethettek át.

László Gyula rekonstrukcióját sokáig mindenki elfogadta, legfeljebb komentárokkal látta el, pl. Kovrig Ilona Csallány Dezsővel vitatkozva, mert szerinte a drótpántok alkalmatlanok lettek volna a Csallány-féle megoldásra, csak a befonás előtt húzhatták rá a kétfelé osztott haj két ágára.⁵

Andrási Júlia összeállította az addig ismertté vált varkocsdíszek listáját, rajzaikat is közölte és kommentálta.⁶ Szerepelnek benne tápi példányok is. Az anyaggyűjtés körülményeire és számos következtetésére még visszatérünk.

Keltezésükre általában a „közép és késő avar kor” formulát szokás használni, (Andrásinál 670–800)⁷ korábbi előfordulásuk lehetősége az utóbbi időkben merült fel. Bár Peter Stadler sommás megfogalmazása, hogy ti. az avarok megjelenése óta megvan, óvatosan kezelendő, néhány – egyelőre szórványos – eset meggondolásra int.⁸

¹ Köszönöm Tanai Csaba Tacának az illusztrációk elkészítésében nyújtott segítségét.

² HORVÁTH: Az üllői 64–66., 11. kép, László Gyula rajza. „A koponya felett kis téglalapalakú lemezpárat találtunk, melyekre drótráma volt felforrasztva. E leleteknek a koponyától való távolsága különböző volt (233. sírban 30 cm, 235. sírban 5 cm, 238. sírban 10 cm).”

³ FETTICH: Győr története 5.; CSALLÁNY: Az avarok varkocsfésűje 3–9.

⁴ LÁSZLÓ: Études 31., Fig. 10.

⁵ KOVRIG: Csengőd 340.

⁶ ANDRÁSI: Varkocsszorítók.

⁷ ANDRÁSI: Varkocsszorítók 116–118.

⁸ STADLER: Quantitative Studien 148. Kunpeszér-Felsőpeszéri út, 30/A sír: H. TÓTH: Korai avar vezetőréteg 46. Zillingtal-Unterer Kapellenberg, D3 sír: DAIM: Zillingtal 156. (a tárgyakról: FRIESINGER –

Körülmények, datálás, topográfia

Andrási Júlia – több mint 20 évvel ezelőtt – meglehetősen mostoha körülmények között gyűjtötte fel és rajzolta le a tápi varkocsdíszeket. Kicsomagolatlan, restaurálatlan állapotokat talált, legfeljebb a sírrajzok és az ásatási napló állt a rendelkezésére. Tévedések persze már a terepi csomagolás során is előfordulhattak, a közlést – ezt is figyelembe véve – mintegy állapotfelmérési dokumentációt kezelhetjük. Annak ellenére is, hogy magánlevélben (2000. júl. 3.) utalt arra, hogy nem volt lehetősége a leadott tanulmány ellenőrzésére (néhány, a képaláírásokban meg a térképen lévő számozásban fellelhető hiba ebből adódhatott). A temető leleteinek döntő többségét rövid idő alatt Budapesten az Archaeosztráda Kft. keretén belül restaurálták 2004/2005-ben, a felküldött anyag személyes felügyeletére az akkori viszonyok között nem kerülhetett sor (következménye például, hogy néhány varkocsszorítóra fordítva ragasztották fel az alsó huzalt). Ennek során újabb lehetőség adódott a keveredésre. Leltározásra 2006-ban nyílt lehetőség, a régészeti raktár későbbi költöztetései, új raktárrend kialakítása, kiállítás-rendezések újabb és újabb beavatkozást jelentettek. Meg kellett tehát kísérelnünk a feldolgozás során a lehető leghitelesebb állapot helyreállítását, ez indokolja az újraközlést, egyben a varkocsdíszek fotóinak közlését.

Andrási Júlia gyűjtéséből hiányzik a rendszeres feltárást megelőzően begyűjtött VI. számmal jelölt, a töredékes 173., 212., 300. (csak a drót darabkája), a bolygatott sírból származó 341., valamint a két legkésőbbben megtalált 434. és 436. sír hajfonatdísz. Az utóbbi már csak azért is sajnálatos, mert az ásatási naplóban vázlatosan lerajzolt darab nincs meg, a helyén a gyűjteményben (ide leltározva) egy vadidegen varkocsszorító található. Négy esetben hiányzik Andrási Júlia rajza, bár leírása szerepel (305., 314., 321. és 424. sírok). A 261. sír esete is tanulságos: amikor Andrási Júlia kezébe került, már nem az volt a csomagban, amit a sírban találtunk. Az igazi varkocsdísz-pár megkerült, Andrási azonban teljes jóhiszeműséggel a később is ide leltározott darabot rajzolta le, ami pedig valójában a 295. sírból való (az ott rögzített párja). Azt pedig végképp nem észlelhette, hogy a 265. sír lerajzolt lemezének a párja valahogyan a 133. (női) sír anyagához keveredett (összetartozásukat igazolja, hogy díszítésük, ami egyedüli a temetőben, azonos). Meg kívánom jegyezni, hogy a fentiek egyrészt csak a tápi temetőre, másrészt múzeumi viszonyainkra vonatkoznak, nem a szerző máig alapműnek számító munkájára.

VACHA: Die vielen Väter 90. Tóbiás Bendegúz jóvoltából megkaptam a publikálatlan sírrajzot és a hajfonatdísz is bemutató rajzos táblát – fogadja érte köszönetemet). Dabas-Paphegy 1. sír: SIMON – SZÉKELY: Dabas (Gyón) – Paphegy 188–190. Péterréve/ Bačko Petrovo Selo 30. és 44. sír: BUGARSKI: Nekropole iz goda Tab. V., Tab. IX. Bővebb kifejtés, hivatkozva a fenti darabokra: BALOGH: Régészeti adatok 164–166., 33. kép.

A tápi temetőből előkerült varkocsdíszek listája⁹

A leírás során az ásatási napló, majd a leltárkönyv (néha ellentmondó) adatait is felhasználtuk, esetleges ismétlések ebből erednek. Megemlítjük a fegyvermellékeket, utalunk a temetőben elfoglalt helyzetre (a csoportok mesterségesen kialakított egységek, figyelemmel a temető topográfiájára és – amennyiben mód volt rá – belső időrendjére). A keltezés során elsősorban (férfiak sírjairól lévén szó) az övdíszekre, azokból is a közvetlen kapcsolódó területekre (Ausztia, Szlovákia) vonatkozó szeriációt vettem alapul.¹⁰ A rövidítések feloldása: MS = *Mittelstufe*, SS = *Spätstufe*. Ahol szükségesnek láttam, kiegészítettem távolabbi területek hasonló időrendi megállapításaival,¹¹ illetve más, az időrendre érzékeny tárgyakra vonatkozó adatokkal (például a díszített tegezek motívumai).¹² Az oszt rák és magyar szakirodalomban szokásos rövidítések: MA = *Mittelawarenzeit*, SpA = *Spätawarenzeit*. Az általam használt kronológiában (nagyjából, mert átmenetekkel és természetesen egyes tárgyak hosszabb-rövidebb „életét” is figyelembe véve):

- a. középv avar kor: 7. század harmadik harmada,
- b. a középv avar kor II. már átnyúlik a 8. század elejére,
- c. késő avar kor I. nagyjából a 8. század közepéig,
- d. késő avar kor II. a 8. század 3. negyede,
- e. késő avar kor III. a 8. század utolsó negyede, átnyúlik a 9. század elejére.

Ahol lehet, hivatkozunk András Júlira rajzára.

VI. sír. Varkocsszorító, háztető alakú, öntött bronz, mindkét oldalán két zegzug-vonallal kialakított rombuszok sora, középen kissé kiemelkedő gerinc. A tárgy 1/4 és 3/4 részénél átellenes, de nem szimmetrikus 2-2 kerek lyuk. H.: 6 cm. Ltsz.: 68.30.18. (András VI. típus, I. tábla 1.) Újkori bolygatás érte, fegyvere (már amennyiben ezek valóban fegyverekként kerültek a sírba): szekerce, nyíl. A legdélebbi, a feltárás előtt megbolygatott sávban található. Pántolt koporsója volt, veretes övé a hármas csoportosítású keskeny veretek és a propeller alakú veret Zábójnák szeriációjában¹³ már a SS IV-be tartoznak, a temető egyik legkésőbbi férfisírja, mindenesetre késő avar kor III. Andrásinál még nem szerepel.

15. sír. Varkocsszorító-pár a 20. lelet (ami a koponya felszedése után került elő) előtt a koponya felé, a sír tengelyével párhuzamosan. Rúd alakú öntött bronz,

⁹ Az antropológiai adatok Marcsik Antóniától származnak, feldolgozása folyamatban van – köszönet illeti érte.

¹⁰ ZÁBOJNÁK: Seriation 219–321.

¹¹ GARAM: Zamárdi III.; TISZAFÜRED; SZALONTAI: Székkutas.

¹² STRAUB: Avar kori tegez.

¹³ A továbbiakban csak a típus megnevezéseként szerepel: ZÁBOJNÁK: Seriation.

a „rudat” félbevágott 8 oldalú hasáb alkotja, középen és két végén keresztben két borda között gyöngydrótot utánzó dudorsor. Bemélyedő hátoldalán visszahajló végű (törött) bronzhuzal. H.: 5,7 cm, sz.: 0,8 cm. Ltsz.: 72.26.44. (*I. tábla 2-3.*) Almási Júlia még észlelte az aranyozás nyomait. Fegyver(?): nyíl. Fordítva felcsatolt övének veretei (egybeöntött nagyszíjvég hátra néző állatokkal, széles pajzs alakú veretek, V alakú lyukvédő, állatfej alakú kisszíjvégek) Zábojnik SS II – azaz késő avar kor II.¹⁴ 10/3 csoport. Andrásinál Nr. 134.

50. sír. Bronz varkocsszorítók (2 db) a bal vállnál (az egyik darab bontás közben kimozdult a helyéről, ezért a rajzon pontozva jelöltük). Lemezből préselték, csak felső részük van meg (az egyik lemez töredékes). Keretelt mezőben hat fordulatú keskeny indadísz borítja. H.: 5,5 cm, sz.: 1,4 cm. Ltsz.: 75.42.22-23. (*I. tábla 4.*) Fegyver: íj, nyilak, szálfegyver (sax). Pántolt koporsóban, fordítva felcsatolt övvel, amin indás egybeöntött nagyszíjvég és griffes veretek voltak, Zábojnik SS II – azaz késő avar kor II. időszakra kelteznek.¹⁵ 10/1 csoport. Andrásinál Nr. 135.

89. sír. Varkocsszorító, bronz, a koponya mögött a bal oldalon. (*VI. tábla 1.*) Helyzetéből kimozdulva találtuk, szokásos párja, sőt drótkapcsolója sem került elő. Hatoldalú hasáb alakú tömör öntött bronzrúd, középen és a végein kissé megvastagodik. Egyik végén gyöngydrót töredéke, középen lemezpánt díszíti. Ónozás nyomaival (?). H.: 5,2 cm, v.: 0,4 cm. Ltsz.: 2006.10.1. (*I. tábla 5.*) Fegyver: íj(?), tőr. Préselt lemez S alakú indavirágos szíjvéggel (Szőke Bélánál a motívum legkorábbi előfordulása középvárkor I.,¹⁶ Garam Éva ugyanezt a 8. sz. elejére, azaz középvárkor II.-re keltezte),¹⁷ négyzetes lemezveretekkel, Zábojnik MS II – azaz középvárkor II.¹⁸ 10/2 csoport. Andrásinál Nr. 136. „Idős” az ásatási napló bejegyzése alapján.

131. sír – pitykés. (*V. tábla 1-2.*) Vasalt koporsóban. Fegyver: nyilak, tőr (sax). Övén karikacsüngős veretek, MA II.7. csoport. „Fiatal” az ásatási napló bejegyzése alapján. 2006.45. 1-2.

173. sír. Varkocsszorító felső része a koponya alatt, a lemélyítés tisztítása során került elő. Lemezből hajlított hármastagolású bronz varkocsszorító 2/3 része, végén és középen kör alakúra szélesedik, felszíne itt ónozott. H.: (tör.) 5 cm. Ltsz.: 2006.81.29. (*I. tábla 6.*) Fegyver: kard, nyilak. Vészt (poncolóval?) szalagfonatos nagyszíjvég, kisszíjvég (Zábojnik 68, MS I) és négyzetes veretek (Zábojnik 181, MS I), csillag keresztvasú kard. Azaz középvárkor I. 7. csoport. Andrásinál nincs. Mongolid, maturus, 50–59 éves.

180. sír. Gyöngyös hajfonatdísz. Fegyver: tőr, nyilak. Juvenis, 16–18 éves. 2006.88.7-8. (*V. tábla 4.*)

¹⁴ Leírása, a sírrajz és az övdíszek képe publikált: TOMKA: Kés a sírban 42., 8–10. ábra.

¹⁵ A sírrajz közölve: TOMKA: Koporsóhasználat 36., 9. ábra.

¹⁶ SZŐKE: Indavirág 111.

¹⁷ GARAM: Virágos palmetták 152.

¹⁸ Sírrajz közölve: TOMKA: Koporsóhasználat 43., 16. ábra.

212. sír. Varkocsszorító az alsó állkapocs jobb oldalánál. Téglalap alakú préselt bronzlemez varkocsdísz kb. 2/3 része. Szélei lehajlanak, a keretelt mezőben váltakozó állású (legalább 3-szoros) indadísz, hátlapján a rézkapocs kis töredéke. Törött, gyűrött. H.: (tör) 2,5 cm, sz.: 1,4 cm. Ltsz.: 2006.114.22. (I. tábla 7.) Szegelt koporsó. Fegyver: kard, nyilak. Csát lemezből vágott csattesttel Zábójník 119/130, SS I, ugyanígy keltezi Kiss Attila is.¹⁹ Négyzetes veretek (Zábójník 179, MS II), csillag keresztvasú kard (keresztvas megsemmisült). Átmenet középi és késő avar kor határán. 7. csoport. Andrásinál nincs. Mongolid, maturus, 40–49 éves.

228. sír. Hajfonatdíszek, pitykés. Fegyver (?): nyíl. 9. csoport, SpA II. Mongolid, adultus, 30–35 éves. (V. tábla 3.)

245. sír. 1. Varkocsszorító (előlappal felfelé), a koponyától jobbra a koporsó széléhez közel, ferde helyzetben, a lejtős koporsófeneket követve. (VI. tábla 2.) Téglalap alakú, préselt rosszezüst, lehajló szélű lemez varkocsszorító, dudoros (gyöngyözött) keretelés és középvonal között két sor azonos állású V alakú bordás díszítéssel. Drótja nincs meg, vasból lehetett, töredékére kétoldalt rátapadva szövetmaradvány őrződött meg. H.: 5,5 cm, sz.: 2,1 cm. Ltsz.: 2006.142.1. (II. tábla 1.) 2. Varkocsszorító hátlappal felfelé, az 1. lelettől a koponya felé, a részsű folytatásában. Rajta vasmaradványok: a varkocsszorító drótjának maradványai. Az 1.-höz hasonló. H.: 5,5 cm, sz.: 2,1 cm. Ltsz.: 2006.142.2. (II. tábla 2.) Fegyver: íj, tegez, nyilak. A négyzetes veretet Zábójník 179. típushoz sorolnám (ha nem is pont olyan), MS II. A kisszíjvéget szegélyező szalagfonat nem mond ennek ellent, a szalagfonatos tegezdísz sem (Straub15. típus, MA 2). Magyarul: középi avar kor II. 6. csoport. András Nr. 137. Mongolid, maturus, 50–59 éves.

261. sír. Varkocsszorító a koporsó fej felőli végében, hosszában. Préselt bronzlemez hajfonatdísz előlapja, lehajló szélű, keretelt mezőben 7 fordulatossal szalagfonat díszíti. 2 db. H.: 5 cm, sz.: 1,4 cm. Ltsz.: 2006.158.1. A másik: Varkocsszorító az előzővel párhuzamosan, tőle balra. (II. tábla 3.) (Keveredés: a helyén a 295. sír varkocsszorítójának párja van a leltárban). Fegyver: kard, tegez, nyíl. A kissé beívelő oldalú díszítetlen négyzetes veretek (Zábójník 186, MS II, Samu Levente és Blay Adrienn listázták, a 7. század második felét – harmadik harmadát nevezve meg)²⁰ és az egyetlen 8 karéjos szalagfonatos veret (Rácz Zsófia felvette a négykaréjos veretek listájára),²¹ Zábójník 181 MS I (nálunk egyedülálló, régi darab lehet). Tegez csontdíszei Straub 12. típus (Straub Péter fel is sorolja), illetve a torkolatlemezen Straub 10. típus, MA I. A középi avar kor I–II. fázisába tartozhat. 6. csoport. Andrásinál Nr. 138 (de ez a 295. síré), az igaziak nincsenek. Mongolid, senium, 60–x éves.

265. sír. Varkocsszorító („öntött bronz”) a bal váll alatt ferdén. Igen nagy keveredés áldozata lett, helyén a 261. sír (lappangó) verete található, már a restaurálás utáni leltározáskor így volt. A napló „öntött bronz” bejegyzése nyilván téves, hiszen

¹⁹ Kiss: Kölked B 227., a B.165. sír tárgyalása során.

²⁰ SAMU – BLAY: Térbeli átrendeződés 272–273.

²¹ RÁCZ: Madaras-Téglavető 373.

lemezből készült párja megvan. Ez a darab került a 133. (nő) sírhoz. Leírása: Bronzlemezből préselt, téglalap alakú varkocsszorító felső lapja, középső bordával kettéosztott mezőben ellentétesen futó két sor halszáлка-minta. H.: 4,9 cm, sz.: 2,2 cm. Ltsz.: 2006.47.9. (II. tábla 4.) Varkocsszorító a kulcsonttól balra a csontok (borda) alatt. Széles, téglalap alakú préselt bronzlemez, kissé kiemelkedő szegéllyel, középvonallal és ellentett állású fekvő V alakú „halszáлка” mintával. Ltsz.: 2006.162.16. (II. tábla 5.) Összetartozásukat igazolja, hogy azonos mintázatuk (ellentétes állású „halszáлка”) a temetőben csak ezeknél fordul elő. Fegyver: tör (sax), nyilak. Övén csak három rozettát találtunk, ezek hosszú életű típusok, a topográfiai helyzetből adódó középváros keltezésnek nem mondanak ellent (Zábojník 182. típus, MS II). 6. csoport. András J. befűzetlen rajzán (az ásatási naplónak megfelelően) a préselt halszáлкаmintás lemez szerepel (Nr. 139, 10. kép 53f). Mongolid, maturus, 50–59 éves.

290. sír. Varkocsszorító a bal váll környékéről (helyzete bizonytalan). Keskeny, gyöngyözött keretben sima hosszanti bordával díszített, téglalap alakú préselt bronz varkocsszorító, egyik vége előtt két kis furat. A felerősítő drót hiányos, egyik vége visszahajlik. H.: 5 cm, sz.: 0,9 cm. Ltsz.: 2006.186.1. (II. tábla 6.) Párja: Varkocsszorító a bal felkar külső oldalánál a váll közelében (VI. tábla 3.) A 2006.186.1. párja, (5 töredék), felerősítő drótja visszahajlik. Drót h.: 5,1 cm. Ltsz.: 2006.186.2. (II. tábla 7.) Fegyver: törkés, nyilak. Fordítva felcsatolt övének nagyszűjvége igen rossz állapotban, még korai avar emlékeket kelt, a keresztben bordás kisszűjvég típusa ugyancsak hosszú életű, Sós Ágnes – Salamon Ágnes a pókaszepteki 368. sír példányát a 7. sz. második felére datálta.²² Madaras László szerint az átmeneti periódusba tartozik.²³ Zábojník 8. típus, SS I. A négyzetes veretek egyes részleteik alapján a Zábojník 179. típushoz hasonlítanak, keltezése MS II. 5. (közép avar kori) csoport. András J. Nr. 140 (véleménye szerint eredetileg egy darabból kettévágva). Mongolid, maturus, 50–59.

295. sír. Varkocsszorító pár a koporsó fej felőli végénél (VI. tábla 4.) Töredékes ezüst(?) lemeztű, félhenger, egyik végénél lehajló kettős borda, egy kisebb töredék végénél is borda maradványa. Külön az ép, derékszögben visszahajtott bronzhuzal szorító és a kitöltő kettőmassza darabjai, valamint a másik huzal tűszerű töredéke. Az egyik kis masszadarabban benne a huzal visszahajló darabkája. Tör. h.: 2,6 cm + 1,7 cm. 2006.190.16. (II. tábla 8.) Huzal h.: 4,6 cm. Párja a 261. sírhez keveredett! Leírása: Bronzlemezből hajlított rúd alakú hajfonatdísz töredéke, hármassal keresztirányú bordázással. Külön a derékszögben visszahajtott bronzhuzal-szorító és némi szervesanyag-maradványok. H.: (tör) 3,2 cm, (huzal) 5,1 cm, átm.: 0,7 cm. Ltsz.: 2006.158.2. (II. tábla 9.) Fegyver: törkés, tegez, nyilak. Négyzetes lemez vereteinek típusa Zábojník 179, MS II., tegezdíszre alig felismerhetően Straub 13a, MA I – azaz közép avar kor I–II. 5. csoport. András J. Nr. 141 (10. kép 53h). Mongolid, adultus-maturus, 39–44 éves.

²² Cs. Sós – SALAMON: Pókaszeptek 29–30.

²³ MADARAS: Jászapáti 71–72.

299. sír. Varkocsszorító bronzlemez töredékei és bronz huzaldarabja az állkapocstól balra. Préselt lemez (eredetileg halszálkamintás, vö. Andrási 10. kép 53í, ma már kivehetetlen), varkocsszorító apró töredékei (lemezdarabkák, merevítő drót töredékei). Nem mérhető. Ltsz.: 2006.194.1. (II. tábla 10.) Fegyver: íj, tőrkes, nyíl. Az övön csak rozetták voltak, eredetileg ezüstlemezből, aminek csak igen apró darabkái maradtak meg a kitöltő (ólomszerű) masszán. Mint a 265. sírnál, csak a topográfiai helyzet keltezi a középvavar korra. 5. csoport. Andrási Nr. 142 (10. kép 53i). Mongolid, adultus, 30–39 éves.

300. sír. Bolygatott. Varkocsszorító bronzhuzalának töredéke a fejrészről, a koporsó aljának felbontása során bukkant elő. H.: (tör) 1,3 cm. Ltsz.: 2006.195.5. (II. tábla 11.) Fegyver: íj. Datáló lelet nem maradt a sírban. 5. (közép avar kori) csoport. Andrásinál nincs. Maturus, 40–59 éves.

305. sír. Varkocsszorító a bal vállnál, bronzdrótja bontás közben kimozdult. Félhasáb alakú préselt ezüst varkocsszorító lemezének 3 töredéke, egyik vége előtt finoman bordázott. H.: (együttes) 4,6 cm. Ltsz.: 2006.197.1. (III. tábla 1.) Párja: varkocsszorító a bal oldalon, a bordák mellett, az előzővel párhuzamosan. A félhasáb alakú lemez kis töredékei között kettőn is keresztirányú bordák. A görbült drótszorító közel teljes. Drót h.: 4,9 cm. Ltsz.: 2006.197.2. (III. tábla 2.) Fegyver: kard, íj, tegez, nyíl. Övveretei felismerhetetlenül rossz állapotban vannak, így nem datálhatók. Az egyik veretet az ásatási napló kereknek nevezi, a leltározásnál már nem látszott a formája, szögletes mélyített mezőben kerek préselt mintát észleltünk. Tegez szájdíszének indás mintája Straub13/a vagy 13/b típus, MA 1. Közép avar kori. 5. csoport. Andrási Nr. 143 (téves számmal), rajza nincs (a hivatkozás téves). Europid, maturus, 40–50 éves.

314. sír. Varkocsszorító a koponyától jobbra a sírfenéknél jóval magasabban a koporsó elszíneződéséhez tapadva, tengelyirányban, díszített részével a sírbelső felé. (VII. tábla 1.) Bronzlemezéből préselt, téglalap alakú varkocsszorító, gyöngyözött keretben, gyöngyözött tengely két oldalán egyirányba néző V alakú díszek („halszáлка”). H.: 5,6 cm, sz.: 2,1 cm. Ltsz.: 2006.206.10. (III. tábla 3.) Varkocsszorító (a 10. párja) valamivel a 10. lelet alatt, párhuzamosan. Mellette fabetét kis darabja. H.: 5,6 cm, sz.: 2,1 cm. Ltsz.: 2006.206.15. (III. tábla 4.) Fegyver: nyilak. A sír önmagában datálhatatlan, környezetében viszonylag későinek számít (vágja a 313. sír rablógödrét). 5. csoport. Andrási Nr. 144 (csak leírás). Europid, maturus, 50–59 éves.

318. sír. Varkocsszorító (igen töredékes lemez a bronzhuzal-kapoccsal) a koponyától 20 cm-re, a sírfének fölött magasabban, a koporsó szélénél középen. (VII. tábla 2.) Ép (visszahajló) merevítő drót, a kitöltő anyag darabkája és a préselt lemez apró töredékei (4), felismerhető a mélyített keret és egy kiemelkedő hosszanti pontsor. Drót h.: 3,6 cm, sz.: 1,1 cm. Ltsz.: 2006.209.1. (III. tábla 5.) Varkocsszorító az előzővel egyező helyzetben, tőle jobbra és néhány cm-rel mélyebben. Az előző párja, megmaradt a merevítő drót és a préselt lemez kis töredéke, kere-

teléssel, átlukadt pont- vagy keresztirányú bordasorral. Drót h.: 3,8 cm, sz.: 1 cm. Ltsz.: 2006.209.2. (III. tábla 6.) Fegyver: tűr, íj, tegez, nyilak. A bolygatatlan, de állatjárta sírban az övdiszkek igencsak romlott állapotban maradtak meg. A préselt lemeztörödékek között szalagfonatra utaló darabok is voltak, a napló még „lepke formájú” veretekről tudósít. Amennyiben az négykaréjos veretet jelent, biztosítja a középar kor keltezését. A hasonló leletek listáját Rácz Zsófia állította össze, benne a gyenesdiási 64. sír, amit *post quem*-ként II. Constans és IV. Constantinus solidusa (654–659) keltez.²⁴ Datálásunkat támogatják a tegez csontdíszei (Straub 13a, MA I). Közép avar kor I. 5. csoport. Andrási Nr. 145, 10. kép 53j. Europid, senium, 60–x éves.

321. sír. Bolygatott. Varkocsszorító a bolygatásból, fejnél. Félhenger alakú préselt ezüst varkocsszorító, középen és két végén keresztirányú bordákkal tagolt, alul (helyesen) a bronz merevítő drót. Egyik végét félkör alakú lap zárja. H.: 4,9 cm, sz.: 1,3 cm. Ltsz.: 2006.212.8. (III. tábla 7.) Fegyver: nyíl. Datáló lelet nem maradt benne, közép avar kori sírok között volt. 5. csoport. Andrási Nr. 146, rajza nincs. Mongolid, maturus, 50–59 éves.

328. sír. Bolygatott. Varkocsszorító a bolygatásból, a keresztcsont helyén (ólom felsőrész és bronzdrót). A varkocsdísz (ólomtartalmú?) kitöltő anyaga és a belé ágyazott bronzmerevítő maradt meg, az ezüst fedőlap kicsi maradványával. H.: 3,4 cm, sz.: 1,4 cm, v.: 1,3 cm. Ltsz.: 2006.219.1. (III. tábla 8.) Feltűnően kisméretű. Nincs fegyvernek nyoma. Datáló lelet ebben a sírban sem maradt. Környezete közép avar kori. 4. csoport. Andrási Nr. 147, 10. kép 53k. Mongolid, senium, 60–x éves.

341. sír. Bolygatott. Varkocsszorító (2 db) a bolygatásból. Félhenger alakú, préselt, keresztben bordázott, kissé kiszélesedő végű varkocsdíszek, ólomszerű (nehéz) kitöltő anyaggal, benne a beágyazott merevítő dróttal. H.: 4,7 ill. 5 cm, sz.: 1,4 ill. 1 cm, v.: 0,8 ill. 0,7 cm. Ltsz.: 2006.231.8. (III. tábla 9.) Nincs fegyvernek nyoma. Datáló lelete nincs. Feltűnő, hogy „női módra” csak a fej környékét bolygatták, övverete még sincs! Környezete közép avar kori. 4. csoport. Andrásinál nincs. Mongolid, senium, 60–x éves.

350. sír. Bolygatott. Varkocsszorító (széles, lemezből préselt) a bal oldalon a fejevéhez közel (a koponya helyének magasságában). Préselt lemez, gyöngyözött keretben, gyöngyözött tengely mindkét oldalán azonos állású, V alakú „halszálminta”. A kitöltő anyag két darabkájával. H.: 4,89 cm, sz.: 2,2 cm. Ltsz.: 2006.240.12. (IV. tábla 1.) Varkocsszorító párja, erősen töredékesen és összegörbülve a koporsó bal szélénél, a 12. lelettől kifelé. 7 töredéke és a kitöltő anyag darabja maradt meg. Nem mérhető. Ltsz.: 2006.240.13. (IV. tábla 2.) Fegyver: tegez, nyilak. Az egyetlen préselt lemeztörödéke funkciója sem világos (rozetta lehetett, a tegezhez is tartozhatott). Közép avar kori környezetben. 4. csoport. Andrási Nr. 148, 10. kép 53l. Mongolid, senium, 60–x éves.

²⁴ Rácz: Madaras-Téglavető 373., 2. lista.

354/A sír. Bolygatott. Varkocsszorító bronzdrótja a bolygatott részből, a csonttól ÉNy-ra, függőleges helyzetben. Varkocsszorító ívesen meghajló, két végén visszahajtott bronz szorító drótja. H.: 4,1 cm, sz.: 0,7 cm, v.: 0,3 cm. Ltsz.: 2006.244.1. (IV. tábla 3.) Hozzá tartozhattak a bolygatott részben talált bronz lemeztöredékek, „bevagdalt” bordasor maradványával. Legn. tör. h.: 1,3 cm. Ltsz.: 2006.244.3. Varkocsszorító (préselt bronzlemez) és bronzdrótja a bolygatás bal oldaláról. Lehajló szélű, téglalap alakú préselt bronzlemez „bevagdalt” bordákkal (két szélén és tengelyben egyenes, köztük egy-egy szabálytalan ferde sor). H.: 4,1 cm, sz.: 1,6 cm, v.: 1 cm. Ltsz.: 2006.244.2. (IV. tábla 4.) Fegyver: tőr vagy kard töredékei, nyilak. Egyetlen négyszögletes lemezveret töredéke közép avar kori kelteztést sugall, amit topográfiai helyzete támogat.²⁵ 4. csoport. Andrási Nr. 149, 10. kép 53m. Maturus, 40–45 éves.

370. sír. Varkocsszorító lemezverete, élén, a bal combcsont alatt. Oldalán fekszik, másodlagos helyzetben (a sírlapra „szíjvég”-ként került). (A sír fejrésze: VII. tábla 3.) Téglalap alakú préselt bronz varkocsszorító, keretelt és középen hosszában kettéosztott mezőben két sor szalagfonat díszíti. Egyik vége hiányzik. H.: (tör) 3,9 cm, sz.: 2,1 cm. Ltsz.: 2006.256.10. (IV. tábla 5.) Varkocsszorító drótja (?) a bal könyöknél lévő tegez szájdísz mellett került elő: téglalap alakúra hajlított bronz drót, végei egymás mellé futnak. H. 4,9 cm, sz. 1,3 cm. 2006.256.21. (IV. tábla 6.) Fegyver: íj, tegez, nyilak, tőr. Sugaras díszű rozetta és keresztben bordázott kisszíjvég (Zábojník 8, SS I) a közép és késő avar kor határára keltezi. 3. csoport. Andrási Nr. 150, 10. kép 53n. Mongolid, maturus, 40–50 éves.

424. sír. Varkocsszorító (préselt ezüstlemez) drótjával felfelé, a fejevében középen. (VII. tábla 4.) Szokásos párja gondos keresés ellenére sem került elő. Lehajló szélű, téglalap alakú préselt ezüstlemez, gyöngyözött kereteléssel és tengellyel, ennek mindkét oldalán egy-egy bordával. H.: 5,3 cm, sz.: 2 cm. Ltsz.: 2006.304.1. (IV. tábla 7.) Fegyver: tőr (sax), tegez, nyilak. A fordítva csatolt díszöv nagyszíjvégének párhuzamát Garam Éva kommentárjában a korai avar kor végére, a képaláírásban a 7. sz. 2–3. harmadára datálta.²⁶ A (kere?) vereteket nem lehetett megmenteni. A tegez csont alkatrészei Straub 13A és 13B, típusába tartoznak, MA 1. Együtt a közép avar kor elejére keltezhetők. 2/A csoport. Andrási Nr. 151 (rajza nincs). Euro-po-mongolid, maturus, 50–59 éves.

434. sír. Varkocsszorító merev bronzlemezéből a jobb oldalon az arc előtt hosszában. (VIII. tábla 1.) Alatta teljesen oxidálódott vaskapcsoló maradványai. Párja 3 cm-rel mélyebben az arc alatt, párhuzamosan, két darabra törve feküdt, rajta vasrozsdával, alatta rozsdával átitatódott föld. Sima, bronzlemezéből kivágott téglalap alakú varkocsszorító pár, az egyik alján a vas felerősítő drót maradványa. Négy kis vasoxid-darab tartozik még hozzá. H.: 4,8 cm, sz.: 1,8 cm. Ltsz.: 2006.311.1. (IV. tábla 8.) Fegyver: nyilak. Fordítva csatolt övének nagyszíjvége

²⁵ Sírrajz közölve: TOMKA: Kettős és többes temetkezések 52., 7. ábra.

²⁶ GARAM: Zamárdi III. 74., Abb. 42.

(egyelőre) nem rekonstruálható (talán Igar III. típusú lehetett), a díszítetlen, hegyesedő kisszíjvégek Zábojník 70. típusára hasonlítanak (MS II), egyetlen négyzetes, beívelő oldalú sima verete Zábojník 186, Taf. 34:21, MS II. Mások is hasonlóan datálják.²⁷ Közép avar kor I–II. tehát. 2/A csoport. Almásinál nincs. Mongolid, senium, 60–x éves.

436. sír. Varkocsszorító széles lemezzel, szalagfonattal, a koporsó fej felőli bal sarkában, 10 cm-rel a váz szintje felett, rézsút lefelé, a szerkezet legkisebb nyoma nélkül. (VIII. tábla 2.) A naplóban le is rajzoltuk: két sor szalagfonat bordával elválasztva. Nem került elő – olyan volt, mint a 370. síré. Fegyver: kard, íj, tegez, nyilak. Helyén félhenger alakú préselt bronz varkocsszorító, javított példány. Eredetileg (az ép vége alapján) vége felé kiszélesedett, ívesen záródik, vége előtt és középen kettős, keresztirányú tagolás díszítette. Félbe tört, a merevítő drótnak lyukat fúrtak a vége előtt, a törésnél elkalapálták és lehajtották, itt is átlukasztották, amin átvezették, majd visszahajtották a merevítőt. Apró lemeztöredékek tartoznak hozzá. H.: 3,4 cm, sz.: 0,8 cm, m.: 0,9 cm. Ltsz.: 2006.313.1. (IV. tábla 9.) Idegen anyag, lelőhelyét nem ismerjük. A sírt préselt lemez övdíszei, négyzetes szalagfonatos verete (Zábojník 181, MS I) és Straub 12 típusú tegezdíszei a középa-avar kor elejére kelteznek. 2/A csoport. Andrásinál nincs. Euro-mongolid, maturus, 45–50 éves.

A tápi temetőben három olyan példánk is van, ahol nem lemez vagy rúd, hanem kettős karika és pityke, illetve gyöngyök csoportja került elő a varkocsszorítónak megfelelő helyzetben.

131. sír. Bronzkarikák és pityke a bal vállnál. Két, egymásba kapcsolt kis nyitott ezüstkari-ka (az egyik alsó ívének végén huzalpánt) és hurokkal az alsóra akasztott félgömb alakú lemez, peremén vékony huzallal. Karika átm.: 1,5 cm, félgömb átm.: 1 cm. Ltsz.: 2006.45.1. (V. tábla 1.)

Bronzkarikák és pityke csoportja a bal vállon kívül, valamivel lejjebb. A két karika egymásba volt fűzve, az egyik a pitykéhez rögzítődött. Magát a pitykét is vékony drót keretezi. A 2006.45.1. párja, mindkét kis karika alsó ívének végén drótpánt, a félgömb alakú csüngő akasztóhurka alul kétágú, a félgömb tetején kis drótpánt. Karika átm.: 1,4–1,5 cm, félgömb átm.: 1,1 cm. Ltsz.: 2006.45.2. (V. tábla 2.) Bronz (haj)karika töredékei kerültek elő a koponya felszedésekor, alóla, a bal oldalhoz közelebb, és kisebb (haj)karika, a jobb oldalhoz közelebb. Nyilván két varkocsot fogtak össze, ezeket díszítette az 1. és 2. leletcsoport. Fegyver: tör (sax), nyilak. Griffes veretek (Stadler Typ 20, Ende SpA II;²⁸ Zábojník 241. típus, SS II), és lemezből kivágott téglalap alakú „ál-lyukvédők”, „csepp alakú” nagyszíjvég (Zábojník 53. típus, SS I–SS II); Tiszafüreden a 136. sírban, együtt a keresztben bordázott lemezesekkel: „kennzeichnend für die Spätzeit

²⁷ Kiss: Kölked A 218. „a középa-avar leletek jellemzője”; GARAM: Zamárdi III Abb. 44., a 7. század második-harmadik harmada.

²⁸ STADLER: Verbreitung und Werkstätten 313.

der gepreßten bzw. aus Blech gefertigten Gürtelverzierung”,²⁹ bordázott lemez kisszíjvég, propeller alakú veret (Zábojník 164. típus, a táblázaton SS II) keltezik. Pántolt koporsóban. Késő avar kor I. 8. csoport. Fiatal férfi (az ásatási napló megjegyzése alapján).

180. sír. Gyöngyök a jobb vállnál a koponyáig és részben az elmozdult koponya és az alsó állkapocs alatt. A kásagyöngyök (köztük egy dinnyemag alakú, egy zöld henger és még egy eltérő) igen sűrű négyes sorokban feküdtek kis területen, nagyjából háromszög alakban. A jobb vállnál lévő csoport valamivel magasabban volt, mint a többiek. A csigolyákon, alattuk, illetve a bal oldalon egy darab sem volt. 167 db kis sárga kásagyöngy és több apró töredék, egy nagy sötétzöld dinnyemag alakú, egy zöld hosszúkás hasábalakú, két áttetsző nyomott gömbalakú, egy sötétkék korongalakú és egy fekete gömbalakú szem. Ltsz.: 2006.88.7. (V. tábla 4.) Ugyanitt volt a fülbevaló, ill. hajkarika is: nagy karika, csüngő nélkül, de koszorúval (muffal). 2006.88.8. A gyöngyökkel együtt hajfonatot díszíthettek. Helyszíni vázlat készült. Megfigyeltük, hogy a koponya bal oldalán is volt patinanyom, de a feltételezett bronz karikát a laza homokrétegben nem találtuk és a koponya eredeti helyén sem került elő. Fegyver: törkés, nyilak. Keltezése a gyöngyök és az övdíszek: préselt lemez nagyszíjvég, sima préselt kisszíjvégek, lemezből vágott lyukvédők, lemezből kivágott karikacsüngős veretek alapján (Zábojník 224. típus, SS I), Székkutason az átmeneti kor vége felé a közép-avar és a későavar határán.³⁰ A típus további nagy irodalmát itt nem idézzük. Közép avar kor II. 7. csoport. Juvenis, 16–18 éves.

228. sír. Hajfonatdíszek a koporsó fejevének bal sarkában. A két hajfonatdész egyforma szerkezetű: két egymásba akasztott kis bronzkarika, a másodikat kis bronzkapocs köti össze egy kerek ezüstlemezkével, ami a harmadik bronzkarikán nyugszik. A kis kerek hajkarikák közül az egyik sorban kettőn, a másikon egyen kis sima drótkoszorú. Karikák átm.: 1,5 cm, korong átm.: 1,4 cm. Ltsz.: 2006.129.1. (V. tábla 3.) (Haj)karikákat találtunk a koponya bal és jobb oldalán is. Fegyver: nyíl. Egybeöntött S-indadíszes ólom nagyszíjvég (leginkább Zábojník 26. típus, SS II) és kisszíjvég, bronzlemezből kivágott álllyukvédők, ólomból öntött indadíszes kerek veretek. Tiszafüreden a „runde, rankenverzierte Beschläge” részben már a 4. fázisba tartoznak, a legkésőbbiek között,³¹ (Zábojníknál a kerek indás veretek: 201., 210. típus, SS III), vaslemezről kivágott propeller alakú késfüggesztő (Formája Zábojník 154. típus, de vasból van). A szeriációs táblán SS I – de sokáig van). Késő avar kor II. 9. csoport. Adultus, 30–35 éves.

²⁹ GARAM: Tiszafüred 214–218.

³⁰ SZALONTAI: Székkutas, 4. táblázat.

³¹ GARAM: Tiszafüred 410–412., Abb. 98:22–27.

Tanulság

A tápi varkocsdíszek, számuk szerint, mintegy országos rekordot jelentenek. Tápon a 446 számozott sírból, amihez hozzá kellene venni a rendszeres feltárás előtt megbolygatott, de észlelt sírokat is, amelyek közül azonban csak kettőnek ismerjük úgy-ahogy megbízhatóan a leletanyagát, 25 sírból dokumentáltuk jelenlétüket (nem számolva a pitykés, gyöngyös, azaz más típusú díszeket). Ez a teljes népesség 5,6%-a. Igazság szerint csak a felnőtt férfiak számát kellene figyelembe venni, így minden ötödik, azaz 19,8% lenne az eredmény, de nagyságrendileg azért megközelítő eredménnyel járhat a más temetőkkal való összehasonlításban. Jászapátiban 412 sír közül 16-ban került elő (valamivel több, mint a tápiak fele, 3,9%).³² A Győr-Téglavető dűlői nagy temetőből már csak 13 vagy 14 sírból ismerjük (ha a 889 számozott sírból levonjuk a későbbieket, Horváth Ciprián kb. 61 sírt tart 10–11. századinak),³³ a 828 sírnek már csak 1,6% tartalmazott varkocsdíszet.³⁴ Halimba- Belátó domb 486 sírból 10 esettel szerepel a negyedik helyen – igaz, ez 4,8%-ot jelent.³⁵ Zsély/Želovce 10 esete a 870 sírnek csupán 1,1%-a.³⁶ A többi kisebb-nagyobb (de csak részben feltárt) varkocsdíszet is tartalmazó temetőből ezeknél is kevesebb került elő.

A tápi temetőben az elejétől a végéig előfordulnak (ha nem is azonos arányban) (*X–XI. tábla*)

Kronológiai sorrendben:

1. táblázat

A táp-borbapusztai varkocsdíszek időrendben

Sírszám	Keltezés	Sírcsoport	Jelleg
436.	MSI – közép avar kor eleje	2/A	lemez, de nincs meg
424.	MA I – közép avar kor eleje	2/A	lemez
318.	MA I – közép avar kor	5	lemez
305.	MA I - közép avar kor	5	lemez, rúd alakú
434.	MS II – közép avar kor I/II	2/A	merev lemez
295.	MA I, MS II - közép avar kor I/II	5	lemez, rúd alakú
261.	MA I, MS I/MS II, közép avar I/II	6	lemez, rúd alakú

³² MADARAS: Jászapáti.

³³ HORVÁTH: Győr és Moson megyék 50.

³⁴ FETTICH: Győr története.

³⁵ TÖRÖK: Halimba.

³⁶ ČILINSKÁ: Želovce.

Sírszám	Keltezés	Sírcsoport	Jelleg
354/A	közép avar kor	4	lemez
350.	közép avar kor	4	lemez
341.	közép avar kor	4	lemez, rúd alakú
328.	közép avar kor	4	lemez
321.	közép avar kor	5	lemez, rúd alakú
300.	datálhatatlan, közép avar kor	5	csak huzal
299.	topográfia, közép avar kor	5	lemez
314.	„viszonylag késői”	5	lemez
265.	MS II – közép avar kor II	6	lemez
245.	MS II – MA II, közép avar kor II	6	lemez
89.	MS II – középvavar kor II	10/2	öntött rúd
290.	MS II-SS I, korszakhatáron	5	lemez
370.	SS I – közép és késő avar kor határán	3	lemez
212.	MS II-SS I, korszakhatáron	7	lemez
50.	SS II, késő avar kor II	10/1	lemez
15.	SS II, késő avar kor II	10/3	öntött rúd
VI.	SS IV, későavar kor III	10/3	öntött háztető

Legtöbbet a közép avar kori temetőrészekben találtuk, amit csak részben magyaráz, hogy a temető sírjainak mintegy 2/3-a oda tartozik. 3 esetben tudtunk a közép és késő avar kor határára, három további esetben a késő avar korra keltezni. Döntő többségük lemezből készült, egy időben használták a széles téglalap alakú (Andrási IA típus) és a rúd alakú (Andrási IVA) formákat, valamint az egyetlen merev lemezből kialakított típust (Andrási IC). A három késő avar kori esetből kettő öntéssel készült (egy rúd – Andrási IVB, és egy háztető alakú – Andrási VI. típus). Az 50. sír préselt indadíszes példányainak keltezése a mellékletek alapján aligha vitatható, a varkocshoz talán régebbi darabokat használtak fel. Kakukkfőoka tulajdonképpen egy van, a 89. sír késő közép avar kori veretekkel eltemetett halottja mellett váratlan az öntött, rúd alakú (Andrási IIIB) varkocsdész. Váratlan, de korántsem lehetetlen, a típus legkorábbi példányát Andrási (Lengyeltóti-) Pusztaberény 3. sírből idézi, préselt lemezveretekkel, lószerszámmal keltezett közép avar kori sírből.³⁷ Nagy a gyanúnk, hogy a mi esetünkben fordított a helyzet, a sírt

³⁷ ANDRÁSI: Varkocsszorítók Nr. 108., illetve 19. kép.

topográfiai helyzete keltezi. Ha a préselt indavirágos szíjvégre Garam Éva 8. század eleji keltezését fogadjuk el,³⁸ már óvatosan feltételezhetjük, hogy a késő középvaskori övdíszek a régebbi maradványok, a temetésre már a késő avar korban került sor.

Általában elmondhatjuk, hogy a hajfonatdíszek a tápi temetőben is egyedi gyártmányok, díszítésük és méreteik is sokfélék – amint azt András Júlía általánosan is észlelte, illusztrációul éppen a tápi darabokat idézve: „...még az egyazon temetőben fellelhető, azonos motívumú darabok között sem találtunk két, hajszálla egyforma példányt. Jó példa erre a tápi három halszállkadíszes darab, melyeket vagy a szállakák iránya, vagy pedig a gyöngysordísz különböztet meg”.³⁹ További illusztrációul álljon itt a leggyakoribb (András I/A) típus díszítéseinek felsorolása:

- 50. sír: 6 szoros keskeny inda.
- 212. sír: legalább háromszoros, váltakozó állású keskeny inda.
- 245. sír: két sor azonos állású V alakú.
- 261. sír: 7 fordultatos szalagfonat.
- 265. sír: két sor ellentett állású fekvő V alakú.
- 290. sír: sima, hosszanti bordával.
- 299. sír: eredetileg halszállkamintás.
- 314. sír: gyöngyözött tengely két oldalán egyirányba néző V alakú díszek („halszállka”).
- 318. sír: átlukadt pont- vagy keresztirányú bordasorral.
- 350. sír: gyöngyözött tengely, két sor azonos állású V alakú „halszállka-minta”.
- 354/A sír: „bevagdalt” bordákkal (két szélén és tengelyben egyenes, köztük egy-egy szabálytalan ferde sor).
- 370. sír: kettéosztott mezőben két sor szalagfonat.
- 424. sír: tengellyel, ennek mindkét oldalán egy-egy bordával.
- 436. sír: két sor szalagfonattal, de nincs meg (rajz a naplóban).

A két „keskeny indás” (50, 212) majdnem azonos (pici részletek eltérnek). Szalagfonatos három van (261., 370., 436. sírok, utóbbiról csak a napló skicce áll rendelkezésre). A „halszállka minta” (azaz két sor V alakú mintasor) lehet azonos állású (245., 314., 350. sírok) és ellentett állású (265. sír) (a 299-es ma már felismerhetetlen).

Anyagvizsgálat nélkül, makroszkópiusan csak annyit sikerült megállapítani, hogy vannak ezüst vagy legalább is ezüst benyomását keltő (245. sír, 295. sír, 305. sír, 321. sír, 328. sír, 424. sír) és bronz (vagy réz) darabok, néha az aranyozás nyomaival (15. sír).

³⁸ GARAM: Virágos palmetták 51.

³⁹ ANDRÁS: Varkocsszorítók 114–116.

Méreteik is változatosak (a töredékeket természetesen nem vettük figyelembe). A varkocsdíszek átlagos hosszúsága 5 cm körüli. „Tarka”, egyedi gyártmányoknak megfelelően alig van köztük néhány egyforma méretű. Amelyek egyáltalán mérhetőek, három nagyságrendi csoportba oszthatók (eltekintve a VI. sír öntött, háztető alakú darabjaitól, amelyek 6 cm-rel a legnagyobbak, a „szélső értéket” képviselik): a nagyok 5,5–5,6 cm-esek (3 eset), a közepesek az átlag két oldalán, 4,6 cm és 5,3 cm között (lemez fedőlappal és rúd alakúaknál egyaránt, 13 eset, 6 példa 5–5,3 cm között, 7 példa 4,6 és 4,9 cm között), valamint a kicsik 3,4–4,1 cm között (4 eset, a legkisebbek 3,4 cm-rel ismét a szélső értéket képviselik, köztük van a 436. sírhoz kevert „idegen” darab is). Ez utóbbi (préselt rúd alakú) egyébként különösen érdekes, mert javított darab, kár, hogy nem ismerjük a származását. Pont akkora, mint a 328.-é (valamint az idézett feltételes korai avar kori Dabas-paphegyi – a többi korai darab még kisebb).

2. táblázat

A táp-borbapusztai varkocsdíszek, hosszúság szerint rendszerezve

lemez		rúd		háztető	
314. sír	5,6 cm	15. sír	5,7 cm (öntött)	VI. sír	6 cm
50. sír	5,5 cm	261. sír	> 5,1 cm		
245. sír	5,5 cm	89. sír	5,2 cm (öntött)		
173. sír	> 5 cm (töredék)	341. sír	5 cm, ill. 4,7 cm		
424. sír	5,3 cm	305. sír	> 4,9 cm		
290. sír	5,1 cm	321. sír	4,9 cm		
261. sír	5 cm	295. sír	4,6 cm		
265. sír	4,9 cm	436. sír (idegen)	3,4 cm		
350. sír	4,9 cm				
434. sír	4,8 cm				
354. sír	4,1 cm				
318. sír	3,8 cm				
328. sír	3,4 cm				

Szélességi (rudaknál vastagsági) adataik is szóródnak. A lemezek szélessége lehet keskeny (0,7, ill. 1,1 cm), többnyire közepes (1,4–1,8 cm, 7 eset), illetve széles (2–2,2 cm, 5 eset). Kevésbé változatos a rudak átmérője, a sztenderd vastagság a 0,7–0,8 cm, igen vékony a 89. sír öntött rúdja a maga 0,4 cm-ével.

Lenne még néhány technikai sajátosság, ami a jövőben nagyobb figyelmet érdemelne – sajnos sem a feltárás, sem a restaurálás során erre nem került sor. Ilyen a lemezek (akár a téglalap, akár a rúd alakúak) merevítésének és a drótszorító kapcsolatának a kérdése. A lemezek esetében valószínű, hogy az övveretknél alkalmazott technikákat használták, legyen az valamilyen kitöltő ragasz- (kitt) anyag vagy falap, esetleg a szorító egyszerű ragasztással vagy forrasztással való rögzítése. Tápon a 295., 318., 328., 350. sírban figyeltük meg kitöltő ragasz jelenlétét, anyagvizsgálat sajnos nem történt. Fabetét gyanúja a 314. sír egyik lemezénél merült fel – a Balatonudvar-Fővenyes 195. sírban Perémi Ágota rúd alakú lemez belsejében figyelte meg.⁴⁰

Van két eset Tápon (a 245. és a 434. sírnál), amikor a felerősítés vashuzallal történt. Figyelembe veendő, hogy sokszor hiányzik a bronzhuzal (kapocs), máskor meg éppen az van meg. Ha a két bolygatott sírt (VI. sír, 350. sír) nem vesszük figyelembe, még mindig marad 6 bolygatatlan sírunk (50., 89., 173., 261., 265., 314. sírok), amelyekben nem volt nyoma a kapocsnak. A bolygatott 300. és a 354. sír egyik varkocsdíszének csak a huzalpántja maradt meg. Mivel kevésbé sérülékeny, mint a lemezveret, fel kell tételeznünk, hogy nem minden esetben huzallal erősítették fel. Akkor mivel?

Viseletrekonstrukció

A tápi temetőben a szóban forgó tárgyak a bolygatatlan sírokban nem a koponya alatt, egyvonalban, rövidebb oldalukkal egymás felé fordulva feküdtek, hanem távolabb, nem egyszer a koporsó szélénél, egymás közelében, hosszabb oldalukkal párhuzamosan, többnyire a sírtengelynek megfelelően. Ezeknél a László-féle rekonstrukció (IX. tábla 1.) szóba sem jöhet. Máshol is ez a helyzet – ezt észrevette Andrási Júlia is, ezért új viseleti rekonstrukciót javasolt.⁴¹ Megállapította, hogy „az esetek nagy többségében a két hajfonatdísz együtt, egymás mellett, a váll vagy a kulcscsont tájékán, ill. a koponya és a sírszél között került elő”, ezért nem a varkocsok tövéhez, hanem a végeikhez helyezte azokat, utalva még az esetleges pántlikákra is. A megoldás logikus, kivitelezhető. (IX. tábla 2.) Egyetlen probléma megmaradt azonban: a két különálló varkocs vége esetében a két díszet nem, vagy csak ritkán találunk ugyanazon az oldalon szorosan egymás mellett. Négy sírrajzot is bemutatott, kettőben csak egy-egy hajfonatdísz volt (Zsély/Želovce 312. sír, Leobersdorf 51. sír), kettőben a párok egymás mellett, a sírtengely irányában helyezkedtek el (Zsély/Želovce 170. sír, Bóly 61. sír), mindannyian kisebb-nagyobb távolságra a koponyától.⁴²

⁴⁰ S. PERÉMI: Balatonudvari 338.

⁴¹ ANDRÁSI: Varkocsszorítók 119–121., 21. kép.

⁴² ANDRÁSI: Varkocsszorítók 20. kép.

Tápon is ez a helyzet. A 15. sírban ugyan a koponya felszedése után találtuk a díszeket, de egymás mellett, ráadásul nem keresztben, hanem a sírtengelynek megfelelően, hosszában helyezkedtek el. Az 50. sírban a bal vállnál, a 245. sírban a koponyától jobbra a koporsó szélénél, ugyancsak egymás mellett, hosszában kerültek elő. A példák bőven folytathatók: a 261. sírban a koporsó fej felőli végében, hosszirányban találtuk őket. A 265. sírban a bal váll alatt és a kulcsonttól balra, a 290. sírban a bal vállnál és a bal felkar külső oldalánál, a 295. sírban a koporsó fej felőli végénél feküdtek. A 305. sír esetében kissé szétcsúszva egyik a bal vállnál, párja a bordák mellett volt. A 314. sír leírása: a koponyától jobbra, magasabban, párja alatta párhuzamosan, hosszában. Egyedül a 318. sírban feküdtek a koponyától 20 cm-re, magasabban, a koporsó szélénél egymás közelében, keresztben. A 434. sírban is szétcsúsztak kicsit (helyzetük a jobbra fordult arc előtt és 3 cm-rel mélyebben az arc alatt, párhuzamosan, hosszirányban).

Viszonylag könnyen megoldható a magányos példányok viseletének helyreállítása, egyetlen hajfonat végének közelében, ahogy azt a veszprémi kiállításra készített rekonstrukció mutatja.⁴³ (IX. tábla 3.) Andrási Júlia még kételkedett abban, hogy páratlanul is viselték a varkocsdíszeket (bizonyítékul éppen a tápi 290. sírra hivatkozott, ami szerinte egyetlen szélesebb lemez félbevágásával készülhetett),⁴⁴ azóta azonban számos hiteles feltárásból származó, bolygatatlan sírlelet igazolta (magában Tápon is, a 89., 173., 212., 299., 424., 436. sírok, az utóbbi külön érdekessége, hogy a koporsó fejkéjének bal felső sarkában találtuk, 10 cm-rel a váz szintje felett, rézsútosan, mintha a hajfonat vagy legalább a pántlikája fennakadt, kicsípődött volna).

Nehezebb megmagyarázni a szorosan egymás melletti, párhuzamos (ráadásul sokszor hosszirányú) helyzetet. Ráadásul a 131. és 228. sírok „pitykés” díszei ugyanúgy párosan és egymás mellett helyezkedtek el, mint a „rendes” varkocsszorítók. Így van ez Avarországban mindenfelé, elég legyen itt csak néhány válogatott példával bemutatni, főleg olyanokkal, amelyeknél a publikálók értékelhető sírrajzokat is közöltek – a pontos leírások még számos példával szolgálhatnának. Ilyen mindjárt a már fentebb idézett Üllő I (Disznójárás) esete.⁴⁵ Kiskörén nyilván a László-féle rekonstrukció bűvöletében íródott kommentárral ellentétben egy sincs a koponya két oldalán.⁴⁶ Kissé félrevezető a zsélyi/Želovce-i varkocsdíszekhez fűzött kommentár is: „zu beiden Seiten des Schädels” voltak a párok⁴⁷ – ami csak úgy igaz, hogy egyszer az egyik, egyszer a másik oldalon,

⁴³ S. PERÉMI: Avarok, honfoglalók 17.

⁴⁴ ANDRÁSI: Varkocsszorítók 119.

⁴⁵ HORVÁTH: Az üllői 64–66.

⁴⁶ GARAM: Kisköre 54. „Die Stelle, an der alle drei Zopfspannenpaare zum Vorschein kamen – auf der rechten und linken Seite unterhalb des Schädels”, a leírásban és a sírrajzokon 41. sír: (15. oldal, sírrajz Abb. 5) a koponya bal oldalán és alatta (a rajzon párhuzamosan, egymás közelében), 94. sír: (23. oldal, sírrajz Abb. 7) egy db, a koponya alatt (rajzon: mögöttes), 121. sír: (26. oldal), a koponya alatt.

de mindig együtt! A leírásokat a sírrajzok igazolják: 167. sír: „an der rechten Seite des Schädels”, 170. sír: „an der linken Seite des Schädels”, 312. sír: „auf dem rechten Arm”, 335. sír: „Oberhalb des Schädels auf der rechten Seite”, 564. sír: „Hinter dem Schädel Bronzestückchen”, egyedül a 682. sírban: „An beiden Schädelseiten des Mannes Zopfspangen” – a rajzon nem ismerhető fel, a koponya különben is elgurult, felfordult.⁴⁸ A sommereini esetek közül csak a 253. sírről jelent meg sírrajz. A koponya helye környékén két egyszerű karika, jobbra varkocsszorító pár, szorosan egymás mellett, párhuzamosan.⁴⁹ Leobersdorf 35. sír-kettős sír, a B-nél a koponyától jobbra, párhuzamosan egymás mellett voltak a varkocsdíszek.⁵⁰

A bolyi 61a. sír rajzát András is bemutatta (l. fentebb), a szóban forgó leletek a jobb vállon kívül, egymás mellett, hosszában feküdtek.⁵¹ A dunántúli példákat szaporítja a gerjeni 6. sír: pár, a váz jobb válla felett, szorosan egymás mellett párhuzamosan, kissé ferdén,⁵² valamint a Balatonudvari-Fővenyes 195. sír: két darab hajfonatdísz, egymás mellett szorosan, a sírtengellyel párhuzamosan, az oldalára billent koponyától jobbra.⁵³ A Halimba-Belátó domb 486 sírját ugyan sírrajzok nélkül közölték, a leírások elég egyértelműek. Párosan kerültek elő a 108., 153., 192., 219., 240., 285. sírok hajfonatdíszei, többnyire egymás közelében, a 153. sírban a koponya és a bal kulcscsont között, a 192.-ben a bal vállnál és a gerincoszlop alatt, a 285. sírban a jobb lapockánál.⁵⁴

Távolabbi példák is vannak szép számmal. Jászapátiban (egyetlen kivétellel) minden bolygatatlan sírban (de a bolygatottakban is) a koponyától távolabb, általában szorosan egymás mellett feküdtek a varkocsszorítók. 59. sír: 2 db, a koponya fölött, együtt, a koporsó oldalfala mellett, 67. sír: 2 db, egymás mellett a koponyától jobbra, elég messze a koponyától, hossz tengelyük egymással párhuzamos, 76. sír: bolygatott, 2 db, „a koponya helyén”, 84. sír: 2 db, a koponya (helye) és a sír széle között, utóbbtól 13–15 cm-re, a sírrajzon keresztben, elég messze egymástól, de párhuzamosan, 110. sír: 1 db, az is porrá ment, „oberhalb des Schädels” mintegy 15–20 cm-re, 120. sír: 2 db, balra a koponyától, egymás mellett, a gödör széléhez közel, 183. sír: 1 db, a koponya fölött, a koporsó falához közel, 184. sír: bolygatott, 2 db, a koponya fölött, a koporsó falához közel, 210. sír: 2 db, 15–20 cm „oberhalb des Schädels”, 264. sír: 2 db, csak a kapcsolójuk

⁴⁷ ČILINSKÁ: Želovce 21.

⁴⁸ ČILINSKÁ: Želovce 65., Abb. 17., 66., Abb. 18., 92., Abb. 30., 96., Abb. 33., 135., Abb. 44., 155., Abb. 48.

⁴⁹ DAIM – LIPPERT: Sommerein Taf. 125.

⁵⁰ DAIM: Leobersdorf 227., sírrajz: Taf. 27.

⁵¹ PAPP: Boly 181–182., XXXI. tábla.

⁵² GERE: Gerjen 222., sírrajz: IV. tábla, tárgy: 2. tábla 1–2.

⁵³ S. PERÉMI: Balatonudvari 338., sírrajz: 3. kép 5.

⁵⁴ TÖRÖK: Halimba.

van meg, balra a koponyától, a halánték magasságában, azaz kicsit távolabb, szorosan egymás mellett keresztben, 265. sír: 2 db, egymás mellett a jobb felkar felső végénél kívül, szorosan egymás mellett, sírtengellyel párhuzamosan, 337. sír: 2 db, jobbra a koponya mellett a kulcscsonton, a rajzon egymás mellett a koponya és a váll között, keresztben párhuzamosan. A kivétel a 300. sír: 2 db mindkét oldalon a koponya fölött keresztben.⁵⁵

Még néhány alföldi sírrajz: Hetényegyháza-Mária út 70. sír: „Links vom Schädel zwischen einer dicken Lederschicht”. Szorosan egymás mellett a pár, kissé ferdén a sírtengelyhez képest, közvetlen alattuk az egyik fülbe (hajba)való karika.⁵⁶ Kunszállás-Fülöpkab 32. sír: a varkocsdísz-pár a koponyától balra, a sírvég közelében, egymás mellett, kissé ferdén.⁵⁷ Apostag-Célkitermelőhely B terület, 13/A sír: egy darab, messze a koponyától a bal vállnál.⁵⁸ Örménykút-Hidroglóbusz 4. sír: 2 db, kivételesen közvetlenül a koponya mellett a bal oldalon – de közvetlenül egymás közelében, gyakorlatilag a sírtengely irányában.⁵⁹

Ellenpéldát alig találni, ilyen a (korai) Zillingtal, D 418. sír. A hajfonatdíszek elég messze kerültek egymástól: az egyik „a koponya alatt” (rajzon az állkapocs bal oldalánál), a másik a jobb vállon.⁶⁰ A néhány ellenpélda arra figyelmeztet, hogy – kivételesen – másfajta viseletben is szerepet kaphattak.

Ez a szinte törvényszerűen ismétlődő helyzet nehezen lenne elképzelhető az Andrási-féle rekonstrukció esetében. Ha két varkocs vége kerülne így egymás mellé, fel kellene tételezni, hogy hosszúságuk jelentősen eltért egymástól – ennek közel egykorú varkocsábrázolások és újkori néprajzi megfigyelések ellentmondanak. Nagy valószínűséggel állíthatjuk, hogy ha valóban hajfonatokhoz tartoztak tárgyalt tárgyaink, csak egyetlen hajfonat végére kerülhettek, annak kétoldali díszítése jöhet szóba (akár hány ágból – mondjuk, kettőből – indult is a befonás). (IX. tábla 5.) Támogatja elképzelésünket a számos pár nélküli (egyedüli) hajfonatdísz léte és egy kísérlet, amit a győri New Wawe fodrászszalonban (Győr, Árpád út 83., 2018.10.17.) végeztek el kérésünkre.

A szakértő Gecsei Zsuzsanna volt, a szalon vezetője, alanya Tomka Borbála.⁶¹ A fodrásznő ép páros varkocsszorítón bemutatta a viselet lehetséges megoldását. Hajfonathoz tartozását nemhogy nem zárta ki, hanem demonstrálta a használatot. A kifésült elég nagy mennyiségű haját fésűjének szárával bújtatta át a „varkocsszorító” drótján (erre persze más vékony eszköz is megfeleltethető), egy csavarással a másik példányt is melléje húzta. A kicsúszás ellen azonban tenni kellett valamit

⁵⁵ MADARAS: Jászapáti, sírrajzok: 122., 113., 131., 119., 145.

⁵⁶ H. TÓTH: Hetényegyháza 398., sírrajz Abb. 3., kommentár: 408.

⁵⁷ LEZSÁK: Kunszállás 145–164., 1. kép.

⁵⁸ BALOGH: Avar kori ló 22., 4 kép.

⁵⁹ BENDE: Örménykút 190., 4. kép 1.

⁶⁰ DAIM: Zillingtal 101–102., Taf. 11.

⁶¹ Segítségüket ezúton is megköszönöm.

(mondjuk, pántlikás hurkot). A tárgy (illetve a páros tárgy) alkalmasnak bizonyult egy (akár összefogott) hajfonat díszítésére anélkül, hogy különleges funkciót kapott volna.

Ha így képzeljük el a varkocsdíszek viseletét, magyarázatot nyer az is, hogy a koponyától távolabb kerülnek elő, hogy a két darab szinte törvényszerűen egymás mellett fekszik, a varkocs félrehajtásával érthetővé válik a sírtengellyel párhuzamos helyzet is.

A Csallány Dezső által is feltételezett, a varkocsdíszekhez kapcsolódó pántlikák megjelennek a publikált rekonstrukciókon (Andrási Júliánál is, Perémi Ágotánál is). A feltételezés logikus (láttuk a kísérlet során is, hogy már csak a kicsúszás megakadályozására is a legegyszerűbb masnit alkalmazni). Nyomát egyelőre nem találjuk – hacsak a 245. sír vasdrótjára kétoldalt rátapadt szövetmaradvány nem éppen ilyesmitől származik.

Az eurázsiai puszták kőszobrain (a „kamennaja baba”-kon)⁶² általános a varkocs ábrázolása, de se varkocsszorítót, se pántlikákat nem ábrázolnak. A legközelebbi analógia későbbi, a kunoktól származik, ahol három varkocs fut össze a hátuk közepén egybe.⁶³ (IX. tábla 4.)

Három olyan példánk is van, ahol nem lemez vagy rúd, hanem kettős karika és pityke, illetve gyöngyök csoportja került elő a varkocsszorítónak megfelelő helyzetben (131., 180., 228. sír). Nyilvánvaló: nem csak a „klasszikus” megoldás működött! Egy esetben gyanús, hogy a megfelelő helyen gyöngyök voltak. A viselet nem szorítkozott a fém „szorítóra”, máshogy is meg lehetett oldani.

Eltér a szokásostól például az iváncsai lelet (joggal feltételezett) varkocsszorítója is (ovális bronzkarika-pár, vékony ezüstlemezzel bevonva, 4-4 bordázott aranymandzsettával díszítve).⁶⁴ Vizsgálendő feladat marad a kettős vagy összefűzött karikák és a fülbevalónak vagy hajkarikának tartható darabok és a varkocsviselet lehetséges összefüggése. Erre már Fettich Nándor gondolt.⁶⁵ Ilyen például az igari 3. lelet varkocsszorító-párja mellett a fülbevaló-páron kívül meglévő kettős arany karika, arany kapcsoló taggal.⁶⁶ A kérdés tárgyalása szétfeszítené a tanulmány kereteit.⁶⁷

⁶² Igaza van Fodor Istvánnak: orosz kamennaja, török baba – a könnyed szöveg kísértése elcsábított a különben elterjedt népetimológia használatára: TOMKA: Kis avar 283., ezúton kérek a nyilvánosság előtt is elnézést érte. FODOR: A sírszobrok szerepe 49.

⁶³ FEHÉR: A bolgár-török műveltség 41. kép.; FODOR: A sírszobrok szerepe Abb. 10. A sírszobrokról általában tájékoztat FODOR: A sírszobrok 113–126.; BÁLINT: Die Archäologie der Steppe 262–266.

⁶⁴ BONA: Iváncsa 243., 5. kép 3–4., rajz: 8., kép 3–4. „bár párhuzamuk eddig sehonnan sem ismert”.

⁶⁵ FETTICH: Bilisics 75–76. Mosonszentjános 27. sír, rajza: Abb. 8. Varkocsszorító és egymásba kapcsolódó hajkarikák („also Spuren der slawischen Tracht” – Az etnikai konklúziót mellőzve...).

⁶⁶ FÜLÖP: Igar 168., Abb. 10:28.

⁶⁷ TOMKA: A bagyog-gyűrhegyi 414.

Szociológia

Andrási Júlia körültekintően foglalkozott a varkocsdíszes férfiak rangjával, társadalmi helyzetével.⁶⁸ Bármennyire általánosnak tűnik az a megfogalmazása, hogy a vagyonos, fegyveres réteg egy részének a viseletéről van szó (tekintsünk most el az etnikai jellegű megszorítástól), érvelése meggondolásra érdemes – legalább is, ami egy-egy közösség belső viszonyait illeti. Tápon is tapasztalhatjuk, hogy a varkocsdíszes férfiak veretes övet is viselnek – de azért nem minden veretes öves férfi viselt varkocsdíszet is (alig a fele). Ugyanez vonatkozik a fegyvermelléletekre: majd minden varkocsos sírban találtunk valamilyen fegyvert – de nem minden fegyveresnek volt hajfonatdísz is. A 188. sír a leggazdagabb tápi sírok egyike, 40–50 évesen halt meg: vaskard, íj és hét nyíllal telt, díszített tegez is járt neki. Övét legalább 7 ezüstveret díszítette, ezüstlemezes csatja, két kisszíjvége és jókora nagyszíjvége volt, varkocsdísz is, azonban nem. Némi óvatosságra int, hogy alapos állati eredetű bolygatás érte, valamint, hogy – természetes okokból – kopasz is lehetett.

További megfigyelést igényel az a tápi tapasztalat, hogy a varkocsdíszes férfiak (akiket már sikerült embertani vizsgálat alá vonni, csupán három sír embertani adatai hiányoznak), egyetlen kivétellel (299. sír) idősebbek voltak 40 évesnél, míg az a három, aki más jellegű (pitykés, gyöngyös) hajdíszet viselt, fiatalabbnak bizonyult. Sajnos, jelenleg összehasonlítható adat más temetőből nem áll rendelkezésemre.

Az értékelés bizonytalanságát fokozza a hajfonatdíszek viseletének – vagy legalább a temetkezésekben való megjelenésének – furcsa szóródása. Egy temetőn belül is (erre Táp jó példa), országosan is. Vannak ugyan olyan góccok, ahol sűrűsödnek a lelőhelyek – ilyen az avarok országának ÉNy-i része is, a Dunától délre, a Kisalföldet és a Bécsi-medencét is beleértve. Andrási Júlia térképén is szerepel Táp, Győr-Téglavető dűlő, Győr-Repülőtér, Mosonszentjános, Csúny, Nemesvölgy, Lajtapordány/Leithaprodersdorf, Leobersdorf, Margarethen am Moos, Sommerein, Wien-Liesing, Mödling, Völgyfalva/Zillingtal. A lista nyilván bővülni fog (pl. Zwölfaxing-Bursty Kaserne, Wien-Csokorgasse). Hiányzik Andrási gyűjtéséből az uni-kális babóti arany lemezpár.⁶⁹

Közvetlen mellettük pedig ott vannak azok a temetők (temetőrészletek), amelyekből eddig egy darab se bukkant elő: Győr-Bevásárlóközpont (Metro) (222 sír, kb. a fele közép avar kori), Bágyog-Gyűrhegy (80 sír), Szil I (27 sír), Szil II (43 sír), Rábapordány-Gyepes (Árpási út, 43 sír), Zwölfaxing I (224 sír), valamint egy sereg kisebb leletmentés.

⁶⁸ ANDRÁSI: Varkocsszorítók 121–122.

⁶⁹ FETTICH: Sárkányábrázolások 170., Taf. V:6. „Gyöngysorszélú téglalapalakú mezőben gyűrűzött testű, rovátkolt nyakú és nyitott szájú sárkány ... egész szervetlenül még egy hasonló fej ... a felső aranylemez alatt még egy vékony bronzlemez fekszik ... préselték. A hátsó negatív oldalt eredetileg gipszszerű anyaggal töltötték ki, mely egyúttal a »drótkapocs« megerősítésére is szolgált.”

Ez a mozaikos kép szinte az egész országra jellemző. Néhány darab sokfelé felbukkan, szabályos viseletről viszont aligha beszélhetünk. Szinte éppen az a jellegzetes, hogy hol, kik nem viselik. Andrási Júlia is felfigyelt rá,⁷⁰ felsorolása: a gyenesdiási sír és a gyenesi temető, Zwölfaxing, Dévényújfalú/Devinská Nová Ves, Párkány/Štúrovo, Érsekújvár/Nové Zámky, Alsógellér/Holiare, valamint néhány megye területe: Vas (csak a vasasszonyfai pár, de az legalább aranyból van), Szabolcs-Szatmár, Tolna, Baranya, Békés és Miskolc, Hódmezővásárhely környéke. Felsorolása némi finomításra érdemes, főleg, ami a nagyobb, megyényi területeket illeti. Tolnában, Baranyában azért előkerült néhány darab, ha nem is sűrűn. Szekszárd-Bogyiszlói úton a 785. sírból,⁷¹ Gerjen-Váradpusztán a 6. sírból.⁷² Bóly 61. sír és Szebeny 268. sír Andrásinál is szerepel, hozzá tehetjük még a Kölked B temető két sírját (igaz, az egyik szórvány).⁷³

Negatívumból következtetni, az újabb és újabb közületlen feltárások szinte naponta változó körülményei között, könnyen tévútra vezethet. Mégis, feltűnő, hogy a varkocsdísz viselete hiányzik a nagy korai indítású telepek temetőiben, a Kölked–Zamárdi–Budakalász–Csákberény–Ménfőcsanak–„szubkultúrában” (még talán Pókaszepteket is ide lehet sorolni). Zamárdiból azért van egy darab szórvány.⁷⁴ Mintha nem hordanák a peremterületeken: a már idézett Párkány/Štúrovo, Alsógellér/Holiare és Érsekújvár/Nové Zámky temetőin kívül nincs Kassa-Zsebes⁷⁵ temetőjében se. Lovas sírban általában hiányzik – kivétel azért van: Szentes-Nagyhegy 15. sír, Lengyeltóti-Pusztaberény 3. sír, Vörs-Papkert B 392. sír,⁷⁶ Bóly-Sziebert puszta A csoport 61. sír,⁷⁷ Köled-Feketekapu B 541. sír,⁷⁸ Komárom-Várad u./Komárom, ul. Váradihó 14. sír.⁷⁹ Alig-alig van a Tiszántúlon (eltekintve a szentesi „góctól”), nagy, jól feltárt temetőkben, mint a tiszafüredi vagy a székkutasi meg az orosháziak, egy darab sem volt! Nincs az úgy nevezett „Keszthely-kultúrában” sem (akármit értünk is ez alatt a vitatott fogalom alatt).

Nagyon óvatosan, kérdőjelek között, felvethetjük azt a hipotézist, hogy a közép és késő avar korban a férfiak kétféle (legalább kétféle) hajviseletet hordtak: az egyiknél ismerték, időnként és helyenként használták a varkocsdísz (de anélkül is megoldható volt a viselet), a másiknál nem volt rá szükség. Megfigyelésünkéből további következtetést (hagyomány, kulturális különbség?) még nem merünk megkockáztatni.

⁷⁰ ANDRÁSI: Varkocsszorítók 122.

⁷¹ ROSNER: Szekszárd-Bogyiszlói Straße 53:9.

⁷² GERE: Gerjen 222., rajz: II. tábla 1–2.

⁷³ KISS: Kölked B 360., 376.: az 541. sír a XII/A sírcsoportban, illetve 653. sír a XIII. sírcsoportban (nő sírja, a varkocsdísz a töltésköföldből került elő).

⁷⁴ BAKAY: Az avar kor 7., XII. tábla 11.

⁷⁵ BUDINSKÝ-KRIČKA – TOČÍK: Šebastovce.

⁷⁶ KÖLTŐ – SZENTPÉTERI – BERNERT – PAP: Családok, leletek, generációk 10. kép.

⁷⁷ PAPP: Boly 181–182. igaz, fordított tájolású az ember.

⁷⁸ KISS: Kölked B 164–166., Abb. 49.

⁷⁹ ČILINSKÁ: Dve pohrebiská 351., Abb. 1:7.

3. táblázat
A tápi varkocsdíszek adatai

sír száma	varkocs db	varkocs-típus	hossza	szélessége	kapocs	Andrási
VI.	1	háztető VI	6 cm		nincs	nincs
15.	2	ö. rúd IVB	5,7 cm	0,8 cm	-van	9:53a
50.	2	lemez IA	5,5 cm	1,4 cm	nincs	9:53b. párja ép!
89.	1	ö. rúd IIIB	5,2 cm	0,4 cm	nincs	9:53c
131.	2	pitykés	átm.: 1,5 cm		–	
133. nő, = 265. párja	1	lemez IA	4,9 cm	2,2 cm	nincs	nincs
173.	1	lemezrúd ?IVA?	(tör.) 5 cm		–	nincs
180	?	gyöngyös			–	
212.	1	lemez, inda IA	(tör.) 2,5 cm	1,4 cm	töredék	nincs
228.	2	pitykés	átm.: 1,5 cm		–	
245.	2	lemez IA	5,5 cm	2,1 cm	-vas?	9:53d
261.	2	lemez szalagf. IA + rúd (a 295 sírre) IVA	5 cm (tör) 3,2 cm, (huzal) 5,1 cm	1,4 cm átm.: 0,7 cm	-nincs van	A rúd: 10:53e. Az igaziak nincsenek.
265.	2	ö.? A: lemez, szalagf. IA	? (vö. 133,)		-	10:53f, nem ez van ott
290.	2	lemez ketté, IA	(tör) 3,2 cm, (huzal) 5,1 cm,	0,7 cm	van	10:53g

sír száma	varkocs db	varkocs-típus	hossza	szélessége	kapocs	Andrási
295.	2	lemezrúd, ezüst IVA	(huzal) 4,6 cm	átm.: 0,8 cm	van kitt	10:53h
299.	1	lemez IA	nem mérhető		van	10:53i
300.	1	drót?	nem mérhető		van	nincs
305.	2	lemezrúd, ez IVA ?	Drót h.: 4,9 cm		van	nincs, leírás rossz számmal
314.	2	lemez I/A halszáлка	5,6 cm	2,1 cm	van	nincs, leírás van
318.	2	lemez bordák IA	Drót 3,6–3,8cm	1,1 cm	van kitt	10:53j
321.	1	lemez félhenger IVA	4,9 cm	átm. 1,3 cm	van	nincs, leírás van
328.	1	lemez, ólomki-töltés IVA	3,4 cm	1,4 cm	van kitt	10:53k
341.	2	lemez félhenger IVA	4,7–5 cm	1 – 1,4 cm	van kitt	nincs
350.	2	lemez halszáлка IA	4,9 cm	2,2 cm	nincs – de kitt	10:53l
354/A	2	lemez bordák IA	4,1 cm	1,6 cm	van	10:53m
370.	1	lemez szalagfonat IA	(tör) 3,9 cm	2,1 cm	nincs	10:53n
424.	1	lemez IA borda	5,3 cm	2 cm	van	nincs, leírás van
434.	2	merev lemez IC	4,8 cm	1,8 cm	van vas	nincs
436.	1	lemez IA szalagfonat + idegen lemezrúd	3,4 cm	0,8 cm	nincs van	nincs

I. tábla

Táp-Borbapuszta, 1: VI. sír; 2-3: 15. sír; 4: 50. sír; 5: 89. sír; 6: 173. sír; 7: 212. sír
(Fotó: Tanai Csaba Taca)

II. tábla

Táp-Borbapuszta, 1-2: 245. sír; 3: 261. sír; 4-5: 265. sír; 6-7: 290. sír; 8-9: 295. sír;
10: 299. sír; 11: 300. sír (Fotó: Tanai Csaba Taca)

III. tábla

Táp-Borbapuszta, 1-2: 305. sír; 3-4: 314. sír; 5-6: 318. sír; 7: 321. sír; 8: 328. sír; 9: 341. sír
(Fotó: Tanai Csaba Taca)

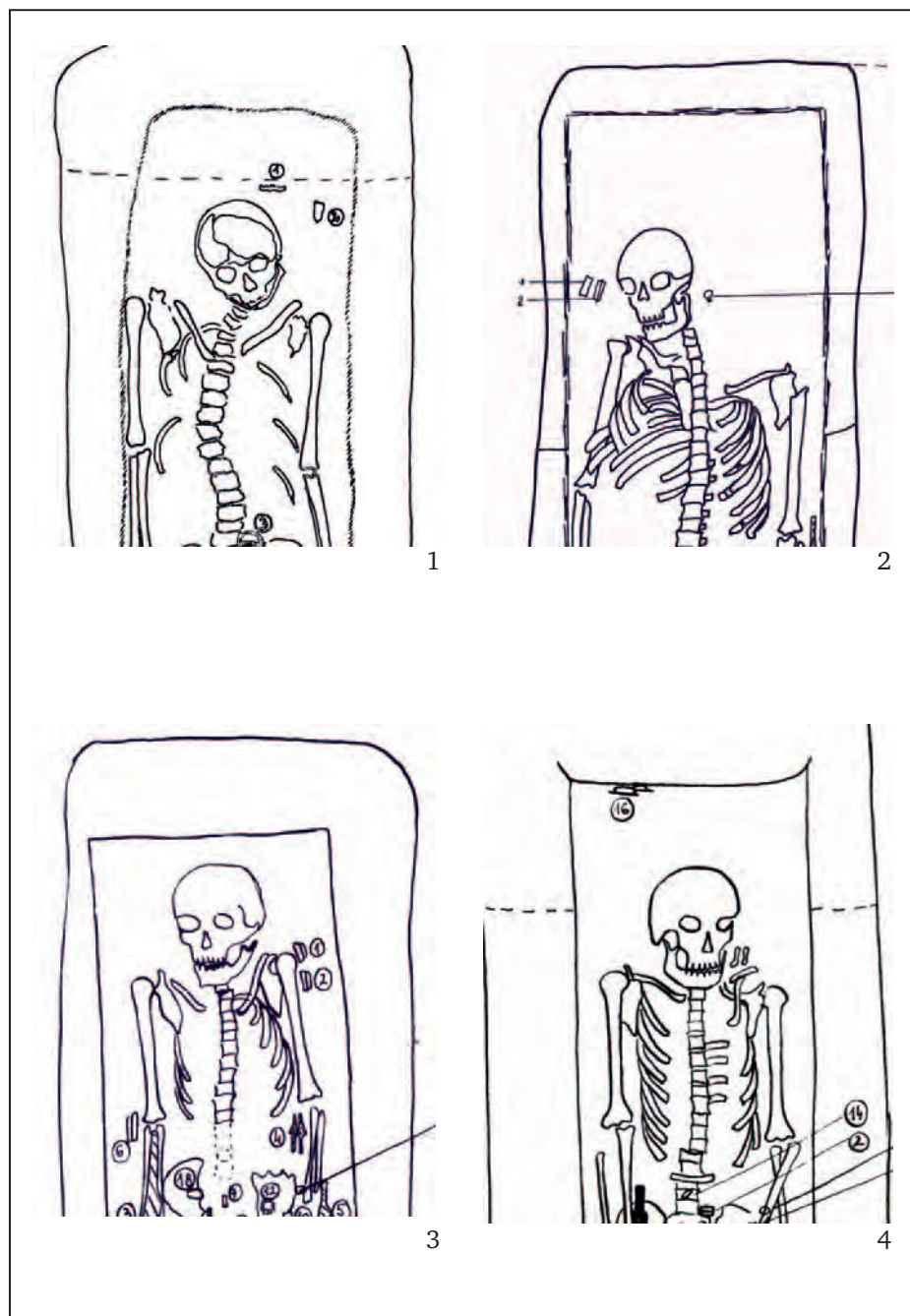
IV. tábla

Táp-Borbapuszta, 1-2: 350. sír; 3-4: 354/A sír; 5-6: 370. sír; 7: 424. sír; 8: 434. sír; 9: 436. sírhoz, ismeretlen származású, idegen anyag (Fotó: Tanai Csaba Taca)

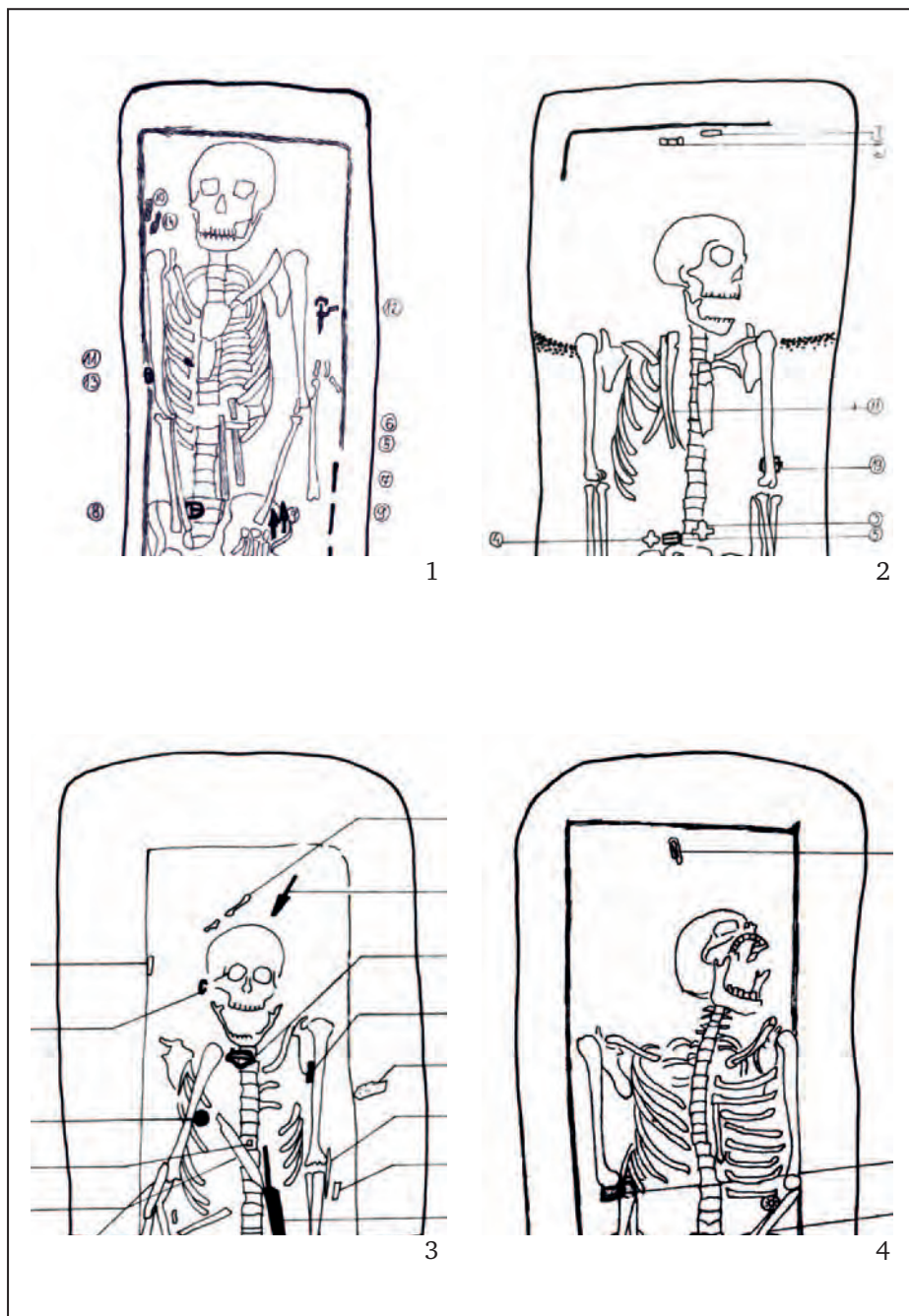

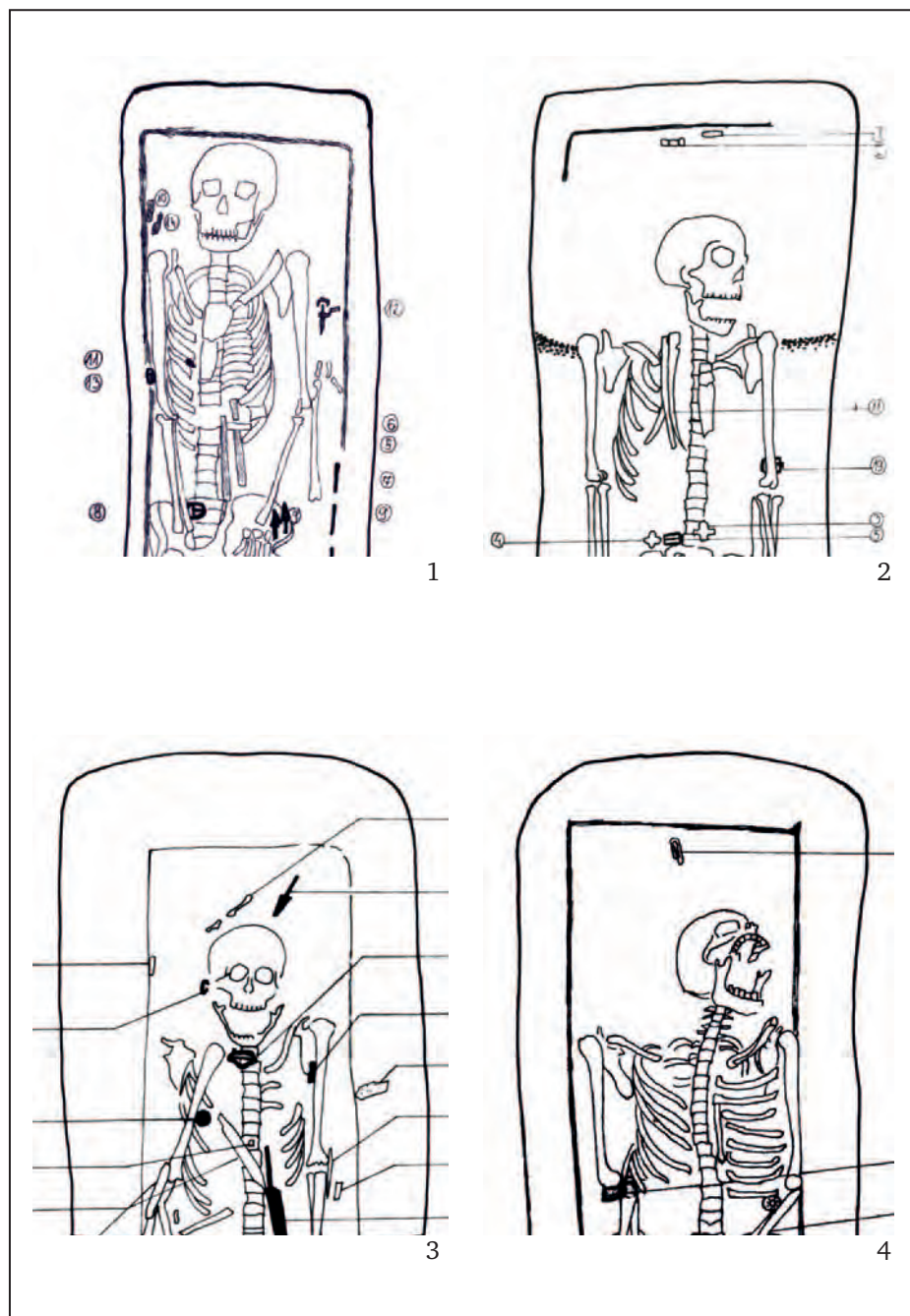
V. tábla
 Táp-Borbapuszta, 1-2: 131. sír; 3: 228. sír; 4: 180. sír
 (Fotó: Tanai Csaba Taca)

VI. tábla
Táp-Borbapuszta, 1.:89. sír; 2: 245. sír; 3: 290. sír; 4: 295. sír

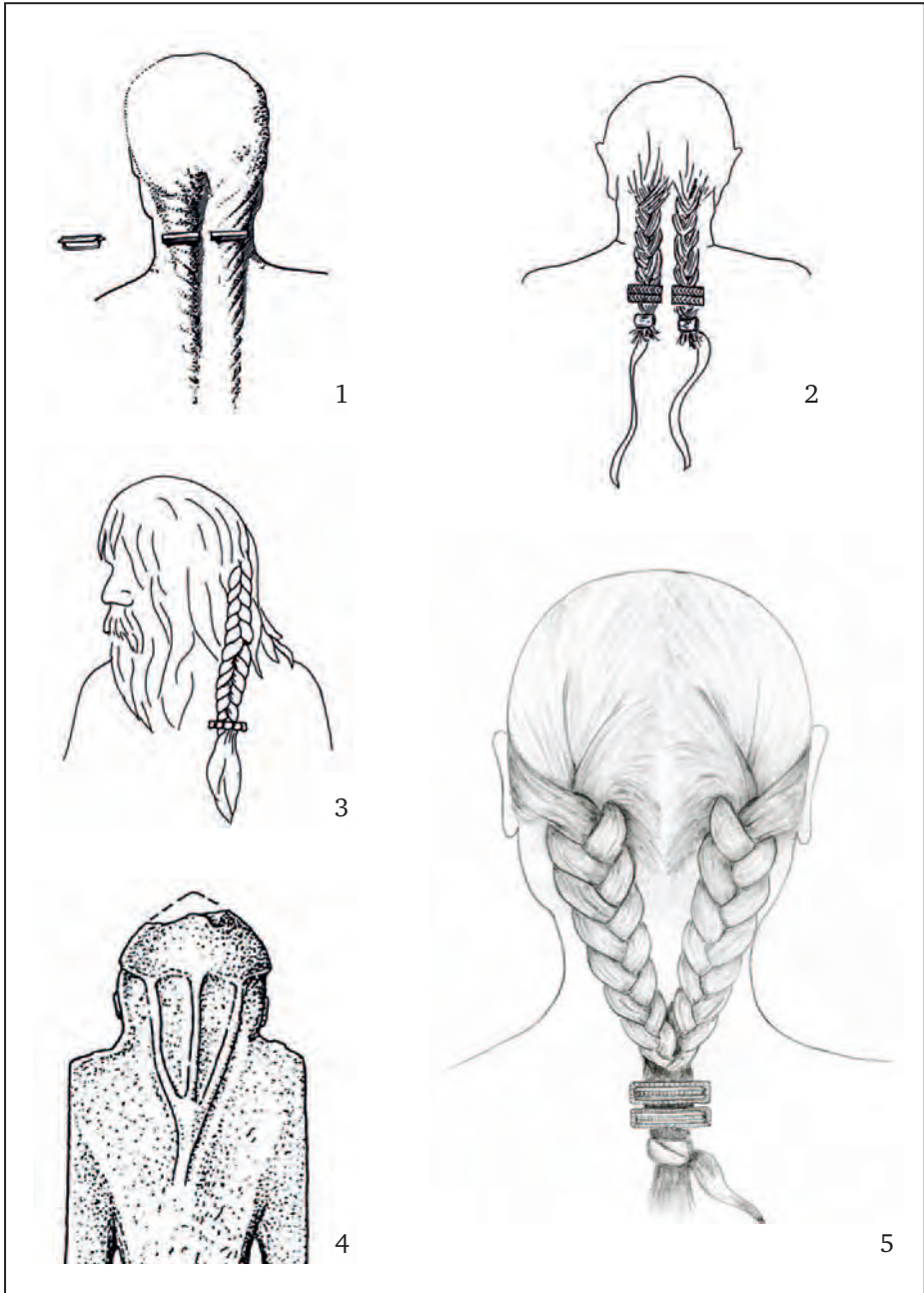

VII. tábla
Táp-Borbapuszta, 1: 314. sír; 2: 318. sír; 3: 370. sír; 4: 424. sír

VIII. tábla
Táp-Borbapuszta, 1: 434. sír; 2: 436. sír

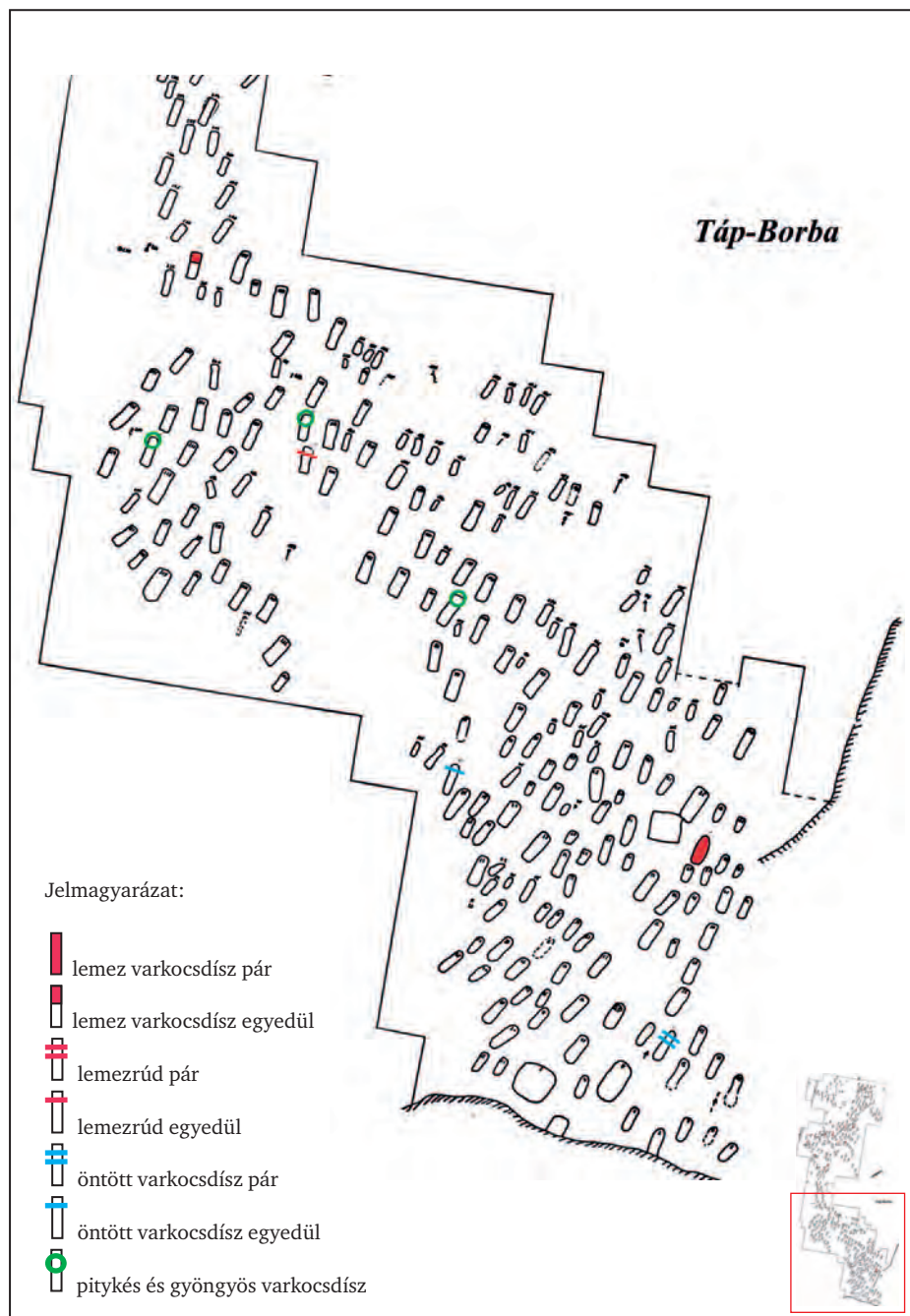

IX. tábla

A viselet rekonstrukciós kísérletei: 1: László Gyula 1955 (LÁSZLÓ: Études fig. 10) 2. András Júlíia 2000 (ANDRÁSI: Varkocsszorítók 21. kép) 3. Perémi Ágota 2005 (S. PERÉMI: Avarok, honfoglalók 17) 4. kun kőszobor (FODOR: A sírszobrok szerepe Abb. 10) 5. Tomka Péter 2021 (rajz: Szalai Gábor Oszi)

X. tábla
Táp-Borbapuszta, varkocsdíszek a temetőtérképen

XI. tábla
Táp-Borbapuszta, varkocsdíszek a temetőtérképen

SZAKIRODALOM

- ANDRÁSI: Varkocsszorítók = ANDRÁSI JÚLIA: Avar kori varkocsszorítók. Awarenzeitliche Kopfspangen. *Archaeologiai Értesítő* 123–124. (1996–1997) [2000] 85–123.
- BAKAY: Az avar kor = BAKAY KORNÉL: Az avarok időrendjéről. Újabb avar temetők a Balaton környékén. Zur Chronologie der Awarenzeit. Neue awarenzeitliche Gräberfelder in der Umgegend des Plattensees. *Somogyi Múzeumok Közleményei* 1. (1973) 5–86.
- BÁLINT: Die Archäologie der Steppe = CSANÁD BÁLINT: Die Archäologie der Steppe: Steppenvölker zwischen Volga und Donau vom 6. bis zum 10. Jahrhundert. Wien–Köln, 1989.
- BALOGH: Avar kori ló = BALOGH CSILLA: Avar kori ló, lovas és löszerszámos temetkezések a Duna–Tisza között. In: „In terra quondam Avarorum...”. Ünnepi tanulmányok H. Tóth Elvira 80. születésnapjára. (*Archaeologica Cumanica* 2.) Kecskemét, 2009. 9–42.
- BALOGH: Régészeti adatok = BALOGH CSILLA: Régészeti adatok a Duna–Tisza közti avarok történetéhez. The history of the Avars in the Danube–Tisza interfluvium as reflected in the archaeological record. (*Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia. A PPKE BTK Régészeti tanszékének kiadványai* 6.) Budapest, 2016.
- BENDE: Örménykút = BENDE LÍVIA: Avar temető Örménykúton. Ein awarisches Gräberfeld in Örménykút. Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – *Studia Archaeologica* 9. (2003) 189–210.
- BÓNA: Iváncsa = BÓNA ISTVÁN: Avar lovassír Iváncsáról. Grave of an Avar horseman at Iváncsa. *Archaeologiai Értesítő* 97. (1970:2) 243–263.
- BUDINSKÝ-KRIČKA – TOČÍK: Šebastovce = VOJTECH BUDINSKÝ-KRIČKA – ANTON TOČÍK: Šebastovce, Gräberfeld aus der Zeit des awarischen Reiches. Nitra, 1991.
- BUGARSKI: Nekropole iz goda = IVAN BUGARSKI: Nekropole iz godaantike i ranog srednjeg veka na lokalitetu Čik. Cemeteries from Antiquity and Early Middle Ages at Čik. Beograd, 2009.
- ČILINSKÁ: Dve pohrebiská = ZLATA ČILINSKÁ: Dve pohrebiská z 8.–9. storočia v Komárne. Zwei Gräberfelder aus dem 8.–9. Jh. in Komarno. *Slovenská Archeologia* 30. (1982:2) 347–393.
- ČILINSKÁ: Želovce = ZLATA ČILINSKÁ: Frühmittelalterliches Gräberfeld in Želovce. Bratislava, 1973.
- CS. SÓS – SALAMON: Pókaszeptek = ÁGNES CS. SÓS – ÁGNES SALAMON: Cemeteries of the Early Middle Ages (6th–9th c.) at Pókaszeptek. Budapest, 1995.
- CSALLÁNY: Az avarok varkocsfésűje = CSALLÁNY DEZSŐ: Az avarok varkocsfésűje. Der Zopf-kamm der Awaren. (*Szegedi Városi Múzeum Kiadványai* II/4.) Szeged, 1943.
- DAIM: Leobersdorf = FALKO DAIM: Das awarische Gräberfeld von Leobersdorf, NÖ. (*Studien zur Archäologie der Awaren* 3/1.) Wien, 1987.
- DAIM: Zillingtal = FALKO DAIM: Das Gräberfeld von Zillingtal. Die Grabungen 1985–89. *Wosinszky Mór Múzeum Évkönyve* 15. (1990) 155–161.
- DAIM – LIPPERT: Sommerein = FALKO DAIM – ANDREAS LIPPERT: Das awarische Gräberfeld von Sommerein am Leithagebirge, NÖ. (*Studien zur Archäologie der Awaren* 1.) Wien, 1984.
- FEHÉR: A bolgár-török műveltség = FEHÉR GÉZA: A bolgár-török műveltség emlékei és magyar őstörténeti vonatkozásaik. Les monuments de la culture protobulgare et leurs relations Hongroises. (*Archaeologia Hungarica* 7.) Budapest, 1931.
- FETTICH: Bilisics = NÁNDOR FETTICH: Symbolischer Gürtel aus der Awarenzeit (Fund von Bilisics). Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1963. 61–89.
- FETTICH: Győr története = FETTICH NÁNDOR: Győr története a népvándorlás korában. Győr, 1943.
- FETTICH: Sárkányábrázolások = FETTICH NÁNDOR: Sárkányábrázolások a magyarországi népvándorláskori emléanyagban. *Archaeologiai Értesítő* 40. (1923–1926) 157–172.

- FODOR: A sírszobrok = FODOR ISTVÁN: A sírszobrok kérdéséhez. *Sculptures funéraires. Folia Archaeologica* 21. (1970) 113–126.
- FODOR: A sírszobrok szerepe = FODOR ISTVÁN: A sírszobrok szerepe a kunok halottas szokásaiban. In: Kun-kép. A magyarországi kunok hagyatéka. Tanulmányok Horváth Ferenc 60. születésnapja tiszteletére. Szerk. ROSTA SZABOLCS. Kiskunfélegyháza, 2009. 49–66.
- FRIESINGER – VACHA: Die vielen Väter = HERWIG FRIESINGER – BRIGITTE VACHA: Die vielen Väter Österreichs. Römer – Germanen – Slawen. Eine Spurensuche. Wien, 1987.
- FÜLÖP: Igar = GYULA FÜLÖP: Awarenzeitliche Fürstenfunde von Igar. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 40. (1988:1-4) 151–190.
- GARAM: Kisköre = ÉVA GARAM: Das awarenzeitliche Gräberfeld von Kisköre. (*Fontes Archaeologici Hungariae*) Budapest, 1979.
- GARAM: Tiszafüred = ÉVA GARAM: Das awarenzeitliche Gräberfeld von Tiszafüred. *Cemeteries of the Avar Period (567–829) in Hungary* 3. Budapest, 1995.
- GARAM: Virágos palmetták = GARAM ÉVA: Virágos palmetták és félpalmetták. *Blüten-Palmetten und Halbpalmetten. Arrabona* 44. (2006:1) 151–164.
- GARAM: Zamárdi III = ÉVA GARAM: Das awarenzeitliche Gräberfeld in Zamárdi-Rétiföldek III. (*Monumenta Avarorum Archaeologica* 12.) Budapest, 2018.
- GERE: Gerjen = GERE LÁSZLÓ: Előzetes jelentés a Gerjen-Váradpusztai avar temető feltárásáról. *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 1984/85:2. (1991) 221–239.
- H. TÓTH: Hetényegyháza = ELVIRA H. TÓTH: Grab 70 des awarischen Gräberfeldes von Hetényegyháza-Mária út. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 51. (1999/2000) 393–410.
- H. TÓTH: Korai avar vezetőréteg = H. TÓTH ELVIRA: Korai avar vezetőréteg családi temetője a kunbányai kagán szállásterületén. In: Múzeumi kutatások Bács-Kiskun megyében. A Katona József Múzeum vezetője. Szerk. SZTRINKÓ ISTVÁN. Kecskemét, 1988. 30–56.
- HORVÁTH: Az üllői = HORVÁTH TIBOR: Az üllői és a kiskőrösi avar temető. *Die awarischen Gräberfelder von Üllő und Kiskőrös. (Archaeologia Hungarica 29.)* Budapest, 1935.
- HORVÁTH: Győr és Moson megyék = HORVÁTH CIPRIÁN: Győr és Moson megyék honfoglalás és kora Árpád-kori temetői és sírlelei. (Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírlelei 8.) Szeged, 2014.
- KISS: Kölked A = ATTILA KISS: Das awarenzeitlich gepidische Gräberfeld von Kölked-Feketekapu A. (*Studien zur Archäologie der Awaren* 5.) Innsbruck, 1996.
- KISS: Kölked B = ATTILA KISS: Das awarenzeitliche Gräberfeld in Kölked-Feketekapu B. I–II. (*Monumenta Avarorum Archaeologica* 6.) Budapest, 2001.
- KOVRIK: Csengőd = KOVRIG ILONA: Avarkori leletek Csengődről. *Avar finds from Csengőd. Archaeologiai Értesítő* ser. 3/7–9. (1946–1948) 339–349.
- KÖLTŐ – SZENTPÉTERI – BERNERT – PAP: Családok, leletek, generációk = KÖLTŐ LÁSZLÓ – SZENTPÉTERI JÓZSEF – BERNERT ZSOLT – PAP ILDIKÓ: Családok, leletek, generációk – Egy interdiszciplináris kísérlet tanulságai: Vörs-Papkert B. In: *Avarok pusztái. Avarorum solitudines. Régészeti tanulmányok Lőrinczy Gábor 60. születésnapjára.* Szerk. ANDERS ALEXANDRA – BALOGH CSILLA – TÜRK ATTILA. (*Opitz Archaeologica* 6. MTA BTK Magyar Őstörténeti Témacsoport Kiadványok 2.) Budapest, 2014. 361–386.
- LÁSZLÓ: Études = GYULA LÁSZLÓ: Études archéologiques sur l’histoire de la société des Avars. (*Archaeologia Hungarica* 34.) Budapest, 1955.
- LEZSÁK: Kunszállás = LEZSÁK GABRIELLA: A kunszállási avarok temetkezési szokásairól. In: „In terra quondam Avarorum...”. Ünnepi tanulmányok H. Tóth Elvira 80. születésnapjára. (*Archaeologica Cumanica* 2.) Kecskemét, 2009. 145–164.
- MADARAS: Jászapáti = LÁSZLÓ MADARAS: Das awarenzeitliche Gräberfeld von Jászapáti. (*Das awarische Corpus. Avar Corpus Füzetek* 2.) Debrecen–Budapest, 1994.

- PAPP: Boly = PAPP LÁSZLÓ: A bolyi avarkori temető I. Der awarenzeitliche Friedhof von Boly. Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 7. (1962) [1963] 163–193.
- S. PERÉMI: Avarok, honfoglalók = S. PERÉMI ÁGOTA: „avarok, honfoglalók...” Veszprém megye régészeti emlékei az avar kortól a 10–11. századig. Kiállítás vezető. Veszprém, 2005.
- S. PERÉMI: Balatonudvari = S. PERÉMI ÁGOTA: Balatonudvari-Fővényes 195. számú avar kori sírja. Grave 195 of the Avar Period cemetery at Balatonudvari-Fővényes. In: Avarok pusztái. Avarorum solitudines. Régészeti tanulmányok Lőrinczy Gábor 60. születésnapjára. Szerk. ANDERS ALEXANDRA – BALOGH CSILLA – TÜRK ATTILA. (Opitz Archaeologica 6. MTA BTK Magyar Őstörténeti Témacsoport Kiadványok 2.) Budapest 2014. 337–360.
- RÁCZ: Madaras-Téglavető = RÁCZ ZSÓFIA: A madaras-téglavetői avar temető (Kőhegyi Mihály ásatása 1959–1962). Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica 5. (1999) 347–395.
- ROSNER: Szekszárd-Bogyiszlói Straße = GYULA ROSNER: Das awarenzeitliches Gräberfeld in Szekszárd-Bogyiszlói Straße. (Monumenta Avarorum Archaeologica 3.) Budapest, 1999.
- SIMON – SZÉKELY: Dabas (Gyón) – Paphegy = SIMON LÁSZLÓ – SZÉKELY LEVENTE: Korai avar leletek Dabas (Gyón) – Paphegyről. Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1984–1985. (1991) 187–204.
- STADLER: Quantitative Studien = PETER STADLER: Quantitative Studien zur Archäologie der Awaren I. Wien, 2005.
- SAMU – BLAY: Térbeli átrendeződés = SAMU LEVENTE – BLAY ADRIENN: Térbeli átrendeződés a 7. századi Kárpát-medencében. In: Hatalmi központok az avar kaganátusban. Szerk. BALOGH CSILLA – SZENTPÉTERI JÓZSEF – WICKER ERIKA. Kecskemét, 2019. 263–332.
- STADLER: Verbreitung und Werkstätten = PETER STADLER: Verbreitung und Werkstätten der awarischen Hauptriemenbeschläge mit Greifendarstellung. In: Typen der Ethnogenese unter besonderer Berücksichtigung der Bayern 2. Hrsg. HERWIG FRIESINGER – FALKO DAIM. Wien, 1990. 305–350.
- STRAUB: Avar kori tegez = STRAUB PÉTER: Avar kori tegezdíszító csontlemezek. Motívumtipológia és kronológia. Awarenzeitliche Beinplatten als Verzierungen von Köchern. Typologie der Motive und Chronologie. Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica 3. (1997) 117–151.
- SZALONTAI: Székkutas = SZALONTAI CSABA: A székkutas-kápolnadűlői avar kori temető öveinek elemzése. In: B. NAGY KATALIN: A székkutas-kápolnadűlői avar temető. Szeged, 2003. 371–412.
- SZŐKE: Indavirág = SZŐKE BÉLA MIKLÓS: Egy avar kori indavirág. Késő avar kori övgarnitúra Zalaegerszeg-Ola, Új kaszárnya területéről. Eine awarenzeitliche Rankenblume. Eine spä awarenzeitliche Gürtelgarnitur aus Zalaegerszeg-Ola, auf dem Gebiet der Neuen Kasern. Zalai Múzeum 10. (2001) 103–140.
- TOMKA: A bágyog-gyűrhegyi = TOMKA PÉTER: A bágyog-gyűrhegyi 2. (kora avar kori) sír revíziója. Revision des früh awarenzeitlichen Grabes 2. von Bágyog-Gyűrhegy. In: The-saurus Avarorum. Régészeti tanulmányok Garam Éva tiszteletére. Szerk. VIDA TIVADAR. Budapest, 2012. 501–519.
- TOMKA: Kés a sírban = TOMKA PÉTER: Adatok a Kisalföld avar kori népességének temetkezési szokásaihoz. Kés a sírban. Beiträge zu den Bestattungsarten der Bevölkerung von Kisalföld in der Awarenzeit. Arrabona 14. (1972) 27–75.
- TOMKA: Kettős és többes temetkezések = TOMKA PÉTER: Az avar kori temetkezési szokások kutatásának eredményei. Kettős- és többes temetkezések. Neue Erkenntnisse in der Forschung der Bestattungsbräuche zur Zeit der Awaren Doppel-, Mehrfachbestattungen. Arrabona 41. (2003:1-2) 11–56.

- TOMKA: Kis avar = TOMKA PÉTER: Kis avar néprajz. In: Az őshazától a Kárpátokig. Szerk. SZOMBATHY VIKTOR. Budapest, 1985. 270–313.
- TOMKA: Koporsóhasználat = TOMKA PÉTER: Adatok a Kisalföld avar kori népességének temetkezési szokásaihoz II. Koporsóhasználat a tápi temetőben. Angaben zum Bestattungsbrauchtum der Bevölkerung vom Kleinen Alföldin der Awarenzeit II. Sarggebrauch im Gräberfelde von Táp. Arrabona 19–20. (1977–1978) 17–108.
- TÖRÖK: Halimba = GYULA TÖRÖK: Das awarenzeitliche Gräberfeld von Halimba. (Das awarenzeitliche Corpus. Avar Corpus Füzetek 5.) Debrecen–Budapest, 1998.
- ZÁBOJNÍK: Seriation = JOZEF ZÁBOJNÍK: Seriation von Gürtelbeschlaggarnituren aus dem Gebiet der Slowakei und Österreichs (Beitrag zur Chronologie der Zeit des awarenzeitlichen Kaganats). In: K problematike osídlenia stredodunajskej oblasti vo včasnóm stredoveku. Nitra, 1991. 219–321.

PLAIT CLASP DECORATIONS IN THE AVAR CEMETERY OF TÁP

A record number of so-called plait clasps (Zopfspange) were unearthed from 25 graves of the Avar cemetery in Táp-Borbapuszta (7th-8th centuries). This study while updating the data of the previous publication, presents their description, position, photograph and chronological position. Most of them were made of sheet metal. The rectangular and rod shaped variants were used simultaneously, while the cast types appeared later. The basis of the new reconstruction of their wearing is that the paired pieces were found farther from the skull, next to each other (elsewhere as well). Variants of this piece of the rig-out are the individual pieces, the plait clasps with buttons on them in two graves, and the beaded plait in one grave. They occurred throughout the period of use of the Táp cemetery, mostly, but not without exception, in the graves of more upscale older men (buried with mounted belt and arms). Their scattering is mosaiclike in the Táp cemetery as well as nationally; at most their lack is characteristic.

Péter Tomka

Juan Cabello

ÚJLAK KÖZÉPKORI EREDETŰ TEMPLOMÁNAK KUTATÁSA

1685-ben a Vas megyei Újlak lakossága elhagyta faluját, hogy majd csak 1687-ben térjen vissza. A menekülés pontos okát nem ismejük, ám alighanem a hadiesemények okozta létbizonytalanság ebben feltétlenül közrejátszhatott.¹ Azonban nem a két évvel korábban elhagyott házaikba tértek vissza, hanem a falutól 1500 m-re északnyugatra egy új települést építettek fel, amely a mai 8-as főút mentén lévő /Alsó/újlakkal azonosítható. A korábbi falu házainak értékes elemeit minden bizonnyal felhasználták az építkezések során. Rövid időn belül a régi falunak még nyoma sem maradt, a 18. század második felében már egykori helyét sem említik.² Azonban a Szelenkés nevű domb tetején máig álló templomot kápolnaként, valamint a középkori temetőt azok után is tovább használták, hogy a 18. század második felében az új település központjában felépült Szent István tiszteletére a templom.³

Újlak – a középkori oklevelekben Wilak, Vylak – jelentése alighanem arra utal, hogy nemcsak a 18. század közepén, hanem egyszer már a középkorban is elpusztult, majd újraterlepült.⁴ 1342. október 1-jén kelt oklevelében Kálmán győri püspök a káptalannal egyetértésben felsorolja az egyházmegye plébániáit, amelyeknek dézsmanegyede a vasvári prépostot, az őr- és az éneklőkanonokot, végsősoron a káptalant illetik meg. Még október 28-án egy újabb oklevélben erősítik meg a rendelkezést. A felsorolt plébániák között találjuk Újlakot és Szent Péter tiszteletére szentelt templomát.⁵ 1468-ban⁶ és 1475-ben plébánosát említik.⁷ Amint a fentiekből is kiderül, 1526 előtt a templomot és annak plébánosát csupán néhány alkalommal említik meg. Magáról a településről és annak birtokosairól, valamint birtokaikkal kapcsolatos, sokszor felettébb szerteágazó zálogügyeikben született megállapodásokról és perekről azonban oklevelek sora tanúskodik. A települést először egy 1353-ban kelt oklevélben említik meg,⁸ amikor is Heym fia Pál és György, valamint Heym fia Heym fiai – akiktől a Himfi család döbrönteit és a

¹ SZIGETI: Alsóújlak 10. 29–30. jegyzet.

² SZILÁGYI: Az alsóújlaki temetőkápolna 314. A középkori település alighanem a templomtól délre, illetve délnyugatra – a jelenleg fákkal benőtt – területen lehetett. Hajmási Erika (Szombathely, Savaria Múzeum) terepbejárása során településre utaló nyomokat nem talált.

³ SZILÁGYI: Az alsóújlaki temetőkápolna 315. 24. jegyzet.

⁴ Kiss: Földrajzi nevek 36., 52.

⁵ HÁZI: Vas megyei 270–271. 15–16. sz. („...sancti Petri de Wylack et...”).

⁶ TIMÁR: Magyarország középkori településeinek 487.

⁷ CSÁNKI: Magyarország történelmi földrajza 806.; MNL OL DL 45612. (1475. máj. 9.)

⁸ SZILÁGYI: Az alsóújlaki temetőkápolna 314. (Szilágyi tanulmányában a falu első említését 1300-ra helyezi egy 1322. évi átirásban maradt oklevélre hivatkozva (MNL OL DL 91194.). Azonban az oklevélben szereplő Újlak minden bizonnyal a Valkó megyei helyiséggel azonosítható.

remetei ága származott⁹ – a veszprémi káptalan előtt megosztottak birtokaikon. Az oklevél a több megyében fekvő birtokok mellett a Vas megyei Wylak települést is felsorolja, amely György és Heym fiainak jutott.¹⁰ Úgy látszik, hogy a közös birtoklás nem minden viszáltytól volt mentes. 1358-ban már György fiát, Miklóst kell eltüntetni az újlaki birtokon lévő malom jövedelmétől, mivelhogy az nem őt, hanem Heym fia Pál fiát, Benedek mestert illeti.¹¹ Pontosan 8 napra rá emiatt a vasvári káptalan György fia Miklóst maga elé idézte, hogy az ítéletre nyomatékosan figyelmeztesse.¹² 1387. október 31-én Wylak-i Balázs fia Balázs 50 forintért elzálogosítja egész birtokrészét Péter nevű testvérének azzal a feltétellel, hogy azt bármikor visszaválthatja.¹³ 1388. január 3-án Péter özvegye, valamint János nevű fia a Charmich folyón lévő malmot elzálogosítja Egervári Miklós fia Mihály mesternek.¹⁴ Vas vármegye 1462. március 3-án megtartott törvénynapján a vasvári káptalan nevében prépostja megtiltja Litéri Gergelynek és Lászlónak, hogy Wylak-on lévő birtokukat eladják vagy elzálogosítsák. Ugyanakkor Egervári Mihályt a birtokok megvételétől tiltja el.¹⁵ 1465-ben egy oklevél már a templom mindkét védőszentjét, nevezetesen Szent Péter mellett Pált is megnevezi, annak alkalmával, hogy a kapornoki konvent előtt Litéri Jakab fiai: László és Gergely Vas megyei Wylak possessióban 26 és fél jobbágytelküket a Herpenye folyón álló malommal és a falu Péter és Pál tiszteletére épült egyház félpatronátusával együtt 250 arany forintért a visszaváltásig a vasvári prépostnak és káptalannak elzálogosították.¹⁶ Ugyanaznap, azaz augusztus 29-én újabb oklevélben erősítik meg szándékukat, egyúttal néhány lényeges módosítással is kiegészítették a megegyezést. Úgy tűnik, hogy a vasvári káptalan már 1465 előtt is birtokolhatta zálogjogon a fent felsorolt javakat, mivelhogy az új megegyezés csupán a korábban zálogba adott birtokok felére terjedt ki. Ez alól kivételt képeztek Egervári Balázs és fiaitól zálogként birtokolt részek, amelyeket a nevezettek bármikor visszaválthattak. Ebben az esetben azonban a Litérik kötelesek birtokaikon azonos értékű részt a vasvári káptalannak és a prépostnak átadni.¹⁷ Szeptember 6-án a vasvári káptalan és Tamás prépost azt bizonyítják, hogy Litéri Jakab és fiai, Gergely és László a maguk és Wylak-i

⁹ ENGEL: Magyarország világi archontológiája 100.

¹⁰ MNL OL DL 66638. („... megosztottak birtokaikon, oly módon, hogy a Veszprém megyei Debrente, a Fejér megyei Boklar, a Krassó megyei Remete a Borza folyó mellett Pál fiainak jut, a Vas megyei Wylak, a Veszprém megyei Teuel, Nempty sive Heymhaza, Lyter, Kayar, Sowl, a Zala megyei Nemyguelgh, Pechel, a Temes és Krassó megyei Harumprede, Egrus, Ozyuayg, Bogran Zeurind, Motyos, az Erdeuhath-i rész György és Heym fiaié.” 1493-ban átírva.)

¹¹ MNL OL DL 41376. (1358. nov. 12.)

¹² MNL OL DL 41376. (1358. nov. 20.)

¹³ ZsO I. 402. (3685. sz.). A megállapodás a tized és a kilenced sorsáról is rendelkezik, amely szerint egyenlő arányban illetik meg a feleket.

¹⁴ ZsO II/1. 164–165.

¹⁵ MNL OL DL 15708. (1462. márc. 2.)

¹⁶ MNL OL DL 102552. (1465. aug. 29.)

¹⁷ MNL OL DL 16256. (1465. aug. 29.)

Perde István özvegyének, Erzsébet újlaki részeinek felét a teljes malommal együtt a visszaváltásig 250 forintért újra a vasvári káptalannak elzálogosították.¹⁸ A bizonyult zálogügy végül is egy még aznap kibocsátott nyilatkozattal ért nyugvopontra, amely szerint a vasvári káptalan biztosítja a tulajdonosokat, hogy a megállapított 250 forint ellenében a birtokjavarokat bármikor visszaszolgáltatják, kivéve az Egerváriak zálogjogon bírt részeit, amelyeket már korábban visszaadtak.¹⁹ A következő év tavaszán, nevezetesen 1466. március 25-én Tamás prépostot az újlaki birtokok részeibe beiktatták.²⁰ Úgy tűnik, hogy 1465 után az Egerváriak a vasvári káptalannak újfent elzálogosítottak bizonyos újlaki részeket, mivelhogy a káptalan 1470-ben írásban biztosította Egervári Balázs fia Lászlót, hogy testvére Mihály által korábban elzálogosított újlaki részeket kiváltotta, és azokat a káptalan a testvéreknek visszaadja.²¹ 1493-ban II. Ulászló elrendeli, hogy Döbrentei Himfi Imrét Litéri Mihály birtokainak – többek között az Újlakon lévő – részeibe iktassák be, amelyek őt („iure generationis”) megilletik.²² Néhány évre rá Himfi Imre számos birtokát elzálogosította. 1499-ben Szapolyai István nádor elrendelte, hogy Essegvári Ferencet²³ zálogjogon vezessék be Himfi Imre javainak birtokába. A felsorolt birtokok között, mint Döbrente egyik tartozéka, Wylak is szerepel.²⁴ Itt alighanem csak a Himfiak per útján visszaszerzett újlaki (birtok)részeiről van szó, amelyek már az 1353. évi osztozkodáskor is a család döbrentei ágának jutottak. Himfi Imre özvegye 1502-ben panasszal élt Rumi Lászlóval szemben, amelynek a megye július 11-én kelt ítéletében helyt adott.²⁵ 1550 körüli összeírás továbbra is a döbrentei uradalomhoz tartozó falu 35 jobbágját név szerint is felsorolja. Ekkoriban a paplak elhagyott és alighanem romos. Az irat a falu feletti dombtetőn álló Szent Péter-templomot is megemlíti.²⁶ Amint az a fentiekből is kiderül, a falu birtokosai köznevesek, karrierjük csúcsát – általában valamelyik országos méltóság familiárisaként – az alispáni, a várnagyi, az ítélőmesteri, esetleg az országgyűlési követi poszt betöltése jelentette. Tagjaik közül néhányuk kisebb egyházi méltóságig

¹⁸ MNL OL DL 24550. (1465. szept. 6.)

¹⁹ MNL OL DL 12265. (1465. szept. 6.)

²⁰ MNL OL DL 70036. (1466. márc. 25.)

²¹ MNL OL DL 102572. (1470. aug. 2.)

²² MNL OL DL 102652. (1493. jan. 14.) Himfi Imre tornai és visegrádi várnagy, 1483–1501 között tornai alispán. C. TÓTH – HORVÁTH – PÁLÓSFALVI: Magyarország világi archontológiája II. 567.

²³ C. TÓTH – HORVÁTH – PÁLÓSFALVI: Magyarország világi archontológiája II. 560. (1505-ben Veszprémi országgyűlési követ.)

²⁴ MNL OL DL 102681. (1499. okt. 26.) A Veszprém megyei Debrenthe castrum s tartozékai: Debrenthe, Jako, Ardo, Pothon, Gedehaza, Hymhaza, Zenthisthwan, Lyther, Balthahaza s a Vas megyei Wylak possessiók, továbbá a Zala megyei Galsa, Zerdahel, Haholth, Gwthorfelde, Wyhegh, Desycz és Kysfalwd possessiók.

²⁵ MNL OL DL 102689. (Pünkösöd környékén Rumi László a Wylak határában lévő Rababerke nevű szabad erdőben, amelyben Wylak jobbágjai mindig szabadon éltek, a panaszos két jobbágjától két bárdot jogtalanul elvett.)

²⁶ MNL OL U et C fasc. 5. no. 35. p. 18–20. (1550–1560 között)

jutott.²⁷ Igaz, két kivételt mégis csak találunk, nevezetesen a várbirtokos Himfi és az Egervári családot – tagjaik közül hármukat is a betöltött országos méltóság a bárók közé emelt. Az egyik ilyen személy, Himfi Pál fia Benedek „bán” (döbrentei ág), aki a 14. század második felében többek között vasi, pilisi, szatmári, máramarosi, pozsonyi, temesi, ugocsa ispán, 1365–67 között bolgár bán volt.²⁸ A másik, Egervári László dalmát–horvát–szlavón bán, bihari, zalai és vasi ispán, pályája csúcán, 1493–1495 között pedig a tárnokmesteri tisztséget töltötte be.²⁹ A harmadik személy Egervári László Mihály nevű testvérének fia, Bereck, aki 1493–1520 között knini püspök volt. Nem kétséges, hogy a püspöki stallum elnyerésének esélyeit befolyásos nagybátyja aligha ronthatta.³⁰

A falu tulajdonosi szerkezete a 16–19. század során nem sokat változott – továbbra is zömmel köznemesi családok Újlak birtokosai. 1548-ban Essegvári Imre és Farkas 10 portát birtokolnak Újlakon, és a következő évben már egy új kúria felépítéséről is értesülünk.³¹ 1553-ban 4 és fél porta felett rendelkeztek,³² hogy majd 1570-re már csak 1 porta maradjon birtokukban.³³ 1564-ben I. Miksa Bocskai Ferenc özvegye és fiai kérését teljesítve három országos vásár tartását engedélyezte.³⁴ 1588-ban az Essegvári rokon Sitkei Györgynek 2 és fél, míg 1598-ban 19 portája volt.³⁵ Mindeközben a falu Szigetvár 1566. évi ostroma után szpáhi birtokként kétfelé is adózott,³⁶ amely csak valamikor az 1640-es években szűnhetett meg.³⁷ Az Egerváriakkal rokon Kisfaludi család³⁸ újlaki birtokaik 1655-ben rétek, földek és erdők, továbbá hegyvám és malomhely felett rendelkeztek, valamint

²⁷ A Himfi család döbrentei ágának tagjaira lásd: ENGEL: Magyarország világi archontológiája 100. Az Egervári család tagjaira lásd: ENGEL: Magyarország világi archontológiája 67. Az Essegvári család tagjaira lásd: ENGEL: Magyarország világi archontológiája 70.; C. TÓTH – HORVÁTH – PÁLOSFALVI: Magyarország világi archontológiája I. 341.; C. TÓTH – HORVÁTH – PÁLOSFALVI: Magyarország világi archontológiája II. 560.

²⁸ ENGEL: Magyarország világi archontológiája 100.

²⁹ C. TÓTH – HORVÁTH – PÁLOSFALVI: Magyarország világi archontológiája II. 559. (1474–1475: Bihari ispán, a váradi püspökség kormányzója, 1476–1482, 1489–1493: horvát–dalmát–szlavón bán. Testvére Mihály kapornaki és vasi alispán.) MNL OL DL 20035., 33891., 18274.

³⁰ C. TÓTH – HORVÁTH – PÁLOSFALVI: Magyarország világi archontológiája I. 341. Az Egervári családra lásd részletesen: BALOGH: Vasvármegye nemes 35–51.

³¹ SZIGETI: Alsóújlak 9. 19. jegyzet.

³² SZIGETI: Alsóújlak 9. 19. jegyzet. Akkor a birtokos Essegvári László. (A jobbágyság többsége féltelkes.)

³³ SZIGETI: Alsóújlak 9. 20–21. jegyzet. (A három vásár napja: Pünkösöd, Szent Jakab és Mindenszentek. A heti vásárt hétfőn tartották.)

³⁴ SZIGETI: Alsóújlak 9. (1565-ben a Bocskai családnak 17 jobbágysága volt Újlakon.)

³⁵ SZIGETI: Alsóújlak 9. A 16. század közepén Sitkei Sebestyén felesége Katalin Essegvári Ferenc lánya. NAGY: Magyarország családai X. 236. I. t. 238.

³⁶ SZIGETI: Alsóújlak 10. 26. jegyzet. (Kezdetben a Budán lakó Nógrádi Musztafa, majd egy Koppányban állomásozó szpáhi után Fehérvárról Ozmán Cseri és 1633 után szintén Fehérvárról Kászon adóztatta a falut.)

³⁷ Erre bővebben lásd: SZIGETI: Alsóújlak 10. 24–27. jegyzet. (1623-ban 15 jobbágyot írtak össze.)

³⁸ BEL: Notitia 428. (1648)

összesen 7 és fél portájuk volt.³⁹ Rajtuk kívül ebben az időszakban több kisnemesi család is birtokos Újlakon.⁴⁰ 1717-ben Sárvár urai, nevezetesen a Nádasdyak pert indítottak Újlak birtokosai ellen jogosulatlan erdőhasználat miatt.⁴¹ 1720-ban 19 jobbágy és 1 zsellér lakott a faluban.⁴² 1767-ben Újlak birtokosai Sennyey Antal, Rosty Ferenc, Sallér István, Vörös Zsigmond és Vittnyédi János voltak.⁴³ 1775-ben Egervári Antal örökösei megosztottak az újlaki birtokok fellett.⁴⁴ Ekkor 35 jobbágy lakott a faluban.⁴⁵ 1781-ben Niczky Kristóf, Sennyei bárónő, Rosty Ferenc, Sallér István, Vittnyédi János a földesurak.⁴⁶ A 19. század végén Bencze György, Németh István és Bezerédy István birtoklásáról tudunk, akinek földjét Engel Pál bérelte. 1935-ben a Bezerédy-birtokok egy részének bérelője Rothbauer Károly volt.⁴⁷

1687-ben, közvetlenül a visszatérés után a falu lakosai 50 forint kölcsönt vettek fel Nádasdy Tamástól, amely összeget valószínűleg az új falu építésére használhatták fel.⁴⁸ Úgy tűnik, hogy a két év távollét a templom állagának sem tett jót. Az 1698. évi vizitáció alkalmával megállapítást nyert, hogy „... a régi katolikusok által Szent Péter apostol fejedelem tiszteletére”, faragott kőből épített romos templom erdőben áll, a temető kerítése hiányzik. Szentélye boltozott.⁴⁹ Igaz ugyan, hogy a falakat fedő vakolat nagy része hiányzott, mindenesetre a tetőn és az ablaknyílásokon elvégzett munkákra való utalás alighanem az elhanyagolt épület tatarozását jelenti. Úgy tűnik, hogy az elvégzett munka igen csak hevenyészett lehetett, mivelhogy alig 35 év múlva, jelesül 1733-ban megint – az Oszkó filiájaként számontartott régi, de jó anyagból, faragott kövekből emelt – romos templomról írnak, amelynek falai azonban kijavíthatók.⁵⁰ A rákövetkező

³⁹ SZIGETI: Alsóújlak 10. 28. jegyzet. (1655-ben Kisfaludi Mihály özvegye a birtokos.) A család tulajdonában lévő részek és ingatlanok becsült értéke 500 forint volt. Egervári Klára férje Kisfaludi Antal. Egervári Klára nagyapja Mihály, 1602–1604 között Vas vármegye szolgabírája volt. NAGY: Magyarország családai IV 11.

⁴⁰ SZIGETI: Alsóújlak 10. 29. jegyzet (Vesey, Hazatius, Pócze, Hirváth, Vkitnyédy, Rajki.)

⁴¹ SZIGETI: Alsóújlak 10. 33. jegyzet. (A vizsgálat megállapította, hogy az újlakiak jogosan legeltették állataikat az erdőben.)

⁴² SZIGETI: Alsóújlak 10. 34. jegyzet.

⁴³ SZIGETI: Alsóújlak 10.

⁴⁴ SZIGETI: Alsóújlak 10. 36. jegyzet.

⁴⁵ SZIGETI: Alsóújlak 10. 37. jegyzet.

⁴⁶ SZIGETI: Alsóújlak 10.; BEL: Notitia 428. (A Kisfaludiak mellett a Rostyak és a Niczkyek már 1748-ban is birtokosok voltak.)

⁴⁷ SZIGETI: Alsóújlak 10.

⁴⁸ SZIGETI: Alsóújlak 10. 29. jegyzet. SZIGETI: Alsóújlak. 10. 30. jegyzet. (Megígérték, hogy kamatként az Újlakon lévő gabonáját learatják.) Habár források hiányában semmi nem igazolja, ezért csupán feltételezzük, hogy a falu lakossága 1580-as évek második felétől egészen a 17. század közepéig protestáns (evangélikus) hiten élt. Nádasdy I. Tamás 1554 után lett evangélikus, Nádasdy Ferenc 1643-ban katolizált. Fia, Nádasdy III. Tamás, I. Tamás ükunokája. NAGY: Magyarország családai VIII 19. 3. t.

⁴⁹ SzEL PL Can. Vis. Kazo 653–655. 1698. február 9. („Falán és boltozott szentélyén kívül, amelyek teljesen lefaragott kövekből állnak alig más van benne. A tetőn és az ablakokat érintő munkák a templom megjelenésén nem változtattak.”)

évben ugyanezt állapította meg a vizitátor.⁵¹ 1752-ben az új településen templom építésébe fogtak, amely 1779-ben a torony felépítésével fejeződött be.⁵² Az új templom védőszentje Szent István lett.⁵³ Ettől kezdve a középkori – 1780 után Kám filiájaként említett⁵⁴ és feltehetően még a század végén rendbe tett – templomot 1801-ben már csak temetőkápolnaként használták,⁵⁵ amelyet egy 1817. évi adat is megerősít⁵⁶. Minden jel szerint, a Szent Péter és Pál templomhoz ezután hosszú ideig már nem nyúltak. Rómer Flóris az 1870. évi *Archaeologiai Értesítő*ben közölte Balogh Gyula írását, amely a templom állapotára ugyan csak röviden tér ki, ám oltáráról, valamint oltárképéről részletesen értekezik.⁵⁷ A tudósítás végén olvasható egyik megjegyzésből az azonban kitűnik, hogy az épület nem lehetett túl jó állapotban.⁵⁸ Balogh Gyula hagyatékából előkerült, nevezetesen az újlaki templommal foglalkozó – amúgy közöletlen – irat ezt a feltevést csak megerősíti: „Tetőzete majdnem fedetlen, falai roskadozóak, ...Tőke György újlaki lakos, ... néhány évvel ezelőtt rája egy kis deszkatornyot emeltetett”.⁵⁹

Bencze József községi bíró Újlak katolikus közössége nevében a szombathelyi püspöknek 1873-ben írt levelet. A panasz tárgya még 1854-ben keletkezett, amely a szokásossal szemben nagyobb pénzkölcsön volt, és amellyel az újlaki fiókközség (beleegyezésük nélkül?) a kámi plébániához építkezéséhez járult hozzá. Ráadásul a kölcsön meghaladta a kámiak által felajánlott összeget. „Miután pedig az úgynevezett újlaki Szent Péter Kápolna olly omladozott helyzetben van, hogy abban ma már veszély nélkül alig lehet az Isteni szolgálatot végezni, és annak felépítését .... a község sajátjából nem tud fedezni, anélkül, hogy a kámi község az ideiglenesen kölcsönt vissza ne adná.” Az ügy kivizsgálására az újlakiak a püspököt kérték fel.⁶⁰ Úgy tűnik, hogy a kámiak – vélhetően a püspök felszólítására – visszafizet-

⁵⁰ ACP 3. 294–295. CC f. 439. 1733. Oszkó filiája. („... In hac filiali datur certa ecclesia antiqua condam ex bonis materialibus et lapidibus quadratis erecta, cujus sola rudera extant, super quibus renovari posset.”)

⁵¹ SzEL PL Littera G No. 1–10. 1734 (?).

⁵² SzEL PL Can. Vis. Szily 4. 65–70. (1752-ben a szentély, 1760-ban a hajó épült meg.)

⁵³ Genthon szerint a templom középkori eredetű (GENTHON: Magyarország művészeti emlékei 14.). Az 1778. évi tatározás alkalmával a homlokzati falakról eltávolították a vakolatrétegeket. A falakon korábbi építkezésre utaló nyomok nem voltak. A nyolcszög három oldalával záruló szentély téveszthette meg Genthont. SZILÁGYI: Az alsóújlaki temetőkápolna 315. 25. jegyzet.; SzEL PL Can. Vis. Batthyány 3. 898. (Az 1758. évi egyházlátogatás csak az új falu templomát említi.)

⁵⁴ SzEL PL AC 1801. 5.: Kám.; Schematismus 97.

⁵⁵ SzEL PL AC 1801. 5.: Kám. „... capella in honorem S. Petri Apostoli ...”.

⁵⁶ SzEL PL Can. Vis. Somogy 3. 25. (1814. május 3.)

⁵⁷ RÓMER: Románkori templomka 283–284. („Ezen becses tudósítást Balogh Gyula úrnak, a »Vas megyei Lapok« szerkesztőjének köszönhetjük.”)

⁵⁸ RÓMER: Románkori templomka 284. („Ne hagyjuk régi dicsőségünk és történetünk emlékeit egymás után romba dűledezni. A közlés Hekinger János újlaki jegyzőtől származik. R. FI.”)

⁵⁹ SZILÁGYI: Az alsóújlaki temetőkápolna 315. 32–33. jegyzet.

⁶⁰ SzEL PL AC 1873/774. (Alsóújlak, 1873. ápr. 23-án kelt levél a püspöknek.); SZILÁGYI: Az alsóújlaki temetőkápolna 315. 31. jegyzet.

hették a kölcsönt, mivel az 1870-es évek második felében megkezdődött a templom helyreállítása, amely majd csak a következő évtized végére fejeződött be. 1889-ben már a „kis-templom” számára készítendő padok belekerülési összegének kifizetését engedélyezték.⁶¹

1929-ben a templomot felújították, azonban az elvégzett munkákról közelebbit nem lehet tudni.⁶² 1964–1966 között újfent tatarozták az épületet,⁶³ 1976-ban pedig a tetőt és a nyílászárókat javították.⁶⁴ 1994-ben a templom kutatására,⁶⁵ majd ezt követően, 1995-ben az épület teljes körű helyreállítására került sor,⁶⁶ amelyet 1996 második felében fejeztek be.⁶⁷ (1. kép)

A dombtetőn szabadon álló – laposan faragott kváderkövekből, illetve vegyes falazási technikával épített – templom szentélye kívül félkör, belül patkóíves záródású. A szabálytalan alakú negyedgömbbel boltozott szentélyéhez – diadalívvel elválasztott, oromfallal záródó – téglány alakú, síkmennyezetes hajó csatlakozik. A hajó cseréppel fedett nyeregtetőjének nyugati végén tömzsi huszártorony emelkedik, amelynek tetejét és oldalát palával borították. A szentély tengelyében

1. kép
A templom állapota 1992-ben
(MÉM MDK Fotótár. Lelt.sz.: D163.386N.
Lővei Pál felvétele)

⁶¹ SzEL PL AC 1889/961.

⁶² SZILÁGYI: Az alsóújlaki temetőképze 315.

⁶³ C. HARRACH: Vas megye Árpád-kori 234. (A szövegben tévesen Szent András szerepel.)

⁶⁴ Jegyzőkönyv a rk. egyházközség képviselőtestületi gyűléséről, 1964. május 17. Tervező: Farkas Zoltán építésztechnikus. In: MÉM MDK Tervtár: Leltári szám: 11513. (Műszaki dokumentáció) Az 1976. évi munkálatok időpontját a kámi plébános szóbeli közléséből ismerjük. SZILÁGYI: Az alsóújlaki temetőképze 315.

⁶⁵ CABELLO – NOVÁKI: Alsóújlak. MÉM MDK Tervtár: Leltári szám: 47806. (A négy napig tartó helyszíni kutatás során állvány hiányában a falak ablakkönyöklő feletti részét csak létráról tudtuk vizsgálni.)

⁶⁶ Tervezők: Máté Zsuzsanna – Jámor Andrea. MÉM MDK Tervtár. Leltári szám: 02338. (Helyreállítási engedélyezési terv, 1995.)

⁶⁷ A tervek 1994 decemberében készültek el (ÁMRK ÉP0 265/K.) 1995. július 5-én kiadott építési engedély Ügyiratszám: 31988/3/1995. Támogatás: 700 000,- Ft. Ügyiratszám: 33892/3/1996. Vég-számla: 942 000,- Ft. (1996-ban). Kivitelező: OMvH Műemlékhelyreállító Kft. Szombathely. (Az adatokért Toldy Miklósné gondnokot illeti a köszönet.) Tervezők: Máté Zsuzsanna – Jámor Andrea. MÉM MDK Tervtár. Leltári szám: 02338. (Helyreállítási engedélyezési terv, 1995.)

2. kép
A feliratos római kőfaragvány
(MÉM MDK Fotótár. Lelt.sz: 149.850c.
Lővei Pál felvétele)

egy – a belső felé rézsűs kávájú ablaknyílást alakítottak ki, míg a hajó déli homlokzatát két szegmensívvel lezárt, kívül-belül rézsűs kialakítású keskeny és kisméretű – ablak tagolja. A nyugati homlokzat tengelyében egy téglalap alakú, a karzat megvilágítását szolgáló – nagyméretű, valamint a belső felé enyhén rézsűs kávájú ablakot nyitottak. A templomba a bejárást a nyugati homlokzat tengelyében kialakított szegmensívvel lezárt, szintén rézsűs kávájú ajtó biztosítja. A templomon sem koronázó, sem lábazati párkány nem látható. (1994-ben a homlokzatokat szürkésfehér színűre festett, cementes – ekkorra már erősen hiányos és pergő – vakolat, míg a belső oldalfalakat, valamint a szentély negyedgömb alakú boltozatát sárgásfehér színű meszelésű vakolat fedte.) A hajót vakolt deszkás síkmennyezet zárta, melyen Jézus Szíve ábrázolás volt látható. A hajó északkeleti, illetve délkeleti sarkában egy-egy épített mellék-

oltár van. A szentélyfal északnyugati végében egy másodlagosan felhasznált feliratos faragvány látható, amely egy római sírépítmény átfaragott részlete. (2. kép) A téglalap alakú, függőlegesen elhelyezett kőhasáb egy sírfelirat utolsó két sorát tartalmazza:

„(.... C(aius) Favonius Regill(us)
f(aciendum) c(uravit)”.⁶⁸

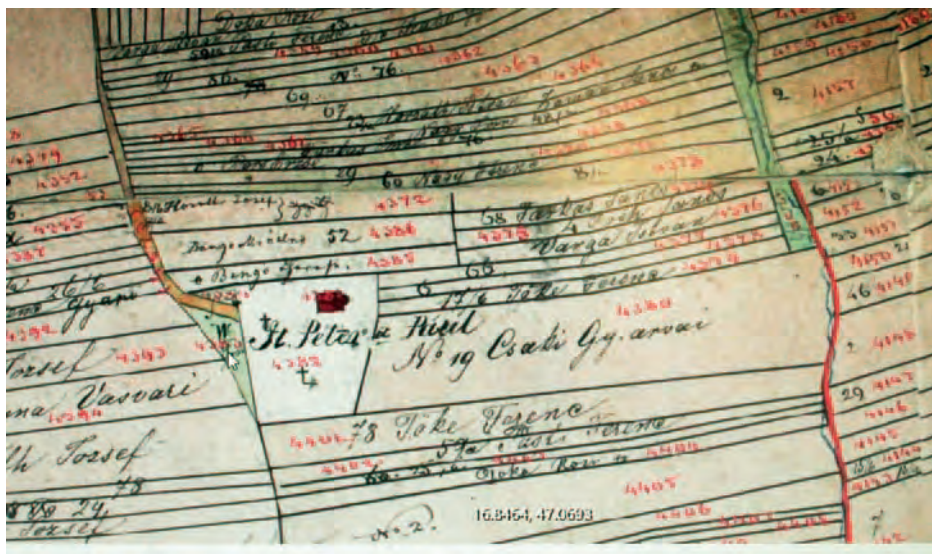
Vele szemben, a déli oldalon befalazott kőhasábon egy mélyített kereszt látható. A templom kelet–nyugati hossz-, valamint észak–déli keresztmetszetének felmérési rajzát 1992-ben,⁶⁹ alaprajzát 1983-ban⁷⁰ közzétették. Megemlítendő, hogy a templomot nemcsak a katonai felmérések, hanem számos kataszteri térkép jelöli – az 1857. évi kataszteri térképen pedig pontos alaprajzi elrendezését is ábrázolják.⁷¹ (3. kép)

⁶⁸ TÓTH: Lapidarium Savariense 236. „Caius Favonius Regillus csináltatta.” (A faragvány mérete: 120×58×25 cm.)

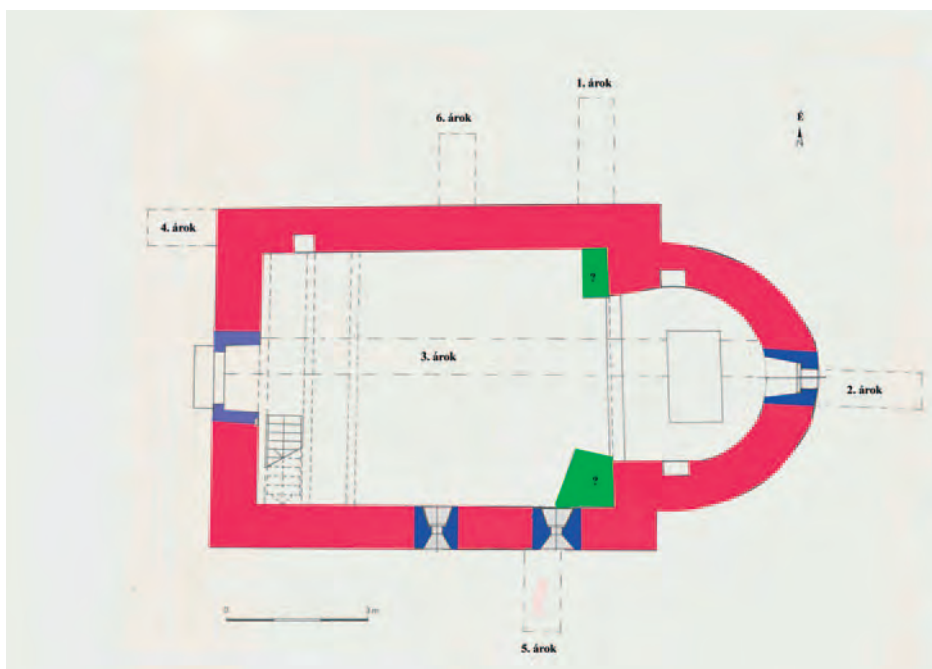
⁶⁹ SZILÁGYI: Az alsóújlaki temetőkápolna 319–320.

⁷⁰ C. HARRACH – KISS: Vasi műemlékek 41.

3. kép
Kataszteri térkép, 1857.

1. rajz
A templom periodizációs alaprajza

13. század vége - 14. század eleje   18. század vége - 19. század eleje   19. század vége
(Az alaprajz Máté Zsuzsa felmérése)

4. kép

A templom déli homlokzata a kutatás után 1994-ben
(MÉM MDK Fotótár. Juan Cabello felvétele)

1994-ben, amint azt már említettük, sor került a templom – inkább csak szondázásnak nevezhető – kutatására, amelynek eredményei az épület addig ismert, nem túl sok írott adatra támaszkodó építéstörténetének jóval árnyaltabb megfogalmazását tették lehetővé.⁷² (1. rajz)

A templom falai eltérően megdolgozott faragott kövekből, illetve törtkő és téglafelhasználásával épültek meg, amely alól csupán a hajó falkorona alatti 25–40 cm széles, lényegében csak téglából falazott sávja és a nyílások jelentenek kivételt. A hajó sarkait nagyalakú kváderkövekből emelték. A falakat lapos, 18–20 cm vastag, 40–70 cm hosszú, elnagyoltan megdolgozott kőhasábokból falazták, amely az alapozásnál egységes, ám a felmenő homlokzati falaknál ez már nem mondható el. Az alapozás feletti falakban számos, gondosabban faragott, nagyobb méretű kváderköveket is elhelyeztek, amely főként a hajó északi és déli falánál volt feltűnő. Ez a falazási mód a hajó nyugati és az északi fala esetében 320 cm-es, illetve 490 cm-es magasságban nagyjából vízszintesen, míg a szentélynél a homlokzati fal közepén szabálytalan vonalban zárul. A hajó déli falánál 520–530 cm-es magasságban

⁷¹ SZILÁGYI: Az alsóújlaki temetőkápolna 318. 38. jegyzet.

⁷² A hajó alaprajzának külső mérete: 960×530 cm, a szentély 350 cm hosszú, átmérője 360–380 cm. A falak vastagsága 90–92 cm. A hajófal magassága 615–620 cm, a szentélyfal 560 cm magas.

5. kép

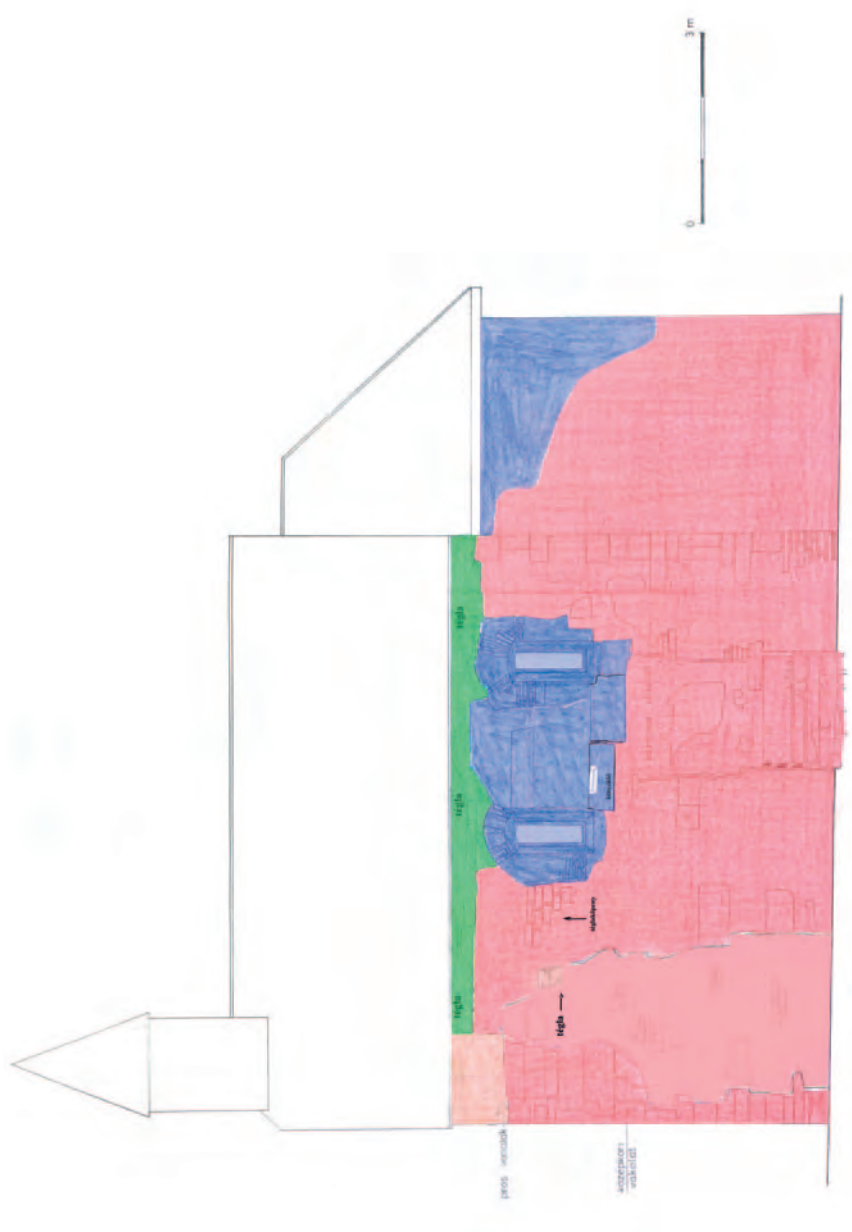
A templom nyugati homlokzata
a kutatás után 1994-ben
(MÉM MDK Fotótár. Juan Cabello felvétele)

szakad meg az említett fal, amelyet csak az ablaknyílások szakítanak meg. Mindhárom homlokzatnál megfigyelhető volt, hogy innét egészen a falkorona alatti téглаemelésig olyan, döntően törtkövekből álló – néhány kváderkővet is hordozó – falszakasz emelkedik, amelyben elszórtan már téglát is felhasználtak. A hajó sarkainak egyenletesnek mondható armírozása helyel-közzel a téглаemelésnél szakad meg. A felette látható, falkoronáig követhető rövid, téglát is tartalmazó szakasz kőelemei nemcsak laposabbak és rövidebbek, hanem kiképzésük elnagyoltnak is mondható – következőképpen elhelyezésük is szabálytalanabbra sikerült. Megjegyzendő, hogy a szentélynél hiányzik a falkorona téглаemelése. A hajó déli falának két ablaknyílásának és a bejárati kapuzatnak kialakítása kétségkívül az imént leírt – minden bizonnyal utólagos – fal építéséhez köthető, de a szentély keleti abla-

kának kiképzése is ehhez az építkezéshez sorolható. A nyugati fal egyetlen ablaknyílását feltehetően egy későbbi építkezés során alakították ki. A hajó két déli ablaknyílásának kávéit, könyöklőit és kettős áthidalóit téglából képezték ki, ahogy a nyugati bejárati nyílás és a felette kialakított ablak esetében is történt.⁷³ (4–5. kép) Ez alól kivételt jelent a szentély ablaknyílása, amelyet szabálytalan alakúra faragott kőelemek határolnak. Szegmensíves áthidalója egyetlen – feltehetően másodlagosan felhasznált – jól faragott kőelemből áll.⁷⁴ Nemcsak a hajó déli homlokzati falának ablaknyílásai, hanem az ablakok közötti falazat is ekkor készült. A hajó délnyugati sarka melletti 250 cm széles és 520 cm magas, közel függőleges repedéssel határolta – az ablakok záradékanak magasságában ívesen záruló – rész szabálytalan, téglát is hordozó javításai, valamint az M kőfaragó jeggyel jelölt faragvány beépítése is ekkor történhetett. Nem kizárt,

⁷³ A déli ablakok külső és belső falsíkon mért szélessége 55 cm, a nyílás maga 30 cm. Vállának magassága 120 cm, legnagyobb magassága 130 cm, terepszinttől mért könyöklőmagasság 370 cm.

⁷⁴ A nyílás külső szélessége 45 cm, belső szélessége 75 cm. Vállá 175 cm magas, legnagyobb magassága pedig 198 cm. Könyöklője terepszinttől 335 cm-re van. A nyugati bejárat külső szélessége 112 cm, belső szélessége 140 cm. Vállának magassága 205 cm, legnagyobb magassága 220 cm. A felette lévő ablak szélessége 65 cm, vállának magassága 122 cm, legnagyobb magassága 132 cm. Könyöklőjének terepszinttől mért magassága 350 cm.

2. rajz

A déli homlokzat kutatási felmérése

13. század első fele (?) 18. század vége - 19. század eleje (?) javított falszakasz 18. század vége - 19. század eleje
 19. század vége 19. század vége
 (A homlokzat Máté Zsuzsa felmérése)

hogy itt eredetileg egy (harmadik) ablaknyílás lehetett, amelyről megbizonyosodni azonban állvány hiányában nem állt módunkban.⁷⁵ A délnyugati ablak nyugati kávéja melletti köpenyezés gépi téglái már egy későbbi javítás nyomai. A könyöklők alatti falszakaszban számos nagyalakú, minden bizonnyal római faragványt is beépítettek, amelyek közül figyelemre méltó egy nyílás szárkövének eleme és a nyugati ablak alatti faragvány, amelyen egy kereszt alakú kőfaragójegy látható. Az ablak könyöklőjének keleti végéhez kapcsolódó, másodlagosan beépített könyöklő (?) alighanem középkori ablaknyíláshoz tartozhat. (2. rajz) A hajó északi falának nyugati végében beépített kőfaragványt ugyancsak rómainak tartjuk – felületén kőfaragójegy látható.⁷⁶ A megfigyelt jelenségek kétségtelenül arra utaltak, hogy a falak több építési szakaszban épültek meg, amelyet a falazóhabarcsokban és vakolatokban mutatkozó különbségek megállapításunkat csak megerősítették.⁷⁷ A homlokzati falon kétrétegű vakolatot figyeltünk meg. Közvetlenül a falat egy vékony, mészből dús, kanálhátas technikával felhordott – két fehér színű meszelésréteggel fedett – vakolat takarta, amely csupán néhány helyen maradt meg.⁷⁸ Ez a réteg azonban a vegyes falazaton nem került elő. A felette lévő, fehér meszelésű, valamint szürke színű, kevés meszet tartalmazó vakolat a nyílások kávéit, továbbá áthidalóit is fedi. A nyílásokat eredetileg vakolatba karcolt vonal keretezte, amely azonban csak a nyugati homlokzat nyílásainál volt megfigyelhető. A falakat felül lezáró téglából épített rész utolsó 2–4 téglasorán egy barna színű, erősen homokos, két-három fehér meszelést hordozó vakolatot figyeltünk meg, amely a foltszerű javításokat is takarta. A hajó falait több függőleges irányú repedés szakítja meg, amelyek minden bizonnyal a rendkívül sekély alapozás következtében keletkeztek, habár a statikai bizonytalanságot a hajó eredeti ablaknyílásainak cseréje is elősegíthette.⁷⁹

A szentély boltozatáról megállapítottuk, hogy téglából újraépítették. Az északi és a déli falban egy-egy kisméretű (pasztofórium-, illetve ampolnatartó) falfülkét alakítottak ki.⁸⁰ Az északi hajófal nyugati végében egy további, utólagosan

⁷⁵ Emiatt a téglák méreteit sem ismerjük.

⁷⁶ A szárkő 170×40×? cm méretű, szélén csaplyuk. A könyöklő (?) mérete 105×40×? cm. Az északi hajófal faragványa 110×50×? cm méretű.

⁷⁷ A falak alsó (középkori) szakaszának falazóhabarcsa mészrögös, kemény tapintású, fehér színű. A felette emelkedő – téglát is hordozó – falazat falazóhabarcsa mészből szegény, finomra szitált szürke színű homokos, homogén összetételű anyag. A falkorona alatti téglafal kötőhabarcsa ugyancsak mészből szegény, barna színű homokos összetételű.

⁷⁸ A vakolaton számos bekarcolást is megfigyeltünk (geometrikus, ház- és állatábrázolás).

⁷⁹ Megjegyezzük, hogy a déli hajófalán, annak is keleti végében, az egymástól 180–190 cm-re látható párhuzamos – az ablaknyílások könyöklője alatt szabálytalanul megszakadó – repedések közötti befalazást első megközelítésben egy ajtónyílás befalazásként értékeltük. Azonban a repedések közötti falon feltárt középkori vakolat ezt a feltevésünket hamar cáfolta. A repedés alighanem azért is következett be, mivel az alapozás feletti nagyalakú faragott köveket kötés nélkül helyezték el.

⁸⁰ Az északi fal fülkéjének mérete 56×49 cm, a délié 52×49 cm, mélységük 50 cm.

3. rajz
A hajó déli falán feltárt bekarcolás
(Pisch Ildikó rajza)

kifalazott falfülkét tártunk fel, amelyhez elsőként a vegyes falazathoz köthető vakolatréteg igazodott.⁸¹ A falak belső oldalát egy kétrétegű, vékony – általunk középkorinak meghatározott, többszörösen fehérre meszelt – vakolat fedte, amelyet csupán az ablaknyílások könyöklőinek aljáig lehetett követni.⁸² Innentől két olyan réteg váltotta fel, amely a vegyes technikával épült falazat, illetve a téglamelés építéséhez volt köthető. Természetesen ez utóbbi rétegek a középkori vakolatokat is fedték. Az első szürke színű vakolat a hajó déli falán sötétebb tónusú, amely bizonyára égésre utal.⁸³ A déli fal keleti végében ezen a rétegen sávfestésre utaló halvány nyomokat, valamint egy felszentelési kereszt töredékét figyeltük meg. A vakolatot számos értékelhetetlen bekarcolás tarkította, azonban egyikben egy lovas alakja ismerhető fel. (3. rajz) A többi vakolatrétegen ábrázolásra utaló nyom nem került elő.⁸⁴ A nyugati fal alsó – 90–95 cm vastag – szakasza a karzat magasságában megszakad. A rá-épített vegyes technikával épült fal, valamint a téglamelés csupán 65 cm vastag. A hajó északkeleti, illetve délkeleti sarkában megépült mellékoltárokat ugyancsak elnagyoltan faragott kövekből emelték. Felületét cementes vakolat takarta.⁸⁵

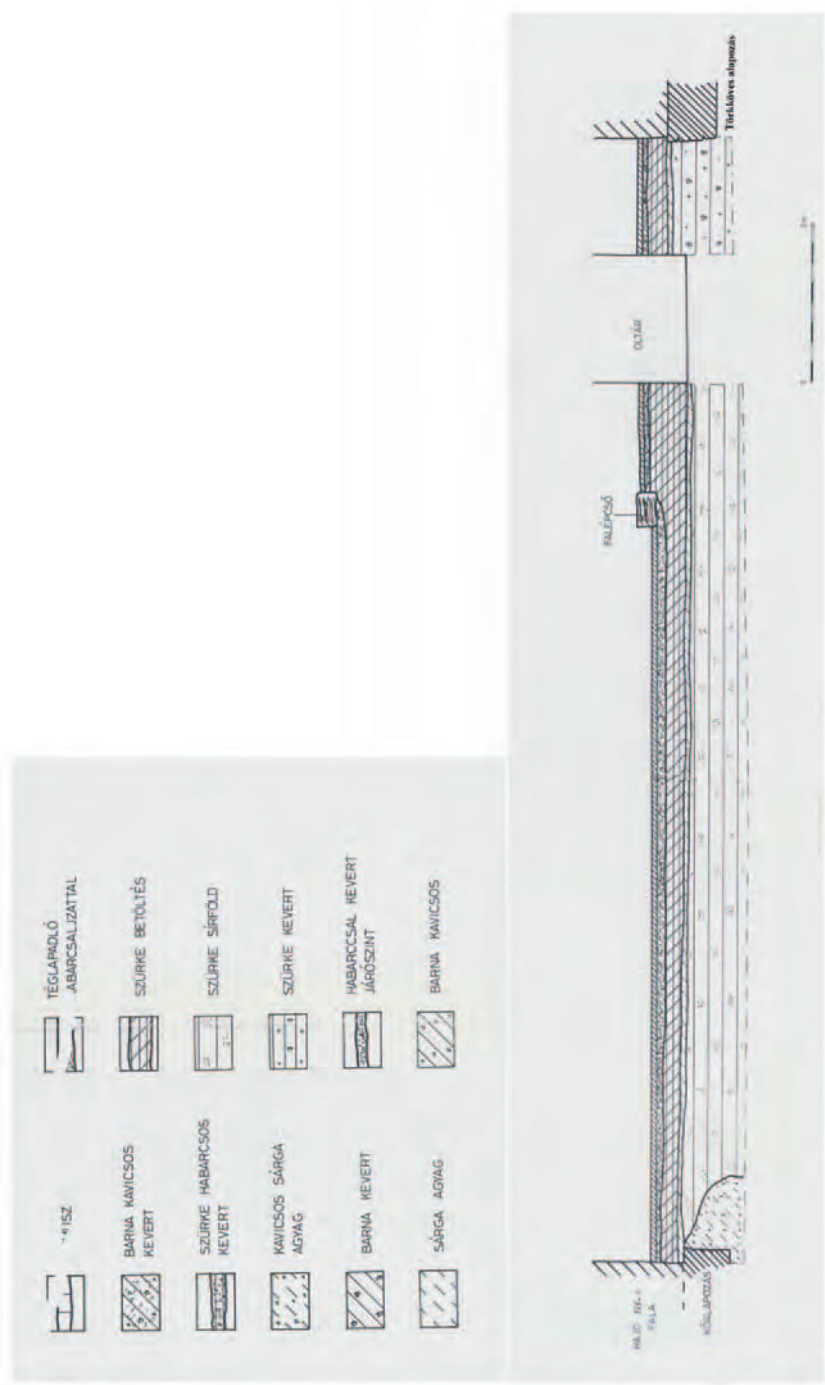
⁸¹ A fülke mérete: 44×37×40 cm.

⁸² A középkori vakolat mészdús, rajta fehér, illetve sárgásfehér meszelésekkel.

⁸³ Az első réteg szürke színű, aprószemcsés, rajta több fehér meszeléssel. A második vakolatréteg barna homokos, mészből szegény kötőanyag, amelyet számos fehér, rózsaszínű és sárga meszelésréteg takar. A vakolatokra lásd: CABELLO – NOVÁKI: Alsóújlak 16.

⁸⁴ CABELLO – NOVÁKI: Alsóújlak 16.

⁸⁵ Kötőhabarcsa finomra szitált szürke színű homokos, homogén összetételű anyag.

4. rajz
3. kúrtatóárok, északi metszettel
(Pisch Ildikó rajza)

A templom kelet–nyugati tengelyében kitűzött kutatóárokkal a szintviszonyokat vizsgáltuk meg. A vékony habarcsaljzatra fektetett téglapadló alatt egy 15–20 cm vastag feltöltést tártunk fel, amely egy terazzopadló maradványát, valamint egy 2–3 cm-es – többször felújított – sárosott padlót takart. Mindkettő az alapozási kiugráshoz igazodott. (4. rajz) A padlók alatt már csak a szürke, kevert sírföldet figyeltük meg. A kavicsos, agyagos altalaj 85–100 cm-es mélységben mutatkozott.

A külsőben öt kutatóárokcal nemcsak az egykori külső középkori terepszintet határoztuk meg, hanem az épület alapozásának síkját több helyen is feltártuk.⁸⁶ Az épület – kisméretű és durván faragott kövekből falazott – alapozásának mélysége 50–60 cm. Alapozási kiugrása a mai terepszint alatt 10–15 cm-re jelentkezett.⁸⁷ A sárgás agyaggal kevert kavicsos altalajt fedő – barna földdel, néhol habarccsal és kavicssal kevert – egykori járószint az említett alapozási kiugráshoz kapcsolódott. Az e feletti vékony feltöltés szürke és barna (esetenként kavicssal kevert) föld volt, amelyet már csak a humusz takart. (6. kép)

A kutatás eredményeként megállapíthattuk, hogy a templom végül is három építési periódusban nyerte el mai állapotát. Az is nyilvánvaló volt, hogy alaprajzi elrendezésén soha nem változtattak. Azonban falainak eredeti magasságát és koronázópárkányát (ha egyáltalán volt) nem ismerjük. Az egykori lábazati párkányra is csupán a kb. 80–85 cm-es magasságban megfigyelt, a falazási technikával kapcsolatos „vízszintes váltás” utalt.⁸⁸ Mindazonáltal nem elképzelhetetlen, hogy csupán gyakorlatból formázták meg. Ugyancsak nem ismerjük eredeti bejáratí kapuját, de ablaknyílásai is nyom nélkül pusztultak el – ám jó okunk van feltételezni, hogy azok a bejárat feletti utólagos ablaknyílás kivételével a maiak helyén lehettek.

6. kép
Az 5. kutatóárokcal feltárt alapozás
(Juan Cabello felvétele)

⁸⁶ CABELLO – NOVÁKI: Alsóújlak 4–15., 17–18.

⁸⁷ A hajófaltól 150–200 cm-re északra egy 150 cm széles, kelet–nyugati irányú, meredek falú árok mutatkozott. A kutatóárkokban leletanyag nem került elő.

⁸⁸ A keskenyebb és rövidebb köveket nagyobb és főként gondosabban megmunkált darabok váltják fel.

A szakirodalom már a 19. század végén említi a templomot, amelynek építését Árpád-korinak határozták meg.⁸⁹ A későbbiek során – jobb híján alaprajzi elrendezésére hivatkozva – hol az „Árpád-korra”, hol a „13. századra” datálták.⁹⁰ A templom egyetlen jellegzetességeként végeredményben csak a szentélyfal belső oldalának patkóív alakú záródása emelhető ki. Az ilyen típusú templomok döntő többsége a Nyitra és a Vág völgyében, továbbá Veszprém, Zala, Nógrád megyékben és a Dél-Alföldön épültek fel, habár elterjedésük jóval nagyobb területet ölel fel.⁹¹ Valter Ilona egy korai, jelesül a 12. században és egy későbbi, 13. században épült csoportra osztotta fel a templomokat. Arra is rámutatott, hogy a korai templomok közel négyzetes hajóval, diadalív nélkül és általában nyugati kapuval, míg a későbbiek téglalap alakú hajóval és diadalívvvel épültek. Építésük egészen a 13. század utolsó harmadáig tartott.⁹² Újlak tágabb környezetében 9 olyan templom van, amelyek szentélye patkóívvvel záródik. Közülük Zirc a 12. század első felében, Balatonakali-Ságpuszta és Sarvaly a 12–13. század fordulóján, Szenttamás (Kisbuccsa) a 13. század első felében, Kéttornyúlak, Sopronharpács és Felsőőrs a 13. században, végül Apácatorna, Csácsbozsok, valamint Szőc-Dabas a 13. század második felében épült.⁹³ Igaz ugyan, hogy az újlaki templomot írásos forrás először csak 1342-ben említi,⁹⁴ ám felépítésére – amint azt a fenti példák is bizonyítják – akár már a 13. század első felében is sor kerülhetett.

A belső falfelület erősen megégett (középkori) vakolatrétegei feltétlenül a templom részleges pusztulására utalnak. A 17. század végére nemcsak az épület falai rongálódtak meg, hanem a szentély – feltehetően kőből épült – boltozata is beomlott. Felújítására feltehetően a 18. század végén – valószínűleg a Szent István-templom felépítését követően – kerülhetett sor, amely munkálatok talán még a 19. század elején is folyhattak. Ezen alkalommal felfalazták, illetve kijavították az erősen megrongálódott és a munkálatok során visszabontott falakat. A beomlott szentélyboltozat helyett téglából építettek egy újat. Ebben az építési szakaszban alakították ki (a középkoriak helyén) a ma is látható nyílásrendszert, amely alól a nyugati homlokzati fal ablaknyílása jelent kivételt. A kötőhabarcsok hasonlósága alapján a mellékoltárok megépítését is a fenti építési szakaszhoz

⁸⁹ Műemlékek Helyrajzi 996. („Árpád-kori Péter-Pál templom a határban.” Hivatkozás: Balogh Gyula írását Rómer Flóris közölte: RÓMER: Románkori templomka 283–284.), GENTHON: Magyarország művészeti emlékei 14.

⁹⁰ Műemlékjegyzék 1976 635. (Temető, r.k. kápolna, román stílusú, XIII. sz. Berendezése: főoltár, kora barokk, 1700 körül.); C. HARRACH: Vas megye Árpád-kori 234.; C. HARRACH – KISS: Vasi műemlékek 41.; SZILÁGYI: Az újlaki temetőkápolna 315.; VALTER: Romanische 77. (Alaprajzát is közli.); VALTER: Árpád-kori téglatemplomok 133. (A szerző téglatemplomokról írt mindkét művében szerepelteti Újlakot. A tévedés vélhetően annak köszönhető, hogy a szerző még a templom kutatása előtt járhatott a helyszínen – így csak a falkorona téglából épült magasítását láthatta.)

⁹¹ GEREVICH: Magyarország románkori 38.; VALTER: Az ácsi református 282–289.; CABELLO ET AL.: A tari 38–39.

⁹² VALTER: Az ácsi református 288.

⁹³ CABELLO ET AL.: A tari 62. 248. jegyzet, 61. kép.

⁹⁴ Lásd: 5. jegyzetet.

7. kép
A helyreállított templom déli homlokzata 2020-ban
(Juan Cabello felvétele)

8. kép
A helyreállított templombelső nyugat felől és a restaurált oltár 2020-ban
(Juan Cabello felvétele)

kötjük. Végezetül, a templom falait kívül-belül kivakolták (2. periódus). Úgy látszik, hogy az épülettel ezután nem sokat törődtek, hiszen a 19. század 70-es éveinek elején újfent a templom elhanyagolt állapotáról írnak.⁹⁵ Rendbehozatalára alighanem a század utolsó negyedében került sor. A közel 15 évig elhúzódó helyreállítás aligha volt folyamatos. Ebben az időben épült fel törtkő-téglából a nyugati oromfal és falazták újra a hajó délnyugati sarkának felső részét (3. periódus). Azonban a falkoronák téglamagasítását, valamint a hajó nyugati falának téglából kifalazott ablaknyílásának kialakítását egy későbbi időpontban végezték el, amely munkákat a 3. építési periódus egyik fázisaként határoztuk meg (3a. periódus).⁹⁶ Ugyancsak ekkor készülhetett el a karzat, a fedélszék és az újraépített huszártorony is. (7–9. kép)

9. kép

A helyreállított templombelső kelet felől 2020-ban
(Juan Cabello felvétele)

⁹⁵ Erre lásd: 58–61. jegyzeteket.

⁹⁶ Erre a feltételezésre nem csak az eltérő kötőhabarcs, hanem az építőanyagban mutatkozó különbség utalt.

FÜGGELÉK

1994-ben a templom üres volt – padjait, valamint főoltárát már korábban az ÁMRK restaurátorműhelyébe szállították, csupán a szentély középtengelyében álló oltár stipesének vakolt falazott építménye maradt a helyszínen. A rajta álló fafelépítmény (retabulum) kannelúrázott oszlopok közrefogta íves keretében 1992-ben még egy vászonra festett, Szent Péter és Pált ábrázoló oltárkép volt látható. Tagozatos oromzatában a feltámadt Krisztust helyezték el, amelyet szintén vászonra festettek. Az oltár alsó részén kronosztikonos felirat látható. Az 1637-es évszám az oltár elkészítésének időpontját adja.⁹⁷ (10. kép) 1992. március 11-én betörték a templomba. Az oltárképet, valamint az oromzatban elhelyezett táblaképet a keretből kivágták, amelyeket végül is a helyszínen hagytak. (11. kép) A betörést követő néhány napra Szilágyi István, Hajmási Erika és Marosfalvi Antal szemlét tartottak a helyszínen. Marosfalvi Antal festőművész-restaurátor véleménye szerint a Péter–Pál-oltárkép – és vélhetően a feltámadt Krisztus is – egy naiv festő 19. századi alkotása. Az igazi meglepetés a képkeretre facsapokkal felerősített – négy hársfa deszkából összeállított – hátoldalára festett Szent Jakab halvány körvonalainak felfedezése volt,⁹⁸ míg az oromzat két, ugyancsak hársfa deszkából álló hátlapján a feltámadt Krisztus volt látható. (10. kép C–D) A 19. századi vászonké-

10. kép

- A. Az oltár kronosztikonos felirata (Juan Cabello felvétele)
- B. Szent Péter és Pál restaurált oltárképe (Juan Cabello felvétele)
- C. Szent Jakab restaurált oltárképe (Juan Cabello felvétele)
- D. A feltámadt Krisztus restaurált táblaképe (Kenéz Pál felvétele)

⁹⁷ Az oltárról bővebben lásd: SZILÁGYI: Az újlaki temetőkápolna 319–334.

⁹⁸ SZILÁGYI: Újabb „adalék” 598–599.

11. kép

A szentély és az oltár a betörés után 1992-ben (MÉM MDK Fotótár. Lelt.sz. 163.394N. Lővei Pál felvétele. A képeket már korábban az ÁMRK restaurátor műhelyébe szállították.)

12. kép

A restaurált oltár (Kenéz Pál felvétele)

pekkel letakart két – magával az oltárral egykorú – képet temperával festették. Az oltár szerkezete fenyőfa, ám az oszloptörzsek, a fejezetek és a párkányok anyaga már hársfa. Az 1637-ben készült oltárt 1995-ben restaurálták – napjainkban a templom szentélyében látható.⁹⁹ (12. kép) Nem kétséges, hogy az oltár nem újlaki megrendelésre készült, hanem bizonyára olyan templomba szánták eredetileg, amelynek patrónusa Szent Jakab volt. Nem csoda, hogy a 19. században egy Szent Péter és Pál képpel takarták el, amely a restaurálás után a Szent István-templom sekrestyéjébe került. (10. kép B) Annak okát azonban nem ismerjük, hogy a feltámadt Krisztust miért is fedték le egy ugyanazt ábrázoló vászonképpel.

⁹⁹ MÉM MDK Tervtár: Leltári szám: 38798. (Bokorné Varsányi Zsuzsanna, Sárosi György, G. Horváth Erzsébet, Fazekas Gyöngyi, Szilágyi Gáborné, Horváth Zoltán, Kenéz György: Alsóújlak, római katolikus templom. A kápolna főoltárának helyreállítási dokumentációja, MÉM MDK Tervtár: Leltári szám: 47851. (M. Veres Lujza, Kiss Rita: Alsóújlak r. k. temetőkápolna. Főoltár és kegyszobor restaurálása, 1995.) Az oltárról lásd bővebben: SZILÁGYI: Az újlaki temetőkápolna 320–334; Veres Lujza: Művészettörténeti tanulmány. 1–12. MÉM MDK Tervtár: Leltári szám: 47851.

FORRÁSOK

- MÉM MDK = Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ
 MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
 DL = Diplomatikai Levéltár
 DF = Diplomatikai Fényképgyűjtemény
 U et C = Urbaria et Conscriptiones, Registrata (E 156 a)
 SzEL = Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár
 PL = Püspöki Levéltár
 AC = Acta Cancellariae
 Can. Vis. = Egyházlátogatási jegyzőkönyvek (Canonica Visitationes)
 Kazó (1697–1698).
 1734
 Batthyány 3. (1758)
 Szily 4. (1781)
 Somogy 3. (1814)
 Littera G. = Más egyházmegyeiből átvett iratok

SZAKIRODALOM

- ACP 3. = Acta Cassae Parochorum. 3. füzet. Székesfehérvári, kalocsai, csanádi és győri egyházmegye. Művészettörténeti adatok. (A Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Csoportjának forráskiadványai VII.) Budapest, 1971.
- BALOGH: Vasvármegye nemes = BALOGH GYULA: Vasvármegye nemes családjai. 2. bőv. kiad. Szombathely, 1901.
- BEL: Notitia = MATTHIAS BEL: Notitia Hungariae novae historico geographica ... Comitatus Soproniensis, Castriferrei, Szaladiensis et Vesprimiensis. Kiad. TÓTH GERGELY. Budapest, 2012.
- C. HARRACH: Vas megye Árpád-kori = C. HARRACH ERZSÉBET: Vas megye Árpád-kori építészeti emlékei nyomában. Levéltári évkönyv Vas megye múltjából 1. (1976) 228–261.
- C. HARRACH – KISS: Vasi műemlékek = C. HARRACH ERZSÉBET – KISS GYULA: Vasi műemlékek. Szombathely, 1983.
- C. TÓTH – HORVÁTH – PÁLOSFALVI: Magyarország világi archontológiája I. = C. TÓTH NORBERT – HORVÁTH RICHÁRD – PÁLOSFALVI TAMÁS: Magyarország világi archontológiája 1458–1526. I. Budapest, 2017.
- C. TÓTH – HORVÁTH – PÁLOSFALVI: Magyarország világi archontológiája II. = C. TÓTH NORBERT – HORVÁTH RICHÁRD – PÁLOSFALVI TAMÁS: Magyarország világi archontológiája 1458–1526. II. Budapest, 2017.
- CABELLO ET AL.: A tarí = JUAN CABELLO – BÉRCI LÁSZLÓ – DÁVID FERENC – DERDÁK ÉVA – SEDLMAYR JÁNOS – SZEKÉR GYÖRGY – WEHLI TÜNDE: A tari Szent Mihály-templom és udvarház. (Művészettörténeti füzetek 22. A Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutatóintézetének Kiadványai) Budapest, 1993.
- CABELLO – NOVÁKI: Alsóújlak = JUAN CABELLO: Az alsóújlaki temetőkápolna régészeti kutatása. NOVÁKI JUDIT: Jelentés Alsóújlak temetőkápolna vakolatvizsgálatáról. Kutatási dokumentáció, 1994. MÉM Tervtár.
- CSÁNKI: Magyarország történelmi földrajza = CSÁNKI DEZSŐ: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. II. kötet. Budapest, 1894.

- ENGEL: Magyarország világi archontológiája = ENGEL PÁL: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. II. Budapest, 1996.
- GENTHON: Magyarország művészeti emlékei = GENTHON ISTVÁN: Magyarország művészeti emlékei 1. Dunántúl. Budapest, 1959.
- GEREVICH: Magyarország románkori = GEREVICH TIBOR: Magyarország románkori emlékei. (Magyarország művészeti emlékei I.) Budapest, 1938.
- HÁZI: Vas megyei = HÁZI JENŐ: Vas megyei középkori oklevelek. 5. közlemény. Vasi Szemle 22. (1968:2.) 270–273.
- KISS: Földrajzi nevek = KISS LAJOS: Földrajzi nevek etimológiai szótára. Budapest, 1978.
- Műemlékjegyzék 1976 = Magyarország műemlékjegyzéke. Szerk. TILINGER ISTVÁN. Budapest, 1976.
- Műemlékek Helyrajzi = A műemlékek helyrajzi jegyzéke és irodalma. Összeállította: GERECZE PÉTER. (Magyarország műemlékei II. Szerk. FORSTER GYULA) Budapest, 1906.
- NAGY: Magyarország családai IV. = NAGY IVÁN: Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. IV. kötet. Pest, 1858.
- NAGY: Magyarország családai VIII. = NAGY IVÁN: Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. VIII. kötet. Pest, 1861.
- NAGY: Magyarország családai X. = NAGY IVÁN: Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. X. kötet. Pest, 1863.
- RÓMER: Románkori templomka = RÓMER FLÓRIS: Egy románkori templomka. Archaeologiai Értesítő 4. (1870:11) 283–284.
- Schematismus = A szombathelyi egyházmegye névtára / Schematismus dioecesis Sabariensis. Szombathely, 1972.
- SZIGETI: Alsóújlak = SZIGETI TIBOR: Alsóújlak Krónikája. Wylak-Ujlak-Alsóújlak története. Alsóújlak, 2006.
- SZILÁGYI: Az alsóújlaki temetőkápolna = SZILÁGYI ISTVÁN: Az alsóújlaki temetőkápolna és berendezése. Vasi Szemle 46. (1992:3) 314–340.
- SZILÁGYI: Újabb „adalék” = SZILÁGYI ISTVÁN: Újabb „adalék” az alsóújlaki temetőtemetőkápolna történetéhez. Vasi Szemle 46. (1992:4) 598–599.
- TIMÁR: Magyarország középkori településeinek = TIMÁR PÉTER: Magyarország középkori településeinek és egyházainak topográfiai adattára. V. kötet. Szeged, 2019.
- TÓTH: Lapidarium Savariense = TÓTH ENDRE: Lapidarium Savariense. Savaria római feliratos kőemlékei. Savaria. A Vas megyei múzeumok értesítője 34/2. (2011)
- U ET C = Urbaria et Conscriptiones (A Művészettörténeti Dokumentációs Központ Forráskiadványai IV. 2. füzet.) Budapest, 1967.
- VALTER: Árpád-kori téglatemplomok = VALTER ILONA: Árpád-kori téglatemplomok Nyugat-Dunántúlon. Budapest, 2004.
- VALTER: Az ácsi református = VALTER ILONA: Az ácsi református templom feltárása. Archaeologiai Értesítő 90. (1963:2) 282–289.
- VALTER: Romanische = ILONA VALTER: Romanische Sakralbauten Westpannoniens. Eisenstadt, 1985.
- ZsO = Zsigmondkori oklevéltár. I–II/1. Kiad. MÁLYUSZ ELEMÉR (Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 1., 3.) Budapest, 1951–1956.

RESEARCH OF THE MEDIEVAL CHURCH OF ÚJLAK

In 1685 the population of Újlak moved and did not return until 1687. At that time, however, it was no longer the place, which had been abandoned two years earlier, where they built their new houses, but approx. 1500 m farther north-west, which is identical with the today's (Alsó)újlak. We do not know the exact reason for the move, which may have been forced by military events. The houses of the (medieval) village, which became uninhabited, fell into ruin in a short time – today not even the location of the settlement is known. However, its church, and its cemetery were further used by the inhabitants of the new village.

The first documented mention of the church dedicated to St. Peter and Paul dates back to 1342, and its parish priest is mentioned in 1475. In the diplomas we first meet the settlement under the name Wylak or Vylak in 1353. The small number of documents left to us – dealing with property issues – testifies that several families in the village already had property in the Middle Ages. During the 15–18th centuries many families also acquired smaller or larger part-estates in Újlak. It should be noted that the village was taxed as a sipahi estate from 1566 until the mid-1640s. It was in the second half of the 18th century, that the church of the newly settled village dedicated to St. Stephen was built. From then on, the medieval church on top of the hill called Szelenkás was used as a cemetery chapel. At the end of the 18th century, the ruined building was repaired, but by the second half of the 19th century much of its roof was already missing and its walls were collapsing. They were renovated in the last quarter of the 19th century. After repeated renovations in 1929 and 1964–6 the roof and the windows were repaired in 1976. In 1995, the church was researched and then completely restored the following year.

The church, built of flat-cut stones and with mixed masonry techniques, has a sanctuary – built with a semicircle termination on the outside and a horseshoe-shaped termination on the inside, vaulted with an irregularly shaped quarter-sphere –, which is connected through a triumphal-arch to a rectangular-shaped nave of flat ceiling, terminated by a pediment. At the western end of the slate-covered gable roof of the nave there rises a thick ridge turret. On the axis of the sanctuary there is one, while on the south facade there are two narrow and small windows terminated by arches, while on the west facade there is a large rectangular window to illuminate the gallery. The entrance to the church is provided by a door with a segment arch termination on the axis of the western facade. (In 1995 the facades were covered with gray-painted cement plaster, while the inner side-walls and the vault of the sanctuary were covered with yellowish-white whitewashed plaster.)

The research succeeded in clarifying the construction periods of the building. However, there is no doubt that the church today is hardly reminiscent of its medieval origins except for its floor plan layout. What certain is that the church already existed in the first half of the 14th century, but it cannot be ruled out that it may have been built in the second half of the 13th century.

Juan Cabello

*Fülöp András***BARÁTI ÜDVÖZLET A GYŐRÚJBARÁT-PUSZTAFALU-TEMETŐ LELŐHELYRŐL**

Győrújbarát a történeti Győr megyében, a Sokorói-dombságtól északra-északkeletre található. A település két falu, Nagy- és Kisbarát összeolvadásából alakult ki. 2000-ben az Erzsébet utca és annak felső része közötti, nagyjából háromszögű területen milleniumi kereszt ásásához kapcsolódó földmunkák során falak és leletek kerültek elő. (1–2. kép) Ezekről Kottmayer Tibor, az Országos Műemlékvédelmi (nem sokkal később Kulturális Örökségvédelmi) Hivatal műemléki felügyelője adott hírt. A terület akkoriban – egy közeli lakóház folytán – leginkább műemléki környezetnek minősült, és ilyen formában kerítettünk sort a terület szondázására a következő év július végén. A munkatársunk Koppány András régész volt, a segéderőt pedig a helyi általános iskolában elhelyezett nyári diáktábor erősebb testalkatú résztvevői alkották. Ennek során egy visszabontott épület, feltehetően egy kétperiódusú templom maradványai jöttek elő. Az a tény, hogy a területen később újkori temető feküdt, nagyban behatárolta, majd gyorsan le is zárta a munkát.

Baráti falu első említése 1232-ből származik. Az oklevél arra is utal, hogy Baráti már ekkor egyházas hely lehetett, a győri káptalan előtt ugyanis megjelent bizonyos Kozma fia Kristóf baráti pap. 1251-ben egy oklevél a falut *Barathy Sokorow* néven említi, ami egyértelművé teszi, hogy a település a Sokorói-domb köze-

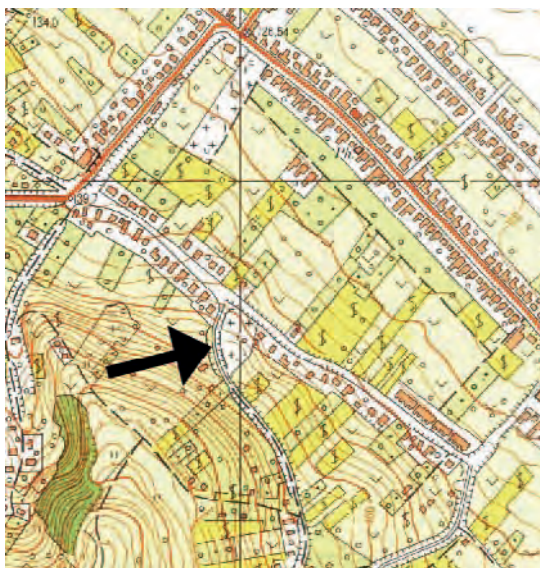
1. kép
Kilátás a lelőhelyről Győrújbarát felé
(A szerző felvétele)

lében keresendő. Ugyanekkor említik Baráti szőlejét is,¹ és ettől kezdve történeti adatok hosszú sora tanúskodik a falu és a szőlőművelés szoros kapcsolatáról.

A település eleinte részben a király, részben helyi nemesek birtokában volt. Így az említett 1251-es adat arról szól, hogy Pok nembeli Móric mester az itteni szőlejét a mórichidai prépostságnak adományozta. Tíz évvel később a királyi udvarnokok a győri káptalannak adományoztak egy bizonyos területet, amelynek határait is megjáratták. A történeti kutatás szerint az átadott föld a későbbi Nagybarátitól keletre, a Győr és Szentmárton (Pannonhalma) közötti útig terjedt.²

A pannonthalmi rendtörténet szerzője úgy véli, hogy az Albeus-féle összeírásban (1237–1240) a közeli Nyúl falu – először és utoljára ekkor említett – harmadrésze alatt valószínűleg az apátság nagybaráti birtokait kellene érteni.³ Pannonhalma itteni birtoklásának első biztos adata azonban csak 1262-ből való, mikor egy helyi nemes szőlejét az apátságnak adta. Nem sokkal később, 1266-ban viszont IV. Béla az itteni szőlőműveseit a túróci monostornak adományozta.⁴ 1311-ből arról értesülünk, hogy az itt birtokos Baráti család egyik tagja a ménfői templom kegyura is volt. Ugyanebben az évben Héder nembeli Miklós szintén birtokolt a környéken, akinek földje határos volt az udvarnokok által lakott Baráti faluval. Ezt a király (Miklós kérésére) Sándor mester pannonthalmi várnagynak és fivéreinek adományozta.

1339-ben említik először a falu (*possessio Barath*) kő- (vagy legalábbis szilárd anyagból épült) templomát (*ecclesia lapidea*), mely Szent Kozma és Damján mártírok, a két orvosszent⁵ tiszteletére épült. Szempontunkból lényeges, hogy a falut az oklevél Baráti István fia Péter birtokának mondja.⁶ 1341-ben I. Károly királynak,

2. kép
A lelőhely elhelyezkedése

¹ GYÖRFFY: Az Árpád-kori Magyarország II. 580–581.

² Uo. 580–581.

³ PRT I. 217–218. és 185. sz. oklevél.

⁴ GYÖRFFY: Az Árpád-kori Magyarország II. 581.

⁵ MEZŐ: Patrocíniumok 202.

⁶ Héderváry-oklevéltár I. 37. sz.; GYÖRFFY: Az Árpád-kori Magyarország II. 580–581.

sőt a királynénak még mindig voltak udvarnokai, szolgálónépei egy egykor bese-nyők lakta területen, melyet ekkor éppen Telekbarátnak hívtak. Ezeket ekkor a Barátiakkal cserélte el a király.⁷

A történeti földrajz az eddigi, kissé kaotikusnak tűnő adatokat igyekezett értelmezni és rendszerezni. Arra a megállapításra jutott, hogy a királyi birtokokat a későbbi Nagybarát, míg a Barátiak és a Héder nembeliek földjeit Kisbarát területén kell keresnünk.⁸ Ennek bizonyítékeként 1368-ban már feltűnik a Nagybarát elnevezés, mégpedig olyan formában, hogy az ilyen néven hívott település ekkor a királyé és részben a túróci, részben a csornai prépostságé.⁹ Eközben a 14. század végétől a 15. század folyamán számos adat szól Kisbarátról mint a Hédervári család birtokáról.¹⁰ Furcsa módon még mindig használatban volt az előtag nélküli Barát helynév is. Amint azonban egy 1411-es oklevél tanúsítja, a valaha az egész birtoktestre vonatkoztatott elnevezés leszűkült a győri káptalan fentebb már leírt területére.¹¹

A három település elkülönülése nagyon plasztikusan kirajzolódik egy 1418. évi panaszból. Ekkor ugyanis arról hallunk, hogy a csornai prépostság nagybaráti officialisa a Héderváriak kisbaráti birtokán Kozma és Damján napját megelőző vásárnap, az országos vásáron megölte a győri káptalan egyik, éppen arra járó jobbagyát, és a holttestet Nagybarátiba hurcolta. Egy másik káptalani jobbagyot egészen Nagybarátiig kergettek, aki egy házba menekült. Onnan a nagybarátiak – megkongatva a harangot – kirángatták, majd Kapuvárra vitték a Kanizsaiak fogásába.¹² Az adat megerősíti, hogy a Szent Kozma és Damján-templom Kisbarátiban feküdt, ugyanakkor a harang kongatása alapján esetleg Nagybarátiban is feltételezhetünk templomot ekkoriban.¹³

A későbbiekben már konkrétabb adatunk is van a templomra Nagybarátiban. 1535-ben a pannonthalmi apátság csere folytán hozzájutott Nagybarát birtokának egyharmadához, miközben a falu többi része a csornai prépostságé volt.¹⁴ A rendtörténet adata szerint a megkapott birtokrészhez tartozott egy Szent András-patrocíniumú templom is.¹⁵ A 16. század második felében Nagybarátit feldúlta a török, 1568-ban pusztá lett. 1593-ban újra lakták, és a töröknek hódoltak. A

⁷ GYÖRFFY: Az Árpád-kori Magyarország II. 582.

⁸ Uo. 582.

⁹ CSÁNKI: Magyarország történelmi földrajza 545–546.; ZsO I. 3938. sz.

¹⁰ Uo. 545.

¹¹ Annak ellenére is, hogy „távolról”, egy győri egyházmegyei presbiter nézőpontjából még ekkor sem mindig tudtak különbséget tenni a három Baráti között (vö. ZsO III. 372. sz.; LUKCSICS: A XV. századi pápák I. 637. sz.)

¹² ZsO VI. 2562. sz.

¹³ Nem kívánjuk még tovább bonyolítani a helynevek kérdését, ezért csak lábjegyzetben írjuk, hogy a 15. század elején a környéken feltűnik még egy Szutor nevű helység is, mely a későbbiekben a csornai prépostság és a Barátiak között vita tárgya lett. (ZsO V. 2153. sz.)

¹⁴ PRT IV. 2–3. sz. oklevél.

¹⁵ Uo. 200.

reformáció nem hagyta érintetlenül a falut. Erre lehet következtetni abból, hogy 1674-ben az összeesküvéssel vádolt, Pozsonyba rendelt prédikátorok között a pápai egyházmegyéből Árvai István nagybaráti lelkész nevét is feljegyezték.¹⁶

A Sokoróhoz a mainál közelebb fekvő Nagy- és Kisbaráti¹⁷ közül a hódoltság kor végén is csak az előbbi egyházáról maradt fenn adat. Egy 1698-as egyházlátogatási jegyzőkönyv szerint elhagyottan, nyitva állt, csak a kőfalai álltak, melyeket gallyakkal, falombbal fedtek le, belül amúgy teljesen üres volt. A jegyzőkönyv készítői nem tudták kideríteni, kinek a tiszteletére épülhetett,¹⁸ és az elhelyezkedéséről sem mondanak közelebbit. Ha a fenti adatokból mégis választani kell, leginkább a Szent András-templom jöhet számításba.

Folytatva az adatsort, az újkori Nagybarát római katolikus templomáról 1748-ból ismerünk egyházlátogatási jegyzőkönyvet. Ebben azt mondják, hogy Keresztelő Szent János tiszteletére építették, és ugyan nem tudják, hány éve épült, de 12 éve már biztosan állt, hiszen ekkor kapott jogot a búcsú tartására. Számunkra érdekesebb, hogy azt írják, hogy a templomtól távol feküdt a temető, melyet ezért a protestánsokkal közösen használtak. Ezt árok vette körül.¹⁹ Mivel a Keresztelő Szent János-templom az újkori Nagybarát templomával azonos – az első katonai felmérés 1784-ben már ott jelöli –, egyértelmű, hogy a feljegyzés falának és temetője korábbi, a Sokoróhoz közelebb eső helyére utal vissza.²⁰ A Keresztelő Szent János-templom helyén épült fel 1792-ben a mai nagybaráti templom, megtartva az előbbi patrocíniumát.²¹ 1876-ban ismét szólnak a temetőről, melyet a szőlőhegyi lakosokkal és a protestánsokkal közösen használtak, újabb bizonyítékként annak, hogy a dombokhoz közel feküldhetett. Kápolna a temetőben nem volt, csak egy kép a megfeszített Krisztusról (*imago crucifixi Salvatoris*).²² A második katonai felmérés 1840–1845 között készült térképlapján Nagybaráttól délnyugatra egy üres térségen látunk is egy fakereszt-ábrázolást (3. kép 1), ugyanitt az 1856. évi kataszteri térkép²³ konkrétan temetőt mutat. Mivel e térképek már biztonsággal rávetíthetők a mai helyszínrajzra, kijelenthetjük, hogy a fenti adatok nem vonatkozhatnak lelőhelyünkre.

Amennyiben a Kisbarátra vonatkozó adatokat nézzük végig, már több eredménnyel járunk. Kisbarát is távolabb költözött a Sokorótól, pontosabban a birtokos

¹⁶ THURY: A Dunántúli Református 24.

¹⁷ A helytörténeti irodalomban, különösebb indoklás nélkül és elég távan az Erzsébet út, Temető horgas, Mátyás krt. környékét adják meg a középkori Baráti helyeként (NÉMETH: Kóstoló 37.).

¹⁸ MNL OL Mikrofilmtár 849. d. Canonica Visitatio 1698. 59–60.; PRT IV. 868.

¹⁹ *Coemeterium ... fossatum ab Eccl(esi)a procusituatum, etiam haereticis communae* (MNL OL Mikrofilmtár 21965. d. Canonica Visitatio 1748. 50.)

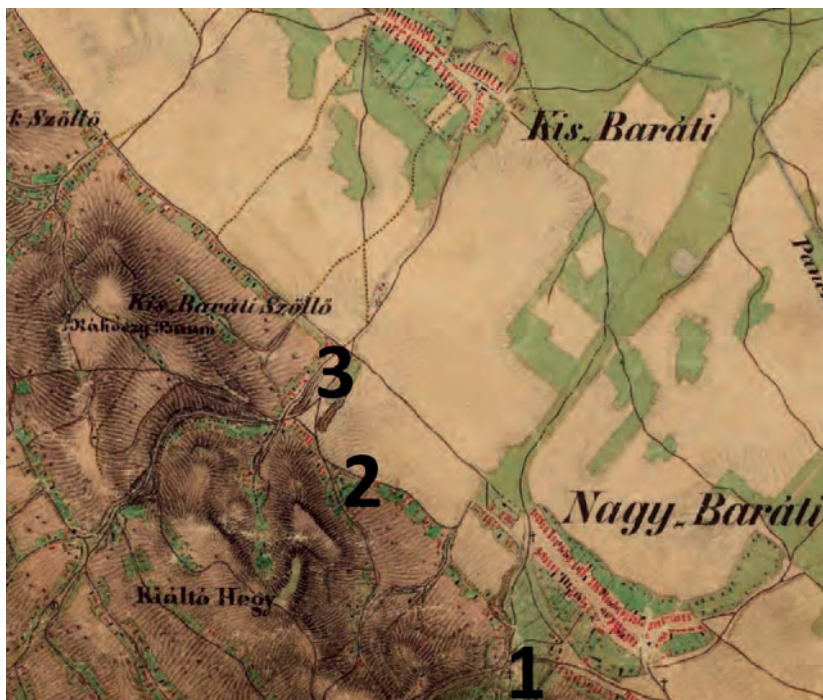
²⁰ Első katonai felmérés Col. VIII. Sec. 13. 1784.

²¹ MNL OL Mikrofilmtár 21066. d. 36/22. köt. Canonica Visitatio 1830.

²² MNL OL Mikrofilmtár 21973. d. Canonica Visitatio 1876. 39. cím.

²³ Második katonai felmérés Col. XXXVI. Sec. 49. 1840–45.

3. kép

Győrújbarát temetői, egyházas helyei a második katonai felmérési térképen

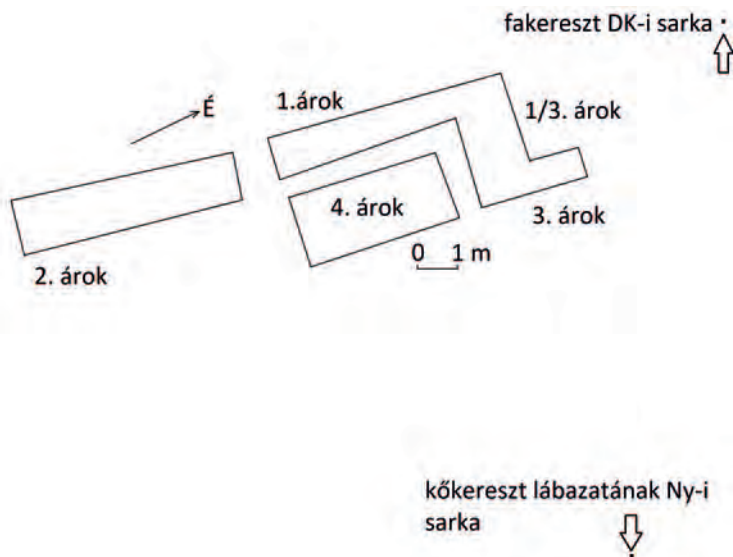
áttelepítette őket, bár a folyamat 1757 táján még nem zárult le.²⁴ Ekkor már – a Héderváriak örököseként – a Viczay család volt a falu birtokosa, a templom kegyura. 1734-ben egy fából, imaház módjára készült (*per modum oratorii ex ligno exstructam*) egyházat írnak le. Plébános ekkor helyben nem volt, és feljegyezték, hogy időnként a szőlőhegyre – feltehetően ebbe az imaházba – ferences atyák jártak ki misézni.²⁵

Kisbarátnak 1737-ben lett új, szilárd anyagból épült temploma, amely azonban már biztosan az új helyén kijelölt Kisbaráton, egész pontosan tőle északra épült fel. A Szeplőtelen Fogantatású Szűz Mária-patrociniumú templom 1748-ban még nem volt felszentelve, de e dátumot megelőzően Viczay Mihály egyszer már felújította.²⁶

²⁴ NÉMA: Vázlat Győr vármegye 77–88.; vö. még a Viczayak kisbaráti hegytörvényével: Hegytörvények 19–20. és a 9. sz. hegytörvény.

²⁵ ACP 3. 165.

²⁶ *Extat Parochialis Ecclesia honorem B. M. V. immaculatae conceptae anno 37 erecta* (MNL OL Mikrofilmtár 21965. d. Canonica Visitatio 1748. 30. köt. 52.). A templom építésére a későbbi jegyzőkönyvek az 1735-ös évszámot adják meg, de ezek hitelessége kérdéses, hiszen pl. Viczay Jóbnak tulajdonítják az építést, miközben Jób 1734-ben már meghalt (MNL OL Mikrofilmtár 21966. d. Canonica Visitatio 1830. 36/16. köt.; vö. SZÉKELY: Hédervár barokk kori 121.).

4. kép
A kutatóárkok elhelyezkedése
(Rajz: Arnóti Zsuzsa)

Ismert egy 1778. évi térkép, mely a csornai prépostság nagybaráti, illetve a Viczayak kisbaráti birtokait határolta el. A határvonal ugyan a vitatott síkvidéki szántóföldeket írta körül, és a szőlőhegyek tekintetében nem foglalt állást, a Sokoró oldalában nagyon sematikus egy elkerített területet, az általunk kutatott helyszínt is mutatja.²⁷ Látszólag bonyolítja a kérdést, hogy Kisbarátról 1843-ban készült még egy felmérés, ahol ábrázolták a Sokoró lábánál a „puszta falut.” Ennek területébe beszögeelően – már a Sokoróval párhuzamos síkvidéki úthoz tapadóan – mutatnak egy másik temetőt (mai Veres Péter és Liszt Ferenc utcák délkeleti sarkán).²⁸ Ezt a szituációt is a második katonai felmérésen ábrázoltuk (3. kép 2: a domboldalban levő, általunk is ásott terület, 3. kép 3: az utóbbi, út menti temető). Az, hogy a korábbi Kisbarátnak két temetője is volt, alátámasztja Kisbarát 1830. évi egyházlátogatási jegyzőkönyve is, amelyben emlegetnek egy szőlőhegyi temetőt (az ún. Zeller-kereszt mellett), de egy másik, régi temetőt is (*coemeterium Promontorii*, illetve *coemeterium antiquum*).²⁹ A kettő közül az előbbi illik inkább a területünkre. Annyi bizonyos, 1900 táján – Kisbaráttól függetlenül – még mindig számon tartották Kisbaráthegyet, mely a Sokorón feküdt. Ekkor úgy tudták, hogy határában kolostor volt, amelynek helyén található a község temetője,³⁰ bár ebben

²⁷ NÉMA: Vázlat Győr vármegye 77–78., lásd még térképek: 151., 241.

²⁸ Uo. 77–78., térképek: 149., 238.

²⁹ MNL OL Mikrofilmtár 21966. d. Canonica Visitatio 1830 36/16. köt.

³⁰ BOROVSKY: Győr vármegye 37.

5. kép

A 2001. évi ásátás alaprajza

(Rajz: Arnóti Zsuzsa)

az adatban valószínűleg inkább a középkori plébániatemplom emléke maradhatott fenn. A területen ez idő tájt emelték az 1905-ös évszámmal ellátott keresztest.

A fentiekből tehát kitetszik, hogy a 2001-ben általunk feltárt épületmaradványok Kisbaráthoz tartoztak. A birtoklástörténet visszafejtéséből pedig az is kiderül, hogy itt valószínűleg a Szent Kozma és Damján-patrocíniumú templom helyezkedett el.

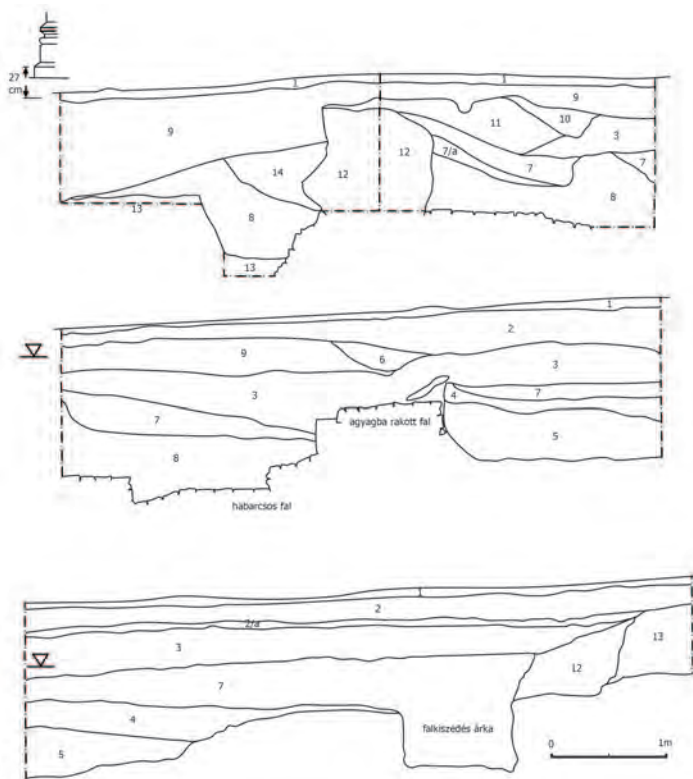
A 2001. évi feltárások 1. árkat az előző évi földmunkákkal érintett helyen, azok egyfajta hitelesítéseként jelöltük ki (4. kép), így régészeti leletanyag innen alig került elő. A feltárásaink során előkerültek egy északkelet-délnyugati irányú épület nyomai, melynek kb. 90 cm vastag alapját agyagba rakott kövek alkották. (5–6. kép) Az épület felmenő falaiból még a mai terepszint alatt sem maradt semmi, azért sem, mert az alapfalak nagyobb részét is kitermelték az épület pusztulását követően. A feltárásból annyi kiderült, hogy eredetileg az alapfalak nemcsak az altalajba (13. réteg), hanem egy afölötti, mészszeccsel kevert, sárga agyagos rétegbe (12. réteg) mélyed-

6. kép

Az 1. árok délről

(A szerző felvétele)

7. kép

A 3. és 1/3. árok keleti és déli metszete (felül), az
1. árok keleti metszete (középen) és a 2. árok keleti metszete (alul)

(Rajz: Arnóti Zsuzsa – Jankovics Norbert)

tek, ám ebben nem volt leletanyag.³¹ (7. kép) Az altalaj legmagasabban megmaradt pontja kb. 30 cm-rel a mai felszín alatt jelentkezett, ami arra utal, hogy az egykori járószint is nagyjából ilyen mélységben vagy még magasabban lehetett. Ezért nem lehetett az ásatás során semmit megtalálni belőle.

Az északkelet-délnyugati tájolású épület északi-északnyugati falával párhuzamos déli-délkeleti falnak már csak a kb. 96 cm széles kiszedési árkat tudtuk kibontani a 2. árok déli végében. (8. kép) Betöltését morzsalékos agyagos, apróköves réteg (7. réteg) képezte, melyet a két fal között szétterítettek. A két fal, illetve falkiszedés összetartozását csupán azonos szélességük és párhuzamos mivoltuk alap-

³¹ Rétegyegyzék: 1. humusz, 2. korábbi humuszcsele, 3. törmeléken humuszos föld, téglák, 4. mészsze-
mcsés sárga agyag, 5. szürkés-sárga kevert agyag, 6. törmelék, 7. morzsalékos, agyagos apróköves,
8. köves, meszes omladék, 9. morzsalékos, törmeléken agyag, 10. törmelék, 11. szürkésbarna agya-
gos (19. század?), 12. sárga agyag mészsze-
mcséssel, 13. sárga agyag altalaj, 14. apróköves mor-
zsalékos omladék, 15. szürke kevert (beásás), 16. hábarcsos törmelék (falkiszedés), 17. kevert
törmelék, 18. meszes, csontos agyagos barna.

ján feltételezzük, a teljes alaprajz tisztázására nem volt módunk. A rétegződésből annyi bizonyos, hogy a két fal közül a délit-délkeletit termelték ki hamarabb. Az északi-északnyugati fal falkiszedését ugyanis szintén szétterítették (3. réteg), és ez ráhúzódtott az előbbi törmelékes rétegre. Érdekesség, hogy a felső omladékos réteg téglatörmeléket és humuszt is tartalmazott. Az előbbi arra utal, hogy az épületnek a felmenő fala esetleg más alkotórésze téglából készülhetett, az utóbbi meg arra, hogy jó ideig szabadon állhatott. A belőle előkerült csekély mennyiségű kerámiaanyag (leszámítva egy 15. századi bécsi edény peremtöredéket) meglehetősen jellegtelen volt, talán a 13. századtól a 17. századig terjedt, így elképzelhető, hogy a réteg felszíne nagyjából a hódoltságkor végi állapotot mutatja.

8. kép
A 2. árok északról
(A szerző felvétele)

Az északi-északnyugati fal folytatását a 4. árokban találtuk meg, de már csak falkiszedés formájában. A falkiszedés egy kisebb délkeleti irányú beszögellés után északkeleti irányban folytatódott, némileg íves formában (íves szentélyzáródás?), de ennek igazolására nagyobb feltárás kellett volna. A 2. árok északi végében is kibonthattuk egy lekerekített sarkú, altalajba mélyedő beásás részletét (8. kép), ennek magyarázatát azonban nem ismerjük. Annyi bizonyos, hogy az északi-északnyugati fal belső oldalán két erősen bolygatott, délnyugat-északkeleti tájolású, középkori sír részlete került elő az altalajba mélyedve, közülük az egyik koporsós volt, és belőle egy kis rézszegecs, veret származott. Ennek jellegzetes sírföldet mutató betöltése (5. réteg) fedte le az utóbbi beásást is, tehát nem falkiszedésről van szó. Talán ugyanennek a beásásnak egy szeletkéje jelentkezett az 1. árok délnyugati sarkában.

Az előkerült, rendkívül kevert és csekély leletanyag alapján a legkorábbi edénytöredékek inkább 13. századiaknak tűnnek, így annyit mondhatunk, hogy ekkortól igazolható itt régészetileg a megtelepedés. Az előkerült sírrészletek és a falak elhelyezkedése alapján valószínűleg egy templomról lehet szó. A történeti okfejtésekből kiindulva valószínűnek tartjuk, hogy Baráti Szent Kozma és Damján patrocíniumú templomát találhattunk meg.

A második periódust az 1., és az 1/3. kutatótárokban találtuk meg egy kb. 2 m vastag kőfal alapozásának formájában. (5–6. kép) A kőfal párhuzamos volt az első periódus északi-északnyugati falával, ám annál sokkal mélyebben, mintegy 1,5 méterrel mélyebbre találtuk meg az alapozásának legalsó pontját. A vastag kőfal az 1/3. kutatótárokban egy külső falsarkot képezett, és egy beugrást követően sokkal vékonyabb, kb. 80 cm-es fal, illetve falkiszedés formájában folytatódott északkeleti irányban. A falkiszedési árokból köves, meszes falomladékot bontottunk ki. E falomladékra ráhúzódnak a kisebb épület említett törmelékrétegei. Ez épenséggel a két periódus fordított időrendjét is jelenthetné, ám a szétterített omladékok rétegződése valójában a falak megtalálásának sorrendjét mutatja. Egy felmenő szakaszokkal rendelkező templom falait könnyebben végig tudták követni, és lehet, hogy a korábbi, kisebb épület falait csak később találták meg (mint láttuk, azokat sem egy időben). Azt, hogy a korábbinál robosztusabb méretű épületnek, alighanem templomnak, mely részét találtuk meg, nehéz megállapítani a kis felületű feltárásból. Ha egy középkori templomalaprajzból és az első periódus formájából indulunk ki, ismét a hajó északkeleti sarka jöhetne számításba. Ez esetben a vastag fal (és a falban előkerült, derékszögű kiromlás) egy mellékoltár alapját jelezhetné, ám az alapozás mélysége ehhez túlzásnak tűnik, inkább egy nagyobb teherbírásra szánt alapozás lehetett. Mivel azt sem tudjuk, hogy a kérdéses falak merre terjednek tovább – azaz merre van „kint” és merre „bent” – ebben egyelőre nem lehet állást foglalni.

Az előkerült kerámiaanyag kései darabjai arra utalnak, hogy a templom használata a 17. század folyamán, esetleg 18. század elején szűnhetett meg, összhangban a történeti adatokkal, melyek Kisbarát elköltöztetéséről szólnak. Ezt jelzi az is, hogy a 18. század első évtizedeiben szilárd anyagból épült templom helyett fából épült imaház állt a környéken. A 2001-ben feltárt kutatóárkokban ez utóbbira nem találtunk nyomokat.

A feltárási körülmények ismeretében egyetlen lehetőség maradt: a kutatóárkok gyors visszatemetése, amit a terület parkosítása követett. A templomhely bejelentésre került, régészeti azonosítót (47065) kapott, és azóta osztozik a hasonló, nyilvántartott régészeti lelőhelyek sorsában.³²

³² A feltárási kerámialeletei a győri Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeumba kerültek.

FORRÁSOK

MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

SZAKIRODALOM

- ACP 3. = Acta Cassae Parochorum. 3. füzet. Székesfehérvári, kalocsai, csanádi és győri egyházmegye. Művészettörténeti adatok. (A Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Csoportjának forráskiadványai VII.) Budapest, 1971.
- BOROVSKY: Győr vármegye = Magyarország vármegyéi és városai. Győr vármegye. Szerk. BOROVSKY SAMU. Budapest, 1908.
- CSÁNKI: Magyarország történelmi földrajza III. = CSÁNKI DEZSŐ: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. III. Budapest, 1897.
- GYÖRFFY: Az Árpád-kori Magyarország II. = GYÖRFFY GYÖRGY: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza II. Budapest, 1987.
- Héderváry-oklevéltár = A Héderváry család oklevéltára. I. Közli RADVÁNSZKY BÉLA – ZÁVODSZKY LEVENTE. Budapest, 1909.
- Hegytörvények = Hegytörvények és szőlőtelepítő levelek Győr és Sopron vármegyékből (1551–1843). Közreadja ÉGETŐ MELINDA – DOMINKOVITS PÉTER. Budapest, 2004.
- LUKCSICS: A XV. századi pápák I. = LUKCSICS PÁL: A XV. századi pápák oklevelei I. (Monumenta Hungariae Italica I.) Budapest, 1931.
- MEZŐ: Patrocíniumok = MEZŐ ANDRÁS: Patrocíniumok a középkori Magyarországon. Budapest, 2003.
- NÉMA: Vázlat Győr vármegye = NÉMA SÁNDOR: Vázlat Győr vármegye településhálózatának átalakulásáról 1526–1720 között. In: Győr vármegye települései 18–19. századi kéziratos térképeken. Szerk. NÉMA SÁNDOR. Győr, 2003. 71–88.
- NÉMETH: Kóstoló = NÉMETH EDE: Kóstoló Győrújbarát történetéből. Győrújbarát, 2006.
- PRT I. = A pannonthalmi Szent Benedek-rend története I. Szerk. ERDÉLYI LÁSZLÓ. Budapest, 1902.
- PRT IV. = A pannonthalmi Szent Benedek-rend története IV. Szerk. ERDÉLYI LÁSZLÓ. Budapest, 1906.
- SZÉKELY: Hédervár barokk kori = SZÉKELY ZOLTÁN: Hédervár barokk kori szakrális emlékei. Arrabona 40. (2002) 112–174.
- THURY: A Dunántúli Református = THURY ETELE: A Dunántúli Református Egyházkerület Története. I–II. Pozsony, 1998.
- ZsO I–VI. = Zsigmondkori oklevéltár I–VI. Összeállította MÁLYUSZ ELEMÉR – BORSA IVÁN. (Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 1., 3–4., 22., 25. 27., 32.) Budapest, 1951–1999.

FRIENDLY GREETING FROM THE SITE
OF GYŐRÚJBARÁT–PUSZTAFALU-TEMETŐ

The settlement of Győrújbarát is located south of Győr, on the north-eastern side of the Sokoró hills. There are data on the Árpáadian-era Barát from the 13th century, in the territory of which two villages, Nagybarát and Kisbarát, developed from the second half of the 14th century. Today's Győrújbarát was created in the modern era by merging the two villages.

The first written mention of the church of the village of Barát dates from 1339, when it was written about the church built in honour of St. Cosma and Damian. The author of the present paper demonstrates that, according to recent data, the church in question stood in the later Kisbarát, and the site discussed in the article falls on the territory of this village. The church may have been destroyed during the Turkish occupation.

A probing archaeological excavation in 2001 revealed that in the area there are two buildings of different ages with southwest-northeast orientation. Since a tomb with the same orientation was also found next to the one, the walls certainly belonged to the medieval church. One of the buildings had thinner, approximately 1 m wide stone walls stacked in clay. It is conceivable that the northeast corner of the nave of the church and a semicircular sanctuary closure were found, although this should still be confirmed by larger-scale excavations. The other, larger building had thicker stone walls. Since the walls of both buildings were exploited in later centuries, their chronology is difficult to establish.

András Fülöp

Feld István

A MAGYARÓVÁRI VÁR KUTATÁSÁNAK KÉRDÉSEI

Bár a Mosonmagyaróvár történeti városmagjában található s a település egyik fő látványosságának számító erősség hazánk kevés számú mindvégig használatban álló s középkori megjelenését máig őrző síkvidéki várai közé tartozik,¹ történetéről, építéstörténetéről átfogó igényű feldolgozás, sőt magáról az épületről részletes leírás sem látott még napvilágot. Így érthető, hogy a hazai várépítéssel foglalkozó összefoglaló munkák is csak röviden és számos vonatkozásban pontatlanul emlékeznek meg róla.²

A korai országleíró, majd a helytörténeti irodalom³ ugyan tárgyalta a már 1818 óta felsőoktatási célokat szolgáló, egy 16–17. századi védelmi rendszer csekély maradványaival övezett, szabálytalan ötszög alaprajzú, négy saroktoronyos, belsőudvaros, kétemeletes várépületet, érdemi megállapításokat azonban nem fogalmazhatott meg. Így a főként erre épülő későbbi feldolgozások, köztük Uzsoki András, Borsa Károly és Pusztai Rezső az 1950–70-es években megjelent munkái is számos téves adatot és megalapozatlan hipotézist tartalmaznak.⁴ Az újabb szakirodalomból kiemelendő Aszt Ágnes 2006-ban közzétett részletes áttekintése,⁵ amely már támaszkodhatott az Árpád-korra és a késő középkorra vonatkozó modern történeti adattárakra,⁶ s elsőként vállalkozott az épület az 1970-es években zajlott helyreállításával kapcsolatban végzett korlátozott kiterjedésű régészeti kutatások és megfigyelések addig csupán rövid jelentésekben közzétett⁷ eredményeinek kritikai értékelésére is.

¹ Részen hasonló jellegű – bár a középkori forrásokban nem *castrum*, hanem *castellum* megnevezéssel illetett –, de jóval alaposabban átépített épületként még a pápai Esterházy-kastélyt említhetjük, melynek csupán részleges kutatási eredményeiről eddig elsősorban a jelen kötet ünnepelte, László Csaba számolt be: BARTOS – LÁSZLÓ: Pápa; BARTOS – LÁSZLÓ: Kutatások a pápai; LÁSZLÓ: Pápa.

² Itt elsősorban Gerő László munkái említendők meg, ezekben – GERŐ: Magyarországi várépítészet 292–293.; GERŐ: Magyar várak 219–220.; GERŐ: Várépítészetünk 305. – alapvetően Riedlmeyer Gyula építésze hivatkozva (s az ő rekonstrukciós alaprajzát közölve) főként a külső védőművekről ad sokszor megalapozatlan leírást és értékelést. Utalni kell továbbá Koppány Tibor összefoglalására – KOPPÁNY: Mosonmagyaróvár 69–71. – amelyben a legfontosabb történeti adatokat közli, feltételeken a vöröskői Wolfart családhoz kötve az „alapformájában XIV–XV. századi gótikus várkastély” emelését. A vár ugyanakkor meglepő módon kimaradt Fügedi Erik egyébként alapvető jelentőségű adattárából: FÜGEDI: Vár és társadalom.

³ Ennek annotált listáját Genthon István – jelenleg a Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ könyvtárában található – gépiratos gyűjtése alapján újabban Fekete J. Csaba állította össze: FEKETE: Műemléki értékkataszter 4–6., FEKETE: Építéstörténeti dokumentáció 5–6.

⁴ UZSOKI: A mosonmagyaróvári vár története; UZSOKI: Mosonmagyaróvár; BORSA: Die kurze Geschichte; BORSA: Az agrárfelsőoktatás története; PUSZTAI: Mosonmagyaróvár településtörténetének vázlata.

⁵ ASZT: Mosonmagyaróvár castrumai, valamint ennek korábbi, rövidebb változata: ASZT: Castrumok Mosonmagyaróvár.

⁶ GYÖRFFY: Az Árpád-kori IV. 171–174.; ENGEL: Magyarország világi archontológiája I. 385–386.

⁷ TOMKA: Mosonmagyaróvár – vár, kaputorony; TOMKA: Mosonmagyaróvár – óvári vár; PUSZTAI: Mosonmagyaróvár – várkapu; PUSZTAI: Mosonmagyaróvár – Vár1; PUSZTAI: Mosonmagyaróvár – Vár2; továbbá PUSZTAI: Mosonmagyaróvár, Vár.

Ugyancsak 2006-ban készítette el Fekete J. Csaba egy tervezett felújítás kapcsán a várépület „műemléki értékkataszterét”.⁸ Sajnos a megbízható történeti forráskutatást ugyan nélkülöző, de figyelemre méltó megfigyeléseket és feltevéseket tartalmazó összeállítás éppúgy kéziratban maradt, mint a 2017-ben annak felhasználásával született, szintén általa jegyzett, gazdag archív térkép-, metszet-, rajz- és fényképanyagot is magába foglaló ún. építéstörténeti tudományos dokumentáció,⁹ mely már a vár legújabb, 2020-ban lezárult helyreállítása előkészítését szolgálta. Ehhez kapcsolódott a homlokzatokon és a földszint belső tereiben ugyanebben az évben folytatott néhány napos szondázó falkutatás, valamint az északi és a nyugati szárny egyes tereire, továbbá az udvar és az épület környezete néhány pontjára korlátozódó háromhetes próbaásatás is. Míg az előbbi, Kiss Zsuzsa Emília vezetésével végzett vizsgálatról készített tömör jelentés¹⁰ ugyancsak nem került még közzétételre, az utóbbi, Hegyi Dóra és munkatársai által irányított feltárásról már megjelent egy előzetes beszámoló.¹¹

A történeti kutatás újabb eredményei közül a középkor vonatkozásában feltétlenül megemlíti Székely Zoltán 2017-ben napvilágot látott tanulmánya, melyben a várkápolna addigi téves korhatározását korrigálva meghatározta a jelenleg álló várépület valószínű kiépítési idejét.¹² 2019-ben jelent meg Csermelyi József monográfiája, amely a vár legjelentősebb késő középkori urai, a Szentgyörgyi és Bazini grófok nyolc évtizedes birtoklásának időszakát tekintette át.¹³ Az erősség újkori történetét tekintve Kenyeres István 2008-ban közzétett munkáját kell kiemelni, melyben Magyaróvárral különösen a 16. századi váruradalom igazgatását és gazdálkodását vizsgáló esettanulmányokban foglalkozott.¹⁴

Úgy vélem, mindezek alapján már érdemes legalább vázlatosan összefoglalni e jelentős építészeti emlékünktörténeti-régészeti kutatásának legfontosabb eddigi eredményeit, az adott lehetőségek között elsősorban a középkori vár építéstörténetével kapcsolatos nyitott kérdésekre és további feladatokra összpontosítva, abban a reményben, hogy e munka hozzájárulhat az újabb épület-régészeti vizsgálatok eredményeinek mielőbbi részletes közzétételéhez is. Remélhető, hogy ennek köszönhetően a magyaróvári vár előbb-utóbb elfoglalja méltó helyét a modern, történeti megközelítésű várkutatás által vizsgált emlékek között.¹⁵ (1. kép)

⁸ FEKETE: Műemléki értékkataszter.

⁹ FEKETE: Építéstörténeti dokumentáció.

¹⁰ KISS: Jelentés és kutatási napló.

¹¹ BUTH – HEGYI – NÁDAI – POKORNI: Próbafeltárás a mosonmagyaróvári.

¹² SZÉKELY: Adalékok a középkori Magyaróvár.

¹³ CSERMELYI: Az óvári uradalom.

¹⁴ KENYERES: Uradalmak és végvárak, lásd továbbá KENYERES: Magyaróvár és PÁLFFY: A császárváros védelmében.

¹⁵ Tanulmányomban nem vállalkozhattam az írott források és az eddigi könyvészet részletes áttekintésére, s csupán a legfontosabb szakirodalomra és dokumentációra hivatkozom.

1. kép
A vár légifelvétele, 2010.
(Fotó: www.civertan.hu)

Az eddigi szakirodalom még nem foglalkozott az erősség és környezete természetföldrajzi viszonyaival, bár a kezdetek vonatkozásában mindenképp jelentőséggel bír, hogy megfelel-e a valóságnak az eddigi irodalomban közhelynek számító megállapítás, miszerint építésére egy, a Lajta mocsaras ágai által közrefogott természetes szigeten került sor? Ha ugyanis történetének talán legkorábbi forrását, magát (az oklevelekben és a krónikákban Ouwar, Owar, Owwar, Altinburg, Altenburch, Vetus Castrum stb. formában¹⁶ szereplő) helynevet vizsgáljuk, kétségkívül logikusnak tekinthető az az általánosan elfogadott feltevés, miszerint az egykori Ad Flexum nevű római tábor ekkor még bizonyára jelentős maradványa lehetett a névadó.¹⁷ Ennek helyét azonban eddig még nem sikerült egyértelműen azonosítani, így – tekintve a város területén és környékén eddig folytatott régészeti feltárások rendkívül kis kiterjedését – még korántsem bizonyítható, de ugyanakkor nem is cáfolható az a széles körben elterjedt felfogás, miszerint kifejezetten a mai vár helyén kell keresnünk az ókori erősséget.¹⁸ Ebből a szempontból mindenképp

¹⁶ Lásd erre GYÖRFFY: Az Árpád-kori IV. 171–173.

¹⁷ Egy, a római uralom megszűnte és a magyar honfoglalás kora között létezett erősség léte ma még egyetlen biztos adattal sem támasztható alá, s ez vonatkozik Györffy György azon feltevésére is, hogy eredetileg itt kapott volna helyet Moson ispánsági vára. Lásd erre ASZT: Mosonmagyaróvár castrumai 32–33. Györffy hasonló, az Abaúj megyei Szina melletti Óvárra vonatkozó, régészeti adatokkal még ugyancsak nem igazolt feltevése: GYÖRFFY: Az Árpád-kori I. 126.

¹⁸ Lásd erre többek között GYÖRFFY: Az Árpád-kori IV. 173. FEKETE: Építéstörténeti dokumentáció 9. szerint az első vár „a Lajta szigetén feltárt ... római erődítmény romjaira épülhetett”. A kérdés legutóbbi kritikai megközelítése: ASZT: Mosonmagyaróvár castrumai 32–33.

érdemes lenne annak vizsgálata is, vajon a középkori illetve kora újkori erődítmény ismert illetve rekonstruálható területe alkalmas lehetett-e a katonai tábor elhelyezésére. A helynévből ugyanis nem feltétlenül következik az egyes korszakok építményeinek topográfiai egybeesése, miközben természetesen logikusnak tűnik a római kori falak vagy árkok felhasználása egy középkori vár kialakítása során. Erre ugyanakkor – főleg magánvárak esetében – csak kevés példát ismerünk az egykori Pannónia területéről.¹⁹

Az erősség ugyanis mint a környék legjelentősebb Árpád-kori birtokosának számító Győr nemzetségből származó Konrád tulajdona jelenik meg először 1263-ban az okleveles forrásokban. A várat István ifjabb király közbenjárására ekkor kapta vissza IV. Bélától az 1258-ban a borsodi ispáni, majd a pohárnokmesteri tisztséget is betöltő, magát szinte mindvégig „Óvárának” nevező előkelő, miután 1260 körül az uralkodó felségsértés címén elkobozta tőle.²⁰ Az eddigi történeti kutatás nem tárt fel korábbi írott adatokat a vár mellett a mai városnak is helyt adó, a mosoni ispáni központtól csak néhány km-re fekvő területről, így az is kérdéses, hogy a birtok az 1239-től ismert Konrád, vagy netán elődei (apja, István, nagyapja, Mór) szerzeményének tekinthető-e?²¹ Így elvileg akár még a tatárjárás előtt is létezhetett itt egy magánvár, nem kell feltétlenül az 1250-es évekre, s az uralkodó amúgy is vitatható „várepítési programjára” gondolnunk.²²

Ugyanakkor kétségtelen, hogy amikor IV. Béla 1270 előtt a Lajta folyó hídján vámszedést engedélyezett Konrádnak, indoklásában őt nevezte meg egy, az ország határainak védelmét szolgáló „erős vár” (ki)építtetőjének – s az bizonyára csak Óvárral azonosítható.²³ Ugyanezzel a megfogalmazással találkozunk IV. László 1282-ben kelt oklevelében, amelyben a mosoni vám egy részét engedte át a várúrnak.²⁴ Hangsúlyoznom kell azonban, hogy az oklevelek közhelynek tekinthető szófordulata alapján korántsem kell arra gondolnunk, hogy az erősség egy folyamatosan erődített, kifejezett határvárként szolgált volna – ilyenek mai ismereteink szerint nem léteztek az Árpád-kori Magyarországon.²⁵ Csupán arról lehetett szó, hogy az uralkodó alattvalójának erődítménye rendelkezésre bocsátásával is kötelessége volt az ország védelmében részt venni, s ehhez adott esetben a királytól anyagi támogatást kapott. Egy, a királyság határvidékén fekvő magánvárról kell tehát beszélnünk, amely birtokosa névhasználata alapján gyakran szolgálhatott

¹⁹ A legismertebb Visegrád rövid ideig ispánsági várként működő késő római eredetű erőssége – lásd erre legutóbb: BUZÁS – BORUZZ – MERVA – TOLNA: Régészeti kutatások 2017. – a magánvárak közül a közeli Oroszvár (Rusovce) említhető meg, bár itt a római falak felhasználásának kérdése még korántsem tisztázott. Lásd legutóbb további irodalommal: KARCZAG – SZABÓ: Felvidék és Kárpátalja 902–903.

²⁰ GYÖRFFY: Az Árpád-kori IV. 171. Konrádról részletesen: C. TÓTH: A Győr-nemzetség 60–63.; tisztségeire: ZSOLDOS: Magyarország világi archontológiája 60., 67., 144.

²¹ GYÖRFFY: Az Árpád-kori IV. 173.; C. TÓTH: A Győr-nemzetség 60–61.

²² C. TÓTH: A Győr-nemzetség 61–62., a „várepítési programhoz” lásd: FELD: A magánvárak 362.

²³ Az oklevél V. István 1270. évi megerősítéséből ismert: C. TÓTH: A Győr-nemzetség 61., továbbá GYÖRFFY: Az Árpád-kori IV. 171., 173.

²⁴ GYÖRFFY: Az Árpád-kori IV. 172–173.; C. TÓTH: A Győr-nemzetség 62.

²⁵ Lásd erre: FELD: Burgen 174.

annak lakóhelyeként, netán székhelyeként is, egészen addig, amíg Konrád a nyugat-magyarországi oligarchák, a Kőszegiek hatalmának növekedésével még az 1280-as években ki nem szorult a vidékről és Baranyába nem költözött, ahol 1296 előtt fiával felépíttette Kéménd várát.²⁶

Az uralkodók Óvárra irányuló különös figyelme nem volt indokolatlan, hiszen az 1270-es évek elején II. Ottokár cseh király két alkalommal is elfoglalta a várat, s azt a hadjáratokról beszámoló krónikák szerint erősítette is.²⁷ Majd 1289-ben Habsburg Albert kerítette néhány évre hatalmába²⁸ – arról azonban nem szólnak források, hogy lerombolta volna.²⁹ Mivel az osztrák herceg hadjárata főként Kőszegi Iván ausztriai pusztításait kívánta megbosszulni, valószínű, hogy az erősség ekkor már az oligarcha vagy rokonai fennhatósága alá került, igaz, a nádor, majd unokája, András óvári várnagyait csak 1304 és 1322 között említi oklevél.³⁰

Az eddigi szakirodalom kedvelt tézisének számít, hogy az erősség az említett mosoni ispánsági vár II. Ottokár 1271. évi hadjáratához kötött lerombolása után átvette volna annak szerepét.³¹ Ez azonban csak 1323-tól igazolható, amikor Henc fia János tűnik fel az oklevelekben királyi várnagyként és egyúttal mosoni ispánként.³² I. Károly bizonyára nem sokkal korábban szerezte meg a várat, amely (s az ispánság) felett a 14. század közepétől azután már számos, egymást váltó honorig vagy zálogbirtokos rendelkezett. Mindennek pontos részletei még nem teljesen tisztázottak, de Engel Pál megállapításai alapján 1350 és 1360 között Nagy Lajos király zsoldosvezérei, Wolfurt Ulrik, Konrád és testvéreik, az 1380–90-es években Lackfi István, 1403–1405-ben Cillei Hermann, 1406-ban Wettai Smilo, majd valószínűleg 1412-től az utóbb említett Wolfurtok unokaöccse, Ulrik, végül fiai fennhatósága alatt állt az erősség, amely közben egy időben királynéi várnak is számított.³³ A mellette kialakult település 1354-ben városi privilégiumot kapott Erzsébet anyakirálynőtől.³⁴

Mielőtt azonban tovább követném a vár birtoklástörténetét, érdemes kitérni arra, mit tudunk ma a középkori óvári várról, milyen régészeti, építészeti, netán írott adatok állnak rendelkezésünkre annak legkorábbi formájáról. Sajnos itt sem vagyunk jobb helyzetben, mint Ad Flexum táborának helyhez kötése kapcsán, azaz csupán feltevéseket vehetünk sorra. Ezek között az eddig áttekintett több mint

²⁶ C. TÓTH: A Győr-nemzetség 62.

²⁷ GYÖRFFY: Az Árpád-kori IV. 171., 173.

²⁸ GYÖRFFY: Az Árpád-kori IV. 172., 174.

²⁹ Egy 1290. évi pusztulás feltételezése: PUSZTAI: Mosonmagyaróvár – Vár 2 125.; FEKETE: Műemléki értékkataszter 7.; FEKETE: Építéstörténeti dokumentáció 9.

³⁰ ENGEL: Magyarország világi archontológiája 385. Ugyanakkor GYÖRFFY: Az Árpád-kori IV. 174. királyi várnagyként említi őket. Részben eltérő adatok illetve értelmezés: ENGEL – FELD: Óvár.

³¹ BORSA: Az agrárfelsőoktatás története 10.; ASZT: Mosonmagyaróvár castrumai 28.

³² ENGEL: Magyarország világi archontológiája 386.; GYÖRFFY: Az Árpád-kori IV. 173–174.

³³ Lásd minderre: ENGEL: Magyarország világi archontológiája 385–386. Részben eltérő adatok illetve értelmezés: ENGEL: A királyi hatalom 140.; ENGEL – FELD: Óvár. Lásd továbbá: CSERMELYI: Az óvári uradalom 10., 29.

³⁴ Lásd erre a gazdag szakirodalomból: KENYERES: Magyaróvár 7–8.

másfél évszázad vonatkozásában még egy topográfiai váltás lehetőségét is számba lehet venni. Azaz esetleg egy, a római romok felhasználásával kialakított „korai” – netán eredetileg várnak sem tekintett – építmény helyett, annak közelében, vagy éppen attól távolabb később egy új erősség emelésére is gondolhatunk. Ez az előzőekben áttekintett írott adatok alapján azonban még nem igazolható, sőt a Kőszegiek birtoklásának időszakát vagy az azt követő évszázadot tekintve talán ki is zárható – állásfoglalás e kérdésben további régészeti kutatások nélkül nem lehetséges.

Mindenesetre hiteles Árpád-kori leletek a vár területén eddig csupán a vármagtól délnyugatra fekvő, kaputoronynak nevezett, de valójában egy földsáncba foglalt, tört tengelyű, nyújtott alaprajzon emelt, dongaboltozattal fedett kapufolyosó belső területén végzett 1973. évi szondázó ásatás során kerültek elő. Tomka Péter azonban itt csak egy nyíltszíni, falusias telep maradványait tudta igazolni ebből az időszakból. Ennél későbbinek határozott meg egy, az építmény északkeleti részén előkerült, tompaszögben törő, vastag, vegyes, kő-tégla anyagú falszakaszt. Mivel falkutatásra nem volt módja, pontosabb értelmezésére nem vállalkozhatott, s csupán azt rögzíthette, hogy korábbi, mint maga az általa különösebb indoklás nélkül a 16. századra helyezett, ma is álló kapuépítmény.³⁵ Ez utóbbit sokáig tévesen még a 15. századból eredeztették a Szentgyörgyi és Bazini család boltozatába másodlagosan beépített címerkőve alapján.³⁶

A területen később rendszeres régészeti kutatásra már nem nyílt lehetőség, de az 1976–78-ban itt végzett helyreállítási munkákat figyelemmel kísérő – megállapításait azonban csupán néhány soros jelentésekben rögzítő – Pusztai Rezső megtalálta az utóbb említett fal magasan álló nyugati folytatását, s ebből egy itt állt, 3 m-es falvastagsággal rendelkező, hatszög alaprajzú toronyra következtetett.³⁷ Ezt, az így „sejthető lakótornyot” azonosította feltételeesen Óvári Konrád várával – a korai leletanyag hiányát azzal a megállapítással hidalva át, hogy a falvastagság és a belső terület 10×6 m-re tehető mérete „megfelel az Árpád-korból ismert lakótornyokénak”.³⁸ Megfelelő alaprajz nélkül nehéz ezen adatok értelmezése, mindenesetre legalább egy 12 m-es külső szélességgel és 18 m-es hossz tengellyel kellene számolnunk, de ilyen méretű – csak a király korabeli esztergomi, zólyomi vagy visegrádi toronyépületeivel³⁹ összevethető – lakótornyot mai ismereteink szerint aligha emeltetett ekkor egy magánbirtokos. Az alapvetően Gerő László ekkor még széles körben elfogadott vártipológiájára⁴⁰ támaszkodó elmélettel szemben ugyanakkor nem hozható fel érv-

³⁵ TOMKA: Mosonmagyaróvár – vár, kaputorony; TOMKA: Mosonmagyaróvár – óvári vár; továbbá feltárási dokumentációja: Győr, Xantus János Múzeum Adattára, RA 30-74.; Mosonmagyaróvár, Hansági Múzeum Adattára, 367.78.

³⁶ Így BORSA: Az agrárfelsőoktatás története 13.; sőt újabban: FEKETE: Építéstörténeti dokumentáció 14.

³⁷ PUSZTAI: Mosonmagyaróvár – várkapu; PUSZTAI: Mosonmagyaróvár településtörténetének vázlata 16.; PUSZTAI: Mosonmagyaróvár – Vár2.

³⁸ PUSZTAI: Mosonmagyaróvár – Vár2 125.

³⁹ Az ötszögű esztergomi lakótorny mintegy 17×17 m-es, Zólyom alsóvárának négyzetes tornya közel 20×20 m-es alapterületű, a visegrádi alsóvár hatszögű épülete 18 m széles és hossz tengelye mentén 30 m hosszú. Lásd erre: FELD: Királyi várak 686., 690.; BELJÁK – PAZINOVÁ: A zólyomi Pusztavár 211.

⁴⁰ Lásd erre legutóbb: FELD: Gerő vártipológiai rendszere.

ként, hogy nem *turris*, hanem *castrum* megnevezéssel szerepel a vár az említett forrásokban.⁴¹ Teljesen szabadon álló, „jelentősebb erődítés nélküli”,⁴² azaz árokkal vagy falgyűrűvel sem övezett (lakó)tornyot mindenesetre nem ismerünk a középkorból.

Nagyon valószínű, hogy Pusztai Rezső annak a mintegy 12×16 m-es kiterjedésű, két párhuzamos hosszanti és egy íves déli fal alkotta, a vármag felé egykor egy 16 m széles ívvel megnyitott (kapu)építménynek egyes falait, netán alapozását vélte egy korai lakótorony részeinek, melynek jelentős maradványait az említett helyreállítási munkák során tárták fel és egészítették ki, elbontott szakaszait is jelölve a burkolatban. Sajnos az e munkákról fennmaradt esetleges dokumentációs vagy tervanyagot⁴³ még nem vizsgálta az eddigi kutatás. Mindenesetre úgy tűnik, hogy mai formáját és részleteit – így az egyszerű keretezésük miatt gyakran tévesen gótikusnak vélt ülőfülkéit⁴⁴ – akkor nyerte el ez az épület, amikor délkelet felől hozzáépítették a hasonló elemeket tartalmazó, említett kapufolyosót. Építésének, majd átalakításának ideje azonban csak további ásásokkal határozható meg, ahogy egykori kapcsolódása is az erősség további részeihez. Ma még nem zárható ki késő középkori eredete,⁴⁵ de ugyanúgy elképzelhető, hogy csak az újkor elején készülhetett.

Végül egy korai lakótorony feltevése ellen szól a tárgyalt építmény elhelyezkedése is. Mint már említettem, még nem tisztázott a várnak helyet adó, feltételezett „természetes sziget” korai formája, kiterjedése. Az azonban biztosra vehető, hogy nem a terület nyugati szélén építtette volna fel bármelyik várúr erőssége központi épületét – ez a topográfiai helyzet is kifejezetten egy bejárati épületre utal.

Az eddigiek alapján logikusabbnak tűnik, ha a korai óvári várat a mai várépület helyén, illetve a mai várépületben keressük. Ezt 1965-ben valószínűleg még Pusztai Rezső is úgy vélte, amikor a belső várudvaron csatornaásás közben előkerült, 1 m széles észak–déli irányú falakat – feltárásukra ekkor sem volt módja – feltételelesen a „XIII–XV. századi” várépítkezésekhez kötötte. Ekkor itt még „XIII–XIV. századi faragott oszlopköteges kapubélléskövek” – netán egy oszlopbéllétes kapu elemei? – is előkerültek, de ezek ma már ugyanúgy nem ismertek előttünk, mint azok a mérnöves és reneszánsz nyíláskeretezések, továbbá bordaívek, melyeket ugyanebben az évben a 19. századi II. emeleti falakból bontottak volna ki. A rendelkezésünkre álló pár soros beszámolóban említett 45 kőfaragvány ugyanis ma már nem található meg a múzeumi gyűjteményekben, s csupán néhány vázlatos felmérési rajzról van tudomásunk, melyek azonban nem ábrázolnak korai műformákat.⁴⁶

⁴¹ Ahogy a ciszterna vagy kút megléte sem tekinthető az épülettípus alapkövetelményének. Lásd minderre: ASZT: Mosonmagyaróvár castrumai 33.

⁴² FEKETE: Műemléki értékkataszter 7.; FEKETE: Építéstörténeti dokumentáció 7. A központi építményekkel jellemezhető toronyvárra lásd: FELD: A magánvárak 345.

⁴³ A helyreállítási tervdokumentáció egyes lapjai: Mosonmagyaróvár, Hansági Múzeum Adattára, 695.95

⁴⁴ ASZT: Mosonmagyaróvár castrumai 33.; FEKETE: Műemléki értékkataszter 7.

⁴⁵ ASZT: Mosonmagyaróvár castrumai 36. szerint a 15. században épülhetett.

⁴⁶ PUSZTAI: Mosonmagyaróvár, Vár. Ugyanígy nem tudunk közelebbit azokról a kőfaragványokról, melyek a nyugati szárny pincefeltöltéséből kerültek volna elő, lásd erre FEKETE: Műemléki értékkataszter 19. A kőfelmérésekre: Mosonmagyaróvár, Hansági Múzeum Adattára, 650. 93., FEKETE: Építéstörténeti dokumentáció R.2–R.5. rajzok.

Dokumentáció – s egyáltalában alaprajzi felmérés – hiányában már nem dönthető el, hogyan viszonyult az 1965-ben megfigyelt falvonulatokhoz az a 2017. évi próbafeltárás során ugyancsak a váruddvarban, az ott nyitott 4. árokban előkerült, valószínűleg hasonló irányú kis kőfalszakasz – ennek korát, kapcsolatait ugyancsak nem sikerült tisztázni.⁴⁷ Kérdéses, hogy az utóbbi több mint fél évszázadban a területen régészeti megfigyelés nélkül végzett földmunkák milyen mértékben semmisítették meg középkori épületmaradványokat, s milyen esély van itt egy jövőbeli eredményes ásatásra?

Így ma csupán két feltevést fogalmazhatunk meg, egyrészt, hogy a mai középudvaros épület emelése során a korábbi vár falait teljesen elbontották, másrészt, hogy felhasználták annak egyes részeit. Alapvetően egyik lehetőséget sem szabad elvetnünk, mivel eddig még nem történt kísérlet az épületen megfigyelhető – vagy annak vélt – középkori műrészletek és falazatok pontosabb korhoz kötésére, sőt alaposabb leírására sem. Az 1970-es években végzett helyreállítási munkák előtt megjelent irodalom főként a főfalakhoz kissé szabálytalanul kapcsolódó⁴⁸ délnyugati saroktorony esetében említett általánosságban korai részeket, így annak I. emeleti terében egy közelebből ismeretlen gótikus boltozatmaradványt. Középkorinak tartották a toronyhoz csatlakozó nyugati külső homlokzaton található konzolt is, amelyre 1965-ben építettek vissza egy árnyékszéképítményt. Számos esetben védőpártázat maradványainak értelmezték az utóbb említett és az északi külső homlokzati ablakok feletti, II. emeleti falkiugrásait.⁴⁹

1973-ban nem csupán az említett ásatásra került sor, de Levárdy Ferenc vezetésével közelebből ismeretlen kiterjedésű falkutatás is zajlott a várépületben. Erről csupán néhány soros beszámolót ismerünk,⁵⁰ kutatási dokumentáció feltehetően nem is készült, s csak az országos műemléki gyűjteményekben őrzött, eddig csupán Fekete J. Csaba által röviden tárgyalt dokumentumok – elsősorban fényképek⁵¹ – tájékoztatnak bennünket arról, hogy ennek során – vagy a következő években – jelentősebb felületekről távolították el a vakolatot. (2–4. kép)

Ekkor került elő a déli homlokzat keleti szélén egy félköríves lezárású, egyszerű, élszedett profilú, néhol színesre festett kőkerettel ellátott, elfalazott kapubejárat. Ugyanakkor nem értelmezhető számomra a beszámolóban említett kőkeretes ablak és a mögötte feltárt keskeny folyosó, melyeket „az északnyugati

⁴⁷ BUTH – HEGYI – NÁDAI – POKORNI: Próbaeltárás a mosonmagyaróvári 121–122.

⁴⁸ A torony „a főhomlokzat síkjához képest ferde elhelyezését”: GERŐ: Várépítéstudunk 305.

⁴⁹ BORSA: Az agrárfelsőoktatás története 13–14. (Említve azt a hagyományt, miszerint a toronyszoba 1457-ben Hunyadi Mátyás szálláshelyeként szolgált volna, s a Szentgyörgyi és Baziniakhoz kötve általánosságban a vár kiépítését), UZSOKI: A mosonmagyaróvári vár története. (Középkori „lovagteremnek” véelve a nyugati és az északi szárny földszinti pilléres tereit). A „pártázat” különböző értékeléseire lásd még: GERŐ: Magyarországi várépítéstud 293.; GERŐ: Várépítéstudunk 305.; MÚLEÍRÁS; újabban: ASZT: Mosonmagyaróvár castrumai 33.; FEKETE: Építéstudtörténeti dokumentáció 28–29.

⁵⁰ DÁVID – GERGELYFFY: OMF falkutatásai 330.

⁵¹ Lásd erre: FEKETE: Építéstudtörténeti dokumentáció 95–99. Másolatuk: Mosonmagyaróvár, Hansági Múzeum gyűjteménye.

2. kép

A várépület déli homlokzata, 1977.
(Mosonmagyaróvár, Hansági Múzeum Adattára)

3. kép

A várépület keleti homlokzatának részlete, 1977.
(Mosonmagyaróvár, Hansági Múzeum Adattára)

4. kép

A várépület keleti udvari homlokzatának részlete, 1977.
(Mosonmagyaróvár, Hansági Múzeum Adattára)

toronyhoz csatlakozó északi falon” találtak volna meg.⁵² Itt viszont nem esik szó sem a déli homlokzat II. emeleti részét áttörő két keskeny nyílásmaradványról – talán egy mellvédfal/pártázat lőréséről –, sem a déli szárny földszintje keleti szélén egykor az udvarra nyíló, ugyancsak élszedett tagozatú, bizonyára szemöldökgyámos ajtó kőkeretrészletről. Ezek feltehetően az 1976-ban megkezdett kivitelési munkák során kerültek kibontásra – a falkutatás tervezett módszeres folytatásáról mindenesetre nincs tudomásom.⁵³ (5–6. kép)

De nem tekinthető módszeres ásatásnak a várkápolna szentélyének feltárása sem. 1977-ben Pusztai Rezső csak leletmentést végezhetett, amikor a helyreállítás során a várépület falai mellől víztelenítés céljából több méter szélességben és mélységben eltávolították a feltöltést. A várépület keleti homlokzatának északi része előtt ekkor egy támpillér nélküli, poligonális záródású építmény csekély falmaradványait határozhatta meg, továbbá bontásának idejét – padlószintje felett csak 17. századi leletek kerültek elő, az egykori belső architektúrájához sorolható idomtégglák

⁵² DÁVID – GERGELYFFY: OMF falkutatásai 330. Ez talán azonos a nyugati homlokzat kis kőkeretes ablakával.

⁵³ Fekete J. Csaba és Kiss Zsuzsa Emília dokumentációja ugyan tartalmaz egy „Az 1973–78 közötti kutatások kiértékelése során készített periodizációs koncepció” megjelölését, töredékes és jelkulcs nélküli színezett alaprajzot, de ennek készítője, készítésének körülményei ismeretlenek előttem. Vö. FEKETE: Építéstörténeti dokumentáció 57. (6. kép); Kiss: Jelentés és kutatási napló melléklet 1. ábra.

5. kép
A várépület középkori kapuja, 2006.
(Fotó: Feld István)

6. kép
Részlet a várépület déli homlokzatáról, 2006.
(Fotó: Feld István)

mellett. Ugyanekkor a homlokzatok számos egykori támpilléreinek alapozását és az említett déli kapu előtt egykor létezett híd pilléreit is kibontotta, arról azonban nincs tudomásom, hogy érdemi építéstörténeti megfigyelésekre is módja lett volna. Részletesebb dokumentáció minderről ugyancsak nem született.⁵⁴ (3. és 5. kép)

A várépülettel mindeddig legalaposabban foglalkozó Fekete J. Csaba az utóbb tárgyalt részletek értékelése során csak általános, „15. századi” vagy „14–15. századi” korhatározásra vállalkozott, s kétségtelen, hogy azok hosszú ideig kedvelt formája önmagában aligha tett volna lehetővé pontosabb értékelést. Természetesen nem lehet feladatomból közöletlen munkája eredményeinek kivonatolása vagy akár összefoglalása sem, arra azonban utalnom kell, hogy az általa egy színezett földszinti alaprajzban is megfogalmazott „periodizációs koncepció” – azaz építéstörténeti periodizáció – szerint nem volt lehetősége különböző középkori építési korok meghatározására.⁵⁵ Összeállításából ugyan nem derül ki, hogy miért épp az 1364-es évet tartja a késő középkori építkezések kezdeteinek,⁵⁶ de úgy tűnik, hogy sem az 1970-es évek műemlékvédelmi munkáiról általa összegyűjtött dokumentáció, sem saját megfigyelései, sőt a 2017. évi szondázó falkutatás alapján sem tudott érdemben elkülöníteni egymástól különböző korai falazatstruktúrákat – miközben nem foglalt állást azok esetleges egykorúságáról sem. Csak a délnyugati saroktorony alsó része esetében említ kőfalakat, egyébként csupán azt állapíthatta meg, hogy a két déli saroktorony mellett főleg a déli és a nyugati külső homlokzaton maradtak meg jelentős magasságban középkorra helyezhető vegyes, téglakő falazatok – erre utalna azok vastagsága is –, miközben bizonyára a többi külső fal alapozását is ebből az időszakból eredezteti. Az épületbelsőben csak az egykori déli és keleti udvari homlokzat egy-egy szakaszát vélte ezekkel egykorúnak.⁵⁷ Középkorinak tartott vakolatok, habarcsok, téglaméretelemzéséről azonban nem értesülünk, ahogy esetleges elfalazott nyílásokról, értelmezett falazatváltásokról sem. Ez vonatkozik a Kiss Zsuzsa Emília által jegyzett falkutatási dokumentációra is, melynek viszonya ugyanakkor nem egyértelmű Fekete J. Csaba legutóbbi munkájához – kérdés, hogy annak összeállítását követően, vagy azzal egy időben készült-e –, mindenesetre mindkettőben ugyanazt a periodizációs alaprajzot találjuk meg. A homlokzatokról csupán a kutatósávokat (és az ún. deformációkat, azaz minden bizonnyal az egyes repedéseket) feltüntető felméréseket ismerünk.⁵⁸

⁵⁴ PUSZTAI: Mosonmagyaróvár – Vár1. Ismerünk ugyanakkor tőle egy pontatlan rekonstrukciós vázlatot számos, általa feltételezett középkori részlet, így a vár „mészároszlopos” nyugati földszinti „lovagterme” feltüntetésével: FEKETE: Építéstörténeti dokumentáció 57. (5. kép).

⁵⁵ FEKETE: Műemléki értékkataszter 18–19.; illetve FEKETE: Építéstörténeti dokumentáció 27–32., az alaprajz: 58. (8. kép).

⁵⁶ FEKETE: Műemléki értékkataszter 13.; FEKETE: Építéstörténeti dokumentáció 9. Feltehetően ennek forrása, hogy elfogadta Borsa Károly, mint láttuk, forrásokkal nem igazolható álláspontját, miszerint ettől az évtől kezdve a vár hosszú ideig a Wolfurtok birtokában lett volna, vö. BORSÁ: Die kurze Geschichte 2.; BORSÁ: Az agrárfelsőoktatás története 13. Ugyanakkor hangsúlyozta, hogy „magyaranyú építkezések csak 1441-től kezdődtek”: FEKETE: Építéstörténeti dokumentáció 9.

⁵⁷ FEKETE: Építéstörténeti dokumentáció 27–39.

7. kép

A várépület déli udvari fala nyugati részén 2019-ben előkerült címeres faragvány, kiemelés előtt
(Fotó: László Csaba)

Mindez arra utal, hogy az eddig elvégzett falazatvizsgálatok még korántsem bizonyultak elegendőnek a középkori várépület alaposabb felderítéséhez. Így nem meglepő, hogy annak számos részlete most is a kutatásokat követő kivitelezési munkák során került elő – így egy további, élszedett kőkerettel ellátott ajtónyílás a déli szárny nyugati szélső földszinti tere nyugati falában, vagy Szentgyörgyi és Bazini család másodlagosan beépített díszes címerkőve ugyanezen szárny újkorban átépített udvari homlokzatának nyugati részén. (7. kép)

Egy jövőbeli, átfogó falkutatás elvileg e téren tehát még jelentős eredményeket hozhat, s ez feltehetően vonatkozik az épületszárnyak belsejében történő ásátásokra is. Az itt 2017-ben nyitott kutatóárkokban ugyanis csak csekély számban kerültek elő egyértelműen értelmezhető középkori jelenségek. Az északi szárnyban nem sikerült meghatározni a várkápolna hajóját, bár nem kizárt, hogy az itt csonkjában feltárt, a mai főfalakkal nagyrészt párhuzamos nyugat-keleti falvonulat – minden bizonnyal a ma álló udvari homlokzati fal elődje – kijelöli annak északi vonalát. A többi részét az újkori építkezések, így a keleti szárny feltehetően utólagos alapincézése során semmisíthették meg. Figyelemre méltó azonban az a 6. árokban tett megfigyelés, miszerint egy, a mai keleti külső fal belső oldalán húzódó észak-déli irányú falat esetleg épp a kápolna építése kapcsán bontottak volna vissza.

⁵⁸ Kiss: Jelentés és kutatási napló. A kutatószondákat feltüntetető alaprajz (6. oldal, 3. kép) nem tartalmaz érdemi adatokat a középkorinak tartott falazatokról.

A nyugati szárnyban ugyanakkor egy, „a 17. század után” feltöltött pince került elő, de a földszint középkori alaprajzi elrendezése és a falak kronológiája e kutatások után is nagyrészt ismeretlen maradt.⁵⁹

Megbízható épülettérképzési adatok hiányában így még az sem állítható egyértelműen, hogy a mintegy 50×50 méteres külső méretű épület ma ismert alaprajzi elrendezése – akár csak a külső falak vonatkozásában is – egységes építészeti koncepcióra utalna. Kérdéses ugyanis a falsíkból enyhén kiugró, hasáb alakú tornyok egykor hasonló kiképzése és egyező magassága – belső falaik többségét később valószínűleg elbontották, ásatásra nem került sor területükön – de átlagban csak 5–6 méteres külső oldalhosszúságukkal aligha vethetők össze a Nagy Lajos és Zsigmond uralkodása idején emelt királyi és főúri rezidenciák hasonló építményeivel.⁶⁰ Maga az alaprajz sem tekinthető kifejezetten szabályosnak, az ötszögű forma akár korábbi építmények befoglalásából is adódhatott.⁶¹ Az egyes épületszárnyak szélessége is különböző lehetett, úgy a kapubejárat, mint a kápolna elhelyezkedése erre látszik utalni. Végül, ami a külső homlokzatok középkori kiképzését illeti, még azt sem tudjuk, hogy milyen mértékben törték át azokat ablaknyílások, s csupán a déli oldal esetében valószínűsíthető, hogy az első emelet felett egy pártázatos mellvédfal emelkedett.

Eddigi áttekintésem alapján tehát még nem bizonyítható egyértelműen, hogy a mai várépület emelésekor minden korábbi – tehát akár Árpád-kori – építmény elbontásra került volna – igaz, ez nem is zárható ki. Az mindenesetre kevésbé valószínű, hogy Nagy Lajos és Luxemburgi Zsigmond uralkodása idején az egymást sűrűn váltó honor- és zálogbirtokosok jelentősebb építkezéseket végeztek volna itt. De a vár felett az 1410-es évektől rendelkező Wolfurtok esetében sem igazolható még egy jelentősebb átalakítás – ők székhelyüket bizonyára a Pozsony megyei Vöröskő várában tartották, itt állt 1415-ben a Szent Katalin tiszteletére szentelt kápolna, melyet Csánki Dezső pontatlan olvasata miatt sokáig Óváron keresett a kutatás.⁶²

Ugyanakkor viszont úgy tűnik, hogy amikor 1441-ben Wolfurt Pál özvegye, Judit troppauai hercegnő kezével Szentgyörgyi és Bazini György gróf birtokába került a vár, azt a királyság egyik legjelentősebb bárói famíliája szinte azonnal rezidenciájának választotta. Már 1442-től szinte folyamatosan utalnak tagjai itteni tartózkodására az itt kiállított levelek és oklevelek,⁶³ s az erősség más vonatkozásban is megfelelt a késő középkori főúri székhelyek esetében Kubinyi András által meghatározott kritériumoknak.⁶⁴ A vár szolgált helyszínül 1462-ben György

⁵⁹ BUTH – HEGYI – NÁDAI – POKORNI: Próbafejtár a mosonmagyaróvári 121–125.

⁶⁰ Lásd ezekre összefoglalóan: FELD: Die regemäßigen „Burgschlösser”.

⁶¹ Példaként erre Sárvár erőssége említhető meg, lásd erre: TÓTH: A sárvári vár.

⁶² SZÉKELY: Adalékok a középkori Magyaróvár 29. Ugyanakkor kérdéses, hogy Erzsébet királyné 1440. évi itteni rövid tartózkodásából vonhatunk-e le bármilyen következtetést a vár építészeti formájáról, lakhatóságáról. Lásd erre: CSERMELYI: Az óvári uradalom 55.

⁶³ CSERMELYI: Az óvári uradalom 55.

⁶⁴ CSERMELYI: Az óvári uradalom 56.; KUBINYI: Residenz- und Herrschaftsbildung 449–454.

egyik fia, Zsigmond gróf nagyszabású esküvőjének, akkor, amikor nagyrészt lezárult a család több évtizedes, a birtok megtartásáért folytatott küzdelme és a grófok III. Frigyes pártjáról visszatértek Hunyadi Mátyás hűségére.⁶⁵

Mindez véleményem szerint azt valószínűsíti, hogy itt már a 15. század közepén egy jelentősebb várépülettel kell számolnunk, tehát még azt megelőzően, hogy az okleveles anyag tanúsága alapján az 1470-es évek elején fontos építkezésre került sor. 1473. és 1479. évi búcsúengedélye és az itt 1473-ban tett familiárisi esküről beszámoló forrás igazolja, hogy ekkor épült fel a Szűz Mária tiszteletére szentelt várkápolna,⁶⁶ de figyelemre méltó Csermelyi József feltevése is, miszerint talán ezzel hozható kapcsolatba a grófok ebből az időszakból ismert számos kölcsönfelvétele.⁶⁷ Sajnos, sem a várkápolna pontosabb építési idejének meghatározásához, sem belső formájának rekonstrukciójához nem tudjuk felhasználni a szentélye feltárása során előkerült „körte tagozatú és élszedett” idomtégelákat,⁶⁸ melyek a 15. század második felében és a 16. század elején az északnyugat-magyarországi arisztokrata építkezések kedvelt elemei közé tartozhattak,⁶⁹ ugyanis ezek a korábban említett kőfaragványokhoz hasonlóan ma ismeretlen helyen találhatók.

Székely Zoltán feltételezése szerint a főúri rezidenciák elengedhetetlen részének tekinthető várkápolna emelése egy nagyobb léptékű építkezés része lehetett, ennek eredményeképp váltották volna fel birtokosai egy „palotaépülettel” a korábbi várat, azaz ekkor jött volna létre a mai vármaggal azonosítható „nagyszabású épületegyüttes”.⁷⁰ Ez természetesen egy logikus és igen valószínű hipotézis, melyet azonban, mint láttuk, még nem támasztanak alá közvetlen bizonyítékok. Elvileg ugyanis a késő középkori bárói székhely több építési szakaszban történő kiépítésével, bővítésével is számolhatunk, amelynek csak egyik fázisát is képezhette a bizonyára legrepresentatívabb építményének kialakítása.⁷¹ Az építéstörténet részleteinek felderítésében mindenesetre igen jelentős szerepet játszana az ismert két Szentgyörgyi és Bazini címeres kőfaragvány eredeti helyének meghatározása. Ma ugyanis még az sem zárható ki, hogy egyikük eredetileg a ránk maradt déli kapunyílás felett helyezkedett el, érdemi falazatvizsgálatra ugyanis ezen a helyen tudomásom szerint még nem került sor.

A Szentgyörgyi és Bazini grófok ifjabb szentgyörgyi ága számára annak kihaltaig, 1517-ig rezidenciaként szolgáló óvári vár építészeti formájáról tehát ma

⁶⁵ CSERMELYI: Az óvári uradalom 13–19., 56.

⁶⁶ SZÉKELY: Adalékok a középkori Magyaróvár 30–31.

⁶⁷ CSERMELYI: Az óvári uradalom 56–57.

⁶⁸ PUSZTAI: Mosonmagyaróvár – Vár1.

⁶⁹ Lásd erre legutóbb: MENTÉNYI: Kőszeg 468–469., az óvári feldolgozatlan darabok említésével.

⁷⁰ SZÉKELY: Adalékok a középkori Magyaróvár 16., 30.

⁷¹ FEKETE: Műemléki értékkataszter 7. forrásmegjelölés nélkül 1491-ből „nagyarányú építkezéseket” említ. Érdekes kérdés, hogy az építkezések játszottak-e szerepet a vár birtokjogi státuszának megváltozásában, az ugyanis közelebb ismeretlen időpontban a család adománybirtoka lett. Vö. CSERMELYI: Az óvári uradalom 29–30; KENYERES: Uradalmak és végvárak 65.

8. kép

A várépület földszinti alaprajza az épületszárnyak eddig meghatározott, illetve feltételezett középkori falazatainak vázlatos jelzésével. Sötétszürke: felmenő falak, világosszürke: alapfalak
(Rajz: Hegyi Dóra)

még igen hiányosak az ismereteink, s a jelenleg ismert adatok alapján nem csak építéstörténete nem rajzolható még meg, de késő középkori formájának rekonstrukciója is csak igen vázlatosan lehetséges. (8. kép)

Még inkább vonatkozik ez a középudvaros épülettömböt körülvevő esetleges korai külső erődítésre, ami főleg azzal magyarázható, hogy – mint láttuk – még a földsáncba foglalt déli kapuépítmények esetében sem beszélhetünk széleskörű régészeti kutatásokról, s így az ott meghatározható legkorábbi építmény sem helyezhető biztosan a késő középkorra. Mivel emellett a várterület északi és nyugati részén még megfigyelhető erődítésnyomok (falazatok, kazamaták, földművek, árkok) részletes leírására és elemzésére sem történt még érdemi kísérlet,⁷² érthető, hogy a középkori és az újkori védőművek rekonstrukciója során alapvetően az ismert 16–17. századi hadmérnöki felméréseket és terveket használták fel az eddigi kutatók.

Sajnos azonban mindeddig még nem került sor e különösen fontos – a középkori oklevelekkel méltán összevethető – forráscsoport Óvárra vonatkozó emlékeinek módszeres összegyűjtésére és kritikai feldolgozására. Az elsősorban hat alaprajzra s egy értékelhető metszetre támaszkodó eddigi áttekintések – közülük itt most Enzsöl Imre és Lővei Pál 1994. évi tanulmányának megfelelő részeit,⁷³ Fekete J.

⁷² Vázlatos ismertetésük: MŰLEÍRÁS.

⁷³ ENZSÖL – LŐVEI: A magyaróvári volt uradalmi 140–142.

Csaba gyűjtését⁷⁴ s nem utolsósorban Winkler Gusztáv térinformatikai rekonstrukciós kísérleteit⁷⁵ említem – sok esetben még ezen ábrázolások pontos időrendi kérdéseit, változataik egymáshoz való viszonyát sem tisztázták. Így még korántsem lehet egyértelműen állást foglalni arról, hogy az ezeken feltüntetett részletek közül mikor és mi épült meg a valóságban – kérdés természetesen, hogy e grafikai források alapvető problémája (tehát hogy mi minősül a meglévő felmérésének, s mi csupán tervezettnek) régészeti, illetve terepvizsgálatok nélkül mennyire oldható meg.

Mindenesetre, ami a késő középkori rezidencia feltételezett „szabálytalan alaprajzú külső tornyos” védelmi vonalát⁷⁶ illeti, tanulságos, hogy a két legkorábbi, még a 16. századból eredeztetett, Stockholmban őrzött alaprajz⁷⁷ (9–10. kép) nem tüntet fel egy, a későbbi bástyás rendszert esetleg megelőző falgyűrűt a várépület körül, illet csak az egyik, már 17. századi karlsruhei felmérésen vehetünk ki, de ez sem értelmezhető pontosabban.⁷⁸ E három rajz ugyanakkor a többi ismert ábrázolástól eltérően látszólag részletesen ábrázolja magát a központi vármagot. Ha azonban összevetjük egymással őket, megállapítható, hogy az alapvető elemeket – négy kiugró saroktorony, kapubejárat – leszámítva nem egyeznek meg egymással. Sem az ötszögű alaprajz formája, sem a kápolna elhelyezkedése nem azonos, s ez vonatkozik az épületszárnyak alakjára is. Csupán ezek alapján tehát aligha szabad építéstörténeti következtetéseket levonni akár a Szentgyörgyiek rezidenciája, akár annak a későbbi átépítések során kialakult formája vonatkozásában⁷⁹ – a kora újkor hadmérnökeiktől természetesen nem várható el egy modern építészeti felmérés egy hadászati szempontból amúgy sem elsődlegesen fontos épületről. De utalhatok a város felé nyíló kapu ábrázolására is – ennek alapján aligha helyezhető már a 16. századra a mai törtvonalú kapuépítmény felépítése.⁸⁰ Az mindenesetre kevésbé valószínű, hogy az ötszögű vármagot legalább egy árok ne vette volna körül a középkor végén.

Dolgozatomban azonban már nem vállalkozhatok a legkésőbb 1522-ben, férje, II. Lajos adományaként Mária királyné birtokába került – s így egy „királynői magánbirtok” központjává vált –, majd 1548-tól királyi tulajdonként az alsó-ausztriai kamara igazgatása alatt működő erősség⁸¹ – s természetesen a hozzá csatlakozó város – 16–17. századi védelmi rendszerének kiépítésével kapcsolatos eddigi meg-

⁷⁴ FEKETE: Építéstörténeti dokumentáció 46–47., 59–67.

⁷⁵ WINKLER: Reneszánsz erődépítészet 120–126.

⁷⁶ ASZT: Mosonmagyaróvár castrumai 33., 36.; bizonyára GERŐ: Magyarországi várépítészet 292–293.; GERŐ: Magyar várak 219. vagy GERŐ: Várépítészetünk 305. nyomán. A kutató egyébként csak általánosságban említi a késő középkorra helyezhető sáncot, árkot, hidat, továbbá 15. századi építményként a korábban általam is tárgyalt déli „első kaputornyot”.

⁷⁷ ENZSÖL – LÓVEI: A magyaróvári volt uradalmi 154.; lásd továbbá DOMOKOS: Török kori várak.

⁷⁸ ENZSÖL – LÓVEI: A magyaróvári volt uradalmi 155., 4. kép

⁷⁹ Lásd ennek kísérletét: FEKETE: Építéstörténeti dokumentáció 16–21.

⁸⁰ Fekete J. Csaba egy közelebről nem ismertett „kővéset” alapján egyik helyen 1655-re helyezi a kapusoros szögtöréssel történt bővítését: FEKETE: Műemléki értékkataszter 15.

⁸¹ CSERMELYI: Az óvári uradalom 29.; KENYERES: Uradalmak és végvárok 65., 230.

9. kép

A vár és a város felmérése és erősítési terve, 16. század. Stockholm, Királyi Hadilevéltár,
Handritade Kartverk nr. 23/44.

(Másolata: Mosonmagyaróvár, Hansági Múzeum)

10. kép

A vár és a város felmérése és erősítési terve, 16. század. Stockholm, Királyi Hadilevéltár,
Handritade Kartverk nr. 23/43.

(Másolata: Mosonmagyaróvár, Hansági Múzeum)

állapítások és feltevések vizsgálatára. Az ehhez szükséges célzott levéltári forráskutatás nélkül ugyanis még Óvár hadászati szerepe sem határozható meg egyértelműen az egyes időszakokban. A ránk maradt számadáskönyvek ugyan kétségkívül bizonyítják, hogy az 1530-as években erősítési munkákra került sor a várban,⁸² mely azonban egészen Győr 1594. évi elestéig nem rendelkezett jelentősebb őrséggel, s csupán ezt követően, 1595 és 1598 között – amikor az erősség az ún. magyaróvári–sárvári végek székhelye volt – állomásozott itt komolyabb létszámú katonaság.⁸³ A korábbi vártörténeti irodalomból⁸⁴ még sokszor ma is kritika nélkül átvett megállapítások több itáliai hadmérnök itteni korai működéséről mindenesetre aligha igazolhatók, ahogy az sem, hogy a 17. századi tervrajzok sokszor csak feltételeken azonosítható készítői egyúttal egy-egy, írott adatokkal sokszor alá sem támasztott erősítési munka irányítói is lettek volna. Különösen Fekete J. Csaba összeállításában találkozunk számos, a legtöbb esetben közvetlen, főleg írott forrásokkal nem igazolható hipotézissel, sőt kifejezetten téves megállapításokkal is.⁸⁵

Úgy vélem azonban, hogy mindezek beható kritikai elemzése csak e dokumentációs anyagok közzététele után lenne indokolt, ahogy csak ebben az esetben ellenőrizhető mindaz, amit az utóbb említett kutató – legutóbb bizonyára Kiss Zsuzsa Emília falkutatásai eredményeivel alátámasztva⁸⁶ – magának a várépületnek a korábbi szakirodalom által érdemben nem tárgyalt újkori átépítéseiről megállapított. Ez alapvetően az újabb történeti kutatás által még kevésbé vizsgált 17. századra vonatkozik, amikor Óvár két alkalommal is, 1621 és 1636, majd 1644 és 1672 között zálogban volt, előbb a Harrach, majd a Draskovics család kezén.⁸⁷ Így most csak vázlatosan foglalom össze Fekete J. Csaba fő téziseit, nem térve ki a legutóbbi mintegy két évszázad építkezéseire.

Míg a kutató 2006-ban még azzal számolt, hogy az 1600-as évek elejétől több ütemben átépítették volna a középudvaros tömböt – előbb emelhették a mai, alapincézett, az udvar felé oldalfolyosós keleti szárnyat és ekkor alakíthatták ki a mai kaput a déli oldalon –, majd a század közepén nyerte volna el mai alapformáját a nyugati és az északi szárny, különös tekintettel az azok földszintjén található nyújtott „kétmenetes, középső pillérsoron nyugvó boltozatos” termekkel,⁸⁸ újabban az átalakítások egy részét már a 18. századhoz kötötte.

A 2017-ben a már említett periodizációs alaprajzban is megfogalmazott véleménye szerint 1648 és 1683 között építhették a korábbi külső homlokzati fal mögött a mai nyugati szárnyat, az északi és a keleti külső falak jelentős részét, s

⁸² KENYERES: Uradalmak és végvárok 230., 419.

⁸³ ASZT: Mosonmagyaróvár castrumai 36–47.; PÁLFFY: A császárváros védelmében 214–220.; KENYERES: Uradalmak és végvárok 230–231.; CSERMELYI: Az óvári uradalom 55.

⁸⁴ Főleg BORSA: Az agrárfelsőoktatás története 16–24.

⁸⁵ FEKETE: Műemléki értékkataszter; FEKETE: Építéstörténeti dokumentáció.

⁸⁶ KISS: Jelentés és kutatási napló 3–4.

⁸⁷ KENYERES: Uradalmak és végvárok 237.

⁸⁸ FEKETE: Műemléki értékkataszter 15–16.

ekkor került volna sor a déli szárny átalakítására is, ennek során a kapubejárat át-helyezésére annak tengelyébe. Itt már a következő, 1766 és 1808 közé helyezett építési periódus emlékeként szerepel a keleti és az északi szárny mai belső falainak és szerkezeteinek többsége – 1766-ban kapta meg a katonai szerepét 1712-ben elveszített, s ezután uradalmi gazdasági épületként szolgáló várat Mária Terézia lánya, Mária Krisztina, kinek férje, Albert Kázmér herceg alapította itt 1818-ban a mai egyetem elődjét.⁸⁹ Nem tudjuk, hogy miért került sor az északi kéthajós föld-szinti „nagy csarnok” átkeltezésére – pilléreinek részletei érdemben nem térnek el a nyugati szárny „nádori csarnok” megnevezéssel is említett hasonló tere megfelelő elemeitől. Lehetséges, hogy csupán az áll ennek a hátterében, hogy Fekete J. Csaba csak újabban vette figyelembe azt az adatot, miszerint 1696-ban még mi-séztek a kápolnában,⁹⁰ s így annak bontása csak ezt követően képzelhető el – min-denetre az egyes műrészletek és a falazatok elemzésével itt sem találkozunk. Csupán „homogén jellegű XVII–XVIII.”, illetve „XVIII–XIX. századi” téglafalazatokról esik szó, s úgy tűnik, hogy a közel egységes, szalagkeretelésű ablakok meghatározta homlokzati kiképzést már egy következő, 19. századi bővítésből eredezteti a kutató, amikor megépült a II. emelet. Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy egy 1661-ből fennmaradt rövid inventárium⁹¹ alapján kísérletet tett a keleti és a déli szárny korabeli emeleti tételrendezésének rekonstrukciójára. Kérdéses ugyanakkor, hogy csak ennek alapján – ezen a szinten nem került még sor falkutatásra – iga-zolható-e, hogy ekkor már a mai kapubejáratot használták.⁹²

Mindezek alapján azonban kétségtelenül megállapítható, hogy a várépületet az újkor századaiban jelentősen átalakították, középkori falazatainak többségét – különösen az egyes épületszárnyak vonatkozásában – elbontották és sokszor eltérő alaprajzon új falakkal váltották fel. Mindennek részletei az elsősorban 17–18. szá-zadi levéltári források feltárása mellett valószínűleg csak további helyszíni fal-vizsgálatokkal, részben ásatásokkal tisztázhatók.

Azonban úgy a középkori erősséget, mint az újkori várépületet tekintve aligha vitatható, hogy az 1970-es években végzett helyreállításról fennmaradt dokumen-tációs anyag átfogó vizsgálata, a 2017. évi szondázó falkutatás eredményeinek részletes – nem csupán az általam ismert dokumentációra⁹³ támaszkodó – közzé-tétele, az épületben ma megfigyelhető műrészletek elemzése, szerencsés esetben a jelenleg ismeretlen helyen lappangó, korábban előkerült kőfaragvány- és idom-tégla-leletek feldolgozása számos vonatkozásban olyan új megállapításokat ered-ményezhet, amelyek lehetővé teszik az óvári vár épületének pontosabb beillesztését középkori és újkori világi építészetünk emlékei közé.

⁸⁹ BORSA: Az agrárfelsőoktatás története 24–27.

⁹⁰ ASZT: Mosonmagyaróvár castrumai 36.

⁹¹ RADVÁNSZKY: Magyar családélet és háztartás 344–346.

⁹² Lásd minderre: FEKETE: Építéstörténeti dokumentáció 16–35., az alaprajzi rekonstrukció és a perio-dizációs alaprajz: 58.

⁹³ Kiss: Jelentés és kutatási napló.

SZAKIRODALOM

- ASZT: Castrumok Mosonmagyaróvár = ASZT ÁGNES: Castrumok Mosonmagyaróvár területén. Castrum 3. (2006:1) 121–127.
- ASZT: Mosonmagyaróvár castrumai = ASZT ÁGNES: Mosonmagyaróvár castrumai. Arrabona 44. (2006:2) 21–48.
- BARTOS – LÁSZLÓ: Kutatások a pápai = BARTOS GYÖRGY – LÁSZLÓ CSABA: Kutatások a pápai Esterházy-kastélyban (1999–2001). In: Etűdők. Tanulmányok Granasztóiné Györffy Katalin tiszteletére. Szerk. BARDOLY ISTVÁN. Budapest, 2004. 133–147.
- BARTOS – LÁSZLÓ: Pápa = BARTOS GYÖRGY – LÁSZLÓ CSABA: Pápa, Esterházy kastély. Műemlékvédelmi Szemle 2002:2. 94–95.
- BELJÁK – PAŽINOVÁ: A zólyomi Pusztavár = JÁN BELJÁK – NOÉMI PAŽINOVÁ: A zólyomi Pusztavár (Pusty hrad vo Zvolene). Castrum 23. (2020:1-2.) 209–215.
- BORSA: Die kurze Geschichte = KÁROLY BORSA: Die kurze Geschichte der Burg. Mosonmagyaróvár, 1970.
- BORSA: Az agrárfelsőoktatás története = BORSA KÁROLY: Az agrárfelsőoktatás története Magyaróvárott (1818–1970). Mosonmagyaróvár, 1987.
- BUTH – HEGYI – NÁDAI – POKORNI: Próbafeltárás a mosonmagyaróvári = BUTH MÁRIA – HEGYI DÓRA – NÁDAI ZSÓFIA – POKORNI LÁSZLÓ: Próbafeltárás a mosonmagyaróvári várban 2017-ben. Castrum 21. (2018:1–2) 217–227.
- BUZÁS – BORUZS – MERVA – TOLNA: Régészeti kutatások = BUZÁS GERGELY – BORUZS KATALIN – MERVA SZABINA – TOLNAI KATALIN: Régészeti kutatások a visegrádi Sibrik-dombon. Communicationes Archaeologicae Hungariae 2017. 193–235.
- C. TÓTH: A Győr-nemzetség = C. TÓTH NORBERT: A Győr-nemzetség az Árpád-korban. In: Tanulmányok a középkorról. Szerk. NEUMANN TIBOR. H. n., 2001. 53–72.
- CSERMELYI: Az óvári uradalom = CSERMELYI JÓZSEF: Az óvári uradalom a Szentgyörgyi és Bazini grófok korában (1441–1521). Mosonmagyaróvár, 2019.
- DÁVID – GERGELYFFY: OMF falkutatásai = DÁVID FERENC – GERGELYFFY ANDRÁS: Az Országos Műemléki Felügyelőség falkutatásai 1973–1974-ben. Magyar Műemlékvédelem 1973–1974. (Országos Műemléki Felügyelőség Kiadványai 8.) Budapest, 1977.
- DOMOKOS: Törökkori várrajzok = DOMOKOS GYÖRGY: Törökkori várrajzok Stockholmban. Hadtörténeti Közlemények 112. (1999:1) 112–115.
- ENGEL: A királyi hatalom = ENGEL PÁL: A királyi hatalom és az arisztokrácia viszonya a Zsigmond-korban (1387–1437). (Értekezések a történeti tudományok köréből 83.) Budapest, 1977.
- ENGEL: Magyarország világi archontológiája = ENGEL PÁL: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I–II. Budapest, 1996.
- ENGEL – FELD: Óvár = ENGEL PÁL – FELD ISTVÁN: Óvár. In: Korai magyar történeti lexikon 9–14. század. Főszerk. KRISTÓ GYULA. Budapest, 1994. 517.
- ENZSÖL – LÓVEI: A magyaróvári volt uradalmi = ENZSÖL IMRE – LÓVEI PÁL: A magyaróvári volt uradalmi malom és sörgyár építéstörténete az írott adatok és a helyszíni kutatás alapján. Arrabona 31–33. (1994) 139–161.
- FEKETE: Műemléki értékkataszter = FEKETE J. CSABA: A Nyugat-Magyarországi Egyetem Mezőgazdaság- és Élelmiszertudományi Kara mosonmagyaróvári főépületének műemléki értékkatasztere. Budapest, 2006. Kézirat a Lechner Lajos Tudásközpont adattárában.
- FEKETE: Építéstörténeti dokumentáció = FEKETE J. CSABA: Építéstörténeti tudományos dokumentáció a Széchenyi István Egyetem mosonmagyaróvári Mezőgazdaság- és Élelmiszertudományi Kar főépülete (9200 Mosonmagyaróvár, Vár 2., Hrsz.: 313/10) földszintjének felújításához és átalakításához. Budapest, 2017. Kézirat a Lechner Lajos Tudásközpont adattárában.

- FELD: Burgen = ISTVÁN FELD: Burgen im österreichisch-ungarischen Grenzraum im 12. und 13. Jahrhundert. Château Gaillard 26. (2014) 167–176.
- FELD: Die regemäßigen „Burgschlösser“ = ISTVÁN FELD: Die regemäßigen „Burgschlösser“ des Königreiches Ungarn im Spätmittelalter. In: Die Burg im 15. Jahrhundert. Veröffentlichungen der Deutschen Burgenvereinigung e. V. Reihe B: Schriften, Band 12. Braubach, 2011. 138–147.
- FELD: Gerő vártipológiai rendszere = FELD ISTVÁN: Gerő László vártipológiai rendszere. Ars Hungarica 45. (2019:3) 333–342.
- FELD: Királyi várak = FELD ISTVÁN: Királyi várak az Árpád-kori Medium Regni területén: In: In medio regni Hungariae. Régészeti, művészettörténeti és történeti kutatások az „ország közepén”. Szerk. BENKŐ ELEK – OROSZ KRISZTINA. Budapest, 2015. 677–704.
- FELD: A magánvárak = FELD ISTVÁN: A magánvárak építésének kezdetei a középkori Magyarországon a régészeti források tükrében II. Századok 149. (2015) 333–381.
- FÜGEDI: Vár és társadalom = FÜGEDI ERIK: Vár és társadalom a 13–14. századi Magyarországon. Budapest, 1977.
- GERŐ: Magyarországi várépítészet = GERŐ LÁSZLÓ: Magyarországi várépítészet. Budapest, 1955.
- GERŐ: Magyar várak = GERŐ LÁSZLÓ: Magyar várak. Budapest, 1968.
- GERŐ: Várépítészetünk = GERŐ LÁSZLÓ (szerk.): Várépítészetünk. Budapest, 1975.
- GYÖRFFY: Az Árpád-kori I. = GYÖRFFY GYÖRGY: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I. Budapest, 1987.
- GYÖRFFY: Az Árpád-kori IV. = GYÖRFFY GYÖRGY: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza IV. Budapest, 1998.
- KARCSAG – SZABÓ: Felvidék és Kárpátalja = KARCSAG ÁKOS – SZABÓ TIBOR: Felvidék és Kárpátalja erődített helyei: várak, castellumok, erődített kastélyok, városfalak, templomvárak, barlangvárak, sáncok és erődök a 10. századtól a 19. század végéig. II. kötet. Budapest, 2018.
- KENYERES: Magyaróvár = KENYERES ISTVÁN: Magyaróvár a 16. században. In: KENYERES ISTVÁN – D. SZAKÁCS ANITA – MIHÁLY FERENC: Magyaróvár tanácsának törvénykezési jegyzőkönyvei az 1581–1582. években. Győr, 2012. 7–40.
- KENYERES: Uradalmak és végvárok = KENYERES ISTVÁN: Uradalmak és végvárak – A kamarai birtok és a törökellenes határvédelem a 16. századi Magyar Királyságban. Budapest, 2008.
- KISS: Jelentés és kutatási napló = KISS ZSUZSA EMÍLIA: Jelentés és kutatási napló szondázó falkutatásról a Széchenyi István Egyetem mosonmagyaróvári Mezőgazdaság- és Élelmiszertudományi Kar főépülete (9200 Mosonmagyaróvár, Vár 2., Hrsz.: 313/10) földszintjének felújításához és átalakításához. Kézirat a Lechner Lajos Tudásközpont adattárában.
- KOPPÁNY: Mosonmagyaróvár = KOPPÁNY TIBOR: Mosonmagyaróvár vára. In: Vártúrák kalauza 2. Dunántúl. Szerk. DELY KÁROLY. Budapest, 1973. 69–71.
- KUBINYI: Residenz- und Herrschaftsbildung = ANDRÁS KUBINYI: Residenz- und Herrschaftsbildung in Ungarn in der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts und am Beginn des 16. Jahrhunderts. In: Fürstliche Residenzen im spätmittelalterlichen Europa. Hrsg. von HANS PATZE – WERNER PARRAVICINI. Sigmaringen, 1991. 421–462.
- LÁSZLÓ: Pápa = LÁSZLÓ CSABA: Pápa, Esterházy-kastély. In: Régészeti kutatások Magyarországon 2005. Szerk. KISFALUDY JÚLIA. Budapest, 2006. 297–298.
- MENTÉNYI: Kőszeg = MENTÉNYI KLÁRA: Kőszeg, Szent Jakab templom. Lapidarium Hungaricum. Magyarország építészeti töredékeinek gyűjteménye 5. Szerk. HORLER MIKLÓS. Vas megye I. Vas megye műemlékeinek töredékei 1. Belsővat – Kőszegszerdahely. Szerk. LÓVEI PÁL. Budapest, 2002. 463–476.

- MŰLEÍRÁS = Építészeti műszaki leírás a magyaróvári vár műemléképületének és építményeinek felmérési tervdokumentációjához. Győr-Sopron Megyei Tanács Tervező Válgálalat, 1973. (SZILÁGYI DOMOKOS építész szövege). Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ, Tervtár, 13195.
- PÁLFFY: A császárváros védelmében = PÁLFFY GÉZA: A császárváros védelmében. A győri főkapitányság története 1526–1598. Győr, 1999.
- PUSZTAI: Mosonmagyaróvár településtörténetének vázlata = PUSZTAI REZSŐ: Mosonmagyaróvár településtörténetének vázlata a római kortól a XV. századig. In: Tanulmányok Mosonmagyaróvár és vidéke történetéhez. Szerk. GECSÉNYI LAJOS. Győr, 1979. 4–19.
- PUSZTAI: Mosonmagyaróvár, Vár = PUSZTAI REZSŐ: Mosonmagyaróvár, Vár. Az 1965. év régészeti kutatásai. (Régészeti Füzetek I. Ser. I. No. 19.) Szerk. SZ. BURGER ALICE. Budapest, 1966. 68.
- PUSZTAI: Mosonmagyaróvár – várkapu = PUSZTAI REZSŐ: Mosonmagyaróvár – várkapu. Az 1976. év régészeti kutatásai. (Régészeti Füzetek I. Ser. I. No. 30.) Szerk. SZ. BURGER ALICE. Budapest, 1977. 62.
- PUSZTAI: Mosonmagyaróvár – Vár1 = PUSZTAI REZSŐ: Mosonmagyaróvár – Vár. Az 1977. év régészeti kutatásai. (Régészeti Füzetek I. Ser. I. No. 31.) Szerk. SZ. BURGER ALICE. Budapest, 1978. 113.
- PUSZTAI: Mosonmagyaróvár – Vár2 = PUSZTAI REZSŐ: Mosonmagyaróvár – Vár. Az 1978. év régészeti kutatásai. (Régészeti Füzetek I. Ser. I. No. 32.) Szerk. SZ. BURGER ALICE. Budapest, 1979. 124–125.
- RADVÁNSZKY: Magyar családélet és háztartás = RADVÁNSZKY BÉLA: Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században. 2. kötet. Budapest, 1879.
- SZÉKELY: Adalékok a középkori Magyaróvár = SZÉKELY ZOLTÁN: Adalékok a középkori Magyaróvár egyháztörténetéhez. Moson Megyei Műhely 14–20. (2012–2017) 28–32.
- TOMKA: Mosonmagyaróvár – óvári vár = TOMKA PÉTER: Mosonmagyaróvár – óvári vár. In: DÁVID LAJOS: Jelentés a Győr-Sopron megyei múzeumi szervezet 1973. évi működéséről. Arrabona 16. (1974) 335.
- TOMKA: Mosonmagyaróvár – vár, kaputorony = TOMKA PÉTER: Mosonmagyaróvár – vár, kaputorony. Az 1973. év régészeti kutatásai. (Régészeti Füzetek I. Ser. I. No. 27.) Szerk. SZ. BURGER ALICE. Budapest, 1974. 98.
- TÓTH: A sárvári vár = TÓTH MELINDA: A sárvári vár építéstörténete. Savaria. A Vas Megyei Múzeumok Értesítője 4. (1966–1970) [1973] 193–286.
- Uzsoki: A mosonmagyaróvári vár története = Uzsoki András: A mosonmagyaróvári vár története. Kisalföld, 1957. I. évf. 219. sz. szept. 7. 4.
- Uzsoki: Mosonmagyaróvár = Uzsoki András: Mosonmagyaróvár. Útikalauz. Sopron, 1958. (2. kiad. Győr, 1967., 3. kiad. Budapest, 1975.)
- WINKLER: Reneszánsz erőépítészet = WINKLER GUSZTÁV: Reneszánsz erőépítészet Magyarországon. Mérnöki szemmel. Budapest, 2004.
- Zsoldos: Magyarország világi archontológiája = Zsoldos Attila: Magyarország világi archontológiája 1000–1301. Budapest, 2011.

ISSUES OF RESEARCHING THE CASTLE OF MAGYARÓVÁR

Although located in the historical core of Mosonmagyaróvár and is one of the main tourist attractions of the settlement, moreover it is one of the few lowland castle buildings in Hungary that still preserves its medieval appearance and is still used today, no modern work discusses its construction history and the castle construction monographs also neglect it. Thus, it is little known that it was one of the most significant late medieval aristocratic residences in Hungary, which were, however, significantly rebuilt during the 16th-18th centuries. It is typical that only a summary of its late medieval possession history has been published recently, and the results of the recent, several-stage building-archaeological studies can only be accessed in research documentation. The present study does not undertake a comprehensive, monographic synthesis, but it attempts to evaluate the previous literature, reviews the available data of building-archaeology studies, and determines future research tasks. Hopefully, as a result of this, the castle of Magyaróvár will occupy a worthy place in modern castle research with a historical approach.

István Feld

Vizi Márta

A CSESZNEKI VÁR KÁLYHÁS LELETANYAGÁNAK ELŐZETES VIZSGÁLATA

A Balaton-felvidék egyik legszebb vára minden bizonnyal sokak számára ismert. Kutatása több fázisban történt,¹ Pamer Nóra 1967–1969 között folytatott ásatásokat, László Csaba és munkatársai 1979–1981 között, majd 2000–2002-ben végeztek feltárást, megfigyeléseket és felméréseket. László Csaba 1982-ben szakdolgozatában dolgozta fel kutatási eredményeit.² A Városépítési Tervező Iroda 1960-ban, Koppány Tibor 1967–1969-ben, P. Samu Viktória és Fülöpp Róbert 2000–2006 között készítettek felméréseket a várban. Rácz Miklós 2003-ban és 2005-ben végzett megfigyeléseket az objektumban.³

A vár története

A vár építéstörténetének, történetének szakaszait Rácz Miklós foglalta össze legutóbb.⁴ Négy építési periódust határozott meg.

1. periódus: 13. század közepe – 14. század vége,
2. periódus: 14. század vége – 15. század közepe,
3. periódus: 16. század közepe – 1690 körül,
4. periódus: 1690 körül – 18. század közepe.

A vár leletanyagának mindenre kiterjedő teljes feldolgozása mind a mai napig várat magára.⁵ Jelen dolgozat célkitűzése az, hogy a vár kutatásából napvilágra került kályhás leletanyagot áttekintse, fő csoportjait meghatározza egy részletes, minden darabra kiterjedő feldolgozáshoz.

A fűtés, a kályha – a kályhásság kutatása

Ebben a munkában nem térek ki a kályhásság kutatásának történetére. A közel-

¹ RÁ CZ: A cseszneki vár építéstörténete 11–13.

² LÁ SZLÓ: A cseszneki vár. Ezúton is köszönöm, hogy egy beszélgetés kapcsán felhívta figyelmemet a várban előkerült kályhacsempékre, betekintheztem az említett szakdolgozatba, eredményeit felhasználhattam.

³ RÁ CZ: A cseszneki vár építéstörténete. A monográfia részletes áttekintést ad a kutatástörténetről, a vártörténetről. Jelen esetben és a megfogalmazandó célok miatt itt nem adok ezekről további áttekintést.

⁴ RÁ CZ: A cseszneki vár építéstörténete 92–97.

⁵ Uo. A monográfia „egyik fő feladata az eddigi kutatások, megfigyelések és beavatkozások eredményeit rögzítő, az összegző értékelésre minél teljesebb mértékben alkalmas rajzi dokumentációs anyag összeállítása volt”. A szerző az ásatási leletanyagok feldolgozásával nem foglalkozott.

múltig számos szakmunka, jónéhány kutató foglalkozott ennek kisebb-nagyobb ívű áttekintésével.⁶ Az elmúlt néhány évtizedben több nagyszabású kiállítás kerekében és a kiállításokhoz készült katalógusok és tanulmánykötetek segítségével nyújthatnak a tudománytörténettel való megismerkedéshez.⁷

Az eddigi kutatásaim, amelyek során már több lelőhely kályhasanyagát vizsgáltam és vizsgálom ma is, így az ozorai vár koraújkori kályhas leletanyagát,⁸ a vár középkori és koraújkori kályhacsempe leletanyagát⁹ a szigligeti felsővár kályháját,¹⁰ valamint Decs-Ete mezőváros szemeskályha anyagát és csempekályha darabjait,¹¹ arra készítették, hogy még eddig nem feldolgozott várkutatásokból származó kályhas anyagokat vizsgáljak meg. Így kaptam lehetőséget László Csabától, hogy az általa kutatott Csesznek várának leletanyagát is tanulmányozzam, feldolgozzam. A kutatásom célja az, hogy egyrészt megismerjük egy jelentős vár fűtőberendezéseinek történetét, azt, hogy a várban mely időszakokban milyen típusú berendezéseket használtak. Fontos, hogy a várban élő különböző rendű és rangú emberek lakóhelyén kik milyen fűtőberendezést használtak. Megválaszolandó kérdés, hogy a vár használati korában jellemzően alkalmazott szemes- és/vagy csempekályhákat, ezeknek mely típusait találhatjuk meg a kutatási leletanyagban. Különös tekintettel kell lennünk annak a vizsgálatára, hogy ezek a fűtőberendezések mennyiben jellemzőek a birtokos anyagi helyzetére, valamint beilleszkednek-e az adott kor divatáramlatába. A királyi udvar és a leggazdagabbak által használt darabokkal találkozunk-e, vagy már vidéki utánzatokat, másolatokat találunk, vagy akár a legegyszerűbb konstrukciókat találjuk, amelyeknek a hatalmi reprezentációban már nem tulajdoníthatunk szerepet. Azt gondolom, hogy számos aspektust tudunk vizsgálni az előkerült leletanyagon.

A feltárt leletanyag közlése, ismertetése a kályhassággal foglalkozó kutatók számára is újabb fogódzót jelenthet majd abban, hogy a magyarországi kályhasság különböző területein mutatkozó fehér foltok, eddig megválaszolatlan kérdések tovább csökkenjenek. Sikerülhet egy-egy típus keletkezési helyének pontosabb meghatározása, elterjedésének új áttekintése, esetlegesen új felismerések megfogalmazása.

A következőkben főbb vonalakban áttekintem a fellelhető kályhas leletanyagot.¹²

⁶ Lásd SABJÁN TIBOR, HOLL IMRE tanulmányait kályhas témában, továbbá Szívmelengető középkor; Gerencserek, tűzvigyázók, kályhások c. kiadványok tanulmányai; ROTH – HEEGE: Ofenkeramik.

⁷ Az agyagművesség évezredei; Gerencserek, tűzvigyázók, kályhások; Szívmelengető középkor.

⁸ VIZI: Újkori kályha darabjai; VIZI: Kályhák a későközépkori várban.

⁹ VIZI: Előzetes jelentés 41–73.; VIZI: Kályhák a későközépkori várban 33–35.

¹⁰ VIZI: Kályhák a szigligeti várban 81–101.; GERE – VIZI: Kályharekonstrukciók 27–63.

¹¹ VIZI: Kályhák a későközépkori várban 33–25.

¹² A leletanyag a veszprémi Laczkó Dezső Múzeumban található. Sajnos leltározására eddig nem került sor. A dobozolt, zacskókba rendezett leletanyag az ásatásokon készült leletkísérő cédulákkal ellátott. Kérdés, hogy milyen mértékben került sor az előkerült anyag restaurálására. Egyes esetekben, mint a lovagalakos csoport, erre utalnak a jelek, más esetben inkább nem.

Népi kályha leletanyag

Tál alakú kályhaszemek

A rendelkezésemre bocsátott leletanyagban¹³ jelentős számban figyeltem meg. Szürke és vörös színűek egyaránt előfordulnak.

- Tálalakú kályhaszem saroktöredéke: vörös anyagú, erősen szemcsés, mély (más lelőhelyen, 8-10 cm mélységű), felül egyenesre levágott. (1. kép) A sziglieti vár leletanyagában volt fellelhető hasonló anyagú, formájú kályhaszem. Ott néhány darab belső oldalán vörös festés volt látható.¹⁴

- Tálalakú kályhaszem: vörös anyagú, homokkal soványított töredékek, belső oldaluk grafitozással borított. Előfordult redukált égetésű példány is.

- Tál alakú kályhaszem: világosbarna anyagú, tál alakú kályhaszemek, belső oldaluk zöld mázas. Minden bizonnyal a zöld mázas, figurális és egyéb díszű lapcsempékkel kombinálva alkalmazták.

1. kép
Tál alakú kályhaszem saroktöredéke,
háttoldal és a belső része
(Fotó: P. Samu Viktória, Hollós Lenke)

Sarokcsempék

Egy négyszögletes, mély és egy félhenger formájú kályhaszem összeillesztéséből képezett kályhaszem. A két csempe illesztésénél az illesztési részt eltakarják egy, a sarkot hangsúlyozó, ún. kötél dísszel. A sarokcsempe meglete igen fontos a kályha felépítése szempontjából: a sarokcsempe meglete bizonyítja, hogy az alsó rész hasáb alakú volt.¹⁵ A Sárközben talált kályhák egy részén megfigyelhető, hogy az alsó, hasáb alakú rész nem tál alakú szemekből volt rakva, hanem bögrés szemekből. Azaz a szögletes agyagtestben pohár alakú kályhaszemek voltak. Ilyen típusú kályha maradványát tárta fel Csalogovits József Decs-Etén 1933-ban, és ezt a 16. századra keltezhetjük.¹⁶ Az ilyen típusú kályhának tovább élő maradványát Bátky Zsigmond Decsen fotózta,¹⁷ egy másik példányát pedig Csalogovits József Decs-Szőlőhegyen, K. Könczöl János tanyáján.¹⁸

¹³ Ezúton köszönöm László Csabának, a várat kutató régésznek, hogy ezt a típusú leletanyagot feldolgozás céljából rendelkezésemre bocsátotta.

¹⁴ Példák a peremkiképzésre: GERE – VIZI: Kályharekonstrukciók 51. 2. tábla, 1–4.

¹⁵ SABJÁN: Késő középkori népies 308.

¹⁶ CSALOGOVITS: Népi építkezés 327. 8. ábra.

¹⁷ BÁTKY: Sárközi kemence 257–260. 1. ábra.

¹⁸ CSALOGOVITS: Népi építkezés 7. 6. ábra

A cseszneki várban többféle, egy tálalakú és egy félhengeres elemből összeépített sarokcsempét találtak. (2. kép) Az előzetes áttekintés alapján vörös, de redukált égetésű példányok is előfordultak. (3. kép) A sarokcsempék elzárása változatos volt, ezek alapján több, hasáb formájú, szögletes, tálalakú csempékből álló kályha állt a várban. (Egy kályhán nyilvánvalóan azonos kialakítású kötődíszes sarokelemet alkalmaztak.)

Sarokelem záródása: A két összeépített csempe érintkezésénél lévő zárás általában a két csempe összeépítésekor keletkező résben lévő ún. kötődísz. A nyers agyagból készített vékony, kör átmetszetű agyaghurkából két vagy három szál összefonásával készült az említett résbe helyezett kötélszerű dísz. A függőleges kötődísz egy szépen megformált körcikk formájú részbe illesztették. (4. kép) A szigligeti vár felsővárban, az északkeleti ház déli helyiségében is ilyen sarokelemek kerültek elő a kályhaalapon.¹⁹ A Balatontól délre Gálosfa-Kistótváros kúriájából is ismerünk ilyen töredéket.²⁰ Az ozorai várkastélyban előkerült sarokcsempét a 15. század első felében használták.²¹

- Az egyik példányon ebbe a két elem illesztésénél keletkezett résbe egyetlen hurkát illesztettek, a hurkát azonban rézsűsen bevagdalták, így utánozták a kötődísz.²²

- Két további darabon a függőleges agyaghurkán rézsűsen pecsétlőhenger benyomásával készült mintával utánozták a kötődísz. (5. kép) A budai vár feltárása során is került elő ilyen pecsétlőhengerrel utánzott kötélmintás sarokelem, a XXVI. gödör-pince lelőhelyről.²³

- Téglalap alakú, félhengeres, egyes daraboknál inkább csak íves elem. Ezek anyagukat, színüket tekintve megegyeznek a tálalakú szemek színével, anyagával, bevonatával. Ezekre az elemekre egyrészt a kötésbe rakott alsó, hasáb alakú résznél, a falnál volt szükség. Másrészt a laposabb ívű, időnként enyhén trapéz alakú darabokat minden bizonnyal a felső hengeres rész sorainak szűkítésénél használták.²⁴ (6. kép)

Szemeskályha oromdísze

A szemeskályhák felső, hengeres részét legfelül általában egy díszes résszel, párkánnyal zárták le. Ez általában egyenlő szárú háromszög oldalú, tál alakú kályhaszem. Ezek állhatnak ritkásan,²⁵ de lehetséges, hogy a tál alakú szemek rövid ol-

¹⁹ GERE – VIZI: Kályharekonstrukciók 18. 5. tábla

²⁰ ARADI: A Gálosfa-kistótvárosi nemesi kúria 81. 5. ábra 3.

²¹ GERE – VIZI: A fűtés és a világítás 19–21. 19. kép.

²² ARADI: A Gálosfa-kistótvárosi nemesi kúria 81. 5. ábra 1–2.

²³ HOLL: Fundkomplexe 24–25., 60., Abb. 24. 13.

²⁴ A toronyszerű rész egymáson ülő sorai felfelé haladva egy kicsit mindig kisebb átmérőjűek voltak, mint az alattuk lévő soré. Így nem pontosan ugyanannyi tálalakú szemből álltak a sorok, hanem egy félelemmel kevesebből.

²⁵ Pl. Decs-Ete: SABJÁN: Késő középkori népies kályháink 303. 7. kép, Szigliget-felsővár északkeleti ház kályhái: GERE – VIZI: Kályharekonstrukciók 56–62. 7–13. tábla.

2. kép
Kötéldíszes sarokcsempe töredéke,
bevagdosott, kötédíszt utánzó széllel
(Fotó: Sárközi Judit)

3. kép
Kötéldíszes sarokcsempe töredéke,
két szálból fonott kötédísz
(Munkafotó: Vizi Márta, szerkesztés: Vicze László)

4. kép
Sarokcsempe saroktöredéke – felülnézet
Felül a tálalakú rész, alul a hengeres elem,
jobbról az illesztési ívben található fonat
(Munkafotó: Vizi Márta, szerkesztés: Vicze László)

5. kép
Sarokcsempék töredékei – a kötédísz ferde
pecsételéssel utánózták
(Munkafotó: Vizi Márta, szerkesztés: Vicze László)

6. kép
Téglalap alakú, íves kályhaszem
töredéke, elő- és hátoldal
(Fotó: Sárközi Judit)

dalukkal szorosan egymás mellett „ülnek” a hengeres rész felső szélén.²⁶ A szigligeti vár kályháinak feldolgozása, rekonstrukciója kapcsán többféle variáció képzelhető el a kályha felső lezárása kapcsán.²⁷ Elképzelhető az is, hogy a felső oromdísz egymással összefordított tál alakú szemek képezik, egy zárt felső sort képezve.²⁸ Ezt nem tudjuk eldönteni, tekintve, hogy nem egy olyan kályhaomladékról van szó, ami tartalmazza a kályha összes, majdnem összes darabját, ami lehetővé tenné a viszonylag pontos rekonstrukciót. A cseszneki kályhaszem leletanyag alapos elemzésére van szükség ahhoz, hogy meg tudjuk esetleg állapítani, milyen arányban vannak oromcsempék/oromszemek az anyagban. (Ha helyén maradt kályhaomladékkal nem számolhatunk, ennek vajmi kevés az esélye.)

A kályha oromdísze azonban állhatott olyan tál alakú szemekből is, amelynek az egyenlő szárakkal csúcsot képező, azaz felső részén egy korongolt gomb alakú dísz volt.²⁹ Ez a gomb azonban nemcsak egy egyszerű, korongolt, csúcsos gomb lehet, hanem Ete mezőváros példáját tekintve lehet bemetszésekkel díszített is. Ete esetében egy díszes szemeskályha csempéiről beszélünk, amelyen nem nyitott kályhaszemek, hanem zárt előlapú szemek voltak, amelyeken metszett, geometrikus díszítéseket látunk.³⁰ A cseszneki vár anyagában nem találtam tálalakú, vagy pohár alakú szemekhez tartozó metszett előlapokat.

Az oromszemeknél egy igen fontos jellemző, hogy ezeknek az elemeknek a csúcsán lehettek emberábrázolások. Az első egyik ilyen, amit a szakmai közönség és az érdeklődők megismerhettek, egy mezővárosi lelet volt Ete mezővárosból. A nagyfülű, gülüszemű, kalapos emberfej Csalogovits József kutatásaiból került elő töredékesen,³¹ az alsó részét mintegy 70 évvel később, saját ásatásunkon találtuk meg.³² Jelen esetben az a fontos számunkra, hogy emberábrázolással is számolhatunk egy kályha oromcsempéin. Ennek az emberábrázolós csempének Etén további darabjai is előkerültek.³³ Ezeken a tulajdonképpen egyforma darabokon kívül azonban találtunk még egy, szintén eléggé karakterisztikus figurát, egy nagyfülű, tátott szájú, szakállas emberfejet is, amelynek fejfedőjét nem ismerjük, mert letört.³⁴ Az emberábrázolásokon kívül állatábrázolással is találkozunk, egy eger formájában.

²⁶ Pl. Szigliget: GERE – VIZI: Kályharekonstrukciók 56–57. 7–8. tábla, 60. 11. tábla.

²⁷ GERE – VIZI: Kályharekonstrukciók 56–60. 7–11. tábla.

²⁸ Pl. Szigliget: GERE – VIZI: Kályharekonstrukciók 57. 8. tábla.

²⁹ Pl. Decs-Ete: SABJÁN: Késő középkori népies kályháink 303. 7. kép.

³⁰ CSALOGOVITS: Tolnavármegye 328. 10. ábra; HOLL: Kályhacsempék és népművészet 105. 14. kép; VIZI: A középkori kályhásság 165. 8. tábla – oromcsempéi; VIZI: A középkori kályhásság Decs-Ete 162. 5. tábla, 165. 8. tábla; E.2004.12.13. Még jónéhány lelőhelyről ismerünk ilyen metszett elejű kályhaszemeket, de jelen tanulmánynak nem célja ezek teljes összegyűjtése.

³¹ CSALOGOVITS: Tolnavármegye 331. 15. ábra.

³² VIZI: Kályhásság 230. 17. kép. E.2004.1.1. A részletes történetet is lásd a hivatkozott tanulmányban.

³³ VIZI: Decs-Ete 193. 13. kép; VIZI: A középkori kályhásság Decs-Ete 155. 8. kép.

³⁴ VIZI: Kályhásság 230. 18. kép; VIZI: A középkori kályhásság Decs-Ete 155. 9. kép.

7–8. kép

Emberfej ábrázolásos oromcsempe töredéke, elől és oldalnézet
(Munkafotó: Vizi Márta, szerkesztés: Vicze László)

A Dunántúlon még más lelőhelyeken is került elő szemeskályha tetején lévő emberábrázolásos darab. Ilyen a Külsővaton előkerült kályha, amelyen egy nagyméretű emberfej ábrázolásos oromdísz volt.³⁵ Ilyen oromdísz találtak Alsórajkon is.³⁶

A fenti leletek kapcsán értékelhető annak a leletnek a fontossága, amelyről az alábbiakban lesz szó. A cseszneki vár áttekintett leletanyagában az oromdíszek kapcsán egy igazán különleges darabra leltem. Egy férfifejet formázó, alul töredékes darab van a feltárási anyagban. Vörösre égett, igen szemcsés agyagból készült. A fej ovális formájú. Férfiportré, nagy szemekkel, erőteljes szemöldökkel, valamint lefelé irányuló ajkakkal, felette bajusszal. Orra kiemelkedő. A fejet haj kereteli, hosszú, hullámos hajnak tűnik. Az arcot érdekes módon grafitallal vonhatták be. (E szerint minden bizonnyal egy grafitos anyagú kályhaszemekből álló kályhán lehetett.) A darab alsó fele hiányzik, de a töredék jellegzetességei, a darab meglévő nyúlványa azt mutatják, hogy egy tál alakú kályhaszem csúcsán volt.³⁷ Eddig ez az egyetlen töredék ebből a leletanyagból, tehát nem tudjuk, hogy egyedüli díszként, fő darabként állt a kályha oromzatán, vagy egy emberábrázolásos sorozattal kell számoljunk. (7–8. kép) Ezzel a töredékkel egy újabb példányát találtuk az emberábrázolásos kályhaszemeknek.

³⁵ ILON – SABJÁN: XV. századi kályhacsempék 99. 19. kép; SABJÁN: Késő középkori 281–282. 1–3. kép összefoglalja a nyugat-dunántúli szemeskályhák elemeit. Ezen is láthatunk sarokcsempéket, amelyek élén kissé sematikus kötődísz figyelhető meg. (Ferde benyomkodás az agyaghurkába.) HOLL: Kályhacsempék és népművészet 85–135. 2. kép, Legutóbb a külsővati kályháról: Szívmelengető középkor 90–95.

³⁶ SZÓKE: Die Prämonstratenserpropstei 284–288. Emberfejes orom 147. ábra. A kályha csempéinek sokféle típusát is bemutatta a szerző.

³⁷ Decs-Ete lelőhely anyagában fordulnak elő hasonló töredékek, amelyekről láthatóvá vált a restaurálás, a feldolgozás nyomán, hogy egy tálalakú oromcsempe letörött része lehet ez a darab.

Csempékből felrakott kályhák

A kályhák másik fő típusa, amikor különböző méretű, formájú, mintázatú csempelapokból raknak fel tüzelőberendezést. Ekkor csak a csempék illesztéséhez használnak agyagot, tehát az agyag nem jelenik meg nagyobb felületen, csak a csempék illesztésénél.

A csempékályhák típusait főként a budai vár leletanyaga alapján Holl Imre határozta meg, és évtizedeken keresztül foglalkozott ennek a kályhatípusnak évszázadokon átívelő történetével, változásaival. Jó néhány tanulmánya készült a budai anyag és annak különböző lelőhelyeiről származó darabjairól.³⁸ A cseszneki várban előkerült leletanyagot alapvetően ezek alapján a csoportok alapján tudom meghatározni, de néhány új kutatási eredményre is utalok a leletek kapcsán.

Lovagalakos kályhacsempék

Holl Imre nevéhez kötődik az ún. „lovagalakos kályha” csoportjának meghatározása.³⁹ A Voith Pállal közösen írt kis összefoglalás⁴⁰ már fő vonalaiban tartalmazta azt a rendszert, ami később az egyes tanulmányok során részletes kifejtésre került.⁴¹ A 20. század második felének újabb kutatásai, a budai mellett más lelőhelyek új leleteinek előkerülése nyomán bővíteni lehetett az egyes kályhacsempé csoportokat, újjá lehetett alkotni egy-egy rekonstrukciót.⁴² Az ozorai várkastély kutatása során is került elő új típusa ennek a körnek.⁴³ Úgy tűnik, hogy a leletanyag további bővülése lehetőséget biztosít további új következtetések levonására. Holl Imre kiemelkedő jelentőségű tanulmányában a lovagalakos kályha megrendelőjének V. Lászlót tekintette, azaz készítését 1454 és 1457 közé tette.⁴⁴ Az igen kvalitásos, magas művészi és technikai színvonalat képviselő kályhatípus azonban a jelzett igen rövid időszak helyett minden bizonnyal a 15. század második felének elterjedt típusa volt, országszerte jelentős elterjedéssel és hatással.⁴⁵

A cseszneki vár leletanyag jelen dolgozatban ismertetett darabjai, a tervezett részletes elemzés is minden bizonnyal hozzá fog járulni a lovagalakos kályha körének további jellemzőinek meghatározásához.

³⁸ BENKÓ – KOVÁCS – OROSZ: Holl Imre emlékezete 15–28.; OROSZ: Holl Imre tudományos bibliográfiája 29–46. Életéről és munkásságáról legutóbb: FELD: Holl Imre szerepe 15–23.

³⁹ Főként: HOLL: Középkori kályhacsempék Magyarországon I.; HOLL: Középkori kályhacsempék Magyarországon II.; HOLL: Spätgotische Ofenkacheln; HOLL: Középkori kályhacsempék Magyarországon XI.

⁴⁰ VOIT – HOLL: Alte ungarische Ofenkacheln.

⁴¹ HOLL: Középkori kályhacsempék Magyarországon XI. *-gal jelölt jegyzetében megtaláljuk ezek felsorolását. Ezeken kívül azonban jónéhány, HOLL IMRE által a sorozatba nem illesztett tanulmánya jelent meg. Ezek ismertetése szétfeszítené jelen munka kereteit.

⁴² FELD: Holl Imre szerepe 17–18.

⁴³ Legutóbbi áttekintés: VÍZI: Előzetes jelentés 49–53.

⁴⁴ HOLL: Középkori kályhacsempék Magyarországon I. 211–300.; HOLL: Középkori kályhacsempék Magyarországon II. 161–207.; FELD: Holl Imre szerepe 16.

⁴⁵ FELD: Keramika 277–280. 1925–1927. tábla.

A lovagalakos kályha mint a gótikus kályha egyik tipikus és a kályhásságra nagy hatást gyakorló példája, a fellelt töredékek szerint a cseszneki várban is felállításra került.

A kezdetben a királyi rezidenciákba kályhákat készítő műhely terméke igen jellegzetes felépítésű volt. Hasáb alakú alsó részből állt, rajta sokszögletű – hengeresnek ható felsőrésszel, igen díszes orompárkánnyal, a párkány mögött jellegzetes díszű, a kupolát záró csempékből álló kályhaboltozattal.⁴⁶ A csempéken lovagi tornát vívó páncélos lovagok, címertartó angyalok, szentek szobrocskái voltak.⁴⁷ Jellegzetes mérműves, számárhátíves, dongás hátú csempék, valamint griffet, fát őrző oroszlánt, pelikánt ábrázoló lapcsempék voltak a csempetípusok között. A hasáb alakú alsó rész alsó és felső párkányát képező csempék is megjelentek.

A csempék fűzőld mázzal borítottak, a máz alatt engobe-bal. A leletanyagban a kályha jónéhány darabja megtalálható. Itt most néhány jellegzetes töredéket mutatok be. A részletes elemzésre a teljes anyag feldolgozása nyomán van mód.⁴⁸

- Az alsó, hasáb alakú rész alsó sorában található griffet ábrázoló lapcsempe három töredéke. (Holl 1. típus) (9. kép, 10. kép: a csempe jobb széle; 11. kép)

9. kép

Griffet ábrázoló csempe – rajzi kiegészítéssel
(Rajz: P. Samu Viktória, Hollós Lenke)

10. kép

Griffet ábrázoló csempe – a középső rész
töredéke

(Fotó: Sárközi Judit, szerkesztés: Vicze László)

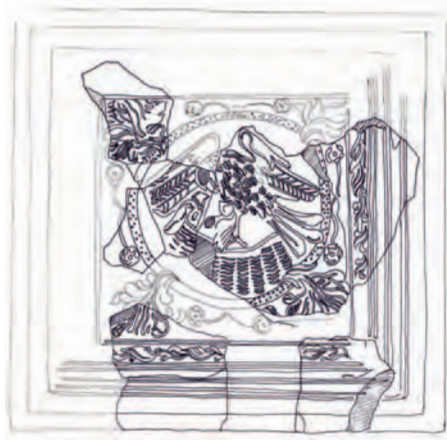
⁴⁶ Rekonstrukciójának legutóbbi közlése: FELD: Holl Imre szerepe 14, 1. kép.

⁴⁷ HOLL: Középkori kályhacsempék Magyarországon I. 211–300.; KOCIS: A kályha története 28.; VÉGH: Az ún. „lovagalakos” 285–288. – A kályhatest részletes leírása.

⁴⁸ Úgy tűnik, hogy a csempeanyag restaurálására, az egyes töredékek egymáshoz való viszonyának meghatározására korábban már történt kísérlet, de nem zárható ki, hogy a teljes anyag átnézése után még újabb összetartozó darabok fognak előkerülni. A lovagalakos csempék eddigi rajzait László Csaba bocsátotta rendelkezésemre. Ezúton is köszönöm! Közlése szerint a rajzokat P. Samu Viktória, Hollós Lenke készítette. A fotókat Sárközi Judit készítette – néhány, a szerzők által készített munkafotó kivételével. A mellékelt képeket Vicze László (Wosinsky Mór Megyei Múzeum) szerkesztette. Ezúton is köszönöm segítségét!

11. kép
Griffet ábrázoló csempe – a jobb szél töredéke
(Fotó: Sárközi Judit, szerkesztés: Vicze László)

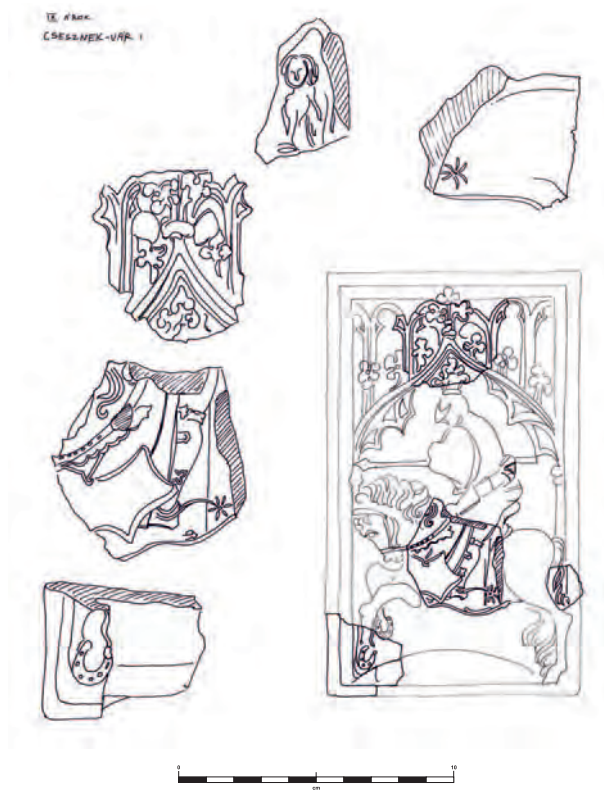
12. kép
Fiait etető pelikán csempéje - töredékek
(Rajz: P. Samu Viktória, Hollós Lenke)

- A kályha alsó, hasáb alakú részének alsó sorában található a fiait etető pelikánt ábrázoló csempe. Több töredéke került elő. (Holl 18. típus) (12. kép)
  - A felső sokszögletű részen található lovas alakos csempe töredékei. Szamárhátíves rész, lovas, ló a patkóval stb. (Holl 5. típus) (13. kép: *bal széle felül*, 14. kép: *bal szélén közepén*, 15. kép)
  - A kályha felső részén található, dongás, szamárhátíves csempe töredékei. Jobb és bal oldalán figurális ábrázolással. (16. kép, 17. kép)
  - A kályha felső részén található, dongás szamárhátíves csempe töredékei. (18. kép)
- Ezekon kívül még számtalan töredék van, mérműves, szamárhátíves darabok, a lovas különböző darabjai, stb. Szamárhátív töredéke. (19. kép, 20. kép) Mérműves csempe széle. (21. kép)

A töredékek áttekintése során kiderült, hogy a lovalakos csempéknek un. eredeti, de másolati darabjai is megfigyelhetők a leletanyagban. Ennek további elemzését is a teljes csempeanyag feldolgozásakor lehet megtenni. Ennek nyomán fog feltehetőleg kiderülni, hogy a cseszneki vár lovalakos csempecsoportja valójában hány kályhát alkotott, illetve melyek az eredeti és melyek a másolati darabok, esetleg további lenyomatok.

Próféta vagy apostol-ábrázolásos csempék

A profétát, apostolt ábrázoló csempék a legutóbbi anyaggyűjtésem alapján minden bizonnyal jóval szélesebb körben voltak elterjedve, mint ahogy azt korábban

13. kép
A lovagalakos csempe névadó csempéje- töredékek
(Rajz: P. Samu Viktória, Hollós Lenke)

14. kép
Lovagalakos csempe töredéke,
ld. 13. kép bal felső töredék
(Fotó: Sárközi Judit, szerkesztés: Vicze László)

15. kép
Lovagalakos csempe töredéke:
ld. 13. kép középső töredék
(Fotó: Sárközi Judit, szerkesztés: Vicze László)

16. kép
Szamárhátíves, dongás hátú csempe töredékei
(Rajz: P. Samu Viktória, Hollós Lenke)

17. kép
Szamárhátíves, dongás hátú csempe
töredéke – középső, szamárhátíves rész.
(Fotó: Sárközi Judit, szerkesztés: Vicze László)

18. kép
Szamárhátíves, dongás hátú csempe töredékei
(Rajz: P. Samu Viktória, Hollós Lenke)

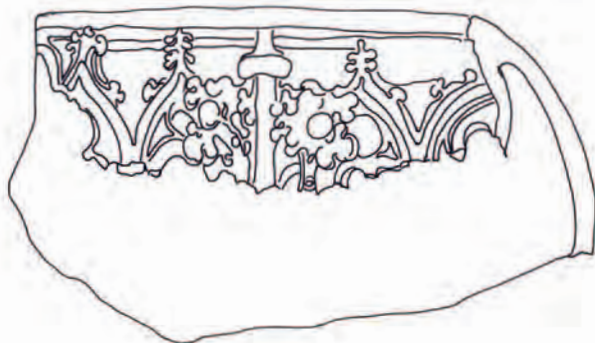

19. kép
Szamárhátív töredéke
(Rajz: P. Samu Viktória, Hollós Lenke)

20. kép
Szamárhátív töredéke
(Fotó: Sárközi Judit, szerkesztés: Vicze László)

21. kép
Mérműves csempe széltöredéke
(Rajz: P. Samu Viktória, Hollós Lenke)

véltük.⁴⁹ A cseszneki vár leletanyagában egy nem túl nagyszámú, de jelentős csoportját és minden bizonnyal különböző alcsoportjait is el lehet különíteni ennek a körnek. Az egyik csoport anyaga rózsaszínes, halványabb, mint a lovagalakos csempéké, anyaguk is finomabb. Jellemzően zöld mázzal borítottak. Próféta, apostolt ábrázolnak.⁵⁰ (22. kép, 23. kép) Az előző darabbal megegyező anyagú keret, minden bizonnyal az előző darabbal egy típust alkot. (24. kép) Nagyon érdekes, hogy ez egy erősen stilizált, széles, karakteres kúszóleveles keret.

⁴⁹ Vizi: Kályhák a későközépkori várban 34–35, 46. kép; Vizi: Apostolt ábrázoló kályhacsempék 305–332. – Az ozorai várkastélyban előkerült csempetípus kapcsán készült áttekintés.

⁵⁰ Eddig igen csekély számú darabot találtam, de ezek minden bizonnyal ebbe a csoportba tartoznak. Lásd: Vizi: Apostolt ábrázoló kályhacsempék 327. 11. tétel.

22. kép

Apostol ábrázolásos csempe töredékei
(Fotó: Sárközi Judit, szerkesztés: Vicze László)

23. kép

Apostol ábrázolásos csempe dongás hátoldala
(Fotó: Sárközi Judit, szerkesztés: Vicze László)

Az eddig vizsgált daraboknál ilyen széles, elnagyolt megformálású kúszóleveles kerettel nem találkozunk. Néhány ozorai példány külső szélének belső oldalán található vékony kúszóleveles keret.⁵¹ Általában sima, egyszeresen, vagy többszörösen profilált kerettel találkozunk. Ezek a különbségek minden bizonnyal típusbeli különbségeket is jelentenek, széles körben elterjedt lehetett a csempén lévő ábrázolás. Visegrádon éppen keret nélküli darabot találunk, egy kályha sarokrészén láthatjuk egy pajzsba foglalva a félalakot.⁵²

Holl Imre regensburgi kályhacsempe csoportként határozta meg ezeket a jellegzetes, félalakos csempéket.⁵³ A cseszneki várban talált darabok keretelése azonban, ahogy már említettem, különbözik az eddig ismert darabokétól.

Ezekén kívül még néhány olyan csempetöredék is előkerült, amelyről feltételezhető, hogy az iratszalagot tartó alakos csempék közé tartoznak. (25. kép) Egy sárga mázas darabon látunk iratszalagot felirattal. Ilyen iratszalagos darabokból országsszerte találhatók vegyesmázasak is,⁵⁴ azaz számos csoporttal számolhatunk. A cseszneki darabok újabb példányok a típusból.

⁵¹ Uo. 305–332.

⁵² Kocsis: A királyi palota kályhái 375. 42. kép.

⁵³ HOLL: Regensburgi 30–43. Legutóbb: B. NYÉKHELYI: Az ún. „regensburgi” kályha 291–293. 4.22. katalógustétel.

⁵⁴ VÍZI: Apostolt ábrázoló kályhacsempék 305–332. A kúszóleveles, belső keretelésű darabok: 329. 7. tábla 16. és 17., 330. 18. és 19. tételek. Ezeken a darabokon a háttér bepecsételt, négyzetes, négyágú levélminta látható rajtuk.

24. kép

Apostol ábrázolásos csempe alsó széle, felül a hátoldal, alul a kabát redői látszanak
(Fotó: Sárközi Judit, szerkesztés: Vicze László)

25. kép

Iratszalagot tartó alakot ábrázoló
csempe – sárga mázas
(Fotó: Sárközi Judit, szerkesztés: Vicze László)

26. kép

Iratszalagot tartó alakot ábrázoló csempe
IOHAN felirattal, zöld mázas
(Fotó: Sárközi Judit, szerkesztés: Vicze László)

Egy zöld mázas töredéken is ilyen iratszalag töredéket találunk. (26. kép) Talán IOAN felirat olvasható a szélén. Számos más olyan töredéket találunk, amelyek ezzel a darabbal azonos anyagú és mázazású.

Ez a csoport a 15. század második felére, a 16. század elejére keltezhető, de részletes vizsgálatuk minden bizonnyal pontosíthatja ennek a csoportnak időbeli és térbeli viszonyait. Minden valószínűség szerint szükség lesz ennek a leletcsoportnak az újraértékelésére.

A vár késői időszakára tehető csempeanyaggal is számolnunk kell. (Ld. a tanulmány bevezetőjében jelzett – 4. periódus – leleteit.) Zöld mázas, bonyolult mintázatú, bepecsételt mintával, helyenként szalagból készült, veretmintához hasonló szakaszokkal díszítettek. Ennek a csempecsoportnak a további vázolásától jelen tanulmány keretei között eltekintek.

Összefoglalás

A fentiekben ismertetett kályhaszem és kályhacsempe csoportok anyaga azt mutatja, hogy igen fontos a pontos és csoportonkénti, típusonkénti elemzése tipológiai és kronológiai szempontból is a leletanyagnak. Elengedhetetlen lesz az egyes darabok pontos datálása szempontjából az ásatási rétegek elemzése is a továbbiakban. A vizsgálat, elemzés elvégzése a Kárpát-medencei kályhásság története szempontjából is tartogat minden bizonnyal még fontos adalékokat.

SZAKIRODALOM

- Agyagművesség = Az agyagművesség évezredei a Kárpát-medencében. Az anyagi kultúra a Kárpát-medencében 1. archeometria – iparrégészet – kézművesipar-történet – néprajz. Szerk. HOLLÓ SZILVIA ANDREA – SZULOVSKY JÁNOS. Budapest–Veszprém, 2006.
- ARADI: A Gálosfa-kistótvárosi = ARADI CSILLA: A Gálosfa-kistótvárosi nemesi kúria és kályhacsempéi. In: Mesterségek és műhelyek a középkori és korai újkor Magyarországon. Tanulmányok Holl Imre emlékére. Budapest, 2017. 77–93.
- B. NYÉKHELYI: Az ún. „regensburgi” kályha = B. NYÉKHELYI DOROTTYA: Az ún. „regensburgi” kályha csempéi Budáról, Tatáról és Visegrádról. In: Szívmelengető középkor. Kályhák és kályhacsempék a középkori Magyarországon. (Kiállítási katalógus) Szerk. Kiss VIRÁG – SPEKNER ENIKŐ – VÉGH ANDRÁS. Budapest, 2018.
- BÁTKY: Sárközi kemence = BÁTKY ZSIGMOND [B. Zs.]: Régi sárközi kemence. Néprajzi Értesítő 4. (1903:1-2) 257–260.
- BENKŐ – KOVÁCS – OROSZ: Holl Imre emlékezete = BENKŐ ELEK – KOVÁCS GYÖNGYI – OROSZ KRISZTINA: Holl Imre emlékezete. In: Mesterségek és műhelyek a középkori és korai újkor Magyarországon. Tanulmányok Holl Imre emlékére. Budapest, 2017. 15–27.
- CSALOGOVITS: Népi építkezés = CSALOGOVITS JÓZSEF: Népi építkezés emlékei a Tolnamegyei Sárközben. Néprajzi Értesítő 27. (1935:1-4) 1–10.
- CSALOGOVITS: Tolnavármegye = CSALOGOVITS JÓZSEF: Tolnavármegye Múzeumának második ásatása a török hódoltság alatt elpusztult Ete község helyén. Néprajzi Értesítő 29. (1937) 321–333.
- FELD: Holl Imre szerepe = FELD ISTVÁN: Holl Imre szerepe a magyarországi és a nemzetközi kályhacsempé kutatásban. In: Szívmelengető középkor. Kályhák és kályhacsempék a középkori Magyarországon. (Kiállítási katalógus) Szerk. Kiss VIRÁG – SPEKNER ENIKŐ – VÉGH ANDRÁS. Budapest, 2018.
- FELD: Keramika = FELD ISTVÁN: Keramika. In: Magyarországi művészet 1300–1470 körül. I–II. Szerk. MAROSI ERNŐ. Budapest, 1987.
- Gerencserek, kályhások, tűzvigyázók = Gerencserek, kályhások, tűzvigyázók. Feudális kori kályhacsempék az Alföldről és a peremvidékről. – Hafner, Ofensetzer und Feuerwächter. Mittelalterliche und frühneuzeitliche Ofenkacheln der Ungarischen Tiefebene und ihrer Randgebiete. Szerk. HAVASSY PÉTER. Gyula, 2002.
- GERE – VIZI: A fűtés és a világítás = GERE LÁSZLÓ – VIZI MÁRTA: A fűtés és a világítás tárgyi emlékei a 15. század első feléből. In: Csodálatos castello: az ozorai vár története. Szerk. RITÓÓK PÁL. Budapest, 2015.
- GERE – VIZI: Kályharekonstrukciók = GERE LÁSZLÓ – VIZI MÁRTA: Kályharekonstrukciók a szigligeti felsővárban. Wosinsky Mór Megyei Múzeum Évkönyve 41. Szekszárd, 2019. 27–63.
- HOLL: Fundkomplexe = HOLL IMRE: Fundkomplexe des 15–17. Jahrhunderts aus dem Burgpalast von Buda. *Varia Archaeologica Hungarica* 17. (2005).
- HOLL: Kályhacsempék és népművészet = HOLL IMRE: Kályhacsempék és népművészet a falusi kúriákban. *Archaeológiai Értesítő* 135. (2010) 85–145.
- HOLL: Középkori kályhacsempék Magyarországon I. = HOLL IMRE: Középkori kályhacsempék Magyarországon I. Az udvari központok műhelyei és hatásuk a vidéki fazekasságra, XIV. század – XV. század. Budapest régiségei 18. (1958) 211–300.
- HOLL: Középkori kályhacsempék Magyarországon II. = HOLL IMRE: Középkori kályhacsempék Magyarországon II. Budapest régiségei 22. (1971) 161–207.
- HOLL: Középkori kályhacsempék Magyarországon XI. = HOLL IMRE: Középkori kályhacsempék Magyarországon XI. Címeres reprezentáció. In: A középkor és a kora újkor régészete Magyarországon I–II. Szerk. BENKŐ ELEK – KOVÁCS GYÖNGYI. Budapest, 2010. II. 709–756.

- HOLL: Regensburgi = HOLL IMRE: Regensburgi későközépkori kályhacsempék Magyarországon. *Archaeológiai Értesítő* 107. (1980) 30–43.
- HOLL: Spätgotische Ofenkacheln = HOLL IMRE: Spätgotische Ofenkacheln. I. Werke einer mitteleuropäischen Ofenhafnerwerkstatt. II. Ein böhmischer Ofen am Ende des 15. Jahrhunderts. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 50. (1998) 139–214.
- ILON – SABJÁN: XV. századi cserépkályhák = ILON GÁBOR – SABJÁN TIBOR: XV. századi cserépkályhák Külsővatról. *Pápai Múzeumi Értesítő* 2. (1989) 77–140.
- KOCSIS: A kályha története = KOCSIS EDIT: A kályha története a középkori és koraújkori Magyarországon. In: *Szívmelengető középkor. Kályhák és kályhacsempék a középkori Magyarországon. (Kiállítási katalógus)* Szerk. KISS VIRÁG – SPEKNER ENIKŐ – VÉGH ANDRÁS. Budapest, 2018.
- KOCSIS: A királyi palota kályhái = KOCSIS EDIT: A királyi palota kályhái. In: *A visegrádi királyi palota*. Szerk. BUZÁS GERGELY – OROSZ KRISZTINA. Budapest, 2010.
- LÁSZLÓ: A cseszneki vár = LÁSZLÓ CSABA: A cseszneki vár. Egyetemi szakdolgozat. ELTE Budapest, 1982.
- OROSZ: Holl Imre tudományos bibliográfiája = OROSZ KRISZTINA: Holl Imre tudományos bibliográfiája. In: *Mesterségek és műhelyek a középkori és koraújkori Magyarországon. Tanulmányok Holl Imre emlékére*. Budapest, 2017. 29–46.
- RÁCZ: A cseszneki vár építéstörténete = RÁCZ MIKLÓS: A cseszneki vár építéstörténete. Épülettérképészet és számítógépes modellezés. Budapest, 2017.
- ROTH HEEGE: Ofenkeramik und Ofenkachel = EVA ROTH HEEGE: Ofenkeramik und Ofenkachel. Typologie, Terminologie und Rekonstruktion im deutschsprachigen Raum (CH, D, A, FL) mit einem Glossar in siebzehn Sprachen. *Schweitzer Beiträge zur Kulturgeschichte und Archäologie des Mittelalters* 39. Hrsg. STEPHANIE TREMP – MARCEL HOLIGER. Basel, 2012.
- SABJÁN: Késő középkori népies = SABJÁN TIBOR: Késő középkori népies kályháink nagytáji vonatkozásai. In: *Népi építészet a Kárpát-medencében a honfoglalástól a 18. századig*. Szerk. CSERI MIKLÓS – TÁRNOKI JUDIT. Szolnok-Szentendre, 2001. 281–330.
- SABJÁN: Népi cserépkályhák = SABJÁN TIBOR: Népi cserépkályhák 2. (bővített kiadás). Budapest, 2002.
- Szívmelengető középkor = In: *Szívmelengető középkor. Kályhák és kályhacsempék a középkori Magyarországon. (Kiállítási katalógus)* Szerk. KISS VIRÁG – SPEKNER ENIKŐ – VÉGH ANDRÁS. Budapest, 2018.
- SZÓKE: Die Prämonstratenserpropstei = SZÓKE BÉLA MIKLÓS: Die Prämonstratenserpropstei von Alsórajk-Kastélydomb. *Anteus* 23. (1996) 251–305.
- VÉGH: Az ún. „lovagalakos” kályha = VÉGH ANDRÁS: Az ún. „lovagalakos” kályha csempéi Budáról. In: *Szívmelengető középkor. Kályhák és kályhacsempék a középkori Magyarországon. (Kiállítási katalógus)* Szerk. KISS VIRÁG – SPEKNER ENIKŐ – VÉGH ANDRÁS. Budapest, 2018.
- VIZI: A középkori kályhásság Decs-Ete = VIZI MÁRTA: A középkori kályhásság Decs-Ete mezővárosban. Szálak a népi kályhássághoz. In: *Középkori elemek a mai magyar anyagi kultúrában – Tanulmányok a Kárpát-medence anyagi kultúrája köréből I.* Szerk. BÁTI ANIKÓ – CSOMA ZSIGMOND. Budapest, 2014. 143–169.
- VIZI: Apostolt ábrázoló kályhacsempék = VIZI MÁRTA: Apostolt ábrázoló kályhacsempék. Különleges középkori kályhacsempé-típusok az ozorai várkastélyból. *Wosinsky Mór Megyei Múzeum Évkönyve* XL. Szekszárd, 2018. 305–332.
- VIZI: Decs-Ete = VIZI MÁRTA: Decs-Ete mezőváros régészeti kutatása – A 10. ház és kályhája. *A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve* XXXV. Szerk. GAÁL ZSUZSANNA – ÓDOR JÁNOS GÁBOR. Szekszárd, 2013. 153–217.

- VIZI: Előzetes jelentés = VIZI MÁRTA: Előzetes jelentés az ozorai várkastély kutatása során előkerült kályha leletanyagáról. Wosinsky Mór Megyei Múzeum Évkönyve XXXVII. Szekszárd, 2015. 41–73.
- VIZI: Kályhák a későközépkori = VIZI MÁRTA: Kályhák a későközépkor várban. In: Csodálatos castello: az ozorai vár története. Szerk. RITÓÓK PÁL. Budapest, 2015.
- VIZI: Kályhák a szigligeti várban = VIZI MÁRTA: Kályhák a szigligeti várban. A keleti-középső háromosztatú ház kályhacsempéi. Veszprém Megyei Múzeumok Évkönyve 26. (2010) 81–101.
- VIZI: Kályhásság = VIZI MÁRTA: Kályhásság egy egykori dél-dunántúli mezővárosban. Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve XXXIV. Szerk. GAÁL ZSUZSANNA – ÓDOR JÁNOS GÁBOR. Szekszárd, 2012. 213–254.
- VIZI: Újkori kályha darabjai = VIZI MÁRTA: Újkori kályha darabjai az ozorai várkastély régészeti feltárásából. In: Várak nyomában. Tanulmányok a 60 éves Feld István tiszteletére. Szerk. TEREI GYÖRGY – KOVÁCS GYÖNGYI – DOMONKOS GYÖRGY – MIKLÓS ZSUZSA – MORDOVIN MAXIM. Budapest, 2011. 275–290.
- VOIGT – HOLL: Alte ungarische = VOIGHT PÁL – HOLL IMRE: Alte ungarische Ofenkacheln. Budapest, 1963.

PRELIMINARY STUDY OF THE STOVE FINDS OF THE CSESZNEK CASTLE

This castle of the Balaton-felvidék has been researched in several phases since 1969. In 1982 Csaba László treated the results of the research in his dissertation. Several works have been dedicated to the history of the castle, but the archaeological finds of the excavations have not been processed. The present study focuses on a special object-type found during the excavations: the stove-finds. The study touches upon two large types of stoves: the so-called ‘folk stoves’ and the different types of tile stoves.

For a better overview, there is a brief summary of the heating and stove history before describing each group. Of the two large groups the author firstly presents the folk stove types finds found in the castle together with pictures representing each type. In addition to the bowl-shaped tiles of the folk stoves, the presence of corner tiles could also be verified. These pieces show a special rope decoration at the edge of the tiles. The set includes so-called half-cylindrical elements. The frontispiece of the folk stoves includes a special piece with human figures on it.

As for the tile stoves we find the usual types of tiles, albeit sometimes in the form of special local variants. Thus, we can find several tiles with a knight figure. There is a tile stove decorated with the portrait of prophets or apostles, which may have been in use around the end of the 15th century and the beginning of the 16th century. This observation demonstrates that this type of stove was certainly more widely used than previously thought.

Stoves were used even in the last period of the castle. However, these occurred in very few numbers. Based on the few pieces found, they formed a special group of the fitting-patterned tiles with more intricate ornaments. A complete, detailed study of the finds, which also takes archaeological observations into account during the processing, will certainly answer several hitherto unresolved questions.

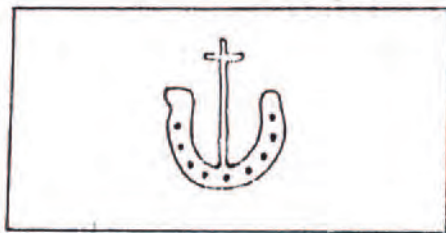
Márta Vizi

Lővei Pál*

GYŐR ÉS KÖRNYÉKE BÉLYEGES TÉGLÁIRÓL

A pannonhalmi bencés apátság alapításának ezer éves jubileumát megünneplő, emlékezetes kiállítás (*Mons Sacer 996–1996*) az intézmény életének minden vonatkozását témájának tekintette. Olyan, látványosnak semmiképpen nem mondható tárgyak is helyet kaptak benne, mint az apátság kemencéiben az újkor évszázadai során égetett, különböző bélyegekkkel jelölt téglák. A kiállított darabok nagyobb részét a László Csaba által 1986–1995 között az épületegyüttes különböző részein végzett ásatások és épületkutatások során előkerült, a falazatokból kibontott téglák alkották – a kiállítás katalógusában lelőhelyeiket, adataikat, felhasználásuk időpontjait közzé is tette.¹ Mivel a Győrben álló épületek egész sorából is ismertek voltak hasonló vagy azonos bélyegzésű téglák, így László Csaba adatai jól összevethetők voltak az ottani keltezési tapasztalatokkal – a kiállítási katalógusban a téglákhoz tartozó tételek előtti rövid bevezető tanulmányt a szakirodalom és főleg kettőnk közös felismerései alapján én írhattam.²

A kiállításon és katalógusában tizenöt különböző bencés téglabélyeg szerepelt,³ közülük négy biztosan előfordul Győrben is. Ennek egyik oka a bencések győri jelenléte volt. Főtéri templomukat és kolostorukat ugyan a jezsuiták emelték a 17. században, és csak 1802-ben kapták meg a bencések, de a régi gimnázium helyén a ma is álló, 1888-ban elkészült épületet már ők építették⁴ (ebben a bencés gimnáziumban végezte egyébként középiskolai tanulmányait László Csaba is). A török veszély következtében – a pannonhalmi apátságot kétszer is elfoglalták a törökök – a főapátok biztonságos lakóhelyet keresve Győrben próbáltak megfelelő ingatlanhoz jutni. Végleges megoldást az jelentett, hogy 1668-tól sorra vásárolták meg a főtér északkeleti részén lévő háztömb ingatlanait, amelyek helyén, korábbi épületrészek felhasználásával, 1741–1742-ben építették fel elegáns városi

1. kép
Bélyeges téglá Placidius Magger pannonhalmi
főapát (1647–1667) címerábrájával
(Rajz: Lővei Pál)

* A szerző a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Művészettörténeti Intézet tudományos tanácsadója, az MTA BTK Lendület Középkori Magyar Gazdaságtörténet Kutatócsoport (LP2015-4/2015) tagja; e-mail: lovei.pal@abtk.hu.

¹ Mons Sacer II. 248–251. (IX.58.a–j, m–n, p–q, s, u tételek: László Csaba.)

² Lővei: Pannonhalmi téglák 247–248.

³ Újabb publikáció, lényegesen bővebb, a téglagyűjtők által nemcsak Pannonhalmán, hanem már főapátsági birtokokon összegyűjtött anyaggal: ALBERT: A téglagyártás.

⁴ JENEI – KÖPPÁNY: Győr 140.

2. kép

PAX feliratú téglák a győri Király utca 20. falaiból

(Fotó: MÉM MDK, MF, SF)

rezidenciájukat, egyben birtokigazgatási központjukat, az ún. Apátúr-házat.⁵ Gömör Judit kutatásaiból ismert, hogy az építkezéshez Győrszentivánban létesítettek tégláégetőt.⁶ A pannonhalmi apátság tégláégetőinek termékei azonban a városban többfelé található lakóházakból kerültek elő a műemléki épületkutatások során, mutatva, hogy a rend időnként a saját építkezéseihöz szükséges anyagmennyiségen felül piacra is gyárthatott téglát. A Győrből ismert legkorábbi bencés téglák patkót és belőle növő keresztet ábrázolnak⁷ (1. kép) – ez Placidius Magger főapát (1647–1667) címerábrája.⁸ Csak kicsivel későbbiek azok a PAX feliratot hordozó téglák, amelyek a Liszt Ferenc utcai lakóházakban folytatott kutatások alapján leginkább az 1670-es évekre keltezhetők.⁹ (2. kép) A 17–18. század fordulóján, Karner Egyed főapát (1699–1708) idején készültek az AEK.AA (= AEgidius Karner Archi Abbas) monogrammos darabok.¹⁰ (3. kép) Mindhárom téglabélyeg megtalálható volt a Király u. 12. alatti lakóház

3. kép

Bélyeges téglá Karner Egyed pannonhalmi főapát (1699–1708) AEK.AA monogramjával

(Rajz: Lővei Pál)

⁵ JENEI – KOPPÁNY: GYŐR 135–136.

⁶ GÖMÖRY: Győr, Széchenyi tér 5. 11.: „A Pannonhalmi Apátság levéltárában fennmaradt egy füzet, mely az építkezés 1742. évi költségeit összesíti. A füzet a különböző anyagokat és munkákat elkülönítve veszi sorra. Sorra veszi a napszamosokat, akik az épületen és a Győrszentivánban az építkezéshez szükséges téglák égetésére létrehozott tégláégető kemencénél dolgoztak. Ők júliusig összesen mintegy 102 forintot kaptak. [...] A szentiváni téglavetőnek 147.300 darab téglá kiégetéséért mintegy 258 forintot fizettek. Áprilistól októberig 272 forint 50 krajcárt fizettek ki a téglavetőnek.” (Hivatkozik: Pannonhalmi Bencés Főapátság Levéltára, Fasc. 17. Nr. 42.)

⁷ LŐVEI: Győri téglák 9., 71.; III. tábla (26. sz.).

⁸ Mons Sacer II. 249. (IX.58.d tétel: László Csaba).

⁹ LŐVEI: Győri téglák 61., 75.; XXXIV–XXXV. tábla (361–362. sz.), XLIV. tábla (426. sz.); LŐVEI: Egy klasszicista palota; LŐVEI: Pannonhalmi téglák 248.

¹⁰ LŐVEI: Győri téglák 42.; XXIV. tábla (254. sz.); LŐVEI: Pannonhalmi téglák 248.

falaiban,¹¹ a patkós jel a Liszt Ferenc u. 19.-ben is. A PAX feliratú téglák azonban sokkal szélesebb körben is használatosak voltak, a városban több mint egytucatnyi épületből biztosan ismertek.¹² Az egykor pannonhalmi birtok Nagykeszi és Komáromfüss területéről újabban közölt, 1820-as és 1832-es évszámmal is jelölt PAX téglafeliratok¹³ a keltezés szempontjából óvatosságra intenek, mindig az építészeti periódusok összefüggéseiben keltezhetők csak az évszám nélküli darabok. Az AABB (= ArchiABBatia) téglabélyeg (4. kép) 19. századi voltát jelzi használata a győri bencés gimnázium 1888-ban elkészült épületében, valamint a Király u. 20. lakóház egy, az 1850-es évekre tehető kisebb bővítésének falaiban (előkerült a Liszt Ferenc u. 20.-ban is).¹⁴

4. kép
19. századi téglá a pannonhalmi
Főapátság ABB jelzésével
(Rajz: Lővei Pál)

A Kisalföld közepén elterülő Győr építési anyagainak a síkság kőben szegény volta határozta meg, a középkorban és az újkorban máig az írott forrásokban megjelenő „kőházak” alapvető építőanyaga valójában a téglá volt. Az újkori téglák domborművű vagy benyomott bélyegeinek megismerése jelentős mértékben segítheti a látszólag azonos vagy igen hasonló képet mutató téglafalazatok periódusainak, falelválásainak elkülönítését, és ezáltal az építési korszakok elválasztását.¹⁵

¹¹ Ennek okát nem ismerem. A téglák gyártásának idejére eső, 1703-as telekkönyv szerint a Szent Rudolf utcában lévő, földszintes ház Schöck orvosé volt, a helyőrség alá tartozott: VILLÁNYI: Győr vár és város 183–184.; BORBÍRÓ – VALLÓ: Győr városépítéstörténete II. melléklet. Az épület 1957. évi helyreállítását tervező Koppány Tibor a földszinten és az emeleten egyaránt oszlopos-arkádíves udvarú lakóházat 1730 körülre keltezte: JENEI – KOPPÁNY: Győr 23., 75.; 67. kép. Az 1980-as évek eleji, Dercsényi Pál tervezte felújítást (1980: MÉM MDK, MT ltsz. 17131) nem előzte meg műemléki falkutatás, csak egy erősen korlátozott, kivitelezés közbeni megfigyelésre és a házból kikerült téglák regisztrálására volt mód (LŐVEI: Győr, Alkotmány utca 12.) – lehetnek olyan, még a korábban itt állt épülethez tartozó részei, falazatai a háznak, amelyeket 1730 körül felhasználtak az új épülethez is, a korábbi téglákat másodlagosan is be lehetett építeni az új falakba, de az utólagos befalazásból, téglapadlóból, szórványként előkerült pannonhalmi téglák akár egy meghatározhatatlan, Győr környéki bencés épület bontási anyagaként is Győrbe kerülhettek valamikor az 1730-at követő időkben.

¹² Az 1983-ig regisztrált tíz helyszín (vö. LŐVEI: Győri téglák 61., 75.): Apáca u. 3.; Kazinczy u. 3.; Király u. 12.; Király u. 20.; Liszt F. u. 10.; Liszt F. u. 18.; Liszt F. u. 20.; Széchenyi tér 2.; székesegyház (biztosan máshonnan származó, bontott anyag újrahasznosítása); káptalandombi volt gazdasági udvar egykori kerítése; újabb munkálatok során bukkantak fel ilyen téglák a Bécsi kapu 11.-ben (saját épületkutatásom 1990-ben), a Káptalandomb 15.-ben (CSOMORTÁNY – GÖMÖRY – ROZMANN: Győr, Káptalandomb 15. 10., 24.), a Rákóczi u. 6.-ban (CSOMORTÁNY – GÖMÖRY – ROZMANN: Győr, Rákóczi u. 6. 9., 10., 15.) és a Duna kapu tér 7.-ben (CSOMORTÁNY – GÖMÖRY – ROZMANN: Győr, Duna kapu tér 7. 8., 14., 43.).

¹³ BAZSO: „Megfertőződés” története 7., 9. kép.

¹⁴ LŐVEI: Győri téglák 42., 72.; XXIV. tábla (253. sz.); LŐVEI: Pannonhalmi téglák 248.; LŐVEI: A győri Király utca 20.

¹⁵ Erre példa a győri Püspökvár kapcsán, HP jelű, 1739-es, 1740-es, 1768–1770 körüli, 1862-es évszámú téglák említésével: LÁSZLÓ: A győri Püspökvár 104., 105., 111. (49., 51., 53. jegyzet).

Győrben, de Magyarországon általában is, a téglabélyegek nem csupán néhány, a kiegészített mennyiséget jelölő darabra kerültek rá, mint Ausztriában, Németországban gyakorta, hanem már a 16. század második felétől kezdve a téglák többségére. A bélyeg nélküli „üres” téglák mennyisége egy-egy épületben és így az egész városban aránylag csekély. A múzeum téglagyűjteménye, a helytörténész téglagyűjtők anyagai, a vonatkozó korábbi szakirodalom és a műemléki kutatások során megismert különböző téglabélyegek száma mintegy félezernyi, ami egyedülálló Magyarországon (a főváros is szegényebb ezen a téren)¹⁶. A téglák bélyegzésének szokását a 16. század második felétől a várfalakat építő és ehhez évente több millió téglát égető katonaság honosította meg, így egyfajta védjegy, minőségjegy lehetett az eleinte különböző geometrikus jelekből és elvétele évszámból, a 17. század elejétől a győri főkapitányok monogramjaiból és többnyire évszámból álló jelölés. Ezt részben már a 18. század második évtizedétől kezdődően, főleg azonban a század második felétől, amikor a téglazégetési jog a török veszély elmúltával visszakerült a város kezébe, egyszerű évszám követte (a század közepétől már szinte minden évből ismert ilyen téglá). A 19. században a téglagyárak, vállalkozók márkajelei már hirdetési célokat is szolgáltak. Különböző egyházi személyek, intézmények, kolostorok – ahogy arról Pannonhalma esetében fentebb már volt szó –, valamint magánföldesurak téglabélyegei is fellelhetők a városban.

Az 1980-ban Győr belvárosában meginduló, intenzív műemléki kutatómunka Dávid Ferenc összeállította tudományos programjában fontos szerepet kapott az épületek periódusainak elkülönítéséhez, keltezéséhez alapvető segítséget nyújtó téglabélyegek dokumentálása. Már a kutatócsoportban rám osztott előmunkálatoknak is részét képezte a Xantus János Múzeum pincéjében raktározott, egykori bencés téglagyűjtemény feldolgozása, a helytörténeti irodalomban – ezen belül kiemelten Pfannl Jenő tanulmányában¹⁷ – szereplő adatok összegyűjtése és rendszerezése. Gyorsan kapcsolatba kerültem a téglák győri helytörténész-gyűjtőivel is. Az ismert téglabélyegek és változatok száma három évnyi műemléki kutatás – a városban ez alatt az Országos Műemléki Felügyelőség vagy féltucatnyi művészettörténésze dolgozott, esetenként akár egy időben is – eredményképp többszörösére bővült. Az anyag, kiegészítve elsősorban a Horváth Lajos helytörténész gyűjteményében megismert darabokkal,¹⁸ valamint a Győri Levéltárban a város téglagyártásával kapcsolatban feltárt forrásadatokkal, 1983-ban egy tíz példányban kéziratként sokszorosított katalógusban publikussá vált.¹⁹

¹⁶ Buda, Óbuda és Pest, valamint a már egyesített Budapest téglagyártásáról szóló, alapvető munkák: NYITRAI: Téglaiparokra; KÁDÁR: Kőbányai téglagyárak 2005; KÁDÁR: Kőbányai téglagyárak 2006; KÁDÁR: Óbudai téglagyárak; elsősorban a budai Várnegyed II. világháborút követő kutatása és helyreállítása során gyűjtött téglákról, a rájuk vonatkozó adatokkal: HORLER: Téglabélyegek és téglaméretetek.

¹⁷ PFANNL: A győri vár téglái.

¹⁸ VÖ. HORVÁTH: Győri téglák I–II.

¹⁹ LÓVEI: Győri téglák.

Ennek rajzi táblái jóval később, 2002-ben nyomtatásban is megjelentek egy, az ország számos településén általam és a műemléki szervezet más munkatársai által végzett műemléki kutatások téglákra vonatkozó eredményeit összefoglaló tanulmány mellékleteként.²⁰

Műemléki helyreállítások és hozzájuk kapcsolódó épületkutatások, vagy akár más természetű munkák – épületbontások, régészeti feltárások – 1983-at követően is jelentős számban zajlottak Győrben, addig ismeretlen téglabélyegeket is napvilágra hozva. Az alábbiakban vázolom azokat az új adatokat, amelyek jelenleg rendelkezésemre állnak.²¹

Mostanáig egyértelműnek tűnt, hogy a győri téglabélyegek kronológiája az ún. csatos, valamint különböző keresztjes jelű és egyéb motívumokat hordozó téglákkal²² kezdődik a 16. század második felében. Az 1983-as téglakatalógus ennél korábbi kisméretű, párhuzamosan vajatolt („kannelúrázott”), valamint nagyobb, sima felületű, egyaránt középkori téglákról adott számot a városban.²³ A Káptalandomb 13. kutatása során azonban a kannelúrázott és más kézzel vetett téglákból emelt falak egy alapincézett, középkori házat rajzoltak ki, amelynek pincéjében egy „elfalazott ajtó kávéjából kiemelt téglakisméretű, egyik oldalán domború, ezen az oldalon közepén egy darab félgömbbel jelzett” volt (5. kép),²⁴ ahhoz hasonló, mint amelyet a téglakatalógus „pontszerű”, domború jelként – valójában kis korong – írt le a Liszt Ferenc u. 1.-ből és a Széchenyi tér 1.-ből.²⁵ (6. kép) „Tekintve, hogy jelen

5. kép

Korai téglakorong formájú jelöléssel a győri Káptalandomb 13. középkori pincéjéből
(Fotó: Csomortány Levente – Rozmann Viktor)

²⁰ LŐVEI: Adatok a magyarországi téglagyártás I–XLIV. tábla. A tanulmány jegyzeteiben megnevezett régész, művészettörténész, építész kollégáim segítségét ismételtelen köszönöm.

²¹ Saját falkutatásaim (Bécsi kapu tér 11. és 12.; Duna kapu tér 5.; Teleki László u. 10. – Nagy Judittal közösen), valamint épületbontás (Sarkantyú köz 13.; Lépcső köz 2–4.) és építkezés (Rákóczi u. 6.) közbeni megfigyeléseim mellett elsősorban Csomortány Levente, Gömör Judit és Rozmann Viktor közös kutatási munkáira, továbbá Herczig Béla gyűjtésére és az általa szerkesztett „Jeles téglák, jeles emlékeink” kiadványsorozatban téglagyűjtők tollából megjelent írásokra és fényképanyagokra támaszkodhattam – mindegyiküknek köszönettel tartozom. A tanulmány 2020 márciusának–áprilisának fordulóján íródott, amikor a koronavírus-járvány miatt még a MÉM MDK Műemléki Tervtárában őrzött egyes saját kutatási dokumentációimhoz se volt hozzáférésem.

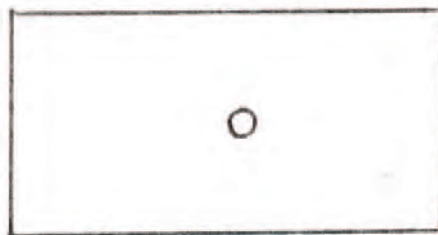
²² Téglagyűjtők közelebből nem meghatározott lelőhelyű, igen változatos anyaga: KINCSES: Győri várkapitányok 88.; 1–30. kép.

²³ LŐVEI: Győri téglák iii.; 1–2., 70.; I. tábla (1. sz.); a kannelúrázott téglák ismertté vált újabb lelőhelyei: Káptalandomb 11. (LŐVEI: Adatok Győr középkori topográfiájához 9.; későbbi saját kutatásai leleteként csak említi: CSOMORTÁNY – ROZMANN: Építéstörténeti kutatási dokumentáció [18.]); Káptalandomb 13. (CSOMORTÁNY – ROZMANN: Építéstörténeti kutatási dokumentáció [3., 5., 17–18.]).

²⁴ CSOMORTÁNY – ROZMANN: Építéstörténeti kutatási dokumentáció [17., 18.].

²⁵ LŐVEI: Győri téglák 5., 71.; II. tábla (12. sz.).

feltárás során a félgömb jelzetű téglá a sávazott téglákból épült földszinti épületrész alatti pincében került elő, a pince és a földszint időbeli megépítésének logikus sorrendje alapján a félgömb jelzetű téglát is középkori eredetűnek, vagy a sávossal egyidősnek, vagy annál korábbinak kell tekintenünk. A két téglatípus keletkezésének egyidejűségét, avagy a félgömb jelzetű téglák korábbi voltát a további győri épületkutatások egyértelműsíthetik.”²⁶

6. kép
Korai téglák kis korong formájú jelöléssel
a győri Liszt Ferenc u. 1.-ből
(Rajz: Lóvei Pál)

A csatos jelű téglákat a lebontott Bécsi kapu falaiban való előfordulásuk alapján már a 19. században is Miksa császár korára keltezték.²⁷ A Püspökvár tornyának 1980. évi műemléki kutatása alapján a csatos jelű darabokat az 1560-as évek végére, az 1568 körüli időre tettük, míg végül egy a csaton kívül 1568-as évszámot is hordozó téglák a feltételezést igazolta is,²⁸ egyben hitelesítve egy ugyancsak 19. századi híradást, miszerint a karmelita kolostor melletti bástyából 1561-es és 1571-es évszámú (azóta elveszett) téglákat bontottak ki.²⁹ Csatos jelű téglák a várfalak és a Püspökvár falain kívül az 1980-as évek eleji munkálatok során lakóházak – Liszt Ferenc u. 1., Liszt Ferenc u. 22., Kazinczy u. 20. – falaiból is előkerültek.³⁰ Csatos téglák alkotják a Bécsi kapu 12. (ún. Altabak-ház) Király utcai szárnyának pincéjét annak boltozatával együtt, és ezzel egyidős a fölötté húzódó földszint és emelet is (a méretek: 30,5–32×15,5–16,5×7,5–9 cm).³¹ A Bécsi kapu tér 11. északkeleti pincészetek is csatos téglákból épült, fölötté a földszint is vele egyidős.³² Ehhez járul újabban a Bécsi kapu 3. legkorábbi, csekély részlete,³³ valamint a Rákóczi u. 6., ahol a későbbi Magyar Ispita helyén állt lakóházak közül a kelet felé eső egykori pincéjét alkotják csatos és velük egyező méretű, jelöletlen téglák.³⁴

Csatos jelű téglák voltak a legkorábbiak a korszak egyik legnagyobb győri műemléki-várostörténeti veszteségeként a Lépcsőközben és a Sarkantyú közben 1990-ben lebontott épületegyüttesben. Ekkor pusztult el a Sarkantyú köz 13., valamint a Lépcsőköz 2. (falán emléktábla jelölte, hogy itt lakott gyermekkorában

²⁶ CSOMORTÁNY – ROZMANN: Építéstörténeti kutatási dokumentáció [18.].

²⁷ FEHÉR: Győr vármegye és város 418.; SZÁVAY: Győr 110.

²⁸ LÓVEI: Győri téglák v., 3., 69.; XXXIX. tábla (404. sz.).

²⁹ Győri Közlöny 8. (1858) 5. szám, hivatkozik rá: PFANL: A győri vár téglái 280., 282.

³⁰ LÓVEI: Győri téglák 3.; I. tábla (5. sz.).

³¹ LÓVEI: Az Altábak-ház 18.

³² A házat 1990-ben kutattam.

³³ CSOMORTÁNY – GÖMÖRY – ROZMANN: A győri Bécsi kapu tér 3. 297.

³⁴ CSOMORTÁNY – GÖMÖRY – ROZMANN: Győr, Rákóczi u. 6. 10., 11., 12., 13., 16., 19.

7. kép
Kereszttel jelölt téglá a győri
Bécsi kapu tér 11.-ből
(Rajz: Lővei Pál)

Nekem úgy tűnik, hogy a 16. században, Győr török elfoglalása előtt csak jelekkel bélyegzett téglákat használtak – nem érzem elfogadhatónak sem az 1983-as katalógusban még nem szereplő, lelőhely nélkül közölt *AFK* bélyegnek a 16. század utolsó negyedében a várparancsnok, Andreas Teufel Freiherr zu Guntersdorf győri végvidéki főkapitány monogramjaként (Andreas Freiherr Kommandant) való feloldását, sem az *LRH* Révay Lőrinc magyar főkapitány-helyettes monogramjaként (Lorenz Revay Hauptmann) történő olvasatát.³⁷

Keresztes jelű, kisméretű ($25 \times 12 \times 6$ cm) téglákból állnak a Bécsi kapu tér 11. délnyugati sarkát alkotó, a 17. század utolsó harmadára keltezhető egykori lakóházhoz tartozó földszinti falak (7. kép), és két hasonló jellegű ábrázolási típushoz tartozó, kereszttel, illetve más geometrikus jellel ellátott, kisméretű téglák ($24 \times 11,5 \times 5,5$ cm, $25 \times 11,5 \times 6$ cm) (8. kép) voltak ugyanitt – minden bizonnyal másodlagosan felhasználva – a 17. század végi földszinti boltozat fölött feltárt, később elfedett téglapadlóban. Az ugyan-

Blaha Lujza) és 4.³⁵ A Sarkantyú köz 13. és a Lépcsőköz 4. egy-egy falszakaszát agyagba rakott, csatos téglák alkották ($31,5\text{--}32,5 \times 15,5\text{--}16 \times 7\text{--}8$ cm), törött tégladarabokkal együtt. Hasonló technikájú falrakást Győrből nem ismerek máshonnan, de a budai Várnegyedben tapasztaltak alapján³⁶ a törökök által használt technikáról lehet szó, ebben az esetben pedig a korábbi építési anyag 1594 és 1598 közötti újrafelhasználásáról.

8. kép
Bélyeges téglák a győri Bécsi kapu tér 11.-ből
(Rajz: Lővei Pál)

³⁵ Jómagam csak az összedöntött házak falmaradványaiból és boltozatdarabjaiból kibontható téglákat tudtam regisztrálni. A pusztításra némileg eufemisztikus módon történő utalás, a területen 1994-ben felépült szálloda kapcsán: „Megnyugtatóan alakult a Sarkantyú köz sorsa is: a ‘felsőbb parancsra’ letarolt váralja kiüresedett területén, a korábbi, történeti építési vonalon szálloda és irodaház épült.” (WINKLER: A győri történeti belváros 238.) Az emléktáblát 1927-ben állították [Ujság 3., 230. sz. (1927. október 11.). 11.], még a helyén mutatja: JENEI – KOPPÁNY: Győr 62. kép.

³⁶ Erre Gerő Győző volt szíves felhívni a figyelmemet, még székesfehérvári leleteim kapcsán.

³⁷ KINCSES: Győri várkapitányok 88.; 33. kép.

ezen épület északi szárnyába befoglalt, fentebb már említett, a 16. század második felében emelt, földszintes kis ház fölötti emelet falait Don Luigi Marchese de Gonzaga győri végvidéki főkapitány,³⁸ egyben a győri vár kapitánya *DLMDG* / 1658 jelű téglái – a korábban már ismert típus³⁹ más formából származó változatai (9. kép) – alkotják. Mellette az északi szárny keleti vége alig egy évtizeddel később, Raimund Graf von Montecuccoli főkapitány már ismert *RGVM* / 1666,⁴⁰ és az 1983-as katalógusban még nem dokumentált *RGVM* / 1668 bélyegű tégláiból⁴¹ (30–31×15–15,5×6–7 cm) épült. A már eddig is sok helyről tudott *RGVM* / 1669 bélyeg⁴² előkerült a Dunakapu tér 5. alatti lakóházból is,⁴³ valamint a Káptalándomb 13.-ból,⁴⁴ a több változatban is előforduló *RGVM* / 1676⁴⁵ (30×15–16×7 cm) pedig a Sarkantyú köz 13.-ból. Montecuccoli a katalógusban nem szereplő, *IGVM* / 1661 bélyegét közelebből nem meghatározott győri lelőhelyről közölték.⁴⁶ *DLMDG* / 1658 jelű téгла ismert a Pannonhalma mellett fekvő Pázmándfaluból is.⁴⁷

Az 1983-as katalógusban nem szereplő, *GZM* / 1648 bélyegű padlótéglát közölt, közelebből nem meghatározott lelőhelyről Pesti Szabolcs.⁴⁸ Hasonló felíratú falazótéglák kerültek elő a Káptalándomb 13. műemléki kutatása során, keltezve a földszintes, középkori épületmag emeletessé történő, a házban 1648-as évszámú építési táblával is igazolt kiépítését.⁴⁹ Philipp Graf von Mansfeld főkapitány *GVM* / 1651 bélyegű téglája⁵⁰ keltezi a Bécsi kapu 3. egykori kápolnáját.⁵¹ Úgy tűnik, hogy a Sarkantyú köz 13.-ban talált *GZAGEI* / 1669 jelölésű téгла (32,5×16,5×6,5

9. kép

Don Luigi Marchese de Gonzaga
győri végvidéki főkapitány *DLMDG* / 1658 jelű
téglája a győri Bécsi kapu tér 11.-ből

(Rajz: Lővei Pál)

³⁸ A monogramok feloldása szempontjából fontos 17. századi győri főkapitányok és helyetteseik jegyzéke: PÁLFFY: Kerületi és végvidéki főkapitányok 277–278.

³⁹ LŐVEI: Győri téglák 12.; V. tábla (42. sz.).

⁴⁰ Kisebb és nagyobb méretben, valamint padlástéglaként is ismert: LŐVEI: Győri téglák 13.; V. tábla (47–49. sz.).

⁴¹ Hasonló darab, lelőhely közlése nélkül: BENCZE: Dr. Bedy Vince 8. kép.

⁴² LŐVEI: Győri téglák 13–14.; V–VI. tábla (51. sz.).

⁴³ LŐVEI: Győr, Dunakapu tér 5.

⁴⁴ CSOMORTÁNY – ROZMANN: Építéstörténeti kutatási dokumentáció [4, 11, 12, 17, 19.]; 6, 19. kép.

⁴⁵ LŐVEI: Győri téglák 14–15.; VI. tábla (57.a-d/, 58. sz.).

⁴⁶ BENCZE: Dr. Bedy Vince 7. kép.

⁴⁷ HERCZIG: Várkapitányok monogramos téglái I. 6. kép.

⁴⁸ PESTI: Mansfeld győri várkapitányok 17–18. kép.

⁴⁹ CSOMORTÁNY – ROZMANN: Építéstörténeti kutatási dokumentáció [13, 18.]

⁵⁰ LŐVEI: Győri téglák 11.; IV. tábla (34. sz.); PESTI: Mansfeld győri várkapitányok 10. kép.

⁵¹ CSOMORTÁNY – GÖMÖRY – ROZMANN: A győri Bécsi kapu tér 3. 297.

cm) Szécsényi György kalocsai érsek, győri püspök monogramját (Georgius Zechenyi Archiepiscopus Colocensis Episcopus Iauriensis) hordozza.⁵² Lelőhely nélkül közölte Szűcs István Szécsényi György *GSEI / 1666* jelű (Georgius Szechenyi Episcopus Iauriensis) tégláját.⁵³

Siegbert General [de] Infanterie Von Heister várkapitány *SGGVH / 1713* jelű téglája⁵⁴ a Jedlik Ányos u. 3. – Dunakapu tér 1. – Káposztás köz 4. alatti ún. Radics-házban,⁵⁵ az *SGGVH / 1715* a Dunakapu tér 7.-ben,⁵⁶ a *[SGG]VH / 1717* (30×14,5×6 cm) jelölésű⁵⁷ pedig a Sarkantyú köz 13.-ban került elő.

A 16. századi északi szárnyon kívül a Bécsi kapu tér 12. alatti teljes mai épület reprezentatív kiépítését, a külső és belső stukkódísszel együtt Gundaker General Cavallerie von Althan várkapitány *GGCVA / 1721*, *GGCVA / 1722*, *GGCVA / 1724* bélyegű téglái⁵⁸ keltezik az 1720-as évek első felére-közepére.⁵⁹ A Király utca torkolatának túlsó oldalán, a Bécsi kapu tér 11.-ben *GGCVA / 1722*, *GGCVA / 1724*, *GGCVA / 1727*, *GGCVA / 1729* (30×14×6,5 cm) jelű darabok⁶⁰ kerültek elő. A *GGCVA / 1724* ismert az úJVárosi Kossuth u. 32.-ből is,⁶¹ a Kossuth u. 34.-ben pedig olvashatatlan végű évszámmal – *GGCVA / 17??* – jelent meg ez a monogram.⁶² A Dunakapu tér 7.-ből *GGCVA / 1731* bélyegű darabokat bontottak ki.⁶³ *GGCVA / 1734*⁶⁴ (29×14×7 cm) volt a Lépcsőköz 2.-ben és a Lépcsőköz 4.-ben, *GGVA / 1737*⁶⁵ (29,5×15×7 cm) pedig a Sarkantyú köz 13.-ban, továbbá a Bécsi kapu tér 3.-ban.⁶⁶ A katalógusban nem szereplő formájú vagy évszámú a *GGCVA / 1723* padló téglá, a *G.G.C.V.A / .1.7.2.8.*, a *G.G.C.V.A / .1.7.3.1.*, a *GGCVA / 1736* és a *GGCVA / 1739* bélyeg különböző magángyűjteményekben.⁶⁷

Ebből az időszakból való az *17C.VI.33* bélyegű téglá (29×15×6,5-7 cm) a Sarkantyú köz 13.-ból. (10. kép) 1735-ös évszámmal Szűcs István közölt hasonló téglát.⁶⁸ A monogram feloldásaként a *Carolus VI*, VI. Károly császár (III. Károly

⁵² SZÜCS: Ízelítő Győr tégláiból 13. kép; SZÜCS: Gondolatok a győri püspöki téglákról 24.; 13–14. kép.

⁵³ SZÜCS: Gondolatok a győri püspöki téglákról 24.; 10–11. kép; pannonhalmi lelőhelyről is: uo. 12. kép.

⁵⁴ LÓVEI: Győri téglák 18.; VIII. tábla (76. sz.).

⁵⁵ CSOMORTÁNY – GÖMÖRY – ROZMANN: Győr, Jedlik Ányos u. 3. 11.

⁵⁶ CSOMORTÁNY – GÖMÖRY – ROZMANN: Győr, Duna kapu tér 7. 10.

⁵⁷ LÓVEI: Győri téglák 19.; VIII. tábla (82. sz.).

⁵⁸ LÓVEI: Győri téglák 20.; IX. tábla (87–88., 91. sz.).

⁵⁹ LÓVEI: Az Altak-ház 22.

⁶⁰ LÓVEI: Győri téglák 20., 21., 22.; IX–X. tábla (88., 91., 96–97., 99. sz.).

⁶¹ GÖMÖRY – CSOMORTÁNY – ROZMANN: Győr, Kossuth utca 32. 10., 12.

⁶² GÖMÖRY – CSOMORTÁNY – ROZMANN: Győr, Kossuth utca 34. 10., 24.

⁶³ CSOMORTÁNY – GÖMÖRY – ROZMANN: Győr, Duna kapu tér 7. 9.

⁶⁴ LÓVEI: Győri téglák 22.; X. tábla (105. sz.).

⁶⁵ LÓVEI: Győri téglák 23.; X. tábla (109. sz.).

⁶⁶ CSOMORTÁNY – GÖMÖRY – ROZMANN: A győri Bécsi kapu tér 3. 298.

⁶⁷ KINCSES: Graf von Althan 18., 21–22., 28., 31., 40. kép; HERCZIG: Várkapitányok monogramos téglái II. 6. kép; STIER: Téglakiállítás.

⁶⁸ SZÜCS: Ízelítő Győr tégláiból 24. kép.

10. kép
VI. Károly császár (III. Károly magyar király)
17C.VI.33 bélyegű téglája a győri
Sarkantyú köz 13.-ból
(Rajz: Lővei Pál)

magyar király) adódik. A közepén, a V felett látható korona vízszintes talp fölé háromkaréjos alakítású, a középsőn kereszttel: arányait tekintve emlékeztet a császári koronára. A győri téglák között Heister és Althan várkapitány tégláinak egy részén jelenik meg korona, egy lapos, négy-öt pici nyúlvánnyal egyszerű főnemesi abroncskoronát imitálva, míg Badeni Lajos várkapitány *LMLVB* vagy *L* bélyegű tégláin az enyhén ívelt vagy egyenes abroncsú, stilizált koronát négy, egy esetben az ovális abroncsú koronát hat vonalka – („liliom”-)nyúlvány – között körre állított kereszt alkotja. Az *LMLVB* monogramban az első *L* a *Landherr* rövidítése,⁶⁹ Lajos őrgróf ugyanis Baden szuverén uralkodója volt, talán erre utal koronáján a kereszt. VI. Károly egyébként 1715. április 13-án kiadott patensében minden Bécsben és környékén működő tégláégetőre kötelezően megismételte, egyben pontosította és kiegészítette I. Lipót 1686. szeptember 6-i, a téglák méretét és árát szabályozó törvényét (*kaiserliche Ziegelpatent*).⁷⁰ A magyarországi téglabélyegek között nem Károlyé lenne az egyetlen uralkodói monogram, Mária Terézia az évszám két-két számjegye közé írt *MT* betűivel jelzett tégláit az 1740-es évek második felében, az 1750-es évek elején gyártotta Budán a kamarai tégláégető.⁷¹

17A43 bélyegű téglá került elő az újvárosi Kossuth u. 34.-ből,⁷² 17A45 és 17A47 bélyegű falazó- és 17A45 jelű boltozati téglá (11. kép) az egykori Aranybárány fogadó Kossuth u. 28. alatti épületéből (másodlagos felhasználásból),⁷³ 17A46 (28,5×14×6 cm) és 17A47 (29,5×14×7,5 cm) bélyegű a Sarkantyú

magyar király) adódik. A közepén, a V felett látható korona vízszintes talp fölé háromkaréjos alakítású, a középsőn kereszttel: arányait tekintve emlékeztet a császári koronára. A győri téglák között Heister és Althan várkapitány tégláinak egy részén jelenik meg korona, egy lapos, négy-öt pici nyúlvánnyal egyszerű főnemesi abroncskoronát imitálva, míg Badeni Lajos várkapitány *LMLVB* vagy *L* bélyegű tégláin az enyhén ívelt vagy egyenes abroncsú, stilizált koronát négy, egy esetben az ovális abroncsú koronát hat vonalka – („liliom”-)nyúlvány – között körre állított kereszt alkotja. Az *LMLVB* monogramban az első *L* a *Landherr* rövidítése,⁶⁹ Lajos őrgróf ugyanis Baden szuverén uralkodója volt, talán erre utal koronáján a kereszt. VI. Károly egyébként 1715. április 13-án kiadott patensében minden Bécsben és környékén működő tégláégetőre kötelezően megismételte, egyben pontosította és kiegészítette I. Lipót 1686. szeptember 6-i, a téglák méretét és árát szabályozó törvényét (*kaiserliche Ziegelpatent*).⁷⁰ A magyarországi téglabélyegek között nem Károlyé lenne az egyetlen uralkodói monogram, Mária Terézia az évszám két-két számjegye közé írt *MT* betűivel jelzett tégláit az 1740-es évek második felében, az 1750-es évek elején gyártotta Budán a kamarai tégláégető.⁷¹

11. kép
Gundaker von Althan győri főkapitány
17A45 jelű boltozati téglája a Győr-újvárosi
Kossuth u. 28.-ból
(Fotó: Csomortány Levente)

⁶⁹ PFANNL: A győri vár téglái 286.; LŐVEI: Győri téglák 57., 75.; XXXII. tábla (332., 334. sz.), XLIII. tábla (421–422. sz.).

⁷⁰ MERK: *Zwei Pioniere* 14.; IGLAUER: *Ziegel* 7–8.; LŐVEI: *Adatok a magyarországi téglagyártás* 228.

⁷¹ FODOR – LŐVEI – PUSZTAI: *Magyarországi bélyeges téglák* 52. kat. sz.; LŐVEI: *Adatok a magyarországi téglagyártás* 235.

⁷² GÖMÖRY – CSOMORTÁNY – ROZMANN: *Győr, Kossuth utca 34. 7.*

⁷³ CSOMORTÁNY: *Győr, Kossuth utca 28. 3.; 33. kép.*

12. kép
Althan Mihály Károly váci püspök
(1734–1756) címere a váci volt
piarista templom főhomlokzatán
(Fotó: Lővei Pál)

13. kép
Althan Mihály Károly váci püspök
(1734–1756) címere a váci
Szentháromság-oszlopon
(Fotó: Lővei Pál)

köz 13.-ban.⁷⁴ Ezeket az A monogramokat Horváth Lajos feltételelesen Althan várkapitányhoz kötötte, magam a győri káptalan egyébként 1778–1781-ből ismert, abdai téglaegetőjével kapcsoltam – ugyancsak feltételelesen – össze.⁷⁵ A „Pecsetes téglá adatbázis” számomra ismeretlen posztolója a tükrös 5-tel jelölt 17A45 bélyegű téglával kapcsolatban jegyezte meg, hogy az ilyesfajta téglákon látható, a bal oldali szárát félkörívvel megtörő, felül vízszintes „kalappal” lezárt, különleges A betű kapcsán egy cseh téglagyűjtő hívta fel a figyelmét arra, hogy ugyanilyen A téglajelet használt az Althan család morvaországi birtokain.⁷⁶ Ez az analógia nem jutott eszembe, de teljes mértékben elfogadható: ez a speciális A-forma egyenesen az Althanok címeréből⁷⁷ (12–13. kép) – címeradományuk szerint

⁷⁴ Ilyen falazótéglák 1743–1747 között minden évből ismertek voltak már eddig is, 1746-ból pedig padlótégla és boltozati téglák is: LŐVEI: Győri téglák 24., 25., 26., 71.; XI–XII. tábla (118., 120., 124–125., 127–128., 131., 409. sz.).

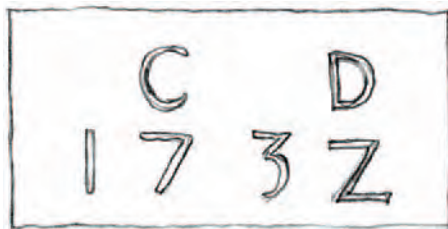
⁷⁵ LŐVEI: Adatok a magyarországi téglagyártás 234.; a feltevést átvette: HERCZIG: Az Abdai Káptalan téglabélyegei.

⁷⁶ <https://www.facebook.com/pecsetes/posts/1349426721854190:0> [2018. augusztus 7., letöltés: 2020.03.28.]

⁷⁷ Pl. öntöttvas Althan-címer a csáktornyai vár falán (az uradalmat 1719-ben királyi adományként nyerte el Johann Michael Althan gróf): KOPPÁNY: Kiegészítő adatok 11.; 3. kép; Althan Mihály Frigyes váci püspök (1718–1734) és unokaöccse, Althan Mihály Károly váci püspök (1734–1756) címereiről: PANDULA: A „váci” Althanok.

„gótikus A betű”⁷⁸ – kerülhetett a morva-országi és a győri téglákra is. Győrben a korábbi GGCVA-s monogram és az új A-s 1743-ban és 1744-ben átfedésben van egymással, ezzel együtt valószínű, hogy a változás valóban összefügghetett Győr 1743. évi, szabad királyi város rangra emelésével.

Az 1983-as téglakatalógusba a múzeum gyűjteményi darabja alapján került be egy C.⁺D / 1718 bélyegű tégl.⁷⁹ Újabbán a Rákóczi u. 6. alatti Magyar

14. kép

A karmeliták CD / 1732 betűjelével ellátott téglá a győri Magyar Ispita templomának szentélyfalából
(Rajz: Lővei Pál)

Ispita nyugati pincerészeiben C. + D. / 1732 (30,5 × 15,5 cm) jelzésű téglák kerültek elő a falakból,⁸⁰ ráadásul már korábban az Ispita temploma szentélyének földszinti szakaszából is hasonló, CD / 1732 feliratú darabok (30,5–31 × 15–15,5 × 6,5–7 cm) (14. kép) bukkantak elő,⁸¹ jól megfelelve a templom 1735-ös felszentelési dátumának.⁸² Stier László a bélyeg C.⁺D / 1715 változata kapcsán, rám hivatkozva, a betűk Carmelitae Discalceati (sarutlan karmeliták) feloldását közölte.⁸³ A feloldást – már a katalógus lezárását követően – nyilván az tette lehetővé, hogy ilyen téglák kerültek elő az 1980-as években a győri karmelita kolostor helyreállítása során.⁸⁴

Győri, de közelebbi lelőhely nélküli közlésből ismert Zichy Ferenc győri püspök CZEI / 1744 (Comes Zichy Episcopus Iauriensis),⁸⁵ valamint a többnyire kusza írású 1775 / CIZEI, GIZEI / 1779 és 1781 / GIZEI,⁸⁶ továbbá utóda, Fengler József Keresztély püspök CIFEI / 1789 (Christianus Iosephus Fengler Episcopus Iauriensis) jelzésű téglája.⁸⁷

LRCI / 1755 bélyegű téglá került elő az úJVárosi Kossuth u. 34.-ben.⁸⁸ (15. kép) A monogram feloldása Horváth Lajos felismerése alapján Győr szabad királyi

⁷⁸ 1610-ben elnyert grófi címerük „vörös pajzsot szelő ezüst pólyában lebegő gótikus A betű”: PANDULA: A „váci” Althanok 121–122.

⁷⁹ LŐVEI: Győri téglák 19.; VIII. tábla (83. sz.).

⁸⁰ CSOMORTÁNY – GÖMÖRY – ROZMANN: Győr, Rákóczi u. 6. 8., 16., 17.

⁸¹ 1990. évi megfigyelésem.

⁸² JENEI – KOPPÁNY: Győr 124.

⁸³ STIER: Téglakiállítás 3. kép.

⁸⁴ Az épület műemléki kutatását Dávid Ferenc végezte.

⁸⁵ 1746-os évszámmal, valamint CFZEI / 1776 felirattal: LŐVEI: Győri téglák 26., 31.; XII., XVI. tábla (129., 170. sz.).

⁸⁶ SZÜCS: Gondolatok a győri püspöki téglákról 25.; 15., 18–20., 22. kép; más évszámokkal Lébényből és Tárnokrétiből is: uo. 16–17., 21. kép; BENCZE: Dr. Bedy Vince 4–5. kép.

⁸⁷ SZÜCS: Gondolatok a győri püspöki téglákról 25.; 23. kép.

⁸⁸ GÖMÖRY – CSOMORTÁNY – ROZMANN: Győr, Kossuth utca 34. 18., 24.; 11. kép – az évszám utolsó számjegyét nem oldották fel, de a téglakatalógus alapján egyértelműnek tartom az 5-öst: LŐVEI: Győri téglák 28.; XIII. tábla (143. sz.).

15. kép
LRCI / 1755 bélyegű téglá
a Győr-újvárosi Kossuth u. 34.-ből
(Fotó: Csomortány Levente – Gömöry Judit – Rozmann Viktor)

16. kép
1711-es évszámú téglá a győri Bástya u.
és Vörösmarty u. sarkáról
(Fotó: Herczig Béla)

17. kép
1715-es évszámú téglá a győri
Káptalandomb 14.-ből
(Fotó: Herczig Béla)

18. kép
1731-es évszámú téglá a győri
Káptalandomb 14.-ből
(Fotó: Herczig Béla)

városé: Liber Regia Civitas Iauriensis.⁸⁹ Győr 1743-ban kapta meg a szabad királyi városi rangot, ettől kezdve a városi jog részét képező téglaegetési jog⁹⁰ alapján mindenképpen létesíthetett városi téglaegetőt. Ezzel a jogával a város élt is, az 1754-es, 1755-ös, 1756-os, 1759-es, 1760-as, 1762-es évszámú LRCI monogramos téglákon⁹¹ kívül az 1768–1794 közötti, majd 1805-ös városi téglaszámadások⁹² világosan mutatják. A győri téglaegető üzemeléséről azonban már 1736–1741 között is vannak írott források.⁹³ A városi téglaegető(k) termékeivel azonosíthatók a pusztán évszámmal jelölt téglák, amelyek a téglakatalógusban 1715-től 1815-ig sorakoznak. Az újabb kutatások sok eddig is ismert, de több eddig elő nem forduló évszámmal is jelölt téglát hoztak napvilágra. 1711-ből a Bástya u. és Vörösmarty u. sarkán (16. kép),⁹⁴ 1715-ből (17. kép) és 1731-ből (18. kép) a Káptalandomb 14. felújításakor,⁹⁵ 1715-

⁸⁹ HORVÁTH: Győri téglák I. 26.

⁹⁰ KÁLLAY: Szabad királyi városok 63–64.

⁹¹ LŐVEI: Győri téglák 27., 28., 29., 72.; XII–XIV, XLI. tábla (138., 143–144., 147–148., 152. sz.).

⁹² LŐVEI: Győri téglák xxxv., xxxvii–xxxviii.; LŐVEI: Adatok a magyarországi téglagyártás 229.

⁹³ KÁLLAY: Szabad királyi városok 63–64.

⁹⁴ Herczig Béla gyűjtése.

⁹⁵ Herczig Béla gyűjtése.

ből (29,5×14×7 cm), 1748-ból (29,5×14,5×7 cm) és 1749-ből (24×12×5,5 és 29,5×14,5×5,5 cm) a Sarkantyú köz 13.-ból, 172?-ből a Rákóczi u. 6.-ból,⁹⁶ az 1749-es kis méret előfordult a Lépcsőköz 4.-ben is, 1749-es boltozati téglá (25,5×21,5×5,5 cm), 1751-es falazó- és 1757-es boltozati téglá a Bécsi kapu tér 11.-ben, 1759-es a a Kossuth u. 15.-ben.⁹⁷ A katalógusban szereplőhöz képest más beosztású, 1716-os (19. kép) és egy eddig ismeretlen, 1719-es boltozati téglá (20. kép) is szerepel Herczig Béla gyűjteményében.

A városi számadások szerint 1768 és 1770 között 347.300 darab falazó-, 25.900 boltozati-, 4600 kéménytéglt és 30.820 cserepet szállítottak a városháza építkezésére, ez az 1745–1747-ben emelt, Rákóczi utcai „régí” városháza Teleki László u. 10. alatti hátsó szárnyának emelését jelentette – ennek jól megfelel, hogy a pincétől a padlásig egységes építésű ház falaiból kibontott téglákon 1766-os, 1768-as, 1770-es évszámok voltak.⁹⁸

1770-es téglá került elő a Kossuth u. 28.-ból,⁹⁹ 1777-es és 1798-as a Jedlik Ányos utcai Radics-házból,¹⁰⁰ 1780-as (29,5×15×7 cm) a Lépcsőköz 2.-ből, 1781-es és 1786-os a Dunakapu tér 5.-ben,¹⁰¹ 1785-ös (29,5×14,5–15×7 cm), 1790-es a Bécsi kapu tér 11.-ben, 1791-es (29,5×15×6 cm) a Sarkantyú köz 13.-ból, 1790-es és 1791-es falazó-, valamint az évszámát tekintve is újdonság, 1792-es rézselt párkánytégla, továbbá 1805-ös padlótegla a Bécsi kapu 3.-ból,¹⁰² 1793-as (22,5×13×6 cm) darab a Sarkantyú köz 13.-ban és a Lépcsőköz 4.-ben, 1796-os (30,5×14,5×6,5 cm) a Bécsi kapu tér 11.-ben.

19. kép
1716-os évszámú győri téglá
Herczig Béla gyűjteményében
(Fotó: Herczig Béla)

20. kép
1719-es évszámú győri boltozati téglá
Herczig Béla gyűjteményében
(Fotó: Herczig Béla)

⁹⁶ CSOMORTÁNY – GÖMÖRY – ROZMANN: Győr, Rákóczi u. 6. 11.

⁹⁷ CSOMORTÁNY – GÖMÖRY – ROZMANN: Győr, Kossuth utca 15. 30.

⁹⁸ NAGY: Gorkij utca 10. 48.

⁹⁹ CSOMORTÁNY: Győr, Kossuth utca 28. 3.

¹⁰⁰ CSOMORTÁNY – GÖMÖRY – ROZMANN: Győr, Jedlik Ányos u. 3. 11.

¹⁰¹ LÓVEI: Győr, Duna kapu tér 5.

¹⁰² CSOMORTÁNY – GÖMÖRY – ROZMANN: A győri Bécsi kapu tér 3. 297., 298., 299., 300.

Egész sor, az 1983-as katalógusban még nem szereplő, évszámos győri téglát közölt közelebbi lelőhely nélkül Szűcs István: 1725, 1742 és 1746 (Abdáról), 1752, 1755 új változata, 1757 padlótégla, 1771 (Tényőrről), 1772, 1776 padlótégla, 1792, 1794, 1810 padlótégla, 1834 padlótégla, 1838, 1839, 1856 tükrös, 1857.¹⁰³

18CV36 jelzésű téglák,¹⁰⁴ valamint bizonytalanul olvasható, de mindenképpen ismeretlen, 18ZI43? bélyegű darabok bukkantak fel a Kossuth u. 28.-ban.¹⁰⁵ CV / 1839 bélyegű darabok¹⁰⁶ Bécsi kapu tér 3.-ban történő előfordulása kapcsán újabban felvetődött, hogy bár valójában mindig C betű szerepel rajtuk, nem lehet-e mégis G-ről szó, Győr Város rövidítéseként.¹⁰⁷

Zalka János győri püspök ZJ, illetve ZJ 1869 jelzésű téglái nem szerepeltek az 1983-as katalógusban, ahogy a talán Vilt József Ignác győri püspök monogramjának tartható WJ és JW sem.¹⁰⁸

Már a magántulajdonú téglagyárak korát jelzik a HittnerJa / 1869 jelű téglák¹⁰⁹ a Sarkantyú köz 13.-ban, a Brandtner-testvérek B jelű téglája¹¹⁰ a Bécsi kapu tér 11.-ben, valamint a Győri Körkemence Társaság GKT bélyege¹¹¹ a Kossuth u. 28.-ban,¹¹² a Kossuth u. 34.-ben,¹¹³ valamint a Bécsi kapu tér 11.-ben.

Egy eddig csak töredékesen ismert, domború betűs BII jelűnek tartott téglá BU olvasatúnak bizonyult¹¹⁴ (29×14,5×7 cm) a Sarkantyú köz 13. ép darabja alapján (21. kép) – a monogram feloldása az Amadé család birtokát jelentő Bósi Uradalom.¹¹⁵ Újdonság a C betűs téglá a Kossuth u. 34.-ből.¹¹⁶ A Kossuth u. 28.-

21. kép

BU jelzésű téglá a győri Sarkantyú köz 13.-ból
(Rajz: Lővei Pál)

¹⁰³ SZÜCS: Győr (csak) évszámos téglái 3., 6–7., 15., 20–21., 36–38., 46., 71., 75., 113., 118–120., 122–123. kép.

¹⁰⁴ LŐVEI: Győri téglák 73.; XXII. tábla (226. sz.).

¹⁰⁵ CSOMORTÁNY: Győr, Kossuth utca 28. 7.

¹⁰⁶ LŐVEI: Győri téglák 38.; XXII. tábla (230–231. sz.).

¹⁰⁷ CSOMORTÁNY – GÖMÖRY – ROZMANN: A győri Bécsi kapu tér 3. 300., 305. (45. jegyzet); vö.: SZÜCS: Gondolatok a győri püspöki téglákról 26.

¹⁰⁸ Közelebbi lelőhelyüket nem közölte: SZÜCS: Gondolatok a győri püspöki téglákról 26–27.; 26–30. kép.

¹⁰⁹ LŐVEI: Győri téglák XXVII., 40.; XXIII–XXIV. tábla (248. sz.).

¹¹⁰ LŐVEI: Győri téglák XXVI–XXVII., 42–43.; XXIV. tábla (255–257. sz.).

¹¹¹ LŐVEI: Győri téglák XXVIII., 49., 73.; XXVII. tábla (288. sz.).

¹¹² CSOMORTÁNY: Győr, Kossuth utca 28. 8., 9.; 34. kép

¹¹³ GÖMÖRY – CSOMORTÁNY – ROZMANN: Győr, Kossuth utca 34. 12., 24.

¹¹⁴ LŐVEI: Győri téglák 43.; XXV. tábla (258. sz.).

¹¹⁵ BARTALOS – NAGY: Téglakészítés 96.; 40. kép; továbbá számos, más betűtípusú, Bósról származó, BU jelű téglá: 36–39., 41–45. kép.

¹¹⁶ GÖMÖRY – CSOMORTÁNY – ROZMANN: Győr, Kossuth utca 34. 6., 7.

22. kép
CZ jelzésű téglá a Győr-újívárosi Kossuth u. 28.-ból
(Fotó: Csomortány Levente)

23. kép
Tégla Daniel Müller (Miller) győri német
főkapitány-helyettes DM oL monogramjával
(Rajz: Lővei Pál)

ban talált CZ téglabélyeg¹¹⁷ (22. kép) szabályosabb képet mutat és egyik betűje sem tükrös, ellentétben az eddig ismert változatokkal.¹¹⁸

A tükrösen fordított DM oL bélyegű téglákat¹¹⁹ (23. kép) a Bécsi kapu tér 11.-ben együtt használták Luigi Gonzaga már említett, DLMdG / 1658 jelű tégláival. A Philipp Graf von Mansfeld és Luigi Gonzaga győri végvidéki főkapitánysága közötti „interregnum” idején, 1657 áprilisa és 1658 eleje között Esterházy János magyar és Daniel Müller (Miller) német főkapitány-helyettesek látták el a feladatokat,¹²⁰ így a betűk minden valószínűség szerint Daniel Müller monogramját foglalják magukba: Daniel Müller Oberst Lieutenant.¹²¹ (A múzeum gyűjteményében egy ugyancsak tükrös feliratozású téglán a többi betűvel azonos méretű O, valamint egy más típusú L található,

amelyet a katalógusban J-ként közöltem:¹²² DMOJ – ez mindenképpen a fenti téglá egy változatának, és a J valóban L-nek tekinthető.) Főkapitány-helyettes jelzésével egyébként már eddig is ismert volt győri téglá, a Zichy (I.) Pál (Paulus Zichy) monogramjával jelölt PZ / 1646 és PZ / 1654, valamint a (II.) Pál betűit hordozó P Z / 1676 és P Z / 1678 jelzésűek¹²³ – a legkorábbi a múzeumi gyűjteményből ismert, a további három a Liszt Ferenc u. 20. alatti Zichy-palotából, további 1678-as a Püspökvár tornya előtti ásatásból is,¹²⁴ jelezve, hogy nem kizárólag magánhasználatra, hanem katonai építkezéshez is használatban lehettek. Zichy

¹¹⁷ CSOMORTÁNY: Győr, Kossuth utca 28. 4., 6. ; 32. kép.

¹¹⁸ LŐVEI: Győri téglák 45.; XXV. tábla (268–269. sz.).

¹¹⁹ LŐVEI: Győri téglák 73.; XLII. tábla (415. sz.).

¹²⁰ PÁLFFY: Kerületi és végvidéki főkapitányok 277. Esterházy Pál egyébként 1655–1690 között, Daniel Müller 1654–1685 között volt főkapitány-helyettes: uo. 278.

¹²¹ Ezt már felismerte: SZÜCS: Gondolatok a győri püspöki téglákról 27.; 31–32. kép.

¹²² LŐVEI: Győri téglák 55.; XXXI. tábla (324. sz.); talán ugyanilyen feliratú, de nem tükrös téglához tartozhatott egy ?MOL feliratú, a Liszt Ferenc u. 10.-ben 17. század vége előttinek bizonyult darab: uo. 59.; XXXIII. tábla (344. sz.).

¹²³ Zichy (I.) Pál és unokája, (II.) Pál is betöltötte a főkapitány-helyettesi posztot, 1626–1638, illetve 1680–1681 között: PÁLFFY: Kerületi és végvidéki főkapitányok 278.

¹²⁴ LŐVEI: Győri téglák 10., 11., 15., 16.; IV., VI–VII. tábla (30., 38., 59–60., 62–63. sz.); SOMORJAY: Győr Zichy-palota [2.]

(I.) Pál fia, (II.) Pál apja, Zichy István is betöltötte a főkapitány-helyettesi posztot, ahogy ifj. Zichy István is.¹²⁵ A téglakatalógusban még feloldás nélkül leírt, Liszt Ferenc u. 11.-es és 20.-as lelőhelyű, a Zichy-palotában PZ / 1676-os darabokkal együtt használt téglakon szereplő SZ jelzés¹²⁶ Végh Zoltán meghatározása alapján minden bizonnyal (az idősebb) Zichy Istvánt (Stephanus Zichy) rejti.¹²⁷

A Radics-ház Jedlik Ányos utcai részének déli szakasza az onnan kiemelt FZL (Fürst zu Liechtenstein = Maximilian von Liechtenstein Győr végvidéki főkapitány) jelű téglák¹²⁸ alapján 1638 és 1643 között épülhetett.¹²⁹ A téгла ismert a Pannonthalma mellett fekvő Pázmándfaluból is.¹³⁰ A Bécsi kapu tér 11.-ben előkerült GZM bélyeggel kapcsolatban korábban Wolf Graf von Mansfeld főkapitány (1633–1638) személye is felmerült,¹³¹ a Bécsi kapu tér 3. egykori kápolnájában azonban egyértelműen Philipp Graf von Mansfeld főkapitány GVM/ 1651 jelű tégláival egyszerre használták.¹³² Hans Preiner (Breuner) főkapitány HP jele (tükrösen fordított változatban is)¹³³ (24×12–12,5×6–6,5 cm, 30×14,5–15×6,5–7 cm) a Lépcső köz 4.-ben 1606–1633 közötti építkezésre utal. A Püspökvárban a palota déli szárnyának meghosszabbítását a 17. század első harmadára keltezik a falakat alkotó, HP jelű téglák.¹³⁴ H betűből növev kereszt¹³⁵ került elő a Bécsi kapu tér 11.-ben.

A Káptalandomb 13.-ban GK bélyegű téglák¹³⁶ az épülethez utólag hozzáépített, mai lépcsőház emelését a 19. század első felére helyezik.¹³⁷ Mivel a bélyeget a Liszt Ferenc u. 10.-ben az 1846 körüli kiépítés keltezte, és azonos monogram 1831-es, 1833-as, 1838-as, 1846-os évszámokkal is ismert volt, a katalógusban Golk Károly tégláégető-bérlőhöz kötöttem a betűket, de még a pótlások között helyesbítettem, miszerint a téglaszámadások feltárt adataiban szereplő, a városi tégláégetőt bérlő személy nem Golk, hanem Folk Károly volt.¹³⁸

A Rákóczi u. 6.-ból származó IIS vagy IIZ (tükrös) téгла¹³⁹ megerősíti a korábban már ismert hasonló téгла ugyancsak Rákóczi utcai eredetét.¹⁴⁰ A Kossuth

¹²⁵ 1646–1655, illetve 1691–1699 között: PÁLFFY: Kerületi és végvidéki főkapitányok 278.

¹²⁶ LŐVEI: Győri téglák 64–65.; XXXVI–XXXVII. tábla (381–383. sz.).

¹²⁷ VÉGH: Zichy István 7–9. kép; a monogram más formálású változatai, Győrből nem ismert, 1651 és 1656 közötti évszámokkal is, Lébényben kerültek elő: 1–6., illetve 10–18. kép.

¹²⁸ LŐVEI: Győri téglák 47.; XXVI. tábla (278–280. sz.).

¹²⁹ CSOMORTÁNY – GÖMÖRY – ROZMANN: Győr, Jedlik Ányos u. 3. 11.

¹³⁰ HERCZIG: Várkapitányok monogramos téglái I. 3. kép.

¹³¹ LŐVEI: Győri téglák 50., 73.; XXVIII. tábla (294–295. sz.).

¹³² CSOMORTÁNY – GÖMÖRY – ROZMANN: A győri Bécsi kapu tér 3. 297., 298., 304. (19. jegyzet).

¹³³ LŐVEI: Győri téglák 52–53, 74.; XXIX–XXX. tábla (302–306. sz.).

¹³⁴ LÁSZLÓ: A győri Püspökvár 111. (49. jegyzet).

¹³⁵ LŐVEI: Győri téglák 51.; XXVIII. tábla (297. sz.).

¹³⁶ LŐVEI: Győri téglák 48., 73.; XXVII. tábla (284–285. sz.).

¹³⁷ CSOMORTÁNY – ROZMANN: Építéstörténeti kutatási dokumentáció [13., 18., 20.].

¹³⁸ LŐVEI: Győri téglák xvi, 37., 38., 68., 72.; XXVII. tábla (221–223., 225., 227–228. sz.).

¹³⁹ CSOMORTÁNY – GÖMÖRY – ROZMANN: Győr, Rákóczi u. 6. 12., 14–15., 19.

¹⁴⁰ LŐVEI: Győri téglák 53.; XXX. tábla (310. sz.).

u. 34.-ből származó *IM* téglabélyeg¹⁴¹ nem szerepel a téglakatalógusban. *IMI* jelölésű darab¹⁴² került elő a Rákóczi u. 6.-ból,¹⁴³ valamint a Káptalandomb 13.-ból, ahol az 1669. évi téglákból emelt épületrész felépítését követő építkezés során használták, így készítésének kora a 17. század végére, vagy a 18. századra tehető.¹⁴⁴ Benyomott bélyegű, *K* betűs téglá volt a Kossuth utca 32.-ben.¹⁴⁵ Badeni Lajos várkapitány már említett, *LMLVB* monogramos téglája a Dunakapu tér 7.-ben,¹⁴⁶ a Bécsi kapu tér 11.-ben, koronás *L* bélyegű téglái a Sarkantyú köz 13.-ban (30,5×15,5×6,5 cm) és a Lépcsőköz 2.-ben (30×15×6,5 cm), továbbá a Bécsi kapu tér 11.-ben kerültek elő. Az eddig szórványként ismert *LRH* monogramos téglá¹⁴⁷ most a Sarkantyú köz 13.-ból bukkant elő (30,5×16–16,5×6 cm), egy a döntően 1749-es évszámú téglákból álló emeleti fallal kötésben lévő válaszfal csonkjából. *MK* bélyeges darabok¹⁴⁸ voltak a Lépcsőköz 4.-ben, továbbá a fordított *K* betűs típusból a Dunakapu tér 7.-ben.¹⁴⁹ A Bécsi kapu tér 3.-ban a valószínűleg a Raab (Győr) kezdőbetűjét hordozó *R* jelzésű téglákat¹⁵⁰ ugyanúgy a CV / 1839 bélyegűekkel együtt használták,¹⁵¹ mint a Liszt Ferenc u. 10.-ben.

Az utóbbi évtizedekben előkerült téglák körét biztosan tovább bővítenék László Csaba közöletlen győri műemléki kutatásainak leletei.

¹⁴¹ GÖMÖRY – CSOMORTÁNY – ROZMANN: Győr, Kossuth utca 34. 12–13.

¹⁴² LÓVEI: Győri téglák 54–54.; XXX. tábla (311–312. sz.).

¹⁴³ CSOMORTÁNY – GÖMÖRY – ROZMANN: Győr, Rákóczi u. 6. 10.

¹⁴⁴ CSOMORTÁNY – ROZMANN: Építéstörténeti kutatási dokumentáció [11., 15., 20.].

¹⁴⁵ GÖMÖRY – CSOMORTÁNY – ROZMANN: Győr, Kossuth utca 32. 15.

¹⁴⁶ CSOMORTÁNY – GÖMÖRY – ROZMANN: Győr, Duna kapu tér 7. 8–9.

¹⁴⁷ LÓVEI: Győri téglák 75.; XLIII. tábla (424. sz.).

¹⁴⁸ LÓVEI: Győri téglák 58–59.; XXXII–XXXIII. tábla (341–343. sz.).

¹⁴⁹ CSOMORTÁNY – GÖMÖRY – ROZMANN: Győr, Duna kapu tér 7. 8.

¹⁵⁰ LÓVEI: Győri téglák 62.; XXXV. tábla (365–366. sz.).

¹⁵¹ CSOMORTÁNY – GÖMÖRY – ROZMANN: A győri Bécsi kapu tér 3. 300.

FORRÁSOK

- MÉM MDK = Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ, Budapest
- MÉM = Magyar Építészeti Múzeum
- HORLER: Téglabélyegek és téglaméretek = HORLER FERENC: Téglabélyegek és téglaméretek, történeti áttekintés. Budapest I., lebontott és helyreállított épületek bélyeges tégláinak felmérési rajzai. Kézirat, 1950-es, 1960-as évek. MÉM MDK, MÉM ltsz. 69.020.3.
- NYITRAI: Téglaparakra = Téglaparakra vonatkozó levéltári kutatások jegyzéke, NYITRAI ELEK kutatása az 1950-es évekből. Kézirat, MÉM MDK, MÉM ltsz.: 69.020.1-2.
- MK = Műemléki Könyvtár
- LŐVEI: Győri téglák = LŐVEI PÁL: Győri téglák és téglabélyegek. Adatok a győri téglagyártás történetéhez. Országos Műemléki Felügyelőség, [Budapest,] 1983. Kézirat. MÉM MDK, MK ltsz. 32084. [egy-egy példánya a győri Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeumban és a győri Kisfaludy Károly Könyvtárban is, az utóbbi ltsz. 237289] – rajzi tábláit közli: LŐVEI: Adatok a magyarországi téglagyártás I–XLIV tábla
- MF, SF = Műemléki Fotótár, az Országos Műemléki Felügyelőség egykori Soproni Építésvezetősége Fotótára
- MT = Műemléki Tervtár
- CSOMORTÁNY: Győr, Kossuth utca 28. = CSOMORTÁNY LEVENTE: Győr, Kossuth utca 28. (7888 hrsz.) egykori Aranybárány fogadó roncsolásos épületkutatásának kutatási dokumentációja. Budapest, 2014. Kézirat. MÉM MDK, MT ltsz. D48321.
- CSOMORTÁNY – GÖMÖRY – ROZMANN: Győr, Duna kapu tér 7. = CSOMORTÁNY LEVENTE – GÖMÖRY JUDIT – ROZMANN VIKTOR: Győr, Duna kapu tér 7. alatti épület műemléki kutatási dokumentációja. Budapest, 2013. Kézirat. MÉM MDK, MT ltsz. D48316.
- CSOMORTÁNY – GÖMÖRY – ROZMANN: Győr, Jedlik Ányos u. 3. = CSOMORTÁNY LEVENTE – GÖMÖRY JUDIT – ROZMANN VIKTOR: Győr, Jedlik Ányos u. 3. – Duna kapu tér 1. – Káposztás köz 4. (6826 hrsz.; 2842 műemléki törzsszám) Radics-ház kivitelezés közbeni megfigyelésének eredményeit tartalmazó építéstörténeti kutatási dokumentációja. Budapest, 2013. Kézirat. MÉM MDK, MT ltsz. D48318.
- CSOMORTÁNY – GÖMÖRY – ROZMANN: Győr, Káptalandomb 15. = CSOMORTÁNY LEVENTE – GÖMÖRY JUDIT – ROZMANN VIKTOR: Győr, Káptalandomb 15. (7460 hrsz.; 2872 műemléki törzsszám) északi homlokzata építéstörténeti tudományos dokumentációja. Budapest, 2013. Kézirat. MÉM MDK, MT ltsz. D48319.
- CSOMORTÁNY – GÖMÖRY – ROZMANN: Győr, Kossuth utca 15. = CSOMORTÁNY LEVENTE – GÖMÖRY JUDIT – ROZMANN VIKTOR: Győr, Kossuth utca 15. (7859 hrsz.; 2891 műemléki törzsszám) lakóház építéstörténeti kutatási dokumentáció. Budapest, 2013. Kézirat. MÉM MDK, MT ltsz. D48320.
- CSOMORTÁNY – GÖMÖRY – ROZMANN: Győr, Rákóczi u. 6. = CSOMORTÁNY LEVENTE – GÖMÖRY JUDIT – ROZMANN VIKTOR: Győr, Rákóczi u. 6. – Nefejejs u.

3. (6693 hrsz; műemléki törzsszám: 2956) alatti épület pincéjének műemléki kutatási dokumentációja. Kézirat. Budapest, 2013. MÉM MDK, MT ltsz. D43498.
- CSOMORTÁNY – ROZMANN: Építéstörténeti kutatási dokumentáció = CSOMORTÁNY LEVENTE – ROZMANN VIKTOR: Építéstörténeti kutatási dokumentáció a Győr, Káptalándomb 13. sz. épületről – Roncsolásos fal-kutatás fejezet. [Budapest,] 2014. Kézirat. MÉM MDK, MT ltsz. D48330.
- GÖMÖRY: Győr, Széchenyi tér 5. = GÖMÖRY JUDIT: Győr, Széchenyi tér 5. (6870 hrsz; 3016 műemléki törzsszám) Apátúr-ház építéstörténeti kutatási dokumentációja. Budapest, 2014. Kézirat. MÉM MDK, MT ltsz. D25202.
- GÖMÖRY – CSOMORTÁNY – ROZMANN: Győr, Kossuth utca 32. = GÖMÖRY JUDIT – CSOMORTÁNY LEVENTE – ROZMANN VIKTOR: Győr, Kossuth utca 32. (7893 hrsz; 11113 műemléki törzsszám) egykori sótishti lakóház építéstörténeti kutatási dokumentációja. Budapest, 2015. Kézirat. MÉM MDK, MT ltsz. D48322.
- GÖMÖRY – CSOMORTÁNY – ROZMANN: Győr, Kossuth utca 34. = GÖMÖRY JUDIT – CSOMORTÁNY LEVENTE – ROZMANN VIKTOR: Győr, Kossuth u. 34. (7894 hrsz.; 11113 műemléki törzsszám) lakóház építéstörténeti kutatási dokumentációja. Budapest, 2015. Kézirat. MÉM MDK, MT ltsz. D48324.
- LÓVEI: Győr, Alkotmány utca 12. = LÓVEI PÁL: Győr, Alkotmány utca 12. Kutatási dokumentáció. Országos Műemléki Felügyelőség, [Budapest,] 1980. Kézirat. MÉM MDK, MT ltsz. D25202.

SZAKIRODALOM

- ALBERT: A téglagyártás = ALBERT ZSOLT: A téglagyártás története Győrszentmártonban. In: Jeles téglák, jeles emlékeink 12. A XVII. és XVIII. Bélyeges Téglá Napok előadásai. Mélykút 2017. május 27., Naszály, Billepuszta 2017. szeptember 16. Szerk. HERCZIG BÉLA. Monarchia BTE Baj, 2018. 53–67.
- BARTALOS – NAGY: Téglakészítés = BARTALOS ALFRÉD – NAGY PÉTER: Téglakészítés a gróf Amadé család csallóközi birtokain. In: Jeles téglák, jeles emlékeink 5. Az V. és VI. Bélyeges Téglá Napok előadásai. Naszály 2011. május 28., Mosonmagyaróvár 2011. szeptember 24. Szerk. HERCZIG BÉLA. Monarchia BTE Baj, 2012. 94–99.
- BAZSÓ: „Megfertőződés” története = BAZSÓ ZOLTÁN: „Megfertőződés” története. In: Jeles téglák, jeles emlékeink 5. Az V. és VI. Bélyeges Téglá Napok előadásai. Naszály 2011. május 28., Mosonmagyaróvár 2011. szeptember 24. Szerk. HERCZIG BÉLA. Monarchia BTE Baj, 2012. 100.
- BENCZE: Dr. Bedy Vince = BENCZE JÁNOS: Dr. Bedy Vince. In: Jeles téglák, jeles emlékeink 11. A XV. és XVI. Bélyeges Téglá Napok előadásai. Tata 2016. május 21., Lébény 2016. szeptember 24. Szerk. HERCZIG BÉLA. Monarchia BTE Baj, 2017. 149–153.
- BORBÍRÓ – VALLÓ: Győr városépítéstörténete = BORBÍRÓ VIRGIL – VALLÓ ISTVÁN: Győr város-építéstörténete. Budapest, 1956.
- CSOMORTÁNY – GÖMÖRY – ROZMANN: A győri Bécsi kapu tér 3. = CSOMORTÁNY LEVENTE – GÖMÖRY JUDIT – ROZMANN VIKTOR: A győri Bécsi kapu tér 3. számú épület történetének vázlata. In: Kő kövön. Dávid Ferenc 73. születésnapjára I. Szerk. SZENTESI EDIT – MENTÉNYI KLÁRA – SIMON ANNA. Vince Kiadó, [Budapest,] 2013. 293–306.
- FEHÉR: Győr vármegye és város = FEHÉR IPOLY (szerk.): Győr vármegye és város egyetemes leírása. Budapest, 1874.
- FODOR – LŐVEI – PUSZTAI: Magyarországi bélyeges téglák = FODOR JÓZSEF – LŐVEI PÁL – PUSZTAI LÁSZLÓ: Magyarországi bélyeges téglák I. Dunántúl. Kiállítás a Magyar Építészeti Múzeum és a Dunántúli Építőipartörténeti Gyűjtemény anyagából. Székesfehérvár 1985–1986. Országos Műemléki Felügyelőség [Budapest, 1985].
- HERCZIG: Az Abdai Káptalan = HERCZIG BÉLA: Az Abdai Káptalan téglabélyegei. In: Jeles téglák, jeles emlékeink 10. A XIII. és XIV. Bélyeges Téglá Napok előadásai. Šahy-Ipolyság 2015. május 30., Berekfürdő 2015. szeptember 19. Szerk. HERCZIG BÉLA. Monarchia BTE Baj, 2016. 167.
- HERCZIG: Várkapitányok monogramos téglái I–II. = HERCZIG BÉLA: Várkapitányok monogramos téglái a győri vár fénykorában. [I–II.] Múltunk Emlékei V. 2. (2006. február) 21.; V. 3. (2006. március) 21.
- HORVÁTH: Győri téglák I–II. = HORVÁTH LAJOS: Győri téglák. In: Munkahelyi művelődés. Szerk. SÁRY ISTVÁN. Győr, [1982.] 12–27.; Győri téglák II. In: Munkahelyi művelődés. Szerk. SÁRY ISTVÁN. Győr, [1985.] 60–70.
- IGLAUER: Ziegel = ERIKA IGLAUER: Ziegel – Baustoff unseres Leben (Volkskundliche Veröffentlichungen Nr. 1). Wien, 1974.
- JENEI – KOPPÁNY: Győr = JENEI FERENC – KOPPÁNY TIBOR: Győr. (Magyar műemlékek) Budapest, 1964.
- KÁDÁR: Kőbányai téglagyárak 2005 = KÁDÁR JÓZSEF: Kőbányai téglagyárak. Budapest, 2005.
- KÁDÁR: Kőbányai téglagyárak 2006 = KÁDÁR JÓZSEF: Kőbányai téglagyárak. Magyar Műemlékvédelem XIII. Budapest, 2006. 307–372.
- KÁDÁR: Óbudai téglagyárak = KÁDÁR JÓZSEF: Óbudai téglagyárak. Budapest, 2010.
- KÁLLAY: Szabad királyi városok = KÁLLAY ISTVÁN: Szabad királyi városok gazdálkodása Mária Terézia korában. Budapest, 1972.

- KINCSES: Graf von Althan = KINCSES LÁSZLÓ: Graf von Althan. In: Jeles téglák, jeles emlékeink 11. A XV. és XVI. Bélyeges Tégl Napok előadásai. Tata 2016. május 21., Lébény 2016. szeptember 24. Szerk. HERCZIG BÉLA. Monarchia BTE Baj, 2017. 122–124.
- KINCSES: Győri várkapitányok = KINCSES LÁSZLÓ: Győri várkapitányok és téglabélyegeik a 16. században. In: Jeles téglák, jeles emlékeink 12. A XVII. és XVIII. Bélyeges Tégl Napok előadásai. Mélykút 2017. május 27., Naszály, Billegpuszta 2017. szeptember 16. Szerk. HERCZIG BÉLA. Monarchia BTE Baj, 2018. 87–91.
- KOPPÁNY: Kiegészítő adatok = KOPPÁNY TIBOR: Kiegészítő adatok Gózon Imre 1877. évi MOB-jelentéséhez. Pávilon 7. sz. (1992) 10–14.
- LÁSZLÓ: A győri Püspökvár = LÁSZLÓ CSABA: A győri Püspökvár építéstörténetének vázlata. Arrabona 38. 1–2. (2000) 97–130.
- LÓVEI: A győri Király utca 20. = LÓVEI PÁL: A győri Király utca 20. építéstörténete. In: Tomka 80. Ünnepi tanulmányok Tomka Péter köszöntésére. Főszerk. NEMES GÁBOR. Szerk. CZIGÁNY DÁVID – NEMESNÉ MATUS ZSANETT. Győr, 2020. 323–334.
- LÓVEI: Adatok a magyarországi téglagyártás = LÓVEI PÁL: Adatok a magyarországi téglagyártás és felhasználás történetéhez. Magyar Műemlékvédelem XI. Az Országos Műemlékvédelmi Hivatal Évkönyve 1991–2001. Budapest, 2002. 225–267. [függelék-ként közölve: LÓVEI: Győri téglák I–XLIV rajzi táblái]
- LÓVEI: Adatok Győr középkori topográfiájához = LÓVEI PÁL: Adatok Győr középkori topográfiájához. Arrabona 26–30. (1991) 5–22.
- LÓVEI: Az Altabak-ház = LÓVEI PÁL: Az Altabak-ház. In: Győri Városszépítő Füzetek 3. Szerk. VARGA LAJOS. [Győr, 1989.] 17–27.
- LÓVEI: Egy klasszicista palota = LÓVEI PÁL: Egy klasszicista palota. Győri Városszépítő Füzetek 2. Szerk. GAÁL JÓZSEF. [Győr, 1988.] 30–35.
- LÓVEI: Győr, Duna kapu tér 5. = LÓVEI PÁL: Győr, Duna kapu tér 5. Lakóház. Magyar Műemlékvédelem X. Az Országos Műemlékvédelmi Hivatal évkönyve (1980–1990). Budapest, 1996. 320.
- LÓVEI: Pannonhalmi téglák = LÓVEI PÁL: Pannonhalmi téglák. In: Mons Sacer 996–1996. Pannonhalma 1000 éve, II. Kiállítási katalógus. Szerk. TAKÁCS IMRE. Pannonhalma, 1996. 247–248.
- MERK: Zwei Pioniere = GRETE MERK: Zwei Pioniere der österreichischen Industrie. Alois Miesbach und Heinrich Drasche. Graz–Wien–Köln, 1966.
- Mons Sacer II. = Mons Sacer 996–1996. Pannonhalma 1000 éve, II. Kiállítási katalógus. Szerk. TAKÁCS IMRE. Pannonhalma, 1996.
- NAGY: Gorkij utca 10. = NAGY JUDIT: Gorkij utca 10. A régi városháza hátsó szárnyának építéstörténete. In: Győri Városszépítő Füzetek 4. Szerk. BORBÉLY JÁNOS. Győr, 1990. 46–51.
- PÁLFFY: Kerületi és végvidéki főkapitányok = PÁLFFY GÉZA: Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században. Történelmi Szemle 39. (1997) 257–288.
- PANDULA: A „váci” Althanok = PANDULA ATTILA: A „váci” Althanok címerei. Magyar Sion Ú. F. 2. (2008:1) 120–139.
- PESTI: Mansfeld győri várkapitányok = PESTI SZABOLCS: Mansfeld győri várkapitányok téglái. In: Jeles téglák, jeles emlékeink 7. A VII. és VIII. Bélyeges Tégl Napok előadásai. Mélykút 2012. május 26., Szentes 2012. augusztus 25. Szerk. HERCZIG BÉLA. Monarchia BTE Baj, 2013. 130–132.
- PFANNL: A győri vár téglái = PFANNL JENŐ: A győri vár téglái. Győri Szemle 3. (1932) 276–293.
- SOMORJAY: Győr Zichy-palota = SOMORJAY SÉLYSETTE: Győr Zichy-palota. (Tájak Korok Múzeumok Kiskönyvtára 291.) [Budapest,] 1987.

- STIER: Téglakiállítás = STIER LÁSZLÓ: Téglakiállítás a gyarmati „gunyhósoron”. In: Jeles téglák, jeles emlékeink 8. A IX. és X. Bélyeges Tégl Napok előadásai. Tiszaderzs 2013. június 22., Érd 2013. augusztus 24. Szerk. HERCZIG BÉLA. Monarchia BTE Baj, 2014. 118.
- SZÁVAY: Győr = SZÁVAY GYULA: Győr. Győr, 1896.
- SZÚCS: Gondolatok a győri püspöki téglákról = SZÚCS ISTVÁN: Gondolatok a győri püspöki téglákról. „Kevésbé tudományos igényű”, vitaindító esszé. In: Ipartörténetünk jeles emlékei. A bélyeges téglák II. Kiállítási katalógus. Mosonmagyaróvár 2011. 21–30.
- SZÚCS: Győr (csak) évszámos téglái = SZÚCS ISTVÁN: Győr (csak) évszámos téglái. In: Jeles téglák, jeles emlékeink 5. Az V. és VI. Bélyeges Tégl Napok előadásai. Naszály 2011. május 28., Mosonmagyaróvár 2011. szeptember 24. Szerk. HERCZIG BÉLA. Monarchia BTE Baj, 2012. 84–92.
- SZÚCS: Ízelítő Győr tégláiból = SZÚCS ISTVÁN: Ízelítő Győr tégláiból. In: Jeles téglák, jeles emlékeink. Az I. és II. Bélyeges Tégl Napok előadásai. Šahy – Ipolyság 2009. április 4., Bálványos 2009. szeptember 26. Szerk. HERCZIG BÉLA. Monarchia BTE, Baj, 2010. 111–117.
- VÉGH: Zichy István = VÉGH ZOLTÁN: Zichy István bélyeges téglái. In: Jeles téglák, jeles emlékeink 13. A XIX. és XX. Bélyeges Tégl Napok előadásai. Pozsonyepérs 2018. május 12., Baja 2018. augusztus 25. Szerk. HERCZIG BÉLA. Monarchia BTE Baj, 2019. 151–152.
- VILLÁNYI: Győr vár és város = VILLÁNYI SZANISZLÓ: Győr vár és város helyrajza, erődítése, háztelek- és lakossági viszonyai a XVI. és XVII. században. Győr, 1882.
- WINKLER: A győri történeti belváros = WINKLER GÁBOR: A győri történeti belváros megújításának újabb szakasza. Műemlékvédelem 40. (1996) 234–239.

STAMPED BRICKS FROM GYŐR AND ITS SURROUNDINGS

The availability of building materials in Győr, which is located in the middle of the Kisalföld, were determined by the lack of stone, so in the Middle Ages and the Modern Age, basic building material of the “stone houses” that appear in written sources was actually brick. Studying the bulged or impressed stamps of the modern bricks can significantly help to separate the periods and wall separations of brick masonry that seem to have the same or very similar image, and thus to separate the construction periods. In Győr, but also in Hungary in general, the brick stamps were pressed not only on a few pieces indicating the amount burned, as it is often the case in Austria and Germany, but from the second half of the 16th century on most bricks. The amount of unstamped “empty” bricks in a building and thus throughout the city is relatively small. The number of brick stamps in the collections of the museum in Győr and local historians, as well as those known from the relevant literature and the number of different brick stamps revealed from monument researches are about half a thousand, which is unique in Hungary. The tradition of stamping bricks was introduced by the army, which built castle walls and burned millions of bricks every year from the second half of the 16th century, so the stamps could have been a kind of trademark or quality mark, which initially consisted of different geometric symbols and sometimes dates, but later the bricks were stamped with the monograms of the captain generals and dates. This practice was followed by a simple datation from the second decade of the 18th century, but especially from the second half of the century, when the right to burn bricks returned to the hand of the city after the Turkish threat (was over such bricks have been known from almost every year since the middle of the century). In the 19th century, the brand signs of brick factories and entrepreneurs already served advertising purposes. Brick stamps of various ecclesiastical persons, institutions, monasteries and private landlords can also be found in the city.

Pál Lővei

Mentényi Klára – B. Benkhard Lilla

„SZÉCHÉNYI GYÖRGY KALOCSAI ÉRSEK GYŐRI PÜSPÖK
BELSŐ VÁROSUNKBAN PATER JESUITA URAMÉK SZÁMÁRA
COLLEGIUMOT IGYEKEZNÉK EXISTALNI ...”

A kőszegi jezsuita rendház alapítása és építéstörténete 1725-ig*

A Bethlen Gábor hadjáratát követően felerősödő, katolikus megújhodást célzó törekvések már a 17. század első felében elérték a várost. Még meg sem kezdődtek az új pozsonyi jezsuita rendház építési munkálatai, amikor 1626-ban Pázmány Péter a rend kőszegi betelepítését javasolta. Egy évre rá II. Ferdinánd egy Alsó-Ausztriára vonatkozó rendelet értelmében követelte a protestáns lelkészek és tanítók száműzését. 1631-ben Sennyey István győri püspök és kancellár császári biztосként utazott Kőszegre, hogy a 16. század derekán német lutheránussá vált Szent Jakab-egyházon kívül a magyar gyülekezet saját pénzén emelt, mindössze tizenhárom éve álló templomát is – a paplakokkal, javadalmakkal, szőlő- és földbirtokokkal együtt – lefoglalja. A választó község ellenállása az önkormányzati jogok csorbításával együtt járó döntéssel szemben egyedül azért lehetett sikeres, mert az Alsó-ausztriai Kormánysház és Kamara igazgatása alá tartozó nyugat-dunántúli város magyar államjogi, rendi törvényeinek védelme a főuraknak, így Esterházy Miklós nádornak és magának Sennyey kancellárnak is érdekében állt.¹ Hasonló okok húzódtak meg Draskovich György váci püspök egyidejű tervének kudarcá mögött. Szándéka a jezsuiták Kőszegre hozatalára hiába nyerte el az amúgy is ezt szorgalmazó Pázmány Péter és a rend ausztriai vizitátorának egyetértését, az akkori elképzelés meghiúsult és a kollégium Győrbe, majd utóbb Sopronba került.²

Némiképp hasonló reakcióként, jórészt a protestáns felekezeteket okolva a Wesselényi-féle összeesküvés kialakulásáért, annak leverése után I. Lipót császár Mariazellben fogadalmat tett az „eretnekség” jelentős mértékű visszaszorítására.³ 1671-ben Széchényi György kalocsai érsek és győri püspöki helytartó számára elérkezett a megfelelő pillanat arra, hogy valóra váltsa néhány évvel korábban meghiúsult tervét a túlnyomó, többségében evangélikus hitű Kőszeg katolikus megújhodására. Teljes egyházmegyéjére kiterjedő vizitációs megbízást kérve az

* A tanulmány az NKFI (OTKA) Műemléki topográfiai kutatások Kőszegen II. című, K132063 számú kutatási pályázat támogatásával készült.

¹ PACHER: A kőszegi gymnasium története 10–11.; BARISKA: A protestáns Kőszeg II. Ferdinánd korában 62–65., 79–83., 86–87.; KÁDÁR: A pozsonyi jezsuita kollégium 243–244.

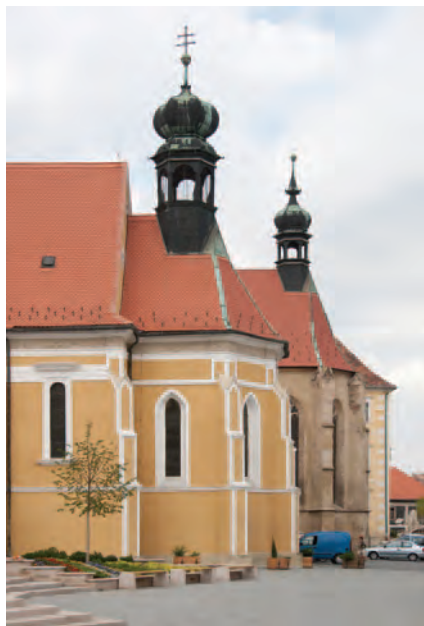
² KÁDÁR: Jezsuita kollégium és helyi társadalom 75–77.

³ Historia Domus fol. 3., pag. 6. A Historia Domus szöveghelyeinek értelmezéséért, esetenkénti fordításáért Borossay Katalinnak tartozunk köszönettel. I. Lipót császár 1670-es mariazei útja kevésbé ismert. SERFŐZÓ: Pilgrimages 60–61. Említi MILLER: Die Hofreisen 79. Azt, hogy a rekatolizációs folyamat az ország más területein, például az észak-magyarországi városokban sem zajlott másképpen, részletes tanulmányban mutatja be MIHALIK: A Szepesi Kamara 255–320.

uralkodótól, gróf Pálffy Tamás nyitrai püspök, királyi kancellár és Széchy Pál, Vas megyei főispán, egyben a kőszegi uradalom birtokosa, továbbá fegyveres katonák kíséretében május 12-én bevonult a városba. A magas rangú személyek jelenlétének hatását növelő túlerő gyors sikert hozott. A városi polgárság és vezetőik hangos tiltakozása ellenére mindössze két napba telt, hogy átvegyék az evangélikusok által 1554 óta használt, középkori Szent Jakab-templom és a mellette lévő volt plébánia, a német parókiához kulcsait.⁴

Kőszegre annak ellenére meglepte a bekövetkező fordulat, hogy már az előző év késő őszén értesült a királyi utasításról, miszerint adja vissza a régebbi és nagyobb templomot a katolikusoknak, vagy egyéb, építésre alkalmas helyet biztosítson számukra. Emlékeztetve őket arra, hogy 1647-ben Pálffy Pál nádornak „... azt fogatta, hogy az Német eöreg h templomott az keöszeghy varas, az Papistaknak foghya adny, csak res-

tituáltassik magyar orszaghoz ...”. Ajándékok kíséretében számos követet küldtek Pozsonyba, főként Forgách Ádám országbíróhoz és tárnokmesterhez, sőt királyi meghallgatásban is reménykedtek, mígnem 1671 januárjában világosan kiderült, a valódi felhatalmazás Széchényi György kezében van.⁵ Mivel katolikus pap nem volt a Kőszegen, a foglalást követően saját káplánját hagyta a városban, akit két hét múlva a tanult, de talán túlságosan is hitbuzgó Kuzmics Péter komáromi főesperes, győri kanonok váltott fel.⁶ Alig több mint két év telt el a középkori Szent Jakab-templom 1671. évi visszavétele óta, amikor 1673. november 5-én a győri püspök Pálffy Tamás kancellárral együtt, ezúttal már nyílt erőszakot alkalmazva – követve a pozsonyi példát –, a magyar evangélikus gyülekezet saját maga által épített, másik templomát is lefoglalta a katolikusok számára. (1. kép) Ettől kezdve Kuzmics irányításával városi plébániaként működött. Kinevezésével, ahogyan ezt a kőszegi tanács is hangsúlyozta,

1. kép

A magyar evangélikus gyülekezet által épített, későbbi Szent Imre plébániatemplom, mögötte a gótikus Szent Jakab-templommal
(Fotó: Hack Róbert, 2012.)

⁴ Historia Domus fol. 1–2., pag. 1–4., fol. 3–4., pag. 6–7.; MNL VaML KFL Kvt. Jkv. 1671. május 13. fol. 60, pag. 119–120. A német templom visszafoglalását a jezsuita háztörténet nyomán írta meg CHERNEL: Kőszeg II. 88–102. Lásd még PACHER: A kőszegi gymnasium története 12–13.

⁵ MNL VaML KFL Kvt. Jkv. 1670. november 17. fol. 22–23., pag. 45–47.; Kvt. Jkv. 1671. január 26. fol. 35–36., pag. 70–72. Az események legújabb forrásokon alapuló, részletes ismertetése SÖPTEI: A kőszegi templomok el-és visszafoglalása, 2020. 269–273.

⁶ Historia Domus fol. 4., pag. 8.; Kuzmics Péterről BEDY: A győri székeskáptalan 441–442.

valóban sérült a „*Jus Patronatus*”, a város szabad papválasztási joga. 1675. évi távozásával azonban ez a helyzet nem változott, ugyanis a plébániai teendők ellátását még huszonkét esztendeig a jezsuiták látták el.⁷

A ferences rend letelepítésére vonatkozó, kezdeti elképzelés 1675-re változott meg annyira, hogy Széchényi a jezsuitákat hozta Kőszegre.⁸ Bírva az uralkodó és a Bécsben székelő tartományfőnök támogatását, a Kamara elnökével, Kollonich Lipóttal együtt személyesen kereste fel a várost, ahol vezetőikkel még aznap, 1675. október 22-én aláírták a Kollégium alapításáról szóló szerződést.⁹ A királyi ügyész emiatt lemondott a városon követelt 32 000 forintról, az alapító Széchényi György 1500 rajnai forinttal, a Magyar Kamara pedig a megvásárolt házak árával járult hozzá az intézmény működéséhez, amely jó néhány katolikus főnemesi család adományában is részesült.¹⁰ (2. kép)

Minden írásos és szóbeli tiltakozása ellenére Kőszegnek le kellett mondania a Szent Jakab-templomról, a tőle mindössze egy kes-

2. kép

Széchényi György kalocsai érsek, győri püspöki adminisztrátor mint a győri jezsuita kollégium alapítója (Mauritz Lang rézmetszete, 1668/1669. Magántulajdon.)

⁷ A templomok elhelyezkedésére B. BENKHARD: Kőszeg város topográfiai kérdései 153–155.; A magyar evangélikus templom elvétele MNL VaML KFL Kvt. Jkv. 1673. november 5. fol. 300–301., pag. 594–596., a jezsuita háztörténet nyomán CHERNEL: Kőszeg II. 102–107., SÖPTEI: A kőszegi templomok el-és visszafoglalása 276–277., a plébánosról: PACHER: A kőszegi gymnasium története 23–24.; A pozsonyi német evangélikus templomot Szelepcsényi György érsek vette el erőszakkal 1672-ben, majd adták át a jezsuiták számára. BOROVSKY: Pozsony vármegye 628., KÁDÁR: A pozsonyi jezsuita kollégium 282.; SÖPTEI: A kőszegi templomok el- és visszafoglalása 4–5.; MNL VaML KFL Act. Misc. Reponenda, Instructio Regiae ac Liberae Civitatis Keőszegh, 1675 körül; Tanulmányunk elkészítéséhez nyújtott segítségével Söptei Imrének, a kőszegi levéltár vezetőjének ezúton is köszönetet mondunk.

⁸ A ferences rend tervezett kolostorával kapcsolatban Széchényi György levelét az 1674. augusztus 10-i tanácsülésen olvasták fel. MNL VaML KFL Kvt. Jkv. fol. 8., pag. 16. Alig egy évvel később, 1675. június 9-én pedig már a jezsuita Kollégium alapításának szándékát közli a várossal. MNL VaML KFL Kvt. Jkv. fol. 40., pag. 78–79. A győri püspök újabb javaslatairól, valamint a döntéshozókat ezek káros mivoltáról meggyőzni kívánó város pozsonyi és bécsi követjárásáról: MNL VaML KFL Kvt. Jkv. 1675. augusztus 25. fol. 44., pag. 86–87. és 1675. szeptember 10. fol. 45., pag. 89.

⁹ A Kőszeg városával kötött szerződés: MNL VaML KFL Kvt. Jkv. 1675. október 22. fol. 56–57, pag. 110–113.; A latin nyelvű háztörténet elején a szerződés az alapító levéllel *Historia Domus* fol. 8–10, pag. 15–20. a többi jogbiztosító irattal, adománnyal és I. Lipót császár 1678. évi megerősítésével együtt olvasható. *Historia Domus* fol. 3–17., pag. 8–32.

¹⁰ RUPP: Kőszeg szabad királyi város Jézus társasági 563–564.; PACHER: A kőszegi gymnasium története 15–16.; GRANASZTÓINÉ: A kőszegi Szent Jakab-templom 578–579.

keny közzel elválasztott, középkori plébániaházról és a szomszédságában lévő további három polgárházról. Cserébe visszakapta azokat az épületeket, amelyeket a templomok elvétele idején foglalt le a Kamara. Jövendőbeli plébániának a feleségével együtt külföldre menekült evangélikus püspök, Fekete István templommal szemközt álló lakóházát (Rájnisi utca 1.) jelölték ki, ez azonban végül polgári ingatlan maradt. A jezsuita előljárók és a Kamara megegyezése nyomán, Pater Philipp Miller, Lipót császár gyóntatója és Johannes Tissinger soproni rector jelenlétében megfogalmazott és az uralkodó támogatását is élvező alapítólevélben a Fundator személye nem kétséges. „Ego Georgius Szécséni Archieppus Colocensis, et Episcopus Jauriensi, ex nunc me Fundatorem Collegij Küszögiensis declaro.” Hamarosan megkezdődött a jezsuita kollégium rendházának tervezése, de a Rómában engedélyezett tervrajzok sajnos mindmáig nem kerültek elő. Az alapító letételére 1677. június 5-én Kecskeméti János soproni házfőnök, valamint Zichy István és gróf Draskovich Miklós jelenlétében került sor. A kőszegi várat akkortájt kézben tartó Draskovich és felesége, Nádasdy Krisztina már az előző évben bőkezűen támogatta a szerzeteseket.¹¹

A kőszegi jezsuiták Historia Domusában, a margóra írt „*Contractus cum Aedili de erigendo Collegio*” címmel megjelölve olvasható a Pietro Orsolino építőmesterrel 1777-ben kötött szerződés:¹²

¹¹ A várossal kötött szerződés Historia Domus fol. 10., pag. 19. A Széchenyit alapítóként megnevező okirat uo. fol. 8., pag. 15., a rendház alapító letétele fol. 18., pag. 34.; I. Lipót császár a rendház megalapítását csupán 1678. május 1-én kiadott határozatában erősítette meg. 1679. április 18-án a vaskvári káptalan a felsorolt ingatlanok közül a templomra, a mellette lévő épületre (volt plébániaház), továbbá a három kis lakóházra bejegyezte a Jézus Társaságbeli atyák tulajdonjogát. Historia domus fol. 20–21., pag. 40–42. és fol. 22–23., pag. 44–45.; PACHER: A kőszegi gymnasium története 15–16.; A régi plébániaházról és az annak kijelölt épületről MENTÉNYI: Néhány újabb adat 528.; MENTÉNYI: Rájnisi utca 1. 144–148.; Draskovich Miklós és Nádasdy Krisztina adományairól SZELESTEY: Adalékok a kőszegi jezsuiták 359–360.

¹² Historia Domus fol. 17., pag. 34. A fordítást Borossay Katalinnak köszönjük. „Aedilis Petrus Orsolini Leucae incola ab aedificio Monasterij & templi Reverendissimorum Patrum Augustinianorum ibidem erecto, & alijs passim bene & solide constructis iam ab Annis pluribus celebris: cum quo P. Rector Soproniensis convenit in Tribus millibus et quingentis florenis: Item pro calce per suos homines extinguenda florenis Centum: pro Sui autem & inspectorum, seu Pallier sustentatione tempore currentium laborum, initio quidem quot hebdomadis totidem imperiales destinati erant; postea vero commodius utrinque visum; ut pro totali eorundem sustentatione in Centum imperialibus conveniretur, praeter quarterium seu hospitium operariorum providendum cum Obligatione sequenti.

1. Ut dictus aedilis aedificium Viginti duarum orgiarum in longitudine penes Templum Sancti Jacobi, ad altitudinem Octo orgiarum & quatuor pedum Geometricorum, in latum vero, Sex orgiarum & quinque pedum: tres supra se invicem fornices, murosque interstitios in toto aedificio, iuxta delineationem factam, et Romae approbatam, debite & solide educat: Cellaria per totum effodi curet: terra, sive rudibus fornices, & tecta complanet: portas et fenestras omnes, camines, pedesque fornacum seu foci debito ordine perficiat: intus & foris dealbet: Coronidem subtectaneam imponat: denique prout honestum in arte Magistrum decet, in plenam perfectionem totum hoc opus deducat.
2. Ut pari industria & arte Sacristiam, & desuper duo oratoria, quatuor orgiarum in longum & latum cum tribus fornicibus, & uno camino, item ambitibus ex Collegio ad oratoria directis extruat.
3. Ut ex parte superioris plateae spatium, inter Templum & Collegij tractum cum cellario, & fornicibus erigat.
4. Obligabitur etiam idem aedilis omnia instrumenta subministrare, calcem extinguere per suos homines, & arenam, quando opus est percolare.”; A szerződésben említett soproni rector Kecskeméti János volt. CHERNEL: Kőszeg I. 70.

A Lékán lakó, az ágostonos atyák ottani monostorának és templomának épületéről és szerte egyéb jól és szilárdan megépített épületeiről már sok éve híres Pietro Orsolinivel a soproni rektor atya megegyezett háromezer-ötszáz forintban, továbbá a saját emberei által beoltandó mészért száz forintban, saját maga és munkavezetői, vagyis pallerjai ellátására a folyó munkák idejére először ahány hét, annyi tallérban, utóbb pedig mindkét részből kényelmesebbnek tűnt, hogy a teljes ellátásra száz tallérban egyezzenek meg, a munkások kvártélyának, vagyis szállásának biztosításán kívül a következő kötelezettséggel:

1. hogy mondott építőmester az elkészített és Rómában jóváhagyott tervrajz szerint, kellően és szilárdan emeljen a Szent Jakab templomnál egy huszonkét öl hosszú, nyolc öl és négy láb magas, hat öl és öt láb széles épületet, három egymás fölötti boltozatot, közfalakat az egész épületben; ásasson az egész számára pincéket, földdel vagy törmelékkal a boltozatokat és a mennyezeteket egyengesse el, az összes ajtót és ablakot, kéményeket, a kályhaalapokat, vagyis tüzelőhelyeket a kellő rendben készítse el, (az épületet) kívül és belül vakolja be, rakja fel a tető alatti főpárkányt, végül pedig, ahogy az a tisztességes mesterhez illik, teljesen fejezze be a munkát,

2. hogy hasonló mesterséggel és művészettel építse meg a sekrestyét s azonfelül két oratóriumot, négy öl hosszúakat és szélesek, három boltozattal és egy kéménnyel, a kollégiumból az oratóriumokhoz közvetlen bejárásokkal,

3. hogy a felső utca felől, a templom és a kollégiumi szárny között emeljen egy teret (épületrészt) pincével és boltozatokkal.

4. Köteles lesz pedig ugyanezen építőmester minden munkaeszközt biztosítani, a meszet a saját emberivel beoltani, és a homokot, amikor szükséges, átszűrni.

A kivitelezői szerződésben sajnos nem esik szó arról, hogy a Rómában jóváhagyott terveket vajon maga Orsolino készítette-e, egyedül az építés munkadíját és az ellátás költségeit határozzák meg. A lékai (Lockenhaus) ágostonrendi templommal kapcsolatban a művészettörténeti kutatás indokoltan fogalmazta meg kétségeit, a szerzőséget, legalábbis az alaprajz vonatkozásában, valamely bécsi építésznek tulajdonítva. Ami a jóval egyszerűbb kialakítású ágostonrendi szerzetesek kolostorát, majd az időben ezt követő községi rendházat illeti, valószínűbb lehet az építőmester tervezői szerepe, de írott források ezt egyelőre nem igazolják.¹³

Az észak-itáliai származású építőmester családjának egyes tagjai korábban is feltűntek közép-európai, nyugat-dunántúli területeken, például Giovanni Battista Orsolino 1636-1637-ben a Batthyányi Ádám részére átalakítandó németújvári (Güssing) és a dobrai (Vasdobra: Neuhaus am Klausenbach) váron.¹⁴ Lékán talán már az Alsóvár kiépítésénél is közreműködött, legjelentősebb műve azonban

¹³ UGRY: Egy 17. századi főúri temetkezőhely 310.; Az osztrák műemléki topográfia az ágostonos kolostorral kapcsolatban egyáltalán nem említi Orsolinót. ÖKT Lockenhaus 350–351.

¹⁴ FAZEKAS: Francesco Orsolini 305.

kétség kívül a Nádasdy Ferenc által alapított Ágoston-rendi templom és kolostor épülete (1655–1669). (3. kép) A kezdetben Maurermeister-ként alkalmazott Orsolino 1662-ben – a hatalmas helyi feladat ellátására – kőműves céhet hozott létre Lékán, amelynek később többek között két fia, Domenicus (1662–1668 között) és Francesco: Franz (1670-től) is tagja lett. Fizetségként 1669-ben megkapta a száműzött, evangélikus

3. kép
A lékai (Lockenhaus, Burgenland) egykori ágostonrendi templom és kolostor épülete
(Fotó: Mentényi Klára, 2009.)

Leisser família négy egész telekből álló lékai gazdaságát, amelyet 1680 körül bekövetkező halála után ágostonos priorrá váló Francesco fia a rendnek ajándékozott.¹⁵ 1691-ben már biztosan nem élt. Azt a száz aranyat ugyanis, amelyért korábban egy kőszegi lakóház felső szintjén kapott egy boltozott szobát konyhával, adósságával együtt ugyancsak a lékai kolostorra hagyta. A jezsuiták számára végzett munkája során, amelybe a kivitelezés irányítása is beletartozott, 1678–1680 között bizonyára gyakran tartózkodott Kőszegen. Adatokkal nem bizonyíthatóan itt is Franz fiával dolgozott együtt.¹⁶

Pietro Orsolino lékai kőműves- és kőfaragócéhének több kőszegi tagja is volt. Már 1662 óta közéjük számított Georg Hubenwaller, majd az 1681-től önálló mesterként az Esterházyak várában és a plébániatemplomban is tevékenykedő, kőszegi Martin Klein kőműves is. Mindenekelőtt azonban az ugyancsak számos konkrét munkával kapcsolatba hozható, ismert városi kőműves mester, Simon Gimpelmayr, aki szintén az alapítók közé tartozott és tíz éven át, egészen 1672-ig dolgozott velük. A listában két fiát, Mathiast és Jacobot is felsorolják. Kétség kívül közreműködött a

¹⁵ FAZEKAS: Francesco Orsolini 305.; PRICKLER: Die Lockenhauser 190–191. A szerző szerint Pietro Orsolino (Peter Orscholino, Orscholling, Orsely, Ortzling, Orsolini, Orsolin, Orzhalin, Orcelin, Orzenj) a Comoi-tó környékén született.

¹⁶ MNL VaML KFL Kvt. Jkv. 1691. május 10. pag. 15–17.; Franz Orsolino 44 éves korában Kismartonban halt meg 1700. június 19-én. Lásd: Allgemeine Landestopographie des Burgenlandes. Der Verwaltungsbezirk und Freistädte Eisenstadt und Rust 358–359.; Joggal feltételezhető, hogy az adójegyzékekben három ízben is (1696, 1698, 1699) feltüntetett „Kalastromi barátok”, illetve „Lékai konvent” tulajdonos megnevezés a jezsuita kollégium közelében álló épületek egyikére vonatkozik. MNL VaML KFL Adóössz. (Kö 11, Kö76, Kö 77.) Mindenesetre még 1707-ben és 1708-ban is az övék volt. Uo. (Kö 81, Kö 83).

kőszegi jezsuita rendház építési munkáiban is. 1687-ben két másik gyermekével, Michaellel és Mariával egyetértésben, tisztességes temetésük fejében az atyáknak adományozta a Sziget külvárosban lévő házát egy kis szőlővel együtt. A céh tevékenységének teljesebb feltárása és a bécsi összefüggések tisztázása szempontjából talán nem lényegtelen, hogy a korszak jelentős építész dinasztiáihoz tartozó, s egymással is rokonságban lévő Antonio Canevale és Giovanni Bernardo Ceresola, mindketten szombathelyi kőművesmesterként, ugyancsak a céh alapító tagjai voltak.¹⁷

Nádasdy Ferenc dunántúli jószágkormányzója, Kövér Gábor az országbíró lefejezését követően is megtarthatta prefektusi címét. A Magyar Kamarának Pozsonyba írt jelentéseiből tudjuk, hogy Pietro Orsolino 1673–1674-ben részt vett a sárvári vár építési munkálataiban, feltehetően a torony és annak felső szintjén helyet kapó kápolna kialakításában, de lehetséges, hogy a Nádasdy által 1645-ben katolikussá átépített sárvári Szent László-templom újabb munkálatainál szintén jelen volt.¹⁸ A lékai és a kőszegi uradalmakat ez idő tájt átvevő Esterházy Pál támogatása mellett elképzelhető, hogy a lékai kőműves- és kőfaragócéget jól ismerő Kövér ajánlását is megfontolták akkor, amikor a kőszegi jezsuita rendház építésére éppen Orsolinót találták alkalmasnak. Fontos szerepet játszhatott az a tény, hogy az építőmester régóta szoros munkakapcsolatban állt a kőszegi kőművesekkel. Kövér Gábor egyébként Nádasdy életében maga is gyakran megfordult Kőszegen, sőt házat is kívánt venni a város északi külvárosában.¹⁹

Nádasdy Ferencnek Kőszeg városával számtalan vitás ügye volt, amelyek egyaránt érintették az adókat és a vámokat, de a katolizált főúr az evangélikus városvezetéssel a század közepe óta a vallásgyakorlás, majd 1657-től az ezzel összefüggő házvásárlás kérdésében folyamatosan hadilábon állt. Az 1655. évi lékai alapítás után Nádasdynak határozott szándékában állt az ágostonrendi atyák Kőszegre való behozatala, ezzel is kompenzálva soproni kudarcát, ahol a

¹⁷ SCHERMANN: Geschichte von Lockenhaus 218., 225–228., 238–239.; PRICKLER: Die Lockenhauser 186–187., 189.; Martin Klein kőszegi munkáiról: Fürstlich Esterházyische Familienarchiv Forchtenstein, Burgenland. Güns, Rentamnt 57., 68. Ezek az adatok Bariska István kőszegi topográfiájához végzett, fraknói kutatásaiból származnak, köszönet értük. MNL VaML KFL Kvt. Jkv. 1701. július 19. fol. 565–566., pag. 979–980.; Simon Gimpelmayr adománylevele a kőszegi jezsuitáknak MNL OL MKL MKA Act. Jes. Coll. Gins E 152, Fasc. 2. No. 376.; Ugyanerről RUPP 565–566.

¹⁸ „... Quia vero Magister Petrus Orsolinus murarius, indefesse adurgeret nuper initi contractus coram Generosis Dominis Matthia Prainer, ac Francisco Körtössy Judlium Soproniensis Comitatus effectuationem, ratione restantiarum aedificii Arcis Sarvariensis, ea propter Inclytae Camerae resolutionem superinde demisse praesto labor, caeterum alterius contractus per dictum murarium in negotio restaurandae Ecclesiae Sarvariensis initi, diligentem curam pro effectuatione habeo ...” Kövér Gábor jelentése a Magyar Kamarának 1674. május 21. MNL OL NRA Fasc. 1007. No. 35. és 1674. szeptember 25. MNL OL Cam. Hung. Pos. Litt. ad. cam. exor. BTK Művészettörténeti Intézet Adattár, Levéltári Regesztagyűjtemény A–I–16 4462–4464 és A–I–15 3421.; TÓTH: A sárvári vár 253.; Kövér Gábor Nádasdy Ferenc halála utáni működéséről DOMINKOVITS: Egy egy-generációs középbirtok 290–301.

¹⁹ Kövér Gábor kőszegi házvásárlási szándékáról MNL VaML KFL Fass. 1666. március 16. fol. 111–112., pag. 222–224., 1666. április 1. fol. 118–119., pag. 237–238.; 1666. április 13. fol. 127–128., pag. 255–256.

jezsuita vezetés nem fogadta el őt kizárólagos alapítóként. A sors különleges fintora, hogy egykori küzdőtársa és sok tekintetben riválisa, Széchényi György éppen az ő és társai bukása miatt felerősödött rekatolizációs hullám révén tudta elérni egy szerzetesrend letelepítését Kőszegen.²⁰

Az élete utolsó tíz évére esztergomi érsekké kinevezett Széchényi György a hittérítésben előjáró szerzetesrendek elkötelezett támogatója volt. Saját vagyonából közel négymillió forintot érő alapítvánnyal és adománnyal huszonnégy különböző helyen legalább negyvenhat intézménynek nyújtott segítséget.²¹ A győri jezsuiták neki köszönhatték az 1743-ban befejezett templomtól nyugatra álló, új főtéri rendházukat, (2. kép) amelynek helyszíni munkálataihoz 1654-ben kezdtek hozzá, 1662–1667 között folytatták, de építési feladatok még 1669 után is adódtak. 1687–1689-ben új tervrajz készült. A templom melletti négyszögletes belső udvart U-alakban körülvevő, három szárnyból álló épület valószínűleg az ugyancsak több szakaszban 1628–1631, majd 1633–1635 között emelt és hasonlóképpen kétemeletes pozsonyi jezsuita kollégium mintáját követte.²²

A jezsuita rendház épülete

Kár, hogy nem ismerjük a kőszegi jezsuita kollégium tervrajzát, így abban sem lehetünk biztosak, hogy a 17. század végén Pietro Orsolini által emelt rendház a pozsonyinak vagy a győrinek megfelelő, több szárnyból álló eredeti elképzelésnek valóban csupán egy akkor megvalósítható része volt-e. A *Historia Domus* egy 1680. évi bejegyzéséből mindenesetre erre is lehet következtetni. Az 1675. évi szerződés értelmében a jezsuiták tulajdonát képező, az emeletes plébánián kívül a három földszintes házat is magába foglaló – délről a Szent Jakab-templom oldalában húzódó kis köz, északról pedig a várhoz vezető utca (ma Táblaház utca) által határolt nagy terület – egy az iskolákat is magában foglaló, tekintélyesebb épületkomplexum kialakítására is alkalmas lehetett volna. Még úgy is, hogy a keleti, hátsó szomszédot, Kaczor Istvánt semmiképpen sem tudták rávenni háza eladására.²³ (4. kép)

²⁰ Nádasdy Ferenc soproni kísérletéről KÁDÁR: A rekatolizáció ismeretlen munkásai 477–483.; Nádasdy és az evangélikus kőszegi tanács viszonyáról MENTÉNYI: Ferenc (III.) Nádasdy und Kőszeg 199–210.

²¹ BÁRTFAI SZABÓ: A sárvár-felsővidéki I. 198–201.; FAZEKAS: Kivételes karrier? 135.; KOLTAY: Széchényi VI. György 310–318.

²² KÁDÁR: Jezsuita kollégium és helyi társadalom 92–94., 96–100.; KÁDÁR: A győri jezsuita kollégium 106–112.; KÁSZONYINÉ: Bartolomeo Torre 230–231.; Christian Fornleitner személyére és a győri rendházzal kapcsolatos munkáira SZÉKELY: Adalékok a győri jezsuita 371–373.; KÁDÁR: A pozsonyi jezsuita kollégium 243–247.

²³ *Historia Domus*: „Domui vero sequentia incrementa facta: & imprimis fabrica, pro futuro Collegio in inchoato tractu, ad debitam altitudinem est deducta...” 1680. fol. 25., pag. 50.; Széchényi György a városnak írt 1675. június 9-i levelében a jezsuitáknak átadandó ingatlanokról szólva Frankovics Jánosnak a plébániától északra álló házán kívül egyedül Kaczor István úr házát említi (MNL VaML

4. kép

Kovatsits Zsigmond: Kőszeg 1838/1839. évi telekkönyvi térképének belvárosi részlete a Szent Imre plébániatemplommal, valamint a Szent Jakab-templom mellett álló, egykori jezsuita rendházzal (Kőszeg, Városi Múzeum, ltsz. H. 56.264.1.)

Az 1677. június 5-i ünnepélyes alapkőletétel végbement ugyan, de az építkezés kezdete a város ellenállása miatt elhúzódott. A tanács 1678 április végi döntése alapján végül megkapták a munkálatokhoz szükséges területet s hozzá 40 szál épületfát. 1678. május 1-én Somogyi András városbíró a kőszegi határban egy darab szántóföldet adományozott a jezsuitáknak, amin hamarosan megépültek a téglavető kemencék. Esterházy Pál lékai erdeiből való fával járult hozzá a munkálatok megindulásához. 1679-ben a leendő kollégiumtól északra, valamelyik kis ház udvarán helyezték el az építőműhelyt, a szükséges épületfa szállítását Bécsújhelyből Peter Packendorffer ottani fakereskedőre bízták. 1680-ban Széchényi a tető építéséhez újabb 50 forinttal járult hozzá. Az északi oldalon álló, kisajátított földszintes lakóházakban már 1677-ben megnyíló iskolákat ettől az évtől, egy ideig az újonnan átvett, másik városi plébániaházban működtették. A rendház igényei szerint egyes földalatti csatornákat áthelyeztek. Mindezek ellen a város hiába tiltakozott a Kamaránál.²⁴

KFL Kvt. Jkv. fol. 40., pag. 78–79.), amelyért cserébe két másik házat is ígérne. A 18. század első felében végül ezen a nagyobb telken épült fel a gimnázium, amelyet 1908-ban a város a bencések jóváhagyásával valójában ok nélkül ítélt bontásra. MNL KFL Köz. Jkv. 1599/1908.

²⁴ Historia Domus 1678. fol. 18–19., pag. 36–37., 1680. fol. 25–28., pag. 50–55.; MNL VaML KFL Kvt. Jkv. 1680. február 24. fol. 413., pag. 468–469.; CHERNEL: Kőszeg I. 70.; PACHER: A kőszegi gymnasium története 17.; Az 1675. évi szerződésben (lásd a 11. jegyzetet) új plébániának megnevezett Fekete István-féle házat, amely egyébként felesége, Czenki Éva tulajdona volt, a Kamara csak 1680. június 17-én foglalta le, s Fekete István evangélikus püspök ünnepélyes pozsonyi áttérését (1681. március 30.) követően a család visszakapta. Plébániaházként 1700-ig a volt magyar parókia épületeként szolgált (Rájnis utca 6.). MENTÉNYI: Néhány újabb adat 533–534.; PAYR: Szenczi Fekete István 93.; MENTÉNYI: Rájnis utca 1. 146–148.

A kőszegi jezsuita rendházhoz fűződő kapcsolatunk elég régi keletű. Először az 1990-es évek elején, majd 2014–2016 között ismételt, több szakaszban történt felújításhoz kapcsolódva, lehetőségünk nyílt megelőző falkutatásokat folytatni homlokzatain és belső tereiben. A kivitelezési munkák menetéhez igazodó régészeti megfigyeléseket a szombathelyi Savaria Múzeum középkoros régésze, Pap Ildikó Katalin végezte.²⁵

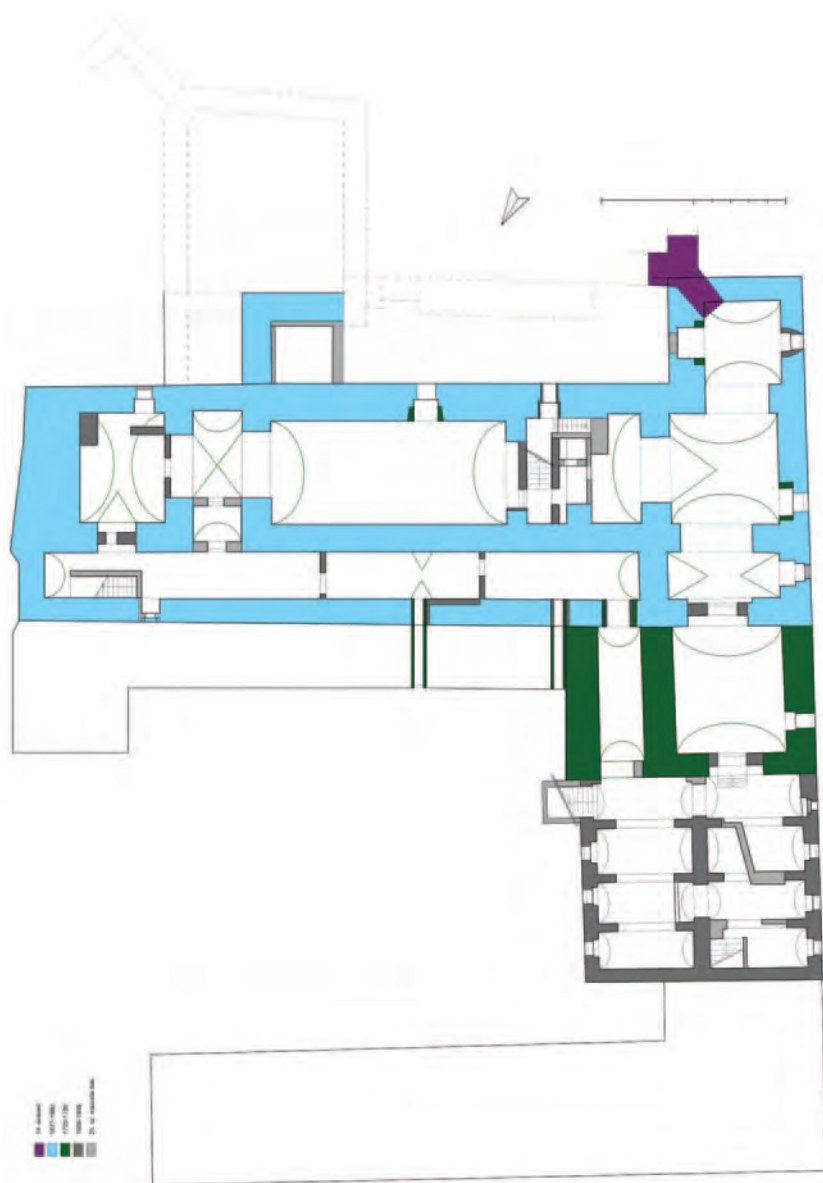
Az építési szerződés alapján 1680-ban elkészült, háromszintes, alápincézett kolégium valójában a templom mellett, annak hosszában, kelet-nyugati irányban elnyúló, egyetlen kéttraktusos épületszárnyból állt, amelyet a lebontott középkori plébániaház helyén emeltek. (5–6. kép) Közte és a templom között húzódó, korábbi városi átjáró (köz) hosszabb, középső szakaszát szűk, de bevilágításra alkalmas udvarként tartották meg úgy, hogy mindkét végét lezárták egy-egy, a Szent Jakab-egyházhoz csatlakozó szakasszal. Az ily módon szélesebbé váló főhomlokzatot a templom nyugati falsíkjához képest több mint öt méterrel előbbre építették, feltehetően megtartva a korábbi utcai (Rájnis utca) beépítési vonalat. (7. kép) Az egykori szabad átjáró nyugati végén emelt szélső déli tengelyben szintenként csupán egyetlen kisebb helyiségből álló, alápincézett épületrész található. A hátsó nagyobb, keleti helyiség előtt déli irányban beforduló folyosószakasról közvetlenül is megközelíthető az ugyanekkor emelt sekrestye, fölötté az első és második emeleten a templom szentélyébe nyíló két oratóriummal.

A szabályos elrendezésű, háromszintes homlokzatokat – a sarkokon, az osztós és zárópárkányok helyén – bekarcolt, festett vakolatarchitektúrával tagolták. A legkorábbi vakolatokból ugyan a többszöri, szinte teljes mértékű leverés után sajnos csupán néhány kisebb ponton találtunk fennmaradt részleteket. Ezekből mégis arra következtethetünk, hogy a simított felületű tagozatokkal osztott, enyhén hóbörcsös falsíkokkal készült, egységesen fehér homlokzatok nyílásainak kőkereteit vörös színű festéssel emelték ki.

A templommal közös, szűk belső udvarra néző, egymás fölötti déli helyiségso-rokat a mellette végighúzódó, északon végig teljesen zárt, alsóbb szintjein kosáríves, fiókos dongaboltozattal fedett folyosókról lehetett megközelíteni. A folyosók nyugati

²⁵ Az épület műemléki törzsszáma: 7887. Részleges belső kutatást folytattunk 1990–1991-ben, Jezsuita - Kutatási dokumentáció. lásd: F. MENTÉNYI: A kőszegi jezsuita 54–58.; A pincében és az egykori II. emeleti oratórium helyiségében 2014-ben kutattunk, lásd: Jezsuita – Kutatás a pincében és a II. emeleten. A homlokzatok kutatását 2016 tavaszán végeztük, lásd: Jezsuita – Homlokzatok kutatása. Több földszinti belső tér kutatása pedig 2016 őszén történt, lásd: Jezsuita – földszinti belső terek. Kutatásaink rajzi felmérésében nyújtott segítségéért Ivicsics Péter építész munkatársunknak tartozunk köszönettel. A részletes publikálást igénylő régészeti feltárások (konzulensként mindketten részt vettünk a munkában) eredményei PAP: Részjelentés. Külön köszönjük a szerzőnek az együttműködést és kéziratának rendelkezésünkre bocsátását. A 17. század végi rendház kapcsán összefoglalóan elmondható, hogy a Jurisics téren 2009–2012 között részlegesen feltárt középkori eredetű temető sírjai a legkorábbi jezsuita épület pincészinje alatt is megtalálhatók, tehát a temető – valószínűleg a rendház helyén álló, késő középkori plébániaház megépítése vagy kibővítése előtt – a Szent Jakab-templomtól északnyugatra is folytatódott. Ehhez lásd még B. BENKHARD – PAP – HORNOK: Kőszeg, történelmi város 95.; A kivitelezés során 2019-ben Rácz Miklós régész, építész falkutatói szakfelügyeletet gyakorolt. Köszönjük, hogy e munkájáról készített dokumentációját megosztotta velünk.; Az 1990-es évek belső átalakítási terveit Gyarmati Mihályné készítette, a 2014–2019 között végzett felújítás építész tervezője Gutowski Robert volt.

5. kép

A jezsuita, piarista, majd bencés rendház periodizációs kutatási alaprajza – pince
(Rajz: Bálint Ádám, Ivicsics Júlia, Ivicsics Péter, Mentényi Klára 2018.)

A jezsuita, piarista, majd bencés rendház periodizációs kutatási alapjaira – földszint (Rajz: Bálint Ádám, Ivicsics Júlia, Ivicsics Péter, Mentényi Klára 2018.)

7. kép

A Szent Jakab-templom nyugati homlokzata
elé ugró rendház épülete dél felől
(Fotó: Hack Róbert, 2014.)

és keleti végein mindkét emeleten valamilyen, talán kisebb méretű ablakok voltak. Formájukat nem ismerjük, csupán a Schneller utcai homlokzat középső szintjén maradt fenn egy ebből a korszakból származó, széles áthidaló maradványa. A főhomlokzat (Rájnisi utca) négy (8. kép), a hátsó sekrestyeszárny keleti oldala (Schneller utca) három, ugyanitt az udvari szárny déli homlokzata két, a keleti végfal pedig mindössze egy ablaktengellyel rendelkezett. A templom szentélye felé nyíló, leghátsó nagyobb helyiségeket leszámítva a délre néző lakoszobák, a lépcsőház és a közösségi terek ablakai a szűk belső udvarra néztek. (9. kép) A homlokzatkutatás eredményeképpen megállapítható, hogy a korai épületszárnyak külső homlokzatainak részben vagy egészében, néhol utólag átalakítva fennmaradtak a legkorábbi ablakokhoz tartozó, tagolt könyöklőpárkánnyal

rendelkező ún. füles kőkeretek. Ezek egy-egy téglalap formájú kőlappal csatlakoznak a falsíkból erőteljesen kiemelkedő, vízszintes szemöldökpárkányokhoz. A keretek külső szélén a síkból kiugró szegélyek futnak végig. A legkorábbi homlokzati nyílások közül jó állapotban maradt fenn egy földszinti ablak, amely az 1720 utáni északi toldás miatt a belső térbe került. A hosszú folyosó utóbb leválasztott keleti végén északra néző, füles kőkeretes nyílás belső rétegében a kutatás során még megfigyelhető volt az egyrétegű barokk szerkezet is. (10. kép)

A földszinti főbejárat a 20. század elejéig nem a hosszú folyosóra, hanem attól délre nyílt és egy rövidebb, észak-déli irányú folyosószakaszra érkezett. Innen balra fordulva az út az említett közlekedőre, jobbra pedig szinte rögtön a szűk belső udvarra vezetett. Átvágva ezen, egy ajtóval elzárt csigalépcső segítségével közvetlenül elérhető volt a templom nyugati karzata. A hosszú és szűk udvar keleti végén a sekrestyét a rendházzal összekötő, kicsiny előtérbe, onnan pedig a sekrestyén keresztül a templom szentélyébe lehetett jutni.

A helyszíni kutatások eredményei számos ponton kiegészítik és értelmezik a különlegesen értékes Historia Domus, az eddig megismerttöbbi levéltári forrás és szakirodalom adatait. Említsünk most csupán néhány fontos részletet.

Kizártnak tekinthető az újkori anyagokban szereplő torony azonosítása azzal a háromszintes, de mindössze egy-egy helyiséget magába foglaló kisebb tömeggel, amely a Szent Jakab-templom nyugati homlokzata elé ugrik, s amely – a Rájnisi utca

8. kép

Az utóbb észak felé két ízben is bővített rendház nyugati főhomlokzatán az első négy nyílástengely tartozik a 17. század végi épülethez
(Fotó: Hack Róbert, 2014.)

9. kép

Szűk udvar, balról a Szent Jakab-templom 1758. évi északi kápolnájával, jobbról a jezsuita kollégium déli homlokzatával
(Fotó: Hack Róbert, 2014.)

10. kép

Ma a rendház belső terébe néző, 17. század végi északi udvari ablak
(Fotó: B. Benkhard Lilla, 2009.)

11. kép

A Szent Jakab-templom egykori északnyugati támpillérének feltárása a jezsuita kollégium pin-céjében
(Fotó: Pap Ildikó Katalin, 2015.)

felől lezárva a szűk belső udvart – szervesen kapcsolódik a kéttraktusos épülethez. A falazatok és a vakolatok azonos jellege egyértelműen tanúsítja, hogy az említett épületrész teljes mértékben egykorú magával a jezsuita kollégiummal, amit az Orsolinóval kötött szerződés 3. pontja is megerősít.²⁶ A pincében régészetiileg is megfigyelt, egykor a templom északnyugati sarkát megtámasztó, átlós támpillér, (11.

12. kép

Az északi pincefolyosó nyugati vége a középkori plébániaépület megtartott falazatainak részletével
(Fotó: Malustyik Mariann, 2015.)

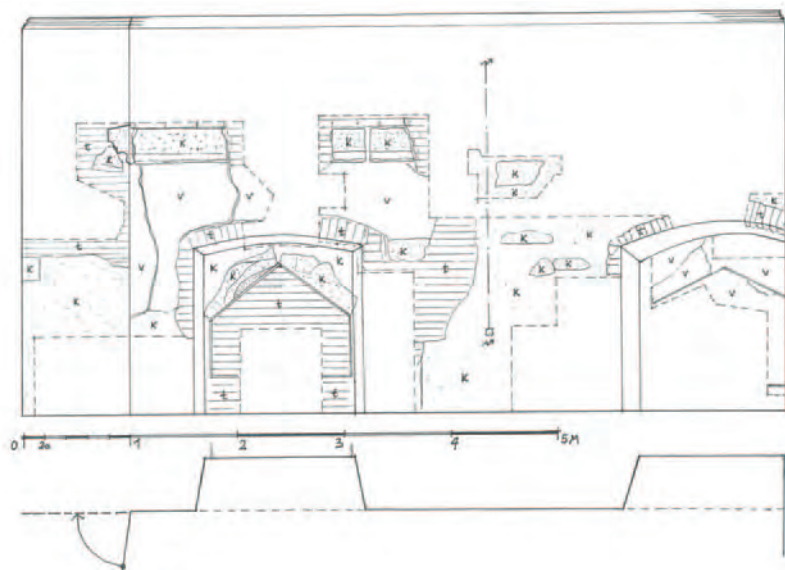
kép) amelyet jól láthatóan csak a 17. század végi munkálatok során csonkítottak meg, amúgy is kizárja egy homlokzat mellett álló északi torony lehetőségét.

A sekrestye kivételével teljes mértékben alapincézett 17. század végi rendház az egykor itt álló, feltehetően középkori eredetű plébániaház telkére épült, kisebb részben felhasználva a korábbi pincefalakat, (12. kép) nagyobb részben pedig az elbontott épület középkori terméskő anyagát. A pinceterek boltozatai a térbe beálló pillérekhez és a széles hevederívekhez képest, anyaghasználatukat és egymáshoz való csatlakozásukat tekintve is utólagosak, de ezek a különbségek véleményünk szerint csak az építkezés első fázisának elhúzódására utalnak. Belső falakat és boltozataikat nem borította vakolat. A nagy borospince bejárata északról nyílt az udvar, vagy a jezsuita kollégiumhoz tartozó, egykori szomszédos lakóépület kapualja felől, de belülről, a lépcsőház felől is megközelíthető volt. A hátsó keleti oldalon elkülönített zöldéséges pincébe a refektórium felől is le lehetett jutni. Északon egy később eltakart, első periódusú pinceablak előkerülése nyomán megállapítható, hogy kezdetben a bújtatott vasráccsal ellátott, fekvő téglalap formájú pinceszellőzők ugyancsak kőkeretesek voltak.

A Szent Jakab-templom rendházból is megközelíthető, új sekrestyéje fölött mindkét szinten oratórium épült. A második emeleten a nagy helyiséget északról közvetlenül a Szent Jakab-templom 15. századi szentélyéhez támasztották. A szentély

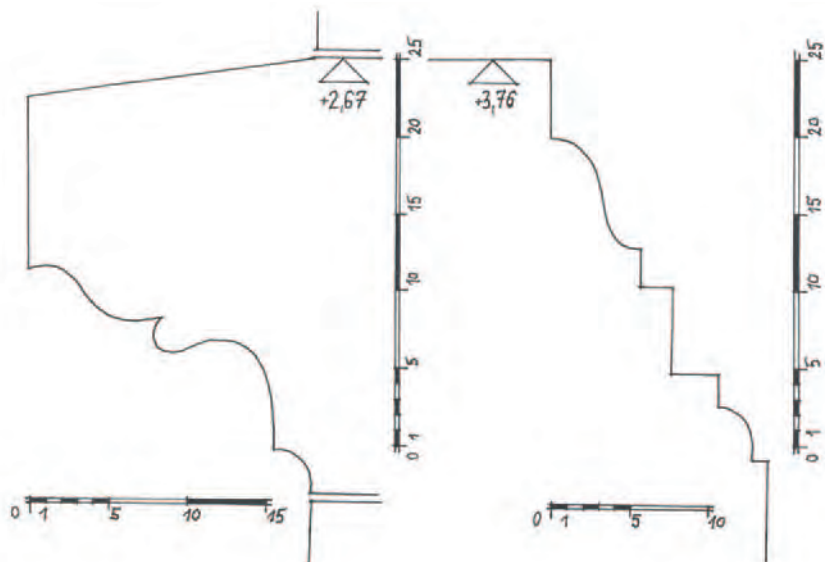
²⁶ A 17. század folyamán többen is adakoznak a német evangélikus templom tornyára, amit 1660-ban egy toronyóra kapcsán konkrétan említenek is, ha ugyan ez az adat nem a város valamely másik tornyára vonatkozik. Va ML KFL Kvt. Jkv. 1660. február 9. pag. 186.; A templom nyugati homlokzata elé ugró, rendházhoz tartozó, keskeny, négyzetes szakaszcsonk, amit Lelkes István toronynak vélt, LELKES: Kőszeg 52., 154., ezt már az 1990-1991. évi kutatás során megállapítottuk. MENTÉNYI: A kőszegi jezsuita 55., lásd a 12. jegyzetet. Ami a Szent-Jakab templomnál korábbi, 13. századi, egykori ferences templom feltételezett északkeleti tornyával kapcsolatban tett kisebb megfigyeléseinket illeti, taglalásukba most nem bocsátkozunk.

13. kép

A Szent Jakab-templom külső északi szentélyfala a nekiépített második emeleti oratórium felől
Felmérés a falkutatás után, 1:20. Jelmagyarázat: k = kő, t = tégl, v = vakolat –
(Rajz: Ivicsics Péter, 2015.)

14. kép

A második emeleti oratórium délkeleti sarkában, az egykori támpillér fölött fennmaradt, a Szent
Jakab-templom szentélyén végigfutó kőpárkány, valamint a külső főpárkány profilja, 1:5.
(Rajz: Ivicsics Péter, 2015.)

külső kőpárkányát levésték ugyan, de egy rövid szakaszon, az északi szentélyfalnak nekiépített keleti fal végén eredeti profilozása fennmaradt. (13–14. kép) A helyiség keleti oldalfalát a szentély északkeleti rézsűs támpillérének vonalában, annak részleges felhasználásával építették meg. Felületét a belső síkon megvésték, végződésének kváderköveit kibontották, s a déli ablakká sarkába illesztve használták fel újból. (15. kép) A 17. század végén itt, a legfelső szinten is megteremtették a templom szentélyével való közvetlen összeköttetés, a misehallgatás lehetőségét. A rendház felől a szentély széles középkori falába 60 cm mélységű, igen alacsony, de széles, szegmensíves záródású fülkéket vágtak. (16. kép) Az alaposabban feltárt keleti fülkében – a 15. századi szentély kőből faragott homlokívének egykor falmagba helyezett, ezért elnagyolt faragású, egymáshoz tompaszögben illeszkedő – kőelemeinek hátoldala került elő. A betekintő ablakot tehát úgy helyezték a homlokív alá, hogy egyben záradékként szolgálhasson számára. (17. kép) Függőleges szárkövekként máshonnan hozott faragványokat használtak fel másodlagosan. A szinteltolódás miatt az új betekintő nyílások a padló közelébe kerültek, jó rálátást biztosítva az oltárra. Maguk a nyílások azonban nem nyúltak le egészen a járórszintig, mintegy 35–36 cm magas parapettel készültek. A nyílás kőkereteinek belső kávéit fehérre meszelt vakolattal igazították

15. kép

A Szent Jakab-templom északkeleti átlós támpillérének maradványai a második emeleti oratóriumban. A visszavésett falazat egykori külső kváderköveit a szélső keleti ablakká kialakításához használták fel.

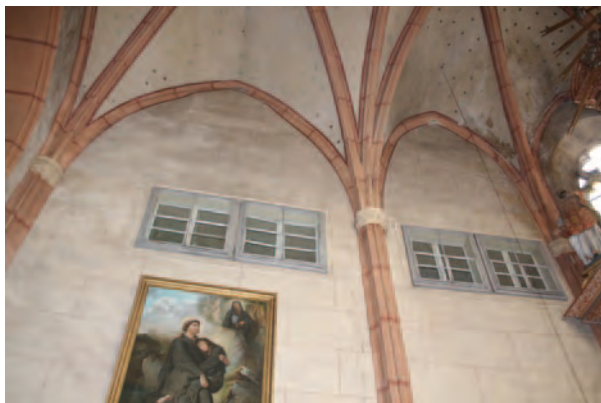
(Fotó: B. Benkhard Lilla, 2014.)

16. kép

A Szent Jakab-templom 15. századi északi külső szentélyfala a belső kő heveder záradéka alatt a 17. század végén kialakított, északi oratórium ablakkal

(Fotó: B. Benkhard Lilla, 2014.)

17. kép

A jezsuita kollégium második emeleti, befalazott oratórium ablakai a Szent Jakab-templom szentélye felől, a boltozati homlokív alatt

(Fotó: B. Benkhard Lilla, 2014.)

ki. A második emeleti oratóriumot két irányból is meg lehetett közelíteni, magából az épületből a rövid keleti keresztfolyosón át, valamint az alatta lévő földszinti sekrestyéből induló, s az I. emeleti oratóriumot is érintő csigalépcső segítségével. Kialakításakor a helyiséget síkmennyezettel látták el, amit ugyan később kicseréltek, de sohasem boltozták be.

Érdemes megemlíteni, hogy Pietro Orsolino, a szerződésben foglaltaknak

megfelelően, a második emeleten, legfelül egyáltalán nem emelt boltozatokat, ugyanis falkutatás során a meglévők másodlagosnak bizonyultak. Talán hiányuk szintén oka lehetett annak, hogy a hamarosan bekövetkező tűzvészek rendszerint kárt tettek az épületben. Először 1693-ban vált szükségessé a javítás, amihez az alapító Széchényi György mint esztergomi érsek újabb 10000 forintos alapítvánnyal járult hozzá.²⁷ Nagyobb erővel pusztították a lángok az egész belvárost 1700-ban, amikor a teljes kár 7-8000 forintra rúgott. A teljes tetőzet leégett, csupán ennek helyreállítása több, mint 2000 forintba került. Megsérült a templom tetőzete, a harangok, továbbá az iskolák is, amelyek már korábban visszakerültek a kollégium melletti, bizonyára megfelelőképpen rendbe hozott, földszintes lakóházakba. A pusztulás következtében Kaczor István három leánya mégis úgy döntött, hogy ezerháromszáz forintért eladja a rendház keleti szomszédságában álló, nagyobb kőházát a jezsuitáknak. Arról, hogy itt helyezték el az iskolákat, azonban csak később eshetett szó.²⁸ Az 1710. évi tűz ismét erőteljesen érintette a kollégiumot az iskola-

²⁷ Historia Domus fol. 69., pag. 137–138. Franz Voglmayr pater provinciális ugyancsak hozzájárult a restaurálás költségeihez. RUPP: Kőszeg szabad királyi város Jézus társasági 564.; GRANASZTÓINÉ: A kőszegi Szent Jakab-templom 582.

²⁸ 1688-ban az egyik földszinti épületben hét rendtag kapott szállást. Historia Domus fol. 48., pag. 96. Ettől kezdve csak a másik két házban taníthattak. Historia Domus fol. 80–81., pag. 160–161. Ezúttal Kollonich Lipót bíboros, Telekessy István egri érsek és testvére, Pál, valamint az iskolákra Vas vármegye voltak az adományozók. A Kaczor-ház eladása MNL VaML KFL Fass. 1700. március 20. RUPP: Kőszeg szabad királyi város Jézus társasági 565.; 1720-1721-ben a tanács még mindig tiltakozott, hogy ebben a városi adózóként nyilvántartott házban helyezték el az iskolákat. MNL VaML Kvt. Jkv. 1720. május 17. fol. 26–27, pag. 44–45.; MNL VaML KFL Act. Misc. 1720. július 23., 1721. március 14. Csak 1722-ben nyugszanak bele, hogy a Kaczor-házban legyenek a jezsuita iskolák. VaML KFL Kvt. Jkv. 1722. május 7. fol. 140–141., pag. 275–277.

épületekkel együtt, megint csak javítani kellett a tetőket és a harangokat. Megtudjuk, hogy az iskoláknak külön harangja is volt. A rend provinciálisa 500 forintot adott, a grazi ház rektora az ablakok helyreállításához járult hozzá.²⁹

A legsúlyosabb veszteség azonban 1720. augusztus 11-én érte Kőszegre és a jezsuitákat. Újból megsemmisült minden hozzájuk tartozó épület tetőszer-

18. kép

A rendház épülete a nagy udvarral északkelet felől

(Fotó: Hack Róbert, 2014.)

kezete, beleértve a templomét is. A rendház második emeleti földeme ugyancsak elégett. A kárt 8000 forintban állapították meg, a rendház és az iskolák évekre használhatatlanná váltak. A provincia elöljárója 1000 forint segítséget nyújtott a boltozatok befedéséhez, hogy amit a tűz meghagyott, víz ne rongálja.³⁰

A nagy tűzvészt követően, az iskoláknak a Kaczor-házba történő telepítése után átépítették a jezsuita kollégiumot. Az eddig jezsuita gimnáziumként és novíciusházként működő lakóházakat lebontották, s anyagukból a már álló épületet a sötét és zárt folyosó északi oldalán, teljes hosszában egy ugyancsak kétemeletes, mindkét végén U-alakban kifordított, keskeny traktussal bővítették.³¹ (5–6., 18. kép) Az ily módon létrehozott helyiségsorral bővült belső terek alkalmassá váltak a novíciusok elhelyezésére is. A Rájnisi utca felőli oldalon szélesebb, új kétablakos szobákat, az U-alak hátsó udvari ágán pedig az egyes szinteket ellátó, folyosóról nyíló illemhelyeket hoztak létre. A bontások révén kialakult, északi nagy udvart tömör kerítésfallal vették körül. Az eredetileg tervezetthez képest bizonyára igen szerény, de a rendház anyagi helyzetét megterhelő építkezéshez páter Számoróczy Pál, a kollégium rektora kölcsönt vett fel. Sajnálatos, hogy ezúttal nem csupán a tervet és annak hollétét, de egyelőre az építőmester nevét is homály fedi.

A csupán húsz éve emelt fedélszékek helyett ismét újakat kellett építeni, ezúttal azonban fazsindely helyett a Szent Jakab-templom és a jezsuita kollégium fölé egyaránt cseréptető került. A beázás miatt a tetők nem sokáig várathattak

²⁹ Historia Domus fol. 102–103., pag. 204–205.

³⁰ Historia Domus fol. 120–121., pag. 240–241. „...ne quo dignis reliquit, aqua destruat ...”

³¹ A falkutatás során a helyszínen megkülönböztetett építési szakaszokat és egyéb részleteket jól alátámasztják a jezsuita háztörténet adatai. Az építkezésre csak 1723-tól kezdődően került sor. Historia domus fol. 124., pag. 247. és fol. 126., pag. 251–252.; Az új északi épületrésznek a nagy udvar felé befordított, rövid keleti szárnyát, amely az illemhelyek számára készült, a kutatást ismertető 1992. évi írás periodizációs rajzán hibásan kelteztük a 17. század végére. MENTÉNYI: A kőszegi jezsuita 57.

19. kép

Az 1720–1725 között északi irányban bővített kollégium nyugati szakaszán fennmaradt egykori külső homlokzati vakolat a simított osztópárkány alatti, festett-sgraffitós ablakkal
(Fotó: Mentényi Klára, 1991.)

zat hét ablakánál, a korábbiakhoz hasonló, de náluk valamivel egyszerűbb füles kőkeretek belső síkján egyrétegű ablakszerkezetek voltak, amelyek elé levehető, oldalt kitámasztható, fa zsalutáblákat helyeztek. A legfelső szinten helyreállított, hosszú emeleti folyosók végein, nyugatra (Rájnisi utca), valamint keletre (Schneller utca) – megszüntetve az itt lévő, korábbi nyílásokat –, magából a rendházból, vagy a le-

magukra, ezért a szükséges 25000 cserépet 500 rajnai forintért már 1721-ben megvásárolták, de a fedélszék az új cseréptetővel csak 1724-ben készült el.³²

Az 1720 után újravakolt homlokzatok megjelenéséhez több, utóbb belső térbe vagy takarásba kerülő, s így szerencsés módon fennmaradt, egykori külső részlet ad támpontokat. A tört fehér, enyhén szürkés árnyalatú, anyagában színezett hőbörcsös vakolatban a simított felületű tagozatokat és nyíláskereteket hófehér színűre meszelték. A sarkokat festett-sgraffitós, lépcsős sarokarmírozás emelte ki, ugyanilyenek voltak a kőkeret nélküli ablakkeretek is. Az egyes motívumok 3-4 cm keskeny, bekarcolt szegélyét és belső felületét simított fehér meszeléssel emelték ki a sötétebb árnyalatú falmezőkből. (19. kép)

A földszintes lakóházak bontása után kialakult, nagy udvarra néző új északi homlok-

20. kép

A főhomlokzat 1720-as évek elejéről származó, utóbb levéselt szemöldökpárkányú, kőkeretes ikerablakának feltárása a nyugati homlokzat második emeletén
(Fotó: Mentényi Klára, 2016.)

³² A kölcsönről BTK Művészettörténeti Intézet Adattár, Levéltári Regesztagyűjtemény BTK Művészettörténeti Intézet Adattár, Levéltári Regesztagyűjtemény A–I–16 (III/5. doboz) 00560. 1721-ben cserépet vásároltak, Historia Domus fol. 121, pag. 242.; A kollégiumra felkerült, 1000 birodalmi forint értékű cseréptetőhöz szükséges épületfát gróf Pálffy Miklós nádor biztosította saját krumpachi erdeiből, nagyjából 500 forint értékben. Historia Domus fol. 126., pag. 251–252.

bontott lakóházakból származó, másodlagosan felhasznált, kiugró külső szegéllyel faragott kőkeretekből, kettős ablakokat építettek. (20–21. kép) A vízszintes lezárású, szemöldökpárkány nélkül, de könnyökkel kialakított, középen függőleges kő osztóval rendelkező ún. ikerablakok a templommal határos szűk belső udvar déli homlokzatán szintén megjelentek, hogy nagyobb megvilágítást biztosítsanak a már kőlépcsőket tartalmazó, új lépcsőház számára.

A lépcsőház 1724. évi kibővítésekor az épület belső beosztását is megváltoztatták úgy, hogy a megnagyobbított refektóriumot a keleti oldalról a déli szárny földszintjére helyezték át. A szűk belső udvar felől – az északi és a keleti sekrestyeszárny alsó ablakjaihoz hasonlóan – itt is magas, kiugró szegéllyel faragott, kőkeretes ablakokat nyitottak. A természetes fény további növelése érdekében a folyosó felőli falára három nagyméretű, kőkeretes ablaknyílás

került, amelyekhez egyértelműen s jól láthatóan másodlagosan felhasznált kőkereteket alkalmaztak. (22–23. kép) Az új ebédlőtermet 1725-ben kifestették. Kérdéses, hogy a következő, képek keretezésére vonatkozó megjegyzés egyes falfestményekre, vagy táblaképekre vonatkozik-e. Sajnos a refektórium belső vakolatait az 1906–1908. évi bővítés során egy újabb berendezéssel együtt teljes mértékben kicserélték, ezért a 2016. évi belső kutatás során a barokk rétegekből már semmit sem találhattunk.³³

21. kép

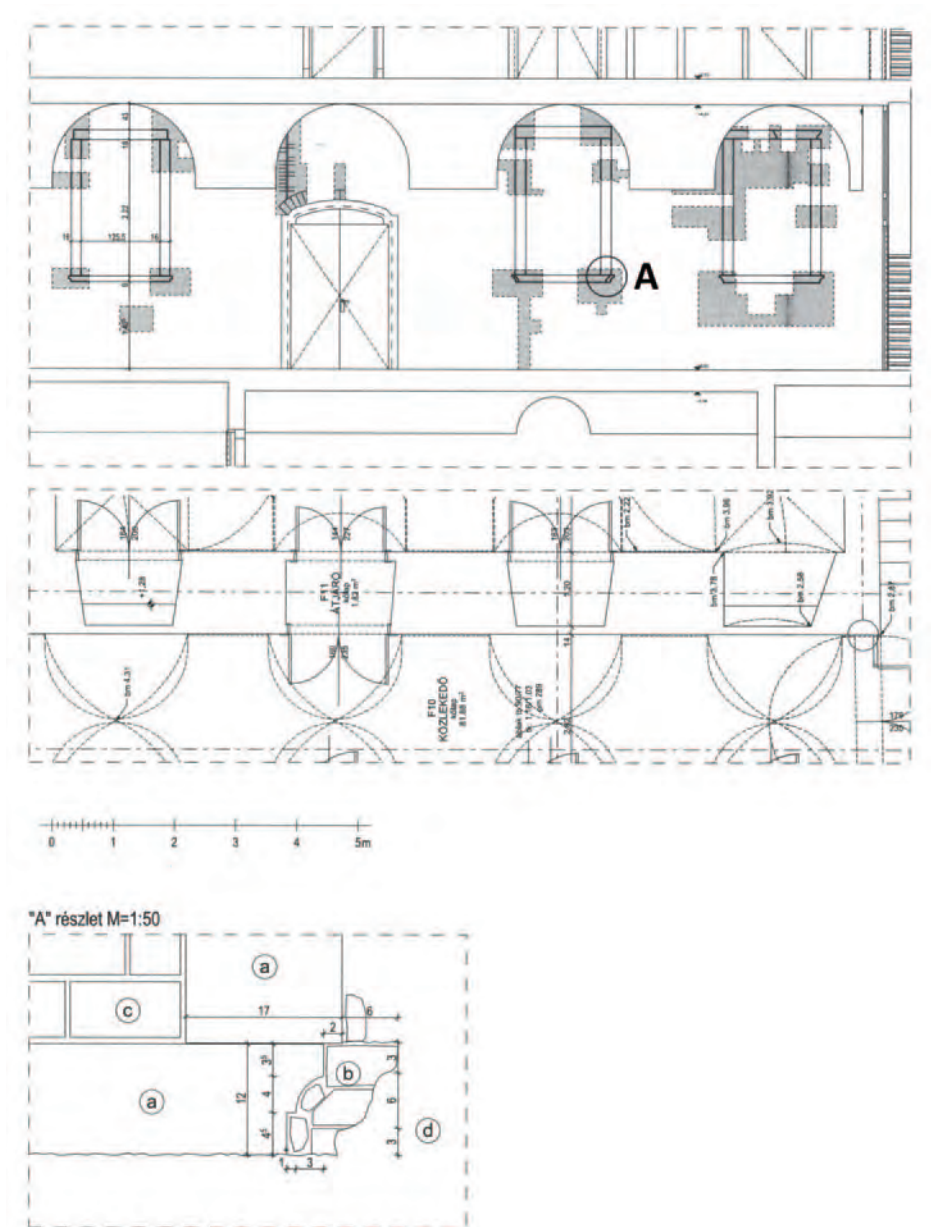
A keleti, hátsó homlokzat, középen a nagy folyosó ikerablakaival, balra az egykori Kaczor-ház, majd emeletes gimnázium csatlakozása miatti zárt falszakasszal, jobbra 20. századi, utólagos szellőzőnyílásokkal
(Fotó: Simon Zsófia, 2019.)

22. kép

A földszinti folyosó refektóriumba néző, nyugati szélső, nagyméretű, kőkeretes ablakának feltárása
(Fotó: B. Benkhard Lilla, 2016.)

³³ A refektórium egykor a belső folyosóra néző, nagy kőkeretes ablakait már 1990–1991-ben megtaláltuk, de alapos vizsgálatukra csak 2016-ban tudtunk sort keríteni. MENTÉNYI: A kőszegi jezsuita 56.; Historia domus fol. 128., pag. 255; Ugyanitt a legfelső szint folyosójának helyreállításáról. A falfestések vizsgálatát 2016. évi földszinti belső kutatásunk idején Nagy Éva festő restaurátor végezte.

23. kép

A földszinti folyosó falába 1723–1725 között behelyezett, nagyméretű refektórium ablakok falkutatásának felmérési rajza

„A” részlet = jobbról a második ablak könyöklőjének nyugati vége, a kő és a téglátoldás profilozásával.

Jelmagyarázat: a) másodlagosan felhasznált kő szárkó és könyöklő, b) a könyöklő téglátoldása,

c) ablak befalazás téglái, d) 17. század végi terméskő falszövet, 1:20, részlet: 1:50.

(Rajz: Ivicsics Péter, 2016.)

Nem tudni, hol volt az első épület konyhája, a hiányzó kamrárt pedig bizonyára valamelyik ide tartozó földszintes házban alakították ki.³⁴ Az ebédlőterem korábbi helyét elfoglaló, keleti konyhától északra – a nagy folyosó leg-hátsó szakaszának leválasztásával –, eddig nem létező, tágas kamrárt hoztak létre, ettől kezdve innen lehetett lejutni a hátsó zöldszégy pincébe. Ahogyan a hosszú folyosóról az új északi utcai szobák előtt egy rövidebb nyugati keresztfolyosót létesítettek, ezt megismételték a keleti oldalon is, ahonnan a nagy északi udvarról egy kőkeretes, felülvilágító ajtón át könnyebben el lehetett érni a konyhát és a kamrárt. Keleten a sekrestye önálló, külső megközelítésére szolgáló, északon pedig a nagy udvarról az említett keresztfolyosóra vezető, magas, felülvilágító, kőkeretes ajtókat építettek be. Hasonló, de keskenyebb felülvilágítóval készített, újabb ajtók kerültek a második emeletre is. (24. kép)

Az épület belső elrendezését elsősorban a jezsuita rend feloszlását követő, értékbecslést is tartalmazó, természetesen már egy későbbi állapotot tükröző leírásból ismerjük. A majd csak 1743-tól működő gyógyszerár előtt a déli kapus helyiséget leszámítva az utca (Rájnys utca) felől mindhárom szinten, továbbá az első és második emeleten, északon és délen is szerzetesi cellák, valamint nagyobb lakószobák kaptak helyet. A könyvtár talán már az 1720-as évektől az első emeletre, északra került. A nagy pincében a boroshordókat tartották. Az új épületrész északnak fordul, rövid keleti szárnyát, szintenként az illemhelyek számára hozták létre. Mindez még jól követhető az 1832-ben Holczer József a jogutód bencés rend számára készített, jó homlokzati és alaprajzi felmérésén, amely a jezsuiták által megrendelt tervrajz(ok)hoz hasonlóan sajnos ugyancsak elveszett vagy lappang. (25. kép) Az 1720-as évek barokk épületének minden részletében hiteles ábrázolása az 1746-ban Fancz Bálint által festett fogadalmi képről azonban teljes pompájában tárul elénk.³⁵ (26. kép)

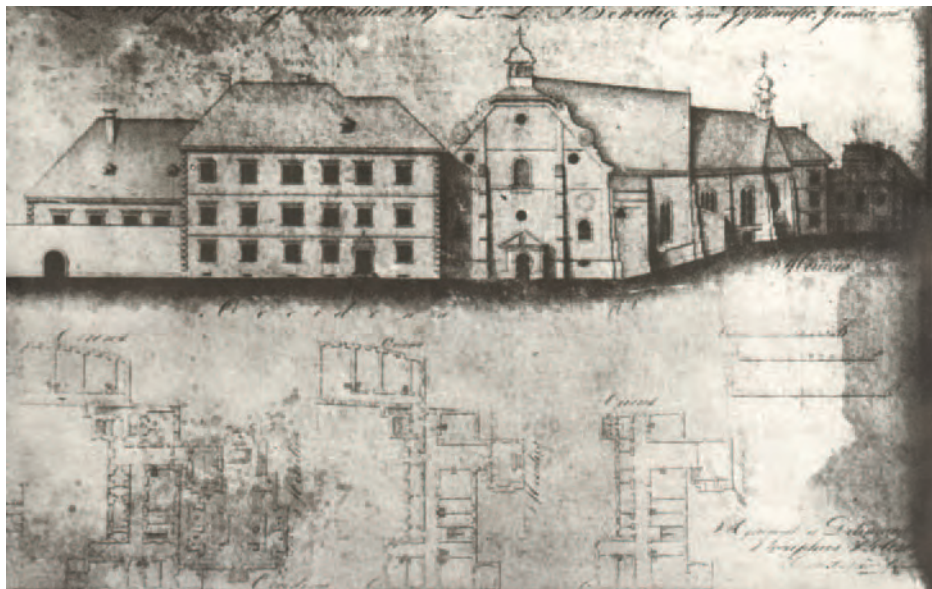

24. kép

A második emeleti folyosó a kőkeretes, felülvilágító ajtókkal és a 20. század eleji, átlósan rakott, színes öntött műkö padlóval
(Fotó: B. Benkhard Lilla, 2016.)

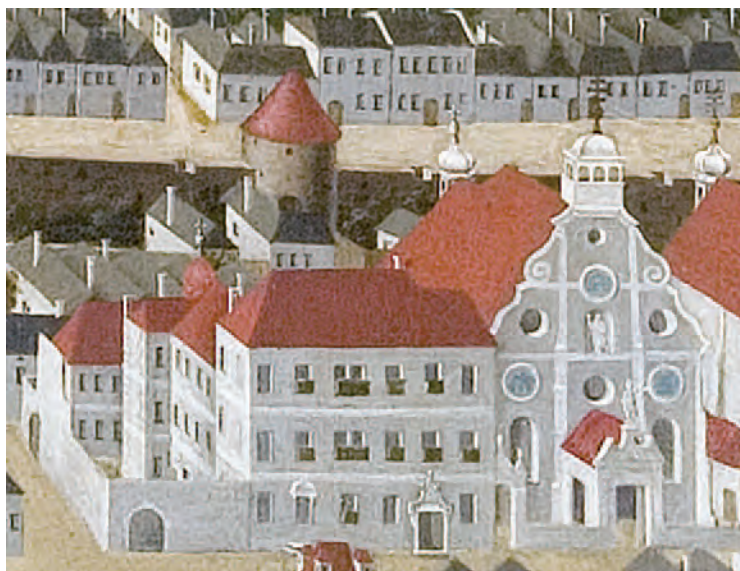
³⁴ Historia Domus fol. 126., pag. 251–252.

³⁵ A használatra vonatkozó helyiségbeosztást is tartalmazó leírás „Conscriptio ipsius Collegij condam S. J. Ginsiensis, fundorumque imobiliarum ad idem sive jure perenali, sive pignoratium pertinentium et quidem” MNL OL MKL MKA Act. Jes. Coll. Gins. B. 243. Fasc. 5.; Holczer József 1948 előtt még a kőszegi bencés gimnázium (ma Jurisics Miklós Gimnázium) szertárában őrzött felmérési rajzát sajnos évek óta hiába keressük. Fekete-fehér fényképét szerencsére közölte LELKES: Kőszeg 56., 41. kép, 154.; Fancz Bálint fogadalmi képe Kőszeg városának ábrázolásával. Kőszeg, Városi Múzeum, ltsz. K. 55.58.

25. kép

A bencés székház, a Szent Jakab-templom és a régi gimnázium
1832-ből származó alaprajza és homlokzatai
(Holczér József elveszett rajza, 1832. LELKES: Kőszeg 56. 41. kép.)

26. kép

A Szent Jakab-templom és a jezsuita kollégium 1746-ban.
Fancz Bálint fogadalmi képe Kőszeg városának ábrázolásával, részlet
(Kőszeg, Városi Múzeum, ltsz. K. 55.58.)

FORRÁSOK

- Historia Domus = Historia Domus Ginsiensis seu Keüszeög Societatis Iesu [1671-1749], Országos Széchenyi Könyvtár, Kézirattár Fol. Lat. 4012.
 MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár
 MKL = Magyar Kincstári Levéltárak,
 MKA = Magyar Kamara Archivuma
 Act. Jes.Coll. = Acta Jesuitica
 MNL VaML KFL = Magyar Nemzeti Levéltár Vas megyei Levéltár Kőszegi Fióklevéltár
 Act. Misc. = Kőszeg Város Tanácsának iratai. ActaMiscellanea
 Adóössz. = Kőszeg Város Adóhivatalának iratai. Adóösszeírások
 Fass. = Kőszeg Város Tanácsának iratai. Örökvallások: Fassiones
 Közig. Jkv. = Kőszeg Város Polgármesteri iratai, Közigazgatási jegyzőkönyvek
 Kvt. Jkv. = Kőszeg Város Tanácsának iratai. Tanácsülési jegyzőkönyvek: Protocolla

SZAKIRODALOM

- BARISKA: A protestáns Kőszeg II. Ferdinánd korában = BARISKA ISTVÁN: A protestáns Kőszeg II. Ferdinánd korában. In: Vas megye múltjából. Levéltári Évkönyv 2. Szerk. HORVÁTH FERENC. Szombathely, 1982. 54–91.
 BÁRTFAI SZABÓ: A sárvár-felsővidéki = BÁRTFAI SZABÓ LÁSZLÓ: A Sárvár-felsővidéki gróf Széchenyi család története I–II. Budapest, 1911–1913.
 BEDY: A győri székeskáptalan = BEDY VINCE: A győri székeskáptalan története. (Győregyházmegye múltjából III.) Győr, 1938.
 B. BENKHARD: Kőszeg város topográfiai kérdései = B. BENKHARD LILLA: Kőszeg város topográfiai kérdései a középkorban és a kora újkorban. A Jurisics tér intézményei, lakóházai és lakói az építéstörténeti kutatások tükrében. In: Urbs. Magyar Vároستörténeti Évkönyv IV. Budapest, 2009. 149–168.
 B. BENKHARD – PAP – HORNOK: Kőszeg történelmi város = B. BENKHARD LILLA – PAP ILDIKÓ KATALIN – HORNOK PÉTER: Kőszeg, történelmi város In: Régészeti kutatások Magyarországon 2011. Szerk. KISFALUDI JÚLIA – KVASSAY JUDIT – KREITER ATTILA. Budapest, 2018. 94–98.
 BOROVSKY: Pozsony vármegye = BOROVSKY SAMU (szerk.): Magyarország vármegyéi és városai. Pozsony vármegye. Budapest, 1895.
 CHERNEL: Kőszeg = CHERNEL KÁLMÁN: Kőszeg sz[abad] kir[ályi] város jelene és múltja. I–II. Szombathely, 1877–1878.
 DOMINKOVITS: Egy egy-generációs középbirtok = DOMINKOVITS PÉTER: Egy egy-generációs középbirtok és birtokosa: Kövér Gábor széplaki uradalma. Fons 9. (2002.) 273–303.
 FAZEKAS: Francesco Orsolini = FAZEKAS ISTVÁN: Francesco Orsolini kismartoni várplébános hagyatéki leltára 1700-ból. In: Emlékkönyv Házi Jenő Sopron város főlevéltárosa születésének 100. évfordulója tiszteletére. Szerk. DOMINKOVITS PÉTER – TURBULY ÉVA. Sopron, 1993. 305–320.
 FAZEKAS: Kivételes karrier? = FAZEKAS ISTVÁN: Kivételes karrier? Szempontok Széchenyi György esztergomi érsek pályafutásához. Soproni Szemle 65. (2011) 123–137.
 GRANASZTÓINÉ: A kőszegi Szent Jakab-templom = GRANASZTÓINÉ GYÖRFFY KATALIN: A kőszegi Szent Jakab-templom mecénásai a jezsuiták idején (1674–1749). In: „Ez világ, mint egy kert...” Tanulmányok Galavics Géza tiszteletére. Szerk. BUBRYÁK ORSOLYA. Budapest, 2010. 577–596.

- Jezsuita – Kutatás a pincében és a II. emeleten = Kőszeg, jezsuita, piarista, bencés rendház. A. Kutatás a pincében. B. Kutatás a II. emeleti oratóriumban. Összeállította: MENTÉNYI KLÁRA – B. BENKHARD LILLA, 2014. Kézirat.
- Jezsuita – Kutatási dokumentáció = Jezsuita, piarista, majd bencés rendház (Kőszeg, Rájniss utca 2.) Kutatási dokumentáció 1990–1991. Összeállította: MENTÉNYI KLÁRA. Forster Gyula Nemzeti Örökségvédelmi és Vagyongazdálkodási Központ, 2014. Kézirat.
- Jezsuita – Földszinti belső terek = Jezsuita, piarista, majd bencés székház (Kőszeg, Rájniss utca 2.) Egyes földszinti belső terek kutatása. Összeállította: MENTÉNYI KLÁRA – B. BENKHARD LILLA, 2016. Kézirat.
- Jezsuita – Homlokzatok kutatása = Jezsuita, piarista, majd bencés székház (Kőszeg, Rájniss utca 2.) Homlokzatok kutatása. Összeállította: MENTÉNYI KLÁRA – B. BENKHARD LILLA, 2016. Kézirat.
- KÁDÁR: A győri jezsuita kollégium = KÁDÁR ZSÓFIA: A győri jezsuita kollégium intézményi funkciói a 17. században (1626–1671). In: Jezsuita jelenlét Győrben a 17–18. században. Tanulmányok a 375 éves Szent Ignác-templom történetéhez. Szerk. FAZEKAS ISTVÁN – KÁDÁR ZSÓFIA – KÖKÉNYESI ZSOLT. Győr, 2017. 87–129.
- KÁDÁR: A pozsonyi jezsuita kollégium = KÁDÁR ZSÓFIA: A pozsonyi jezsuita kollégium mint összetett intézmény a 17. században. Történelmi Szemle 60. (2018.) 237–282.
- KÁDÁR: A rekatolizáció ismeretlen munkásai = KÁDÁR ZSÓFIA: A rekatolizáció ismeretlen munkásai. Tercia próbációs jezsuiták Nyugat-Magyarországon a 17. században. In: Primus inter omnes. Tanulmányok Bedy Vince születésének 150. évfordulójára. Szerk. ARATÓ GYÖRGY – NEMES GÁBOR – VAJK ÁDÁM. Győr, 2016. 475–493.
- KÁDÁR: Jezsuita kollégium és helyi társadalom = KÁDÁR ZSÓFIA: Jezsuita kollégium és helyi társadalom a 17. századi Nyugat-Magyarországon (Pozsony, Győr, Sopron). Doktori disszertáció (ELTE BTK) Budapest, 2016. <https://edit.elte.hu/xmlui/handle/10831/32517>
- KÁSZONYINÉ: Bartolomeo Torre = KÁSZONYI ANDRÁSNÉ: Bartolomeo Torre, a győri jezsuita kollégium építőmestere. Arrabona 5. (1963) 229–234.
- KOLTAY: Széchényi VI. György = KOLTAY ANDRÁS: Széchényi VI. György 1685. március 21 – 1695. február 18. In: Esztergomi érsekek 1001–2003. Szerk. BEKE MARGIT. Budapest, 2003. 310–318.
- LELKES: Kőszeg = LELKES ISTVÁN: Kőszeg. (Magyar műemlékek) Budapest, 1960.
- F. MENTÉNYI: Néhány újabb adat = F. MENTÉNYI KLÁRA: Néhány újabb adat Kőszeg város történeti topográfiájához (Parókiák – iskolák – plébániák). Vasi Szemle 41. (1987) 527–542.
- F. MENTÉNYI: A kőszegi jezsuita = A kőszegi jezsuita majd bencés rendház kutatása. Műemlékvédelmi Szemle 1992/1. 54–60.
- MENTÉNYI: Ferenc (III.) Nádasdy und Kőszeg = MENTÉNYI KLÁRA: Ferenc (III.) Nádasdy und Kőszeg. Kirchen, Kapellen und Altäre. In: Die Familie Nádasdy vom 16. bis ins 20. Jahrhundert. Tagungsband der 29. und 30. Schlaininger Gespräche 2009/2010. Hg. Rudolf Kropf. Red. Karin Sperl. (Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland [WAB] Band 154.) Eisenstadt, 2015. 199–210.
- MENTÉNYI: Rájniss utca 1. = MENTÉNYI KLÁRA: Rájniss utca 1. Egy kőszegi lakóház története a 16–17. században. Soproni Szemle 74. (2020) 130–149.
- MIHALIK: A Szepesi Kamara = MIHALIK BÉLA VILMOS: A Szepesi Kamara szerepe az 1670–1674 közötti felső-magyarországi rekatolizációban. Fons 17. (2010:3) 255–320.
- MILLER: Die Hofreisen = RETRAUT MILLER: Die Hofreisen Kaiser Leopold. Mitteliungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 75. (1967) 66–103.
- ÖKT. Lockenhaus = Lockenhaus. In: Die Kunstdenkmäler des politischen Bezirkes Oberpullendorf. Österreichisches Kunsttopographie (ÖKT) 56. Bearb. JUDIT SCHÖBERL. Horn, 2005. 327–352.

- PACHER: A kőszegi gymnasium története = PACHER DONÁT: A kőszegi gymnasium története. A pannonhalmi Sz[ent]-Benedek-rend Kőszegi gimnáziumának értesítője az 1894/95. iskolai évről. Kőszeg, 1895.
- PAP: Részjelentés = PAP ILDIKÓ KATALIN: Részjelentés a Kőszeg bencés rendházban végzett régészeti megfigyelésről 2015. 07. 21 – 2015. 08. 26. Kézirat.
- PAYR: Szenczi Fekete István = PAYR SÁNDOR: Szenczi Fekete István a hitehagyott püspök. Sopron, 1918.
- PRICKLER: Die Lockenhauser = HARALD PRICKLER: Die Lockenhauser Maurer- und Steinmetzenzunft. Ein Beitrag zur Kunst- und Handwerksgegeschichte des Barock im burgenländisch-westungarischen Raum. In: „Zur Landeskunde des Burgenlandes”. Festschrift Hanns Schmid. Hrsg. GERARD SCHLAG – LISELOTTE WEGHOFER (Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland Heft WAB 100.) Eisenstadt, 1998. 177–197.
- RUPP: Kőszeg szabad királyi város Jézus társasági = RUPP JAKAB: Kőszeg szabad királyi város Jézus társasági társodájával és sz. Jakabról címzett templomával. In: Magyarország helyrajzi története fő tekintettel az egyházi intézetekre. Pest, 1870. 555–573.
- SCHERMANN: Geschichte von Lockenhaus = P. DR. AEGID SCHERMANN: Geschichte von Lockenhaus. Pannonhalma, 1936.
- SERFŐZŐ: Pilgrimages = SERFŐZŐ SZABOLCS: Pilgrimages of Emperor Leopold in Central Europe. Radovi Instituta za povijest umjetnosti 41. (2017) 59–66.
- SÖPTEI: A kőszegi templomok el és visszafoglalása = SÖPTEI IMRE: A kőszegi templomok el és visszafoglalása az ellenreformáció idején (1671 és 1673). Szegletkő. A Kőszegi Evangélikus Egyházközség Lapja 14. (2017:1) 4–5.
- SÖPTEI: A kőszegi templomok = SÖPTEI IMRE: A kőszegi templomok el- és visszafoglalása az ellenreformáció idején, 1671 és 1673. In: Előadások Vas megye történetéről VII. Szerk. Mayer László. (Archivum Comitatus Castriferrei 9.) Szombathely, 2020. 267–278.
- SZELESTEY: Adalékok a kőszegi jezsuiták = SZELESTEY N. LÁSZLÓ: Adalékok a kőszegi jezsuiták történetéhez. In: A magyar jezsuiták küldetése a kezdetektől napjainkig. Szerk. SZILÁGYI CSABA. PPKE BTK Piliscsaba, 2006. 358–365.
- SZÉKELY: Adalékok a győri jezsuita = SZÉKELY ZOLTÁN: Adalékok a győri jezsuita iskola és rendház XVII. századi építéstörténetéhez. In: A magyar jezsuiták küldetése a kezdetektől napjainkig. Szerk. SZILÁGYI CSABA. PPKE BTK Piliscsaba, 2006. 366–374.
- UGRY: Egy 17. századi főúri temetkezőhely = UGRY BÁLINT: Egy 17. századi főúri temetkezőhely. Nádasdy Ferenc országbíró és a lékai Ágoston-rendi templom Nádasdy-kriptájának kialakítása. Művészettörténeti Értesítő 63. (2014:2) 307–324.

THE ESTABLISHMENT OF THE JESUIT MONASTERY OF KŐSZEG AND ITS CONSTRUCTION HISTORY UNTIL 1725

Pursuing Archbishop Péter Pázmány's previous aspirations, the intention of Bishop György Széchényi of Győr made public in 1666, was realized in the series of (sometimes violent) events that took place a few years later, of which he was undoubtedly the initiator and executor. After the conversion of the churches, parishes and schools into Catholicism (1671–1673) in Kőszeg, in a town, which was almost entirely Lutheran, with the consent of the protesting city in 1675 and with the confirmation of Emperor Leopold I in 1678 he invited and settled the Jesuits in the town. The elimination of the Wesselényi conspiracy, which threatened the rule of the emperor and had supporters even in Kőszeg, played an important role in the rapid success of the establishment of the Jesuit Monastery, which fitted into the widespread recatholisation process of Transdanubia and Upper Hungary.

The two-storey headquarters of the Jesuits of Kőszeg was built according to Pietro Orsolini's plans and under his direction on the site of a medieval parish / parish house on the north side of the Gothic Church of St. James, taken back from the German Lutherans. The new, long building running along the church had a new sacristy from the east, an oratorio above it, and a gangway in the west leading to the porch through a narrow common courtyard, sought to establish a direct spatial connection with the church.

We had the opportunity to continue our wall researches during 2015–2016, which were started in the early 1990s. Relying on new archival sources and the results of more thorough on-site excavations covering a larger area and the facades, we try to form a comprehensive picture of the first Jesuit monastery, built in Kőszeg between 1678 and 1680, and then of its expansion and transformation after the fire of 1720. In addition, we outline the history of the surrounding residential houses, which together with the parish building were appropriated and given to the Jesuits in 1675 by Bishop Széchényi (also Archbishop of Kalocsa at the time) and Lipót Kollonich, President of the Hungarian Chamber.

Klára Mentényi – Lilla B. Benkhard

Haris Andrea

AZ ATTRIBÚCIÓ HATÁRAI ÉS A GYÖMÖREI TEMPLOM

A gyömörei templom építésének attribulásához a hazai szakirodalom elég széles választékot kínál. Ebenhöch Ferenc 1869-ben Eszterházy Károlyt nevezte meg „az egri Lyceum modorában” készült templom építtetőjeként, s így – akaratlanul is –, de Fellner Jakab személye felé irányította a későbbi kutatást.¹ Az építésére vonatkozó első adatot 1933-ban Lukcsics és Pfeiffer publikálta, de véleményük szerint Fellner 1762-ben csak javította a templomot.² Az 1950–1960-as évek műemléki topográfiai munkáihoz kapcsolódó levéltári kutatásokra és stíluskritikai vizsgálatokra alapozta azon meggyőződését Révhelyi Elemér, miszerint a templom építészé Fellner Jakab volt.³ Az 1980-as évek elején Voit Pál kizárta Fellner szerzőségét, és a templom építését Pauly Mihályban határozta meg, akinek személyét és egyben a templom tervét is Franz Anton Pilgram köréhez kötötte.⁴ Ugyanebben az időben megjelent könyvében Cs. Dobrovits Dorottya saját levéltári kutatásai alapján elsősorban a pápai Leonard Helbersdorffert tartotta a templom építésének, de – a templom jellegzetes „Fellneres” kapuzatát figyelembe véve – sem Fellner, sem Helbersdorffert szerzőségét nem zárta ki.⁵

A gyömörei templomot ábrázoló, építéskori tervrajz Eszterházy Károly egri püspöki levéltárában őrződött meg.⁶ A tervrajz dátum nélküli, aláírója: „*Antoni Reindl Mauer Meisterin Zirc*”. A tervrajzot 1969-ben a Heves megyei topográfia publikálta először, mint a kistályai (Andornaktálya) templom tervének variánsát, és a kistályai templom építéstörténetéhez kapcsolva 1767-re datálta.⁷ Voit elsősorban az Egri Egyházmegye anyagát ismerte és sokkal kevesebb anyag állt rendelkezésére a pápai Eszterházy-uradalom 18. század második fele építő tevékenységéről, így a tervrajzot az általa ismert anyag körébe, mint tervvariánst sorolta be. (1–2. kép)

Az öt építész, kőművesmester: Helbersdorffert, Fellner, Reindl, Pauly és Pilgram tervezői szerepét a gyömörei templom esetében írásos források egyértelműen nem támasztják alá, pedig a pápai uradalom leveleskönyveiben, amely a távol lévő földesúr és prefektusa között átlagban heti rendszerességgel váltott levelek másolatait tartalmazza, jelentős számú adat maradt fenn a templom tervezéséről és építéséről.

¹ EBENHÖCH: Gyórmegyei egyházállapotok 592.

² LUKCSICS – PFEIFFER: A veszprémi püspöki vár 217.

³ KDM Révhelyi hagyaték 13. d. 25. fasc. Nr. 21. pag. 1–12.

⁴ VOIT: Franz Anton Pilgram 237. Pauly Mihályt Pilgram bécsi pallérjának, Johann Pauly rokonaként határozta meg.

⁵ DOBROVITS: Építkezés 73.

⁶ MNL HML XV. 6. A. 148. (46×62 cm)

⁷ VOIT: Heves megye műemlékei I. 487.

1. kép
Reindl Antal: A gyömrői templom tervrajza
(MNL HML XV. 6. A. 148.)

Gyömrőre középkori temploma átvészelte a török hódoltságot és első leírását az 1698-as canonica visitatio-ból ismerjük. A romos templomot ekkor a faluban többségben lévő evangélikusok használták.⁸ A templomot a 18. század elején, minden bizonnyal a település legnagyobb birtokosa, az Eszterházy család hathatós közreműködésével visszavették a protestánsoktól és helyreállították.⁹ Gyömrő Várfalva nevű része 1536-tól – amikor I. Ferdinánd Enyingi Török Bálintnak adományozta – a 20. század közepéig a pápai uradalom része volt. A 16–20. századi birtokosai Pápa földesurai voltak, így a Török, a Nyári, a Csáky, végül az Eszterházy családok. A gyömrői birtokot még 1635-ben a Csákyak zálogbirtokba adták a győri jezsuitáknak, akikről 1702-ben váltották vissza az Eszterházyak. A település másik részén, a Nemes-szeren, több nemes család bírt ún. curialis telkeket.¹⁰ A több birtokos közös akaratának hiányát említette már az 1698-as visitatio, majd a

⁸ VARGA: Egyházlátogatási jegyzőkönyvek 213.

⁹ Az 1735-ös egyházlátogatási jegyzőkönyv szerint a templom jó állapotú és felszereléssel is bír. GyEL PL Can. Vis. 27. pag. 20–21. Az 1748-as visitatio szerint Szent Mihály arkangyalnak szentelt, egy oltárral rendelkezik, amely nincs felszentelve, nincs orgonája és egy kis harangja van. GyEL PL Can Vis. 30. pag. 22.

¹⁰ FEHÉR: Győr megye és város 562.

2. kép
A templom főhomlokzata
(Fotó: Haris Andrea)

18. században, a jelenlegi templom felépítése során is számos nehézséget okozott a falu vallási és birtokosi megosztottsága. Ez lehetett a fő oka annak, hogy a jelenlegi templom építése hosszasan, majdnem 15 évig elhúzódott, míg az Eszterházy-uradalom a 18. század második felében átlagban három-négy év alatt felépített egy kb. ekkora méretű templomot.

A pápai uradalmat 1759-től irányító Eszterházy Károly 1760-ban már biztosan elhatározta a középkori gyömrői templom átépítését. Thanhoffer József pápai prefektus intézkedései nyomán, 1760 tavaszán már meszet és épületefát szállítottak a régi templomhoz,¹¹ majd júniusában megküldte Eszterházy Károlynak a templom delineatióját és jövedelmeinek összeírását.¹² Ez a delineatio azonban csak a felmérési terv lehetett, mivel júliusban a prefektus Leonard [Helbersdorfer] kőműves betegségével magyarázta Eszterháznak a tervek és a leírás késedelmét.¹³

Végül augusztusban a prefektus azt írta Eszterháznak, hogy ugyan máskor már gyakran csinált Leonard kőműves olyan rajzot, amely révén egy templomot ki lehetett bővíteni, azonban ebben az esetben ez sehogyan sem sikerül neki, pedig szép szóval és durvábban is próbálta rákényszeríteni. Végül azt javasolja, hogy inkább új templomot építsenek, ahol szabadabban lehet tervezni. Eszterházy válaszában beleegyezik az új épületbe: „Készítsen hát Leonardus új tervet, de az valóban új legyen, és ne hasonlítson a többire. A nagyságban ahhoz a népességhez kell alkalmazkodni, mely itt össze szokott gyűlni, és mivel kiváltképpen a torony sokba szokott kerülni, találjon módot Leonardus, hogy ez a lehető legkönnyebben befejeződhessen.”¹⁴

A tervek ismeretlenek és a tervek elkészítéséről sem került elő adat a leveleskönyvekből. Leonard Helbersdorfer 1761-ben meghalt,¹⁵ a pápai uradalmat 1762-

¹¹ MNL OL P 1216. capsza 52. Nr. 3. pag. 7.

¹² MNL OL P 1216. capsza 51. Nr. 1. 35. o.

¹³ MNL OL P 1216. capsza 51. Nr. 1. 36. o.

¹⁴ MNL OL P 1216. capsza 51. Nr. 1. 38. o. (A közölt fordítás: DOBROVITS: Építkezés 24. o. alapján.)

¹⁵ DOBROVITS: Építkezés 73. Helbersdorfer az 1740-es évek közepétől élt Pápán, közvetlenül nem állt az uradalom szolgálatában, de több építkezésen részt vett.

ben megöröklő Eszterházy Károly hamarosan jelentős változtatásokat rendelt el birtokán; többek között a tatái Eszterházy-uradalom régensét, Balogh Ferencet tette meg a pápai uradalom irányítójává. Balogh Ferenc – Fellner Jakab nagy pártfogója – Eszterházy kérésére még abban az évben elküldte Fellnert Gyömörére, „a templom végett”.¹⁶ Ez azonban csak egy „helyszíni szemle” lehetett, mivel a levelezésben a továbbiakban nem a templom építéséről, hanem a szerecsenyi téглаégető megjavításáról van szó, amely a téglát biztosítaná, és mint a későbbiekben kiderül, biztosította is a templom építkezéséhez.¹⁷ Fellner neve Gyömörével kapcsolatban, tíz évvel később, 1772 májusában kerül elő a levelezésben, amikor Eszterházy utasítja pápai prefektusát, hogy kérje ki Fellner tanácsát a torony tetejére kerülő kereszt felerősítésének módjáról.¹⁸ 1765-től, Balogh Ferenc halála után, Fellnert már nem alkalmazták állandóan a pápai uradalomban, Eszterházy Károly nem hagyta jóvá a Balogh által elrendelt évi járadékát sem, mivel véleménye szerint kevés hasznát vehetik Pápán.¹⁹ Fellner azonban a továbbiakban is dolgozott Pápán eseti megbízások alapján nagyobb építkezéseknél: így a várkastélyban, a misericordiánusoknál, majd az új plébániatemplomnál. Szakértelmét Eszterházy nagyra tartotta, Gyömörén kívül több más példa is van arra, ha probléma akadt egy építkezésen, akkor a püspök utasította prefektusát, hogy kérje ki Fellner véleményét.²⁰

1762–1765 között – az előbb említett szerecsenyi téглаégetőn kívül – semmilyen adat nem került elő a gyömörei építkezés megkezdéséről, ennek oka talán az lehetett, hogy Balogh Ferenc az uradalom gazdasági megerősítésére törekedett és az építkezések esetében csak a jövedelmet hozó beruházásokat szorgalmazta (pincék, kocsmák, istállók). Ebből az időszakból egyedül a devecseri templom átépítéséről van adat, új templomok építésébe csak 1765 után kezdett az uradalom, évente átlagban 3-4 templom építkezését szervezve és finanszírozva.

Gyömörén 1765–1773 között elhúzódó, folyamatos nehézségekkel terhes építkezés zajlott. A pápai dominium – hasonlóan a többi uradalmi építési szervezethez – minden évben előre megtervezte az építkezéseit: a közelben legyártatta a téglát, kivágatta a fát, leoltatta a meszet, majd a helyszínre szállíttatta az építőanyagot. A szállítások elsősorban késő ősztől kora tavaszig folytak, amikor a mezőgazdasági munkák szüneteltek. Ezeket robotban hajtották be a gyömöreiektől és a környékbeli falvaktól, de szükség esetén az uradalom pápai majorságának béreseit is erre a munkára küldték. Állandó problémát jelentett – Gyömöre vallási és birtokosi megosztottsága miatt –, hogy az Eszterházy-uradalom jobbágyain

¹⁶ MNL OL P 1216. capsza 51. Nr. 1. 100. o.

¹⁷ MNL OL P 1216. capsza 51. Nr. 1. 112. o.

¹⁸ MNL OL P 1216. capsza 51. Nr. 3. 63–64. o.

¹⁹ MNL OL P 1216. capsza 51. Nr. 1. 334. o.

²⁰ 1778-ban a teszéri templom tornyánál kell kikérni Fellner véleményét. MNL OL P 1216. capsza 51. Nr. 3. 395. o.

kívül a többi földesúr jobbágya nem akart a templom építkezésénél dolgozni.²¹ Az Eszterházyak után a legnagyobb birtokos Illésházyakkal, majd 1766 után az őket felváltó Sigrayakkal folyamatos a levelezés, az üzengetés a templom építéséhez nyújtandó robot ügyében. Eszterházy 1765-ben arra utasította prefektusát, hogy „Szóllyon Kegyelmed a többi földesurakkal, különösen Marián Urammal, ha akart Templomot, lássanak hozzá, mert másképp igen lassan fog megkészülni, különösen kérdezze meg plébános Uramat, ha tanácsom szerint írt-e gróf Illésházinak?”²²

Az uradalom kasszájából fizették az építkezésen állandóan ott lévő pallért és a kőműveseket, akik a győri építkezések áraival azonos heti bért alkudtak ki.²³ A jobbágyság volt a napszámosok, azaz a manualisták, akik a kőművesek keze alá dolgoztak (volna). A prefektus többször is panaszkodott munkájukra a földesúrnak, és javasolta, hogy inkább pénzért fogadjanak napszámosokat. „... a manualistákat talán rész szerént jobban esne kész pénzzel fogadni a kőművesek mellé, akik szüntelen és az eő idejükben helyt állnának, mert a jobbágyság csak haszontalanul tölti idejét, a cigányság is hasznosabb a jobbágyságnál ezekben.”²⁴ A plébános is folyamatosan „Cathedratul publikálta” majd „1 f. büntetés alatt parancsoltatja” híveinek az építkezésen való munkavégzést.²⁵ Mindezek ellenére napszámosok felfogadására a takarékoskodás, különösen a készpénzzel való takarékoskodás és Eszterházy Károly pragmatikus gondolkodása miatt csak időnként került sor. 1767 áprilisában azt írta prefektusának: „A Gyömörei Templomról úgy gondolkodom; ő tőlük sem lehet mindenféle segítséget kívánni, mi sem tehetünk mindent, hanem valamit ők is tehetnek, mi is valamit. Talán jó lesz csak egy üdőre bérest odarendelni, aki téglát vigyen; s azután négy Bialt [=bivalyt] oda rendelni, hogy egy taligával homokot; más szekérrel vizet hordgyon. Napszámosokat ők is adhatnak és más segítséggel is csak lehetnek; hanem a Káptalanfai Templommal remélem kevesebb a diffictus.”²⁶

Az építkezés nem a régi templom helyén történt, a régi templomot az új templom alapozásához már elkezdték építőanyagként bontani, majd a templom befejezéséhez közeledve, 1769-ben Eszterházy a teljes bontásra adott utasítást.²⁷ 1765-ben az építkezés már bizonyosan elkezdődött, de csak a robot hiányáról és a többi földesúrral való problémákról értesülhetünk a leveleskönyvből. 1766 elején Eszterházy Károly prefektusától, Tóth Károlytól három templom tervét kéreti magához. „A kő művesek és áts mester tsak tegnapi napon adták kezembe gyömörei, káptalanfai és devecseri delineatiókat melyeket presente alázatossággal megküldöm.”

²¹ MNL VeML XI. 602. b. 51. Nr. 2. 83. o.

²² MNL OL P. 1216. caps. 51. Nr. 1. 402. o.

²³ MNL VeML XI. 602. b. 51. Nr. 2. 234. o. 1768. április 17.: „Gyömörén a kőművesek 50 pénzen alul nem akarnak dolgozni, mert Győrött 50 pénzével fizetik ...”.

²⁴ MNL OL P. 1216. caps. 51. Nr. 1. 431. o.

²⁵ MNL OL P. 1216. caps. 51. Nr. 1. 402. o. 1765.; MNL VeML XI. 602. b. 51. Nr. 2. 227. o.

²⁶ MNL VeML XI. 602. b. 51. Nr. 2. 94. o.

²⁷ MNL VeML XI. 602. b. 51. Nr. 2. 104. o.; VeML XI. 602. b. 51. Nr. 2. 351. o.

Eszterházy válaszában a gyömörei templommal kapcsolatban azt írta, hogy a tisztartó jelentse, mikor lehet az épület folytatásához kezdeni „és mennyire lehet építhetnünk, mind pénz, mind materiák, mind szekerességgel”.²⁸ 1766–1767-ben anyagszállítások nehézségéről, a kiegészített téglák mennyiségéről, mészoztásról tudósítanak a levelezések, mivel „a Kőműves Mester pedig azt mondta hogy míglen elegendő materiale össze nem lesz hordva addég embereket nem adhat”.²⁹

3. kép

A templom a szentély felől, a centrális megfogalmazású hajóval
(Fotó: Haris Andrea)

A kőműves munka dandárja, a körítő falak felfalazása 1768–1769-ben folyt. A munkákat a szentély felől kezdték, amelynek boltozása 1769-ben már elkészült, mivel a pallér a templomszentély állványzatának bontása előtt érdeklődött a prefektuson keresztül Eszterházy Károlynál, hogy nem szándékozik-e kifesteni a szentélyt, mert akkor nem bontja el az állványt.³⁰ (3. kép)

1771 decemberében Pauly Mihály pápai kőműves jelentést tett Eszterházy Károlynak az uradalom építkezéseiről, amelynek első helyén a gyömörei templom áll. „A gyömörei templom tető alatt van. A torony két ölnyi magasan emelkedik a templom gerince fölé, Excellenciád adjon utasítást, hogy az ívelt párkány, ami a torony alatt fut kőből csináltassék-e.” Eszterházy a párkányt kőből rendeli el, amely el is készült ebből az anyagból.³¹ 1772 januárjában a prefektus a gyömörei templom tornyáról az ácsmester két tervrajzát küldte el Eszterházyhoz, de Eszterházy egyik változat sem tetszett: „hanem aztat kell felépíteni, melyet az Templommal edgyütt az előbbenyi ott dolgozó kőműves lerajzolt”.³² A torony 1772 őszére, a templom hiányzó fedésével együtt elkészült, azonban még nem fejeződtek be a munkák, nem volt kész az orgonakarzat, a krypta és a burkolat a templomban.³³ A toronyablakok kőkereteit is csak ekkor szállították Gyömörére.

²⁸ MNL OL P 1216. capsza 51. Nr. 1. 423–424. o.

²⁹ MNL VeML XI. 602. b. 51. Nr. 2. 104. o.

³⁰ MNL VeML XI. 602. b. 51. Nr. 2. 351. o. Eszterházy válaszában elbontatja az állványt, mivel nem akarja a templomot kifestetni.

³¹ MNL OL P 1216. capsza 51. Nr. 3. 42. o.

³² MNL OL P 1216. capsza 51. Nr. 3. 55. o.

³³ MNL OL P 1216. capsza 51. Nr. 3. 88. o.

4. kép

A templomnak az elbontott pápai középkori templomból származó főoltára és szintén pápai eredetű szószéke

(Fotó: Haris Andrea)

vitetni. Mintha készakarva a M. Uraságot bosszantani és a cassát terhelni.”³⁴

A munkák befejezése 1773-ra maradt, amikor még fedélszéket ácsoltak – feltételezhetően a sekrestyéjét – és vakolták az épületet. 1773 decembere után már nem dolgoztak a templomon, elkezdődött a berendezése, amelyhez az első tárgyakat a bontás alatt álló régi pápai nagytemplomból szállították: annak főoltárát és orgonáját. A templom megtartotta a korábbi titulussát, Szent Mihály arkangyalnak ajánlották fel, így a Pápáról, az akkor bontás alatt álló plébániatemplomból átszállított főoltárba Pollinger Ignác pápai festő új oltárképet festett, amely Szent Mihályt ábrázolja. (4–5. kép) Az uradalom a templom befejezése után, a következő, 1774-es évben hozzákezdett az új plébániaház építéséhez.³⁵

Az írásos források szerint megfordult Gyömrőn a pápai Leonard Helbersdorfer és Pauly Mihály, a tatai Fellner Jakab, valamint a templom tervét a zirci Reindl Antal aláírta-

„Gyömrői Templomnak Tornyát az Ács Mester elkészítette egészen [...] A kőmíves mester most is kívül tisztogatja [=vakolja] a falakat, de csak úgy megy minden dolgában, mintha sohasem akarná végit. A mellett a torony ablakok régén elkészültek; ezekhez való köveket pedig most csináltattya Sz. Békallyán, holott ezt előre el kellett volna készíttetni. Ezt nyáron kellett volna csináltatni és nem rövid napokon rossz időben oda

5. kép

A templom három nyílású, ívelt orgonakarzata

(Fotó: Haris Andrea)

³⁴ MNL OL P 1216. capsza 51. Nr. 3. 80. o.

³⁵ MNL OL P 1216. capsza 51. Nr. 3. 161. o.

sával ismerjük. Mindezek ellenére a négy kőműves mester tervezői szerepét semmi nem támasztja alá, kizárásuk logikai alapon sem egyszerű. Helbersdorfer 1761-ben meghalt, így ha el is készítette a templom tervét, az 1765-től elinduló kivitelezésben nem lehetett szerepe.

Pauly az építkezés kezdetén, 1765 körül tűnik fel és telepedik le Pápán, ezért nem túl valószínű, hogy rögtön egy templom tervezésére kap megbízást, de nem kizárható, hogy az 1760-as évek közepétől ő a pallér az építkezésen. Pauly 1770-től állt az uradalom állandó alkalmazásában és az 1771-es év végén több építkezés helyzetét, így Gyömörét is számba vevő jelentését nem mint az építkezést irányító pallér, hanem mint uradalmi tisztviselő tette meg, amely persze nem zárja ki, hogy egyben pallérja is volt az építkezésnek.³⁶ Pauly talán azért is elvethető, mert a torony kivitelezésekor, 1772-ben Eszterházy azt írta, – igaz nem Paulynak, hanem az ácsmesternek – hogy a korábban ott dolgozó kőműves tervét kell elővenni.³⁷ Ebben az időben, ha Pauly nem is a kivitelező kőműves, de mint uradalmi építőmesternek minden bizonnyal köze volt az építkezéshez. Fellner kizárása is alapozható erre a mondatra, azzal az elég gyenge lábakon álló érveléssel, hogy Fellnert a levelezésben általában tatai építőmesterként említik. Fellnerről tudott, hogy a tatai uradalomban „fővállalkozóként” végezte az építkezések építőmesteri munkáit, ő fogadta fel és fizette az építkezés helyszínén lévő pallért, a kőműveseket és a napszámosokat; itt Gyömörén azonban az uradalom volt a vállalkozó.

A legvalószínűbbnek az tűnik, hogy Reindl Antal vezette az építkezést 1765–1770 között és csak 1770. július 7-i halála után³⁸ vette át valaki más, talán, hasonlóan a nagyteveli építkezéshez, fia, Reindl András vagy Pauly. Ezzel lehetne leginkább magyarázni, hogy miért található Eszterházy Károly egri levéltárában a templom tervrajza Reindl Antal aláírásával, amelyről elképzelhető, hogy azonos az 1766 januárjában elküldöttel. Természetesen nem hagyható figyelmen kívül, hogy a fennmaradt tervrajz csak egy, ismeretlen építész által készített terv kópiája, amelyet több tervrajzhoz hasonlóan, mintaként gyűjtött be Eszterházy Károly.

A templom építésének meghatározása a stíluskritika irányából közelítve is számos kérdőjelet vet fel. Leonard Helbersdorfer munkásságához jelenleg egyedül a csákvári templom 1749-es építkezése köthető, amelyet azóta jelentősen átépítettek, kibővítettek.³⁹ Reindl Antal egyetlen ismert templomépülete Nagytevelen áll, ahol a templommal foglalkozó Aggházy Mária – akivel ebben egyet kell érteni – Reindl szerepét itt pallérként határozta meg, és a tervek, alaprajzi megoldás és a homlokzat kialakítás részletei miatt Fellner oeuvre-jébe utalta.⁴⁰

³⁶ DOBROVITS: Építkezés 79–80. Ami azt jelenti, hogy nem egyes munkákra kap megbízást, hanem rendszeres fizetést kap az uradalomtól.

³⁷ MNL OL P 1216. capsza 51. Nr. 3. 55. o.

³⁸ AGGHÁZY: A zirci apátság 48., VOIT: Heves megye műemlékei. I. 390. Voit szerint, szemben Aggházy 1770-es halálára vonatkozó adatával, Reindl az 1770-es években is dolgozott Veszprémben, vagy talán egy vele azonos nevű építőmester.

³⁹ Helbersdorfer életrajzi adatait l. DOBROVITS: Építkezés 73.

⁴⁰ AGGHÁZY: A zirci apátság 48–49.

Pauly Mihály munkásságához – Cs. Dobrovits Dorottya kutatásai alapján – jóval több templom sorolható: így Nyárád, Pápateszér, Hidegkút, Csót, Bakonyszűcs, Szerceseny, Bakonyszentiván, Pápakovácsi, Béb, Pula, Noszlop templomai.⁴¹ A templomok nagyon hasonló alaprajzi és homlokzati típust követnek, a variánsok méreteit, megoldásait, díszítéseit csak a település lakóinak száma és anyagi lehetőségei határozták meg. Az épület alaptípusa szintén Eszterházy Károly egri levéltárában maradt fenn Pauly Mihály aláírásával. A helyszín feltüntetése nélküli tervrajz a pápateszéri templomot ábrázolja, és pontosan reprezentálja azt az alaprajzi, homlokzatképzési megoldást, amely alapján Dobrovits – levéltári adatokra is támaszkodva – Pauly templomait körvonalazta.⁴² (6. kép) Az azonos arányrendszerű egyhajós, egyenes szentélyzáródású, karzatos alaprajz, homlokzati középrizalitban álló vagy a homlokzatba behúzott torony és a torony révén kialakuló főhomlokzati hármas, függőleges tagolás, valamint a hajó és a szentély tetőszerkezetének azonos gerincmagassága jellemzi ezeket a templomokat, amelyek közül egy sem igaz a gyömörei templomra.

A gyömörei templom főhomlokzatának⁴³ hangsúlyos, sávozott homlokzattagolási tervének forrását az osztrák területek felé, datálását a 18. század első felénél kell keresni,

6. kép

Pauly Mihály: A pápateszéri templom tervrajza
(MNL HML XV. 6. A. 144/b.)

⁴¹ DOBROVITS: Építkezés 80.

⁴² MNL HML XV. 6. A. 144/b.; publikálva: DOBROVITS: Építkezés 61. ábra.

⁴³ Az elemzés során csak a tervrajz megoldásait veszem figyelembe, mivel a megvalósult épület több apró részletben eltér a tervrajztól, különösen a főhomlokzat nyíláskeretelése, valamint az oromfal megoldásában jelentősen leegyszerűsödött a 20. századi helyreállítások során.

azonban a sávozásnak teljes homlokzaton történő alkalmazása – amely csak a földszint és az épületsarkok szilárdságának aláhúzására volt hivatott – félreértett eredeti koncepcióra és helyi építőmesteri megoldásra utal. A főhomlokzat képzéséből ugyanakkor teljesen hiányoznak a század első felét, közepét még meghatározó vízszintes homlokzattagoló elemek, így az osztópárkányok, a nyíláskeretelések, vagy a magas attikafalak. A 18. század második felének világát tükrözik a kosáríves nyílások, azok alig díszített keretelésével együtt. A főbejárat és a fölötté lévő ablak nagy, közös, sávozott konkáv ívben való összefogását a magyar építészettörténet leginkább Fellnerre jellemző stílusjegynek tekinti, azonban Fellner munkáiba elsősorban a bécsi Joseph Ignaz Gerl közvetítésével kerülhetett. A főpárkány, az abból kiemelkedő torony és oromfalak a pápai Eszterházy-uradalom és szélesebben a 18. század második felének falusi templomainak általános, szinte mindenhol megtalálható megoldásai, tető- és harangszinti nyílásaival, tükrös falmező kereteléseivel, az íves oromfalak pilléres-vázás lezárásaival.

A homlokzat architektúrájának bizonytalanságaival, provincializmusával élesen szemben áll a templom magas színvonalú, a hosszaházis megoldás mellett is középtengelyi szimmetriára és egyben centralításra törekvő alaprajzi elrendezése. A közel azonos méretű előtér-torony és szentély közé foglalt, a centrális tér gondolatát kifejező hajó építészeti gondolatának forrása Gyömörén kétségtelenül Franz Anton Pilgram lehetett. A centralításra törekvés már az 1740-es évektől jelen volt Pilgram épületeiben, így a pozsonyi vörös csillagkeresztes rend templomának terveiben, de megjelent késői munkájában az Eszterházy Károly által megrendelt váci székesegyház tervein is. A gyömörei templom térformálásához legközelebb a linzi Erzsébet apácák centrális hajóját kupolával fedő templomának alaprajza áll, amelyet Voit Pál részben Pilgram részben pedig Paul Ulrich Trient bécsi építőmesternek attribuíál, bár Pilgram, szerepét az osztrák kutatás sokkal erősebb kérdőjellel kezeli.⁴⁴

A magas színvonalú alaprajzhoz hasonló minőség jellemzi a templom homlokzati alaprajzát, amely konkáv és konvex falsíkjaival folyamatos mozgásban tartja és mozgásban láttatja a főhomlokzatot. Olyan ez, mint a 18. század közepi két homlokzati tornyos épületek középső szakasza, ahol ezt, a bejáratot magában foglaló szakaszt a síkok megmozgatásával, a fény- és árnyék hatásával emelik ki a magasba emelkedő, erőtt, hatalmat sugárzó tornyok közül; Gyömörén azonban a tornyok elmaradtak.

Helbersdorfer, Pauly, Reindl, Fellner – mindenki találkozhatott, és kapcsolatba kerülhetett az 1761-ben elhunyt Pilgrammal, talán a legvalószínűbben a Pápán élő és dolgozó Helbersdorfer. Voit Paulyról feltételezi, hogy Pilgram köréből érkezett. Reindlről zirci, a ciszterekhez kötődő építőmesterként való feltűnése előtt semmit nem tudunk.

⁴⁴ L. SCHMIDT: Die Linzer Kirchen 14.; KORTH: Franz Anton Pilgram 225–235.

A gyömörei templom tervét egy Pilgram-terv – vagy netán más, korabeli bécsi terv – helyi építőmester által készített adaptációjának tekinthetjük, amely megtartotta az alaprajzi megoldást, belehelyezett egy homlokzati tornyot és részleteit leegyszerűsítve és részben átvéve megalkotott egy „falusi” homlokzatot. Az ismert írásos források összevetése alapján jelenleg az látszik a legvalószínűbbnek, hogy az adaptációt Reindl Antal készítette, azonban ez az attribúció, ahogy barokk építészettünk legtöbb épülete esetében, továbbra is kérdőjeles marad. A helyi kismesetek, pallérok életútjának, oeuvre-jének részletes feldolgozása nélkül csak az írások jelölhetők ki.

FORRÁS

- GyEL = Győri Egyházmegyei Levéltár
 PL = Püspöki Levéltár
 Can. Vis. = Egyházlátogatási jegyzőkönyvek
 (Visitationes canonicae)
 KDM = Kuny Domonkos Múzeum, Tata
 Révhelyi hagyaték = Révhelyi Elemér hagyatéka
 MNL HML = Magyar Nemzeti Levéltár Heves Megyei Levéltára
 MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
 MNL VeML = Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára

SZAKIRODALOM

- AGGHÁZY: A zirci apátság = AGGHÁZY MÁRIA: A zirci apátság templomépítkezései a XVIII. században. Veszprém, 1937.
- DOBROVITS: Építkezés = Cs. DOBROVITS DOROTTYA: Építkezés a 18. századi Magyarországon (Az uradalmak építészete). Budapest, 1983.
- EBENHÖCH: Győrmegyei egyházállapotok = EBENHÖCH FERENC: Győrmegyei egyházállapotok 1689-ben. Magyar Sión 7. (1869) 576–592.
- FEHÉR: Győr megye és város = Győr megye és város egyetemes leírása. Szerk. FEHÉR IPOLY. Budapest, 1874.
- KORTH: Franz Anton Pilgram = THOMAS KORTH: Franz Anton Pilgram und der Bau des Elisabethinenkolsterin Linz. Jahrbuch des Österreichischen Musealvereins 120. (1975) 225–235.
- LUKSICS – PFEIFFER: A veszprémi püspöki vár = LUKSICS PÁL – PFEIFFER JÓZSEF: A veszprémi püspöki vár a katolikus restauráció korában. Veszprém, 1933.
- SCHMIDT: Die Linzer Kirchen = JUSTUS SCHMIDT: Die Linzer Kirchen. Österreichische Kunsttopographie XXXVI. Wien, 1964.
- VARGA: Egyházlátogatási jegyzőkönyvek = VARGA IMRE: A győri székesegyházi főesperesség egyházlátogatási jegyzőkönyvei 1698-ból. Arrabona 13. (1971) 177–221.
- VOIT: Franz Anton Pilgram = VOIT PÁL: Franz Anton Pilgram. Budapest, 1982.
- VOIT: Heves megye műemlékei I. = VOIT PÁL: Heves megye műemlékei. I. Magyarország Műemléki Topográfiája VII. Budapest, 1969.

THE LIMITATIONS OF ATTRIBUTION AND THE CHURCH OF GYÖMÖRE

To the attribution of the architect of the church in Gyömöre, Hungarian literature offers a fairly wide selection. The designing role of Leonard Helbersdorfer, Jakab Fellner, Antal Reindl, Mihály Pauly and Franz Anton Pilgram are not clearly supported by our sources, but all of them have turned or could have turned up at the construction of the church from 1760 to 1774. Helbersdorfer made the first plans to rebuild the medieval church, Fellner must have visited the site twice, Reindl put the blueprints of the church on paper, Pauly, the master builder of the Eszterházy Estate of Pápa was the builder at the time, while Pilgram had personal connections with almost all of them, or he influenced their work. The floor plan and facade analysis of the building shows that the church of Gyömöre has such a floor plan and spatial planning solution that go far beyond the contemporary Hungarian village churches, and this brings the role of Pilgram as a designer to the fore. However, the plan was an adaptation made by a local master builder that retained the floor plan solution, placed a facade tower over it, but by partially misunderstanding and simplifying its details he created a “rural” facade. Based on the currently available sources, it is most likely that the adaptation was made by Antal Reindl.

Andrea Haris

G. László Judit

EGY MOSONBÓL BETELEPÜLT VASKERESKEDŐ HÁZA VESZPRÉMBEN (Veszprém, Jókai utca 8.)

Ruttner János kereskedő, jeles veszprémi polgár a szerény számú forrás szerint Moson vármegyéből származott.¹ A család mosoni eredetét erősíti, hogy amikor fiának, Ruttner Sándornak a közélet és a kultúra terén végzett tevékenységéért nemességet adományoztak, akkor azzal a mosonyi előnevet is megkapta.² Több mint egy évszázadon keresztül a tulajdonukban volt a Várhegy nyugati oldalához simuló telek, amelyen több periódusban a város egyik legszebb romantikus homlokzatú házát építették fel, s amelyben a műemléki kutatás a tulajdonosok társadalmi helyzetére utaló reprezentatív részleteket is feltárt. A csaknem két évtizede használaton kívüli épület felújítása a közeljövőben várhatóan elkezdődik.³

A lakóház

A veszprémi vár nyugati oldala alatt futó egykori nevén Hosszú, ma Jókai Mór utca keleti térfalának zárt sorú beépítésben álló eleme a Jókai u. 8. számú lakóház. A ma már nem működő börtön alatti, közvetlenül a vár szikláihoz illeszkedő, nyújtott téglalap alakú telken áll az U alaprajzú, részben alapincézett, egyemeletes épület. Az utca ívét követő romantikus főhomlokzat mögött klasszicista udvari homlokzatok találhatók. A nyolctengelyes utcai homlokzat hatodik axisában van a vízszintes záródású konzolos kapu. (1. kép) A homlokzat hangsúlyos függőleges tagoló elemei a széles lizénák, amelyek változó szélességű falmezőkre

1. kép
A Jókai utca 8.
(A szerző felvétele, 2020.)

¹ MATKOVICS: Vármegyénk 104.

² Ruttner Sándor veszprémi kereskedő és törvényes utódai számára mosonyi előnévvel magyar nemesség díjmentes adományozására. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek – 1888. MNL OL K27. 1888.06.29.

³ A lakóház nyilvántartott műemléki érték, valamint helyi védelem alatt is áll. 2004-ben készítettem először dokumentációt a házról, majd 2004-ben Czifra Mónika és Dobai Csaba festő-restaurátorok szondázó kutatása nyomán további megfigyeléseket tehettem. Akkor a felújítás sajnos elmaradt. CZIFRA – DOBAI: A veszprémi Ruttner-ház; G. LÁSZAY: Építéstörténeti dokumentáció.

osztják a felületet. A lizénák sarkai mind a földszinten, mind az emeleten élszedettek, kivétel a főpárkány alatti kb. 50 cm és az osztópárkány vonalába eső kb. 70 cm, ahol ez hiányzik, emiatt a lizéna felső vége fejezetszerű kialakítást nyert pilaszter jellegű tagoló elemként, melyek a kapu két oldalán lépcsősen kialakítva hangsúlyos kapupillért alkotnak. A középső „kihasasodó” lizénaszakasz tengelyébe rozztát helyeztek. Az osztópárkány jellegzetesen romantikus stílusú, rácsos-törpekonzolos motívummal. (2. kép) Az ablakok a földszinten vízszintes, az emeleten az első tengelyben és a kapu felett félköríves, a többi esetben egyenes záródásúak. Az ablakok felett sokszögű törpekonzollokkal gyámolított gótizáló szemöldökpárkány van. A félköríves ablakoknál a szögletes szemöldök alatti kis íves mezőkben romantikus indamotívum látható. (3. kép) A homlokzatot törpekonzolok során nyugvó csonkapárkány zárja. A két-rétegű ablakok nagyrészt hatosztásúak. (A földszinten három fix vízszintes osztóval, kettő befalazva.)

A fehérre meszelt klaszszicista jellegű udvari homlokzat utcai szárnya előtt vörös mészkö konzolokra támasztott kölemezes, lán-

2. kép
A főhomlokzat részlete
(A szerző felvétele, 2020.)

3. kép
A kapu feletti íves ablak
(Horváth Róbert felvétele, 2003.)

4. kép
Az udvar észak felé nézve
(A szerző felvétele, 2020.)

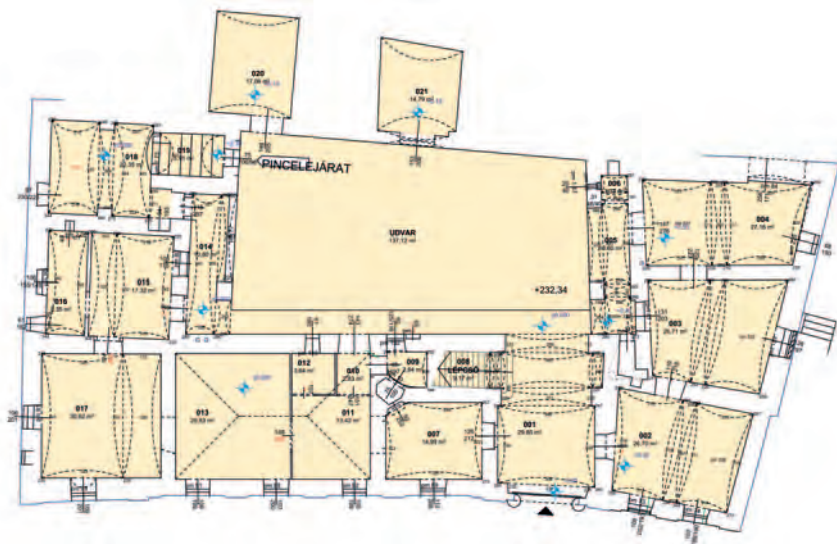
5. kép

Az udvar észak felől nézve, balra a déli oldalszárny
Az utcai szárny földszinti homlokzatán a kosáríves kapualj nyílik,
az emeleti folyosón a magas, íves záródású nyílás a lépcsőházé.
(A szerző felvétele, 2020.)

dzsás vaskorlátos függőfolyosó húzódik. A beforduló oldalszárnyak homlokzata a földszinten egy kisebb félköríves és egy szélesebb kosáríves nyílással, az emeleten két keskenyebb ív között egy szélesebb ívvel áttört. (4–5. kép) Az épület tájolása két égtáj közé esik, a szövegben a jobb érthetőség céljából észak–délre módosult.

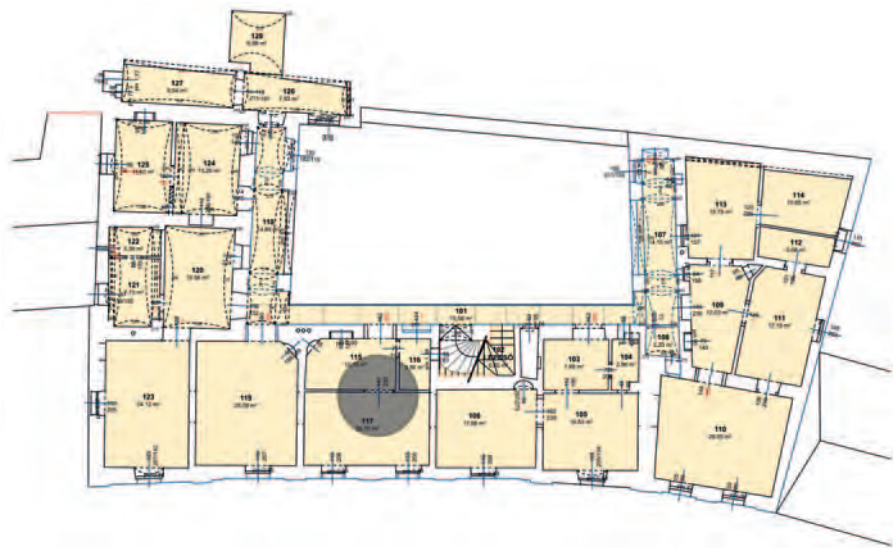
Csak az U alaprajzú ház északi oldalszárnya alatt húzódik a dongaboltozatos pince. A boltozott kapualj bal oldalán nyíló orsótérben egy-

karú, húzott lépcsőn juthatunk az emeletre. Mind a földszinten, mind az emeleten az utcai szárny egytraktusos, míg az oldalszárnyak a földszinten kéttraktusosak: folyosó és kétszakaszos, hevederrel osztott csehsüveg-boltozatos helyiségek.⁴ (6–7. kép) Az emeleten a déli szárnyban folyosó és két szoba kiosztás található. A föld-

6. kép
A földszint alaprajza
(I-Quadrat)

⁴ A felmérési rajzok: I-Quadrat Építész és Mérnökiroda Kft. Veszprém.

7. kép
Az emelet alaprajza
(I-Quadrat)

szinten minden helyiség csehsüveg-boltozatos, kivéve az utcai szárny legnagyobb méretű szobáját, amely kolostorboltozatos. Ezt utólag több helyiségre osztották. Az emeleten csak az északi oldalszárnnyban vannak boltozott helyiségek, a többi síkmennyezetes, borított gerendafödém.

A vár alatti telkek sajátossága, hogy az emeleten, és a földszinten is úgy bővítették a házakhoz tartozó tároló helyeket, hogy azokat a sziklába bevájták. Így itt a földszinten két boltozott tároló van, az emeleten az északi szárny végén két keskeny csehsüveg és egy dongaboltozatos helyiséget alakítottak ki a sziklafal mélyén.

Az építető tulajdonosok

A lakóház meghatározó korszakai a Ruttner családhoz köthetők. Ruttner János vaskereskedő Moson megyéből települt Veszprémbe, ahol később fiával együtt a város politikai, kulturális és társadalmi életének meghatározó alakjai lettek.⁵ Az általuk betöltött gazdasági és társadalmi tisztségek mellett működtették a családi cég vas- és fűszerüzletét az épület földszintjén lévő, utcáról nyíló üzlethelyiségekben.

Ruttner János (1798. – Veszprém, 1861. jan. 2.)⁶ a vár alatti házában alakította ki vaskereskedését, amely jó alapot biztosított közéleti ambícióinak megvalósítá-

⁵ MOLNÁR: A Ruttner-ház 90–93.

⁶ Ruttner János születési évét, a család tagjainak nevét, születési és halálozási évszámát ismerjük a veszprémi alsóvárosi temető 25. sz. sírján található feliratokból. LÖVEI: Temetők 31.

sához is. Pontosan nem ismert, hogy mikor érkezett Veszprémbe, de a házassági anyakönyvi bejegyzésből tudjuk, hogy 1827. november 13-án Veszprémben kötött házasságot a veszprémi Lorits Annával.⁷ Ekkor lakóhelyeként az anyakönyvbe Zircet jegyezték be.⁸

A város tekintélyes, megbecsült polgáraként 1848. május 1-jén a közigazgatás irányítására frissen megalakult Veszprém Vármegye Állandó Bizottmányába beválasztották,⁹ melynek tagja volt 1849 folyamán is.¹⁰ A megalakuló veszprémi nemzetőrség kapitányává Márkus Boldizsár nyugalmazott császári kapitányt nevezték ki, hadnagyává Ruttner János vaskereskedőt és Szabó Antal vármegyei pénztárost választották.¹¹

Ruttner élete folyamán számos tisztséget betöltött: megyei követ, kórházi gondnok, pénztáros is volt. A Veszprémi Takarékpénztár hivatalos működését 1846. január 1-jén¹² kezdte meg. Az első igazgató Ferenczy György, segédigazgató Ruttner János volt. 1852-ben mondott le tisztségéről.¹³ Felelős polgárként a város szociális problémáival is törődött, s mivel a koldus helyzet komoly városi gondot jelentett, ennek enyhítését is szem előtt tartotta. „A koldusokat megvizsgáltatják és pléh-táblákkal látják el. Ezen időtájban néhány kegyes adomány segített ugyan a bajon, így p. o. néhai Ruttner János kereskedőnek 1860. évi június 25-kén egy darab százharmincz pengő forintról kiállított földtehermentesítési kötvényt érdeklő ajándékozása, de a gyökeres orvoslás szerét városunk még nem szerezte meg.”¹⁴ Tevékeny élet után 1861-ben hunyt el.¹⁵

Egyetlen felnőtt kort megélt gyermekként az 1836-ban született Sándor¹⁶ jeles gimnáziumi tanulmányai után beállt apja üzletébe, majd nyelvtanulás és tapasztalatszerzés céljából hosszabb külföldi utazást tett. Az üzlet profilját kibővít-

⁷ <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-CS6H-LQ3R?cat=307224> Ezúton mondok köszönetet Jakab Réka és Sándorné Borbács Anett levéltárosoknak a segítségükért (MNL VeML). Ugyancsak köszönöm Beregszászi Balázs levéltáros (MNL GYMSMGyL) munkáját, noha további mosoni adatok eddig még nem kerültek elő.

⁸ Nem tudjuk, Ruttner János vásárolta, bővítette, vagy építette-e az első, 1832-es térképen látható házát. A házak és tulajdonosaik azonosítása a 19. század közepéig legtöbbször bizonytalan. „1850-et megelőzően ugyanis a városról nem készült olyan házösszeírás, amely rögzült házszámokat használt volna. ... az első polgári kori kataszteri felmérést, tehát 1857-et megelőzően, Veszprémről nem készült kataszteri térkép sem, amelyen a telkek, házhelyek számát feltüntették volna, amely rögzült házszámokat használt volna.” JAKAB: Veszprém város 8–9.

⁹ 1848. május 1. Veszprém Vármegye nemesi közgyűlésének jegyzőkönyvei. MNL VeML IV. 1. a. 1848. Nr. 752.

¹⁰ 1849. június 5. Veszprém Vármegye Állandó Bizottmányának jegyzőkönyvei. MNL VeML V. 101. 1849. Nr. 322. Ruttner János az egységes városi tanács tagja.

¹¹ Egy veszprémi borbély a forradalomról VIII–IX., valamint HUDI: Francsics Károly 160.

¹² HORVÁTH: A tradíciót kialakító 107.

¹³ VÉGHÉLYI: Emléklapok 21.

¹⁴ Uo. 155.

¹⁵ MNL VeML IV. 482. Veszprém város róm. kat. halotti anyakönyv másodpéldánya, 1861.

¹⁶ MNL. VeML IV. 482. Veszprém város róm. kat. születési anyakönyv másodpéldánya, 1836.

tette, már nemcsak vas-, de fűszer- és magkereskedéssel is foglalkozott. A cég „Ruttner János fia” néven működött megszűnéséig, 1893-ig,¹⁷ majd ezután Fái Ferenc és Eiselt József vették át az üzletet.¹⁸

Ruttner Sándor 1862-ben megnősült, Ferenczy gyógyszerész lányát, Jozefát vette feleségül, de rövid házasság után 1869-ban megözvegyült. Második felesége kosuthi Pataky Matild volt.

Apja közeleti szerepének méltó folytatója volt. A Veszprémi Takarékpénztárnak harminchét éven át tagja, elnöke volt, majd tizenöt évig városi tanácsos és képviselő.¹⁹ A tűzoltó-, lövészegylet, nemzeti kaszinó, kereskedő társulat vezetőségi tagja volt, csakúgy, mint a megye törvényhatósági bizottságának. Mint a város közösségének egyik vezető polgára, adakozott is a köz javára: a Szent Anna kápolna elrepedt harangja részére új harangot öntetett Kisovits plébánossal közösen. „Ruttner János alapítványa” címén a veszprémi Lázárda alapja részére 100 forintot adományozott.²⁰

Az 1892-ben alakult Vasutak és egyéb közlekedési vállalatok Magyar takarékpénztárak jelzálogbankja Rt., (melynek elnöke gr. Tisza István volt) igazgatósági tagjaként a Veszprémi Takarékpénztár vezérigazgatója mosonyi Ruttner Sándor volt.²¹

Ruttner Sándor közeleti munkásságának egyik legjelentősebb eredménye a veszprémi piarista gimnázium fejlesztésében játszott szerepe. 1881. szeptember 8-án megválasztották a gimnáziumi bizottsági elnökének, amely célul tűzte ki, hogy a hatosztályos piarista gimnáziumból nyolcosztályos főgimnázium váljon.²²

„Lévay (gimnázium) igazgató írja róla »Ruttner Sándor volt e férfias mozgalom középpontja, a mely minden tevékenységi sugarat kilövelt, – viszont ismét csak és mindig csak Ruttner Sándor volt azon központ, a melybe minden tevékenységi sugár összefutott, absorbeáltatott!« Büszkéek lehetnek reá a kegyesrendiek: az ő nevelésük! Puritán jellemét atyjától örökölte; a hazaszeretetét egykori tanárától, a kegyes-tanítórend mostani egyik kormánysegédjétől, Horváth Piustól tanulta, közbecsülés- és szeretetben álló nevét pedig lankadást nem ismerő tevékenysége szerezte meg. Több mint negyedszázad óta nem volt a városban valamire való mozgalom, amelyben Ruttner ne vett volna részt; az ő élete nem egyéb, mint Veszprém-város utolsó 25 évének kultúrtörténete. 1884–1885-iki tanévben megalapítandó diáksegélyező egyletnek, Ruttner Sándor gimn. bizottsági elnök 190 forintot ajándékozott könyvekre az intézetnek.”²³ Mindezen tevékenységek elismeréseként kapta 1888-ban mosonyi előnévvel a nemesi címet.

¹⁷ Központi Értesítő 18. (1893:73) 1440.

¹⁸ Uo. 1444.

¹⁹ MATKOVICS: Vármegyénk 104.

²⁰ Veszprém megyei közlöny 6. (1879:10).

²¹ Magyar Compass 22. (1894:2) Hirdetések.

²² Iskolai értesítők Veszprém 1883. 7.

²³ Iskolai értesítők Veszprém 1894. 83.

1893. augusztus 20-án a Ruttner János fia cég megszűnt. Ruttner Sándor 1899. március 16-án szívszélhűdésben elhunyt.²⁴ Halála után özvegye Pataky Matild (1851–1938. márc. 7.) az emeleti lakást több kisebbre osztotta. Az üzlethelyiségek tulajdonjogát fenntartotta, 1905-ben több hirdetésben keresett bérlőket a földszinti üzletekhez.²⁵

A ház lakásaiban élt Láng Zsigmond zenetanár és a veszprémi járásbíróság is igénybe vette egy ideig az egyik négyszobás lakást a személyzete részére. A ház Pataky Matild halála után már kikerült a család tulajdonából.²⁶

A lakóház építéstörténete²⁷

A mai Jókai utca és környéke, a veszprémi vár alatt, attól nyugatra és délre eső terület csak a török háborúk után, a békés újjáépítés időszakától kezdett betelepülni, nagyrészt a 18. század folyamán. Korompay György 1956-ben kiadott Veszprém monográfiájában²⁸ található településtörténeti térképén látható, hogy korábbi települések a vártól északra, illetve keletre húzódtak. Kovács Ferenc mérnök 1780-ban készült térképének részletén a betelepültség mértéke igen, de az egyes házak konkrétan nem azonosíthatóak, hasonlóan Tumler József „ideális rajzolat” térképéhez.²⁹

Az évszázadokon át Hosszú utcának nevezett Jókai utca a kezdetektől a 19. század második harmadáig fésűs beépítésű volt. A sziklafalig húzódó telkeken az utcára merőlegesen, telekhatáron álltak a házak. Ez az állapot tükröződik Friedrich Bernhardt Werner 1730-as évekre keltezhető rézmetszetén,³⁰ csakúgy, mint Berken János 1818-as festett tollrajzán.³¹ Ez utóbbi ugyan az utca további szakaszát ábrázolja – jó támpont a kép jobb alsó részén magányosan álló barokk Nepomuki János szobor, amelyet ma a 38-as számú ház homlokzata foglal magába vagy az egykori káptalani jószágkormányzóság nagy épülete (Jókai u. 48.) – de a beépítés jellegét hitelesen szemlélteti. A Jókai u. 44. sz. és a Sziklay u. 8. számú lakóépületek helyreállításaik idején végzett megfigyeléseim is e tényrt igazolták.³² A barokk met-

²⁴ A Ruttner család fémöntvény Fides szoborral díszített síremléke az alsóvárosi temető egyik legérdekesebb darabja.

²⁵ Budapesti Hírlap 25. (1905:1) 29., 25. (1905:43) 29.

²⁶ MOLNÁR: A Ruttner-ház 90–93.

²⁷ Az idézett írásos és képi dokumentumok, valamint az igen hiányos vakolatú épületen tett helyszíni megfigyelések alapján. Falkutatással, a felújítás során tehető megfigyelésekkel az építéstörténet még jobban pontosítható lesz.

²⁸ KOROMPAY: Veszprém 44. (Az 1957-es kiadásban eltérnek az oldalszámok. Ott ez az ábra az 51. oldalon található.)

²⁹ TUMLER: Ideális rajzolat. MNL VeML XV. 11. a. T 592.

³⁰ KOROMPAY: Veszprém 41.

³¹ Berkeny (Berken) János: Veszprémben az úgy nevezett Tizenhárom városnak le Ábrázolása, Laczkó Dezső Múzeum 1818 Ltsz.: 82.27., I. GOPCSA: Veszprémi városképek 147.

³² LÁSZAY: Veszprémi házak kutatása 35–37. és G. LÁSZAY: Veszprém, Sziklay 269–270.

szeten jó tájékozódási pont a Szt. Anna kápolna kis fiatornyos épülete. A völgyben kanyargó utca és sziklafal határolta telkek nem voltak eredetileg sem egyforma szélesek. A mai házak sokszor összevont telkeken állnak. Az utcavonalra merőleges beépítés egy, az utcával párhuzamos szárny megépítésével később L alakúra módosult, majd gyakran a szomszédos telken álló, szintén utcára merőleges építmény egy részének, általában a hátsó, sziklához épült elemeinek felhasználásával kialakították az U alakú alaprajzot.

8. kép
Halász Ignác felmérési térképének részlete
a Hosszú utcáról, 1832
A bal felső, kerítéssel határolt telken
még két különálló építmény látható.

A legkorábbi hiteles információ a telkek állapotáról egy 1832-ben készült térkép, amely a mai Jókai utcát, akkor Hosszú utcát, a Postai utat ábrázolja, benne az akkor fedetlen árokkal, amely nagy árvizek idején a Séd patak vizétől felduzzadva komoly károkat okozott.³³ (8. kép) Az utca elején, a szikla felőli telkek nem érintkeztek egymással, a beépítés igen laza. A telkek beépítettsége a 19. század közepi állapotnál is kisebb volt: a telkek felső határa mellett állt egy, az utcavonalra merőleges épület, amely a sziklához simuló végén L alakban kissé befordult. A telkek másik belső sarkában a kataszteri térképen látottakhoz hasonlóan egy kis téglalap alakú épület látható. A felmérő számára az utca vonala volt fontos, a beépítettség foka. A házak kontúrjai néha csak részlegesek. Az északi nagyobb épület beforduló része a pincelejáratot foglalta magába. A felújításkor, a kivitelezés közben megfigyelések során kiderül majd, a felmérésen látható házat pontosan menyire foglalták bele a jelenlegi épületbe.

A fedetlen árok, a magasabb helyekről lezúduló víz folyamatosan gondot jelentett az utca lakóinak. „1795. augusztus 26-án nagy felhőszakadás volt, mely a kápolna körül levő teret és a Hosszu-utczát (a mai Jókai utca) egészen elöntötte. Kiss Adorján, aki reggel lement misézni, a vár felül nem is tudta megközelíteni a kápolnát. Át kellett kerülnie a Simoga-hegyre ahol a református templom áll, hogy a kápolnához jusson. A víz elvitte a Kiss-ház előtt álló hidat is. Akkor még egy árok helyettesítette a hosszu-utczai csatornát, melyet Rohonczy alispán építtetett. Ezen árkon vezetett át a híd. A kápolna (Szt. Anna kápolna) eredetileg nem feküdt

³³ Halász: Mappája Hosszu Uttzájának ... MNL VeML XV. 11. a. T 655.

olyan mélyen mint most, de a körülötte levő teret és a mellette elvonuló Hosszutczát idővel annyira feltöltötték, hogy az utcza és a tér színe magasabb lett, mint a kápolna padlója.”³⁴

A Hosszú utca árkat végül a 19. század közepére befedték, a kialakult utca járószintjét megemelték. Ez aztán még néha gondot okozott nagyobb esőzések idején több ingatlannál.

Az épület első építési periódusa

A mai épület északi szárnyának földszintje és emelete az utcai traktus, és az oldalfolyosó kivételével csaknem teljesen egészében kőből falazott, a helyiségek mind boltozottak. Ezeket a részeket úgy véljük, hogy az 1832-es térképen látható fordított L alakú nagyobb épülettel azonosíthatjuk. A sziklafal mentén húzódó hátsó rövid szárny tartalmazhatta az emeletre vezető lépcsőt, amely alatt a pincelejárát is nyílt. Az utcára merőleges szárny alatt húzódik a boltozott pince, felette az épület a szokásos háromosztatú elrendezésű volt. Szoba – pitvaros konyha – kamra/szoba. Az északi oldalhomlokzat is törtkő fal. (9. kép) A telken álló első ház egy, a 20. század legelején készült képeslapon megörökített fésűs beépítésű, oromzatos, nádtetős típusba tartozhatott.³⁵ Ám tekintélyesebb, emeletes volt.

9. kép

Az északi oldalhomlokzat átalakított és befalazott nyílásokkal a szomszéd telek felől nézve
(A szerző felvétele, 2020.)

10. kép

Mind a földszinten, mind az emeleten a déli szárny sziklafallal szomszédos helyiségeinek hátsó fele kőből falazott
(A szerző felvétele, 2020.)

³⁴ FRIEDRICH: A veszprémi Szent Anna 18–19.

³⁵ A 15. képen látható, hogy a teljesen kiépített, U alaprajzú Ruttner-háztól északra a 20. sz. első felében még állt több oromzatos, nádtetős ház.

Azt, hogy az északi szárny tartalmaz-e egy további földszintes épület-előzményt, szintén csak a kivitelezéskor történő vakolatleveréskor lehet majd megfigyelni.

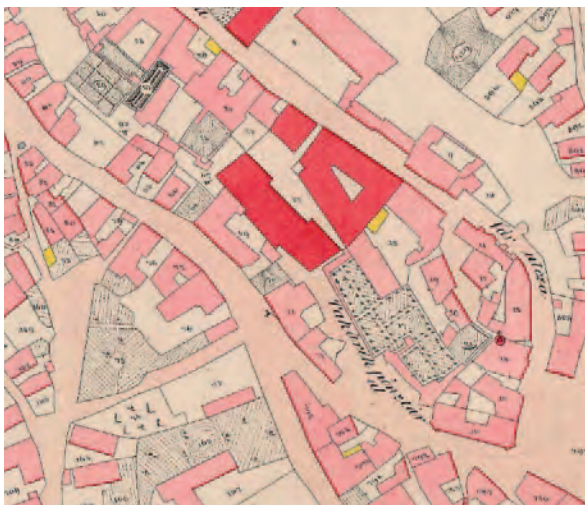
A telek sziklafal melletti oldala mentén egy hosszú téglány alakú épület állt. Ebből ma már csak a déli oldalszárny sziklafalhoz illeszkedő földszinti és emeleti helyiségének kőfalazatú része maradt meg. (10. kép)

II. periódus

1836-ban megszületett Ruttner János fia, Sándor. Ezekben az években már virágzott a vaskereskedés üzlete. Az 1832-es térképen ábrázolt lakóház már szűkös lehetett egy gyarapodó család, a tekintélyes polgár és a terjeszkedő kereskedő számára. Ezért kerülhetett sor az utcavonallal párhuzamos szárny megépítésére, amely a kaput is még magába foglalta. Az északi szárnyban mindkét szinten megmaradtak a szabadkéményes, pitvaros konyhák, a földszinten üzletek voltak, míg az emeleten a függőfolyosóról nyílt a tulajdonos lakása. A szobák sora középtengelyben egybenyitott, enfilade-os volt. A szobák kályháit a folyosóról fűtötték. Ezt a kibővített lakóházat láthatjuk az 1857-ben készült kéziratos térképen,³⁶ és az 1857-es nyomtatott kataszteri térkép változaton.³⁷ (11.kép)

Ez az épület klasszicista stílusú lehetett. Az északi szárny helyiségsora elé akkor épült a kosáríves boltozott folyosó, az utcai szárny udvari homlokzatára a vörös mészkő függőfolyosó. A földszinti üzletek boltozatai között található egy kolostorboltozatos helyiség is (ma több helyiségre osztott). Ezt a lefedést a 18. században alkalmazták, ekkor már archaikus, ritka megoldás volt. A házban található korábbi típusú ablak- és ajtószervezetek ehhez az időszakhoz köthetők.

Az udvari félkör- és kosáríves folyosó árkádok a mé-

11. kép
Az L alakú ház és melléképülete a sötét színű törvényszéki épületek alatt látható az 1857-es kataszteri térkép részletén

³⁶ Veszprém város belterületének térképe 1857. LDM Adattár l. sz. 70.1306.2.

³⁷ Stadt Veszprimin Ungarn 1857. MNL OL S 78. 298. téka – Veszprém, 1–38.

lyített tükrös mellvéddel, a konzolos függőfolyosó ráccsal mind a klasszicizmus ízlésvilágát, a 19. század első felét idézik. Ahogy pusztult az elmúlt két évtized során a homlokzatokról a vakolat, úgy egyre jobban igazolódott a korábbi feltételezés, miszerint a jelenlegi alaprajzból és az udvari homlokzatok stílusjegyeiből a romantikus periódusnál korábbi állapotokra is következtethetünk. Ma már láthatók olyan részletek, melyek alátámasztják Korompay megállapítását a klasszicista, L alakú épület főhomlokzata esetében „valószínű, hogy a két szintet összefoglaló pillérrendszer a közbefűződő választópárkánnyal elvben az eredeti homlokzatra is jellemző volt.”³⁸ Ma biztonsággal állítható, hogy a mai épület tartalmazza korábbi korszakainak előzményeit. A klasszicista ház külső képeről némi információt ad egy töredékesen megmaradt megpikkelt vastag alapvakolatú, fehér meszelt felület a kapu déli oldalánál, a lepusztult lizéna vakolat alatt. Ezen a romantikus kiosztástól teljesen különböző kialakítás látható. Az osztópárkányt és a tagozatokat mind leverték, de nyomuk egyértelműen látható és dokumentálható volt még korábban. (12. kép)

A festő-restaurátorok a házban számos helyen találtak több rétegben különböző korú díszítőfestéseket. Ezek között különleges jelentőségű az egykor egy szobához tartozó emeleti helyiségekben talált illuzionisztikus, tájat ábrázoló falképek az oldalfalakon (az emeleti alaprajzon sötét ponttal jelölve). Egy képzeletbeli építményből tekintünk ki a tájra. Pillérekkel,

12. kép

A kapu melletti lizéna megpikkelt felületén megfigyelhető az klasszicista osztópárkány lefaragott nyoma. A csatorna vonalán túl látható téglafalazat már az U alaprajzú házhoz tartozik.

(A szerző felvétele, 2009.)

13. kép

Kis kerti épület az emeleti szoba díszítőfestésének részletén

(A szerző felvétele, 2020.)

³⁸ KOROMPAY: Veszprém 234–235.

párkányzattal keretezett falmezőkön fákat és kis kerti lakot láthatunk a kutató szondákban. (13–14. kép) A 19. század középső harmadában már ritkábban fordult elő ilyen ábrázolás, ugyanakkor Veszprémben ekkortájt a püspöki palotában, és még több előkelő kanonoki lakóházban is látható lehetett néhány a falakon. Az utóbbi másfél évtized műemléki kutatásai egymás után hozták napvilágra a 18. századi reprezentáció, a magas színvonalú enteriőr kultúra emlékeit.³⁹

14. kép
Feltárt díszítőfestés az utólag
több részre osztott szoba falán
(A szerző felvétele, 2020.)

15. kép
A Hosszú utca a 20. sz. elején.
A börtön alatt látható a Ruttner-ház, homlokzatán a kihajtott spalettás üzletportálok.

³⁹ Egykori kanonoki házakban: Vár utca 29. – Dubniczay-ház; Vár utca 31. – Szaléziánium; Vár utca 35 – Boldog Gizella Főegyházmegyei Gyűjtemény.Vö. G. LÁSZAY: A veszprémi Dubniczay-ház; G. LÁSZAY: Újabb adalék; G. LÁSZAY: Vár utca 35.

III. periódus – a lakóház mai formájában kiépült

A kataszteri térképen még a klasszicista ház látható. Ruttner János 1861-ben meghalt. Ruttner Sándor, aki a cég vezetését, annak profilját kibővítve tovább vitte, mellette egyre fontosabb társadalmi pozíciókat töltött be, 1862-ben megnősült. A ház karakterisztikus historizáló, romantikus stílusjegyei alapján a jelenlegi formában kiépülését egyértelműen 1860 körülre tehetjük.

A földszinten a kaputól északra eső helyiségek mind üzletek voltak, (15. kép)⁴⁰ míg az attól délre eső helyiség csak a kapualjból volt megközelíthető. (16. kép)

Az emeleten két háztartás számára alakítottak ki a kor igényeinek megfelelő, jó polgári színvonalú lakásokat. Egy négyszobás nagyobbat észak felől, és egy kisebbet egy utcai szobával a déli oldalszárnyban. A szobákat és az üzleteket a feltárások tanúsága szerint patronos/sablonnal készült festéssel díszítették. Ezek között néhány részletét feltárták a restaurátorok, melyek rekonstruálhatók is lehetnek. (17. kép) Az utcai szobákban táblás parketta volt, melynek felszedett, szétázott maradványai még a házban megtalálhatók.

A ház rendkívül dekoratív részlete a kapualjban, lépcsőházban és az udvari homlokzaton található spricelt felületű, kváderes díszítőfestés. (18. kép) Ilyen, különböző színekben korábbi általam kutatott veszprémi házakban több helyen került elő az épületek lépcsőházában, udvari homlokzatain.⁴¹

Az oldalszárnyak emeleti folyósói zártak voltak, az

16. kép
Kapualj
(A szerző felvétele, 2020.)

17. kép
Díszítőfestés a kaputól délre eső földszinti szoba boltozatán
(A szerző felvétele, 2020.)

⁴⁰ A 20. század eleji képeslapon láthatók a ház földszintjén működő üzletek bejáratai. BALOGH: A régi Veszprém 43.

⁴¹ Sziklay János utca 8., Szent István utca 5., Vár utca 35. (lásd 32. és 39. jegyzet)

18. kép
Kvaderköves falat imitáló díszítőfestés a kapualjban
(A szerző felvétele, 2020.)

íves nyílásokban ajtók voltak, ahogy nyílószárnyas üveg-falakat helyeztek a nagy kósáríves nyílásokba. A szerkezet maradványa látható egy, az 1950-es években készült fotón.⁴² A függőfolyosóról nyíló ajtók kétrétegűek voltak, ezzel ki tudták zárni a hideget.

A restaurátorok kutatásaiból ismert, hogy a romantikus épület homlokzatának színe halvány terrakotta színű volt, a neogótikus tagozatdíszek ugyanakkor festetlenek maradtak. Később világos lilára festették a házat, a tagozatok azonos színűek

lettek. Amikor a földszinti üzletajtókat még a második világháború előtt befalzták, ismételten lila homlokzatfestést kapott a ház.

A századforduló körül az özvegy több lakásra osztotta a házat, ez a nyílászárók szerkezetében, vasalataiban, de legfőképpen az ajtók szecessziós stílusában fogható meg. A két világháború között az épület Pataky Matild halála után is kitűnő állapotú volt egy 1940-ben készült fénykép tanúsága szerint.⁴³

A háború utáni fotókon⁴⁴ a lakóház változó minőségben, de rossz, különböző mértékben felvizesedett falakkal látható. A házban egyre rosszabb minőségű lakások voltak. A Veszprémi Ingatlankezelő Vállalat megbízásából a VÁTI elkészítette a ház felmérését és programtervét 1982-ben.⁴⁵ A tervező Sándy Péterné volt. A házban 10 bérlemény volt, a földszinten 4, az emeleten 6 lakás. A faanyagvédelmi szakvélemény figyelembe vételével, és az Országos Műemlékvédelmi Felügyelőség szakembereivel történt konzultáció után elvetették a tetőtér beépítését. Ezután a programterv a földszinten 3, az emeleten 4 lakás kialakítását, a kapualjból nyílóan pedig egy üzlethelyiség létesítését tartalmazta. A borított gerendás fafödém cseréjét is javasolták.

⁴² LDM, Adattár. 4528. mappa

⁴³ <https://fortepan.hu/hu/photos/?q=9917> (A letöltés dátuma: 2020. 12. 03.) – Ekkor az üzlethelyiségi ajtók helyén ablakok láthatók.

⁴⁴ MÉM MDK Fotótár, Nr. 65715., Nr. 40733.

⁴⁵ MÉM MDK Tervtár, 17398.

A földémcserére nem került sor, a mérsékelt mélységű felújítás megtörtént, az alaprajzból és a ma is látható sötét terrakotta vakolatból következtethetünk erre. A tervező gondosan megőrizte a különböző korú, stílusú nyílászárókat, melyek most rossz állapotban megtalálhatók az épületben.

A privatizáció nem oldotta meg a problémákat, helyreállítás helyett csak gondatlan tulajdonosai voltak. 2009-ben a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal kényszer helyreállítása a szándékosan leszedett tető pótlásával megakadályozta a ház teljes pusztulását.⁴⁶ A lakóház úgy tűnik, mégsem lesz az enyészeté, Veszprém az Európa Kulturális Fővárosa programra készülve új funkcióval helyreállítását tervezi.

---

⁴⁶ RÓNA: Kényszer helyreállítás.

FORRÁSOK

- MNL VeML = Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltár
 MNL GYMSMGyL = Magyar Nemzeti Levéltár Győr Moson Sopron
 Megye Győri Levéltára
 MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
 LDM = Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém
 MÉM MDK = Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi
 Dokumentációs Központ Tervtár és Fotótár

SZAKIRODALOM

- BALOGH: A régi Veszprém = BALOGH GYULA: A régi Veszprém képeslapokon. Válogatás Balogh Gyula gyűjteményéből. Veszprém, 2002.
- CZIFRA – DOBAI: A veszprémi Ruttner-ház = CZIFRA MÓNICA – DOBAI CSABA: A veszprémi Ruttner-ház falfestéseinek teljes kutatása és kiértékelése. MÉM MDK Tervtár, 2005.
- CZIFRA – DOBAI: Festő-restaurátori = CZIFRA MÓNICA – DOBAI CSABA: Festő-restaurátori, tervezés-előkészítési munkálatok (Veszprém, Jókai Mór utca 8. szám alatti ingatlan). MÉM MDK Tervtár, 2020.
- Egy veszprémi borbély a forradalomról = „Hisz ez ma a mi ünnepünk hazáért szabadságért!” Egy veszprémi borbély a forradalomról. A Laczkó Dezső Múzeum kiállítása. Veszprém, 1998–1999.
- FRIEDRICH: A veszprémi Szent Anna = FRIEDRICH ENDRE: A veszprémi Szent Anna kápolna története 1724–1907. Veszprém, 1907.
- G. LÁSZAY: A veszprémi Dubniczay-ház = G. LÁSZAY JUDIT: A veszprémi Dubniczay-ház (Vár u. 29.) műemléki kutatása és annak hatása az épület újjászületésére. Műemlékvédelem 51. (2007:2) 94–106.
- G. LÁSZAY: Újabb adalék = G. LÁSZAY JUDIT: Újabb adalék a veszprémi kanonoki házak feltáruló értékeihez. Beszámoló a Vár utca 31. kutatásának első szakaszáról. In: Kő kövön. Stein auf Stein. Dávid Ferenc 73. születésnapjára. I. Szerk. SZENTESI EDIT – MENTÉNYI KLÁRA – SIMON ANNA. H. n. 2013. 365–382.
- G. LÁSZAY: Vár utca 35. = G. LÁSZAY JUDIT: Veszprém, Vár utca 35. Tejfalussy-ház Boldog Gizella Gyűjtemény. Építéstörténeti dokumentáció és értékleltár. MÉM MDK Tervtár, 2015.
- G. LÁSZAY: Veszprém, Jókai utca 8. Építéstörténeti dokumentáció = G. LÁSZAY JUDIT: Veszprém, Jókai utca 8. Építéstörténeti dokumentáció és értékleltár 2020. MÉM MDK Tervtár
- G. LÁSZAY: Veszprém, Jókai utca 8. Kutatási dokumentáció = G. LÁSZAY JUDIT: Veszprém, Jókai utca 8. Kutatási dokumentáció I. 2004. MÉM MDK Tervtár.
- G. LÁSZAY: Veszprém, Sziklay = G. LÁSZAY JUDIT: Veszprém, Sziklay u. 8. Műemlékvédelmi Szemle 2001. 269–270.
- GOPCSA: Veszprémi városképek = GOPCSA KATALIN: Veszprémi városképek a veszprémi Lackó Dezső Múzeum gyűjteményében. Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 22. (2002) 135–148.
- HORVÁTH: A tradíciót kialakító = HORVÁTH ELVIRA: A tradíciót kialakító és a tartalmi megújulást vállaló Veszprémi Takarékpénztár. Veszprémi Szemle 8. (2005:1) 105–111.
- HUDI: Franciscs Károly = Franciscs Károly visszaemlékezései. Szerk. HUDI JÓZSEF. (A Pápai Református Gyűjtemények Kiadványai. Forrásközlések 3.) Pápa, 2001.
- JAKAB: Veszprém város 18. századi = JAKAB RÉKA: Veszprém város 18. századi történeti topográfiája. (Műhelytanulmányok a műemléki topográfiához 1.) Székesfehérvár, 2014.
- Iskolai értesítők Veszprém = Iskolai értesítők, Veszprém – Katolikus gimnázium 1871–1947.

- KOROMPAY: Veszprém = KOROMPAY GYÖRGY: Veszprém. Budapest, 1956.
- LÁSZAY: Veszprémi házak kutatása = LÁSZAY JUDIT: Veszprémi házak kutatása. Magyar Múzeumok 7. (2001:3) 35–37.
- LŐVEI: Temetők = LŐVEI PÁL: Temetők. Szempontok a topográfiai leírás rendszeréhez. (Műhelytanulmányok a műemléki topográfiához 3.) Székesfehérvár, 2015.
- MATKOVICS: Vármegyék = MATKOVICS TIVADAR: Vármegyénk életéből. Veszprém, 2015.
- MOLNÁR: A Ruttner-ház = MOLNÁR JÁNOSNÉ: A Ruttner-ház, Jókai Mór utca 8. Mesélő házak. Veszprém, 2019.
- RÓNA: Kényszer helyreállítás = RÓNA KATALIN: Kényszer helyreállítás a Ruttner-házért. Műemlékem.hu magazin. 2009. 10. 21. http://www.muemlekem.hu/magazin/veszprem_ruttner_haz_kenyszer_helyreallitas (A letöltés dátuma: 2009. 10. 23.)
- VÉGHELYI: Emléknepok = VÉGHELYI DEZSŐ: Emléklapok rendezett-tanácsu Veszprém város közigazgatási életéből. (Veszprémi Szemle könyvek 5.) Veszprém, 2012.

THE HOUSE OF AN IRON DEALER WHO MOVED FROM MOSON TO VESZPRÉM (8 Jókai Street, Veszprém)

The owner of the building was the iron dealer Ruttner family that came from Moson County and settled in Veszprém at the beginning of the 19th century. For more than a century, they owned a plot of land under the city prison on the west side of the castle hill. As they achieved increasing success in trade, social and political life, they expanded and rebuilt their house. The gabled building perpendicular to the street, shown on a map from 1832, was enlarged to a larger, classicist-style L-shape one in the first half of the 19th century. Finally, in the 1860s, one of the most beautiful houses in Veszprém was built with a neo-Gothic facade, keeping the previous parts. There were shops on the ground floor, a larger and a smaller apartment upstairs. In the rooms, the restorers also found representative details and decorative paintings indicating the high social status of the owners. The newly settled iron merchant, János Ruttner played an important role in the public life of the town until 1845: he was a county representative, a city treasurer (one of the founders of the City Savings Bank), and a hospital caretaker. His son Sándor Ruttner took over his business in 1862 and expanded its profile. (The iron, spice and seed trade operated under the company name Ruttner and His Son.) The educated, multilingual Sándor Ruttner, following the example of his father, also played a prominent role in the public life of the city. But, in addition to political and economic activity, he also created something lasting in the field of education. It is mainly due to him that in Veszprém the six-grade Piarist Grammar School became an eight-grade main grammar school. After his death, his widow did not continue trading. The shops on the ground floor were transformed to many small flats as early as the first half of the 20th century. The building, which has been uninhabited for nearly 20 years, will be renovated in the near future.

Judit G. László

Németh Katalin

GONDOLATOK A PANNONHALMI BAZILIKA BELSŐ FELÚJÍTÁSÁRÓL

*„A kövek és az erők, az élek és a tömbök,
a fények és az árnyak, a kimódolt elren-
dezések, a távlat játéka és a nehézkedés
valósága: ezek a tárgyai ennek a kapcsol-
atnak, amelyből megszületik végre az a
romolhatatlan gazdagság, amelyet úgy
hívok: Tökéletesség.”¹*

A pannonhalmi bazilika 2012-ben átadott, majd 2015-re a korábbi kompromisszumra épülő megoldás megváltoztatásával befejezett fölújításáról számos írás, elemzés jelent meg a közelmúltban.² Ezeknek nagyobb része nyomtatott vagy interneten megjelenő építészeti sajtóban, de napi és hetilapokban is, valamint a Főapátság által kiadott ünnepi kiadványban olvasható, és szinte kivétel nélkül felsőfokú jelzőkkel méltatja a John Pawson angol építész nevével fémjelzett építészeti megoldást.³ A hosszabb méltatások általában építészek tollából születtek. A művészettörténész, régész szakma Hivatalon kívüli képviselői közül sokan elzárkóztak a véleménynyilvánítástól, vagy nagyon visszafogottan nyilatkoztak. Ennek magyarázata részben a Főapátság és annak vezetői iránt érzett tisztelet, másrészt egyfajta rezignált távolságtartás, gondolván, hogy a felelősség nagyobb része az építészeké.

A 2012. évi fölszenteléskor már gyakorlatilag megszűntetett, de a tervezés időszakában is erősen megosztott „műemlékes szakma” – ez a fogalom nehezen értelmezhető, talán pontosabb, ha azt írom, hogy azok, akik az akkor még létező állami műemlékvédelem oldaláról érintettek voltak a fölújításban – egykori képviselői is nagyon óvatosan szólaltak meg azóta.⁴ A szétzilált műemléki szervezetben lévő megosztottságot jól mutatja, hogy 2007-ben Figler András, a KÖH soproni irodájának régész végzettségű irodavezetője, Szöllőssy Ágnes művészettörténész segítségével gyakorlatilag mindenben elfogadta a Rend által kért változtatásokat. Beleegyezett volna a falképek teljes eltakarásába is (a Hivatal akkori Elnökének egyetértését is

¹ VALÉRY: Két párbeszéd 36.

² Ezekben nagyon sok az ismétlődő gondolat, ezért csak töredékük szerepel az irodalomjegyzékben.

³ Néhány kételet, vagy legalábbis más szempontot is fölvető gondolatot először talán Masznyik Csaba fogalmazott meg egy írásában, lásd: MASZNYIK: A kortárs művészet akarása 14.

⁴ Arnóth Ádám a műemléki tervtanácsok korábbi vezetője, a felújítás tervezésének idején a konzultációk résztvevője az ICOMOS elméleti szakbizottságának (Theophil) 2019. évi konferenciáján tartott angol nyelvű előadásában (kézirat) elemzi a hasonlóságot a 19. századi és a mostani átalakítás között – megemlítve azt is, hogy annak idején hogyan gondoskodtak a bazilikából kitessékelt, nagyrészt barokk berendezési tárgyak elhelyezéséről. Storno Ferenc úgy tervezte át a nyalkai plébániatemplomot, hogy ott méltó helyre kerüljön a bazilikából a jelenlegi átalakításhoz hasonlóan a megtisztítás szándékával kibontott barokk oltárok többsége, a Porta Speciosa ajtaja stb., lásd: GRANASZTÓINÉ: Barokk oltárok 95.; SAJÓ: Oltártervek 143.

bírva) – de végül a műemléki tervtanácsok testületi állásfoglalását tiszteletben tartva írta alá az építési engedélyt, amelyben az együttműködésre vonatkozó föltételek voltak a legszigorúbbak – értsd régészeti, kutatói megfigyelések, folyamatos konzultációk stb.

Hiteles és elfogulatlan összefoglalása a hosszú történetnek a Régi Épületek Kutatóinak Egyesülete (RÉKE) 2019. évi, a liturgikus terek átalakításáról szóló konferenciáján hangzott el, és olvasható a konferencia tanulmánykötetében. Ezen a konferencián eredetileg Dávid Ferenc és Fehérváry Jákó OSB beszélt volna a felújításról és annak tanulságairól, de erre már nem kerülhetett sor. Fehérváry Jákó atya sajnos még szervezés közben lemondta a részvételt, László Csaba összefoglalását Dávid Ferenc még elolvashatta, de az ő higgadt, sokáig érlelt véleményét már soha nem ismerhetjük meg.⁵

Ebben a rövid írásban nem szeretném megismételni sem az említett tanulmányban foglaltakat, sem liturgiai, sem művészettörténeti szempontokat nem érintenék, (ebben nálam sokkal illetékesebbek többször állást foglaltak már) csak a korábbiaktól kicsit eltérő nézőpontból szeretném újra fölidézni néhány elemét a felújításnak.

A történet 2006-ban kezdődött, amikor Várszegi Asztrik főapát úr levélben fölkérte John Pawsont, a neves angol építészt, aki nem sokkal korábban, 2004-ben fejezte be a Nový Dvůr-i apátság templomának és kolostorának fölépítését. Ezt a döntést hosszú évtizedek komoly előkészítő munkája előzte meg. Ez egy nagyon fontos tény, mert az építészeti sajtóban általában csak a Bazilika Műhely liturgikus, teológiai, szerzetesi szempontokat összefoglaló előkészítő munkájáról esik szó. 1985-től kezdve működött a Bazilika Felújítását Előkészítő Bizottság, 1993-tól a Művészeti Tanács,⁶ majd 2003-tól a Bazilika Műhely és a szintén Várszegi Asztrik főapát úr fölkérésére külső szakértőkből álló Tudományos Tanácsadó Testület.⁷ A testület tagjai a hazai művészettörténet tudomány legnevesebb képviselői, valamint a mindenkori műemlékvédelmi intézmény vezetői közül kerültek ki, és természetesen tagja volt az épület kutatója, László Csaba is. Főapát úr a külső szakértőktől azt kérte, hogy segítsenek az építészeti, művészettörténeti szempontok megfogalmazásában és a szerzetes közösséggel való közös gondolkodásban.⁸ A későbbiek tükrében lehet azt mondani, hogy ez az együttgondolkodás kudarcot vallott, de a kezdeményezés példászerű voltát nem lehet vitatni.

⁵ LÁSZLÓ: Adalékok a pannonhalmi bazilika 57–72.

⁶ Tagjai: Takács Imre, M. Szilas Katalin, Szöllőssy Ágnes, Tillmann József, Vásárhelyi Anzelm.

⁷ Tagjai: Dávid Ferenc, Fejérdy Tamás, Horler Miklós, László Csaba, Marosi Ernő, Takács Imre, Varga Kálmán, lásd: LÁSZLÓ: Kutatói megfigyelések 251.

⁸ Dávid Ferenc művészettörténész az 1980-as évek elején tudományos kutatóként a rendháznak akkor még az OMF irányításával folytatott felújítási munkáiban vett részt (1986-ig az OMF munkatársa volt), majd pedig Storno Ferenc munkásságának legjobb ismerőjeként, a Tudományos Tanácsadó Testület tagjaként kísérte figyelemmel a munkát. A tényleges tervezési és kivitelezési szakaszban ebből a Testületből egyedül ő segítette külső tanácsadóként (a munkában aktívan részt vevő László Csabát kivéve) a felügyelőt, vállalva a konfliktusokat, és folyamatosan keresve a szakmailag még vállalható, de minden fél számára elfogadható megoldásokat.

Gunther Zsolt, a 3h építésziroda vezető tervezője ebben az időben már a Bazilika Műhely feltétlen bizalmát bírva a kényes feladatra világhírű építészeket – Peter Zumthort (rá Frédéric Debuyst bencés atya, a kortárs templomépítéset egyik legnevesebb teoretikusa is fölhívta figyelmüket) és John Pawsont – ajánlott a Rendnek. A feladat valóban nehéz volt. A Főapátság évtizedek óta szerette volna megújítani a bazilika belső berendezését, de elképzeléseit a műemlékvédelmi szakemberek nem támogatták, a „műemléki” tervezők javaslatai pedig a Renden belül váltottak ki ellenérzést.

Építést a Főapátság más beruházásainál is sokszor váltott a Rend, a bizalom általában elég gyorsan megrendült, de ennek okai messzire vezetnek, és kétségbevonhatatlan, hogy egyebek mellett ezért a tudományos felkészültségben kiemelkedő, de igazi párbeszédre sokszor nehezen bírható állami intézmény hozzáállása is ludas. A műemléki szervezet keretén belül, majd később „leányvállalataként” működő Állami Műemlékhelyreállítási és Restaurálási Központban dolgozó építészek mellett a Középülettervező Vállalat is gyakran visszaélt monopolhelyzetével, és ez még jobban kiélezte a „műemlékes” építészek és az ebbe a körbe be nem került tervezők közötti konfliktusokat és egyáltalán nem segítette elő sem a párbeszédet, sem a valódi, minőségi munkát. Az állami tervezővállalatok fölbomlása sem javított sokat a helyzeten. A műemléki szervezethez jogilag lazábban kapcsolódó tervező részleg monopóliuma még sokáig fennállt.

Pannonhalmán a megoldhatatlannak tűnő helyzetet és föloldhatatlannak látszó ellentétet megpróbálták egy világszerte ismert építész fölkérésével megváltoztatni. A fölkérés előtt Gunther Zsolt előrelátóan egyeztetett a Pannonhalmi Főapátság műemléki felügyelőjével.⁹ Többen fölvetették már az idő tájt, majd később is, hogy miért nem volt tervpályázat, miért kellett erre a különlegesen megtisztelő, szép feladatra külföldi építést keresni. A körülményeket, az ellentéteket, a magyar építészeti közéletet közelebbről ismerve meg kell erősítenem, hogy ez egy logikus, pragmatikus döntés volt a Rend részéről, amely ellen a felügyelő sem emelt kifogást. Ebben az időben még, ha már egyre több problémával is, de működött a műemlékvédelem országos intézményrendszere, és a műemléki helyreállítások előkészítése, tervezése, majd kivitelezése során a műemléki felügyelők szerepe az építető, a tervező, a kutató, a restaurátor, a kivitelező közötti, a műemlék érdekében folytatott folyamatos párbeszéd megszervezésében nehezen volt nélkülözhető.

2007-ben elindult a bazilika felújításának tervezése, és megkezdődtek az intenzív egyeztetések. A bazilika építéstörténetét a rendelkezésre álló irodalom, írásos és rajzi dokumentumok, megfigyelések alapján Levárdy Ferenc állította össze tudományos dokumentáció formájában 1982-ben, de a bazilikában régészeti feltárássra, kutatásra először 1986-ban került sor, amikor az OMF¹⁰ László Csaba régészt kijelölte erre a munkára.¹¹ A föltárások, kutatások több ütemben, szaka-

⁹ A műemléki felügyelő 1994 elejétől 2012 végéig e sorok írója volt.

¹⁰ Országos Műemléki Felügyelőség, 1957–1992-ig az állami műemlékvédelmi szervezet.

szosan folytak, de szerencsére a régész, falkutató személye változatlan maradt 2012-ig, és nagyrészt ennek köszönhető, hogy az építéstörténet írásos és rajzi forrásokból meg nem ismerhető részéről is sokat tudhatunk már. (Remélem, hogy László Csaba publikálni fogja föltárásait, kutatási megfigyeléseit összefoglalva, rajzokkal, fényképekkel is illusztrálva.)

Az, hogy az angol tervezők kezdetben nem voltak, nem lehettek tisztában a pannonhalmi bazilika építéstörténeti jelentőségével, a hazai emléanyagban elfoglalt kiemelkedően fontos helyével és a 19. századi helyreállítás részletes történetével, még valamelyest érthető. Az egyeztetések során lassan kiderült, hogy úgy kaptak szabad kezet az egyik legkiemelkedőbb magyar műemlék teljes belső átalakítására, hogy a tervezési programban és az előkészítő anyagban alig volt szó a templom építéstörténeti, művészettörténeti értékeiről. A három kötetes és csak magyar nyelvű Mons Sacer (MS) kiadvány olyan részletes tudományos munka, amely nem használható építészek tervezési segédleteként. (A napjainkban kötelező tudományos dokumentációnak és értékleltárnak is sokszor csak tudományos jelentősége van, de a műemlékekkel kapcsolatos építészeti tervezésben nem igazán segít a tervezők és a kutatók közös, egymásra figyelő, egymás szempontjait kiegészítő együttgondolkodása nélkül.) A tényleges tervezés megkezdése előtt nem került sor helyszíni találkozásra sem az épület történetével régóta foglalkozó szakemberekkel, sem a Tudományos Tanácsadó Testület tagjaival. A helyszínt alaposan megismerni kívánó John Pawson a Rend által összeállított program és a szerzetesek életének részletes tanulmányozása alapján, de az épület történetének igazi ismerete nélkül látott munkához.

Többször szóba került, hogy az első tervvázlatok, amelyek a Tudományos Tanácsadó Testület tagjait megrémítették 2007. május 16-án, nagyrészt taktikai szempontok miatt készültek. A tervezők minden megkötöttség nélkül szerették volna a megbízók elé tární a templomtér megújítására vonatkozó gondolataikat azért, hogy ez legyen a későbbi egyeztetések, viták kiindulópontja. „E folyamat során a tervező a végletekig elment, hogy számára és megbízója számára is érthetővé váljon, mit hoz magával minden egyes javasolt változtatás ...” – írja Alison Morris, John Pawson állandó elméleti munkatársa az elkészült munkát bemutató, elemző írásában.¹²

A tervezők az építéstörténet és a hazai középkori emléanyag ismerete nélkül nem gondoltak arra, hogy például a sekrestye 12. századra datált, de Oros apát idejében a 13. században már biztosan befalazott egykori ajtajának megtalálása milyen különleges esemény volt 1995-ben, és tervezett megnyitása elfogadhatatlanul nagy veszteség lett volna. A szentély északi és déli oldalán a középkori falazatok kibontása azért, hogy több fény juthasson a templomba, szintén indokolatlan mértékű rombolást jelentene. Az elődök, a középkor tisztelete áthatotta a templom

¹¹ 1961-62-ben csak a kerengőben végeztek följújtási munkákhoz kapcsolódó föltárásokat.

¹² A Bazilika felújítása 37.

18. század elejei újjáépítését is, amikor Karner Egyed főapát a középkori bencés tradíció fölélesztésére törekedett. Ekkor állították helyre a Porta Speciosát húsz márványoszlop beillesztésével „ad formam antiquam”, és ezért készültek 1700-ban középkori mintára az altemplomi lejárók is. Ezeket a vörösmárványból készített lejárókat is lomtalanította az első vázlat, alacsonyabb, sima vonalú, fehér mellvédre cserélve őket.¹³

Az első műemléki tervtanács (2007. június 26.) is furcsa kettősséget, szakmai ellentétet tükrözött. A tervtanácsra meghívott építészek nagy része meghatódott már attól a lehetőségtől is, hogy szembe dicsérhet egy világhírű, külföldi tervezőt, és építész berkekben gyorsan megszületett az a történeti szempontból értelmezhetetlen megállapítás, hogy Pawson értékesebb, mint Storno.

A saját múltjukra nem csak szavakban büszke, hanem épített örökségük megóvására hivatott intézményeik megbecsülésében is élenjáró országok építész tervezői számára egyértelmű, hogy gazdag múlttal, művészettörténeti értékekkel rendelkező történeti épület felújításakor, átalakításakor műemléki helyreállításban jártas szakemberrel közösen dolgoznak, és természetes számukra a hivatalos műemlékvédelemben dolgozókkal való egyeztetés, együttműködés. Maga Pawson is megerősítette ezt egy beszélgetés alkalmával:

„hg.hu: Mi a véleménye a magyarországi műemlékfelfogásról, nem ragaszkodunk esetleg kicsit túl mereven mindenhez, ami megélt egy bizonyos kort?

John Pawson: Ez mindenhol így van, Angliában is. Ezt azonban én inkább előnynek értékelem: számomra mindig nagy élmény olyan szakemberekkel beszélgetni, akik otthon vannak a középkor vagy mondjuk a viktoriánus korszak művészetében. Pannonhalmán nagyon szerencsés dolog, hogy ezek az emlékek több mint 1000 éven át fennmaradtak. Ezért is volt teljesen más a munka, mint a csehországi templomnál, ahol egy új épületről van szó.”¹⁴

Tanulságos meghallgatni a kivitelezés közben készített videóinterjút,¹⁵ amelyben a Bazilika Műhely vezetője azt is megemlíti, hogy több fontos kérdésben utólag bebizonyosodott, hogy volt értelme a heves vitának, mert az eredmény a műemlékes álláspontot igazolta. Ez főleg a szintek megváltoztatására, a hármásív elbontására, az új sekrestye kijárat helyére vonatkozott.

Többször elhangzott, így ebben az interjúban is, hogy az lenne a különbség a „műemlékesek” és az építészek között, hogy míg az előbbiek tárgyakban, addig az építészek térben gondolkoznak. Korábban úgy gondoltam, hogy nem érdemes egy ilyen kijelentésre reagálni, de annyiszor leírták, hogy mégis válaszolni kell. Az orgonakarzat alatti hármásív elbontása sokáig szerepelt a tervekben. Dávid Ferenc a Mons Sacer kötetben részletesen foglalkozott Storno Ferencnek ezzel a beavatkozásával, és az első műemléki tervtanácson elmondott opponensi véleményében ki-

¹³ LÁSZLÓ: Adalékok a pannonhalmi bazilika 64.

¹⁴ Építészeti nem létezhet kompromisszumok nélkül. John Pawson interjú.

¹⁵ videóinterjú6b.hu

fejtette, hogy miért ellenzi annak eltávolítását. A bazilika nyugati részét a klasszicista átépítéskor a középkori részek elbontásával jelentősen módosították. A hatsüveges boltozattal fedett résztől nagyon eltérő, a templom téri egységét megbontó, cseh-süveg-boltozatos, félköríves árkádokkal határolt szakaszt Storno a középkori egység helyreállítása érdekében alakította át az oldalívekbe helyezett középpillérekkel, csúcsíves árkádokkal és új hatsüveges boltozattal. Az orgonakarzat aljának kosárgörbe ívét két oszlopra támasztott csúcsívekkel osztotta föl és ezzel éppen a téri egység harmóniájának helyreállítását szolgálta.¹⁶ Ezt a hármásívet tervezték elbontani, visszaállítva a diszharmonikus, bizonytalan, ötpontos kosáriveget.

2007. július 12-én László Csabával és Pawson akkori, a pannonhalmi munkáért felelős építész munkatársával, Anna von der Schulenburggal végig tudtuk járni a bazilikát hármásban, és ekkor nyílt végre lehetőség arra, hogy a műemléki szempontokat közvetítő nélkül elmagyarázhassuk. A hármásívvel kapcsolatos érveinket később az angol tervezők és a Bazilika Műhely tagjai is elfogadták.

A torony alatti szint megemeléséről folytatott vita szintén nem tárgyról, hanem terekről szólt. Az engedélyezett tervekben is szerepelt a nyugati nagy kapu előtti pihenőszerű belépő, amelyből értelemszerűen lépcsőn kellett volna följutni a hívek padosrainak padlósíntjével azonosra emelt szintre. Ahhoz, hogy az ide tervezett keresztelőkútnak méltó helye legyen, a belépőt olyan minimális mélységgel kellett volna megépíteni, hogy a nyugati díszkapu harmonikaszerűen nyíló belső ajtószármái éppenhogy elérték volna. 2010. szeptember 7-én sikerült a helyszínen modellezni a tervezett megoldást, és végül az angol tervezők is belátták, hogy építészeti szempontból jobb, elegánsabb lesz érintetlenül hagyni a szinteket.

A korábbi évtizedekben más volt a tervezők hozzáállása, más volt a szemlélet. Az 1994-ben részlegesen föltárt nyugati apszis vonala burkolatban, igaz, hogy elég hevenyészett módon, de jelzésre került. A László Csaba által végzett föltárások, kutatások során talált középkori maradványok bemutatására Sedlmayr János több tervvázlatban tett kísérletet 1988-89-ben, majd az 1990-es évek közepén tervet készített a Király-kapu teljes kibontására, illetve az 1993-ban fölfedezett Volto Santo falkép nagyobb részének bemutatására. Ezek a próbálkozások azonban építészeti és használati szempontból is joggal voltak megkérdőjelezhetőek. Itt valóban ütköztek a templom szerzetesi és/vagy múzeumi használatát előtérbe helyező szempontok, és szerencse, hogy az előbbiek kerekedhettek felül. Az 1995-ben végzett kutatásnak és a 2007 második felétől már valóban intenzív egyeztetésnek szerencséjére volt egy olyan, mindenki által elismert eredménye is, amely jelentős segítség volt a bazilika belsőben az új funkcionális rend tervezésénél – az alsó sekrestyéből a bazilikába való ünnepélyes bevonulást lehetővé tevő nyílást egy, a Storno-féle felújításkor befalazott ajtó kibontásával lehetett kialakítani. Erről a korábbi nyílásról csak a kutató tudott, az ő javaslata valósulhatott meg.

¹⁶ DÁVID: A pannonhalmi főegyház 172.

A 2007 decemberében kelt építési engedély után 2010 januárjában kelt hivatalos irat szerint: „... a kiviteli tervben pontosan meghatározott helyeken a kivitelezés csak tudományos kutató irányításával, személyes jelenléte mellett végezhető ...”. A jogszabályok nehezen követhető gyors változásaira figyelve László Csabát a cél érdekében csak kutatónak szabadott nevezni már 2010-ben is. Egy régész tevékenysége rögtön másfajta elbírálás alá esett, a régész szakma már 2001-től (a műemlékvédelemmel való összevonást követően) szigorúan elhatárolta magát a műemlékvédelemtől, önmagát jogszabályokkal körülbástyázva, nemcsak a beruházókkal, hanem gyakran a „műemlékesekkel” és a műemlékekkel szemben is.¹⁷ Pannonhalmán, a jelenlegi magyar gyakorlatnak megfelelően, a szükséges kiegészítő vizsgálatokat már csak a kivitelezést közvetlenül megelőzően, illetve a kivitelezés alatt végezhetette a kutató. Természetesnek tekintik ma, hogy a régészeti föltárás vagy falkutatás csak az eredmények későbbi publikálása érdekében tudományos céllal készül, mert a kész kiviteli tervek és a részlettervek – különösen a bonyolult közbeszerzési szabályok és egyéb értelmetlen jogi akadályok miatt – úgyszemint változtathatóak.¹⁸ A föltárások eredményei talán ezért is találkoztak teljes érdektelenséggel az építészek részéről. Kit érdekel, hogy milyen volt, vagy lehetett a bazilika burkolata a középkorban, ha az új művészeti koncepció már régóta készen van, és a szerzetesi programban kifejtett gondolatok – a középkori szerzetesi templom eredeti funkciójához való visszatérés¹⁹ – csak a választott új design kontextusában ölthetnek a megbízó számára elfogadható formát.

A berlini Neues Museum 2009-re elkészült, David Chipperfield (John Pawsonhoz hasonlóan világhírű angol építész) által tervezett rekonstrukciójához a tervezési program egyértelműen előírta a Velencei Charta ajánlásait.²⁰ A Friedrich August Stüler által a 19. sz. közepén tervezett épület Berlin meghatározó épületeihez tartozott, de építészettörténeti, művészettörténeti értéke és helyi, nemzeti jelentősége nem vethető össze a pannonhalmi bazilikáéval. Chipperfield a munkát műemléki helyreállításban jártas tervezőtárrsal, Julian Harrap-pal együtt vállalta és végezte. A Neues Museum régi-új épülete az utóbbi évtizedek egyik legnagyobb értékű építészeti alkotása. Műemléki helyreállítás és egyben vitathatatlanul kortárs mű. Mindez a magyar építészek által ritkán olvasott, de annál inkább kárhozottatott műemléki ajánlások szellemében a múltról, a jelenről és a jövőről való közös gondolkodás eredménye.

Váratlan és érthetetlen volt, hogy a magyar tervező a „műemlékvédelemmel” folytatott egyeztetésről úgy beszélt egy videóinterjúban, hogy „küzdelem az utolsó csepp vérig”. A 2012-es ünnepi kiadványban is szerepel méltatásként: „Nem kell

¹⁷ Nagyon hamar bebizonyosodott, hogy mekkora hiba volt az Országos Műemlékvédelmi Hivatalt váltó Kulturális Örökségvédelmi Hivatal létrehozása. A falkutatás és régészet kapcsolatáról árnyaltabban, lásd: KOPPÁNY: A régészeti ásatás és a falkutatás 169–180.

¹⁸ Voltak, és remélem, hogy ma is vannak kivételek. G. LÁSZAY: A falkutatás és a kivitelezés 197–210.

¹⁹ Azt, hogy a planumra ideiglenes összecuszkható székek helyett igazi stallumok kerüljenek, tudomásom szerint soha senki nem ellenezte korábban sem.

²⁰ BUTTLAR: Neues Museum 28.

Őt (mármint a Bencés Rendet) »felügyelni«. [...] Az a lényeg, hogy Műalkotás szülessen. Ha műalkotás születik, akkor már nem érdekesek az olyan fogalmak, mint megőrzés, tiszteletben tartás, felújítás, műemlékvédelem.”²¹ Lehet, hogy Peter Zumthor azért nem vállalta a feladatot, mert hosszú ideig műemléki felügyelőként dolgozott maga is, és sokkal árnyaltabban értelmezi ezt a kérdést?²²

Ma Magyarországon több egyetemen is lehet építész diplomát kapni, de még a Műegyetemen is kevés a művészettörténet-oktatás, a régészet feladatairól, restaurálásról és az építészek felelősségéről sem nagyon hallani. (Sajnos ma már táj- és kertépítészeti tárgya sincs.) A korán erőltetett specializációval a szakmák egyre távolodnak egymástól, de ez furcsa módon az építészek többségénél nem hiányérzetet szül, hanem az önbizalmat növeli. Pedig az építészeti mindig csapatmunka, ahol az építésznek vállalnia kell az együttgondolkodás felelősségét is.

Érdemes végiggondolni, hogy volt-e egyetlen olyan igazán magas színvonalú, minőségi építészeti kezdeményezés 1994 után a Főapátság területén, amelyet nem támogatott a műemléki felügyelőség? Milyen lett volna a borászat, ha az apátság által először preferált terv engedélyezésre kerül, és nincs tervpályázat? Ma már talán senki nem emlékszik arra, hogy mi volt az értelme az új látogatóbejáratral kapcsolatos vitáknak, milyen konszenzus alakult ki a Viator étterem megépítésére vonatkozó tervpályázat zsűrijében, mi volt a felügyelet szerepe a kivitelezőkkel kapcsolatos problémák megoldásában, vagy miként ellenőrizte, irányította a restaurátorok munkáját a felújítás szerzetesi koncepciójának tiszteletben tartása mellett Haris Andrea művészettörténész és Bíró László restaurátor állami feladatként? A gépész tervezők nem támaszkodtak folyamatosan László Csaba majdnem minden négyzetcentiméterre kiterjedő helyismeretére?

A fenti számtalan nehézség ellenére jóvátehetetlen pusztítás nem történt, és a kivitelezés közben végzett kutatói megfigyelések alapján a templom eddig megismert története lényegesen nem változott. A Főapátság betartotta a hatályos törvényeket, a kemény viták ellenére sem tett kísérletet a megállapodások hatalmi eszközökkel való kikerülésére, ha néha nehéz szívvel is, de elfogadta a testületi határozatokat és a hatóság is igyekezett a különböző szakmák eltérő véleményének összehangolására, a még elfogadható kompromisszumok megkötésére. A Rend ígéretet tett az eltávolított műtárgyak biztonságos elhelyezésére, részben az apátság területén való megőrzésére, bemutatására. A 2012. augusztus 27-i újrászenteselés idején úgy tűnhetett, hogy kölcsönösen sok engedménnyel, de elfogadható megoldás született. Építészeti szempontból magas színvonalú, és a szerzetesek nyilatkozatai alapján liturgiai szempontból is megfelelő lett a bazilika új tere. A részletmegoldások olyan igényességgel készültek, amelyekhez nem igazán szoktunk hozzá Magyarországon. A Rend elfogadni látszott, hogy a szentélyben megmaradt a gondosan restaurált baldachinos főoltár új funkcióval, mint a tabernákulum

²¹ A Bazilika felújítása 16.

²² Peter Zumthor életrajzához lásd: <https://www.pritzkerprize.com/biography-peter-zumthor>.

helye és a hozzá tartozó Storno-féle padlóburkolat. A Főapátság kiadásában megjelent egy szép kiadvány a felújításról, majd kicsit később László Csaba kutatói megfigyeléseinek összefoglalója is. Dávid Ferenc a következőket mondta egy vele készített interjúban: „A felújítás végeredményét kifejezetten pozitívnak látom: olyan tiszta és egyszerű egység született, amely újra használni képes a 800 év alatt létrejött fantasztikus templom jó részét ...”²³

A felszentelés utáni lelkes hazai méltatásokban és a magyar tervezővel való interjúban mindenhol azt olvashattuk, hogy annak ellenére, hogy tökéletesnek mondható a templombelső megújulása, mégis zavaró a szentélyben a nagyméretű baldachinos főoltár, amelyet a „műemlékesek” nem engedtek eltávolítani.²⁴

Az elkészült művet mélyrehatóan elemző építészeti kritika nem született. Pawson nemzetközi hírnevét megalapozó egyházi munkája, a Nový Dvůr-i trappista kolostor temploma ekkor már fölépült, az augsburgi Szent Móric templom (Moritzkirche) átalakítása a pannonhalmi fölújítással egyidőben készült.²⁵ A Bazilika Műhely vezetői és Gunther Zsolt tervező 2012-ben ellátogattak a helyszínre, ahol John Pawson terveiről beszélgettek Helmut Haug plébánossal:

„GZs: Milyen volt a kapcsolatuk a műemlékvédelemmel?

HH: Sok egyeztetés folyt a műemlékvédelemmel. Konfliktus leginkább az építés és a művészettörténész között volt. A művészettörténészek elsősorban azzal érveltek, hogy minden maradjon úgy, ahogyan volt. Számukra fontos fogódzó volt az is, hogy amennyiben ismerjük egy-egy tárgy helyzetét, egyes terek kialakítását, akkor azt ebben az állapotában kell helyreállítani. A német művészettörténész múzeumi álláspontot képviselt, ezzel szemben állt a teológiai és spirituális megközelítés. Az építészek sokkal könnyebben tudtak az utóbbi koncepcióval azonosulni, hiszen őket a tér érdekli elsősorban [...] A koncepció fontos eleme, hogy az úgynevezett fénytér Isten titkát erősíti. A záródó szentély ablakaiba ónix kerül. A felhőszerűen megjelenő ónix a kilátást megakadályozza, a formák, az alakok hiánya magát a fényt helyezi előtérbe, semmi nem vonja el erről figyelmünket. Pawson célja az volt, hogy misztikus fény-atmoszféra jöjjön létre. [...] Az átalakítás nagyon fontos eleme a padló kialakítása. Ehhez portugál jurakori mészkövet használtunk. Azért nem német testvérét, mert az itteni túlságosan élénk, és az nyugtalanná tette volna a belső teret. A padlóból emelkedik ki az oltár, mely szintén ugyanebből a kőből készült.”²⁶

Igen, az új pannonhalmi templomtér több szálon kapcsolódik az augsburgi templomhoz, mint magához az egész gyönyörű és bonyolult épületegyütteshez, amelynek falai, különböző épületei, legendái ma már kicsit több, mint 1000 év tör-

²³ Középkori–historizáló–kortárs 12.

²⁴ „A kortárs minimalizmust könnyebb összebékíteni a középkorral, mint a szerzeteseket a művészet-történészekkel.” ZSUPPÁN: Isteni minimalizmus; FERKAI: A fény rétegei 17.

²⁵ Az augsburgi Moritzkirche John Pawson által tervezett átalakításáról több építész folyóiratban jelentek meg írások, lásd az irodalomjegyzékben.

²⁶ Az építészfórumon megjelent interjút teljes terjedelmében lásd: <https://epiteszforum.hu/az-augsburgi-st-moritz-kirche-atalakitasa>.

ténetéről, a magyar történelemről tanúskodnak. A történészek, művészettörténészek számára kutatható forrásokon kívül itt még fizikai valóságukban is átélhető az évszázadok egymásra rétegződése, a folytonosság és a folytathatóság. „Egy nemzet, egy ország, a város és a falu bármilyen „műemléke” azért őrzendő, mentendő és ápolandó, hogy a ma nemzedékének és az eljövendőeknek is meghívás legyen az életre, múltat, jelent és felépítendő jövőt összekötő híddá legyen a Végtelenbe.”²⁷

A süttői mészkő burkolat használata mellett végül az volt a tervezők döntő érve a Főapátságban a legtöbb kiemelt térben és közlekedőben legalább 200 éve használt (többször cserélt, átrakott) kelheimi kővel szemben, hogy az új oltár, ambó és keresztelőkút talapzatának, valamint a cserélt lépcsőfokoknak kötelezően a padló anyagából kell készülniük, tömbkőként pedig a kelheimi lap valóban nem használható. Mi ez, ha nem a tárgyak szigorú egyen design szerinti megformálásához ragaszkodó szemlélet, amelynek semmiféle kötődése nincs az adott helyhez?

A szentély Storno féle, intarziás mintába rakott kelheimi, márvány, üveg padlóburkolata, amely a főhajóból egyáltalán nem látható, tehát az új kompozíciót semmiképpen nem zavarta, nagyon szép volt, és teljes épségben megmaradt 140 éven keresztül. A szentélybe vezető lépcső előtt a burkolatban volt egy kő, amelyet az 1996. évi pápalátogatás emlékére helyeztek el. A szöveget most az új burkolatba újra bevészték: „1996. szeptember 6-án II. János Pál pápa ezen a helyen imádkozott közösségünkkel. Totus tuus + fortitudo mea Deus.” El lehetne gondolkozni azon, hogy vajon ez a hely azonos-e a korábbival? Alaprajzilag biztosan, de a lábnyomok emléke már nem számít ... Építészetről szóló irodalomban többször találkozhatunk egy Christian Norberg-Schulztól származó idézettel: „Gerhard Kallmann németországi születésű amerikai építész [...] a második világháború végén, többévnnyi távollét után visszatért szülővárosába, Berlinbe, és szerette volna viszontlátni a házat, amelyben felnőtt. Mint az várható volt, a ház eltűnt, és Kallmann nagyon rosszul érezte magát. De egyszer csak észrevette a járda jellegzetes burkolatát, a kövezetet, amelyen gyermekkorában játszott. A váratlan felismerés mélyen megrázta: úgy érezte, mintha hazaérkezett volna.”²⁸

2014-ben, amikor már a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal is két éve megszűnt, különösebb szakmai egyeztetés, zavaró művészettörténeti vélemény megkérdése nélkül a győri járási hivatal engedélyt adott a magyar tervezők (Csillag Katalin és Gunther Zsolt) által John Pawson irányításával készített tervek alapján a főoltár eltávolítására, a szentély burkolatának és az altemplomi ablakoknak a cseréjére. A burkolat elbontásakor valószínűleg volt régészeti felügyelet, de erről senkinek sem jutott már eszébe értesíteni a bazilikát 1986 óta kutató, annak építéstörténetét legjobban ismerő László Csabát, hogy legalább egy pillantást vethessen a szentély padozata alatti területre.²⁹

²⁷ VÁRSZEGI: Műemlékeink 77.

²⁸ DEBUYST: A hely szelleme 11. https://berlin2010.blog.hu/2013/06/14/a_berlini_jarda_christian_norberg-schulz

²⁹ LÁSZLÓ: Adalékok a pannonthalmi bazilika 72.

Idéznék néhány sort Martinkó József írásából „A szerzetes közösség gondolatait tolmácsoló Bazilika Műhely kiérlelt programot fogalmazott meg az építészek számára. Ennek a programnak jelentős része megvalósult ugyan az első ütemben, egy fontos elemének megvalósulását azonban műemlékvédelmi aggályok akadályozták. 2015 végén ezek az akadályok elhárultak az elől, hogy a szentély terében lévő 19. századi baldachint kivegyék innen, így a bazilika legmagasabb pontján „üres tér”, funkcionális értelemben egy karzat jött létre. Így végül a bazilika belső tere liturgikus és esztétikai értelemben is kiteljesedhetett, a meghatározott építészeti program megvalósult. [...] Nyugaton a torony alatti keresztelőkút szintjével indul az út, majd a középső két szint következik a plánummal, a szerzetesi padokkal, az oltárkövel és az ambóval, végül a Mennyei Jeruzsálemet megtestesítő „szentély” szintjére emelkedik fel. Ennek a szintnek a tere most már üres. Pontosabban nem az, de az úr igen összetett. Megszólítani az üres teret. Van-e ennél nemesebb feladat egy építész életében? Van-e egyáltalán más feladat egy építész életében? [...] Az építés elérte célját.”³⁰

A fölöslegesnek ítélt pannonhalmi főoltár térszervező erejét végül sem a Rend képviselői, sem a tervezők, sem a buzgó méltatók nem értették meg, pedig a boltozati falképekkel együtt nagy szerepe volt abban, hogy a mellékhajók a mellékszentélyekkel, mellékolatókkal, az északi oldalról nyíló kápolnáknak, a Porta Speciosa és a Népbefjáró szerves részei tudtak maradni a főhajóra koncentrálnak megtervezett templomtérnek. Az üres tér és a kiürített tér fogalma nem ugyanaz. Egy szentélyben, amelyben a régi főoltár új szerepkörben az oltáriszentség őrzője, lehet szükség esetén zenekart elhelyezni, a diákok székeinek helyet találni, de a „funkcionális értelemben vett karzat” már csak egy igazi multifunkcionális tér (praktikusan alkalmas például fenyőfa elhelyezésére ...) és ebben az esetben a filozófiai mélységű liturgiai magyarázatok érvényüket veszítik.

Mi az, ami miatt ilyen fontos volt ennyire hasonló építészeti, belsőépítészeti eszközöket használni Pannonhalmán és Augsburgban, két ennyire különböző esetben? Az augsburgi nem szerzetesi templom. Szerepe, jelentősége Bajorországban nem mérhető a pannonhalmiéhoz Magyarországon. A design mindenek fölött? Fontosabb az, hogy rögtön fölismerhető legyen a formatervező kézjegye, a „brand”, mint az, hogy megismételhetetlen, csak itt érvényes megoldás szülessen?

A 19. század végi átalakítás a nemzet érdekét tartotta a legfontosabbnak, lehet talán úgy is fogalmazni, hogy azt a Rend érdeke elé helyezte. „Legyen a pannonhalmi templom megújulása szerencsés előjele az ország és nemzet békés és boldogabb jövőjének.”³¹ A mostani felújítás hangsúlyozottan a mai használók és tervezők érdekeit tartotta szem előtt, a helyreállítás során, majd a későbbi interjúkban szinte ellenségképet formálva a köz érdekeit védelmezni hivatott állami intézményből. „És viszont: az is kérdés, vajon jogos-e az ország legrégebbi, alapításakor királyi adomá-

³⁰ MARTINKÓ: Derengés 59. – a költői magasságokba emelkedő szövegből csak egy részlet.

³¹ Emléklapok.

nyokkal ellátott monostorát nemzeti történelmi emlék jellegének korlátozásával jelenlegi lakói lelkiségének meditatív eszközeként kezelni.”³²

A konzultációk során természetesen szóba került, hogy Pannonhalma példát állító szerepe milyen fontos a jelenkori magyar kultúrában is, és ez az átalakítás az egész magyar katolikus gondolkodásra hatást fog gyakorolni. Fehérvári Jákó atya többször hangsúlyozta, hogy erre nem kell a Rendet figyelmeztetni, mert ezzel a felelősséggel kezdetektől tisztában vannak. A 2012-ben befejeződött építkezés sok megoldatlan problémát fölvetett, de végül közös gondolkodás, kemény viták eredménye volt. A Bazilika Műhely a Rend valós (vagy talán néha az építészek által erősen támogatottan vélt) érdekeit védte, a műemlékvédelem érintett szakembereinek pedig kötelességük volt a közös múlt értékeinek védelme mellett a későbbi következményekre is gondolni. „Ami Pannonhalmán történt, végső soron elfogadható kompromisszum. Ezek a nagyszerű épületek 100-150 évente átesnek egy hasonló megújuláson, s ez Pannonhalma esetében régóta időszzerű volt. A műemlékes dolga, hogy ne hagyja szétszaggatni a ránk maradt örökséget, de törekszünk arra is, hogy békét teremtsünk az épület használója és az épület között. Ezért számunkra siker, ha a templom valóban alkalmasabbá vált a 21. századi szerzetesi élet számára.”³³ – nyilatkozta 2012-ben Dávid Ferenc.

Nem volt az országban még egy olyan egyházi beruházás, ahol annyira ügyeltek volna a korrekt műemléki egyeztetésekre, előkészítésre, a szabályok betartására, mint a bencés rend építkezéseinél (Pannonhalma mellett Tihany, Bakonybél), de ha egyszer fölírjuk a játékszabályokat, akkor annak dominószerű lesz a következménye. Persze a Főapátság joggal mondhatja, hogy papíron most is minden rendben van, de a követők a sok gyötrődést nem fogják látni, csak azt, hogy most már mindent szabad, a tervezőiroda triumfál, műemlékvédelem pedig már nincs, csak műemlék helyreállítás vagy építés.³⁴ Biztos, hogy a bencések nem vettek részt tevőlegesen a magyar műemlékvédelem lebontásában. A rend egész története, személyes hozzájárulásuk a 19. században a műemlékvédelmi eszme kialakulásához, a legutóbbi évtizedek kulturális tevékenysége, kiadványaik, rendezvényeik, vagyis minden ez ellen szól. De akaratlanul mégis hivatkozási pont lettek, mint az építészek és építetők számára, de nem a magas építészeti minőség követésére, – mert azért valóban nagyon meg kell küzdeni, – hanem abból a szempontból, hogy nincs igazán szükség a társ szakmákra, azokat bátran lehet alárendelten kezelni.³⁵

1992-ig (pontosabban talán az 1980-as évek közepéig?) az OMF még az akkor ott dolgozók véleménye szerint igazi szellemi műhely volt, ahol a különböző szakmák képviselői együtt dolgoztak, de a hivatallá alakítással ez viszonylag gyorsan megváltozott. Kívülről az egyre élesedő belső ellentétek nem igazán látszódtak,

³² MAROSI: A Magyar Tudományos Akadémia.

³³ ZSUPPÁN: Isteni minimalizmus.

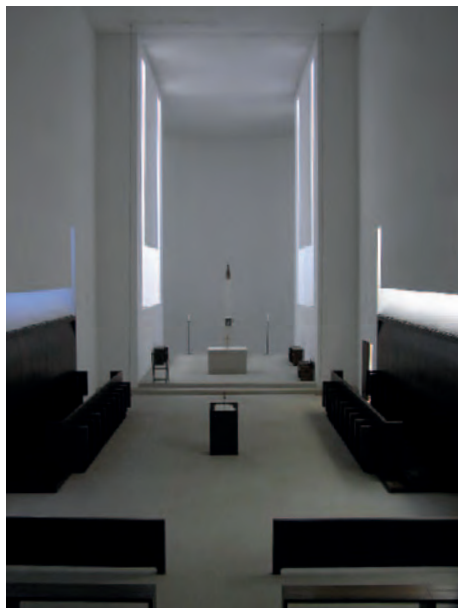
³⁴ ENTZ: Múltunk jövője.

³⁵ ZSUPPÁN: Le a cicomával?

„a Műemlék”-et az építészek többsége sokáig (az önmagukat legnagyobbra tartók napjainkig, amikor már Európában egyedülálló módon fölszámolták az 1872 óta működő szervezetet) a Kádár-korszak megkövesedett, elidegenedett, hatalmával visszaélő intézményeként kezelte. Ezen próbált változtatni az Arnóth Ádám vezetésével működő műemléki tervtanács (1992-től 2006-ig, részben megváltozott összetétellel 2012-ig, majd már igazi intézményi háttér nélkül Dévényi Tamás vezetésével még 2014-ig), amelynek tagjai közé az építész szakma (műemléki intézménytől független) legjobbjai közül is válogattak. Napjainkra ez is kezd a feledés homályába merülni. A műemléki tervtanács működésének volt egy olyan időszaka, amikor külső, gyakorló építészek, műemléki hivatalban dolgozó tervező és nem tervező építészek, elmélettel foglalkozó, és kutatóként gyakorló művészettörténészek, régészek, restaurátorok, néha a témához kapcsolódóan külön meghívott speciális szaktudással rendelkező külső szakemberek valódi párbeszédet folytattak a tervtanács előtt bemutatott terv megrendelőjével, tervezőjével. Meghallgatták, tisztelték egymás véleményét, és a nézetkülönbségeket valódi viták során próbálták tisztázni. Ezt az időszakot leginkább ahhoz kötném, amikor Reimholz Péter is a tervtanács tagja volt, és jelentőségét nem is az elért eredményekben látom (például sokféle módon ki lehetett kerülni a tervtanácsot), hanem abban, hogy volt egy rövid időszak, amikor az építész szakma akkori legjobbjainak egy része közel került ahhoz a közös felelősségvállaláshoz, amely nélkül nincs igazi építészeti alkotás, mert a köz érdekét az építészet csak ilyen módon gondolkodva szolgálhatja. Az építészet pedig sohasem lehet magánügy és az egyéni karrierépítés útja, hiába is szól ma már egyre inkább erről a világ.

Ezen a ponton különös módon összeérnek a dolgok. A Szent Hegyen ki lehet dobni a 19. század második feléből származó berendezési tárgyakat, a világi központban a budai várban pedig a semmiből lehet rekonstruálni a 19–20. század fordulóját. Tervező, szakember minden feladatra akad, nemzeti konszenzusra, a múltunkról való közös gondolkodásra, de még vitára sincs szükség. A magyar építészek nem tiltakoztak a magyar műemlékvédelem intézményrendszerének fölszámolása ellen.

1. kép
A Nový Dvůr-i apátság temploma
(Fotó: Pazár Béla)

2. kép
A Bazilika belső tere a felújítás előtt
(Fotó: Arnóth Ádám)

3. kép
A Bazilika belső tere a fölszenteléskor
(Fotó: Arnóth Ádám)

4. kép
A Bazilika belső tere 2015 után
(Fotó: Arnóth Ádám)

5. kép
A szentély eltávolított burkolata
(Fotó: Németh Katalin)

SZAKIRODALOM

- A bazilika belső felújítása = A bazilika belső felújítása. Kortárs építészet PANNONHALMÁN. Contemporary Architecture of PANNONHALMA. Kiállítási katalógus. Pannonhalmi Főapátság, 2011. március 21. – november 11.
- A pannonhalmi bazilika megújulása: Serpa film. Elérhető: https://www.youtube.com/watch?v=LLsMAK9_M8o&feature=emb_title (A letöltés dátuma: 2020.12.14.)
- A Bazilika felújítása = A Pannonhalmi Bazilika felújítása. Remodelling of the Basilica in Pannonhalma. Szerk.: VARGA MÁTYÁS. Pannonhalma, 2012.
- BUTTLAR: Neues Museum = ADRIAN VON BUTTLAR: Neues Museum Berlin. Architectural Guide. Berlin, 2010. 28.
- DÁVID: A pannonhalmi főegyház = DÁVID FERENC: A pannonhalmi főegyház múlt századi helyreállításáról. In: Mons Sacer 996–1996. II. Szerk. TAKÁCS IMRE. Pannonhalma, 1996. 162–181.
- DEBUYST: A hely szelleme = FRÉDÉRIC DEBUYST: A hely szelleme a keresztény építészetben. Pannonhalma, 2005. 11.
- Emléklapok = Emléklapok, melyeket a Pannonhalmi Sz. Benedekrend a Főmonostori Székes Egyháznak Főmagasságú Simor János bibornok, esztergomi érsek, Magyarország hercegprímása s. a. t. által 1876-dik évi augusztus 27-én történt negyedik fölszentelésének alkalmából a jelen és az utókornak nyújt. Pannonhalma, 1876.

- ENTZ: Múltunk jövője = ENTZ GÉZA: Múltunk jövője. Országút I/2. (2020). Elérhető: https://orszagut.com/nyomtatott_cikk/multunk-jovoje (A letöltés ideje: 2020.12.14.)
- Építészeti nem létezhet kompromisszumok nélkül. John Pawson interjú = hg.hu, interjú John Pawsonnal. Elérhető: <http://hg.hu/cikkek/alkotok/14689-az-epiteszet-nem-letezhet-kompromisszumok-nelkul> OM 2012. szeptember 4. 10:27 (A letöltés ideje: 2020.12.14.)
- FEHÉRVÁRY: A Pannonhalmi Bazilika = FEHÉRVÁRY JÁKÓ: A Pannonhalmi Bazilika belső felújítása, átalakítása a bencés közösség szemszögéből. Régi-új Magyar Építőművészet 2008/6. 41–44.
- FERKAI: A fény rétegei = FERKAI ANDRÁS: A fény rétegei. A Pannonhalmi Főapátság Szent Márton-templomának felújításáról. Metszet 2012/6. 13–21.
- GRANASZTÓINÉ: Barokk oltárok = GRANASZTÓINÉ GYÖRFFY KATALIN: Barokk oltárok és berendezési tárgyak. In: Mons Sacer 996–1996. II. Szerk. TAKÁCS IMRE. Pannonhalma, 1996. 94–132.
- G. LÁSZAY: A falkutatás és a kivitelezés = G. LÁSZAY JUDIT: A falkutatás és a kivitelezés közbeni megfigyelések, kutatások. In: A falkutatás elmélete és gyakorlata a műemlékvédelemben. RÉKE tanulmánykötet. Szerk. BARDOLY ISTVÁN – HARIS ANDREA. Budapest, 2020. 197–210.
- KATONA: Az üresség tere = KATONA VILMOS: Az „üresség tere” – A pannonhalmi Bazilika szentélye. Régi-új Magyar Építőművészet. 2015/10. 22–24.
- KATONA: Az Úr bevonul szentélyébe = KATONA VILMOS: „Az Úr bevonul szentélyébe” Kortárs római katolikus templomépítészet a liturgia tükrében – Európa 1989-től napjainkig. 2014. (doktori értekezés) <https://repozitorium.omikk.bme.hu/bitstream/handle/10890/1432/ertekezes.pdf?sequence=2&isAllowed=y> (Letöltés ideje: 2020.12.14.)
- KOPPÁNY: A régészeti ásatás és a falkutatás = KOPPÁNY ANDRÁS: A régészeti ásatás és a falkutatás kapcsolata. In: A falkutatás elmélete és gyakorlata a műemlékvédelemben. RÉKE tanulmánykötet. Szerk. BARDOLY ISTVÁN – HARIS ANDREA. Budapest, 2020. 169–180.
- Középkori–historizáló–kortárs = Középkori–historizáló–kortárs. Beszélgetés Dávid Ferenc művészettörténésszel a Bazilika felújításáról. Műértő 2013/4. 12–13.
- LÁSZLÓ: Adalékok a pannonhalmi bazilika = LÁSZLÓ CSABA: Adalékok a pannonhalmi bazilika belső felújításának történetéhez. In: Átalakulások – a liturgikus terek és a műemléki érték. RÉKE tanulmánykötet. Szerk. BARDOLY ISTVÁN – HARIS ANDREA. Budapest, 2019. 57–72.
- LÁSZLÓ: Kutatói megfigyelések = LÁSZLÓ CSABA: Kutatói megfigyelések a pannonhalmi bazilika belső felújításakor. Collectanea Sancti Martini. A Pannonhalmi Főapátság Gyűjteményeinek Értesítője I. Pannonhalma, 2013. 249–273.
- MAROSI: A Magyar Tudományos Akadémia = MAROSI ERNŐ: A Magyar Tudományos Akadémia és a műemlékvédelem. Elérhető: https://mersz.hu/hivatkozas/matud_f30247
- MARTINKÓ: Derengés = MARTINKÓ JÓZSEF: Derengés. A pannonhalmi Szent Márton-bazilika belső átalakításának befejező üteme. Octogon 2016/1. 59. Elérhető: https://www.octogon.hu/files/6/octogon_125.pdf
- MASZNYIK: A kortárs művészet akarása = MASZNYIK CSABA: A kortárs művészet akarása. Műértő 2013/4. 14.
- SAJÓ: Oltártervek = SAJÓ TAMÁS: Oltártervek a Főapátság helyreállításának korából (1802–1812). In: Mons Sacer 996–1996. II. Szerk. TAKÁCS IMRE. Pannonhalma, 1996. 135–144.
- SOMORJAY: A II. Vatikáni Zsinat hatása = SOMORJAY SELYSETTE: A II. Vatikáni Zsinat hatása a liturgikus terekre. In: Átalakulások – a liturgikus terek és a műemléki érték. RÉKE tanulmánykötet. Szerk. BARDOLY ISTVÁN – HARIS ANDREA. Budapest, 2019. 21–42.

- VALÉRY: Két párbeszéd = PAUL VALÉRY: Két párbeszéd, Eupalinosz vagy az építész. Budapest, 1973.
- VÁRSZEGI: Műemlékeink = VÁRSZEGI ASZTRIK: „Műemlékeink” személyes megközelítése (Sopron és Pannonhalma). Műemlékvédelem 45/2. (2001) 77–78.
- VUKOSZÁVLYEV: A téri minimum = VUKOSZÁVLYEV ZORÁN: A téri minimum teljessége – John Pawson térinstallációja Pannonhalmán. Régi-új Magyar Építőművészet. 2012/3. 9–14.
- ZSUPPÁN: Isteni minimalizmus = ZSUPPÁN ANDÁS: Isteni minimalizmus. Heti Válasz 2012-08-30/35. Elérhető: <http://heti-valasz.hu/itthon/isteni-minimalizmus-53884> (Letöltés ideje: 2020.12.14.)
- ZSUPPÁN: Le a cicomával = ZSUPPÁN ANDRÁS: Le a cicomával? Kiüresített katolikus templomok Magyarországon. Heti Válasz 2018-03-01/9. 43–46. Elérhető: <http://valasz.hu/kultura/le-a-cicomaval-127622> (Letöltés ideje: 2020.12.14.)

INTERNETES HIVATKOZÁSOK

- <http://www.johnpawson.com/>
- <http://www.johnpawson.com/works/moritzkirche>
- <http://www.piranesi.eu/john-pawson-the-restoration-and-reconstruction-of-the-basilica-of-the-benedictine-archabbey-of-pannonhalma-pannonhalma-hungary-2012/>
- <https://epiteszforum.hu/az-augsburgi-st-moritz-kirche-atalakitasa> (A letöltés dátuma: 2020. 12. 14.)
- https://tarsas2010.blog.hu/2013/04/13/pannonhalma_861
- <https://www.detail.de/artikel/meditation-in-weiss-john-pawson-saniert-die-moritzkirche-in-augsburg-10491/>
- <https://www.dezeen.com/2013/07/31/st-moritz-church-by-john-pawson/>
- <https://www.moritzkirche.de/kirche-st-moritz>
- videóinterjú 6b.hu = http://www.6b.hu/Bences_minimal_ÁRVAI ANDRÁS: Bencés minimal? a 6b.hu videóinterjúja, 2012.03.27. közzétéve 04.05. Hartmann Gergely, Gunther Zsolt DLA, a felújítás vezető építész és Fehérváry Jákó bencés szerzetes beszélgetése http://www.6b.hu/Bences_minimal

REFLECTIONS ON THE INTERIOR RENOVATION OF THE PANNONHALMA BASILICA

During the implementation of the internal renovation of the Pannonhalma Basilica, and then during its consecration in 2012, several reports appeared about the ideas and the completed works. Barely two years later, the planners and the Archabbacy ignoring the previous, respected monument protection provisions and consultations, applied for new permits to make further radical alterations. In 2015, the architectural publicity welcomed the new changes even with greater enthusiasm than the first. The uniqueness and localization of the high-quality interior design solutions were not an issue for the admirers. They did not raise any doubts nor did they emphasized the need for a more nuanced approach, and they found the role of monument protection hindering almost without exception. This outstanding monument of the built and intellectual heritage of Hungary presents an example not only from an architectural point of view, but it is also instructive also for the possible ways of dialogue, or for the consequences of its absence. The effective solutions of the details have diverted the interest from the essential problems and outcomes.

Katalin Németh

Bíró László

CSAK MESÉLEK

A pannonhalmi bazilika megújításának restaurátori metszetei

És akkor a dzsinn kiszabadult a lámpásból ...

Amikor a bazilika átalakítására megszületett a döntés, még senki – vagy csak kevesen gondolták –, hogy határpont jött létre, mérőpont, melyhez viszonyítanak majd, más felújításoknál indokként szolgál, de ki-mondva/ki-mondatlanul ennek kont-rapontjaként is születnek „új” szem-léletű helyreállítások.

Az 1989-es rendszerváltozás a műemlékekkel kapcsolatos gondolkodásra is nagy hatással volt. Ebben a szegmensben is felértékelődött a tulajdonos, a megrendelő szerepe. Megkezdődött és helyét kereste a hatósági védést indokló műemléki érték fogalmának, és az ehhez kapcsolódó értékek újra fogalmazása.¹ Ezzel együtt változott a műemléki értéket képviselő hatóság szerepe, felfogása is.

A pannonhalmi bazilika megújításának szándéka, szemléletének újszerű megközelítése felerősítette a megrendelői szándék, a tervezői igény és a műemléki értéket képviselni szándékozó Kulturális Örökségvédelmi Hivatal közötti kibeszéletlen, megoldatlan problémákat.

Az építési engedély birtokában megkezdett beruházás kivitelezésekor a hatósági, felügyeleti munka segítségével vettem részt, így a bazilika felújítása során a restaurátori feladatokra volt rálátásom.²

1. kép
A bazilika főhajó-mennyezete
a restaurálást követően
(2012. november, a szerző felvétele)

¹ Bár a 2001. évi LXIV. törvény a műemléki érték védelméről „felismerve, hogy kulturális örökségünk hazánk múltjának és jelenének pótolhatatlan, egyedi és meg nem újítható forrása, a nemzeti és az egyetemes kultúra elválaszthatatlan összetevője”, de az egyedi emlékekre vonatkozó tartalmakról azóta is folynak a viták.

² KÖH Tudományos Főosztály, Kutatási és Restaurálási Osztály osztályvezetője.

A pannonhalmi bazilika megújítása,³ átalakítása nem „csak” építészeti szempontból jelent új kezdetet a műemlékek átalakításának szemléletében. A neves helyszínen, nagyléptékű, állami forrásokat is felhasználó beavatkozás a munka megkezdésének pillanatában (sőt már a tervezés időszakában is) kiemelt figyelmet kapott. A tervezés folyamán megfogalmazódott az az elvárás, amely mentén a munka megkezdődhetett. Egy ilyen sokrétű, többperiódusú emléken történő beavatkozás

nem egyszerűsíthető le a tervezés és kivitelezés szakaszaira, hiszen a programokban, tervekben megfogalmazott és elfogadott munkák megkezdésekor és a kivitelezés során számtalan olyan új információ került elő, amelyek vagy „csak” megismerést, megértést és dokumentálást jelentettek, vagy több esetben a terv pontosítását, kiigazítását is.

A folyton jelenlévő kérdéseket, a tulajdonosi (megrendelői) akarat, a tervezői szándék és a bazilika értékrendjének összevetése okozta. Ki mit szeretne létrehozni, milyen eszközökkel tenné, milyenek állnak rendelkezésre? Eközben milyen értékek változnak, szűnnek meg, vagy kerülnek teljesen más összefüggésrendszerbe, más megvilágításba. Érték- vagy érdekegyeztetés történhet, és az eredmény – ha van – kinek mit jelent?

Az építészeti program a tervezett megjelenést tudta megfogalmazni, de a részletek kialakítása, a feladatok programhoz illesztése kivitelezés közben történt. Mind a markáns megrendelői igény, mind a finanszírozás és a restaurátorszakmai elvárások teljesítése új megközelítést, új megoldásokat igényelt. Szinte „pillanatonként” fogalmazódtak meg kérdések a tervező részéről vagy a megrendelő képviselőitől, amelyre megoldást kellett találni.

Pannonhalmán nem történtek olyan beavatkozások, amelyeket korábban más műemlékek esetében ne alkalmaztak volna, ám esetünkben a megújítási szándék

2. kép

A szentély boltozata, a diadalív és a főhajó boltozatának keleti oldala a helyreállítást követően. A diadalív mellett a szentély déli boltmezejében kis sötét foltként maradt meg az átvételi állapot tanúfelülete.

(2012. november, a szerző felvétele)

³ A tervezés/építés éve: 2007–2010/2011–2012, vezető építész tervező: John Pawson – John Pawson Ltd., London; felelős tervező: Gunther Zsolt – 3h építésziroda; liturgikus és teológiai koncepció: Pannonhalmi Főapátság Bazilika-műhely.

intenzitása és programszerű megfogalmazása újszerű volt. Ez a restaurátori beavatkozásoknál fokozottan tetten érhető.

A templom egyik máig vitatott része a mennyezeti falképek megjelenése.

A restaurálás során – a nemzetközileg is elfogadott standardoknak megfelelően – a tisztításkor a felületről minden olyan anyag eltávolításra kerül, amely a művet, az értéket hordozó (eredeti) felületet károsíthatja. Ez lehet szennyeződés, esetleg később rákerült átdolgozás. Ez utóbbi eltávolítását a beavatkozás felől feltárásnak is szokták nevezni. Ekkor a feltárás, a későbbi rétegek eltávolítása és a felület kezelése elkülönül. A felület tisztítása során elvárás, hogy a mű ne sérüljön. Pannonhalmán már az „eredeti” felület meghatározása is szakmai vitát gerjeszthet.

Egy festett felület mikor lesz kész? Amikor a festmény, színes réteg, bevonat elkészült, vagy amikor a végső megjelenést jelentősen befolyásoló lakkozás is rákerül?

Ha minden károsító anyag eltávolítandó a műről, akkor elméletileg a készítés kori megjelenést kapjuk. Azért bizonytalan ez, mert a felület öregedése, a repedésháló megjelenése, az esetleges felületi kopások vagy a felhasznált anyagok elszíneződése, kémiai átalakulása mind-mind változásként jelentkezik. Ezt még a szakszerű tisztítás is árnyalhatja, hiszen a tárgyat nagyon sok technikai részlet alkotja. A hordozó, annak textúrája, a pigmentek és a kötőanyag: mindegyik rejt bizonytalanságot, meghatározza, segíti vagy nehezíti, befolyásolja a restaurátor lehetőségét, így annak eredményét is.

A restaurálandó felületeken a restaurátori kutatás tárja, tárhatja fel, mire van szükség, illetve lehetőség. Meghatározza azt a folyamatot, amely a tárgy „eredeti” megjelenését visszaállíthatják. De mi van abban az esetben, ha egy műemléken – jelen esetben Pannonhalmán – a tervezett beavatkozás nem a meglévő, vagy egy korábbi állapot helyreállítása, hanem egy új, más érték megteremtése, amelynek része a meglévő értékek részleges, válogatás során kiválasztott megtartása, átértelmezése? A koncepció elfogadásával nem lehetett minden részletre tekintettel lenni,

3. kép
A szószék a felújítás előtt
(2010. szeptember, a szerző felvétele)

4. kép

Az elbontott szószék pillérkötegen maradt lenyomata a brokátfestésű Jópásztor-ábrázolással
(2012. március, a szerző felvétele)

nem lehetett előre meghatározni, hol, mikor, milyen helyreállítás hozza meg a kívánt eredményt. Már az engedélyezési terv készítésekor is rendelkezésre állt a templom építéstörténeti dokumentációja. Ismert volt a megtartandó és az eltávolításra szánt elemek, berendezési tárgyak, díszítések, falfestmények sora, de azok restaurátori értékelésével, a részletekkel senki sem foglalkozott. Mit jelent például az, hogy a szószék eltávolítható, de mivel műemléki érték, megőrzése, áthelyezése megoldandó. Igen ám, de a szószék nagyon sokféle anyagból éppen erre a helyszínre készült. A faragott kőelemek szétszedhetők, a fa hangvető leemelhető, de mi legyen ilyen esetben a pillértömbre készült, festett, aranyozott „Jópásztor”-felülettel? Vagy milyen lesz a megtartott, restaurált mennyezetkép, és az hogyan illeszkedik a tervezett összképhez?

Ilyen és ehhez hasonló kérdésekre kellett választ adni, vagy a res-

taurátori koncepciót illeszteni az építészeti tervhez.

A koncepcionális kérdéseken túl a nagy beruházásként megvalósuló átalakítást a közbeszerzés szabályrendszere (az akkor hatályos előírások, és azok akkori értelmezési gyakorlata) is befolyásolta.

További kérdéseket vetett fel a restaurátori tervek engedélyeztetése, a hatóság szerepe. Ki kivel egyeztet, kivel beszél meg a koncepcióját? Hogyan tudnak a résztvevők egy, a korábbiakban felvállalt koherens egységet képezni?

Mindez egybeesett a megrendelő és a hatóság részéről a restaurálással szemben is megjelenő ellenőrizhetőség elvének igényével. Felmerült, hogy a szakma szabályának kötöttségein túl mennyi tervezési szabadsága van a restaurátornak, mennyiben kell „kivitelezővé” egyszerűsödnie? Hogyan kezelendő ilyen esetben a gazdasági érdek, akár a beruházó, akár a vállalkozó restaurátor oldaláról? Természetesen nem a pannonhalmi monostor templomának átalakítása volt az első komplett műemlékfelújítás. Az idők folyamán számos hasonló léptékű helyreállítás folyt, mégis ehhez a munkához kapcsolódik több olyan megoldás, amely ide vezethető vissza.

A Storno átalakításához kapcsolódó mennyezetfestések, vagy a szentély oldalfalának „kárpitfestései” megmaradtak, bemutatásuk, helyreállításuk a program részeként szerepelt. A felületek restaurálásához a terv elkészítése, az engedély megszerzése kellett, aztán kezdődhetett a tervezett munka. De mi legyen az? Az akkori gyakorlat szerinti roncsolásos restaurátori kutatásra nem volt szükség, hiszen „feltárás” nem történt, nem kellett a látható felület alatti rétegeket vizsgálni. Általánosan elfogadott ügyrend volt a műemléki restaurálásoknál, hogy a feladatot elnyert szakember először a szükséges kutatást készítette el, ennek tapasztalatait felhasználva pedig a restaurátori tervet. Rendszerint ez is személyfüggő volt, mivel még általánosan elfogadott tartalmi, vagy/és formai követelmények sem voltak korábban meghatározva. Szakmai elvárások, iránymutató javaslatok természetesen léteztek. A műemlékfelügyelő, a hatóság lehetősége, döntése határozta meg, milyen mértékű ellenőrzést, konzultációt látott szükségyszerűnek. A tulajdonos, a beruházó vagy a restaurátor elsősorban a vitás vagy vitatható kérdések eldöntésében kérte a hatóságon keresztül a konzultációt vagy a zsűrit, a döntést.

5. kép
Részlet a brokát utánzatú festésről
(2012. február, a szerző felvétele)

Mivel a felújítás koncepciója adott volt, a bazilika tervezett megjelenésének kialakítása során a részleteket is e koncepció mentén kellett meghatározni, eldönteni. Miután a restaurálás utáni megjelenést legfeljebb csak feltételezni lehetett, a program részeként lett szétválasztva a kutatás és a restaurálás. Ezzel a megoldással mind a megrendelőnek, mind a tervezőnek lehetősége nyílt a helyreállítás utáni megjelenésről véleményt alkotni. A restaurátori kutatás során a főhajóban a diadalív északi oldalán volt kutatás, pontosabban ott készültek a tisztítási próbák.

A vágyott megjelenéssel – az egyszerű, díszítetlen, csak formai, plasztikai elemekkel operáló, inkább a tér spirituális jellegét erősítő, a belső díszítését mellőző

szemlélettel – az eredmény ellentétes lett. A Storno készíttette mennyezetfestmények kontrasztos, harsány színekkel operáló megjelenése nem volt összeegyeztethető a tervezett látvánnyal. A lehetőség a koncepció megváltoztatása, vagy a felület teljes eltakarása lett volna. A tisztítási próbák ismeretében merült fel, hogy a mennyezeti falfestés megtartásánál, a tervezett megjelenés, összkép érdekében a felület tisztításánál ne a restaurá-

tori szempontból ideális megoldásra essen a választás, hanem a festett felület száraz tisztítását követően további (vegyszeres) tisztítás ne történjen.

Restaurátori szemlélettel is támogatható, hogy ha egy felület ideális helyreállítása nem készülhet el, akkor annak részleges tisztítása is szolgálja az érték megmaradását. Van létjogosultsága az olyan beavatkozásnak, ahol az optimális megoldás helyett – a műemlék, műtárgy érdekében – az átörökítésre kerül a hangsúly. Lehetséges, sőt elfogadható megoldás, ha egy érték teljes restaurálása helyett, annak „csak” részlegesen tisztított állapota kerül bemutatásra. A logikailag elfogadható magyarázat azonban számtalan új problémát hozott felszínre. A száraz tisztítás a felületre rakódott szennyeződések jelentős részét eltávolította, de a felületet vékonyan takaró, a szemcsék közé beült finom port nem tudta maradéktalanul eltávolítani. Ezzel a megoldással egy tompább megjelenés maradt. Mivel a felület nem volt homogén és jó állapotú, az esztétikai beavatkozás nem volt megkerülhető, amivel újabb kér-

6. kép

Próba felület a szószék megmaradt lenyomatának reverzibilis eltakarására. A Storno-féle felújításkor hasonló kőutánezatú vakolatkváder készült.
(2012. március, a szerző felvétele)

7. kép

Tisztítópróbák a szentély északi oldaláról
A különböző lehetőségek vizsgálata alapján született döntés,
hogy melyik eljárás szerint készüljön a tisztítás.
(2011. augusztus, a szerző felvétele)

désekre kellett választ találni. A szennyezett felületek helyreállítása-
kor nem az eredeti felület kiegészítése
történik, hanem a tisztítatlané, vagy
a kémiaiilag átalakulté. Ilyen prob-
léma volt az elszürkült fehér pigment,
amely felületével az eredeti kép „ne-
gatívjaként” jelent meg. Ez akkor is
szakmai kihívás lett volna, ha a teljes
felület vegyszeres tisztítása megtör-
ténik, de így, hogy csak a száraztisztít-
ás „portalánította” a felületet, új
utakat kellett keresni. Itt a megoldás
a reverzibilis átszínezés volt, ahol
nem az eredeti színezés került vissza-
adásra, hanem annak környezethez
illeszkedő, „szennyezett” megjele-
nése. Bár a kialakult vizuális hatás jól
szolgálja a kigondolt összképet, de ez
inkább illúzió! Az eredeti pigment az
eltelt időben elváltozott, a környezet
felülete sem a készítés kori – bár meg-
öregedett – megjelenést mutatja, a
visszafordított fehér pigment „meg-
öregedését” pedig sosem létezett szín
biztosítja. Mégis működik.

8. kép

A diadalíven készített próbatisztítások
A legvilágosabb felületet a készítés kori megjelenés
tárta fel, a többi felületen száraztisztítás történt.
(2010. október, a szerző felvétele)

Természetesen nem Pannonhalma volt az első olyan felújítás, ahol a restau-
rátorok nem a helyreállítandó felület készítés kori – vagy annak a természetes öre-
gedés miatt létrejött – megjelenését restaurálták. Sok olyan eset létezett, létezik,
ahol vagy a restaurálendő felület minősége, vagy a helyreállítás költsége nem
tette lehetővé a teljes restaurálást, vagy „csak” a megrendelővel történt egyezség
adta az indokot.

Az itteni különleges helyzet volt. Miközben a teljes templombelső átalakult,
egyes felületeken megmaradt, és az új enteriőr részévé vált a legutóbbi komplett
átdolgozáskor („restauráláskor”) készült alkotás. A Storno készítette megmaradt
felületeknek be kellett illeszkedniük a tervezett képbe. Ez egy tudatos tervezési
folyamat volt. A restaurálásnak illeszkednie kellett a tervezői szándékhoz. Vagy a
másik oldalról: a megmaradó restaurálendő felületeken a szakmai megoldások
közül kellett olyant „választani”, amely a szakmai szabályok mellett tudja képviselni
a kívánt célt.

Romantika vagy jelrendszer? Kopások, hiányok lehetnek érték-képzők?

Egy műemlék felújítása szinte mindig felerősíti azokat a kérdéseket, amelyekre a munka során válaszokat kell adni. A múlt idő, a használat mindig nyomokat hagy. Olyanokat, amelyeket rögtön észreveszünk, de olyanokat is, amelyek nem biztos, hogy tudatosodnak. Ilyen jelek a finom repedések, a járófelületek kopásai, az élek puhulása. Az ilyen kopások nem egzakt módon mutatják a készítés óta eltelt időt, hiszen rengeteg tényező befolyásolja azokat: a felhasznált anyag szerkezete, annak tulajdonságai, kopásállósága, de hatással van a beépítés, vagy az épületfizikai jellemzők, kémiai összetevők. Ezeket a jeleket olvasva a felületek történetére lehet következtetni. Egy tervezett beavatkozás során az ilyen jelek akaratanul is központi szerephez kerülnek. A felújítások leglátványosabb része, amikor a kopott járófelületeket vagy anyag- és formaazonos új másolatra, vagy csak hasonló megjelenésű felületre cserélik, de sok esetben a tervezés jegyében – egy más érték kiemelése okán átalakítják.⁴ Pannonhalmán a belső megjelenés teljes átforgatásakor a barokk templombelsőből megmaradt (többször bolygatott) solnhofeni burkolat helyett készült a jelenleg is látható süttöi mészkőburkolat. Amennyiben „csak” vizuális jelként tekintünk a felületek megjelenésére, látjuk az anyagot, a burkolati rasztert, és látjuk – ha nem is biztos, hogy tudatosodik – a történeti jeleket. A sérülések, ha egy amúgy sértetlen, feszes felületen jelennek meg, akkor hibák, de ha egy megkopott, finoman „hullámzó”, „elpuhult” élő felületen vannak, akkor a történet részét hordozhatják. Egy törött lap lehet olyan sérülés, amely a kezeletlenség látszatát erősíti, de lehet része a felület, vagy a ház történe-

9. kép

Próbatisztítások a kőfelületeken

Itt is a tervezett összképhez, az egységes megjelenéshez az eltérő anyagok és felületek az „optimális” tisztítási eljárások kiválasztása történt. (2012. február, a szerző felvétele)

⁴ A budapesti Mátyás-templom Zsolnay gyár által készített padlóburkolatát is új, hasonló (a Zsolnay nevet viselő gyár által készített) burkolatra cserélték. Egy kis területen maradt meg az „eredeti” (Zsolnay) burkolat.

10. kép

A mennyezetkép tisztított, munkaközi állapota
A száraztisztítás során a felületi szennyeződések
jelentős részét eltávolították. A kép világos
színeinél a pigmentek változása miatt
a kép „negatívba” fordult.
(2012. január, a szerző felvétele)

téne. Miközben a törés az csak törés. Ugyanakkor egy műemléken a hozzá kapcsolódó történések is kiemelt szerepet kapnak. Ha a műemlék egészébe beletartoznak a koronkénti átalakítások, akkor a kisebb sérülések is részét képezik. Természetesen nem tágítható a fogalom a végtelenségig, de az egész vizsgálatokor a tárgy vagy emlék korát őrző nyomok is lehetnek értékképzők.

A megkopott burkolatok cseréjét szokás a balesetvédelemmel, vagy a következő beruházás bizonytalanságával indokolni.⁵ A kopott burkolatok javítása pedig restaurátori szemlélettel is történhetne, ahol a helyben tartott burkolatban csak a nagyon hibás elem cseréje történne meg. Egy burkolólap csorbult éleinek javítása is készülhet restaurátori szemlélettel, vagy még fel lehet csiszolni, körbe lehet vágni, esetleg ki lehet cserélni. Számtalan olyan könyvvel lehet találkozni, ahol a sérült lapszéleket egy javítás során körbevágták. De az nem restaurálás. A könyv, főleg a régi könyv nem csak szellemi tartalom, az

a fizikai anyag is, a formai, esztétikai értékeivel együtt.

Pannonhalmán, a helyreállítások során nem a bazilika burkolatának javításánál került előtérbe ez a gondolat, hanem az északi oldalon az átalakított sekrestye mögötti klasszicista tér történeti fapadlójának megújítása során. (Mert a felvetett kérdést az anyag nem befolyásolja, csak más-más részletet emel előtérbe.) Itt a megkopott, felületében szennyezett táblás padló helyreállításakor lehetett az ilyen problémákhoz viszonyulni. A kivitelezés kicsit előrébb szaladt a tervezésnél, és a két terem mozaikpadlóját felcsiszolták. A nagyméretű, keményfa (berkenye?) keretelésű fenyőfabetétes táblák esetén más jellegűek a készítéstechnológiából, illetve a használatból adódó történeti jelek. A fa esetén a kopás jellege más, az öregedés megjelenhet a felületképzésen,

⁵ A londoni Westminster Abbey bejáratában, a bérelhető audioguide első mondatai hívják fel a látogatók figyelmét arra, hogy kopott történeti értéken járnak, vigyázzanak magukra.

sőt a fa is oxidálódik. Száradási repedések keletkezhetnek rajta, amelyekben a szennyeződés másként jelenik meg, mint az illesztési hézagokban. A felületi sérülések jellege is más. Más nyomot hagy egy ilyen felületen egy leejtett kalapács, mint egy kőburkolaton. Így a keletkezett sérülések habitusa is erősen eltér egymástól. Egy ilyen fapelületen a sérült, rongálódott, elszíneződött egykori felületképzés (jelen esetben lakkmaradék) felerősíti annak hibáit. Pannonhalmán, az elsötétedett lakk valamennyire megmaradt, de az átkopott felületeken a fa a betaposott portól elszürkült. A jószándékú parkettás csiszolása egyenletessé tette a felületet. A csiszolással még a fa felületének oxidálódott, sötétebb rétegét sem tartotta meg, igyekezett homogén felületet létrehozni. A repedések, illesztések, kiszakadások esetén a felületi elszíneződés metszete maradt meg, sőt, a világos felületek mellett a kontraszt így felerősödött, hatványozódott.

Felmerül a kérdés, mi választja el az „eredetit” a kópiától? Az „az”, és az „olyan, mint” ellentéte. Itt jelentkeznek ismét a mikrojelek, a látható, de nem mindig tudatosodott „nyelv”, ellentétben az újhoz, a felújítotthoz kapcsolt elvárásokkal. Persze a minőségi kópia is tud értéket közvetíteni, de nem lehet azonos a megmaradt eredetivel. Ezt a dilemmát tovább árnyalja, ha a megőrzendő műtárgy anyagában részben megmarad. Megmaradhat úgy is, hogy az „értékhor-dozó” réteg marad meg, de úgy is, hogy az pusztul el. Ha egy középkori épületplasztika felülete elpusztul, akkor a megmaradt rész építőelemmé változik, ami a maga nemében is érték, ráadásul hordozza az egykor volt plasztika emlékét is. Ha ugyanez egy szabadon álló elem, akkor felületének megszűnésével geológiai emlékké egyszerűsödik. (Persze ez is hordozhat információt, amely az emlék-értéken túl az egykori bányára, kereskedelmi útvonalra is utalhat.)

A felcsiszolt kazettás padló felületének egyenletes átciszzolása megőrizte az egykori anyaghasználatot, megőrizte a kiosztást, de megszüntette a készítés, vagy a legutolsó komplett átalakítás óta eltelt idő emlékét. Minél tökéletesebb a felújítás, minél inkább az egykori megjelenés bemutatása a cél, annál inkább közelít a helyreállítás a kópiához. Ebben az esetben a felület elvesztése, a felerősödött sérülések javítása óhatatlanul a készítéskori megjelenéshez közelít, amely ma inkább kópiaként jelenne meg. Pannonhalma esetében a hiányzó történeti érték visszaadására, a hiba korrigálására alkalmazott megoldás, a plasztikai hiányok javítása után, az erős kontraszt csökkentésére alkalmazott színezett bevonat lett. De ez nem a mikrojelek megőrzése, hanem csak egyfajta hatáskeltés, amely a megmaradt elemekkel együtt segít megérteni, befogadni az összképet, miközben reverzibilis. Egyfajta szemüveg, amelyen át könnyebb megérteni a látványt.

A kopások mellett akár a szennyeződés is lehet értékhor-dozó. Pannonhalmán a Storno készítette felújításkor az új felületeket „patinázták”, korommal öregítették. Erre utaló nyomokat egyes kőelemeken lehetett megfigyelni. Ilyen

esetben a szennyezett felület a szándékos hatáskeltés eszközeként az alkotás részét képezhette. Ez az eszköz, a „patina” átemelhető egy mai felújításba?

Új érték új helyen, vagy az értékek megőrzése?

A pannonhalmi szószék elbontásra került. Liturgiai szerepét elvesztette, az újonnan kialakított spirituális térben helyét az ambó vette át. Mivel a templom berendezése is védett műemléki érték, csak akkor lehetett elbontani, ha megőrzése biztosítható volt. A ma már műemléki értéknek tekintett templomi berendezési tárgyak „vándorlása” nem újdonság, hiszen már II. József korában – a rendek feloszlatása után – a berendezési tárgyak egy része más templomokba került.⁶ A szószék teljes elbontása technikailag nem sok problémát vetett fel. A kőből épített kosár szétszedhető (nem egyszerűen, de gondos munkával nem okozott jelentős többletfeladatot), a fából készült hangvető leemelése problémamentesen történt. A szószék „hátlapja”, a *Jópásztor* ábrázolás közvetlenül a középkori pillérre készült, aranyozott felületre (brokát, vagy kárpitutánzatú) festésként, így vagy leválasztásra került volna, vagy eltakarásra. Leválasztásával a technika miatt felületének jelentős része elpusztult volna, és mivel a szószék leendő őrzési helye sem volt egyértelmű, a kép végül helyben maradt. A szószék esetében a történeti értékek megtartásával (egyben lehetővé téve a mostani döntés átértékelését) a szószék építményének lenyomatai és a helyben megőrzött falkép szakszerűen lett elfedve. A kőelemek kiegészítése, a falkép felülete a templom más területén megmaradt vakolatból kialakított kváderimitáció utánzataként készült. A tervezői cél ezzel teljesült, szakmai szempontból a reverzibilitás biztosított, az utókornak lehetősége maradt arra, hogy a mostani beavatkozást értékelje. Ugyanakkor az új helyén felállított szószék „csonka” marad, a

11. kép

Az egyik kőbordán a szennyeződések a tisztítás előtt
A bordára ráült por a felületre került gyertyakorom és talán
az egykori festett kváderosztás. A bordán, a sárgás felület
a Storno-féle helyreállításhoz köthető románcementes
javítás maradványa.

(2012. február, a szerző felvétele)

⁶ Például a budai karmeliták oltárát most Sárospatakon lehet megcsodálni, ilyen – a műemléki védelem nélkül is – a pannonhalmi Storno-féle felújításkor „feleslegessé vált” barokk berendezések a közeli templomokban szolgálnak a mai napig.

Jópásztor „csak” kópiaként, vagy utánérzetként kerülhet oda. A pannonhalmi templom 19. századi szószerzőjét hitelesen már csak a pannonhalmi templomban lehetne összeállítani.

Ipartörténeti érdekesség, ami felett eljárt az idő,
vagy a „műemlék mint érték” része?

A műemlékek esetén az értékek meghatározása egy folyamatosan változó rendszer. Természetesen a műemlékké válás is egy értékrend megjelenítése, de azon belül a megtartandó értékek, az azokról alkotott kép, azok meghatározása folyamatosan, koronként változik. Még ma is, amikor már jogszabályba írottan létezik az „értékeltár” fogalma, annak felvétele sem biztosíték arra, hogy az ott leírtak maradéktalanul képviselik az értéket, vagy az abban nem nevesítettek továbbiakban nem lehetnek azok. Az alapvető értékeken túl számtalan olyan részlet, összefüggés, vagy beavatkozás is jelen lehet, amely a műemlék összértékét növeli. Nem nehéz eljutni az építészeti értékektől a használathoz kötődő emléktárhoz.

A nyílászárók vasalatai természetes részei a műemléknek, az egykori mennyezeti díszítések, az egykori lámpák, csillárok helyét hangsúlyozó elemek, vagy a megmaradt régi világítótestek természetes részét képezik, képezhetik a védett enteriőrnek (bár ez sem volt mindig így). Miközben vannak már technikátörténeti gyűjtemények, kevés az olyan műemlék, ahol a technika „modernizálásához” alkalmazott részelemeket megőriznék. Ilyenek lehetnek a gázvilágítás csövei, az első villanyvilágítás vezetékei, szerelvényei.

Azokon a műemlékeken, ahol a nagyméretű, vagy komplett felújítás régen történt, sűrűn találkozhatunk a korábbi villanyvilágítás vezetékeivel. Miközben már nem különleges egy 19. századi épület fűtésrendszerének, a fűtőnyílások, légfűtő-rendszerek vizsgálata, értelmezése, megtartása, ha nem épületszerkezeti, vagy díszítőelem, akkor esélytelen a megmaradásra. A fűtőfolyosók legjobb esetben is felhasználásra kerülnek az új gépészeti és elektromos berendezések, kapcsolószekrények rejtekhelyeként. Ha a véletlen máig megőrzött egy 20. század legelejéről származó elektromos vezetékeket tartó porcelán, vagy üvegcsiga csomópontot – esetenként az eredeti textilszigetelésű vezetékkel –, azok megmaradásának nincs esélye.

A pannonhalmi bazilika főoltára mögött a szentélyzáródáson, az oltár takarásában maradt egy olyan csomópont, amely a bazilika első elektromos rendszeréhez tartozott. Nem ismert, hogy csak az oltár világítását szolgálta, vagy amellett más területét is.

Valószínűleg nincs minden elektromos hálózatmaradványnak akkora történeti értéke, mint Schönbrunnban a Nagy Galériában a felújítás során is megőrzött, és

12. kép
Több porceláncsiga maradt a szentély keleti záródásán
a főoltár takarásában
(2012. április, a szerző felvétele)

13. kép
A főoltár mögött, a szentély keleti falán megmaradt elektromos
vezeték tartó csigák és konnektor a 20. század elejéről
(2012. április, a szerző felvétele)

nem csak a szakembereknek mutogatott elektromos hálózat maradványa 1901-ből.⁷ Persze annak tervét és telepítését Thomas Alva Edison a helyszínen, személyesen vezette, és a maga nemében elsőként készült Európában. Ugyanakkor – ha ennél kisebb eszmei értékkel is – bármelyik műemlékünknel meghatározó fordulatot jelentett a villanyvilágítás megjelenése. Vagy a ma már kiemelt értékként védett épülethez rögtön hozzátartozott a villanyvilágítás, akkor az abból megmaradt emléanyag nem része az értéknek? (De ugyanezt a kérdést lehet megfogalmazni a korábbi gázvilágítás emléanyagával kapcsolatban is.) Magyarországon, nem található olyan emlék, ahol egy nagy, mindent érintő komplett felújítás során tudatosan meghagytak volna, vagy bemutatnának ilyen jellegű emlékmorzásokat.

Persze, a turisztikai fejlesztések mentén van példa olyan „rekonstrukcióra”, amikor egy tudott, vagy vélt, egykor létezett, két szintet összekötő kommunikációs eszköz, szócső ismét elkészül. Miközben egy ilyen újonnan készült eszköz be tudja

⁷ Erste Lichtenanlage von Edison ersetzt – Nochmehr Prunkin Schönbrunn. NTV. 2012. április 5. (Web: <https://www.n-tv.de/reise/Noch-mehr-Prunk-in-Schoenbrunn-article5963521.html>; letöltve: 2020. május 12.), Dashistorische Flackern der LED-Kerzen – Beleuchtungssystem in Schönbrunn – Originale Edison-Verkabelung entdeckt. Der Standard. 2011. április 11. (Web: <https://www.derstandard.at/story/1302745364120/schloss-schoenbrunn-das-historische-flackern-der-led-kerzen>; letöltve: 2020. május 12.), Thomas Alva Edison – Lichtenanlage Schloss Schönbrunn. WIENZig. 2019. december 13. (Web: <https://www.wienzig.at/thomas-alva-edison/>; letöltve: 2020. május 12.)

mutatni korának működését, és jó szórakozást nyújthat a mobiltelefonok korában, nem cserélhető a megmaradt eredeti emlékanyaggal, azt nem helyettesíti. Persze Schönbrunnban is használják a kommunikáció „populista” eszközeit, amikor szembeállították a mai LED-es világítást Edison művével, de ott azért megmaradt az első elektromos világítás sok részlete.

Értékek, érték-konszenzus – Mikor válik egy változtatás értékke?

Szinte minden kor megpróbálja újraértékelni, átértékelni a rendelkezésére álló emlékanyagot. A többször átdolgozott „divatjamúlt” középkort a barokk megújította, a középkori értékek tiszteletének felerősödése a barokk kor beavatkozásait dolgozta át. Egy ilyen nagyléptékű beavatkozás történt Pannonhalmán is. A szemléletváltást nem csak az építészeti beavatkozásokban lehet nyomon követni, az a restaurátori megközelítések változásában is felfedezhető. A „mit tekintünk értéknek?” kérdés kimondva-kimondatlanul megjelenik a restaurátori feladatok között. Az egészen kicsi beavatkozástól az akár nemzetközi figyelmet kapó műtárgyak helyreállításáig. Mikor válik egy beavatkozás értékke? Egy középkori templom barokk berendezései értékek ma már, vagy elpusztításuk nélkül akár múzeumba – divatosan látogatóközpontba – helyezve élhetnek tovább?⁸ Esetleg az átalakítás nem is tekintendő értéknek, csak érdekességnek? Az esztergomi Studiolo korábbi restaurálása, értelmezése érték? Mauro Pellicoli, a magyar restaurálás egyik megteremtője a 20. század első feléből mennyiben cserélhető le? De erre a kérdésre legjobban a genti oltár Jan és Hubert Eyck festette „a bárány imádása” táblakép közelmúltban készült, részleteiben ma is folyó helyreállítása világít rá.⁹ A Lancelot Blondeel és Jan van Scorel végezte korábbi restaurálást átértékelve most az eredeti Eyck festmény lett helyreállítva, de a korábbi restaurálás 1550-ben történt. A két reneszánsz mester javításait, átfestéseit, értelmezéseit máig, pontosabban a mai beavatkozásig csodáltuk. Ma már nem léteznek! Nem minőségük okozta pusztulásukat, hanem a korszellem, meg a technika. Felfedezhetővé vált a korábbi festmény, és az eredeti felület technikailag feltárható volt. Valószínűleg – mivel nem komplett átdolgozásról volt szó, hanem egy nagyon korai újrafogalmazásról, ahol az eredeti festményt is tisztelték a reneszánsz mesterek –, nem merülhetett fel a leválasztás. Miközben vitathatatlan az így kapott táblakép szellemi és eredetiség-értéke, felmerül a kérdés, hogy hol van az újraértelmezés határa? Kijelenthető-e, hogy egy beavatkozás elég indok esetén ismét felülbírálnak? Nincs olyan indok, érv, amely esetleg fel-, vagy átemeli a hozzáadott értéket a megőrzendő tárgyhöz, emlékhöz? Egy részlegesen elpusztult középkori emlék barokk megújítása átértékelhető, vagy értékmegtartás a tárgyak megőrzése mellett azok új

⁸ Lásd: BÉlapátfalva tervezett felújítása

⁹ ZSA [Zsuppán András]: Meglepo lett a bárány feje a világ egyik leghíresebb képének restaurálása után. Index. 2020. január 22. (Elérhető: <https://index.hu/kultur/2020/01/22/meglepo lett a barany feje a világ egyik leghíresebb kepenek restauralasa utan/>) (Letöltve 2020. május 12.)

szerepbe illesztése, áthelyezése, legyen az a műemléken belül,¹⁰ vagy látogatóközpontba, múzeumba. A történeti érték teljesen elidegeníthető-e a tárgyi értéktől? A dokumentáció – legyen az restaurátori, művészettörténeti vagy történész – ha elkészül, akkor az elégséges-e egy emlék jellegzetes szakának megőrzésére?

14. kép

A templomtértől északra az átalakított sekrestye mögötti klasszicista tér történeti fapadlója felcsiszolva, a tervezett felületkezelés mintafelületével
(2012. június, a szerző felvétele)

Epilógus

A pannonthalmi felújítás nem restaurátori szempont-

ból volt különleges, mintaértékű, példaadó vagy ideológiaformáló, de erre a szakterületre is nagy hatással volt. Minőségi kivitelezés mindig készült, készül.

A műemléki érték szempontjából vetett fel olyan kérdéseket, amelyek máig megválaszolatlanok. A tulajdonosi érdek és a műemléki értéket jelentő közösségi érték határfelülete konfliktusok forrása. Ez még akkor is feszültséget okozhat, ha a tulajdonos igényes, gondos gazda. Ráadásul a műemléki érték fogalma sem egységes, hiszen kultúra-, szemlélet- vagy személyfüggő. Meghatározhatja, milyen szempontból vizsgáljuk, vagy a választ kereső milyen viszonyban van vele. Nem mindegy, hogy más értéket akarunk létrehozni a védett emléken, vagy a meglévőt akarjuk megőrizni, esetleg megtartva átemelni új szerepkörbe.

A légiesedő határfelületek gerjesztette vita a felújítást követően sem ült el. A helyreállítás közben kialakulni látszó konszenzus, a felújítás során restaurált, Storno által tervezett baldachinos főoltárt megtartotta, amely így később, az átalakítás alapkoncepciójához közelítve került ki a templomból.

A felvetődött kérdésekre nincs egyszerű válasz! Nem lehet meghatározni, zárt keretek közé szorítani az érték pontos meghatározását, mert mindig felmerülnek új szempontok, és akár korunk hozzájárulása is lehet értékképző.

Pannonthalmán a Bazilika átalakítása az első olyan nagymérvű felújítás, amely nem csak vállalta a határok feszegetését, hanem megvalósult példájával sok hasonló, nagy beruházáshoz szolgált mintaként.

... és a dzsinn már soha többé nem megy vissza a szűk lámpásba.

¹⁰ Pl. a Szegedi Dóm 2012–2015 közötti felújítása során a cibóriumát áthelyezték. 3 H Építészroda Elérhető: <https://3h.hu/work/index.php?s=szegedi-dom-szeged-2015> (Letöltve: dátuma: 2020. május 12.)

Építész: John Pawson
Gunter Zsolt építész, felelős tervező¹¹

László Csaba kutató
Németh Katalin műemléki felügyelő

2007 – engedélyezési terv
2011 – kutatás, restaurálási tervek
2012 szeptember – restaurátori zárózsűri.

Próbatisztítást készített:
Zahora András kőszobrász-restaurátor
Springer Ferenc festő-restaurátor művész
Jeszeniczky Ildikó festőrestaurátor

Falképek restaurálásában részt vettek:
Vezető restaurátorok:
Bóna István festőrestaurátor
Seres András faszobrász-restaurátor
A kivitelezésben részt vevő festőrestaurátorok:
Énekes Eszter Rita festőrestaurátor
Galambos Adrienn festőrestaurátor
Hegedűs Judit festőrestaurátor
Horváth Ferdinánd festőrestaurátor
Kelemen Renáta festőrestaurátor
Lopusny Erzsébet festőrestaurátor
Samu Erika festőrestaurátor
Susánszky Ágnes festőrestaurátor
Verebes Dóra festőrestaurátor

Fa berendezési tárgyak:
Zágoni Péter farestaurátor
Kóbor Zsolt farestaurátor

Kőrestaurátori feladatok:
Asztalos György kőrestaurátor

---

¹¹ „A pannonthalmi bazilika nem rekonstrukció, hanem entitás” Garai Péter beszélgetése Gunther Zsolt-tal, Építészforum 2012.11.23. (Elérhető: <https://epiteszforum.hu/gunther-zsolt-a-pannonhalmi-bazilika-nem-rekonstrukcio-hanem-uj-entitas/> (Letöltve: 2020. május 12.)

BRAINSTORMING ABOUT THE ISSUES OF THE RENOVATION
OF THE PANNONHALMA BASILICA

When the decision was made to renovate the basilica, no one yet thought – or only a few – that a boundary or comparisons point was set up with it – and reconstruction projects of “new” perspective would also be carried out that explicitly / unspeakably can be viewed as its counterpoint. The remodelling also affected the remaining values that required conservation workmanship. Coordinating the planned architectural program with the conservation of the remaining values required a different approach from both the conservers involved and the inspection authority. The appearance of the surfaces after the conservation was subordinated to the architectural program, i.e. the planned overall picture. Based on the cleaning tests performed on the ceiling painting, the complete cleaning did not fit into the planned appearance, consequently, a solution had to be found with which the ideal compromise could be reached. In all areas of the conservation, such and similar issues had to be addressed, but in many cases the issue itself set forth additional problems. This paper addresses thoughts, problems, sign systems, value search without a strive for completeness.

László Bíró

Gál Tibor

A RÁBASZENTMIKLÓSI RÓMAI KATOLIKUS TEMPLOM HELYREÁLLÍTÁSA 1995–2000

Ahogy kezdődött

A magyarországi művészettörténet régóta számon tartott épülete ez a kis templom. Nem csoda, hiszen jól láthatóan a hazai templomépítészet korai formáit hordozza. A pontosabb építési idejét meghatározó művészletek, források hiányoztak, ezért építésének korát meglehetősen széles időintervallumban próbálták elhelyezni. A megoldást egy műemléki kutatás ígérhette, melynek „protokollja” az írott források felkutatásán túl magába foglalta magának az épületnek vizsgálatát: régészeti feltárását és falkutatását is. Nem meglepő, hogy a templom helyreállítása régi, be nem váltott ígérete volt a 20. századi műemlékvédelemnek. Már 1975-ben készült egy program,¹ de ez csak terv maradt. Az újrakezdést a kilencvenes évek közepén három tényező egybeesése segítette. A polgármester, Szabó Miklós kitartása, kedves makacssága mellett másodikként a millenniumi év közeledte, mely megnövelte egy ilyen korai, esetleg az államalapítás korára is datálható emlék helyreállításának esélyét. A harmadik az akkori műemlékvédelmi intézményvezetők ambíciója volt. Bár az állam nagyszabású programokkal készült a 2000. ünnepi évre, amelynek egy része a műemlékvédelem intézményeit igencsak igénybe vette, azonban pozícióik megerősítését remélve egyes szervezetek még „önálló megjelenési lehetőség” is kerestek. Olyan további helyreállítást vállaltak, ami szűkös forrásaikat még éppen teljesíthető mértékben terhelte.

Ez utóbbi szempont ma már magyarázatra szorul. Noha a műemlékvédelem szervezetében, működésében a rendszerváltással sok minden változott, de a kutatás–műszaki tervezés–kivitelezés egysége, együttműködése nagyjából még létezett, beleértve ebbe a körbe a teljes (többé-kevésbé teljes) pénzügyi finanszírozást is. Ahogy ma mondanák, az „örökségvédelmi szolgáltatás” elvileg teljes körű volt. Mivel a műemlékvédelemnek sohasem volt elég pénze, ezért már a hatvanas évektől – mondhatnánk szinte kényszerből – kisméretű, kevés pénzből helyreállítható emlékekre kezdett specializálódni. Ennek a szándéknak sok kis falusi templom éppen megfelelt, így a hatvanas évek végétől a kistemplom-helyreállítása az OMF egyik legfontosabb terepévé vált az egyházzal akkoriban nem túl barátságos ideológia ellenére (az alap győzött a felépítményen, ahogy akkor mondták volna). Ugyanakkor ez volt az egyik legfontosabb iskola, ahol kialakult, majd gyakorlattá vált az épületkutatók, restaurátorok, a különböző szakértők, mérnökök, kivitelezők és az egész szakmai apparátus együttműködése is. Az ebből az együttműködésből fakadó megsokszorozódó ismeretanyag és tudás kölcsönös

---

¹ SEDLMAYR: Rábaszentmiklós.

hasznosításán alapuló eredmények tették megismerhetővé, láthatóvá – elsősorban a nagyközönség, de sok vonatkozásban az építészettörténet számára is – a magyarországi középkori építészet egy már elveszettnek hitt részét. Ráadásul magas színvonalon, ami hamarosan meghozta a magyar műemlékvédelem nemzetközi elismertségét is. Így talán érthetőbb, hogy a millenniumra készülve miért is választották ki – szorgalmi feladatként – a Rábaszentmiklósi templomot. Úgymond: biztosra akartak menni. (1. kép)

Történeti források

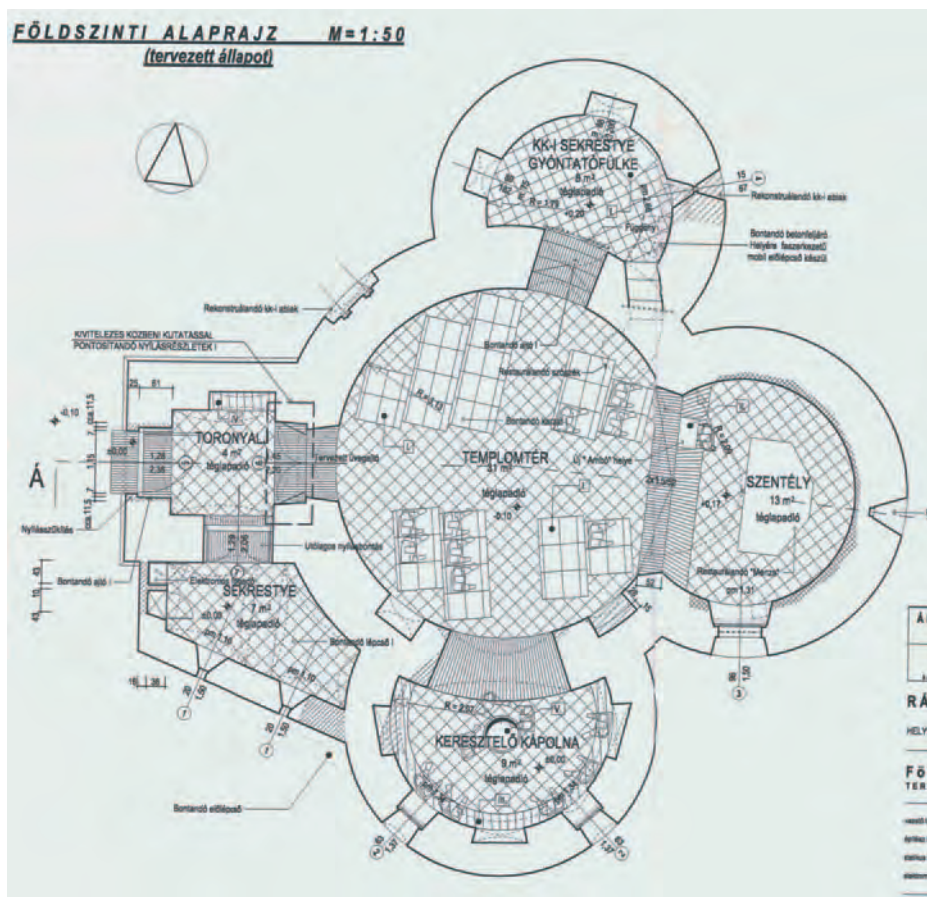
A helyszíni kutatások befejezéséig csak azt tudtuk,² hogy 1287-ben már áll itt egy Szent Miklósnak szentelt templom. Mivel a középkori oklevelek a községet Kerek-szentmiklósként is említették, jó okkal feltételezték, hogy ehhez a névhez az általunk is ismert templom formájának lehet köze. Mindezek alapján az épületet középkori eredetűnek fogadták el. A következő adat a romos templom 1720. évi helyreállításáról és bővítéséről szól. 1831-ben biztosan állt a tornya is. Rómer Flóris 1863-as vázlatán már teljesen a mai alaprajzi elrendezéssel találkozunk.³ Valamikor 1871

1. kép
Légifotó a templommal
(wikiwand.com/hu/Rábaszentmiklós)

² LÁSZLÓ: Rábaszentmiklós középkori.

³ LÁSZLÓ: Rábaszentmiklós középkori 259. 3. ábra.

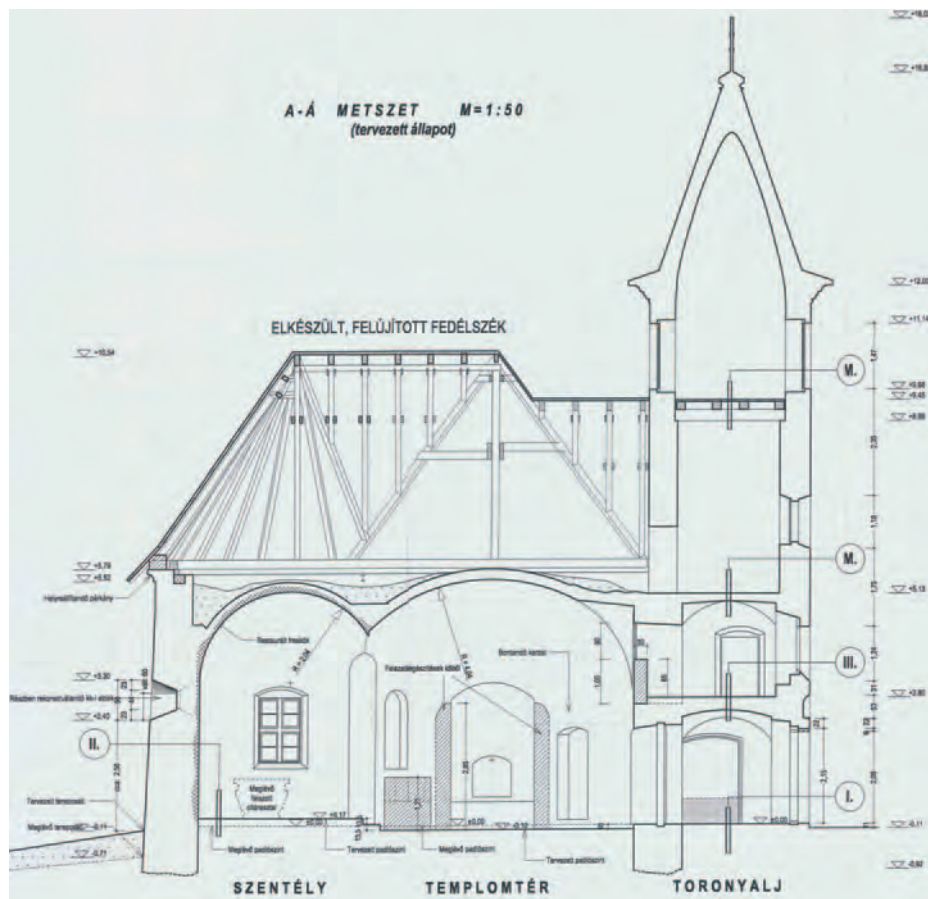
2. kép
A templom tervezett alaprajza
(D 3787-0001 MÉM MDK)

után eltűnt a templomot övező temető körítő-fala is. Az épület legkorábbi ismert külső ábrázolása egy 1890-ből származó rajz,⁴ míg az első fénykép 1913-ból való. Mindkettő már a 2000. évi helyreállítás előtti állapotot mutatja.

Az épület kutatása

A helyszíni kutatást László Csaba (ÁMRK) végezte. 1995-ben kezdődött a falkutatás, majd ezt követően 1998-ban a régészeti feltárássra került sor. Ennek során teljesebbé váltak az építéstörténetre vonatkozó ismereteink, melyek lényegében az alábbiak szerint foglalhatók össze. (2–3. kép) A templom szentélye, hajója és

⁴ LÁSZLÓ: Rábament Miklós középkori 258. 1. ábra.

3. kép
A templom tervezett metszete
(D 3787-0005 MÉM MDK)

északi sekrestyéje (amely eredetileg kápolna lehetett), vagyis ez a három karéj egyszerre, egy ütemben, még a korai középkorban épült. Pontosabb datálást lehetővé tevő lelet sajnos most sem került elő. A szentély és a sekrestye boltozatai is ebből a korból valók. A déli karéjt viszont csak 1720-ban építették hozzá. Eredetileg itt, ezen az oldalon volt a templom középkori bejárata. Ugyanekkor a hajót is beboltozták. A templom külső megjelenésében jelentős változást hozott, hogy az egyes karéjok párkányainak magasságát egy szintre hozták, mégpedig úgy, hogy a hajó magasságából visszabontottak, a szentélyét és a sekrestyéjét viszont megnövelték. A román kori ablakok helyett új, nagyobb ablakokat vágtak, illetve készítek. A bejáratot áthelyezték a nyugati oldalra, ahol később a 18. század végén, vagy a 19. század elején a torony is megépült. A legkésőbbi bővítés a külső toronyfeljáró-toldalék. Ez a déli oldalon, a 19. század második felében készült.

A belsőben megállapítható volt, hogy a különböző korú történeti járósintek a mai padlószinthez mindenkor közel voltak és burkolataikat általában téglából rakták. A falakon középkori falfestés nyomát sajnos nem találtuk. Viszont a szentélyben a meglévő, feltételezhetően 1720-ban emelt oltárhoz a 19. század elején festett oltár-felépítményt és ehhez csatlakozó díszítőfestést készítettek. Legkésőbb ekkor szűnt meg a szentély román kori ablaka is. 1927-ben aztán az egész belső egységes neobarokk díszítőfestést kapott. Ezzel együtt a hajó légtérét megosztva egy nagyméretű karzat is épült. Ez nemcsak kellemetlen megjelenésű és nyomasztó méretű volt, de még szerkezeti problémákat, a boltozaton komoly repedéseket is okozott. A berendezés nagyrészt máshonnan került ide, így a 20. század eleji padok, a 19. századi szószék és néhány más kegytárgy. Ide készült ellenben maga az oltár, az oltárkép és a tabernákulum az angyalokkal. Ezek színvonalas, barokk kori, restaurálandó műtárgyak voltak.

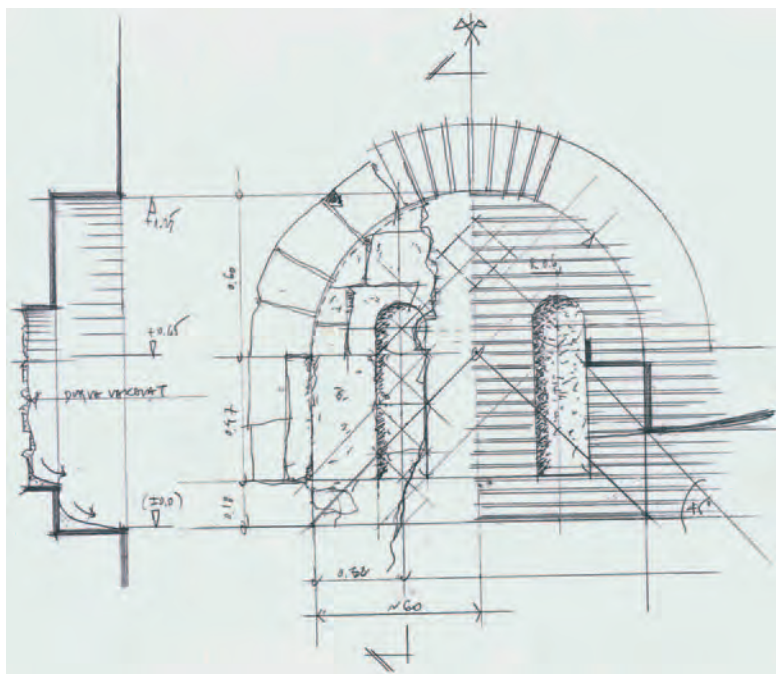
Az épület környezete az újabb idők során sem változott éppen előnyére. Az után, hogy a cinterem körítőfalát elbontották, a templom közvetlen környezete és az azt övező közterület használata, megjelenése összerosódott. Ahol ezeket a tereket valahogy mégis elválasztani igyekeztek, ott ennek megjelenése és felhasznált anyaga az épülethez méltatlan volt. Ráadásul a templomot néhol zsúfolt növényzet takarta és a látványt kábelek, légvezetékek is zavarták. Ezzel szintén volt mit tenni.

A helyreállítás⁵

A falkutatás eredményeként hamar világossá vált, hogy a hajó eredeti magassága már nem kideríthető, ennek híján az építéskori tömegek viszonyai, hierarchiája már nem állítható vissza. A homlokzatok sem sok mindent rejtettek, csak néhány töredékes, egyszerűbb nyílás került elő. Ezeket mindenütt helyreállítottuk. Színvonalát tekintve kiemelkedett közülük az északnyugati hajófal feltárt kapcsolt ablaka, amely a templomon igazi kuriózum. Bár átnyitni a templomtérbe nem lehetett, megfejtése, kiegészítése, bemutatása így is elengedhetetlen feladat lett. (4–5. kép)

A belső terekben az alapos restaurátori kutatás sem találta meg a feltételezett középkori falképeket, amelyekre „joggal” számítottunk. Mindezekből következett, hogy a korábbi elképzelések egy részét el kellett vetni. Elkerülhetetlen volt új, a kutatási eredményeket figyelembe vevő tervek elkészítése, ezek egyeztetése és elfogadtatása az akkori hivatalos testületekkel, tervtanácsokkal. Ezekben a tervekben – a tömegformálást és a homlokzatokat tekintve – a bemutatás alapját a 20. század elejére kialakult állapotok jelentették, módosítva, továbbá kiegészítve

⁵ Résztvevők: László Csaba falkutatás, régészet; Gál Tibor, Gerák Miklós és Fejes Béla építész és belsőépítész tervek; Gillyén Nándor statikus; Karácsony Károly elektromos terv; J. Szikra Éva kertépítész; Bán Bea falkép kutatás; Novák Judit falkép restaurálás (ÁMRK); OMvH Soproni Műemlékhelyreállító Kft. kivitelezés, beruházó: OMvH, majd Győri Püspöki Hivatal.

4. kép
A románkori kapcsolt ablak terve
(D 378870013 MÉM MDK)

5. kép
A kapcsolt ablak rekonstrukciója
(204637-000071 MÉM MDK)

az előkerült, helyreállítható történeti elemekkel. Először az új tetők és a torony készült el. Az új tető, magasabb gerinceivel és a zsindefedés számára alkalmasabb, szélesebb vápaival hangsúlyosabb megjelenést eredményezett. A torony is visszakapta késő barokk homlokzatát. Ezek a munkák már 1998–1999 folyamán befejeződtek. (6–9. kép)

A belsőben más volt a helyzet. A hajó és a szentély persze akkori adott állapotban is megfelelt a liturgikus céloknak, az idők során azonban az egyik szeren-

6. kép
A templom nyugatról, helyreállítás előtt
(107.953 MÉM MDK)

7. kép
A templom nyugatról, helyreállítás után
(Fotó: Orbán Balázs)

8. kép
A templom keletről, helyreállítás előtt
(107.952 MÉM MDK)

9. kép
A templom keletről, helyreállítás után
(Fotó: Orbán Balázs)

10. kép
A hajó és szentély helyreállítás előtt
(107.944 MÉM MDK)

csétlen döntés, kényszer szülte a másikat, és ezekből egy szűk, nehezen használható, megjelenésben is formátlan, előnytelen tér keletkezett. Szembetűnő volt fontos értékek kallódása, a rend hiánya. (10. kép) Feladatunk lett tehát, hogy világos, áttekinthető, jobban használható és harmonikusabb állapotot hozzunk létre; a terek minőségi és egyben történeti elemeire kerüljenek a hangsúlyok. A homályt, a zsúfoltság érzetét elsősorban az ormóttan padok, túlszűfolt berendezés és a mára már kihasználatlanná vált karzat okozta. Ezeket el kellett távolítani. Továbbá a jobb, színvonalasabb liturgikus használat érdekében az egyes tereket jelentősen át kellett rendezni. A templombelső megnyílt, áttekinthetővé, az értékes középkori részek jobban megközelíthetővé váltak. Az elzárt, értékes román kori sekrestyéből-kápolnából látogatható gyóntatóhelységet, míg a déli karéjban keresztelő kápolnát alakítottunk ki. (11. kép) Mivel a karzatos teljesen elbontottuk, annak lépcsőjét is meg lehetett szüntetni. Így, az immár üressé váló térben a sekrestye jól elférhetett. A funkcionális rendteremtéssel együtt, ezzel összefüggésben szükséges volt a hiányzó vizuális rend megteremtése is. Ezt ugyancsak a történeti elemek felhasználásával tettük. A templomtérben a szentélynek egyébként is természetes, kiemelkedő fontossággal kell bírnia. Ezért igyekeztünk felerősíteni, fokozni, kiemelni minden olyan elemet, amely az eredeti, vizuális hangsúlyok helyreállítását segíthette. Ezzel kiválóan alkalmas volt az itt feltárt, jó színvilágú, festett

oltárépítmény és az azt körülvevő, kiegészítő díszítőfestés, mely restaurálás után a szentélyt ismét kiemelte, élesen leválasztotta a többi semleges, fehérén hagyott tértől. Ezzel a szentély látványa az egymásba kapcsolódó terek középontjává, fókuszává vált. Némi tulajdonosi nyomásra (bontással-újraépítéssel) hátra, a falhoz került a korábban szabadon álló, barokk oltárasztal. Mivel a Szent Miklós-oltárkép, a Szent Istvánt és Szent Lászlót ábrázoló falképek, valamint a díszítőfestés eleve ezekhez a tárgyakhoz készültek, a módosítás következmények nélkül megtehető volt. Ugyanakkor a restaurált oltárkép, tabernákulum és a többi felszerelési tárgy gazdag színei, formái a szentély megjelenésének súlyát tovább fokozták. (12. kép) A kontraszt érdekében a többi térben, helységben a falak, boltozatok fehérre festett, vakolt felületekkel készültek. Új téglapadlót raktunk le, melynek sötét színe segített összefogni a bonyolult alaprajzú tereket. Újak lettek a nyílászárók, és új az egyedileg ide tervezett semleges, egységes, világos natúrfából készült bútorzat is. Újonnan készült a világítás és az egész elektromos hálózat. A világítást egyszerű, semleges, függesztett világítótestekből és néhány reflektorból állítottuk össze. A templom megszabadult a homlokzatára kötött vezetéktől, és a közvetlen környezetében lévő villanyoszloptól, pótlásukra új földkábel-bekötés létesült. Sikertült eltávolítani az épület látványát takaró-zavaró növényzet egy jelentős részét is, és ezzel együtt kialakítani egy célszerű, egyszerű, a templom érvényesülését jobban szolgáló környezetet. (13–14. kép)

11. kép
Az új keresztelő kápolna
(Fotó: műemlékem.hu)

12. kép
A hajó és szentély helyreállítás után
(204.639 MÉM MDK)

Ember tervez ...

Már az azokban az időkben is minden gyorsan változott. A munka közben váratlanul bizonytalanná vált a korábban megkötött szerződésekben foglalt kötelezettségvállalások teljesíthetősége. Történt, hogy az egyházi emlékekre beállított forrásokat a műemléki szervezetektől ripsz-ropsz elvonták és közvetlenül az egyháznak adták. Az így „menet közben” beruházóvá vált püspökséget természetesen ezt megelőzően is bevonták a döntésekbe, de a változás más helyzetet teremtett, amihez alkalmazkodni kellett. Lényegében azt eredményezte, hogy a kivitelezés során a tulajdonos szempontjai erőteljesebben, míg másokéi kevésbé érvényesülhettek. Akkoriban azonban úgy láttam – és ma visszatekintve is úgy ítélem meg –, hogy ami elkészült, az mégis mindenki kölcsönös megalégedésére szolgált.

A terv tehát végül is megvalósult, de nem minden fent említett cél teljesült. Bár a templom időben elkészült, és az átadás 2000. év őszén állami és egyházi méltóságok közreműködésével és jelenlétében végül rendben le is zajlott, de ott már nem mindenki állhatott arra a helyre, ahová eredetileg állni szeretett volna.

13. kép
A templom délről, helyreállítás előtt
(107.956 MÉM MDK)

14. kép
A templom délről, helyreállítás után
(2051-20090220-18442489 MÉM MDK)

Epilógus

László Csabával már a munka kezdete előtt nem csak régi kollégák, de barátok is voltunk. Ez persze bizonyos előnyökkel járt, hiszen kölcsönös tiszteletet, bizalmat éreztünk egymás iránt. A helyzet mégsem volt ennyire egyszerű. A tudós ember számára a tárgy vizsgálata, a megismerés szempontjai az elsődlegesek. Az építésszt viszont az is érdekli, hogy a kutatás szolgáltatja ismeretekből „mit lehet majd kihozni”, ebből a folyamatból milyen előnyök, kényszerek, netán hátrányok származhatnak; hogyan befolyásolják a megvalósítást, a kialakult koncepciót. Tehát

ha tetszik, ha nem: részben fordítva ülünk-ültünk a lovon. Ezt a szereposztást itt sem lehetett megkerülni. Hogyan lehetett volna, hisz mindketten elkötelezetten gyakoroltuk hivatásunkat. Mégis, biztosítom az olvasót, ma is barátok vagyunk!

RÖVIDÍTÉSEK

ÁMRK = Állami Műemlékhelyreállítási és Restaurálási Központ
MÉM MDK = Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ
OMF = Országos Műemléki Felügyelőség
OMvH = Országos Műemlékvédelmi Hivatal

SZAKIRODALOM

- GÁL – GERÁK – FEJES: Rábaszentmiklós = GÁL TIBOR – GERÁK MIKLÓS – FEJES BÉLA: Rábaszentmiklós római katolikus templom. Tetőszerkezet helyreállítás, engedélyezési terv 1997. (ÁMRK), MÉM-MDK Tervtár ltsz. 22100.
- GÁL – GERÁK – GILYÉN – KARÁCSONYI – JÁMBORNÉ SZIKRA – LÁSZLÓ: Helyreállítás = GÁL TIBOR – GERÁK MIKLÓS – GILYÉN NÁNDOR – KARÁCSONYI KÁROLY – JÁMBORNÉ DR. SZIKRA ÉVA – LÁSZLÓ CSABA: Helyreállítás engedélyezési terv II. ütem. 1999. (ÁMRK), MÉM-MDK Tervtár ltsz. 37887.
- GÁL TIBOR: Rábaszentmiklós római katolikus templom programterv é. n. (ÁMRK) MÉM-MDK Tervtár ltsz. 35617.
- GÁL TIBOR: Rábaszentmiklós római katolikus templom. Helyreállítás, kiviteli terv 1999. (ÁMRK), MÉM-MDK Tervtár ltsz. 37862.
- LÁSZLÓ: Rábaszentmiklós kerek = LÁSZLÓ CSABA: Rábaszentmiklós kerek temploma. Magyar Múzeumok 7. (2001:3) 10–11.
- LÁSZLÓ: Rábaszentmiklós középkori = LÁSZLÓ CSABA: Rábaszentmiklós középkori temploma. Arrabona 44. (2006:1) 251–266.
- SEDLMAYR: Rábaszentmiklós = SEDLMAYR JÁNOS: Rábaszentmiklós római katolikus templom 1975. (OMF), MÉM-MDK Tervtár ltsz. 33420.

THE RESTORATION OF THE CATHOLIC CHURCH OF RÁBASZENTMIKLÓS 1995–2000

The restoration of the church was an old, unfulfilled promise of Hungarian monument protection. The initiative of the leaders of the settlement that became independent again in the early 1990s, finally proved to be effective, and a full-scale building restoration was planned. In the contemporary practice, this project promised archaeological excavations, wall research, structural, mechanical, architectural, landscaping, horticultural and restoration tasks, including the financing and complete execution of the works. The restoration had to be adapted to the changed ownership needs as the work progressed.

The research started in 1995, while construction work began in 1998. The plans were drawn up in the knowledge of the results of the historical, art historical and technical excavations, and were finalized after the usual consultation and permitting procedures at the time.

All the elements of the historically formed building have been preserved, but in addition to solving the functional and technical issues, the emphasis on historical values have changed significantly. To this end, the church was given a new roof, facades and surroundings. The facades were also supplemented with some restorable medieval details. Inside, the wall coverings and lighting were renewed. In the sanctuary the excavated and restored 19th century early murals and paintings dominated. The redesigned liturgical space and the newly designed equipment also matched this design.

Tibor Gál

ZÚRZAVAROS ÉVEK 1919–1921

A 2020. SZEPTEMBER 30-ÁN A GYŐRI EGYHÁZMEGYEI LEVÉLTÁR
ÁLTAL RENDEZETT TUDOMÁNYOS KONFERENCIA ELŐADÁSAI

Soós Viktor Attila

A GYŐRI EGYHÁZMEGYE VÉRTANÚI A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG IDEJÉN

Száz évvel a „dicsőséges” 133 napig tartó Tanácsköztársaság után olyan eseményeket, megemlékezéseket tartottak, olyan kiadványok születtek, olyan kezdeményezések indultak el, amelyek egy reálisabb kép megalkotásához segítenek bennünket. Könyvtárnyi pártállami irodalom és már a történeteket a maguk helyén kezelő szakmunka látott napvilágot, melyekre teljeskörűen még utalni is lehetetlen. Jelen tanulmányban kifejezetten a győri egyházmegye területén történt eseményeket, az egyházmegye papjait ért támadásokat, különösen a két vértanú – Szemelliker Antal és Wohlmuth Ferenc – hősie életáldozatát, emlékezetét és tiszteletét tekintem át.¹

„Az első világháborút követő káosz és terror, vagyis a tanácsköztársaság alatt Isten ötödik parancsolatát (Ne ölj!) a hatalom bitorló lábbal tiporták. Sok száz igaz magyart gyilkoltak meg a kommunista eszmékre hivatkozva. Kilenc katolikus pap és egy apáca szenvedett vértanúságot a gyászos emlékeztű 133 nap alatt. Közéjük tartozik Császár község plébánosa, akire a császári hívek ma is büszkének lehetnek.” – fogalmazta meg több mint tíz évvel ezelőtt Török József egyháztörténész professzor ajánlásában, amit Vörösváry Ernő Wohlmuth Ferenc császári plébánosról szóló kiadvány újbóli kiadása elé írt.² Ugyanez elmondható a Tanácsköztársaság másik egyházmegyei áldozatáról, Szemelliker Antalról is. Az egyházmegye és a magyar katolikus egyház vértanúként tekintett a Tanácsköztársaság alatt meggyilkolt egyházi személyekre.³

Ma már a Tanácsköztársasággal kapcsolatban olyan témák kutatása is megkezdődött, sőt komoly eredmények születtek, amelyek korábban – a kommunista diktatúra időszakában, 1990 előtt – nem kerülhettek a kutatás középpontjába, illetve csak óvatosan lehetett róluk írni. A zsidókérdés, a vörösteror és az egyház üldözés mindenképpen ilyen terület, de ezek a témák jóval a rendszerváltást követően kerültek a kutatások középpontjába. Az 50. évforduló környékén, az 1960-

¹ A rendszerváltás után az első között jelentkezett Reisner Ferenc doktori disszertációjával, ami új szemlélet és ezzel üttörő munka volt. A 20. század elejének két meghatározó személyének kapcsolatát és a korszak eseményeit tekintette át: REISNER: Csernoch János. Szemelliker Antal vonatkozásában I. bővebben VÖRÖSVÁRY: Emlékezzünk vértanúinkról; BICZÓ: Szemelliker. A helyi, soproni és Sopron vármegyei történetek kapcsán I. DOMINKOVITS – NÉMETH: Forradalmak sodrában; SUSLIK: Forradalmak sodrában II. Wohlmuth Ferenc vonatkozásában I. bővebben: HASPEL: Értetek fáradozva.

² VÖRÖSVÁRY: Wohlmuth 1.

³ Az egyházat ért sérelmek, papok, szerzetesek elleni atrocitások ma már ismertek, de ma sincs teljes képünk a száz évvel ezelőtti, egyház elleni támadásokról. A legfontosabb munkák: LIEBNER: A kommunista egyházüldözés Magyarországon; BALANYI: Egyház és vallás; FAZEKAS: A „Vallásügyi Likvidáló Hivatal”; TENGELY: Magyar egyházak; SZAKÁL – KOLTAI: A magyar piaristák; SUBÁNÉ: Az egyház ellen; ERDEINÉ: Jászkarajenő vértanú papjai; Rott Nándor és kora; A Tanácsköztársaság és az egyházak.

as, 1970-es években megnőtt az érdeklődés a Tanácsköztársaság története iránt, a kutatások központilag irányított útmutatása alapján minden megyében megtörténtek, amit a Tanácsköztársaságról szóló szakirodalom növekedésében láthatunk.⁴ Ugyanakkor voltak tabu témák, illetve a pártállam szempontjai szerint emeltek ki történeteket, ezért is vagyunk egyes esetek kapcsán bizonytalanok, hiszen alapvető munkák, feldolgozások hiányoznak még, vagy csak az első lépésekre került sor. Ugyanakkor az egyházakat ért atrocitások vonatkozásában már vannak eredmények, erre a kiindulási alapra lehet építeni.

A magyar Tanácsköztársaság az első világháborút követő események egyik következménye. Nem volt egyedi jelenség Európában, hogy a különböző társadalmi csoportok ilyen szélsőséges irányban kerestek kiutat a vesztes háborút követő kilátástalan helyzetből. 1918-ra a társadalom jelentős része kiábrándult a Monarchia vezető rétegéből és új utakat keresett. Három politikai erőnek volt támogatottsága és mondanivalója. A Károlyi Mihály vezette Függetlenségi és 48-as Pártnak, mely balközép irányultságú volt, a Magyarországi Szociáldemokrata Pártnak, mely erős városi támogatottsággal rendelkezett és a szintén a városokban meghatározó Polgári Radikális Pártnak, melynek vezető alakja Jászi Oszkár volt. A társadalom reménnyel fordult e három politikai erő felé. A szociáldemokrácia balszárnyaként, szovjet mintát követve megjelent a kommunizmus is.

A gyengülő szociáldemokraták 1919. március 21-én bevonták a hatalomba a kommunistákat, egyesüléssel egy közös pártot hoztak létre. Még aznap egy államcsíny végrehajtásával kikiáltották a proletárdiktatúrát, és sor került a szovjet típusú Tanácsköztársaság létrehozására. A rövid 133 nap ellenére véghezvitt, a magyar állami berendezkedést, a meglévő intézményi struktúrát teljesen felforgató, és mindezt brutális eszközökkel, terrorral megtámogató diktatúra egy addig nem tapasztalt helyzetet teremtett Magyarországon.

Nyilván a századfordulóra kialakult társadalmi feszültségek, válságok, az I. világháború tragédiája, a korábbi ellentétek, nézetkülönbségek változást generáltak, ez azonban az 1917-es bolsevik szemlélettel megerősített magyarországi kommunisták eltúlzott lépéseiből vezetett. Különösen az egyházakkal szembeni konkrét cselekedetek, a korlátozó intézkedések és a terror olyan új helyzetet teremtettek, melyre nemhogy nem voltak felkészülve az egyházak, de reagálni sem tudtak igazán. A Tanácsköztársaság elvek szintjén deklarálta a vallásszabadságot, a gyakorlat azonban az egyházi javak elvételét, az egyházi személyek elleni jogfosztásokat és papgyilkosságokat eredményezett. Konkrétan a Győri egyházmegyét érintő történetek áttekintése előtt a katolikus egyház helyzetének országos vonatkozásait érdemes bemutatni.

⁴ SZABÓ: A magyarországi Tanácsköztársaság 5–8.

A katolikus egyház helyzete a Tanácsköztársaság időszakában

Az egyházak, különösen a katolikus egyház megítélése, a 19. század végi, 20. század eleji helyzete új kihívások elé állította azt és számos problémát hozott a felszínre. Komoly ellentétek feszültek a klérus tagjai, az alsó- és a felső papság között. A kialakuló politikai változásokban lehetőséget láttak, hogy orvosolják az anyagi különbségeket, a társadalmi és szociális feszültségeket, valamint valós lelkipásztori munkára kerüljön sor. A szociáldemokraták, a polgári radikálisok, a szabadkőművesek radikálisabb irányzatai már a századelőn nyíltan megfogalmazták, hogy Magyarország fejlődéséhez szükséges a fennálló társadalmi rendszer, azon belül az egyházak, a vallás teljes felszámolása.

Az Osztrák-Magyar Monarchia szétesése zűrzavart eredményezett az élet minden területén. Az őszirózsás forradalom és a Tanácsköztársaság alatt vezető szerephez jutott politikusok a 19. század végétől kezdődően egy olyan egyház- és valláspolitikát képviseltek, ami döntően antiklerikális alapokon nyugodott, pozitívista, marxista, darwinista világképből építkezett. A korabeli források nem választották szét élesen az őszirózsás forradalom és a Tanácsköztársaság eseményeit. Az őszirózsás forradalom egyházpolitikai programja is antiklerikális alapokon állt, de felmérték a helyzet összetettségét, és nem tekintették a legfontosabb feladatnak az egyház és az állam francia típusú, radikális szétválasztását. Ám nem is vetették el, olyan politikai programként tekintettek rá, amit fokozatosan, lépésről lépésre kívántak megvalósítani. Ezzel szemben a Tanácsköztársaság már a legelső intézkedései között a nagyon radikális, marxista-leninista alapokon álló szétválasztást és egyházellenességet propagálta, miközben a vallásszabadság elvét hangoztatta. A kommün legfőbb ellenfelének a katolikus egyházat tekintette.

Olyan társadalmi, politikai konfliktusok alakultak ki 1918-1919 folyamán, olyan sérelmek, atrocitások érték különösen a Tanácsköztársaság alatt az egyházakat, amelyekre korábban nem volt példa, így az egyes felekezeteknek nem állt rendelkezésére bevett stratégia a reagálásra.

„A dialektikus materializmus szerint a vallás eszköz, amivel az egyház a kapitalizmus szövetségeseként a népet félrevezeti. A Magyarországi Kommunista Párt ezen eszmei alapon állva kötelességének érezte, hogy az egyházat ne csak a meglévő támogatástól, hanem minden rendelkezésre álló eszköztől is megfossza, adminisztratív és más eszközökkel lehetetlenné tegye működését. A vallás ugyan ezek után is magánügy maradt, de az új ideológia téves, ellentmondásokkal teli szemléletnek tartotta, ami ennek következtében feltétlen korrekcióra szorul. A kommunista párt a Tanácsköztársaság kikiáltása után az egyházra vonatkozóan a következőket tűzte ki célul programjában: »A párt arra fog törekedni, hogy a félrevezetett osztályok és a hamis vallási propaganda (egyház) között fennálló kapcsolatot az elkövetkezendő időben megszüntesse, hogy a munkásosztály a vallási félrevezetés alól felszabaduljon. Továbbá törekedni fog kielégítő tudományos meg-

alapozottságú, vallásellenes nevelői tevékenység kialakítására.«⁵ Fáber Oszkár politikai megbízott így fogalmazta meg a célokat: „Nem csak mondogatjuk! Én nyíltan kijelentem, célunk az egyház teljes megsemmisítése.”⁶ Tudjuk, hogy mindent megtettek ennek megvalósításáért.

A Tanácskormány megalakulása után elrendelt intézkedések a szovjetizálás lépéseivel mutatnak párhuzamot, amelyhez hasonló folyamat valósult meg 1945 után, de lassabb ütemben. Érdemes áttekinteni azokat az intézkedéseket, amelyek a Tanácsköztársaság alatt születtek és érintették az egyházakat. A Forradalmi Kormányzótanács első ülésén – március 22-én – jó néhány intézkedésről rendelkezett. Kun Béla indítványára kimondta az egyház és állam szétválasztását, valamint az egyházi kezelésben lévő oktatási és nevelési intézmények állami kézbe áthelyezését. Márciusban és áprilisban hozták meg azokat az intézkedéseket, amelyek mindezt részletezték.

Budapest Köznevelési Bizottsága március 27-én elrendelte a hitoktatás megszüntetését a fővárosi iskolákban. A Forradalmi Kormányzótanács március 29-én kelt, XXIV. számú rendelete valamennyi nem állami nevelési és oktatási intézményt köztulajdonba vette. Április 10-én megszüntették a tanítás kezdetén és végén tartott imádságot, eltávolították az iskolákban kifüggesztett vallásos tárgyú képeket, jelképeket és szobrokat. Kunfi Zsigmond köznevelési népbiztos április 17-én kiadta A vallás szabad gyakorlásáról szóló rendeletét. A rendelet kimondta, hogy a Tanácsköztársaság a vallás szabad gyakorlását mindenki számára megengedi, és a forradalmi rend ellenségeinek tekinti mindazokat, akik vallása szabad gyakorlásában bárkit megakadályoznak vagy megzavarnak. „Mivel vannak, kik a vallás szabad gyakorlatának ürügye alatt nyílt vagy leplezett ellenforradalmi mozgalmat szítnak – így szólt a rendelet –, s a vallásos összejöveteleken a Tanácsköztársaság rendje, szelleme, intézményei ellen izgatnak, kimondja, hogy az ily visszaéléseket a legkíméletlenebb szigorral fogja megtorolni, s kötelességükké teszi az összes helyi munkás-, paraszt- és katonatanácsoknak, valamint az ellenőrzésük alatt működő tanácsköztársasági szerveknek és megbízottaknak, hogy a valóban vallásos összejövetelek (beleértve az úgynevezett nagyszombati föltámadási körmeneteket stb.) szabadságát minden erélyökkel biztosítsák.” A rendeletet az egyházi személyeknek húsvét vasárnapján és az azt követő két vasárnapon kötelesek voltak kihirdetni és a rendelet szelleméhez hű magyarázattal ellátni. Április 21-én a Köznevelési Népbiztosság 13/1919. számú rendelete az egyházak vagyonának elkobzásáról és szocializálásáról intézkedett, kivéve ez alól a vallási szertartásokhoz szükséges felszerelést és épületet. Április 28-án kelt a köznevelési népbiztossági 22/1919. számú rendelete – a nem felekezeti jellegű közművelődési intézmények, hivatalok és iskolák mellett – az egyházak könyvtárait, az április 29-i 26/1919. számú rendelet pedig az egyházi levéltárakat vette köztulajdonba. A Forradalmi

⁵ SÜLYÖK: A magyar tragédia 227.

⁶ REISNER: Csernoch János 89.

Kormányzótanács május 17-én XCV. szám alatt elrendelte a 100 holdnál nagyobb mezőgazdasági, és a 10 holdnál nagyobb szőlőbirtokok és az összes erdőbirtok átadását az e célra kiküldött Vallásügyi Likvidáló Bizottságoknak. 1919. június elejéig csak a katolikus egyháztól kb. 630 ezer kh földbirtokot vettek zár alá, továbbá 72 millió korona készpénzt, valamint az alapítványok 123 millió korona tőkéjét. Július 17-én Lukács György közoktatásügyi népbiztos rendelete megszüntette a budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem Hittudományi Karát. Végrehajtását szeptember elejére tervezte egy „hittudományi kutatóintézet” felállításával együtt. A Tanácsköztársaság június 23-án elfogadott alkotmányának 11. §-a kimondta: a dolgozók igazi lelkiismeret-szabadságát a Tanácsköztársaság azzal védi, hogy teljesen elválasztja az egyházat az államtól, az iskolát az egyháztól, miközben vallását mindenki szabadon vallhatja.⁷

Tanácsköztársaságnak nem volt kiforrott elméleti alapja és pontos forgatókönyve a hatalom megragadása utáni időre. Csak általánosságban megfogalmazott terveik voltak, de ezeket a gyakorlatba nem tudták átültetni. A Tanácsköztársaság célját az egyházakkal kapcsolatban egyrészt a vallásos világnézet elleni küzdelemben, másrészt az egyház vagyonának elvételében lehet meghatározni. 1919. április 27-én a Közoktatásügyi Népbiztosság rendeletére állították fel a Fáber Oszkár – egy korábbi szerzetesnövendék⁸ – által vezetett Vallásügyi Likvidáló Biztosságot, amely az egyházi vagyon kisajátítását rendelte el – a szertartásokhoz szükséges épületek és eszközök kivételével –, a szerzetesektől pedig az egyházi pálya elhagyását tanúsító nyilatkozatot követeltek.⁹ Fáber Oszkár legelső dolga a vallásügyi minisztérium feloszlatása volt. A kommunista párt programjának végrehajtása a forradalmi kormány vezetőin múltott. A Tanácsköztársaság egyházpolitikáját két személy – Kunfi Zsigmond és Fáber Oszkár – irányította. Kunfi többek között azon fáradozott, hogy az alsópapságot a magasabb egyházi személyek ellen hangolja. Fáber a párt politikáját következetesen és kérlelhetetlenül hajtotta végre. Nyíltan rendelkeztek arról, hogy miként kell fellépni az egyházakkal szemben, ugyanakkor helyi szinten az előírásokat sokszor csak helyel-közzel teljesítették a biztosok. A tanácsköztársaság egyházpolitikájára a külpolitika és a közvélemény is komoly hatással volt. Az irányvonal – az egyház megsemmisítése – egyértelmű volt, de a végrehajtás ütemét és mértékét azért mérsékeltek a körülmények. Sem a Likvidáló Hivatalnak, sem a vezetőjének nem volt egységes megnevezése; nem lett önálló népbiztosság, Fáber ennek megfelelően nem lett népbiztos. Hivatala nem klasszikus hivatal volt, hanem a Tanácsköztársaság erőszakos viszonyait tükrözte. Nem volt egységes egyházpolitikai koncepciójuk, nem volt megkomponált

⁷ Magyarország a XX. században II. 331–332.

⁸ FEKETE: Fáber Oszkár 125–132.

⁹ Az Országos Vallásügyi Likvidáló Bizottság a helyi direktóriumokkal együttműködve az egyházi, felekezeti és ezek által kezelt alapítványok, vagyonok leltárba és állami tulajdonba vételét végezte. L. bővebben FAZEKAS: A „Vallásügyi Likvidáló Hivatal” 63–101.

forgatókönyvük, így kaotikus intézkedések sokaságát hozták a négy hónap alatt. A fejtelenségben júniustól mutatkozott rendezési folyamat, amikor a Likvidáló Hivatalt áthelyezték a Vallásügyi Népbiztosságtól a Forradalmi Kormányzótanács alá, s a fokozatosság elvét kezdték alkalmazni.

A Tanácsköztársaság a kereszténységgel szemben határozta meg önmagát, mint vallásellenes diktatúra nem tett különbséget a felekezetek között. A meghirdetett radikális elképzeléseket nem tudták teljesen végrehajtani, művük befejezetlen maradt, ezért lehetett később visszafordítani. Ugyanakkor a rendszer válásüldözésének eszköztárába tartozott a terror, ami nem mindig jelentett kivégzést és gyilkosságot. Az országot járó vöröskatonák részéről komoly atrocitások történtek egyházi személyek ellen, akik eleve ellenforradalmi személyeknek számítottak. A papokat gyakran halállal vagy fogsággal fenyegették, és bizonyos esetekben mindez tettelegesséig, sőt néha gyilkossáig is fajult. A terrorizált papok egy kisebb része aktívan buzdított és fellépett a kormányzat ellen, azonban az áldozatok többsége az ártatlanok közül került ki. Bár az egyházak teljes megsemmisítésére nem került sor, egyházi személyek többen életüket veszítették.

Szemelliker Antal fülesi plébánost 1919. április 9-én éjjel Sopronban ítélték golyó általi halálra és az éjszaka során ki is végezték.

Trubinyi János dunamocsi plébánost, korábbi országgyűlési képviselőt 1919. június 4-én a Duna-parton egy akácfára akasztották fel.

Kósa József jászkarajenői plébános és Hornyik Károly káplán május 4-én egy helyi összetűzés után vált a Szamuely Tibor vezette különítményesek áldozatává, mindkettőjüket lelőtték.

Vajay László keceli káplán 1919. június 23-án – számos helyi áldozattal együtt – vesztette életét. Sós István vörös katona és három társa megjelent a plébánián, ahol azt kiabálta, hogy „A papoknak meg kell döglenni, a papok jöjjenek ki!”. Ezt követően Sós lelőtte Vajay Lászlót.

Kucsera Ferenc szentendrei káplánt egy Budapestről érkező különítmény azzal vádolta, hogy ő kongatta félre a templom harangját. A Duna partra kísérték, és ítélet nélkül agyonlőtték.

Wohlmuth Ferenc császári plébánost július 5-én golyó általi halálra ítélték, de a védő akasztást javasolt, „mert a csendes végrehajtás előnyösebb a közérdekre”, így felakasztották.

Vermes Gyulát, a betiltott Keresztény Szocialista Párt főtitkárát menekülés közben július 12-én, vagy 14-én az Abaliget melletti Petőczpuszta határában lőtték agyon üldözői.

Nagy Jenő lovászpatonai plébánost augusztus 3-án a vörösörséggel való összetűzése után lelőtték.¹⁰

¹⁰ TÓTH: A Tanácsköztársaság vértanúi 6–8.

A kilenc katolikus papi áldozat mellett egy kivégzett és egy börtönben elhunyt apáca is a Tanácsköztársaság öldöklésének következtében vesztette életét.

A Tanácsköztársaság időszakában komoly egyházellenes propaganda működött, amely kárhoztatta a papság bűneit és kétszínűségét, de előfordult, hogy a kommunizmust éppenséggel a tiszta jézusi életvitel földi megtestesülésének igyekeztek beállítani. Csernoch János esztergomi érsek, hercegprímás egyenesen XV. Benedekhez fordult, hogy a sorozatos vegzatúrák miatt a magyarországi egyházat pápai protektorátus alá helyeztesse.

1919. augusztus 1-jén a Forradalmi Kormányzótanács lemondott, a Tanácsköztársaság megbukott. Amilyen lázas rendeletdömping jellemezte a proletárdiktatúrát, olyan ütemben vonták vissza azokat. Augusztus 10-én Imre Sándor helyettes államtitkár, aki a visszaállított Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumot ideiglenesen vezette, megkezdte a tanácskormány oktatási és művelődési rendelkezéseinek hatálytalanítását. Augusztus 16-án Huszár Károly kinevezett vallás- és közoktatásügyi miniszter érvénytelenítette az egyházi oktatási intézmények államosítását, valamint a művelődés és oktatás ügyeinek szabályozásáról a tanácskormány által kiadott rendeleteket. Augusztus 18-án körlevélben közölte az egyházakkal, hogy az állam és az egyházak kapcsolataiban az 1918. október 31-e előtti fennállott helyzet az irányadó.

A győri egyházmegye két vértanúja a Tanácsköztársaság idején

Az ország különböző pontjain – a fővárosban és vidéken – tizenegy katolikus egyházi személy lett a Tanácsköztársaság egyházellenes intézkedéseinek az áldozata. A kommunisták első magyarországi terrorja, a véres történések a győri egyházmegyét sem kímélték. Az áldozatok közül ketten – Szemelliker Antal és Wohlmuth Ferenc – a győri egyházmegye papjaként szolgáltak. A vörösteror első pap áldozata Szemelliker Antal fülesi plébános volt. Ugyanakkor nemcsak a két lelkipásztor vértanúságáról tudunk, történt bátor kiállítás az egyházmegye területén működő szerzetesek részéről is. A győri orsolyita zárda tanító apácai Győr város és vármegye direktóriumának felszólítására, miszerint nyilatkozzanak, hogy megtagadják-e szerzetesi fogadalmaikat, egy kemény, határozott választ adtak 1919. május 6-án.¹¹ Egyértelművé tették, hogy „ez a nyilatkozat nem más, mint üldözése egyházunknak, kath. vallásunk támadása. Márpedig hálátlan lenne az a gyermek, aki édesanyját cserbenhagyja, s nem áll melléje akkor, mikor édesanyját támadják és fenyegetik. Hálátlan gyermekei volnánk mi is kath. egyházunknak, ha most a nehéz időben a nyilatkozat aláírásával cserbenhagynánk, s ideiglenes anyagi előnyökért neki hátat fordítanánk.

¹¹ MNL GyMSMGyL XVI-1-4-1068-1919., CSONKA – FIZIKER: Proletárdiktatúra alulnézetben 129–130.

[...]

Nem és ezerszer nem! Tudjuk, hogy mindazon szülők, édesapák és édesanyák, akiknek gyermekei iskoláinkba jártak, s akiknek legtöbbje proletárszülő, igazat adnak nekünk s ők biztatnak kitartásra és mellettünk állnak, s a szülőknek ez a ragaszkodása ad nekünk bátorságot, és kötelességünké teszi, hogy iskoláinkból csak erőszak által engedjük magunkat eltávolíttatni.

Iskoláinkat elvehetik tőlünk, ki is kergethetnek bennünket zárdáinkból, de érezzük s meg vagyunk győződve, hogy eljön az az idő, amikor ismét felderül a mi napunk! S akkor majd emelt fővel s lelki megnyugvással térhetünk ismét vissza iskoláinkba, mert nem esett csorba a győri orsolyita zárdá becsületén, nem ejtetünk foltot szerzetesi fogadalmunkon, hanem, mint a kath. egyház hű gyermekei és szerzetesnői osztozunk egyházunknak szomorúságán és osztozni fogunk annak örömeiben is.”¹²

Lukács M. Margit a Szent Orsolya rend főnöknője bátor, határozott kiállása egyértelművé tette, hogy nem riadnak vissza, még akkor sem, ha üldözik és el kívánják lehetetleníteni az egyházakat. Egy hónappal voltak Szemelliker Antal halálra ítéltése és kivégzése után. Nyilván tudtak róla, így ennek fényében még inkább tiszteletet érdemel kiállításuk. Ugyanígy tett két nappal később – május 8-án – kelt levelük szerint a Paulai Szent Vincéről nevezett Irgalmas Nővérek Győrszigeten működő közössége is, akik kórházat működtettek és részt vettek az oktatásban, nevelésben. Ők is egyértelművé tették, hogy nem tagadják meg szerzetesi mivoltukat, és nem riadnak vissza attól sem, ha anyagilag ellehetetlenítik őket, elveszik ingatlanjaikat, megfosztják őket munkájuktól, hivatásuktól.¹³

De térjünk vissza a két győri egyházmegyes pap vértanúságához. Mindketten a mostani burgenlandi területen születtek, Sopronban tanultak, majd onnan kerültek a győri bencés főgimnáziumba. Szorgalmas tanulók voltak. Az érettségi letétele után a győri papnevelésben folytatták tanulmányaikat. Győrben szentelték pappá őket, Wohlmuth Ferencet 1881-ben, Szemelliker Antalt 1905-ben. Mindkettőjük buzgó és szorgalmas pap volt, akik közösségüknek vezetői voltak Császár és Füles községben. Wohlmuth atya karitatív, szegényeket segítő munkájával tűnt ki és az ökumené szellemében tevékenykedett, Szemelliker atya pedig a helyi Vöröskereszt elnöke, gazdasági társulatok és a takarékpénztár vezetője volt.

A harminchét éves Szemellikert vörös katonák hurcolták el plébániájáról, és a forradalmi rögtönítélő bíróság Sopronban koholt vádak alapján golyó általi halálra, a 64 éves Wohlmuth Ferencet pedig pár hónappal később kötél általi halálra ítélte. A kivégzéseket 1919. április 9-én és június 5-én hajtották végre. Mindketten életük derekán, papi hivatásukat elkötelezetten gyakorolva nyerték el a vértanúság

¹² MNL GyMSMGyL XVI-1-3-978-1919., uo.

¹³ MNL GyMSMGyL XVI-1-4-1068-1919., uo. 134-135.

kegyelmét. Szemelliker horvát, Wohlmuth német anyanyelvű családból származott. Ahogy a soknemzetiségű Osztrák-Magyar Monarchia, majd széthullása után Magyarország életében együtt éltek és közösen szolgáltak különböző nemzetiségű honpolgárok, így tett a győri egyházmegye két 1919-es mártírja is, akik magyar szívvvel, lélekkel, akarattal végezték papi szolgálatukat.

Haláluk vértanúság volt, hiszen a kommunisták kifejezetten hit- és egyházellenes szándékkal léptek fel. Fetser Antal győri püspök¹⁴ körlevelében a Tanácsköztársaság bukása után így írt róluk:

„A proletárdiktatúra rémes, véres napjai, melyek szeretett hazánk felett a közelmúltban átviharzottak, egyházmegyénket sem kímélték meg. A különféle szenvedések mellett, melyekből az elnyomatás e korszakában mindenkinek oly bőségesen kellett kivennie részét, az anyagi és erkölcsi károk mellett, melyeket a letűnt rendszer mindenfelé okozott, sajnos véres áldozatai is voltak a vörös terrornak egyházmegyém területén.

E helyen külön is meg kell emlékeznem arról a szomorú és fájdalmas veszteségről, mely egyházmegyémet két derék, buzgó és lelkiismeretes papjának kivégzésével érte. Szemelliker Antal fülesi plébánost Sopronban 1919. évi április hó 9-én éjjélkor golyó általi, Wohlmuth Ferenc császári plébánost 1919. évi június hó 5-én délben kötél általi halálra ítélte a forradalmi rögtönítélő bíróság és az ítéletet nyomban végre is hajtotta. Szemelliker Antalt Mihályi Ernő¹⁵ soproni sz. benedekrendi főgimnáziumi tanár, Wohlmuth Ferencet segédlelkésze, Szabó Géza¹⁶ részesítette a szent gyónás kegyelmében és kísérte el utolsó útjára.

Egyelőre rövidre fogva haláluk körülményeinek közlését, csak annyit emelek ki, hogy ártatlanságuk tudatában teljes nyugalommal, a vértanúk lelkületével mentek a halálba.

»Életgyónást végzett,« – írja Mihályi tanár úr Szemelliker Antalról – »a tökéletes bánatot gyónás közben is és a feloldozás előtt még külön is felindította s Isten akaratában teljesen megnyugodva, a meggyőződéses krisztusi lelkek igaz, mély alázatával fogadta a feloldozást... Azután fölkelt, megköszönte a szívessé-

¹⁴ Fetser Antal (Nagykároly, 1862. január 14. – Győr, 1933. október 6.) győri megyéspüspök 1915. január 22. – 1933. október 6. között. Schematismus 1968. 67–68.

¹⁵ Mihályi Jenő Ernő OSB (Mihályi, 1887. november 16. – Pannonhalma, 1969. október 19.) gimnáziumi tanár. A középiskolát a kőszegi és a soproni bencés gimnáziumban végezte. 1905. augusztus 6-án lépett a rendbe. A teológiát Pannonhalmán végezte, magyar-történelem szakos tanári oklevelet szerzett, művészettörténetből doktorált, 1910. június 5-én tett ünnepélyes fogadalmat. Július 1-én szentelték pappá. Sopronban 1910–1919 között tanár, 1912–1913 hitszónok, 1918–1919 házgondnok, itt kezdte hely- és művészettörténeti kutatásait, Sörös Pongrác utódaként éveken át főtitkára volt a Soproni Régészeti Társulatnak. 1919–1940 között Pannonhalmán főiskolai tanár, 1928-ban egy évig római tanulmányúton volt, 1929-ben lett a Szent István Akadémia tagja. 1930–1943 között a Pannonhalmi Szemle szerkesztője, 1938-ig rendi levéltáros is, 1950-től nyugalomban, 1951-től Bakonybélben lelkész. 1952. április 1-től a szociális otthon lakója. Vö. Névtár 1184.

¹⁶ Szabó Géza (Szil, 1893. november 5. – Bábolna, 1961. november 29.) 1918. június 11-én szentelték pappá. Tatán, majd Csornán káplán, 1919-től császári segédlelkész, 1923-tól tatányai lelkész, 1931-től bábolnai plébános. Schematismus 1947. 156.; Schematismus 1968. 215.

gemet, kétszer is megölelt, megcsókolt, oltártestvéreinek imáiba ajánlotta magát, viszont ő is ígerte imáját kitartásukért, csókoltatta rokonait... kezében rózsafüzért tartva megindultunk az utolsó útra. A folyosón csendben mentünk. Amint a lépcsőn megjelentünk, már készen várt bennünket az udvar másik végén a szakasz katonaság. Gyönyörű holdvilágos, csillagos volt az ég, a levegő tiszta, csípős, hideg. Elkezdtem a Miatyánkot és a vesztőhelyig az Üdvözléggel együtt elvégeztük. Érces hangon, minden szót hangsúlyozva ejtett ki. Csak lelkére gondolva, minden félelem nélkül, fönséges egyszerűséggel vonult még a katonák sorfala közt is, mintha oltárhoz menne. »Asszonyunk szűz Mária, imádkozzáll érettünk most és halálunk óráján. Ámen.« Amint elvégeztük, hozzám fordult és kért, hogy rózsafüzérjét adjam át rokonainak. Erre bekötötték a szemét, én a sorfalat álló katonák és örök mellé vonultam s ezalatt hallottam utolsó szavait: Dicsértessék a Jézus Krisztus. Jézusom! Irgalom! Abban a pillanatban egy sortűz öt fegyverből, rá egy másodpercre egy egyes lövés, rövid gyenge felhördülés s mire odaléptem, már hanyatt feküdt, kezét mellén összetéve... és még éjjel kivitték a temetőbe s egyszerű fakoporsóba téve a 258. sírba, melyet egy szegényházi halottnak ástak, csendesen elföldelték...«

A Sopronban f. hó 7-én, a rémuralomnak életüktől Sopronban megfosztott, összesen hét véres áldozata közös gyászünnepe után a boldogultnak földi maradványai Fülesre szállítván, ott személyesen fogom a dicsőséges feltámadás reményében porlandó tetemét ünnepélyesen eltemetni f. hó 11-én, árván hagyott plébániája templomában tartandó ünnepélyes gyázmise után.

Wohlmuth Ferenc császári plébánost 1919. június 4-én fogták el és nyomban halálra ítélték. Azt mondták neki, hogy másnap Budapestre viszik, ott lesz a végtárgyalás, de június 5-én reggel már megjött a telefonjelentés, hogy a végtárgyalás Császáron lesz nyilvános népgyűlés keretében, melyen mindenkinek jelen kell lennie. Az éjjelt erős őrség közepette a plébánián töltötte. Aludni nem tudott. Az egyik terrorkatona szerint egész éjjel a rózsafüzért imádkozta. Mikor reggel értesült arról, hogy a végtárgyalás Császáron lesz, tisztában volt sorsával. »Sorban búcsúzik mindegyiküinktől.« – írja segédlelkésze – »Megnézi utoljára lakását is. Keresztet vet magára és elmegy nyugodtan a katonákkal. Közben dobszóval hirdetést tesznek közzé: népgyűlés lesz a község háza előtt. Mindenkinek ott kell lennie, még a gyermekeknek is. A plébános úr és a többi vádlott a község házában vannak... Készen áll már kívül az akasztófa... Felkeresem a plébános urat, miután sikerült nagy utánajárással engedélyt kapnom arra, hogy vele lehessenek, ha szüksége volna rám. Teljesen nyugodt most is. Még ő maga említi nekem, hogy biztosan fel fogják akasztani. Megkért, hogy legyek mellette és imádkozgassunk. Térden állva elmondtuk a »septem psalmi poenintientiales«-t¹⁷ és a »Miserere«-t.¹⁸ Ő volt az

¹⁷ Hét bűnbánati zsoltár, a 6., 31., 37., 50., 101., 129. és 142. zsoltár, melyek központi gondolata a bűnbánat és a bocsánatért könyörgés.

¹⁸ Miserere – könyörülj, az 50. zsoltár kezdőszava alapján a legismertebb bűnbánati zsoltár neve.

erősebb. Közben, ha elcsuklott a hangom, ő bátorított engem is. »Ne sírjon, káplán úr, én készen vagyok, egész bátran megyek, nyugodtan leszámolok azért, amit tettem.« Elvégezte a szentgyónását is előre, mert – mint mondotta – az a nyilvános tárgyalás úgyis szemfényvesztés lesz csak, neki meg kell halnia... A községháza előtt helyet foglal már az új bíróság az asztalok körül. Wohlmuth plébános úr az első, szilárdan előre lép. Felolvassák a vádakat. Felszólítják a plébános urat, hogy mit tud saját védelmére felhozni. Ő röviden válaszol: »Megmondottam mindent tegnap, egyetlen szavamat sem hitték el, míg ellenségeimnek minden szavát igaznak tartják. Tudom, mit akarnak velem. Látom az akasztófát, melyet előre felállítottak, hogy végezzenek velem. Nyugodt vagyok. Nem tettem semmit, amiért az Istentől félnem kellene. Az Úr Jézussal is így tettek a zsidók. Fejére olvasták a vádakat, pedig ártatlan volt. Ő megsegít engem, ha meg kell halnom azért, mert neki, az Igazságnak papja lettem. A hetedik parancsolatot, hogy ne lopj, melyet maguk megsértettek...« Félbeszakítják beszédét... A bíróság egyhangúlag golyó általi halálra ítéli. Jön azután a védő is, könnyíteni akar, a golyó általi halált túlságosan hangosnak tartja és helyette a csendesebb halált ajánlja: az akasztást. Ezt nagy röhögve el is fogadja a bíróság. A bíraskodásnak vége. Készülődnek az akasztásra. Már vezetik is a plébános urat. Sír ott mindenki, csak egyedül ő nem. Az öreg plébános úr hatvannégy éve dacára önmaga fölmege az asztalra, onnan föllép a székre is. Mint egy vértanú, önmaga veti le kolláróját. Rajta van már a kötél is és úgy búcsúzik el híveitől és az egész községtől. »Hatvannégy évet éltem át, ebből huszonötöt, mint pap Császárnak, kedves híveimnek szenteltem. Most itt állok a végső pillanatban. Sokat dolgoztam értetek, hogy boldogságtokat elősegítsem, ezért én csak imáitokat kérem. Én az Úr Jézussal azonnal imádkozni fogok értetek, hogy a ti ügyetek és az én ügyem is, melyért meg kell halnom, rövid idő múlva győzelemre jusson. Isten veletek!« Temetését másnap délután végeztük el az egész község részvételével.

Őrizzük kegyelettel és szeretettel vértanúink emlékét!¹⁹

Részletes, megrendítő Fetser Antal püspök körlevele az egyházmegye két papjának vértanúságáról. Derék, buzgó és lelkiismeretes papjait veszítette el a győri egyházmegye, így a veszteség nemcsak emberi, hanem lelkipásztori szempontból is súlyos volt. Semmi bűnük nem volt, haláluk az elvakult kommunisták egyházellenes gyűlöletét fejezte ki. Összeköti sorsukat a száz esztendővel ezelőtti tragikus haláluk is, utolsó szolgálati helyükön nyugszanak híveik körében.

¹⁹ GyEL PL Püspöki Körlevelek (Litterae Circulares), 1919. Fetser Antal győri püspöki 1919. szeptember 10-i körlevele. 3521. sz. Szemelliker Antal és Wohlmuth Ferenc halála. 13–14.

Szemelliker Antal vértanúsága

A III. Internacionálé²⁰ téveszméinek nem igen sikerült elkábítani Nyugat-Magyarország józan gondolkodású népét. A vörösök Füles környékét tartották a legmegbízhatatlanabb helyek egyikének. A községbe már április 6-án megérkezett az úgynevezett gépfegyveres vörösőrség, mely azonnali hatállyal kihirdette a statáriumot, mivel a nép nyugtalankodni kezdett a vörösök garázdálkodása miatt. Entzbruder Dezső²¹ katonai biztos a plébánost a csendőrlaktanyába idézte és kijelentette előtte, hogy fejbe löveti a legkisebb megmozdulás esetén.

Szemelliker²² önérzetesen tiltakozott a fenyegetés ellen, de szerencsétlenségére megtörtént az a sajnálatos eset, hogy az egyik malomházi legény elsütötte revolverét az apácázárda előtt. Más sem kellett a vörösöknek. A lövést gépfegyversortűzzel viszonzták, mely az utca népéből több halálos áldozatot szedett (a 16 éves Buczolics, vagy Buzanich János és a 13 éves Drimmel Mária).

Ez lett a kezdete a plébános kálváriájának. Másnap ismét beidézték kihallgatásra, de komolyabb vádat nem tudtak ellene emelni. 9-én újra meg kellett jelennie a Zichyek kastélyában, s ekkor már gúnyos kárörömmel olvasták rá, hogy a malomháziak részére ő küldött fegyveres segítséget.

A vád annyira komolytalanul hangzott, hogy a plébános csak mosolyogni tudott rajta. De ekkor szembesítették vele Szedenik Viktor gimnazistát, aki előzőleg néhány lefogott társával terhelően vallott rá. Valószínűleg így gondolta megmenthetőnek édesanyját, aki szintén karmaikba került, mint ellenforradalmi gyanúsított. A lelkipásztor szelíden, de komolyan a szemébe nézett és kérdezte: „Viktor, én küldtelek Malomházára? – Igen, a plébános úr!” – volt a meglepő válasz, jóllehet az anyja küldte.²³

²⁰ 1919. március 2–6. között tartották a szociáldemokrata pártok moszkvai világkongresszusát, melynek ötödik napján 34 ország 52 küldöttje megalapította a III. Internacionálét, azaz a Komintern-t. A jelenlévők elfogadták a Mi a teendő? című műben felvázolt programot, illetőleg azt a Lenin által megfogalmazott 21 elvet, melyek arra vonatkoztak, hogy az Internacionálé az egyes földrészekben milyen stratégia szerint próbáljon magának társadalmi bázist szerezni. A III. Internacionálé 24 esztendő története során hét világkongresszust tartottak. Egész működése alatt alárendelődött a moszkvai pártharcoknak: bár hivatalosan Zinovjev, Buharin, majd a bolgár Dimitrov vezette, ezek az elnökök Lenin, illetve Sztálin jóindulatából kerültek pozíciójukba, és az ő kényük-kedvük szerint hüllottak ki onnan. A szervezet ennek megfelelően a szovjet vezetés érdekeit képviselte, így 1919-től megpróbálta exportálni a forradalmat – ezek közül a legsikeresebb kísérlet a 133 napig fennálló Magyarországi Tanácsköztársaság volt. SZOBOLÉV: Kommunista internacionálé története.

²¹ Entzbruder Dezső (Sárvár, 1894. június 30. – Acsád, 1919. augusztus 22.) tanító, pártmunkás, agitátor. A Tanácsköztársaság idején Sopron város és vármegye teljhatalmú katonai biztosa. A Tanácsköztársaság bukása után Ausztriába próbált menekülni, de elfogták, Sopronba szállítás során szökési kísérlet miatt lelőtték.

²² A Szemelliker Antal kivégzésére, vértanú halálára vonatkozó források: Soproni Vörös Újság 1919. április 7. 1. Véres zendülés Fülesen; Uo. 1919. április 10. 2. Rendet teremtett a vörös gárda Fülesen; Uo. 1919. április 11. 4. Egyetlen lázító.; Soproni Hírlap 1919. október 14. 6.; Uo.: 1919. október 19. 4. – A soproni események kapcsán I. DOMINKOVITS – NÉMETH: Forradalmak sodrában 47–58., 88–114.; SUSLIK: Forradalmak sodrában II. 34., 49–50., 56–60. BICZÓ: Szemelliker.

A plébános az alaptalan kijelentés hallatára alig bírt szóhoz jutni, de nem is engedték. Így nem tehetett mást, mint erélyesen tiltakozott a valótlanosság ellen. De ez nem használt, mert inkább hittek a megfélemlített és rábeszélte fiúnak, mint a komoly gondolkodású és igazmondású papnak. Elhatározták, hogy elrettentő példa gyanánt ki fogják végeztetni s erre jó alapul szolgált az elhangzott vád.

A soproni Magyar Királyi Ügyészség jelentése 1920-ban így számolt be a forradalmi törvényszék munkájáról és a Szemelliker Antallal szembeni eljárásról:

„A forradalmi törvényszék tárgyalásaiban utánozta a B[uda]p[est] szabályai szerint tárgyaló büntető törvényszék tárgyalását, de a szabályokhoz csak annyiban ragaszkodott, amennyiben az a céljainak megfelelt, s általában olyan formákat követelt és tartott be, amelyek céljainak megfeleltek.

A tárgyalások vezetése különösen Preschits Tamás helyettes elnök részéről, aki mint katona hadbíróági írnokként működött, elég jó volt. Arra nézve nem került nyilvánosságra adat, hogy Kellner Sándor teljhatalmú politikai megbízott avagy más politikai megbízott a forradalmi törvényszéknél egyes konkrét esetek elintézésére befolyást gyakorolt volna, habár valószínű, hogy ilyen esetek előfordultak. A teljhatalmú politikai megbízott csak a halálos ítéletek esetében avatkozott be a forradalmi törvényszék ügyeibe, amennyiben a megkegyelmezés jogát magának vindikálta. A soproni forradalmi törvényszék mint ilyen csak egy halálos ítéletet hozott, éspedig a vértanú halált halt Szemelliker [!] Antal fülesi plébános ellenében. Ez a lelkész a szószéken is nyíltan prédikált Fülesen a vörös uralom ellen, és amikor vöröskatonákat küldtek a községbe, a lakosságot arra bízta, hogy fegyveresen álljon ellen és ne eressze be a vörösöket a községbe. A nép, amikor Váradi Hermann felsőpulyai járási politikai megbízott agitáció céljából megjelent Fülesen, nem engedte szóhoz jutni, hanem a földre teperte és véresre verte, majd pedig mikor Sopronból ezen eset miatt vöröskatonákat küldtek Fülesre, fegyvert is ragadott és fegyveresen szegült ellen a községbe bemenni akaró vöröskatonáknak. Emiatt letartóztatták Szemelliker Antalt és a forradalmi törvényszék Fülesre a helyszínére kiszállva az ott Zsitvay Lajos elnöklete alatt és Bors László vádbiztosi közreműködése mellett tartott tárgyaláson 1919. évi április 9-én halálra ítélte.

Az ítélet meghozatala után behozták Sopronba Szemelliker [!] Antalt s az április 9-ről 10-ikére menő éjszakán a soproni törvényszéki fogház udvarán agyonlövés által kivégezték.

Ebben az esetben állítólag óhajtotta gyakorolni kegyelmezési jogát Kellner Sándor teljhatalmú politikai megbízott, amikor azonban Entzbruder Dezső elébe állott, s előadta, hogy: „Így nem lehet csinálni proletárdiktatúrát, a vöröskatonák epedve várják odalenn, hogy a papot agyonlőhessék.” – engedett Entzbruder felhívásának, s kiadta a parancsot a lelkész kivégzésére. Entzbruder Dezső éjjel 1 óra tájban maga vezényelte az agyonlövésre kirendelt hat vöröskatonát.”²⁴

²⁴ DOMINKOVITS – NÉMETH: Forradalmak sodrában 102.

Szemelliker jól tudta, hogy áldozatnak szemelték ki s nagylelkűségében ezt üzenté a fiú édesanyjának: Mondjátok meg Szedeniknének, hogy megbocsátok neki! Ami rövid ideje még volt, azt már csak saját lelkének szentelte. Kezébe vette Breviáriumát, rózsafüzérét, s követte hóhérait Sopronba (a törvényszéki palotába, azaz a mai Lackner Kristóf utcai Róth-kollégiumba). Itt rövid úton kihirdették előtte a halálos ítéletet, s készülhetett a nagy útra. Példásan meggyónt, s miután kifejezte azt az óhaját, hogy Fülesen temessék el, „Dicsértessék Jézus Krisztus, Jézusom, irgalom!” – fohással fogadta ellenségeinek golyótüzét, mely április 10-én virradó felé kioltotta életét.

A vörösterroristák még utolsó kívánságát sem teljesítették, mivel a soproni temetőben hantolták el. Hívei kezdeményezésére csak a tanácsköztársaság bukása után, 1919. szeptember 12-én sikerült Fülesen végső nyughelyére helyezni, ahol magyar nyelvű síremléke ma is látható.

Zehetbauer Ottó soproni plébános beszámolt a soproni Szent Mihály plébánia területén történt eseményekről, Szemelliker kapcsán ezt írta:

„A papság elleni ellenszenv tetőpontját akkor érte, mikor a fülesi plébánost, Szemellikert ellenforradalmi vád alapján rögtönzött ítélettel a törvényszékben agyonlövették és éjnek idején a soproni rk. temetőben minden szertartás elmellőzésével elásatták.”²⁵

Láthatjuk, hogy a vörösterro helyi vezetői, képviselői milyen gyűlölettel tekintettek az egyházra, azok tagjaira és milyen kegyetlenül léptek fel a papok, jelen esetben Szemelliker Antal ellen. Szemelliker a Tanácsköztársaság egyházi áldozatai közül időben a legelső volt, április 9-éről 10-ére virradó éjszaka végezték ki. Nemcsak helyi erőfitogtatásról, a vöröskatonák rémtettéről és Entzbruder Dezső Sopron város és vármegye teljhatalmú katonai biztosának ámokfutásáról beszélhetünk, hiszen országos szinten is kiemelkedő az a terror, amire Sopronban és környékén sor került.

Zsitvay Lajos forradalmi törvényszéki elnököt, aki Szemelliker Antal ügyében a halálos ítéletet kimondta, 15 évi fegyházra ítélte a soproni törvényszék.²⁶ A Szemelliker Antalt kivégző vörös őrök perére 1919. október 18-án került sor.²⁷

Wohlmuth Ferenc vértanúsága

A Tanácsköztársaság – mint mindenütt – sok szenvedést okozott Császár község lakóinak is.²⁸ A településen élők alig várták, hogy megszabaduljanak a vörö-

²⁵ DOMINKOVITS – NÉMETH: Forradalmak sodrában 124.

²⁶ DOMINKOVITS – NÉMETH: Forradalmak sodrában 112.; SUSLIK: Forradalmak sodrában II. 33–55.

²⁷ SUSLIK: Forradalmak sodrában II. 56–60.

²⁸ Wohlmuth Ferenc kivégzésére, vértanú halálára vonatkozó források: Szabó Géza káplán jelentése 73/1919.; Tata-Tóváros és Tatabánya című lapok beszámolója. A Kommün bukása után a sajtó még inkább foglalkozott a korabeli eseményekkel, ennek lenyomata: Komáromi Lapok 40. (1919:46) 2.; SZABÓ: „Mi történt Császáron?” (Wohlmuth Ferenc vértanúságára vonatkozó forrásokat Perger Gyula, a Győri Egyházmegyei Kincstár és Könyvtár munkatársa tárta fel és bocsátotta rendelkezésemre. Köszönet érte!); VÖRÖSVÁRY: Wohlmuth (1. és 2. kiadás); HASPEL: Értetek fáradozva.

sóktól. A Tanácsköztársaság hírére Kisbéren és a környező községekben – ahogy az országban mindenütt – Néptanácsok alakultak. A községek védelmére vörös őrségeket szerveztek. A mezőgazdasági termelés biztosítása érdekében a megye területére földművelésügyi biztosokat állítottak: Kisbér, Ászár, Császárr, Ete, Vérteskethely települések élére Balla Józsefet. Székhelye Ászár volt. Kisbéren 39 főből álló Munkás és Katonatanács alakult. Tagjai elsősorban iparos-, kereskedősegek és gazdasági cselédek voltak. Az új kormányzat szociális reformjai során nem törődött a magyar társadalom történelmi hagyományaival, a különböző csoportok sajátos érdekeivel. Műveletlen, demagógiától megtévesztett agitátorok hada lepte el a vidéket. A Tanácsköztársaság rendeleteivel szemben egyre gyakrabban megmozdulások bontakoztak ki, amit a terror eszközeivel igyekeztek felszámolni. 1919. június 4-én Császárr községben komoly megmozdulásra került sor. Előző nap a falu lakossága repülőgép zúgására figyelt fel. A gép a falu határában a legelőn landolt, erre a nem mindennapi látványra nagy tömeg gyűlt össze. Az érkező személyeket Wohlmuth Ferenc plébános fogadta. Az egybegyűlt tömeg előtt a repülőgép egyik utasa kijelentette: „a proletárdiktatúra megbukott”. Ezért a rendkívüli helyzet megtárgyalására a helyi munkástanács tagjai a község házába vonultak. Ülés közben felfegyverzett parasztok hatoltak be a község házára, lefegyverezték a vörös őrség tagjait és az ülés résztvevőit letartóztatták.²⁹ A császárr események hatására Vérteskethelyen is fegyveres felkelésre került sor és a tanács tagjait itt is letartóztatták. A császárr megmozdulást a komáromi gépkocsizók egyik vörös alakulata és a Budapestről kiküldött 300 főnyi vörös katona verte le. A vérteskethelyi megmozdulás hírére Kisberről mintegy 50 főből álló felfegyverzett vörös őrr vonult be Vérteskethelyre és elfogták ellenfeleiket. Ezzel június 4-én megváltozott a helyzet. Eközben híre jött annak is, hogy Tatárról 16 felfegyverzett vöröskatonát küldenek és egy a tatabányai bányászokból toborzott terrorkülönítményt, hogy a császárr megmozdulást leverjék. Alighogy megérkezett a két különítmény, a vörösök vezetője, Lantos (Lőwy) Bertalan kijelentette, hogy a „csuhásnak lógnia kell”. Elrendelte az akasztófa felállítását is a község háza előtt. A falusi asztalos csak a katonai szuronyok kényszerítő hatása alatt volt hajlandó megácsolni a bitófát, amelyet a vörösök nagy ujjongással állítottak fel. A plébánost este 11 órakor a plébániára kísérték, ahol arra kényszerítették, hogy a plébánia megtakarított pénzét adja át nekik. Egész éjszaka őrizetben tartották, miközben ő a rózsafüzért hangosan imádkozta. Eközben a falu népét dobszóval kényszerítették arra, hogy a főtéren gyülekezzenek. Még a gyermekek sem maradhattak otthon. A kiküldött bíróság 16 császárr polgárra mondta ki az ítéletet. A vádlottakat egyenként 20-30 ezer korona megfizetésére kötelezték, amit az elvtársak egymás között azonnal szétosztottak. Egyedül a papra várt halálos ítélet.

²⁹ VÁRADY: Dunántúl református 317.; HASPEL: Értetek fáradozva 43–44.

A Budapestről kirendelt bíróság Csorna Miklós elnökletével Wohlmuth Ferenc plébánost golyó általi halálra ítélte. A kirendelt védő Szabó András enyhítést kért, mivel a golyó általi kivégzés túl hangos, inkább a csendes akasztást ajánlotta. A bíróság az indítványt nagy röhögéssel elfogadta. Az ítélethirdetés után a plébános elbúcsúzott káplánjától, és arra kérte, hogy menjen vissza a plébániára, ne lássa az ő szomorú halálát. Ugyanúgy elbúcsúzott a népétől is. Ez a következőképpen történt: A plébános maga lépett fel a bitófa alá állított asztalra, és onnét a székre. Miközben maga levette a papi kollárét, a hóhérok a kötelet a nyakára tették és felszólították, hogy szóljon a néphez. A következőket mondta: „64 esztendőm éltem, és ebből 25 évet szenteltem plébánosként a császáriaknak. Életem utolsó pillanataiban állok előttetek. Elmegyek, mert elveimért pusztulnom kell. Sokat dolgoztam értetek, hogy boldogok legyetek. Ezért csak imáitokat kérem. Isten veletek.”³⁰

Váry Albert koronaügyész így foglalta össze az eseményeket: „Komárom vármegyében Császár községben elterjedt a hír, hogy a tanácskormány megbukott. Erre az ellenforradalmárok átvették az uralmat. Megérkezett azonban Lantos (Lőwy) s mindenkit összefogatott. Rögtönítélő bíróságot alakított s kijelentette, hogy a vén csuhásnak meg kell halnia. A vádbiztos azt mondta, hogy Korvin Klein Ottótól általános utasítása van, hogy a papokat okvetlenül fel kell akasztani. Ily módon Wohlmuthot halálra s 20000 K körüli pénze elkobzására ítélték. A kirendelt védő Szabó András tatai vádbiztos a golyó általi halál helyett a „csendesebb” kötél általi halálnemet kérte alkalmazni. Lőwy kijelentette, hogy aki a pap számára kegyelmet kér vagy a kivégzésnél sír, kivégezteti. A plébános nyugodt, hősies magatartást tanúsított. Tudtára adták, hogy ha megbánást mutat s kegyelmet kér, nem hajtják végre az ítéletet. Ő azonban kegyelmet nem kért s kivégzése előtt a néphez oly bátor, a régi rendhez ragaszkodó, emelkedett szellemű beszédet tartott s oly halálra szántan búcsúzott híveitől, hogy Lőwy félbeszakította s az ítélet végrehajtását rendelte el. Berta az akasztás közben a papot nyakonütötte, majd a holttestét a vörös katonák durva tréfálkozás között „mind a négy világ felé” himbálták. Holttestét Lőwy előbb az árokba akarta elföldeltetni, s csak utóbb engedte meg a tisztességes temetést. Jellemző, hogy mikor a szegény öreg plébános nevelt kis leányától elbúcsúzott s neki pár ezer korona kékpénzt átadta, Szabó András, a védőként alkalmazott tatai vádbiztos az árva gyerektől a kékpénzt elvette s fehér pénzzel cserélte fel.”³¹

A vörösteror példát akart statuálni a köztiszteletben álló pap kivégzésével. Hiába ajánlotta fel egy módos gazda négy ökor árát az életéért, Wohlmuth Ferenc atyát – koholt vádak alapján – 1919. június 5-én a császári községháza előtt, a falu lakóinak szeme láttára felakasztották. A felkelésben résztvevők bűnügyét a Tatai Forradalmi Törvényszék rögtönítélő tanácsa 1919. június 5-én a helyszínen

³⁰ Szabó Géza káplán jelentése 73/1919.

³¹ VÁRY: A vörös uralom 26–27.

tárgyalta. A plébánost „hazaárulásért, bujtogatásért, a rendszer megdöntésére való kísérletért” főbüntetésül kötél általi halálra ítélték. A halálos ítéletet azonnal végrehajtották.³² Ugyanakkor 21 császári gazdát hat hónaptól öt évig terjedő kényszermunkára ítélték. Vérteskethelyen ugyanez a sors várt nyolc gazdára. A Tanácsköztársaság bukása után az új kormány elrendelte a tanácsköztársasággal közreműködők bíróság elé állítását. A gyilkosság körülményeinek tisztázása és felelőseinek kiderítése okán indított per a Győri Törvényszéken 1920. február 26-án vette kezdetét. A Dunántúli Hírlapnak köszönhetően a büntető eljárásról már másnap értesülhetett az olvasóközönség.³³ Kisberről négy személyt, nyolc évtől hat hónapig terjedő fegyházra ítélték. A császári megmozdulás leverői közül: Lantos (Lőwy) Bertalant, Horinek Ferencet, Gyuris Lajost és Berta Józsefet kötél általi halálra ítélték. Az ítéletet a győri fegyház udvarán hajtották végre.³⁴

Összefoglalás

2019-ben a századik évforduló jó lehetőséget adott arra, hogy a Tanácsköztársaságot olyan aspektusban is megvizsgáljuk, amire eddig kevés hangsúlyt fektettek – általában tudatosan –, ide tartozik az Egyház, a vallás és a proletárdiktatúra kapcsolata. Az akkori nemzetközi közvélemény érzékelte, hogy Magyarország a vesztes háborún túl különlegesen nehéz helyzetbe került, politikai-történelmi ámokfutás vette kezdetét. Az apostoli nuncius a Tanácsköztársaság március 21-i hatalomra jutását így jelentette Rómába: „Károlyi ezt a rendkívül súlyos lépést ugyanazzal a könnyelműséggel és ugyanazzal a meggondolatlan felelősséggel tette, amellyel múlt év novemberében kiobbantotta a forradalmat Magyarországon.” Nem szabad elfeledkeznünk arról sem, hogy nagyon sok elkeseredettség volt az emberekben a vesztes háború után. Mindez aztán a Tanácsköztársaság eseményeibe torkollott.

A proletárdiktatúra 133 napja alatt kilenc katolikus lelkipásztort gyilkoltak meg a kommunisták. A Tanácsköztársaság kifejezetten keményen lépett fel az egyházzal szemben, kezdettől fogva mindent megtettek azért, hogy megvalósítsák a kitűzött célt: az egyház megsemmisítését. A rövid négy és fél hónap elég időt adott arra, hogy az egyházak korlátozását, értékeik elvételét, a hívek megfélemlítését véghez vigyék, de az egyházak megsemmisítésére nem került sor.

A győri egyházmegye mindkét vértanú plébánosnak tisztelete 100 év távlatából is él, még úgy is, hogy az újabb – több mint négy évtizedre nyúlt – kommunista diktatúra alatt nemhogy beszélni nem lehetett róluk, de igyekeztek életüket befektíteni és elfeledtetni. Örömteli látni, hogy 2019. április 9-én Sopronban emléktáblával je-

³² HASPEL: Értetek fáradozva 43–44.

³³ Dunántúli Hírlap 28. (1920:47) 2.; Uo. (1920:48) 2.; Uo. (1920:49) 2.; Uo. (1920:50) 2.; Uo. (1920:51) 2.

³⁴ Dunántúli Hírlap 28. (1920:55) 2.

lőtték meg Szemelliker Antal vértanúságának helyét, és Wohlmuth Ferenc halálának évfordulóján is megemlékeztek életáldozatáról. Talán a 100. évforduló a méltó megemlékezések mellett elősegíti, hogy még szélesebb körben ismertté váljon és elterjedjen a két győri egyházmegyes pap vértanúsága, ahogy a többi egyházi személy áldozata is, akik a Tanácsköztársaság idején veszítették életüket.

FORRÁSOK

- GyEL = Győri Egyházmegyei Levéltár
 PL = Püspöki Levéltár
 MNL GyMSMGyL = Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára
 XVI. 1. Győr megye és város Munkás- Paraszt- és Katonatanácsa direktóriumának iratai

NAPILAPOK

- Dunántúli Hírlap
 Komáromi Lapok
 Soproni Hírlap
 Soproni Vörös Újság

SZAKIRODALOM

- A Tanácsköztársaság és az egyházak = A Tanácsköztársaság és az egyházak. Egyházpolitika, keresztényüldözés, egyházi útkeresés. Szerk. FEJÉRDY ANDRÁS. Budapest, 2021.
- BALANYI: Egyház és vallás = BALANYI GYÖRGY: Egyház és vallás. In: A bolsevizmus Magyarországon. Szerk. GRATZ GUSZTÁV. Budapest, 1921. 148–158.
- BICZÓ: Szemelliker = BICZÓ ZALÁN: Szemelliker Antal: 1882–1919. Győr, 2011.
- CSONKA – FIZIKER: Proletárdiktatúra alulnézetben = CSONKA LAURA – FIZIKER RÓBERT: Proletárdiktatúra alulnézetben. Válogatott levéltári dokumentumok a Magyarországi Tanácsköztársaság időszakából. Budapest, 2019.
- DOMINKOVITS – NÉMETH: Forradalmak sodrában = DOMINKOVITS PÉTER – NÉMETH ILDIKÓ: Forradalmak sodrában. A Tanácsköztársaság Sopronban és Sopron vármegyében a kortársak szemével (1920–1921). Sopron, 2014.
- ERDEINÉ: Jászkarajenő vértanú papjai = ERDEINÉ TÓTH KLÁRA: Jászkarajenő vértanú papjai. Jászkarajenő, 2019.
- FAZEKAS: A „Vallásügyi Likvidáló Hivatal” = FAZEKAS CSABA: A „Vallásügyi Likvidáló Hivatal” 1919-ben. In: Múltból a jövőbe. Tanulmányok. Szerk. PÖLÖSKEI FERENC – STEMLER GYULA. Budapest, 1997. 63–101.
- FEKETE: Fáber Oszkár = FEKETE SZABOLCS BENEDEK: Fáber Oszkár piarista évei. In: Memoriae tradere. Tanulmányok és írások Török József hatvanadik születésnapjára. Szerk. FÜZES ÁDÁM – LEGEZA LÁSZLÓ. Budapest, 2006.
- HASPEL: Értetek fáradozva = KONRAD HASPEL: Értetek fáradozva. Wohlmuth Ferenc élete és

- vértanúsága. Győr, 2013.
- LIEBNER: A kommunista egyházüldözés Magyarországon = LIEBNER JÁNOS: A kommunista egyházüldözés Magyarországon. In: A vörös rémuralom Magyarországon. Szerk. HUSZÁR KÁROLY. New York, 1920. (2020.)
- Magyarország a XX. században = Magyarország a XX. században I–V. Főszerk. KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN. Szekszárd, 1996.
- Névtár = A pannonhalmi Szent Benedek-rend névtára 1802–1986. Szerk. BERKÓ PÁL – LEGÁNYI NORBERT. Győr, 1986.
- REISNER: Csernoch János = REISMER FERENC: Csernoch János hercegprímás és IV. Károly. Budapest, 1991.
- Rott Nándor és kora = Rott Nándor és kora. A katolikus egyház 1918–1919-ben és a veszprémi püspökség a két világháború között. Szerk. KARLINSZKY BALÁZS – VARGA TIBOR LÁSZLÓ. Veszprém, 2020.
- Schematismus 1947. = Schematismus venerabilis cleri almae dioecesis Jaurinensis pro anno Domini 1947. Jaurini. 1947.
- Schematismus 1968. = Győregyházmegyei Almanach – Schematismus diocesis Jaurinensis. Győr, 1968.
- SUBÁNÉ: Az egyház ellen = SUBA GYÖRGYNÉ: Az egyház ellen elkövetett visszaélések a Tanácsköztársaság idején a Jászságban. Jászapáti, 2019.
- SULYOK: A magyar tragédia = SULYOK DEZSŐ: A magyar tragédia I. New Brunswick, 1957.
- SUSLIK: Forradalmak Sodrában II. = SUSLIK ÁDÁM: Forradalmak sodrában II. Visszaélések és atrocitások Sopronban és Sopron vármegye területén a Tanácsköztársaság idején. Sopron, 2020.
- SZABÓ: „Mi történt Császáron?” = SZABÓ GÉZA: „Mi történt Császáron? Wohlmuth Ferenc vértanú halála” In: Eucharisztikus Értesítő 23. (1921:2–3–4.) Győr, 1921.
- SZABÓ: A magyarországi Tanácsköztársaság = SZABÓ VIKTOR: A magyarországi Tanácsköztársaság propagandája. Doktori disszertáció. Eger, 2016.
- SZAKÁL – KOLTAI: A magyar piaristák = SZAKÁL ÁDÁM – KOLTAI ANDRÁS: A magyar piaristák és a Tanácsköztársaság. Budapest, 2013.
- SZOBOLÉV: Kommunista internacionálé története = A. I. SZOBOLÉV: A Kommunista Internacionálé története. Budapest, 1971.
- TENGELY: Magyar egyházak a forradalmak korában = TENGELY ADRIENN: Magyar egyházak a forradalmak korában. Eger, 2011.
- TÓTH: A Tanácsköztársaság vértanúi = TÓTH TAMÁS: A Tanácsköztársaság vértanúi. Vértanúink – Hitvallóink 26. (2019:2).
- VÖRÖSVÁRY: Emlékezzünk vértanúinkról = VÖRÖSVÁRY ERNŐ: Emlékezzünk vértanúinkról Szemelliker Antal. Szeged, 1923.
- VÖRÖSVÁRY: Wohlmuth = VÖRÖSVÁRY ERNŐ: Wohlmuth Ferenc császári plébános, vértanú. Budapest, 2009.
- VÁRADY: Dunántúl református = VÁRADY JÓZSEF: Dunántúl református templomai 2. rész. A Tatai egyházmegye. Diósgyőr, 2001.
- VÁRY: A vörös uralom = VÁRY ALBERT: A vörös uralom áldozatai Magyarországon. Hivatalos jelentések és bírói ítéletek alapján írta és kiadja. Budapest, 1921.

MARTYRS OF THE GYŐR DIOCESE DURING THE SOVIET REPUBLIC

The first terror of the communists in Hungary - the bloody 133 days of Soviet rule in 1919 - did not spare the Győr Diocese either. The Soviet Republic was extremely tough on the Church, doing everything from the beginning to achieve its goal: the destruction of the Church. Its short four and a half months rule gave enough time to carry out the restriction of the churches, the deprivation of their values, the intimidation of the faithful, but the historical churches could not be completely destroyed. Several Catholic priests were executed in different parts of the country – both in the capital and in the countryside. Two of the victims - Antal Szemelliker from Füles and Ferenc Wohlmuth from Császárs - served as priests of the Győr Diocese.

They both received the grace of martyrdom at the meridian of their lives, while practicing their priestly vocation. Szemelliker came from a Croatian-speaking, and Wohlmuth came from a German-speaking family. Similarly as the denizens of different ethnicity of the multi-ethnic Austro-Hungarian Monarchy and one of its successor-states, the disintegrated Hungary, lived together and served together in the life of their states, the two ethnic martyrs of the Győr Diocese practiced their priestly vocation with Hungarian heart, soul and will. The present study reviews the events in the Győr Diocese, concentrating on the attacks on its priests, and especially looks into the heroic sacrifice, memory and cult of its two martyrs - Antal Szemelliker and Ferenc Wohlmuth.

Attila Viktor Soós

*Nagy Szabolcs*GYŐR 1919. ÉVI ROMÁN MEGSZÁLLÁSÁNAK KATONAI VONATKOZÁSAI¹

A Magyarország elleni román hadjárat kezdetei

Az első világháború után a majdani utódállamok – jogi felhatalmazás nélkül, de az antant hallgatólagos beleegyezésével² – rögtön megkezdték Magyarország felzárkózását. Kevés szó esik róla, de a „trianoni határok” – néhány kivételtől eltekintve – tulajdonképpen már 1919 tavaszára kialakultak. A későbbi békediktátum passzusaitól eltérő status quo is inkább a megszállóknak kedvezett, a szerbhorvát, a román és a csehszlovák erők is a később nekik ítélt határterületeknél mélyebben hatoltak az országba. Mind közül a legnagyobb jelentőségű megszálló hadművelet, a román hadsereg által (névleg a Tanácsköztársaság megdöntésére irányuló, valójában inkább a rekvirálási szándék, illetve a békekötés előtti kész, számukra kedvező helyzet kialakításának szándéka által vezérelt) 1919 áprilisában indított offenzíva volt.³

A román hadsereg az első világháború végén nem képviselt jelentős harcértéket. Az 1916 augusztusában, Erdély megszállására indított offenzívájuk kezdeti sikerei után, a mozgósított német és osztrák-magyar erők rövid idő alatt visszaszorították a Kárpátokon túlra a korábbi támadókat. Az ellentámadás súlya alatt a román védelem összeomlott, katonai ellenállásra a Havasalföldön képtelenné vált. Bár a központi hatalmak erői csak Bukarestig üldözték a románokat, nyilvánvalóvá vált, hogy az ország fővárosának megszállásával a korábbi Románia gazdasági és

¹ Jelen dolgozat a „Zürzavaros évek 1919–1921” címmel, a Győri Egyházmegyei Levéltár és a Brenner János Hittudományi Főiskola közös rendezésében, 2020. szeptember 30-án Győrött megrendezett konferencián elhangzott előadás írott változata. Az előadásra szóló felkérés a román megszállás és az ahhoz vezető (had)események ismertetésére szólt, a város megszállás alatti életének bemutatására másik előadó kapott felkérést. Jelen dolgozatban azonban – részben, mivel értesüléseim szerint a témában csak ezen dolgozat készül el – röviden ismertetnem kell a korabeli győri eseményeket is. Ennek során elsősorban Szalai Attila kitűnő, a témában megkerülhetetlen dolgozatára támaszkodtam.

² A románok például az 1918. november 13-án aláírt belgrádi egyezménynek a demarkációs vonalra vonatkozó rendelkezéseit már december közepére megszegették, a kijelölt vonalon mindenhol túljutottak. December 13-án deklarálták Erdély csatlakozását a Román Királysághoz úgy, hogy a területi kérdésekről dönteni hivatott békekongresszus még össze sem ült. A magyar közigazgatást, amit az egyezmény 17. pontja értelmében mindenütt érintetlenül kellett volna hagyni, valamennyi behatoló állam azonnal felszámolta.

³ A hadműveletek eseményeinek ismertetése során ki kell emelni Fogarassy László nevét. A pozsonyi jogász – 1990-től a történettudomány kandidátusa – a '60-as évektől foglalkozott (többek között) 1918–1920. hadtörténelmével és a tárgyban mindmáig megkerülhetetlen, alapvető forrásnak számító munkákat tett le a magyarországi történettudomány asztalára. Legújabbán Pritz Pál foglalta össze a korabeli magyar kül-, illetve honvédelmi politika mozgásterét (PRITZ: Kun Béla). Különösen Pritz hangsúlyozza a román behatolásnak a későbbi békedöntésre nyomást gyakorolni kívánó voltát, illetve az antant tétlen rosszallását a románok tevékenységével kapcsolatban.

katonai szuverenitása megszűnt. Ezt a de facto helyzetet, az 1918 májusában megkötött bukaresti béke de jure is rögzítette.⁴

A Mackensen tábornok által vezetett megszálló erők az első világháborút lezáró fegyverszüneti megállapodások megkötése után elhagyták Romániát. A románoknak rendkívül rövid idejük (pár hetük) maradt arra, hogy előkészítsék Erdély megszállását, újból megszervezzék hadseregüket. Bár a hadseregszervezésben francia tisztek is nagy segítségükre voltak, az elkobzott hadianyag gyors pótlását tőlük nem remélhették. Készleteiket elsősorban az ellenállás nélkül megszállt Erdélyben tudták feltölteni, tulajdonképpen az ország területén, mindenféle akadály nélkül megszerzett magyar javakkal ellátva harcoltak a magyar érdekek ellen.

1918. november 12-én⁵ Gyergyótölgyesnél lépett az első megszálló román katona magyar földre. Sem az ottani behatolók, sem az őket 20-áig követő, a Gyimeseknél, az Úz és az Ojtoz-völgyében előrenyomuló románok nem ütköztek semmiféle ellenállásba. A korábban a Székelyföld védelmére kijelölt, 28 zászlóaljából álló Goldbach-hadseregcsoport a budapesti események hatására szétszéledt, a székely származású katonák pedig még nem értek haza a távoli frontokról.⁶

A románok két hadsereggel rendelkeztek. Az egyik a Dnyeszter vonalat védte az oroszok ellen, a másik feladata volt a magyar területek megszállása. Ez utóbbi Mărdărescu tábornok parancsnoksága alatt 4 gyalog-, 2 vadász- és 1 és fél lovas-hadosztályból állt, összesen 64 gyalogzászlóaljat, 28 lovasszázadot, 192 löveget, egy páncélvonatot, 3 repülőszázadot és 2 műszaki századot számlált. Nagyon fontos hangsúlyozni a románok haderejével kapcsolatban azt a tényt, hogy mind a legénység, mind a felszerelés tekintetében nagyban támaszkodtak az Erdélyben fellelhető erőforrásokra, ezért az oda történt bevonulásuk előtt jóval alacsonyabb harcértékkel rendelkeztek. Így például Mărdărescu gyaloghadosztályainak felét, a 16. és 18. hadosztályt erdélyi románokból és németekből szervezték. Az ebben szolgáló bakáknak még az egyenruhája is a k.u.k. időkből származott, ezeket látták el román jelvényekkel. Volt, ahol praktikus okokból még a német vezényleti nyelvet is érvényben hagyták.⁷

Mire Kratochvil Károly, Erdély újonnan kinevezett katonai parancsnoka 1919 decemberére nekiláthatott az ellenállás megszervezésének, a románok a fentieknek köszönhetően már jelentősen megerősödtek, bár a hadsereg morálja még mindig nem ütötte meg a kívánatos szintet. Ez, illetve az időközben a Délvidék birtoklása körül kiéleződött szerbhorvát-román, illetve a Dnyeszter mentén kialakult konfliktus okozta figyelemmegosztás eredményezte azt, hogy a Kratochvil által megszervezett Székely Hadosztály egészen 1919 áprilisáig sikerrel védte Erdély keleti

⁴ Emellett az orosz hadseregre támaszkodva Moldva jó részét megtartották és a történelmi Magyarország itteni határvidékén, főként az Ojtozi-szoros környékén még 1917-ben is véres harcok dúltak.

⁵ Fontos látni, hogy ez még a belgrádi konvenció aláírása előtt történt!

⁶ Erre vonatkozóan lásd például: GOTTFRIED – NAGY: A Székely Hadosztály 66–67.

⁷ FOGARASSY LÁSZLÓ: Háború hadüzenet nélkül 204.

végeit a jelentős román túlerővel szemben. A hadosztály által tartott front összeomlásához végül nem csak az április 16-án megindított nagy erejű román offenzíva kellett, hanem az is, hogy a Tanácsköztársaság vezetői Kratochvilékat fehér alakulatnak tekintsék és tevékenységük kezdeti akadályozása után nyílt ellenségeskedésbe bonyolódjanak velük.⁸ A két magyar csoport közötti összeütközés nyertese a nevető harmadik, román fél lett. A vörös politikai vezetők nem mérték fel azt, hogy ha a Székely Hadosztály összeomlik, az ország belseje teljesen védtelen marad a románokkal szemben.

Románok a Tiszántúlon

A románok a déli frontszakaszon hat nap alatt, április 22-ére elérték a Kétegyháza–Kötegyán–Zsadány–Vámospércs vonalat. E területről északabbra, Mátészalka környékén zajlottak a Székely Hadosztállyal vívott utolsó harcok. Ugyanezen időszakban Kárpátaljára is bevonultak, április 24-én megszállták Csapot. Mivel Kárpátaljára a csehszlovák állam is igényt tartott, az onnan kivonuló magyar egységek nyomán ők is megkezdték a területre történő behatolásukat, elsőként a Sátoraljaújhely–Csap vasútvonal megszállásával. Ez utóbbi lépésük által a román csapatokkal is megteremtették az összeköttetést. A Vörös Hadsereg vezetése megpróbálta menteni a menthetőt, Stromfeld Aurél vezérkari főnök utasította a területen tartózkodó erőket, hogy tartsák a Kétegyháza–Sarkad–Bakonszeg–Hajdúszoboszló–Nyírbátor–Nagydobos–Szamos–Tisza vonalat, miközben elrendelte a még magyar kézen lévő Tiszántúl fokozatos katonai kiürítését is. A visszavonulás zavartalanul tarthatott, a románok a székely fegyverletétel után megpihentek, csak április 28-án kezdték megint üldözni a magyar csapatokat. Ennek során 29-én érték el a Rakamaz–Hortobágy-csatorna–Gyoma–Szarvas–Orosháza vonalat. A rákövetkező napon a tiszafüredi és szolnoki hídfők⁹ kivételével mindenütt elérték a Tiszát. A két hídfőt másnap, május 1-jén rohamozták meg, a támadások miatt a magyar csapatoknak azokat ki is kellett üríteniük. Mindezzel párhuzamosan a csehszlovákok is előrenyomultak, május 2-án bevonultak Miskolcra.¹⁰

E pillanatban a Tanácsköztársaságot a katonai összeomlás fenyegette. A tanácskormány azonban – ekkor még – megmenekült. A románoknak nem volt sürgős. Egyrészt a megszállás kezdete óta az volt a taktikájuk, hogy mindig kissé túlterjeszkedtek a nemzetközi jogi dokumentumokban számukra biztosított lehetőségeken, majd utólag ismertették el a győztes hatalmakkal az újabb területi

⁸ A kérdésről bővebben lásd NAGY: Árulás vagy ellehetetlenülés.

⁹ A hadseregek által a folyók meg nem szállt, túlsó partján létesített és védett állások, melyek az esetleges átkelés biztosítását szolgálják, meglétük esetén nem az átkelés közben, nagyon előnytelen helyzetben, hanem csak a szárazföldön, biztosabb pozícióban kell az ellenséggel felvenni a harci érintkezést.

¹⁰ SUBA: Magyarország 107.

megszállás jogszerűségét. Az arányokra azonban vigyáztak. Másrészt két egyéb területen is le volt kötve a haderejük, kevésbé éles szituációban, de a Bánság függő helyzete miatt a Délvidéken is szemben állomásoztak a szerbhorvátokkal, ennél fontosabb volt azonban, hogy a Dnyeszter-mentén a bolsevik orosz hadsereg katonai tüntetést hajtott végre, ezért lehetségesnek tűnt az ottani román csapatok megerősítésének kényszere is. Úgy tűnt, a románok tartósan be kívánnak rendezkedni a Tisza keleti partján, a csapatok beásták magukat. A folyón eddigre a szolnoki közúti híd kivételével valamennyi hidat felrobbantották, mindkét fél számára tehát ez a város vált kulcsfontosságúvá. Mindeközben a Vörös Hadsereg Szolnokról Gödöllőre költöztetett főhadiszállásán döntöttek a prioritásokról és a két ellenség szándékait, közelségét, erejét figyelembe véve a csehszlovákok elleni támadást ítélték sürgetőbbnek.¹¹

A Vörös Hadsereg kérészéletű ellentámadása és a Tanácsköztársaság bukása

Az Északi-hadjárat sikerei közismertek. Mint ahogy az is, hogy a hadjárat csúcspontján Kunék tárgyalásokba kezdtek az antanttal, remélve, hogy az elismeri országlásukat. Ennek érdekében vissza is vonták a Vörös Hadsereget a Felvidékről, aminek hatására a katonák morálja megingott, a csapatok bomlásnak indultak. A kialakult helyzetben a sikerek kovácsa, Stromfeld Aurél vezérkari főnök is lemondott, utóda Julier Ferenc lett, aki kidolgozott egy támadási tervet, melynek végrehajtására a Tisza jobb partján hamarosan fel is vonultak a Vörös Hadsereg egységei. De ez a hadsereg a felvidéki visszavonulás óta már szörnyű állapotba került. Morális állapota miatt a 8. és 14. munkásezredet fel kellett oszlatni, ez utóbbi légénységét le is szerelték és gyáraikba visszaküldték. Másokat rend- és határvédelmi feladatokra kellett hátrarendelni, mivel frontszolgálatra alkalmatlanná váltak. A 80. dandár katonái fosztogattak. A 8. dunántúli hadosztály újonnan toborzott 4 gyalogezerde nem volt rávehető a biztonságos hajmáskéri táborból a frontra vonulni. Mások – mint például a pécsi bányászokból toborzott 52. ezred – csak lakóhelyükhöz közel voltak hajlandóak szolgálni.

A mindent eldöntő támadásra – egy tiszai árvíz miatt 5 napos késéssel – július 20-án került sor. A támadó erő összesen 72 zászlóaljból és 88 ütegből (kb. 31 000 puska és 311 löveg) állt. Emellett természetesen kis létszámú tartalékot is képzett a hadvezetés. Ezzel szemben a románok Szamos torkolatától Abádszalóig állomásozó északi hadteste, a Maros torkolatig álló déli hadteste, illetve ezek tartalékja a puskákat tekintve mintegy kétszeres túlerőben volt, de a harcok megindulásakor úgy az orosz frontról, mint a Délvidékről számos alakulatot dobtak át a Tiszához.

¹¹ FOGARASSY: A Magyarországi Tanácsköztársaság 32.

A támadás kezdetben sikerekkel járt. Szolnoknál, Csongrádnál és Rakamaznál hídfőállást létesítettek a bal parton. Az időnként meginduló román ellentámadásokkal dacolva több helyütt ezekből tovább is tudtak nyomulni, elérték Törökszentmiklóst és Szentest. Július 22. és 23. váltakozó kimenetelű harcokkal telt el, a vörös csapatok a legmélyebbre Túrkevényt jutottak. Sikereikhez azonban az is hozzájárult, hogy a román hadvezetés taktikája nem a megszállt területek tartásán, hanem a halogató visszavonuláson, majd a koncentrált ellencsapáson nyugodott.

A román ellentámadás július 24-én délben meg is indult. Ez szinte minden frontszakaszon gyors sikereket ért el, több vörös alakulat (elsősorban az úgynevezett „nemzetközi”) fejevesztve próbált a Tisza mögé menekülni. Egyes frontszakaszokon, mint például a székeleyek által elfoglalt Rakamaznál a vörös csapatok még 25-én is nagy sikereket értek el (itt már Nyíregyháza elfoglalását is tervbe vették), a bekerítés veszélye miatt azonban a gödöllői főhadiszállás ezeket is visszavonta. 26-ára ismét csak a szolnoki hídfő maradt vörös kézen, másnap este azonban Törökszentmiklós felől nagyobb román erők érkeztek, így egy árkásztiszt felsőbb utasítás nélkül felrobbantotta a hidat, ezzel a Vörös Hadsereg ismét a Tisza jobb partjára szorult. A nagy támadás tulajdonképpen 4 nap alatt elbukott, a 24-ei román ellentámadás után már csak a lassú visszavonulásra volt elég erő. Mindeközben a visszavonult csapatok tovább fogyatkoztak, mivel a kialakult reménytelen helyzetben a katonák egy része otthagyták alakulatait. A vezérkari főnök lemondott, melyet azonban nem fogadtak el.

A kommunista diktatúra bukását közvetlenül végül a román ellentámadás részeként július 28-án kezdődő, és augusztus 1-én véget ért, a szakirodalomban „szolnoki csata”¹² néven elhíresült eseménysor, illetve az abban elszenvedett súlyos, teljes katonai összeomlást eredményező vereség okozta. A kommun tagjai ennek következtében menekülni kezdtek az országból, a hatalom a Peidl Gyula vezette szakszervezeti kormány kezébe került.

A románok döntő győzelmük után két nappal, augusztus 3-án érték el Budapest külvárosait, másnap, augusztus 4-én Holban tábornok, a főváros újonnan ki-nevezett városparancsnoka már be is rendezte főhadiszállását a Hungária szállóban. A magyar ellenállás gyakorlatilag összeomlott.¹³

A Dunántúl megszállása

Az antantmisszió jelenléte és határozott tiltása sem akadályozta meg azonban Márdárescut, hogy a román megszállást tovább terjessze. Azzal az indokkal, hogy a Dunántúlon még vörös csapatok garázdálkodnak, augusztus 12-én elrendelte a

¹² Mivel a Vörös Hadsereg egységei eddigre bomlóban voltak, a harci érintkezést ritkán és inkább csak a visszavonulás közben kialakult kényszerből vették fel a románokkal, az események „csatakénti” minősítése a marxista történetírás szépítő szándékainak tulajdonítható.

¹³ Erről bővebben lásd: FOGARASSY: A Magyarországi Tanácsköztársaság 39.

további előrenyomulást Győr és Szombathely irányába. Ez az indoklás teljesen valótlan volt. A fővároscentrikus történeti köztudatunkkal ellentétben, a Dunántúlon néhány helyen valóban tovább élt még Kunék lemondása után is pár napot a helyi kömmün. Olyan is előfordult, mint például Pápán és környékén, hogy a bukásukat ünneplők estek áldozatául terrorjuknak. Akadt még néhány kószáló, fosztogató vörös alakulat „maradék” is. Ezeket azonban legfeljebb egy hét alatt, augusztus 7-ére mindenütt leszerelték, a helyi direktóriumokat megszüntették. Így 12-én Márdärescunak a vörös hatalom megdöntése már nyilvánvalóan csak ürügyül szolgált, a valódi célja a megszállás kiterjesztése és gyümölcseinek gyarapítása volt.¹⁴

A román parancsnok célja megvalósítására két dandár erejű csoportot hozott létre. Az első Neagu ezredes vezette és a 8. vadászezredből, a 7. roșiori¹⁵ lovaszezredből és két ütegből állt. Ezt utasította, hogy nyomuljon Székesfehérvár–Veszprémen keresztül Szombathely felé. A második – mely Constanțiu ezredes irányítása alatt működött és a 7. vadászezredből, a 2. roșiori ezredből, illetve két ütegből állt – a Győr felé történő előrenyomulást kapta feladatául. Az egyes különítmények Székesfehérvárt 13-án, Veszprémet 16-án, Győrt 19-én szállták meg. Mivel azonban hamarosan mindenütt érintkezésbe kerültek a Nemzeti Hadsejttel, a továbbvonulástól elálltak. A szakirodalomban Fogarassy nyomán elterjedt, hogy az október 4-ig tartó, mintegy 6000 emberrel zajló megszállás a Patkányos major–Győr–Ménfő (ma Ménfőcsanak)–Pápateszér–Gyertyánkút (ma Hárskút)–Nemesvámos–Peremarton–Úrhida–Dinnyés–Szabolcs (ma Pusztaszabolcs)–Adony vonalat tartották megszállva.¹⁶ Ez formailag igaz is, de nem jelentette azt, hogy mint egy frontvonalon, azon végig jelen is lettek volna, vagy akár megfigyelőállásokkal biztosították volna azt. A tényleges megszállás tulajdonképpen a nagyobb településekre, főként a fent említett három városra korlátozódott, a vidéki területeket azokból kiinduló lovas járőrök felügyelték. Mint a vonal vizsgálatából kiderül, a három megyeszékhely egyébként éppen a megszállt területek határára esett, így egyébként is alkalmas támaszpontként szolgálhattak a zóna határainak felügyeletére.

A megszállás határait a románok valószínűleg mindenütt a helyi viszonyokat felmérve alakították ki. Augusztus 28-án például Győrből indult egy román akció, mely feltehetőleg Sopron és Szombathely elfoglalására irányult. Ennek során Csornán és Kapuváron át Vitnyédig nyomultak előre, ám ott a 2. dandár székelyeibe ütköztek, akik elől harc nélkül visszavonultak.¹⁷ Ugyanehhez kapcsolódott Pápa tervezett megszállása is, melyre egy lovas ezred elindult ugyan, de – valószínűleg mert a hadvezetés azt kockázatosnak ítélte – végül soha nem valósult meg. Egy,

¹⁴ NAGY: Muli püspök temet 159–160.

¹⁵ Különleges, elit lovas alakulat.

¹⁶ FOGARASSY: Háború hadüzenet nélkül 296.

¹⁷ FOGARASSY: Háború hadüzenet nélkül 295.

az interneten keringő térkép¹⁸ alapján úgy tűnhet, hogy a románok augusztus 21-én megkísérelték Mosonmagyaróvárt is megszállni, azonban nem ez történt. Csúpan egy kisebb kontingensük hagyta el ezen a napon Győrt, hogy ellenőrizze a Mosonmagyaróváron található magyar páncélvonatról és lövegekről szóló értesülését, de a hadieszközöket a városban nem találták.¹⁹

A románok Győrben

Az egyes dunántúli városok román megszállásainak folyamatai, főbb történései rendre ugyanazon (katonai) logika mentén zajlottak. A románokat a város határában fogadta a közigazgatás prominenseiből álló küldöttség – melyet természetesen a polgármester vezetett –, akik biztosították a megszállókat a lakosság békés magatartása felől. Győrött Farkas Mátyás polgármester és Németh Miklós alispán utazott 1919. augusztus 18-án este Győrszentivánra, hogy beszéljen a román parancsnokkal, Corijescu²⁰ ezredessel. Ezután a románok bevonultak, elfoglalták külön a tiszti, illetve a legénységi szállásokat, ez utóbbiakat általában a városok előkelő szállodáiban rendezték be. Győr esetében a tisztek a Royal szállóban,²¹ két ütegnyi tüzérség a Károly vadászlaktanyában, a gyalogság pedig a Frigyes laktanyában került elhelyezésre.²²

A település életét a megszálló kontingens parancsnoka által kiadott, a helyi újságokban is kihirdetett rendeletekben (parancsokban) szabályozták. Ezek főként két témakörre szorítkoztak. Egyrészt rendészeti jellegűek voltak: megtiltották a fegyverviselést és a lakosság kezében lévő fegyverek leadására köteleztek, a békétlenségek kialakulásának megelőzése érdekében korlátozták az alkohol árusítását és az azt árusító üzletek nyitvatartását. Ez utóbbi rendelkezéseket gyakran amolyan „húzd-meg, ereszd-meg” módszerrel hozták meg, ha – akár a városon belülről, akár a Nemzeti Hadsereg közeli alakulatai részéről – fenyegetve érezték magukat szigorítottak, majd a vélt veszély elmúltával enyhítették rendelkezéseiket. Természetesen a cenzúrát is mindenütt bevezették. E szabályok egyébként minden modern megszálló haderő által bevezetett előírások voltak, a román hadsereg tehát semmilyen különleges eljárást nem alkalmazott.

Így Corijescu augusztus 25-én adta ki a fegyverek kötelező beszolgáltatásáról szóló parancsát, melynek értelmében 24 órán belül minden olyan személynek be

¹⁸ <https://1914-1918.btk.mta.hu/terkepek?start=12> Utolsó elérés: 2021. 02. 03.

¹⁹ FOGARASSY: A magyar Tanácsköztársaság 64.

²⁰ Mint láttuk, a Győrbe indított kontingens ezredesi rangú parancsnoka a Constantiu nevet viselte. Arról, hogy időközben leváltották volna, nincs adat. Így, mivel a magyar források gyakran elírták a román neveket, könnyen lehet, hogy a két személy azonos. Én a továbbiakban a forrásokban fellelhető – ritka, de létező – Corijescu nevet használom.

²¹ Ennek időközben többször átépített, bővített épületében ma a Hotel Rába City Center működik.

²² SZALAI: Győr román megszállása 90.

kellett szolgáltatnia a birtokában levő fegyvereit, aki nem rendelkezett a román katonai térparancsnokság fegyverviselésre jogosító engedélyével. A szeptember elsején kiadott rendelet a városban tartózkodó magyar tiszteket hadifogollyá nyilvánította és napi jelentkezési kötelezettséget írt elő számukra, míg a szeptember 19-én kiadott rendelet további szigorításokat hozott a fegyvertartás és egyenruhaviselés tekintetében, illetve a város elhagyását is korlátozta.²³

A rendelkezések másik csoportja a megszálló kontingens ellátásának biztosítását célozta. A katonai szállítmányozásra alkalmas eszközöket – úgy az ekkor még ritkaság számba menő gépesített járműveket, mint az igavonó állatokat és szekereket – mindenütt összeírták, hogy szükség esetén igénybe vehessék őket. Ez Győrött augusztus 23-án történt meg. Fontos fogalom a katonai megszállásokkal kapcsolatban a rekvirálás. Ez a hadsereg számára szükséges javak felkutatását és (elégséges mértékű) ellenszolgáltatás fejében történő elvételét jelenti. A korban a piaci árak nem mozogtak olyan széles skálán, mint ma, így az ellenszolgáltatás szükséges mértéke jóval objektívebb módon volt megítélhető. Persze ennek ellenére a hiánycikkkel alkalom nyílhatott volna a nyereszkesedésre, de ennek megghiúsulását senki nem tekintette a későbbiek során egy esetleges kártalanítás alapjának, így nem is igen találkozhatunk olyan dokumentummal, melyben ilyesmire hivatkozna egy-egy rekvirálás passzív alanya. Összességében tehát ha a piaci szabadságot sértette is ez az intézmény, a megszállott területek polgárai többnyire nem tekintették kiemelten sérelmesnek elszenvedését. Mivel a különböző cikkek elrejtése nagy károkat tudott a megszállók ellátásában okozni, a parancsnokok igyekeztek is elkerülni a túlkapásokat, hogy a rejtegetésre még véletlenül se „öszönözzék” a megszálltakat. Szeptember 4-én ennek érdekében Győrött is kineveztek egy hadnagyot, Anton Dimitrie-t a rekvirálást felügyelő tiszté.²⁴

A román megszállás előbbi jellemzői mindenütt hasonlóan írhatók le, közöttük területenként nem adódtak nagy eltérések. Az egy-egy városra gyakorolt hatások közötti különbségek inkább a rendkívüli, jogszerűtlen eseményekből, cselekményekből adódtak. Ritka kivétel volt e tekintetben a Dunántúlon Veszprém, ahol ilyesmi gyakorlatilag nem történt, így a megszállás szinte „unalmasan” telt.²⁵ Ez azonban nem volt elmondható sem az ország keleti területei, sem a főváros kapcsán, de Székesfehérváron és legfőként Győrben bőven megestek rendkívüli, negatív események is.

Azokat az atrocitásokat, melyek a megszállás során egy-egy település polgárait sújtották, alapvetően két körbe, a fizikai sérelmek és a fosztogatások körébe lehet sorolni. Fizikai atrocitások Kelet-Magyarországon bőven történtek,²⁶ ezek a botosításoktól²⁷ az emberölésekig terjedtek. Kiváltó okuk a vélt, vagy valódi ellenállás,

²³ SZALAI: Győr román megszállása 91.

²⁴ SZALAI: Győr román megszállása 93.

²⁵ L. NAGY: Az 1919. évi veszprémi román megszállás.

²⁶ L. pl. BENE: Nyíregyháza.

a megszállókat ért fizikai atrocitás, nem ritkán a jogszerűtlen fosztogatásnak történő ellenállás. Győrben ilyen esetek a megszállás végén, kiváltképpen annak utolsó éjszakáján történtek. Ez amiatt eshetett, mivel a távozás előkészítése a parancsnokságot nagyon igénybe vette, kevesebb figyelem maradt a katonák viselkedésének felügyeletére, akik abban is bízhattak, hogy a városból történő eltávozás után ügyeik felderítésére kevesebb lehetőség nyílik. Az újságok beszámolóí alapján az ellenőrzés alól kikerülő katonák több nőt megerőszakoltak, egyes személyeket kiraboltak. De a parancsnokság részéről is történtek visszaélések, többeket megbotoztattak. Ugyanehhez az időszakhoz köthető azon esetek többsége, amikor civileket román katonák „saját szakállukra” fosztogattak.²⁸

A megszállások történetében (érthetően) különösen kritikus helyzetet eredményezett az, ha a román sereg tagjai életüket veszítették. Győrben ez két ízben is megesett, először egy katona a Dunába fulladt. Mivel az eset nyilvánvalóan baleset volt, nem váltott ki túl nagy hatást. Szeptember 24-én viszont Negolita Neculai hadnagy rablógyilkosság áldozata lett. Ennek köszönhetően a városban pattanásig feszült a helyzet, a győriek tartottak a megszállók bosszújától. A románok nagy nyomást helyeztek a hatóságokra, rövid időre még egy csendőrnagyot is meggyanúsítottak az elkövetéssel. Így a helyzet tisztázása kiemelt jelentőségűvé vált, a nagy erővel folyó nyomozást hamar siker is koronázta, elfogták a két elkövetőt: Csernyik Antal bukovinai származású kocsist és Sárközi József péri földművest. Előbbit át is adták a románoknak, utóbbi azonban megszökött és csak a román kivonulás után fogták el újra. Végül őt is társa után küldték a budapesti román parancsnokságra, ahol tettükért valószínűleg mindkettőjüket kivégezték.²⁹

A megszállás utolsó napjaiban egy igazi magyaros „huszárcsíny” is megesett a városban. Az ezeréves határról, Bruck-Királyhidáról ötven felfegyverzett géppuskás határrendőr érkezett Győrbe, őket a románok természetesen le akarták fegyverezni, amit viszont a magyarok megneszeltek. Ezért mialatt egy társuk a városházán járt, hogy lepecsételtesse menlevelüket, a vasútállomáson elkööttek egy mozdonyt egy kocsi-val, és a mozdony gépészét felszólították, hogy vigye őket a magyar kézen lévő Pápára. A románok kétségbeesésükben sürgönyök útján próbálták meg a határrendőrök útjába eső állomások parancsnokainál elérni, hogy állítsák meg a szerelvényt, de ez nem sikerült nekik, a 49 szökevény biztonságban elérte célját. A megszállóknak nem maradt más, mint a bosszú, a hátrahagyott határrendőrt megbotoztatták, az állomásfőnököt pedig letartóztatták.³⁰

²⁷ A botozás mint testfenyítő és szőgyenyítő büntetés alkalmazása Európa nyugati felén (ebbe Magyarországot is beleértve) ekkor már civilekkel szemben majd' egy évszázada tilos volt. Bár a katonai büntetőjogban még több helyütt kiszabható volt, alkalmazása Európa-szerte ott is visszaszorult. Így e büntetésnek az újbóli megjelenése a román megszállók „balkáni mentalitásának” képét hordozta a megszálltak szemében.

²⁸ SZALAI: Győr román megszállása 101–102.

²⁹ SZALAI: Győr román megszállása 95.

³⁰ SZALAI: Győr román megszállása 82.

Összegzés

Az 1919. évi magyarországi román megszállás helyi eseményeit vizsgálva területenként eltérő jellegzetességeket találhatunk. Azokon az országrészekén, melyekkel kapcsolatban a háború alatti titkos tárgyalásoknak, vagy éppen a bukaresti szerződésnek³¹ köszönhetően élt a román remény, hogy azok a majdani békeszerződés után is Romániához tartoznak, a románok elsősorban a gyors pacifikációra törekedtek, igyekeztek a gazdaságot minél előbb beindítani, az impériumváltást gyorsan lefolytatni, majd minél nehezebben visszafordíthatóvá tenni. Bár a fizikai atrocitások itt sem hiányoztak, tömegesnek azért nem voltak mondhatóak, nem ezek jellemezték a megszállást.

A Csucsától–Szolnokig húzódó hadművelleti területeken természetesen sokkal több testi sérelmet szenvedett a civil lakosság is, de a román katonák fosztogatásai is jellemzőbbek voltak. Ehhez hozzájárult még, hogy nem csak egyes katonai személyek túlkapasai veszélyeztették a személyes és állami, vállalati tulajdont, hanem – nem utolsósorban azért, mert tudták, a román hatalom helyben csak ideiglenes – a hadsereg felülről szervezve, parancsnoki utasításra is vitte, ami mozdítható volt. Ennek – a hadijog alapján lefolytatható rekviráláson jóval túlmutató – harácsolásnak az indokaként általában a hadikárpótlásra hivatkoztak. Ez azonban csak akkor minősült volna jogszerűnek, ha annak mértékét a békekonferencia már megállapította volna. Így a Dunától keletre a románok tevékenysége nem felelt meg a hadijog előírásainak, azt mind a fizikai erőszak, de főként a felülről szervezett fosztogatások, zabrálasok tekintetében jócskán megsértették. Közismert ezzel kapcsolatosan Bandholtz amerikai tábornok felháborodása és fellépése, mellyel legalább a budapesti túlkapasok egy részét sikerült megakadályoznia.³²

Az antant kiküldöttek többségének véleménye által is jogtalanul megszállt Dunántúlon egy harmadik arcukat mutatták a románok. Hadászati szempontból meglehetősen konfliktuskerülő módon viselkedtek, finoman fogalmazva sem keresték az érintkezést a Nemzeti Hadsereg erőivel. Ha mégis történt ilyen találkozás – mint például szeptember 8-án Csajág és Balatonkenese között, amikor román osztagok magyar huszárokra tüzeltek, akik félszázadnyi erősítésük beérkezése után Székesfehérvár felé úszták őket³³ – igyekeztek az összetűzést minél hamarabb, minél kisebb veszteséggel lezárni. A vitnyédi portya is azt bizonyítja, hogy ilyen távol a főerőktől, ellenség által körülvéve a román megszálló kontingensek a végsőig óvakodtak fegyveres konfliktusokba kerülni, inkább a verbális eszközökben, a megfélemlítésben, blöffben bíztak. Ez néha már érthetetlen bizonytalankodáshoz is vezetett, mint például a brucki határvadászok esetében.

³¹ A Román Királyság és az antant között 1916. augusztus 17-én létrejött szerződés, mely a román hadbalépés esetére jelentős, a trianoni határokon is túlnyúló területeket ígért Magyarországtól Romániához csatolni.

³² L. BANDHOLTZ: Napló.

³³ FOGARASSY: A magyar Tanácsköztársaság 65.

Így érvényes gondolatnak tűnhet, hogy a dunántúli „kalandnak” elsősorban gazdasági okai voltak, a „hadikárpótlásul” elszállított vagyon mennyiségét igyekeztek növelni. És valóban, az összevetések azt mutatják, hogy a főváros után Győr városát érte a legnagyobb kár. A világháború előtt frissen, a pilseni Skoda művek és a német Krupp-konzern közreműködésével alapított, rendkívül modernnek számító Győri Ágyúgyár Rt. olyan veszteségeket szenvedett, hogy azokat többé már nem lehetett pótolni. „A románok elszállítottak 1930 db szerszámgépet, 334 teljesen felszerelt villanymotort, 20 ezer izzólámpát, 25 km hosszú kábelt, 157 km hosszú szigetelt vezetéket, 86 vagon vas- és acélrudat. Eltűnt a több ezer munkásra berendezett hálófelszerelés, és elvittek 300 ezer puskát és hihetetlen mennyiségű ágyú- és puskalövedéket. Tulajdonképpen a gyár összes gépét, műszereit, szerszámain, kész gyártmányait és nyersanyag készletét is elvitték. Mondhatni az ágyúgyárból csak a puszta falak maradtak, ugyanis a románok még a villanykapcsolókat is kiszerezték. Az okozott kár pontos összege meghatározhatatlan.”³⁴

Ez azt jelentette, hogy a trianoni Magyarország gyáriparát ért körülbelül 2378,8 millió korona kár 31 százaléka egyedül e gyár kifosztása által keletkezett! Mint a győri megszállásról cikket közlő szerző megjegyzi: „A többi győri üzem »szerencséjére« az ágyúgyárnak a teljes kifosztása lekötötte a románok figyelmét és főleg szállítási kapacitását. Mivel a leszerelés és a bevagonírozás sok időt vett igénybe, így a győri gyárak többsége megmenekült az ágyúgyárhoz hasonló teljes kifosztás alól.”³⁵

Ha lehet, még a fentieknél is szomorúbb az értelmetlen pusztítással, rombolással okozott kár. „A távozásuk előtti éjszaka a vadászlaktanyában eldugaszolták az összes lefolyót, majd megengedték a vízcsapokat és elárasztották a legénységi szobákat. Utána összetörtek mindent, amit lehetett, majd felhasogatták az összes szalmazsákot. A laktanyában 267.358 korona kár keletkezett, a románok természetesen semmiféle kártérítést nem fizettek.”³⁶

Nagyon érdekes, hogy a románok kivonulása után felszabaduló sajtó a Székesfehérváron, de főként Veszprémben nem a megszállók tetteivel, hanem a románok bejövetele előtt megbukott kommün alatti sérelmekkel kezdett foglalkozni. Ebből leszűrhető az a következtetés, hogy utóbbiakat sokkal súlyosabbnak érezte a közvélemény. Ám Győrben másként történt. A Dunántúli Hírlap például rögtön a román kivonulást követő második lapszámában felhívta a lakosságot, hogy tegye meg bejelentéseit a románok által elkövetett atrocitásokról. Ehhez útmutatóval is szolgált.

„A város és vármegye területéről immár elvonult oláh csapatok akkori parancsnoka, Corljescu alezredes, a város megszállása alkalmával kijelentette, hogy a megszállás kizárólagos célja állítólag az ententétől nyert megbízatás alapján a kommunista vörös csapatok lefegyverzése és a vörös terroristák ártalmatlanná tétele.

³⁴ SZALAI: Győr román megszállása 100.

³⁵ SZALAI: Győr román megszállása 101.

³⁶ SZALAI: Győr román megszállása 101.

Az oláh csapatok ezen feladat megoldását nem vették komolyan, sőt a magyar karhatalmi csapatok által már letartóztatva volt kommunisták közül – minden tiltakozásunk ellenére – többeket erőszakosan szabadlábra helyeztek, őket még kém-szolgálatra is felhasználták, ellenben annál alaposabban elvégezték a saját maguk által kitűzött feladatot a megszállás tulajdonképpeni célját: a magyar gyárak leszerelését és a berendezések önkényes elszállítását, a magyar kincstár, valamint magántulajdont képező anyag, felszerelés, lovak, élelmiszer, autók stb. eltulajdonítását, az önkényes, erőszakos rekvirálásokat stb.

Az oláh csapatok fenti ténykedésük alkalmával legtöbbször brutálisan jártak el és tettelegességekre is vetemedtek, mely atrocitásokat orvosolni a magyar katonai hatóságoknak a megszállás ideje alatt – dacára a számtalanszor tett kísérletnek – módjukban nem állott.

Az oláhok lelkiismeretét még sok más bűn is terheli a megszállás idejéből. Több üzem, sőt magánosok is kénytelenek voltak az egyes oláh közegeket megfizetni, hogy a szándékolt megkárosítást elkerüljék, oláh közegek igazoltatás ürügye alatt utazó magyar nőket tartottak éjszakákon keresztül az oláh parancsnokság hivatalos helyiségeiben és ott megbecsületlenül tartották őket, ok nélküli letartóztatások stb.

[...]

A város és vármegye felszabadulása alkalmával felhívom az összlakosságot: minden eseményt, melyet az oláhok elkövettek és mely cselekmény következtében a kincstár, vállalatok és egyesek akár vagyonban, vagy utóbbiak testi épségben, vagy becsületben kárt szenvedtek, a vármegyei katonai parancsnokságnál öt napon belül jelentsék be. [...]

Felhívok mindenkit, akin valamely sérelem esett, hogy álszemérem, szegyenkezés nem indokolt, mert egyrészt az ország érdeke követeli, hogy minden jogtalanság, melyet az oláhok elkövettek, – az entente misszió tudomására hozassék, másrészt a legfőbb eset a parancsnokságnál már úgy is ismeretes.”³⁷

A felhívás is jól érzékelteti, hogy ez a szomorú, a Dunántúl érintett részének többségén indokolatlansága által is inkább groteszk, mint tragikus eseménysor Győrt szomszédainál sokkal mélyebben érintette. Az antant tilalom ellenére bevonult román csapatok nem a harcokban, a minél kiterjedtebb hódításokban kívánták magukat kitüntetni, ám amiért jöttek, azt a rendelkezésükre álló idő alatt olyan mértékben elvégezték, hogy ottlétük gazdasági hatásai kitörölhetetlen nyomot hagytak a város gazdaságán.

³⁷ Dunántúli Hírlap 27. (1919:83) okt. 7., 2.

SZAKIRODALOM

- BANDHOLTZ: Napló = HARRY HILL BANDHOLTZ: Napló nem diplomata módra. Román megszállás Magyarországon. Budapest, 1993.
- BENE: Nyíregyháza = BENE JÁNOS: Nyíregyháza román megszállása 1919–20-ban. Szabolcs-szatmár-beregi Levéltári Évkönyv 15. (2001) 121–135.
- FOGARASSY: A Magyarországi Tanácsköztársaság = FOGARASSY LÁSZLÓ: A Magyarországi Tanácsköztársaság katonai összeomlása. Történelmi Szemle 24. (1981:1) 20–50.
- FOGARASSY: A magyar Tanácsköztársaság = FOGARASSY LÁSZLÓ: A magyar Tanácsköztársaság katonai összeomlása. Budapest, 1988.
- FOGARASSY: Háború hadüzenet nélkül = FOGARASSY LÁSZLÓ: Háború hadüzenet nélkül. (Hadműveletek Magyarország területén a páduai fegyverszüneti egyezménytől a soproni népszavazásig) I–II. Soproni Szemle 44. (1990:3) 193–214., 44. (1990:4) 289–312.
- GOTTFRIED – NAGY: A Székely Hadosztály = GOTTFRIED BARNA – NAGY SZABOLCS: A Székely Hadosztály története. 2. bővített, javított kiadás. Csíkszereda, 2018.
- NAGY: Árulás vagy ellehetetlenülés = NAGY SZABOLCS: Árulás vagy ellehetetlenülés? A Székely Hadosztály és a forradalmi erők viszonya a Veszprém Megyei Levéltárban őrzött Kratochvil-hagyaték tükrében. Levéltári Szemle 61. (2011:3) 29–46.
- NAGY: Az 1919. évi veszprémi román megszállás = NAGY SZABOLCS: Az 1919. évi veszprémi román megszállás forrásai. In: Helytörténeti tanulmányok. Válogatás a Pápai Levéltári Napok előadásaiból. Szerk. PETRIK IVÁN. Pápa, 2011. 170–182.
- NAGY: Muli püspök temet = NAGY SZABOLCS: Muli püspök temet. A tanácsköztársaság Pápán. Pápa, 2016.
- PRITZ: Kun Béla = PRITZ PÁL: Kun Béla után – Horthy Miklós előtt. Magyarország és az antant 1919 nyarán. Múltunk 55. (2010:3) 25–45.
- SUBA: Magyarország = SUBA JÁNOS: Magyarország területi integritásának helyreállítása 1919–1920. Rendvédelem-történeti füzetek 16 (2009:19) 105–113.
- SZALAI: Győr román megszállása = SZALAI ATTILA: Győr román megszállásának története (1919. augusztus 18-október 4.). In: Kisalföldi Szemle 3. Tanulmányok a Kisalföld múltjából. Szerk. NÉMA SÁNDOR. Győr, 2007. 87–106.

THE ROMANIAN OCCUPATION OF GYŐR

The Romanian occupation – the Hungarian-Romanian war in the Romanian literature –, which began in November 1918, took place in several stages. At the end of 1918, after the Romanians had almost completely occupied Transylvania in a geographical sense, they suspended their advance for some time for political and military reasons emerging in other fronts. Another large-scale attack started in April 1919, which swept away the Hungarian resistance striving to maintain the front line, and the Romanians reached the Tisza, where they stopped again. After the campaign in the Felvidék Region, the Hungarian side decided to counterattack in the second half of July. However, the troops crossing the Tisza were soon forced to retreat, and then the Romanians pursuing them also crossed the Tisza, closing up the capital by August 1, and soon taking it. As a result of the events, the Hungarian Soviet Republic collapsed.

It is a little-known fact that in 1919 the Romanian army was not satisfied with the occupation of the capital, but it also pushed in Transdanubia under the pretext of pursuing the remnants of the Soviet army and maintaining order. Thus, after August 1919, the areas of Hungary controlled by the Rumanians extended all the way to the line of Székesfehérvár, Veszprém and Győr. Military activity itself was mainly limited to these three cities, with no more than patrol activity beyond their territory.

The Romanian rule that began at the end of 1918 showed different characteristics in space and time. In Transylvania, which they already felt owned as a result of the diplomatic negotiations, the Romanians did not seek to seize and remove large proportions of the goods. There, the goal was rather to realize the factual change of control as soon as possible. In contrast, where their presence was only suspected to be temporary, they sought to “requisition” as much value as possible and send it to Romania. The excesses committed in the process are best known for Budapest, not least thanks to the recollections of General Harry Hill Bandholtz.

The occupation of Transdanubia did not bring similar results everywhere. In Veszprém, for example, there was relatively little tension between Romanians and city dwellers, and financial losses were mostly caused by unpaid food bills only. The situation was different in Székesfehérvár, but especially in Győr.

Szabolcs Nagy

*Ablonczy Balázs*SELMEC–GYŐR–SALZBURG¹

Szitnyai Zoltán menekülés-elbeszélései

A magyar irodalom trianoni menekültekkel kapcsolatos elbeszélései meglehetősen rosszul ismertek a nagyközönség számára. Bár született jó néhány olyan regény, elbeszélés, amely az 1918 utáni menekülsorsot, a távozás és a maradás dilemmáit igyekezett bemutatni. Ez nem jelenti azt, hogy nem írtak minőségi műveket a témában (Ignác Rózsa Urak, úrfiak, Jékely Zoltán Zugliget vagy Zilahy Lajos A földönfutó város című regényeit érdemes kiemelni), de azok nem váltak a nemzeti irodalmi kánon részévé; nem lett belőlük kötelező olvasmány, film vagy széles körben vitatott irodalmi bestseller.²

Bár szorosan vett trianoni menekültregényt nem írt, de a két világháború között népszerű író, újságíró, Sitnyai Zoltán (1893–1978) volt az a szerző, akinek műveiben rendszeresen visszatért egyrészt az elvesztett otthon, szülőföld tematikája, másrészt novelláiban, elbeszéléseiben felvillantotta a menekült-sors egyes aspektusait is.³ Sitnyai munkásságát az irodalmi közélet mára teljesen elfeledte, ebben a sorsban osztozott az emigráns magyar irodalom képviselőinek többségével. Neve említészerűen fel-felbukkan irodalmi típusú írásokban, sok esetben emlékezéseit (Szellemi tájakon, Még ég a láng) idézve, egy rövid városi rajzát pedig kiadták 1990 után, de nagyjából ez minden.⁴ Műveinek újrafelfedezését, elemzését még nem végezte el az utókor – kérdés, hogy egyáltalán van-e erre igény.

Az író édesapja, Sitnyai József (1844–1906) városi főjegyző, majd 1895 és 1906 között egy felvidéki bányaváros, Selmecbánya polgármestere volt ugyan, de az író nem Trianon következményeként került Győrbe. Szülővárosában, Selmecbányán a katolikus főgimnáziumban végezte középiskolai tanulmányait, majd Budapesten jogot hallgatott, és ezalatt már dolgozott a budapesti városigazgatásban. 1916-ban, tehát még az összeomlás előtt került Győrbe, majd 1927-ben elhagyta a várost. Az itt töltött évtized alatt volt fogalmazó, aljegyző, kormánybiztosi titkár, a városi lakáshivatal vezetője, és egyúttal cikkeket írt a Dunántúli Hírlap című katolikus napilapba, illetve különböző városi periodikákba (pl. Győri Élet).⁵ Irodalmi munkássága már korábban kezdődött, írásai (versei, elbeszélései) a tízes évek első felétől jelentek meg az országos sajtóban, elsősorban az Élet című katolikus folyóiratban. Ezen időszakának kutatása ugyanakkor nem egyszerű: Sitnyai nem hagyott hátra kompakt, a magyarországi életét megidéző irathagyatékot, a Du-

¹ Az írás a Lendület-Trianon 100 Kutatócsoport keretében készült.

² Ilyen típusú megközelítéseket l. SZÜTS: Kiköltözők; ABLONCZY: „Kétéltűek”.

³ Otthon-képének egyes oldalait értelmeztem itt: ABLONCZY: A Klopacska.

⁴ SITNYAI: Utazás.

⁵ Kormánybiztossági működéséről maga is írt: SITNYAI: Hegyeshalmi.

nántúli Hírlap cikkei alatt pedig a lehető legritkábban jelennek meg nevek. Városházi működése a polgármesteri hivatal iratanyagainak pusztulása miatt elég nehezen feltárható (így például a húszas évekre vonatkozó ügyviteli iratok hiányoznak, hasonlóan például a lakáshivatal iratanyagaihoz), a városi közigazgatási bizottság mutatókönyvei és a városi tanácsülési jegyzőkönyvek nem őrzik nyomát hivatalos működésének.⁶ Meg kell elégednünk azzal a nagyrészt önkritikus mondatokkal, amely emlékezéseiben szerepel: „Remek polgármester lennél, de hivatalnoknak rémes vagy” – jegyezte meg neki állítólag Farkas Mátyás polgármester.⁷ A győri évek megragadása tehát más forrásokon, elsősorban az irodalmi műveken keresztül lehetséges.

Újságcikkei mellett Szitnyai legmélyebben *Élni akarok* című 1929-ben megjelent regényében írt a városról. Miközben a település nevét nem írta le, a három folyó városa mint fejezetcím és a benne leírt figurák, helyzetek eltéveszthetetlené tették a helyszínt.⁸ (A városra visszatért az 1932-es *Nincs feltámadás*-ban is, bár az előző kötet által kiváltott viharokból tanulva már jobban ügyelt alakjai maszkírozására.) Az *Élni akarok* főhőse a beszédes nevű, írói ambíciókkal rendelkező Honthy Imre városházi hivatalnok, mit tesz Isten, aljegyző, kissé neurotikus alak, aki női kapcsolatai között hanyódva törekszik kitörni a kisvárosi szürkeségből. A fejezet végén úgy tűnik, ez sikerül is neki: a fővárosba távozik, és különböző hányattatások után végül is színpadi sikert arat. Ennek gyümölcseit azonban már nem arathatja le: egy autó elgázolja és a kórházban meghal.

A mű kulcsregény: Németh Károly főispántól kezdve Farkas Mátyás polgármesterig sokak magukra ismerhettek (és ismertek is) győri alakjaiban. Sőt, a regényben Péntek Pál személyében Szitnyai megrajzolta Paál Ferenc újságírót, a Budapesti Rundschau későbbi főszerkesztőjét, a korai Kádár-korszak újságírásának egyik központi figuráját. A regény egyúttal könyörtelen rajz Győrről, főleg a városháza világáról, amelyet kisszerű, urambátyám világnak rajzol meg, ahol minden reformgondolat elsikkad, előrejutást pedig csak nepotizmus révén lehet elérni. Nem csoda, ha a regény megjelenése után meglehetősen viharokat keltett, a város közvéleménye bojkottot hirdetett az író ellen. Még Herczeg Ferencet is sikerült bevonni az ügybe: Szitnyai azt állította, hogy a neves író a város fenyegetésére hivatkozva kitiltotta írásait a szellemi hatókörébe tartozó Budapesti Hírlapból, ezt az érintett azután cáfolta (Szitnyai később is írhatott a lapba, sőt a Herczeg főszerkesztette *Új Idők*-be is).⁹ Hőseinek életrajzi vonatkozásait az *Élni akarok* szerzője tovább erősítette, amikor Felvidékről származó hőse így lamentált saját sorsán: „kár volt ebbe a városba vetődni. Idegen tollú madarak országába. Jobb lett volna

⁶ GyMJVL, IV.B. 1416. (Győr thj. város közigazgatási bizottságának iratai) 165–170. kötet, ill. Győr thj város tanácsának iratai, Közgyűlési jegyzőkönyvek, IV.B. 1423. 1919–1920.

⁷ SZITNYAI: *Szellemi* 21.

⁸ SZITNYAI: *Élni akarok*.

⁹ Herczeg Ferenc 4.

északon maradni. Északon mások az emberek. Aki völgyek mélyéből a hegytetőig ér s megáll a felhők fölött, csak az tudja, hogy fönt és lent egyformán messze van mi tőlünk az ég. (...) A síksági ember vidám és kevély. Mert amit ő lát, s ami után ő vágyódik, az elérhető itt a földön is”.¹⁰

A regény kritikai fogadtatása is felemás lett: Féja Géza az Előőrben úgy fogalmazott, hogy a szerző regényében „bizonyos erőltetettséget, tragikus túlbuzgóságot látunk”.¹¹ A szepességi származású és a város irodalmi életében fontos szerepet játszó Lám Frigyes atyaiabb húrokat pengetett, bár a várost ért sérelmeket ő sem hagyta szó nélkül a Győr irodalmi megjelenítését érintő összegzésében: „Szitnyai egy olyan győri regénnyel tartozik nekünk, amelyben a szeretet és a megértés vezeti a tollát”.¹² Lám nem mindig volt ilyen szigorú az ígéretes ifjú tehetséggel: 1921 novemberében ő ajánlotta a város irodalmi életét igazgató Kisfaludy Irodalmi Kör tagjának az ifjú városi aljegyzőt.¹³ Sitnyai székfoglaló előadását egy évvel később tartotta meg, Diadal című novellája felolvasásával. Városból történő távozásáig nem volt különösebben aktív a szervezetben: hébe-hóba megjelent az egyesületben, néhány jelöltet maga is ajánlott tagnak, és minden bizonnyal jól esett neki, hogy 1927. májusi színházi estje alkalmával a Kör tagjai testületileg virágot vittek neki. Vélhetően nem függetlenül az Élmi akarok körül kialakult botránytól, Sitnyai viszonya megromlott a körrel, 1931-ben visszaküldte a budapesti címére megküldött kiadványokat. Ezt ugyan a címváltozásaiból bekövetkező magas postai költséggel és anyagi gondjaival magyarázta, de miközben biztosította a Kör tagjait nagyrabecsüléséről, kicsit sértődötten róttá fel, hogy a szervezet hírleveleit nem kapja.¹⁴ Későbbi hazai pályafutása során írt még a városról, és úgy tűnt, hogy bő évtizeddel a távozás után a békülés is megtörtént.¹⁵

Szitnyai írói alapélménye Trianon, szülővárosa, Selmezbánya az egyik legállandóbb ihletforrás számára a dzsentrí életének bemutatása mellett. 1933-ban Braun Róbert még azzal védte meg Sitnyait (Illés Endrével szemben) a Nyugatban, hogy „Szitnyai az a vajmi ritka magyar író, aki a gentryt belülről ismeri, de a kívül álló kritikai szemével nézi, ellentétben Herczeg Ferencsel, aki a gentryt kívülről ismeri, de a belülről elfogult szellemével nézi”.¹⁶ Hasonlóan látta őt a fiatal Thurzó Gábor is: „(...) az erős felvidéki hangulat, a maga méla, lágy színeivel, csöndes

¹⁰ SZITNYAI: Élmi akarok 81–82.

¹¹ FÉJA: Aranykarika.

¹² LÁM: Győr a magyar.

¹³ GyMJV X. 51. Győri Kisfaludy Irodalmi Kör iratai, jegyzőkönyvek, 1921. november 30-i ülés jegyzőkönyve, 5. n. p.

¹⁴ Uo. Levelezés, levelezés L-S, dosszié IV/38-43, Sitnyai Zoltán levele a Kisfaludy Irodalmi Körnek, Budapest, 1932. február 22.

¹⁵ SZITNYAI: Kalmárváros. (Sötétebb tónusai vannak a hat évvel korábbi cikknek: SZITNYAI: A hajléktalanok 6.)

¹⁶ BRAUN: Sitnyai Zoltán 500.

hangulatával is hangsúlyozza, aláhúzza az egész koncepció feledhetetlen líraiságát és fölerősíti szubjektív színeit”, és szerinte a szerző „kitűnően érti a halódó úri középosztály világát”.¹⁷ Való igaz, Szitnyai alkotásainak egyik súlypontja a magyar középirtokosság életvitelének, széthullásának bemutatása, s ebben a közegben láthatóan ismerősen mozgott. Alföldi témájú írásai erőtelnek és sablonosak. Műveinek másik és talán erőteljesebb vonulata azonban újra és újra szülővárosával, Selmecbányával foglalkozik, névvel, név nélkül. Szitnyai személyesen vagy művei révén rendszeres szereplője volt a Selmecbányaiak Egyesülete matinéinak, irodalmi estjeinek Budapesten.¹⁸ Ez annál is meglepőbb, mivel kritikáival egyáltalán nem takarékoskodott, amikor a városról írt, sőt a menekültekről írt sorai is telis-tele vannak nehezen félreérthető megfogalmazással.

Szitnyai Selmecbányája mindenekelőtt a „maradandóság városa”, ahonnan el kell jönni, mert a maradás tragédiával jár. Szitnyai műveinek jellegzetes alakja a városból elszármazott művész (lehetőség szerint: festő), aki visszatér gyermek- és ifjúkora haldokló városába, az új, idegen uralom alá került településre. A régi házban még él egy édesanya, egy lánytestvér, s az újonnan érkező megpróbál beilleszkedni a megkisebbedett közösségbe, de ez nem sikerül, mert nem sikerülhet (Lángoló hegyek, Idegen utas, utóbbi a Bolondok tornya című novelláskötetben). „Hát csak menj tovább szegény barátom” – zárul az Idegen utas a távozás transzcendens parancsával.¹⁹ Itt is nehéz elvéteni az önéletrajzi indíttatást: Szitnyai özvegy édesanyja 1932-ben, nővére Margit 1949-ben halt meg, mindketten a családi sírban nyugszanak Selmecen, a Hegybányai kapunál lévő katolikus temetőben. A helyben lévőeknek is távoznuk kell, mert Selmecen nem lehet maradni, hajuknál fogva előrángatott ürüggyekkel vagy egyszerűen csak a maradás lehetetlensége miatt, menni kell. Bory Tamás – az egyik szereplő – összeesküvésekről fantáziál, ellene készül merényletről, csehellenes konspirációról, míg anyja a hírek nyomán úgy dönt, hogy elsőszülöttjének Magyarországra kell mennie, ám a hírekből és a fenyegetettségéből egy szó sem igaz. (Őt testvér). Ha a város lakói saját akaratukból hagyják el a várost, és nem történik velük tragédia, komikussá válnak: Szitnyai egyik, sok helyen, így az egyesületi emlékkönyvben is közölt mesés-ironikus története a selmeci bányászdeputációról a város sorsának elmondhatatlanságát is példázza. A király elé járuló hét bányász annyira meghatódik az ünnepélyes alkalomtól, hogy egyetlen szó sem jön ki a szájukon és dolguk végezetlen térnek haza.²⁰ (Későbbi regényében a főiskola megtartása mellett érvelő városi deputáció kukul meg a cinikus miniszter előtt.) A maradókra megsemmisülés vár. Varga Gyula, a bányász fiából lett latin-görög szakos tanár elmehetne Bártfára gimnáziumi igazgatónak, kinevezése is megérkezik, de egy beteljesületlen szerelem, az

¹⁷ TH. G.: Szitnyai Zoltán 483.

¹⁸ Írása szerepel az egyesület reprezentatív emlékkönyvében is: SZITNYAI: A hét selmeczi 123–125.

¹⁹ SZITNYAI: Idegen utas 23.

²⁰ A novella előszőr Az ég – a tó című kötetben jelent meg 43–49.

anyagi gondok és a felesége szeretetlensége felőrli egészségét és tüdőbajban meghal. (Alázatos élet).

Szitnyai regényeiben, elbeszéléseiben feltűnő a maradók között a habókos, félkegyelmű, testi hibás alakok (törpék, szélütöttek, vakok) nagy száma, mintha a maradás ép testtel vagy ép lélekkel nem volna lehetséges. Gábielné című novellájában a sánta öreg festőt megcsalja felesége, aki ezután agyvérzést kap és férje szadista módon tart tükröt a betegségben megcsúnyult felesége elé.²¹ Ruzicska, a bolond kisiblyei erdőőr pedig azzal fenyeget, hogy hadba viszi a megszállók, a „kígyók meg kártékony rovarok” ellen a fenyőket, s a mű végén lángolnak a Selmec környéki hegyek. (Lángoló hegyek). A Bolondok tornya című novellában a háborúból hazatért, bomlott elméjű magyar urat megöli a cselédje, akiről az utolsó lapokon kiderül: a sok évtizedes szolgálatban maga is átlépett a ráción túli világba.²² Az egymást megnyomorító életek, a testi-lelki betegek, visszatérők, de maradni nem tudók mellett még egy csoport van, amelynek érzésein keresztül Szitnyai elmondhatónak véli a város történetét: ők a gyerekek. Az első ellenségben, a félreérthetetlenül Selmecre utaló környezetben a tisztviselőcsalád végromlás előtt áll egy váltó miatt, és a kisgyermek a maga naivságában fakarddal védi meg az ősi házat:²³ ez az 1938-ban született írás azonban nagyban támaszkodik Szitnyai egyik, a korban ismert, és jól sikerült művének, az Aranykarikának alapötletére és elbeszélői világára. A sülyyedőben lévő dzsentri története ez is: a reménytelen szerelem által kínzott volt főispán apa, akinek halála után lassan adósságba fúl a család, s odalesz az ősi ház, nem utolsósorban a csalárd zsidó hitelező, Rosenstein miatt. A történet leépülés- és egyúttal megtisztulástörténet: előbb elvész az apa, a ház, széthullik a család, s eltávozik a hű cseléd. E romokból való újjáépítkezés zárja a regényt, de az ősi házba már nem a főhős költözik (nem költözhet?) vissza, hanem Gusztó, a lakatossá, majd gépgyárossá lett gyerekkori barát, a főhős sógora, aki visszavásárolja Rosensteintől az egykori családi fészket. Az édesanyjának talán még van visszatérés: „ott majd újból járni igazgathatja botorkáló unokák lépteit s majd sokszor eszébe jutok én, meg az én egykori királyságom, Luluága, ha új ország alakul ottan, s a nagy kertet ismét felveri a gyermekek vidám csatazaja”.²⁴

Egyenesebb vonalú, de szintén a gyermekkorból indító fejlődésregény a Hodinai Hodinák.²⁵ A szlovák származású, de magyar érzésű egyházi karnagy fia, a jól tanuló Hodinák (később Hodinai) Árpád, akit a túlzó magyar (később pánszláv érzelműnek bizonyuló) nacionalista tanára megszegyenít és üldöz, s középosztálybeli társaik ott gáncsolnak, ahol tudnak. A főhős elvégzi ugyan a jogot, de csak írnokként dolgozhat a városházán. Tisztán látó osztálytársai – köztük a szlovák

²¹ SZITNYAI: Gábielné.

²² SZITNYAI: Bolondok tornya.

²³ SZITNYAI: Az első ellenség.

²⁴ SZITNYAI: Aranykarika 288.

²⁵ SZITNYAI: Hodinai Hodinák.

anyanyelvű, de „magyar szívű” diákok is – szerint esze és intelligenciája révén ő lehetne a város új, méltó polgármestere. A háborúban fogságba esik, s budapesti kitérő után visszatér szülővárosába. Feleségül veszi régi szerelmét, s arra teszi az életét, hogy városa magyarjait megszervezze – immár lakatosként. Bár e regény végkicsengése pozitívnak tűnik, a visszatérés a kiürített, iskoláitól megfosztott apró városba nem sok jóval kecsegtet. A regény, amelyeket először folytatásokban közölt a Budapesti Hírlap, elég komoly visszhangokat váltott ki Csehszlovákiában is: egy selmecbányai szlovák hetilap egyenesen a szerző városi látogatásainak megakadályozására szólított fel. A Stiavničan szerzője arról sem feledkezett meg, hogy utaljon rá: Szitnyai eredeti családi neve a Szlamka és szlovák származású; de leginkább azt nehezményezte, hogy a város szlovák lakosságát is „75%-ban magyar érzelműnek” írta le. Szitnyai önérzetesen utasította vissza a vádakat: jelezte, hogy ritkuló otthoni látogatásai rendőri felügyelet mellett zajlanak. A cikkíró által aduásznak szánt szlovák származásról pedig megjegyezte, hogy nagyapja valóban erre a vezetéknevre hallgatott, de már ő is magyarnak vallotta magát.²⁶ A Hodinai Hodinák főhősének középosztálybeli, Budapestre menekült osztálytársai nem járnak jól a szerző vizsgáján: a hadifogságból hazatérőben a főhős betér egy budapesti vendéglőbe, hogy részt vegyen a menekültek egyesületének összejövetelén. Az elmenekültek feketelistákat készítenek, árulónak tartják az otthon maradtakat, maradéktalanul továbbéltetik a világháború előtti urambátyámos világot, sőt tovább is fejlesztik azt („... mi történhetett Rimanóczyval, amiért méltóságosnak szólítják? Az ő kisvárosukban csak egy méltóságos volt, a kamargrófok hivatali utódja, a bányaigazgató, de az is csak hosszú szolgálat után, amikor belépett a miniszteri tanácsosi rangba. No, meg amíg élt, az öreg Goldbrunner Sándor, a két bányaváros utolsó főispánja.”), s értetlenül nézik a hazatérni szándékozót.²⁷ Vidám kirándulókra emlékeztetnek inkább, s szenvedés, fájdalom egyáltalán nem tükröződik rajtuk. Ebben a maró kritikában Szitnyainak volt hova visszanyúlnia: a harmincas évek elején Kassán megjelent Szeptemberi majális című kötetében könyörtelen rajzot adott a menekültek egyesületéről.²⁸ A tizedik évfordulójukra összegyűlő menekült egyesület vezetőinek, tagjainak üressége, gőgje, manírjai, a hatalomhoz való törleszkedésük kiváltja Szikora, a díjnok gunyoros kritikáját. Mindnyájan a kegyelmes urat várják, s mindnyájan abban bíznak, hogy kéréseiket előadhatják, protekcióhoz jutnak a magasrangú pártfogó segítségével. Annak idején a veszély első jelére továbbálltak a városból. A kegyelmes úr érkezésekor elsodorják a táblabíró fiát is, az egyetlent, akinek nagy szüksége volna a nagyúr, házuk egykori vendége segítségére: mindenét elvesztette, s haza szeretne térni a kisvárosba – a leírásokból egyértelműen: Selmecre. S ismét csak megjelenik a beszédképtelenség: kérését képtelen érthetően előadni a vendégnek és csúfos ku-

²⁶ 75% szívében magyar 37.

²⁷ SZITNYAI: Hodinai Hodinák 308–315. Idézet: 310.

²⁸ SZITNYAI: Szeptemberi majális.

darcot vall. Menekülttársai csak annyiban akarnak segíteni neki, hogy kokárdákat és hazafias verseket adnak neki útravalóul és tiszteletére eljátszatják a bányászindulót – a menekülttársadalom minősítése már nem is lehetne direktebb.

A Szeptemberi majális az írói életművet közelről követő Féja Géza „Szitnyai egyik legjobb novellájának” nevezte.²⁹ A jezsuita Magyar Kultúra szemleírója, Katona Jenő egyenesen a novellát tartotta olyan műfajnak, amelyben érvényre jut a szerző tehetsége, majd hozzátette: „Az alakok maguk, akiket a szerző raisonneurje, Szikora írnok szemgolyóival néz, a nyomorúságban is oktanul fölhorkanó kasztgőg, a protekcionizmus, a pakfon irrendenta szálnalmas áldozatai. Valóban Szitnyai egy megtisztult középosztály, igazabb magyar értelmiség írója e lapokon”.³⁰ A kötet címadó novelláját korábban egyébként közölte 1930-as karácsonyi számában a Nyugat, és az írás miatt a lap terjesztését Csehszlovákiában betiltották, holott a szerző szavaival: „azt a menekültípust rajzoltam meg, mely a megszálláskor átmentett a maga számára minden menthető s társadalmilag és gazdaságilag nagyszerűen érvényesült ideát azzal, hogy esztendőkön át a nemzet mártírjaként lobogott a közéletben”.³¹

Szitnyai Zoltán más írásaiban is felbukkan a menekültek alakja, de a fent idézett művekben jelenik meg a legkompaktabb módon az, hogy miképpen viszonyult az elveszített szülőföldre való emlékezéshez. Szitnyait egész életében kísérte Selmezbánya – salzburgi magányában alkotott írásaiban is rendre visszatérnek, a sokszor saját korábbi motívumait is felhasználó írások az elsüllyedt városról.³² A lakiteleki Emigrációs Gyűjteményben őrzött hagyatékában is külön dossziékat alkotnak a Selmezbányáról összegyűjtött írások, még a halála előtti hetekben is apjáról, a városról szóló kivágatokat rendezgetett össze az akkor már nagyon meggyöngyült látású író. Szitnyai annak a fiatal írói nemzedéknek is tagja volt, amely általában az elszakított területekről érkezve, urbánus-értelmiségi háttérrel, főként a harmincas évek Magyarországon igyekezett szólni a veszteség természetéről, a menekültsorsról. Ignác Rózsa, Beczássy Judit, Jékely Zoltán, Török Sándor vagy Zilahy Lajos neve mellett felsorolható a Szeptemberi majális szerzője is: a menekültlét kudarcosságának felrajzolása – és talán a szóban forgó művek irodalmi kvalitása is – őt és kortársait ugyanakkor megakadályozta abban, hogy műveik részét alkossák az irodalmi kánonnak és az egész magyarországi társadalomra érvényesen tudjanak beszélni a veszteségről. Győr egy állomás volt az írói pályán, az első hely, ahol Szitnyai Zoltán meg tudta fogalmazni a maga idegenségét a trianoni Magyarországon.

²⁹ FÉJA: Szitnyai Zoltán 5.

³⁰ KATONA: Szitnyai Zoltán 295.

³¹ „Nincs feltámadás” 6.

³² Csak néhány példa: SZITNYAI: Kis nép 1., SZITNYAI: Reménnyel 6., SZITNYAI: Elérhetetlen 5., SZITNYAI: Kikó 5. SZITNYAI: Vágyak 6.

FORRÁSOK

- GyMJVL = Győr Megyei Jogú Város Levéltára
 IV. B. 1416. Győr thj város közigazgatási bizottság iratai
 IV. B. 1423. Győr thj város tanácsának iratai
 X. 51. Győri Kisfaludy Irodalmi Kör iratai

SZAKIRODALOM

- 75% szívében magyar = 75% szívében magyar szlovák. Szitnyai Zoltán vitája egy tótlappal. Pesti Napló 87. (1936:227) 37.
- ABLONCZY: „Kétéltűek”? = ABLONCZY BALÁZS: „Kétéltűek”? A Trianon utáni menekülés és annak rajzai a korszak irodalmában. Korunk 31. (2020:5) 110–122.
- ABLONCZY: A Klopacska = ABLONCZY BALÁZS: A Klopacska hív. In: Uő.: Nyombiztosítás. Pozsony, 2011. 113–120.
- BRAUN: Szitnyai Zoltán = BRAUN RÓBERT: Szitnyai Zoltán és a gentry. Nyugat 26. (1933:8) 500.
- FÉJA: Aranykarika = FÉJA GÉZA: Aranykarika – Szitnyai Zoltán új regénye. Előrs 4. (1931:29) 4.
- FÉJA: Szitnyai Zoltán = FÉJA GÉZA: Szitnyai Zoltán. Szabadság 6. (1933:22) 5.
- Herczeg Ferenc = Herczeg Ferenc Győr irodalmi bojkottakciójáról és a bojkottsújtotta regényíró sorsáról. Magyarország 37. (1930:40) 4.
- KATONA: Szitnyai Zoltán = KATONA JENŐ: Szitnyai Zoltán: Szeptemberi majális. Magyar Kultúra 20. (1933:19) 294–296.
- LÁM: Győr a magyar = LÁM FRIGYES: Győr a magyar regény- és novellairodalomban. Győri Szemle 2. (1942:13) 120.
- „Nincs feltámadás” = „Nincs feltámadás”. Szitnyai Zoltán nyilatkozik új regényéről. Pesti Napló 83. (1932:71) 6.
- SZITNYAI: A hajléktalanok = SZITNYAI ZOLTÁN: A hajléktalanok városa. Budapest 6. (1934. december 30.)
- SZITNYAI: A hét selmeczi = SZITNYAI ZOLTÁN: A hét selmeczi bányász. In: Selmeczbányaiak emlékkönyve. Budapest, é. n. [1936]. 123–125.
- SZITNYAI: Aranykarika = SZITNYAI ZOLTÁN: Aranykarika. Budapest, é. n. [1931].
- SZITNYAI: Az első ellenség = SZITNYAI ZOLTÁN: Az első ellenség. In: Uő.: Furcsa világ. Budapest, é. n. 308–315.
- SZITNYAI: Bolondok tornya = SZITNYAI ZOLTÁN: Bolondok tornya. In: Uő.: Bolondok tornya. Békéscsaba, é. n. [1926].
- SZITNYAI: Elérhetetlen = SZITNYAI ZOLTÁN: Elérhetetlen néma világ. Magyarországi 48. (1972:4) 5.
- SZITNYAI: Élni akarok = SZITNYAI ZOLTÁN: Élni akarok. Budapest, 1929.
- SZITNYAI: Gábielné = SZITNYAI ZOLTÁN: Gábielné. In: Uő.: Furcsa világ. Budapest, é. n. 20–35.
- SZITNYAI: Hegyeshalmi = SZITNYAI ZOLTÁN: Hegyeshalmi kaland. In: Uő.: Még ég a láng. Los Angeles, 1976. 35–45.
- SZITNYAI: Hodinai Hodinák = SZITNYAI ZOLTÁN: Hodinai Hodinák. Budapest, é. n.
- SZITNYAI: Idegen utas = SZITNYAI ZOLTÁN: Idegen utas. In: Uő.: Bolondok tornya. Békéscsaba, é. n. [1926].
- SZITNYAI: Kalmárváros = SZITNYAI ZOLTÁN: Kalmárváros – kultúrváros. Újság 16. (1940:258) 5.
- SZITNYAI: Kikó = SZITNYAI ZOLTÁN: Kikó. Magyarországi 51. (1975:34) 5.
- SZITNYAI: Kis nép = SZITNYAI ZOLTÁN: Kis nép, nagy nemzet. Magyarországi 46. (1970:20) 1.

- SZITNYAI: Öt testvér = SZITNYAI ZOLTÁN: Öt testvér. In: Uó.: Az ég – a tó. H. n., 1929. 43–49.
- SZITNYAI: Reménnyel = SZITNYAI ZOLTÁN: Reménnyel és türelemmel. *Magyarság* 47. (1971:10) 6.
- SZITNYAI: Szellemi = SZITNYAI ZOLTÁN: Szellemi tájakon. Chicago, 1971.
- SZITNYAI: Szeptemberi majális = SZITNYAI ZOLTÁN: Szeptemberi majális. In: Uó.: Szeptemberi majális. Kassa-Kosice, 1932. 133–181.
- SZITNYAI: Utazás = SZITNYAI ZOLTÁN: Utazás egy régi városba. In: A tölgyerdőre épült város. Felföldi tájak, városok. Szerk. FILEP TAMÁS GUSZTÁV – SZÓKE EDIT. Dunaszerdahely, 1996. 125–131.
- SZITNYAI: Vágyak = SZITNYAI ZOLTÁN: Vágyak temetése. *Katolikus Magyarok Vasárnapja* 85. (1978:33) 6.
- SZÚTS: Kiköltözők = SZÚTS ISTVÁN GERGELY: Kiköltözők regényei. *Valóság* 54. (2011:1) 21–36.
- TH. G.: Szitnyai Zoltán = TH. G.: Szitnyai Zoltán: Öt testvér. *Napkelet* 12. (1934:8) 483.

SELMEC-GYŐR-SALZBURG
Refugee Narratives of Zoltán Sztinyai

Zoltán Sztinyai (1893–1978) was a well-known journalist, novelist and screen-writer of the period between the two World Wars. The present article attempts to explore new facts about the Selmecebánya (today: Banská Štiavnica)-born writer's life in Győr between 1917 and 1927 and his perception about Győr, based on his novel *Élni akarok* (*I Want to Live*) published in 1929, and, secondly, it looks into his experience of the refugee life after the Trianon Treaty, mainly based on his various novels and short stories written in the 1930s. The readers' reception and critical echoes of Sztinyai's works were quite good at the time: many considered him an authentic portrayer of the Hungarian gentry, and some of his works were even adapted to film. While one of the cornerstones of his oeuvre in the period between the two World Wars and also in his emigration remained the recollection to the old Selmecebánya, the author himself belonged to those young writers who relentlessly dispelled the illusions of the refugee existence: he not only sharply criticised the rituals of the refugee associations, but in his works he also described the city under Czechoslovak rule such a way, which could no longer be resurrected: he saw the city as a gathering place for the fate-stricken, physically and mentally disabled people, where only one thing remained to do: escape. This sharp exposure was not to everyone's taste in the refugee associations, just as he had also left mixed memories in Győr. Sztinyai's Győr-novel proved to be roman à clef. After the war, Sztinyai was imprisoned for the right-wing and far-right newspaper articles he had previously written, and then he left for abroad. He published mainly in the newspapers of far-right emigration, but Selmecebánya remained his major theme until his death.

Balázs Ablonczy

Jankó Ferenc – Győri Róbert

BURGENLAND VAGY NYUGAT-MAGYARORSZÁG: AZ OSZTRÁK ÉS MAGYAR FÖLDRAJZTUDOMÁNY ÉRVEI¹

Bevezetés

Amikor 1918 őszén a nagy háború frontjain elcsendesedtek a harcok, a győztes szövetségesek és az összeomlott központi hatalmak egyaránt a békére készültek. A békekötés előkészületei a geográfusokat újra csatasorba állították: a határváltozások tudományos alátámasztása, az államterület integritásának védelme vagy az új (esetleg megnagyobbodott) nemzetállami tér tudományos megindoklása földrajzos szak tudást igényelt. Az addig főként akadémiai munkának élő földrajzosok állami szolgálatba léptek: a béke delegációk munkájában, elsősorban a határmegvonások szakértőiként geográfusok is szerepet kaptak. Bár a földrajztól a háborút megelőző évtizedekben sem állt távol az állami célok (pl. a birodalomépítési törekvések, a nemzeti identitás megerősítésének) támogatása, de ez a tudományterület talán soha nem volt olyan közel nagypolitikához mint az I. világháború utáni években.

A béke-előkészítés feladataiban sok földrajzos vett részt, szinte minden érintett ország támaszkodott a neves professzoraira vagy a tudományos pályájuk elején járó szakértőire. Nem csak a nagyhatalmak népes delegációiban kaptak helyet geográfusok (mint például a francia Emmanuel de Martonne, az amerikai Isaiah Bowman vagy a brit Alan Ogilvie),² hanem a kis nemzetek érdekeinek képviselőit is segítették tudósaik (mint például a lengyel Eugeniusz Romer, a szerb Jovan Cvijć vagy a cseh Viktor Dvorský).³ Magyarországon a békekötés előkészületeinek irányításában a legnagyobb tekintéllyel rendelkező geográfusok kaptak szerepet. A magyar békeelőkészítő-irodát Teleki Pál vezette, helyettese és Teleki párizsi tartózkodása alatt az iroda vezetője, Cholnoky Jenő, a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem földrajzprofesszora volt.⁴ Ausztriában Robert Sieger grazi professzor kapott helyet a béke delegációban, ugyanakkor az osztrák békeelőkészítés munkájában jelenlegi tudásunk szerint a geográfia nem vitt vezető szerepet.⁵

A párizsi béke-előkészítő munkába bekapcsolódó geográfusok jelentős része személyesen is ismerte egymást az élénk nemzetközi tudományos életnek, a számos konferenciának köszönhetően. A békeidőben kialakult kapcsolatrendszer azonban próbára tette a háborút: a tudósok az egymással szemben álló táborokban küzdöttek ugyanazokkal a fegyverekkel. A fegyverek hasonlóak voltak, hiszen a tudományos

¹ A tanulmány az NKFIH K 125001 sz. projekt támogatásával készült.

² HEFFERNAN: Geography, cartography; PALSKY: Emmanuel de Martonne; SMITH: American empire; GYŐRI – WITHERS: Trianon és a brit földrajz I.; GYŐRI – WITHERS, Trianon és a brit földrajz II.

³ SEEGL: Map men; GINSBURGER: Réseaux académiques; MARTINEK: Czech Geographer.

⁴ ZEIDLER: A magyar béke delegáció 18.

⁵ ZEILINGER: Geopolitische Begründung; GINSBURGER: L'expertise territoriale.

eszköztár közös volt: az egymás ellenében megfogalmazott, ellentétes előjelű tudományos érvek sokszor ugyanarra a tudományos elméletre épültek. Hasonló volt a helyzet térképeknél is: az etnikai térképek módszertana, közös nyelve évtizedek alatt érlelődött ki az egymással kapcsolatban álló műhelyekben, majd a háború végén mindenki a saját igazának alátámasztására használta ezeket.

Tanulmányunkban azt mutatjuk be, milyen érvrendszert dolgozott ki a magyar földrajz Magyarország területi egységének védelmében és Nyugat-Magyarország megtartása majd visszaszerzése érdekében, illetve milyen érveket használtak az osztrák és német geográfusok a területátcsatolás jogosságának bizonyítására. A tudós szakértők megszólalása azért is volt fontos, mert érveiket a tudomány objektivitásába vetett hittel tudták megerősíteni. A földrajz „a természet örök törvényeit”, „hideg igazságait” tudta szembeállítani a pillanatnyi politikai érdekek esendőségével.⁶ A geográfusok pedig a nemzetükért vállalt szolgálat mellett tudományterületük megerősödését és a saját szakmai előrelépésüket remélhették a nagypolitikához való kapcsolódástól. Nem szabad ugyanakkor túlértékelni sem a tudósok szerepét: a békeszerződések területi kérdéseiben az alapvető döntéseket nem a geográfusok hozták, azokat a nagyhatalmi érdekek szabták meg. A legtöbb esetben a tudományos érvek pusztán legitimációs eszközt, retorikai muníciót szolgáltattak a politikusoknak.⁷

A magyar földrajz Nagy-Magyarország mellett

A magyar földrajztudomány a háború során nem készült tudatosan a békekötésre, az ország területi épsége mellett érvelő első szakértői anyagokat csak az összeomlás küszöbén, 1918 őszén kezdték összeállítani. Ez persze nem jelentette azt, hogy előzmények nélkül vágtak volna bele a munkába. A feladat semmiképpen nem volt új: a földrajz már a 19. század második felében a nemzeti identitást megerősítő, nemzetépítő diszciplínának egyike volt.⁸ A népszámlálások anyanyelvi adatait használó nemzetiségi statisztika, az erre épülő etnikai térképezés (a nemzetiségi kérdés kiemelt politikai fontossága miatt is) komoly hagyományokkal rendelkezett Magyarországon, és geográfusok nemzedékei dolgoztak ki olyan elméleteket, amelyek Magyarország politikai határainak „természetes” jellegét hangsúlyozták.⁹ Ráadásul nem csak Magyarországon gyűlt a tapasztalat: Európa-szerte készültek nemzetiségi térképek, és a szomszédos Balkán az etnikai térképezés „mintaterületének” számított.¹⁰ Valószínűleg ennek a felhalmozott hazai és a nemzetközi tudásnak volt

⁶ KEMÉNYFI: Egységes magyar államtér 431.

⁷ ZEIDLER: A revíziós gondolat; KRASZNAI: Földrajztudomány, oktatás.

⁸ SZILÁGYI: A tudományos nacionalizmus szolgálatában.

⁹ HAJDÚ: Az „államtáj” és a „tájállam”; KEMÉNYFI: Nemzetiségi térképek I.; KEMÉNYFI: Nemzetiségi térképek II.; KÓSZEGI – BOTTLIK: Maps in the Service.

¹⁰ DEMETER – BOTTLIK – CSAPLÁR-DEGOVICS: Ethnic Mapping.

köszönhető, hogy a megkésetttség ellenére a magyar geográfusok rövid idő alatt magas minőségű anyagokat tudtak készíteni.

A béke-előkészítés a Magyar Földrajzi Társaság főtitkárának, Teleki Pálnak az ösztönzésére indult el, és a munkában a statisztikai hivatal és kormány mellett a társaság is fontos szerepet vállalt (elsősorban a statisztikai adatok térképezésében, különösen a nemzetiségi térképek készítésében).¹¹ Többféle „etnográfiai térkép” készült az összeomlás közepette. A társaság választmánya négy eltérő módszerű térkép-tervezet közül a Kogutowicz Károly-féle változatot támogatta 1918 októberében, így elsőként az 1:200 000-es méretarányú, részletgazdag térkép készült el.¹² Teleki Pál viszont – miközben az influenzával küzdött 1918 decemberében – egy sokkal szuggesztívebb, a magyar álláspontnak jobban megfelelő térképet álmodott meg. Teleki visszaemlékezése szerint nagyon gyorsan, pár hét alatt meg is született minden idők talán leghíresebb magyar térképe.¹³ Az anyanyelvi adatokat a népsűrűség figyelembevételével ábrázoló *Carte rouge*-t 1919. január közepén mutatta be Teleki a Magyar Földrajzi Társaságban, és egyben azt is javasolta, hogy a társaság Magyarország területi épségének védelmében egy manifesztumot fogalmazzon meg.¹⁴

A Magyar Földrajzi Társaság szózata a világ Földrajzi Társaságaihoz címet viselő tanulmány – bár szerző megjelölése nélkül publikálták – kétségkívül alapvetően Teleki munkája,¹⁵ és a Földrajzi Közlemények 1918. 7–9. füzetében jelent meg már az 1919-es esztendőben.¹⁶ A dokumentum fontosságát jelzi, hogy a Párizsba megérkező magyar békedelegáció a „szózat” francia változatát (több más földrajzi anyaggal, térképpel, pl. a *Carte rouge*-zal, a Kogutowicz-térkép 1:300.000-es változatával együtt) 1920. január 14-én, az ún. Előzetes Jegyzékek között, a II. jegyzék 3. mellékleteként benyújtotta a békekonferenciához.¹⁷ A bő harminc oldalas szöveg a legfrissebb tájföldrajzi irodalomra támaszkodva foglalt koherens rendszerbe minden olyan fontos földrajzi érvet, amelyeket azután a két világháború közti magyar földrajz fejlesztett tovább a revízió tudományos alátámasztására. Teleki már a háború előtt is a francia emberföldrajz híve és magyarországi népszerűsítője volt, ezért nem véletlen, hogy a tanulmányban a legtöbb hivatkozást a korabeli francia geográfusok kapták. Emellett azonban taktikai megfontolások is a francia elméleti bázis mellett szóltak: a legfontosabb tárgyalófélnek a franciák számítottak, és a magyar földrajzosok abban is bízhattak, hogy a francia alapokra épített érvelés meggyőző bizonyíték lehet Nagy-Magyarország fenntartása mellett.¹⁸

¹¹ HAJDÚ: A magyar földrajztudomány.

¹² FILEP: Kilencven éve; SEGÉVY: Térképművek Trianon árnyékában.

¹³ BENDA: Interjú Teleki Pállal 75.

¹⁴ ABLONCZY: A miniszterelnök élete és halála 76.

¹⁵ FODOR: A magyar földrajztudomány története 760.

¹⁶ N. N.: A Magyar Földrajzi Társaság szózata.

¹⁷ ZEIDLER: A magyar békeküldöttség 263.

A bizonyítás során a magyar geográfusok rendre a természetföldrajzi egység eszméjéből indultak ki. „Minden morfológiai, geológiai vagy tektonikai avagy orográfiai térképen Magyarország mint jól meghatározott kerek egység tűnik szemünkbe.” – fogalmaz a Magyar Földrajzi Társaság szózata.¹⁹ A Kárpát-medence világos természetföldrajzi választóvonalakkal rendelkező nagytáj, amelyet északon és keleten a Kárpátok koszorúja övez, nyugati határát pedig az Alpok nyúlványai jelölik ki. A déli határ viszont természet-földrajzilag nem ennyire markáns, talán ez magyarázza, hogy a politikai határok is ezen a vidéken voltak a legbizonytalanabbak. A jól kirajzolódó határok nem csak a medence domborzatában öltenek testet, hanem hatásuk az éghajlat, a növény- és állatvilág egységes jellegében is érvényesül.

Különösen fontos szerepet szántak a magyar geográfusok a természetföldrajzi érvek sorában a vízrajzi egység gondolatának. A Kárpát-medence folyói ugyanis kevés kivételtől eltekintve a Dunába, annak is a történeti Magyarországra eső szakaszába torkollanak. Ez az előnyös hidrográfiai helyzet viszont az új határvonással rendkívül sérülékenné vált, hiszen a magashegységi vízgyűjtőterületeken végrehajtott beavatkozások (a felszínborítás megváltoztatása, az erdőirtások) növelik az alföldi területeken az árvízveszélyt. Ráadásul a hegyekből induló, gyors lefutású árvizek elleni védekezést megnehezíti, ha az információáramlás előtt új akadályok tornyosulnak. A lehetséges következményeket drámai hangütésben fogalmazta meg a Magyar Földrajzi Társaság szózata: „Az árvízvédelem és hírszolgálat egyszerűen lehetetlenné válnék, ha Magyarország feldaraboltatnék [...] mert az ellenségeink követelései alapján felosztott Magyarország Közép-Tiszájának és a szerb Alsó-Tiszájának népét a fenyegető árvíz-veszedelemről a Bodrog és Hernád mellől a tót, a Latorca és Tisza mellől a rutén, a Visó, Szamos és Körös mellől az oláh kellene, hogy figyelmeztesse!”²⁰

Magyarország egységét nem csak természeti földrajzi, hanem számos gazdaságföldrajzi megfontolás is támogatta. A magyar geográfusok a Kárpát-medencét gazdasági termelésükben egymást kölcsönösen kiegészítő tájak harmonikus egységének látták, olyan gazdasági térnek, amely táji sokszínűségének köszönhetően szinte az önellátásra is képes. A gazdasági érvelés a tájföldrajzi hagyománynak megfelelően természetföldrajzi alapokon nyugodott. Leegyszerűsítve a következőkben lehetne összefoglalni az elmélet lényegét. A Kárpát-medence belső területe, az Alföld, a Kisalföld, a Dunántúl jelentős része domborzati, éghajlati és talajadottságainak köszönhetően a legfontosabb agrártermékekből, különösen kenyérgabonából saját lakosságát messze meghaladó népesség ellátását tudja fedezni. Ugyanakkor ezek a tájak fában, ásványkincsekben, energiahordozókban szegények, és ipari nyersanyagok behozatalára szorulnak. Emiatt a hegyvidéki peremterület és medence síkvidéki közép- és részben között egyfajta természetes munkamegosztás és árucseré alakult ki,

¹⁸ KRASZNAI: Földrajztudomány, oktatás 74.

¹⁹ N. N.: A Magyar Földrajzi Társaság szózata 292.

²⁰ N. N.: A Magyar Földrajzi Társaság szózata 301.

amelynek megbontása nem csak a magyarság, hanem a Kárpát-medence nem magyar ajkú nemzetiségei számára is kifejezetten káros.²¹ A két világháború között a gazdaságföldrajz mellett a revíziós propaganda is sokszor visszatért ehhez a gondolathoz, a Magyarországtól elcsatolt hegyvidéki lakosság éhezésének rémképét lefestetve.

A természetföldrajzi és gazdaságföldrajzi elgondolásokkal összhangban álltak a településföldrajzi érvek is. A századelő földrajztudománya a városok kialakulásában, a városok térbeli helyének „kijelölésében” fontos szerepet tulajdonított a tájhatároknak. Minden egyes táj a saját természeti adottságaihoz alkalmazkodó gazdasági termeléssel rendelkezik, és termékeit a tájhatárokon kialakult vásárvonalakon cseréli ki. Ezeknek a vásárvonalaknak a legenergiкусabb, közlekedésileg legjobb helyzetű pontjain alakulnak ki a városok. A Kárpát-medence legmarkánsabb vásárvonala a hegyvidék és a síkvidék határán fut, a városokat pedig a hegyvidékről a folyóvölgyekben, szorosokban kifelé futó utak mentén találjuk. Ilyen városok például az Erdélyi-középhegység és az Alföld találkozásánál Nagyvárad, Arad vagy az Alpokalja és a Kisalföld határán Sopron. Magyarországon a hegyvidék és a síkság tájhatára sokszor nyelvi, nemzetiségi határ is, maguk a tájhatárra települt városok is gyakran többnyelvűek. Ezért a nyelvhatárhoz igazodó országhatár esetén eldönthetetlen, hogy ezek a városok melyik tájhoz, melyik országhoz tartozzanak. A hosszú idő alatt, szerves fejlődés során kialakult településhálózati rendszerbe történő drasztikus beavatkozás további károkkal is jár – érveltek a magyar geográfusok. Az országhatár szélére szorult városok vonzáskörzete féloldalas lesz, ez egyrészt a városok gazdasági stagnálásához, másrészt a központ nélkül maradt, piacukat veszített falvak sorvadásához vezet.²²

Magyarország soknyelvűségét természetesen a magyar földrajztudósok nem vitták, viszont azt vallották, hogy a magyarok és a nemzetiségek közti nyelvhatár nem képezheti egy országhatár alapját. A nyelvhatár ugyanis a legtöbb vidéken nem éles vonal, hanem egy széles, vegyes lakosságú, nyelvszigetekkel tarkított zóna vagy egyes régiókban egyenesen többnemzetiségű falvak övezete. Míg a magyarság zöme egy nagyobb és egy kisebb tömbben él a Kárpát-medencében, addig a nemzetiségi területek felszabdaltak, mozaikosak. Még ott is, ahol a nemzetiségi lakosság többséget alkot (pl. a Felföld északi megyéiben a szlovákok, Erdély és a Partium jelentős területein a románok), a településterületük foltjait rendre lakatlan hegyvidékek szakítják meg. Ezt az álláspontot meggyőző erővel támasztotta alá Teleki Pál híres „néprajzi” térképe, a *Carte rouge*. A területi integritás megtartását célzó térkép nem csak az egyes nemzetiségek térképi színének taktikus megválasztásával, hanem a lakatlan területek hangsúlyozásával is törekedett a magyarság súlyának „vizuális” erősítésére.

A Magyar Földrajzi Társaság szózata a Nyugat-Dunántúl helyzetével nem foglalkozott, az érvelés hangsúlya az erdélyi, a felvidéki és a délvidéki kérdésekre került. Ennek legkézenfekvőbb oka, hogy a manifesztum megírásakor az osztrák ál-

²¹ N. N.: A Magyar Földrajzi Társaság szózata 307–310.

²² N. N.: A Magyar Földrajzi Társaság szózata 313–314.

lam még nem nyújtotta be igényét a nyugat-dunántúli területekre, így a területvédelmi érveket nem kellett ekkor erre a régióra is kidolgozni. De a többi elcsatolt országrésszel szemben az 1920-as, 1930-es években sem került Nyugat-Magyarország a magyar földrajzosok revíziós törekvéseinek középpontjába. Ezt talán az itt élő magyar népesség alacsony aránya és lélekszáma magyarázhatja. Az Ausztriához került területsáv magyar ajkú lakossága (az 1910-es magyar népszámlálás szerint) nem érte el az összlakosság 10%-át, és az 1910-ben összeírt 26 ezer fős magyarság már az 1920-as évek közepére 15 ezer főre csökkent az osztrák adatok szerint.²³ Az ausztriai magyar kisebbség eltörpült a csehszlovákiai, romániai és jugoszláviai magyarság mellett. Míg Erdély vagy a Felvidék ügyében a vezető magyar geográfusok emeltek szót, addig Nyugat-Magyarország kérdésében főként a helyi kötődésű geográfusok szálltak vitába az osztrák vagy német kollégáikkal, és a magyar álláspontot alátámasztó részletes földrajzi érveket is ők munkálták ki. Így például Thirring Gusztáv statisztikus, a Dunántúl Turista Egyesület tiszteletbeli, a Magyar Turista Egyesület rendes elnöke, ezidőtájt nem mellékesen a Nyugatmagyarországi Liga (a Területvédő Liga fiók-szervezete) elnöke írta meg a térségről szóló angol nyelvű kiadványt, amelyet a propagandaszervezet az *East European Problems* sorozatban jelentetett meg.²⁴ Tanulmányaikban az ország integritásának védelmében Teleki vezetésével kidolgozott komplex földrajzi érvrendszer „taktikáját” követték, a természetföldrajzi, vízrajzi, történeti földrajzi, gazdaság- és településföldrajzi, közlekedésföldrajzi érvek egymással összefonódtak, egymást erősítették. A komplex szemléletű érvelésben természetesen az osztrák és német geográfusok sem maradtak el, a két szemben álló oldal jól láthatóan hasonló fegyverekkel küzdött a maga igazáért.

Az osztrák földrajz és a békekötés

A bécsi születésű Robert Sieger eredetileg történelmet és természeti földrajzot tanult, utóbbit Albrecht Penck keze alatt, majd a bécsi kereskedelmi akadémiát otthagya 1905-ben foglalta el az Eduard Richter halálával megüresedő professzori állást Grazban. Az ekkoriban megszokott módon széles kitekintésű egyetemi tanári-kutatói pályát befutó Sieger az 1900-as években számtalan politikai földrajzi munkát jegyzett Friedrich Ratzel és Rudolf Kjellén nyomdokain, elsősorban az Osztrák–Magyar Monarchia államalakulatával kapcsolatosan, ami magyarázhatja, miért került Párizsba az osztrák békedelegáció szakértő tagjaként.²⁵

A földrajztudományt azonban egyedül ő képviselte a delegációban; az ún. területi szakértők sorában nem találni geográfusokat.²⁶ Nyugat-Magyarorszáért

²³ JANKÓ – TÓTH: Változó erővonalak. 136.

²⁴ THIRRING: West-Hungary.

²⁵ ZEILINGER: Geopolitische Begründung; GINSBURGER: L'expertise territoriale.

²⁶ FRIEDENSDELEGATION: Bericht 1–3.

az erdélyi szász Ernst Friedrich Beer, a *Verein zur Erhaltung des Deutschtums in Ungarn* vezetője felelt. Az országos elődjeként működő bécsi földrajzi társaság történetében a békekötés időszaka fehér folt.²⁷ Ahhoz, hogy ezt az aktivizálódás hiányaként értelmezhezzük, megerősítést adhat, hogy a társaságot ekkoriban a gleccser- és jégkorszak-kutató Eduard Brückner vezette,²⁸ s a társaság lapjában sem találunk a Földrajzi Közleményekben megjelent tanulmányokhoz hasonló írásokat, a területi változásokról egy kimért jelentésben tudósítottak csupán.²⁹

A békeelőkészítés háttérmunkája a Külügyminisztériumban folyt, itt az államtitkár, Franz Klein vezetésével alakult meg 1918 novemberében a *Vorbereitungsdienst*.³⁰ A szálak részben a nemzetiségi kérdésekért felelős Rudolf Laun jogász kezében futottak össze, aki maga is a delegáció tagja volt. Emellett a kancellárián még 1918 decemberében létrehoztak egy kisebbségvédelmi osztályt és a hozzá tartozó propaganda-szolgálatot, amelynek vezetésével a történelmet és földrajzot tanult, ám politikusi pályát futó August Ritter von Wotawa lett megbízva. Ez a szervezet gondozta a negyven részt megért „*Flugblätter für Deutschösterreichs Recht*” című sorozatot, amelynek egyes köteteit a német mellett rendre angol és francia nyelveken is megjelentették. A területi kérdéseket tárgyaló könyvecskék szerzői között nemigen találunk azonban földrajzozokat, s más delegátusokkal ellentétben Sieger nem jegyzett egyetlen munkát sem.³¹

Így *Deutschwestungarn*ról a minisztériumi tanácsos Richard Pfaundler írt. Pfaundler még pályakezdő jogász, illetve gyakornok volt a *k.k. Statistische Zentralkommission*nál, s vélhetően feladatként kapta meg Nyugat-Magyarország etnikai térképezését. Már átkerült a pénzügyminisztériumba, amikor a *Deutsche Erde* című pángermán szellemiségű lapban megjelentette eredményeit egy többrészes tanulmány sorozatban 1910-11-ben.³² Ez a munka jelzi már, hogy az osztrák történelmi és földrajzi gondolkodás készen állt érvrendszerével a majdani területátcsatolás megindoklására, ugyanis Pfaundler is tárgyalta a német megtelepedés elsődlegességének kérdését, valamint a 15. században Ausztriának elzálogosított magánbirtokok történetét, amelyben az osztrák történészek előszeretettel Burgenland előzményét találták meg a későbbiek folyamán. Egyébként Pfaundler az 1900-as magyar népszámlálás és más statisztikák adatai alapján készítette el részletes elemzését a német településterületről, a nyelvhatárokról, a nyelvszigetekről és az etnikai folyamatokról (vándorlás, elmagyarosodás, iskola-ügy). Ez a munka lehetett előzménye Pfaundler szakértői szerepvállalásának. Bár Pfaundler nem lett a béke delegáció tagja, a *Flugblätter* sorozatban ő írta meg a terület kismonog-

---

²⁷ KRETSCHMER: 150 Jahre.

²⁸ KRETSCHMER: Präsidenten 43–45.

²⁹ HECKE: Das neue Staatsgebiet.

³⁰ RATHMANNER: Die Pariser Friedensverhandlungen.

³¹ ÖSTA Friedensdelegation Kar. 19, Fasz. 1.

³² PFAUNDLER: Das Verbreitungsgebiet.

ráfiáját, ahol a népek önrendelkezésének wilsoni elvét hangoztatva *Deutschwestungarn* átcsatolása mellett érvelt. Ráadásul ez nem az egyetlen munkája volt, aktív szerzőként külön kiadványokban tárgyalta Dél-Tirol, Stájerország és Karintia határkérdéseit is.³³

Robert Sieger és az osztrák delegáció május 14-én érkezett meg Párizsba. Feladatainak eleget téve a szakértők egy csoportja, köztük Sieger már június 10-én visszatért a császári fővárosba. Sieger 1919. június 7-i keltezéssel egy szakértői véleményt tett le az asztalra *Geographische Kritik der Grenzlinie des Vertragsentwurfs* címmel. Ebben a grazi professzor megállapította: az előírányozott határok se a nyelvhatároknak, se a népek önrendelkezéséből adódó határoknak, se a természetes határoknak nem felelnek meg. Egyúttal meglévő természetes, összetartozó régiókat, közlekedési kapcsolatokat, gazdasági térségeket vágnak ketté. Írásának megszületése idejében *Deutschwestungarn* Ausztriához csatolása megfogalmazása szerint még nem volt biztosított, ezért a területről csak szűkszavúan írt. Ugyanakkor az ország életképtelensége mellett érvelve közvetve maga is az átcsatoláshoz szálíthatott érveket.³⁴

A béke delegáció iratanyagában még egy Sieger-levél található, amelyet július 2-án írt a delegáció számára Grazból. Levelében támogatólag szólt az általa népszerűnek mondott felvetésről, Nyugat-Magyarország, legalábbis a csatlakozó határmenti térségek Stájerországhoz csatolásáról.³⁵ E levél tanúsítja a kérdés képlékenységet. Nem kell azonban azt hinnünk, hogy Sieger jelentős hatással lehetett a történésekre. Erről az általa Alfred Hettner német és William M. Davis amerikai geográfusoknak írt levelek tanúskodnak, amelyekben a mindössze négyhetes szakértői munkájáról tesz említést, s rögzíti, hogy elsősorban nem tanácsadóként, hanem csupán a térképek ismerőjeként tekintettek rá.³⁶ Ismerve valamelyest a színpalak mögötti történéseket, közben már javában folyt az előkészítés, hogy a németek lakta nyugat-magyarországi térséget Ausztriának juttassák, s július 20-án közölték az osztrákokkal a kialakított új határok futását. Ebben az amerikai szakértőknek, a történész Archibald C. Coolidge-nak és a geográfus Lawrence Martinnak lehetett inkább szerepe.³⁷

Az osztrák és a német földrajztudomány érvei Burgenland mellett

Ilyen előzmények és ilyen földrajzi szakértői szerepvállalás mellett ugyanakkor elmondható, hogy a megszülető Burgenland „földrajzi felfedezése”, földrajzi tudástermelése nagy erővel indult meg az 1920-as évek elején. A területátcsatolás

³³ PFAUNDLER: Die Zukunft der Deutschen.

³⁴ ZEILINGER: Geopolitische Begründung 67–77.

³⁵ ÖSTA Friedensdelegation Kart. 8, Fasz. 1/1/c D.

³⁶ GINSBURGER: L'expertise territoriale 5.

³⁷ TÓTH: Két Anschluss 58–75.; MURBER: A burgenlandi impériumváltás 213–214.

legitimációja volt a legsürgetőbb feladat, ennek egyik első grandiózus példája Eduard Stepan honismereti szerkesztő által megjelentetett *Festschrift*.³⁸ A legitimáció mellett azonban további motivációkat fedezhetünk fel. Nem véletlenül írtunk földrajzi felfedezést, ezt szó szerint is kell érteni, hiszen a térképre kerülő Burgenland, az egykori *Deutschwestungarn* sokak, így az osztrák földrajz számára is jószerevével ismeretlen volt. Ugyan a dualizmus korában megszülető Monarchia-monográfiák, így például az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képben részletes, elsősorban néprajzi leírásokat közöltek, ezek azonban nem válthatták ki a saját megtapasztalás élményét. Ennek fontosságát a grazi egyetemi földrajzosok, Robert Sieger és fiatal kollégája, Marian Sidaritsch által szervezett hallgatói tanulmányutak illusztrálják.³⁹

Tudományos szempontból fontos és kimondott cél volt továbbá az új tartomány földrajzi értelmezése az Alpi-Ausztria nyújtotta új keretek között. Ez egyfelől a tájföldrajzi beosztás elméleti problematikáját hozta elő,⁴⁰ másfelől sokkal inkább gyakorlati, politikai- és gazdaságföldrajzi kérdésként merült fel Burgenland egybentartásának vagy a történelmi osztrák tartományok közötti felosztásának dilemmája. Ez egyrészt abból fakadt, hogy a korábban magyar nézőpontból a helyi németiség okán még fejlettebbnek, kultiváltabbnak gondolt terület Ausztria kebelében egyszerre elmaradottnak tűnt. (Különösen igaz volt ez a területsáv déli felére.) Másrészt problémát jelentett, hogy Burgenland a soproni népszavazással nemcsak fővárosát veszítette el, hanem területileg is jóval élesebben két-három részre tagolódott.⁴¹ A tudományos értelmezés a pángermán, illetve német geopolitikai irodalomban kapott újabb lendületet, amikor Burgenland földrajzi helyzetét a német geopolitikai törekvések fényében értelmezték újra.

Végül, de nem utolsó sorban hallatlanul fontos volt az új tartomány honismereti és turisztikai népszerűsítése is. Előbbi a helyi lakosság tartományi identitásának kialakításáért, erősítéséért volt fontos, utóbbi pedig az idegenforgalmi bevételek növeléséért. Ennek fontosságát a tartományi vezetés is felismerte, s számos turisztikai magazinban, különféle tematikájú lapokban támogatta Burgenland-számok megjelentetését, amellet, hogy saját helytörténeti folyóiratok is indultak a tartományban.

Mindezen munkák, földrajzi és történelmi ismeretbővítő törekvések révén hatalmas szakirodalom gyűlt össze Burgenlandról csak a két világháború között. A szerzők az alábbi földrajzi érveket használták a tartomány Ausztriához tartozásának alátámasztására. A természetföldrajzot illetően könnyen lehetett érvelni, hogy Burgenland hegyei geológiai értelemben az Alpokhoz tartoznak, hogy az új határ sokkal inkább tájhatár, mint a régi volt, bár a Fertő térségében szintén tájha-

---

³⁸ STEPAN: Burgenland.

³⁹ SIDARITSCH: Studienreise; SIEGER: Eine geographische.

⁴⁰ GÜTTENBERGER: Der anthropogeographische.

⁴¹ LUKAS: Deutschwestungarn; KREBS: Die Ostalpen 255–259., 344–359.

tárokat vág át, s hogy a tartomány déli részei tájképileg Stájerországhoz hasonlatosak.⁴² Helyenként mindezt szimbolikus térfoglalással is aláhúzták – lásd a *Burgenländische Alpen* kifejezést a Kőszegi-hegységre⁴³ –, de ennek sokkalta fontosabb jelentősége volt az alpi-Ausztria képébe nem beilleszthető mosoni – a Fertő-tótól keletre található – síkvidéki részek esetében, ahol az *österreichische Pustta* elnevezés vált gyakorivá, amelynek kapcsán számtalan orientalista megközelítésű, pusztaromantikával átitatott leírás született a térségről.⁴⁴ A turizmusban ebből természetesen előnyt lehetett kovácsolni, hiszen Burgenland, sőt egész Ausztria így az ellentétek földjeként jelenhetett meg a vonatkozó szövegekben.⁴⁵ Másfelől az is gyakori meglátás volt, hogy Burgenland karakterét az alpi és a pannon térség közötti átmeneti táji jelleg adja meg.⁴⁶

A népesség- és településföldrajz elsősorban a történettudományi, történeti földrajzi érveket alkalmazta. Így rendre előkerült a térség zárt német településterület volta, a német civilizatórikus hatás évszázados jelenléte akár a Karoling-kor óta.⁴⁷ A német etnikai többséget számtalan térképen igyekeztek láttatni a szerzők, itt a Magyarországon maradt német többségű települések, és különösen Sopron etnikai térképezése okozott vitát a magyar földrajzosokkal (lásd alább).⁴⁸

Az életképesség problematikája a terület Ausztriához csatolásában is fontos szempont volt, amelyet az amerikai szakértők is felhoztak a békekonferencia háttértárgyalásain. Bécs, illetve Ausztria élelmiszerral való ellátásának gazdaságföldrajzi érve később is rendre előkerült (a bécsiek Mekkája, konyhaskertje), kiegészítve azzal az érveléssel, hogy az északi részek Bécs, a déli részek pedig Graz vonzáskörzetébe tartoznak.⁴⁹ Ez a gondolat azonban a tartomány kettészakítottságának – így életképtelenségének – felismeréséhez is elvezethetett, amely kapcsán a földrajzprofesszor Krebs a tartomány felosztása mellett érvelt.⁵⁰ Ugyanide futhatott ki a tartomány közlekedésföldrajzi kettéosztottságának, sőt, rossz ausztriai kapcsolatainak a feltárása, ezt azonban lehetőségként is tudták láttatni: ha az összeköttetések létrejönnek, abból közlekedésföldrajzi előny lehet az alpi előtérben.⁵¹

Végül a politikai földrajzi, geopolitikai érvrendszerben Burgenland az összefüggő német településterület – a német néptalaj –, a nagy német négyszög délkeleti bástyájaként, ütközőzónaként, híd-térségként, átmeneti területként kapott újabb szerepet, illetve jelentéseket. Sőt ezek a politikai földrajzi megközelítések elősze-

⁴² MOHR: Des Burgenlandes; SIDARITSCH: Die landschaftliche; LUKAS: Die burgenländische.

⁴³ AULL: Wanderungen.

⁴⁴ EITLER: Die Entdeckung; RUNGALDIER: Städte und Landschaften.

⁴⁵ MUNDPRECHT: Burgenland.

⁴⁶ LUKAS: Die burgenländische.

⁴⁷ BAUMANN: Die Kulturarbeit; VANCSA: Zur Geschichte.

⁴⁸ MAULL – CARSTANJEN: Die verstümmelten; ISBERT: Bevölkerung.

⁴⁹ ZIERMANN: Die Landwirtschaft; BROCKHAUSEN: Der Friedensvertrag; GSTEU: Länderkunde 253–275.

⁵⁰ KREBS: Die Ostalpen 255–259., 344–359.

⁵¹ ROTH: Die verkehrsgeographische; GÜTENBERGER: Der anthropogeographische.

retettel kiemelték Burgenland „területi veszteségét” is, hiszen Sopron és a Magyarország maradt német többségű települések veszteség-érzést és revíziós igényeket tápláltak.⁵²

Nyugat-Magyarország: Nagy-Magyarország integráns része

Míg a német és az osztrák geográfusok komplex érvelésükben az új tartomány Ausztriához tartozásának jogosságát próbálták bizonyítani a két világháború között, addig magyar kortársaik igyekeztek ezeket az érveket külön-külön is megcáfolni, és Magyarország integritását nyugaton is védelmezni. A természeti, társadalmi és gazdasági elemek összekapcsolása mindkét oldalon a szerves fejlődés és az egység hangsúlyozását szolgálta. A régió természetföldrajzának bemutatásakor az osztrák és a német földrajz a burgenlandi tájképet alpi jellegűnek vagy az alpi és a pannon tájak közti átmeneti területként látta és láttatta. Ezzel szemben Wallner Ernő azt hangsúlyozta, hogy az Ausztriához csatolt területnek csak nagyon kis része alpi karakterű, és különösen problémás a minden ízében a Kisalföldhöz tartozó Moson beillesztése a „hegyvidéki” Ausztria tájai közé. A magyar geográfusok a Kárpát-medence vízrajzi egységét az integritás egyik legfontosabb bizonyítékeként vonultatták föl. Wallner is külön kitért a vízrajzi viszonyokra, előtérbe állítva, hogy vízhálózat, a folyóvölgyek a Dunántúlhoz kapcsolják a vidéket, és az új határ a vízrajzi egységet itt is megbontotta.⁵³

Magyarország és a környező országok területi vitáiban a történeti földrajzi érvek is rendre előkerültek. A magyar történeti földrajzi kutatások a vegyes nemzetiségű területeken és azokban a régiókban, ahol kisebbségben vagy alig élt magyarság, arra a kérdésre is választ kerestek, hogy „történeti joga” ki az adott terület jogos tulajdonosa, melyik nép települt le előbb. Kelet-Magyarország, Erdély, ahol a középkori magyar települések jelentős része elpusztult és a kora újkorban nem magyar ajkú népességgel települt újjá, kiemelt területe volt ezeknek a kutatásoknak. A történeti földrajzi elemzések egyik fontos módszere a földrajzi nevek etimológiájának vizsgálata volt: a helynevek nyelvi elemzésével az „első letelepülő” népet próbálták meghatározni.⁵⁴ E kérdések Nyugat-Magyarország esetében is felmerültek.⁵⁵ Kogutowicz Károly dunántúli monográfiájában a nyugati határvidék történeti földrajzának ismertetésekor rögtön a fejezet elején leszögezte: „a ma német többségű területek legnagyobb részén a németiség jóval a magyarság után jelent meg”.⁵⁶ A honfoglalás előtt hun-avar néptöredékek és szlávok éltek ezen a vidéken – írja Kogutowicz –, és a magyarok (a helynevek tanúsága szerint) a

⁵² LUKAS: Das burgenländische; MAULL – CARSTANJEN: Die verstümmelten; ISBERT: Bevölkerung.

⁵³ WALLNER: „A burgenlandi kérdés” 146–147.

⁵⁴ JOBBITT–GYÓRI: East Central Europe 79.

⁵⁵ SCHWARTZ: A nyugatmagyarországi.

⁵⁶ KOGUTOWICZ: Dunántúl és a Kisalföld II. 228.

főutak mentét szállták meg. A magyar vagy szláv eredetű magyar helyneveket vették át a később betelepülő németajkúak, akiknek aránya a 12. és 15. század között növekedett meg a háborús pusztítások (különösen Mátyás és III. Frigyes háborúi) és az azt követő betelepítések miatt.⁵⁷ Kogutowicz meggyőző erejű térképen ábrázolta a magyarság visszahúzódását és a német nyelvű lakosság területfoglalását (3. ábra). A magyar érdekek védelmezői határozottan elutasították azt az osztrák álláspontot is, amely az Ausztriának a 15. században elzalogosított magánbirtokokban egyfajta „állami” területátadást látott, és Burgenland történelmi előzményének nevezett meg. Házi Jenő 1920-as cikksorozatában a levéltári forrásanyag feltárása után részletesen elemezte a kérdést, és rámutatott, hogy a zálogbirtokba vett területeket nem sikerült Ausztriának bekebelezni, és azok a 17. század közepén visszatértek Magyarországhoz. Házi Jenő konklúziójában igyekezett határozottan lezárni ezt a vitát: „[...] kétséget kizárólag meg lehet állapítani, hogy a történelmi tények tanúsága szerint Nyugatmagyarországnak a szent korona testében kell továbbra is maradni.”⁵⁸

Természetesen azt senki nem tagadta Magyarországon, hogy ez a terület nem magyar többségű, igaz, megfordítva azt láttatni igyekeztek, hogy a német többség sem elsöprő (4. ábra). Thirring Gusztáv, s nyomdokain Wallner Ernő viszont azt hangsúlyozta, hogy a német többség önmagában nem adott volna okot az impériumváltásra, a beszélt nyelv, az identitás és az államhoz való lojalitás viszonya ennél bonyolultabb. Utóbbi ráadásul kiemelte: nem lehet bizonyítani az osztrák és német geográfusoknak azt a sommás véleményét, miszerint a német ajkú lakosság Ausztriához akart volna csatlakozni, hiszen teljes körű népszavazást nem tartottak. A Sopronban és a város környékén megtartott népszavazás – bár a referendum tisztaságát az osztrákok vitatták – az ellenkezőjét igazolja. Ugyanez igaz az itt élő horvátokra: mindenkre kiterjedő népszavazás hiányában véleményük nem ismert. Egy horvát település álláspontja viszont a Sopron környéki népszavazáson kiderült: a szinte teljesen horvátok lakta Kópháza lakosságának 70%-a Magyarországra voksolt. Wallner a magyarosítás vádját a legegyszerűbb érveléssel utasította el: „Micsoda magyarosítás az, ahol évszázadok óta megmaradhat a német nyelvű lakosság oly nagy százalékban?”⁵⁹

Az osztrák gazdaságföldrajzi érvelés két pilléren nyugodott. Az osztrák geográfusok egyrészt az új tartománynak Bécs, illetve egész Ausztria élelmiszerellátásban játszott kulcsfontosságú szerepét hangsúlyozták, másrészt rámutattak arra, hogy ennek a vidéknek az északi része amúgy is Bécs, a déli része pedig Graz vonzáskörzetéhez tartozik. A magyar földrajzosok mindkét állítást igyekeztek cáfolni. Az Ausztriához csatolt terület déli része – írta Wallner Ernő – sohasem rendelkezett gabonafelesleggel, hanem maga is behozatalra szorult. Az északi rész adottságai

⁵⁷ KOGUTOWICZ: Dunántúl és a Kisalföld II. 230.

⁵⁸ HÁZI: Történelmi jogunk Nyugatmagyarországhoz 29.

⁵⁹ WALLNER: „A burgenlandi kérdés” 146. vö. THIRRING: West-Hungary.

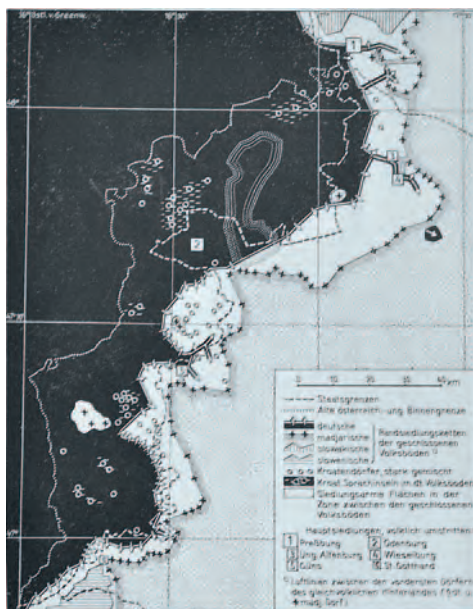
ebből a szempontból kétségtelenül jobbak, ha számításba vesszük azonban a helyi gabonafogyasztási szokásokat, nagy feleslegről itt sem beszélhetünk. A gabonaforgalom mellett a fakereskedelem sem elhanyagolható jelentőségű: Burgenland déli része jól értékesítheti faipari termékeit a fában szegény Magyarországon, és ennek a nyugat-keleti irányú áruforgalomnak ráadásul évszázados hagyományai vannak. A vonzáskörzeti viszonyok kapcsán Wallner a nagy távolságokat emelte ki, Bécs és Graz 50-100 km-es távolságban található a nyugat-magyarországi falvaktól, míg a helyi piacközpontok (Szombathely, Kőszeg, Sopron) 10-20 kilométeres távolságból elérhetők.⁶⁰

Összefoglalás

A tanulmányban nyújtott áttekintés alapján megállapíthatjuk, hogy a magyar földrajztudománnyal ellentétben az osztrák földrajztudomány nem játszott jelentős szerepet az I. világháborút lezáró béketárgyalások során. Ugyanakkor a két világháború közötti Ausztriában a földrajz – a történelemmel és más honismereti tudományokkal karöltve – egy tartományi-nemzeti szintű projektet valósított meg. Nemcsak Burgenland átcsatolásának legitimációja volt parancsoló szükségyszerűség, hanem még inkább annak tudományos feldolgozása, megismerése és megismertetése, hiszen a tartományi és az új, nemzeti identitásépítésben alapvető szerepet játszott a földrajzi tudás. Ezt a folyamatot a magyar geográfia egyes képviselői meglehetősen kritikával figyelték, s alkalomadtán írásban is kritika alá vették. A magyar revíziós politikában a nyugat-magyarországi kérdés jelentősége azonban nem hasonlítható össze Erdély vagy a Felvidék kérdésével. Ugyanez igaz a magyar földrajztudomány revíziós érvelésére is. Ugyanakkor a helyi kötődésű vagy a Dunántúl földrajzával foglalkozó földrajzosok Magyarország integritását nyugaton is megpróbálták védelmezni. A magyar geográfusok közül kevesen mondtak le az integrális revízió programjáról, sokan hangoztatták, hogy a Kárpát-medence politikai egysége földrajzi szükségyszerűség. Ez alól a törvényszerűség alól pedig Nyugat-Magyarország sem kivétel. Bulla Béla 1941-ben megjelent Dunántúl monográfiáját így zárta: „Trianon bilincsei ma már a porban hevernek, a Kisalföld és a Duna–Dráva szöge a Bácskával és a Vendvidékkel együtt már újra magyar föld, mégis a peremein máig is megnyirbált Magyarország csonkaságának megszüntetését a Duna-medence politikai rendjének biztosítása céljából az élet, a földrajz törvényei parancsoló szükséggel írják elő.”⁶¹

⁶⁰ WALLNER: „A burgenlandi kérdés” 147–148.

⁶¹ BULLA: A nyugati országrészek 77.

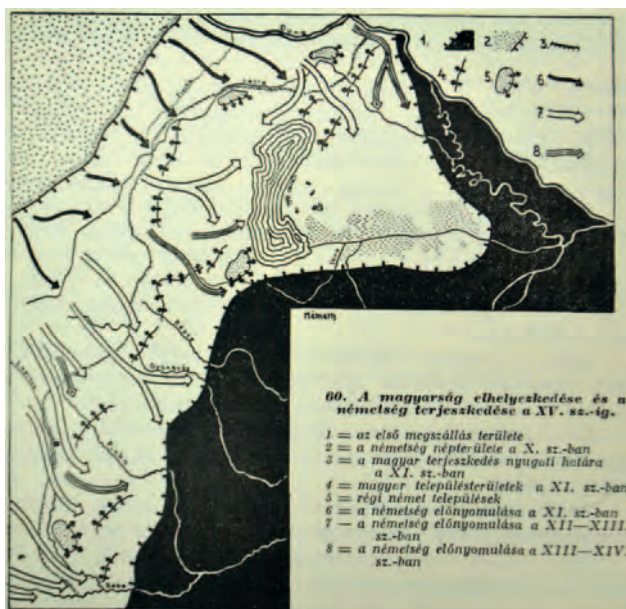

1. kép
A német-magyar népfront
(Forrás: ISBERT: Bevölkerung 666.)

2. kép
Burgenland néprajzi vázlata
(Forrás: MAULL – CARSTANJEN: Die verstümmelten 48–49.)

3. kép

A magyar–német nyelvhatár változása
 (Forrás: KOGUTOWICZ: Dunántúl és Kisalföld 227.)

4. kép

A nem-német népesség százalékaránya
 (Forrás: LIPTHAY: „Burgenland” 35.)

FORRÁSOK

- FRIEDENSDELEGATION: Bericht 1–3. = Bericht über die Tätigkeit der Deutschösterreichischen Friedensdelegation in St. Germain-en-Laye 1. Band.
Wien: Deutschösterreichische Staatsdr. 1919.
- ÖSTA Friedensdelegation = Österreichisches Staatsarchiv Deutschösterreichisches Friedensdelegation St. Germain Karton 8, Faszikkel
1/1/c D.

SZAKIRODALOM

- ABLONCZY: A miniszterelnök élete és halála = ABLONCZY BALÁZS: A miniszterelnök élete és halála – Teleki Pál (1879–1941). Budapest, 2018.
- AULL: Wanderungen = OTTO AULL: Wanderungen in den burgenländischen Alpen. Alpenländische Monatshefte 5. (1928:12) 773–775.
- BAUMANN: Die Kulturarbeit = FERDINAND BAUMANN: Die Kulturarbeit der Zisterzienser am Neusiedler See. In: Burgenland. Hrsg. EDUARD STEPAN. Wien, 1920. 19–28.
- BENDA: Interjú Teleki Pállal = BENDA JENŐ: Interjú Teleki Pállal, 1920. január 17. In: A magyar békeküldöttség naplója, Neuilly – Versailles – Budapest (1920). Szerk. ZEIDLER MIKLÓS. Budapest, 2017. 75.
- BROCKHAUSEN: Der Friedensvertrag = KARL BROCKHAUSEN: Der Friedensvertrag von Saint Germain in seinen kulturellen und wirtschaftlichen Auswirkungen. In: Neu-Österreich. Das Werk des Friedens von St. Germain. Hrsg. EDUARD STEPAN. Amsterdam–Wien, 1923. 1–38.
- BULLA: A nyugati országrészek = BULLA BÉLA: A nyugati országrészek. (A Magyar Szemle Társaság Kiskönyvtára 117.) Budapest, 1941.
- DEMETER – BOTTLIK – CSAPLÁR-DEGOVICS: Ethnic Mapping = DEMETER GÁBOR – BOTTLIK ZSOLT – CSAPLÁR-DEGOVICS KRISZTIÁN: Ethnic Mapping on the Balkans (1840–1925): a Brief Comparative Summary of Concepts and Methods of Visualisation. In: (Re)Discovering the Sources of Hungarian and Bulgarian History. Eds. PENKA PEYKOVSKA – DEMETER GÁBOR. Sofia–Budapest, 2015. 65–100.
- EITLER: Die Entdeckung = PAUL EITLER: Die Entdeckung des Burgenlandes. Österreichische Monatshefte „Der Fährmann“ 4. Sonderheft Burgenland, 1927. 295–296.
- FILEP: Kilencven éve = FILEP ANTAL: Kilencven éve jelent meg a történeti Magyarország részletes, 1:300.000 méretarányú nemzetiségi térképe I–II. Geodézia és Kartográfia 62. (2010:3) 17–21., 62. (2010:4) 3–10.
- FODOR: A magyar földrajztudomány története = FODOR FERENC: A magyar földrajztudomány története. Budapest, 2006.
- GINSBURGER: Réseaux académiques = NICOLAS GINSBURGER: Réseaux académiques et circulations savantes entre guerres et paix (1912–1919). Les expertises de Jovan Cvijić et de ses collègues géographes à travers les cas de Trieste et Fiume. Cybergeog, document 784. (2016).
- GINSBURGER: L'expertise territoriale = NICOLAS GINSBURGER: L'expertise territoriale et cartographique des vaincus austro-hongrois. Robert Sieger, Pál Teleki et les traités de Saint-Germain et de Trianon. Cartes & géomatique, Comité français de cartographie, (2016), “Cartographie et traités de paix (XVe–XXe siècle)” 115–132.
- GSTEU: Länderkunde = HERMANN GSTEU: Länderkunde Österreichs. Innsbruck–Wien, 1936. 253–275.

- GÜTTENBERGER: Der anthropogeographische = HEINRICH GÜTTENBERGER: Der anthropogeographische Aufriß des Burgenlandes. Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft in Wien 65. (1922) 47–55.
- GYÓRI – WITHERS: Trianon és a brit földrajz I–II. = GYÓRI Róbert – CHARLES W. J WITHERS: Trianon és a brit földrajz I–II. Földrajzi Közlemények 144. (2020:2) 202–220., (2020:3) 294–310.
- HAJDÚ: Az „államtáj” és a „tájállam” = HAJDÚ ZOLTÁN: Az „államtáj” és a „tájállam” problematikája a magyar földrajztudományban 1948-ig. Földrajzi Közlemények 120. (1996:2-3) 137–150.
- HAJDÚ: A magyar földrajztudomány = HAJDÚ ZOLTÁN: A magyar földrajztudomány és a trianoni békeszerződés (1918–1920). Kisebbségkutatás 9. (2000) 224–233.
- HÁZI: Történelmi jogunk Nyugatmagyarországhoz = HÁZI JENŐ: Történelmi jogunk Nyugatmagyarországhoz. Sopron, 2011.
- HECKE: Das neue Staatsgebiet. = WILHELM HECKE: Das neue Staatsgebiet Österreichs. Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft in Wien 63. (1920:3-4) 49–53.
- HEFFERNAN: Geography, cartography = MICHAEL HEFFERNAN: Geography, cartography and military intelligence: The Royal Geographical Society and the First World War. Transactions of the Institute of British Geographers 21. (1996:3) 504–533.
- ISBERT: Bevölkerung = OTTO-ALBRECHT ISBERT: Bevölkerung. Die deutsch-madjarische Volksgrenze. In: Handbuch des Grenz- und Auslandsdeutschum. Hrsg. CARL PETERSEN – OTTO SCHEEL – PAUL HERMANN RUTH – HANS SCHWALM. Breslau, 1936. 665–667.
- JANKÓ – TÓTH: Változó erővonalak = JANKÓ FERENC – TÓTH IMRE: Változó erővonalak Nyugat-Pannóniában. Történelmi és földrajzi esszé. Szombathely, 2008.
- JOBBITT – GYÓRI: East Central Europe = STEVEN JOBBITT – GYÓRI RÓBERT: East Central Europe. In: The Sage Handbook of Historical Geography. Eds. MONA DOMOSH – MICHAEL HEFFERNAN – CHARLES WITHERS. London, 2020. 75–99.
- KEMÉNYFI: Egységes magyar államtér = KEMÉNYFI RÓBERT: Egységes magyar államtér alatt egységes közetalap: A Tisia-masszívum mítosza: In. Kárpát-medence: települések, tájak, régiók, térsztruktúrák. Szerk. GYÓRI RÓBERT – HAJDÚ ZOLTÁN. Budapest–Pécs, 2006. 418–438.
- KEMÉNYFI: Nemzetiségi térképek I–II. = KEMÉNYFI RÓBERT: Nemzetiségi térképek mint a hatalmi beszédmód formái. I. rész. Tér és Társadalom 25. (2011:1) 63–80., (2011:2) 69–87.
- KOGUTOWICZ: Dunántúl és Kisalföld = KOGUTOWICZ KÁROLY: Dunántúl és Kisalföld írásban és képen II. Szeged, 1936.
- KÓSZEGI – BOTTLIK: Maps in the Service = KÓSZEGI MARGIT – BOTTLIK ZSOLT: Maps in the Service of Science and Politics in Post-WWI Hungary. In: Geography and the Nation after Trianon. Szerk. STEVEN JOBBITT – GYÓRI RÓBERT. London. (Megjelenés alatt.)
- KRASZNAI: Földrajztudomány, oktatás = KRASZNAI ZOLTÁN: Földrajztudomány, oktatás és propaganda – a nemzeti terület reprezentációja a két világháború közti Magyarországon. Pécs, 2012.
- KRETSCHMER: Presidenten = INGRID KRETSCHMER: Präsidenten der Österreichischen Geographischen Gesellschaft und ihrer Vorgängergesellschaften. Österreich in der Welt – die Welt in Österreich. Chronik der Österreichischen Geographischen Gesellschaft 150 Jahre (1856–2006). Hrsg. INGRID KRETSCHMER – GERHARD FASCHING. Wien, 2006. 24–66.
- KRETSCHMER: 150 Jahre = INGRID KRETSCHMER: 150 Jahre Geographische Gesellschaft in Wien. In: Österreich in der Welt – die Welt in Österreich. Chronik der Österreichischen Geographischen Gesellschaft 150 Jahre (1856–2006). Hrsg. INGRID KRETSCHMER – GERHARD FASCHING. Wien, 2006. 67–112.

- KREBS: Die Ostalpen = KREBS, Norbert: Die Ostalpen und das heutige Österreich. Stuttgart, 1928.
- LIPTHAY: „Burgenland” = LIPTHAY BÉLA: „Burgenland”, Magyarország osztrák megszállás alatt lévő része. In: Sopron Civitas Fidelissima. Szerk. THIRRING GUSZTÁV. Sopron 1925. 25–36.
- LUKAS: Deutschwestungarn = GEORG A. LUKAS: Deutschwestungarn – ein Elsaß-Lothringen der Ostmark. Geographischer Anzeiger 28. (1922) 57–61.
- LUKAS: Die burgenländische = GEORG A. LUKAS: Die burgenländische Landschaft. Burgenland Vierteljahreshefte für Landeskunde, Heimatschutz und Denkmalpflege 2. (1929:4) 177–179.
- LUKAS: Das burgenländische = GEORG A. LUKAS: Das burgenländische Raum. Zeitschrift für Geopolitik 8. (1931) 608–618.
- MARTINEK: Czech Geographer = JIŘÍ MARTINEK: Czech Geographer Viktor Dvorský and his Role in Border Formation in Central Europe. In: Geography and the Nation after Trianon. Szerk. STEVEN JOBBITT – GYÓRI RÓBERT. London. (Megjelenés alatt.)
- MAULL – CARSTANJEN: Die verstümmelten = OTTO MAULL – HELMUT CARSTANJEN: Die verstümmelten Grenzen. Zeitschrift für Geopolitik 8. (1931) 60–63.
- MOHR: Des Burgenlandes = HANS MOHR: Des Burgenlandes Mitgift an Bodenschätzen. In: Burgenland. Hrsg. EDUARD STEPAN. Wien, 1920. 44–48.
- MUNDPRECHT: Burgenland = MARIA MUNDPRECHT: Burgenland – das Land der Gegensätze. Bergland. Illustrierte Alpenländische Monatsschrift 11. (1929:7) 24–30., 41.
- MURBER: A burgenlandi impériumváltás = MURBER IBOLYA: A burgenlandi impériumváltás 1918–1924: kikényszerített identitásképzés és politikai erőszak. Múltunk 64. (2019:2) 181–214.
- N. N.: A Magyar Földrajzi Társaság szózata = N. N.: A Magyar Földrajzi Társaság szózata a világ Földrajzi Társaságaihoz. Földrajzi Közlemények 46. (1918:7-10) 289–320.
- PALSKY: Emmanuel de Martonne = GILLES PALSKY: Emmanuel de Martonne and the ethnographical cartography of central Europe (1917–1920). Imago Mundi 54. (2002) 111–119.
- PFAUNDLER: Das Verbreitungsgebiet = RICHARD PFAUNDLER: Das Verbreitungsgebiet der deutschen Sprache in Westungarn. Deutscher Erde 9. (1910) 14–19., 35–46., 67–72., 134–141., 173–183., 221–225., 10. (1911) 9–12.
- PFAUNDLER: Die Zukunft der Deutschen = RICHARD PFAUNDLER: Die Zukunft der Deutschen in Westungarn. Flugblätter für Deutschösterreichs Recht 8. Wien, 1919.
- RATHMANNER: Die Pariser Friedensverhandlungen = LAURA RATHMANNER: Die Pariser Friedensverhandlungen und die deutschösterreichische Friedensdelegation. Zeitgeschichte 46. (2019) 321–342.
- ROTH: Die verkehrsgeographische = HERMANN ROTH: Die verkehrsgeographische Lage und Bedeutung des Burgenlandes. Burgenland Vierteljahreshefte für Landeskunde, Heimatschutz und Denkmalpflege 1. (1928:4) 78–82., 2. (1929:1) 102–106.
- RUNGALDIER: Städte und Landschaften = RANDOLF RUNGALDIER: Städte und Landschaften Panoniens. Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft in Wien 78. (1935) 178–194.
- SCHWARTZ: A nyugatmagyarországi = SCHWARTZ ELEMÉR: A nyugatmagyarországi német helységnevek. Budapest, 1932.
- SEEGEL: Map men = STEVEN SEEGEL: Map men: Transnational lives and deaths of geographers in the making of East Central Europe. Chicago, 2018.
- SEGYEVY: Térképművek Trianon árnyékában = SEGYEVY DÁNIEL ZOLTÁN: Térképművek Trianon árnyékában. Magyarország néprajzi térképe (1918). Budapest, 2016.
- SIDARITSCH: Studienreise = MARIAN SIDARITSCH: Studienreise des Geographischen Instituts der Universität Graz in das südliche Burgenland. Kartographischen Zeitschrift 67. (1922) 8–10.

- SIDARITSCH: Die landschaftliche = MARIAN SIDARITSCH: Die landschaftliche Gliederung des Burgenlandes. Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft in Wien 67. (1924) 118–139.
- SIEGER: Eine geographische = ROBERT SIEGER: Eine geographische Studienreise im Burgenland. Österreichische Illustrierte Zeitung 33 (1923) 434–435.
- SMITH: American empire = NEIL SMITH: American empire: Roosevelt's geographer and the prelude to globalization. Berkeley, 2003.
- STEPAN: Burgenland = EDUARD STEPAN (Hrsg.): Burgenland. Festschrift aus Anlaß der Vereinigung des Landes der Heidebauern und Heinzen mit Deutschösterreich. Wien, 1920.
- SZILÁGYI: A tudományos nacionalizmus szolgálatában = SZILÁGYI ADRIENN: A tudományos nacionalizmus szolgálatában. A 19. századi földrajztudomány a nemzetépítő diszciplínák között. In: Nemzet és tudomány Magyarországon a 19. században. Szerk. SZILÁGYI ADRIENN – BOLLÓK ÁDÁM. Budapest, 2017. 58–75.
- THIRRING: West-Hungary = THIRRING GUSZTÁV: West-Hungary. East European Problems 6. Budapest–London–New York, 1920.
- TÓTH: Két Anschluss = TÓTH IMRE: Két Anschluss között. Nyugat-Magyarország és Burgenland Wilsontól Hitlerig. Pécs, 2020.
- VANCSA: Zur Geschichte = MAX VANCSA: Zur Geschichte des Landes. In: Burgenland. Hrsg. EDUARD STEPAN. Wien, 1920. 10–17.
- WALLNER: „A burgenlandi kérdés” = WALLNER ERNŐ: „A burgenlandi kérdés”. Földrajzi Közlemények 58. (1930:9-10) 145–150.
- ZEIDLER: A revíziós gondolat = ZEIDLER MIKLÓS: A revíziós gondolat. Pozsony, 2009.
- ZEIDLER: A magyar békeküldöttség = ZEIDLER MIKLÓS: A magyar békeküldöttség naplója, Neuilly – Versailles – Budapest (1920). Szerk. ZEIDLER MIKLÓS. Budapest, 2017.
- ZEIDLER: A magyar békedelegáció = ZEIDLER MIKLÓS: A magyar békedelegáció tevékenysége. In: A magyar békeküldöttség naplója, Neuilly – Versailles – Budapest (1920). Szerk. ZEIDLER MIKLÓS. Budapest, 2017. 13–44.
- ZEILINGER: Geopolitische Begründung = REINHARD ZEILINGER: Geopolitische Begründung nationalstaatlicher Grenzen: Robert Sieger und seine „Geographische Kritik der Grenzlinie des Vertragentwurfs” von 1919. In: Geopolitik. Zur Ideologiekritik politischer Raumkonzepte. Wien, 2001. 64–77.
- ZIERMANN: Die Landwirtschaft = HANS ZIERMANN: Die Landwirtschaft des Burgenlandes. In: Burgenland. Hrsg. EDUARD STEPAN. Wien, 1920. 61–65.

BURGENLAND OR WESTERN HUNGARY: THE ARGUMENTS OF AUSTRIAN AND HUNGARIAN GEOGRAPHY

In most warring countries, geographers played an important role in the expert bodies set up in the last phase of World War I: their work was needed to underpin territorial decisions (in many cases only their legitimacy). On the other hand, the Hungarian geographers started quite late, only in the autumn of 1918, with the preparation of the professional materials and maps necessary for the preparation of peace. The high-quality work done in a short time emphasized the territorial integrity of the country, and described the linguistically diverse Hungary as a unified natural lands, the regions of which had interacted and complemented each other in their economic production. Even after the peace treaty, Hungarian geographers stood for the idea of integral revision, and only rarely an analysis was born that would have been satisfied with regaining areas whose Hungarian population was annexed by the neighbouring successor states.

The geographers supporting the revision dealt mostly with the problems of Transylvania and the Highlands (Felvidék), with little attention paid to the areas given to Austria. The issue of Western Hungary was mainly addressed by Hungarian geographers, because they tried to refute some of the geographical writings in support of the annexation of the Province of Burgenland to Austria, which appeared in large numbers on the Austrian side of the border or in Germany. This section of the border was also special, because two losing countries were facing each other, and by the loss of Sopron the Austrians (and Germans) felt themselves betrayed in relation to Burgenland. Therefore, for example, the arguments based on the ethnic analysis of Georg Lukas of Graz or the German Albrecht Otto Isbert, were motivated not only by the legitimacy of the won territories, but also by the bitterness towards the “lost” regions. Thus, Ernő Wallner, who was born in Königsdorf (Királyfalva) and taught at the Oberwart (Felsőlövő) grammar school in the 1910s, or Károly Kogutowicz, the “monographer of Transdanubia”, developed a moderate Hungarian geographical point of view about the issue of the Burgenland border region. They drew an objective picture of the ethnic and economic conditions of the area, but they tried to support the legitimacy of the Hungarian territorial claims and answer for the Austrian historical, economic or even geological, physical geographical arguments. In our paper, we analyze this polemic.

Ferenc Jankó – Róbert Győri

Benkéné Jenőffy Zsuzsanna

A NYUGAT-MAGYARORSZÁGI KÉRDÉS ÁRNYÉKÁBAN Stehlik László papi pályája a Győri Egyházmegyében

Az első világháborút lezáró és Magyarország területi veszteségeit okozó békeszerződések komoly egyházkormányzati bonyodalmakat is vontak maguk után: a Győri Egyházmegye 99 plébániája került Ausztria területére. Mivel az elcsatolt terület német többségű vidék volt, túlnyomórészt német és horvát nemzetiségű katolikus közösségekkel, első hallásra úgy tűnhet, zökkenőmentesen zajlott a hatalomátvétel, azonban nemcsak a politikában, hanem az egyházi életben is jelentős zűrzavarokat okozott a határmódosítás. A helyzet közel száz lelkipásztor működését befolyásolta: voltak, akik Ausztria támogatása miatt a magyar Területvédő Ligával kerültek szembe, de voltak, akik Magyarországhoz való hűségük miatt még a börtönt is megjárták. Az Ausztriát olykor agressziót sem nélkülözve pártoló papok közül kiemelkedik Stehlik László, a fiatal sopronkeresztúri káplán alakja, aki 1920 előtt is gyakran okozott nehéz pillanatokat plébánosának, Kaufmann Istvánnak és a győri püspökségnek. Kaufmann plébános egyszerűen csak „hibbantnak” nevezte káplánját, azonban, hogy egy helyzetet megismerjünk, érdemes több szemtanút, sőt magát az érintettet is meghallgatni. Ki volt Stehlik László? Gátlástalan karrierpap, pszichés beteg, vagy egyszerűen csak egy heves érzelmekkel bíró, megtévedt fiatal? Erre keresem a választ a Győri Egyházmegyei Levéltár forrásai, valamint Stehlik László 1952-ben megjelent emlékiratának részletei alapján.

A helyszín

A történelmi Nyugat-Magyarország nagy részben azonos a mai Ausztria Burgenland tartományával. Régen is német többségű vidék volt, melynek németajkú lakossága még az Árpád-kori telepítések során honosodott meg. A nyugat-magyarországi németek osztrák-bajor, illetve frank eredetű dialektust beszéltek és két jellemző népcsoportra tagolódtak, a frank eredetű hienckekre, és a bajor-osztrák eredetű heidebauerekre. A hienckek Sopron és Vas vármegye nyugati részeit népesítették be (a Sopron környékén élő hienckeket ponchterekeknek is nevezték), a heidebauerek a Moson-síkságon éltek. Ausztria közelsége akadályozta az itteni németiség elmagyarosodását, de e közelség ellenére sem volt jelentősebb nemzetiségi mozgalom a területen, mivel a németiség társadalmi elismertsége miatt nem igényelte a nemzetiségi jogok kiterjesztését. A német anyanyelvű papság magyar érzelmű és államhű volt a dualizmus egész idején, és szívósan ellenállt a pángermán mozgalomnak. A nyugat-magyarországi németiséget tehát kevésbé érintette erőszakos magyarítás, így a különböző ausztriai német nemzeti egyesületek sem igazán tudták hatásukat kifejteni, csak az első világháború elvesztése után, amikor a magyar állameszme összetartó ereje meggyengült. E zűrzavart használták ki az Ausztria-párti agitátorok, hogy eszméik han-

goztatásával a több évszázados kiegyensúlyozott viszony megromoljon, és Nyugat-Magyarországon is fellángoljanak a nemzetiségi ellentétek, melyektől ez a vidék 1918-ig mentes volt.¹

Ez a vidék a papi és szerzetesi hivatások különösen gazdag talaja volt, ám a békekötések idején keletkezett levéltári forrásokból az derül ki, hogy Nyugat-Magyarország német lakosságának hitéletéről nem voltak éppen pozitív véleménnyel a kortársak, különösen az ausztriai egyházi körök. A németiséggel ellentétben a nyugat-magyarországi horvátokat rendkívül mély vallásosság jellemezte.²

Történelmi körülmények

Az 1919. szeptember 2-án Saint-Germainben és 1920. június 4-én Trianonban aláírt békeszerződések, illetve a velencei osztrák-magyar megállapodás következtében a Szombathelyi Egyházmegye 57, a győri püspökség 99 plébániája került Ausztriához. Ami a győri püspökség e plébániáit illeti, már ezt megelőzően folytak tárgyalások a nyugat-magyarországi németek számára felállítandó önálló egyházkormányzati egység, a soproni német vikariátus ügyében, ám annak megszervezésére már nem maradt idő, részben a papság ellenkezése miatt.

1919. november 19-én Teodoro Valfré di Bonzo bécsi nuncius arról írt Mikes János szombathelyi püspöknek, hogy a békeszerződés megkötése után a kérdéses területen az egyházi joghatóságot ideiglenesen egy Szentszék által kinevezett delegátus fogja gyakorolni, mivel Ausztria kormánya jelezte, nem veszik szívesen, ha Mikes János és Fetser Antal püspökök továbbra is beavatkoznának az elcsatolandó terület egyházi ügyeibe. A nuncius szerint megoldás lehet új egyházmegye felállítása is a két egyházmegye elszakított területének összevonásával, s ezt rendelni közös apostoli delegátus alá. Az osztrák kormány is azt javasolta, hogy az apostoli delegátus az osztrák papság soraiból kerüljön ki, mert csak egy osztrák pap lenne képes felülkerekedni a nemzetiségi ellentéteken. A trianoni békeszerződés megkötése után már maga az osztrák kormány Ludvig von Pastor szentszéki követ segítségével tett lépéseket Nyugat-Magyarország egyházkormányzati átrendezésének érdekében, azonban XV. Benedek pápa ígéretet tett arra, hogy addig, míg a határkiigazító bizottság munkálatait be nem fejezi, s az ország határai véglegesen megállapítva nincsenek, a Szentszék nem rendelkezik új területi beosztásról. Mielőtt azonban elérkezett 1921. augusztus 29-e, Nyugat-Magyarország átadásának időpontja, a magyar kormány megbízható forrásokból arról értesült, hogy a Szentszék az osztrák kormány kérésére Friedrich Gustav Piffel bécsi bíboros-érseket kívánja e terület apostoli kormányzójának kinevezni. Bánffy Miklós külügyminiszter e szándékkal nem értett

¹ Vö. BENKÉNYÉ: A papság helyzete 60–62. Nyugat-Magyarország történetéről és lakóiról bővebben: BELUSZKY: Az ország lakói; GAGYI: A nyugatmagyarországi; MANHERZ Károly: A magyarországi németek; NAGY: Nyugatmagyarország Ausztriában; NITSCH: A dunántúli németiség.

² BENKÉNYÉ: A papság helyzete 62–63.

egyed, ezért azt javasolta, hogy e terület élére ne apostoli kormányzót nevezzenek ki, hanem oldják meg a kérdést a Győri és a Szombathelyi Egyházmegye egy-egy nyugat-magyarországi papjának segédpüspökké való kinevezésével, ugyanis Bánffy vélekedése szerint egy osztrák egyházi előljáró apostoli kormányzóvá való kinevezése nagy méltatlankodást váltana ki a magyar közvéleményben. Nyugat-Magyarország Ausztriához való csatolását azonban az 1921. október 13-i velencei egyezmény elismerte a magyar kormány, s az 1921. december 14–16. között megtartott soproni népszavazás után elválták székhelyeiktől az érintett plébániákat. Miután Nyugat-Magyarország helyzete végleg rendeződött, a Szentszék 1922. május 18-án az Ausztriához csatolt plébániákat a Burgenlandi Apostoli Kormányzóságban egyesítette, közvetlenül Róma alá rendelte, és adminisztrátorának Piffl bécsi érseket nevezte ki. Burgenland önálló püspökséggé alakítása évtizedeken át tartott: Szent XXIII. János pápa 1960. augusztus 15-én alapította meg a Kismartoni Egyházmegyét.³

A papság helyzete

Bár a Győri Egyházmegyei Levéltár forrásaiból az derül ki, hogy az elcsatolandó terület papsága inkább Magyarország törekvéseit támolta, valójában rendkívül vegyes érzelmekkel fogadták a politikai helyzet megváltozását. A zűrzavart tetézte a politikai agitátorok egyre szélesebb körű működése, ezáltal a nemzetiségi ellentétek erősödése. Nezsiderben és Mosonszentandráson az Ausztriát pártoló agitátorok (Nezsiderben a gyógyszerész, Mosonszentandráson a tanító) egyenesen a magyar érzelmű plébánost támadták, ám több településen az Ausztria mellett kampányoló lelkipásztor miatt tett panaszt a Területvédő Liga a győri püspökségen. A papság soraiban olyanok is akadtak, akik kezdetben a magyar érdekeket védték, ám a zűrzavar, főleg a Prónay Pál-féle nyugat-magyarországi felkelés (1921. augusztus 28–október 13.) hatására lassan kiábrándultak elveikből, sőt a lakompaki plébániai kormányzó „ijedtében” el is hagyta szolgálati helyét. Őt lelkipásztor Magyarország pártolása miatt szembekerült az osztrák hatóságokkal, és a börtönt is megjárta.⁴

Fetser Antal győri püspök ezekben az időkben a tőle telhető legtöbb támogatást igyekezett nyújtani papjainak. Mivel a püspök maga is szatmári sváb származású volt, sokkal több megértést tanúsított a németiség nyelvi és kulturális igényei iránt.⁵ Ebből azonban nem lehet arra következtetni, hogy a püspök nem a magyar érdekeket szolgálta volna, és nem küzdött volna Nyugat-Magyarország győri egyházmegyei területeiért. A főpásztor bizonyára úgy gondolta, hogy hangulatkeltés nélkül lehet a legtöbbet javítani a nehéz helyzeten.⁶

³ Vö. BENKÉNÉ: A papság helyzete 63–73. Az első világháborút lezáró békeszerződések egyházi vonatkozásairól bővebben: DÓKA: A Győri Egyházmegye; GALAMBOS: Az egyházak szerepe; RITTSTEUER: Kirchheim Grenzraum; TENGELY: Az egyházak és a nemzetiségi kérdés; SALACZ: A magyar katolikus.

⁴ Vö. BENKÉNÉ: A papság helyzete 73–81.

⁵ SCHMIDT: A Burgenlandi Apostoli Adminisztráció 408.

Stehlik László

A zűrzavart tovább nehezítette a 27 éves sopronkeresztúri (ma Deutschkreuz, Ausztria) káplán, Stehlik László tevékenysége, aki nemcsak Ausztria pártolásával keltett megütközést paptársaiban és híveiben. Sopronkeresztúri szolgálatának utolsó hónapjai alatt zajlott a nyugat-magyarországi felkelés, melyben ő is küzdött a maga eszközeivel a magyar felkelők ellen.⁷ A Győri Egyházmegyei Levéltárban található források egy igencsak problémás egyén képét festik le, ám emlékiratai egy művelt, megnyerő és hovatovább, jó tollú illetőről tanúskodnak. A *Dorniger Weg – Ein Priesterroman Burgenland* (Rögös út – Papi regény Burgenlandból) címmel 1952-ben megjelent könyv címéhez híven nem is emlékirat, inkább regény, s ehhez méltón könnyed nyelvezetű, olvasmányos.

Stehlik László 1893. április 5-én született Mosonbátfalván (ma Apetlon, Ausztria). Szülei Stehlik Gyula kereskedő és Regensburger Mária voltak.⁸ Középiskolai tanulmányait 1902–1911. között végezte a bencés rend győri gimnáziumában, az utolsó négy évet már a Győri Egyházmegye kisszeminaristájaként. Az iskolai értesítők egy átlagos fiatal képét rajzolják elénk, aki nem volt kitűnő tanuló, viszont hegedűn játszott az iskola zenekarában, és szavalóversenyeken is szerepelt. Magatartása végig példás volt.⁹ 1911 őszén kezdte meg tanulmányait a győri papnevelő intézetben, majd 1915. május 6-i diakónussá szentelését követően aktuárius (ügyintéző) lett a püspökségen.¹⁰ Pappá kordedvezménnyel, 1915. augusztus 16-án szentelte Fetscher Antal püspök, együtt az Innsbruckból hazatért Wrenkh Ede későbbi teológiai tanárral, aki a középiskolában is osztálytársa volt.¹¹ Stehlik László ezután is a püspöki hivatalban maradt, de ahogy regényében említi, lelketlennek találta az irodai szolgálatot, s bosszantotta egyes udvari papok törtető viselkedése.¹² 1916 őszén főpásztora a farádi plébániára irányította,¹³ majd másnap, 1916. október 17-én intézkedését hatályon kívül helyezve kapuvári káplánnak nevezte ki.¹⁴ Hogy mi állhatott a püspök döntésének gyors megváltoztatása mögött, nem derül ki, ugyanis a levelek eredeti példánya egyelőre nem ismert, csupán a két püspöki rendelkezés fogalmazványa.

Stehlik László regényében nem írja le kifejezetten boldog pillanatnak első dispoziója átvételét és búcsúját Győrtől,¹⁵ csakúgy, mint Kapuváron töltött hónapjait. Plébánosa nem nyerte el szimpátiáját, magányosnak érezte magát és so-

⁶ Vö. BENKÉNÉ: A papság helyzete 82.

⁷ STEHLIK: Dorniger Weg 84–112.

⁸ GyEL PL Egyházkorm., Personalia Stehlik, 1903. június 23.

⁹ Értesítők, *ad indicem*.

¹⁰ GyEL PL Circulares 1915/XI; 1915/XIII.

¹¹ GyEL PL Egyházkorm. 1474/1915.; GyEL PL Circulares 1915/XV.

¹² STEHLIK: Dorniger Weg 50.

¹³ GyEL PL Egyházkorm. 5610/1916

¹⁴ GyEL PL Circulares 1916/XVI.; GyEL PL Egyházkorm. 5610/1916.

¹⁵ STEHLIK: Dorniger Weg 50–51.

kallta feladatait,¹⁶ de szintén nem derül ki, saját kérésre történt-e a dispozició, vagy a püspök maga döntött úgy, hogy Stehlik állomáshelyet váltson alig tíz hónap után.¹⁷ Főpásztora Mosontarcsára (ma Andau, Ausztria) nevezte ki káplánnak,¹⁸ azonban a fiatal pap itt sem boldogult. Nemcsak plébánosával nem találta meg a közös hangot, hanem egyre súlyosbodó gégehurutja is nehezítette szolgálatát,¹⁹ ezért egy levélben maga kérte áthelyezését főpásztorától.

A részletes írás már sok mindent elárul a fiatal pap személyiségéről. Nem titkolja például, hogy Mosontarcsára érkezése után már egy héttel kérvényezte dispoziációját, ám e levelét vissza is vonta. Betegsége súlyosbodása miatt azonban október végén mégis tollat ragadott, s „a múltban tapasztalt örökké felejtethetlen jószívűsége, kegyessége és atyai szeretetre” hivatkozva kérte püspökét a mihamarabbi elhelyezésre. „Méltóságos uram, én újra a régi derült kedélyű Laci leszek, ha megfelelő talajba ültetve szolgálhatom Istent és méltóságodat. (...) Rég nem hallottam ugyan már bölcs tanításait, alapján azonban még mindig az vagyok, amivé Méltóságod magas környezetében nevelődtem. Szeretem a breviáriumot, az otthont és a munkát. Istenben van lakásom, de mindenem az otthonom. (...) Itt nem érzem, amit Kapuvárott a magány áldásaképpen oly boldogan élveztem. Testileg-lelkileg szenvedek itten. Már magam is egészen beteg vagyok. Nagyon sokat gyötörődöm. Jelen levelemmel nemcsak egy adminisztratív intézkedés kegyes meghozatalára kértem méltóságodat, többet tettem: Méltóságod iránt érzett fiúi szeretettől ösztönözve őszinte bepillantást engedtem a szívembe.”²⁰ Valóban, a levél megfelelő bepillantást enged a káplán szívébe: egy helyét nem találó, zaklatott fiatal képét mutatja, aki a püspöki udvarban töltött évei során atyai jó barátságba került főpásztorával,²¹ valamint kitűnően bánik a szavakkal. Jó helyesírása és gazdag szókinccse a magyar nyelv anyanyelvi szintű ismeretére utal.

Az atyai jó barát rögtön a káplán segítségére sietett: postafordultával át is helyezte Sopronkeresztúrra.²² Miután elfoglalta helyét az alpokaljai településen, lát-szólag csendes időszak következett Stehlik László munkásságában. Regénye azonban azt tanúsítja, itt is égett a föld a talpa alatt. Plébánosával, Kaufmann Istvánnal, akit hatalmaskodónak, ravasznak és kétszínűnek ír le, szintén feszült volt a viszonya, valamint ekkor kezdett figyelni az első világháború elvesztését követően fellángoló Ausztria-párti megmozdulásokra.²³ Minden bizonnyal szimpatizálni is ekkor kezdett ezen eszmékkal, nem hiába igyekezett hosszú levélben tisztázni magát főpásztora előtt 1919 decemberében. „Az a panasz, hogy osztrák érzületű vagyok, semmit sem

¹⁶ Uo. 51–74.

¹⁷ GyEL PL Circulares 1917/XIV; GyEL PL Egyházkorm. 3690/1917.

¹⁸ GyEL PL Egyházkorm. 5468/1917 (Melléklet).

¹⁹ STEHLIK: Dorniger Weg 74–84; GyEL PL Egyházkorm. 5468/1917.

²⁰ GyEL PL Egyházkorm. 5468/1917.

²¹ Vö. SCHMIDT: A Burgenlandi Apostoli 408.

²² GyEL PL Egyházkorm. 5475/1917.; GyEL PL Circulares, 1917/XIX.

²³ STEHLIK: Dorniger Weg 84–88.

mond, ha ugyanakkor büntető törvénykönyvbe ütköző, államellenes vétséget rám bizonyítani nem lehet. Avagy államellenes cselekmény, ha naponként megjelenő magyarországi újságokon kívül hetenként egyszer osztrák újságot is juttatok annak kezébe, aki óhajta? Milyen újságról van szó? A Volksfreundről.” Stehlik állítja, nem ő fizetett elő az osztrák keresztényszocialista-konzervatív hetilapra, megkérdezés nélkül érkezett a plébánia címére, s tudomása szerint több környékbeli egyházközség, köztük horvát nyelvűek is kaptak az újságból. Nem küldte vissza, hiszen a magyar hatóságok nem tiltották, hogy valaki osztrák újságot olvasson. Különösen, hogy a konzervatív lap „előkészítette a talajt” az olvasókban a magyar keresztény újságok befogadására. Az újságelőfizetés ügyén kívül Stehlik László levelében egy másik tettét is említi, ami miatt államellenesnek bélyegezték: nem írta alá a Nyugat-Magyarország elcsatolása ellen tiltakozó nyilatkozatot. „Mert vannak annexióbarát híveink is – indokolja – kik a lelkesüktől a kérdésben legalább semlegességet várnak.” A káplán kifejti, aláírása nem elegendő ahhoz, hogy az antantot a saintgermain-i béke megváltoztatására bírja, arra azonban igen, hogy az annexióbarát hívek bizalma megrendüljön az egyházban, melynek ő is papja. „Ha a nép politikai magatartása helytelen, intézkedjék a világi hatóság. Én a krisztusi tannak vagyok képviselője, amely nem ismer különbséget ember és ember között, és amelyet bele kell plántálnom az annexióbarát szívébe éppen úgy, mint annak a szívébe, aki azt ellenzi, mert mindkettő lelke egyformán kedves és drága Isten előtt. (...) Én nem vagyok az állam hivatalnok, hanem az egész emberiség megváltójának, Jézus Krisztusnak a papja.” Stehlik ezt követően régi barátságukat sem véka alá rejtve hosszasan bizonygatja püspökének, miért nem foglalhat állást pap létére politikai kérdésekben. „Méltóságod el tudná hinni, hogy én magyargyűlölő vagyok? Távol áll tőlem. (...) De nem gyűlölöm az osztrákot sem.”²⁴ A levélben Stehlik magyar helyesírása továbbra is jó, azonban egyre több germanizmust használ, ami betudható a német nyelvű környezet hatásának.

Első olvasatra talán megértés is tanúsítható a fiatal pap iránt, azonban néhány hónappal később, 1920 áprilisában plébánosától is érkezett levél a püspökségre, mely jelentősen árnyalja Stehlik önmagáról kialakítani szándékozott képét. Kaufmann István elsőként azt panaszolta Fetscher püspöknek, hogy az általános gazdasági válság dacára káplánja nem megfelelően osztja be pénzét, a kapott segélyekből hobbicikkeket (köztük kottákat, kottatartót, szórakoztató könyveket) vásárolt, s még reverendára sem futotta. Az anyagi gondokat a káplán újabb segély kérelmezésével próbálta áthidalni: a sopronkeresztúri egyházközséggel további 2000 koronát szavaztatott meg magának, a filiális egyházközségben, Küllön (ma Girm, Ausztria) pedig a bírót kereste meg kérelmével. A faluban házról-házra járva gyűjtöttek a fiatal pap kiegészítésére, ami Kaufmann szerint tovább mélyítette Sopronkeresztúr és a szomszédos település közti feszültséget. A plébános mellékelte az ominózus egyházközségi gyűlés német nyelvű jegyzőkönyvét is.²⁵

²⁴ GyEL PL Egyházkorm. 4865/1919.

²⁵ GyEL PL Egyházkorm. 1532/1920.

5. Sopronkeresztúr nehéz napjai

1921 első hónapjaiban német nyelvű, dátum és név nélküli levél érkezett Kaufmann István részére a sopronkeresztúri plébániára, melyben súlyos váddal illette a káplánt az ismeretlen feladó: viszonya van egy cselédlánnyal.²⁶ Régi módszer, hogy egy lelkipásztort szerelmi ügygel kívánnak lejáratni haragosai, azonban úgy tűnt, Stehlik László esetében alapja is volt a panasznak. Kaufmann István többek között erről is beszámolt 1921. február 10-én a győri püspökség irodaigazgatójának, kiemelve, a káplán két cselédlányt is ostromolt rajongásával, sőt, a lakodalmakból is hölgyekkel kísértette haza magát. *„Politikai meghibbantsága sem olyan ártatlan valami”* – tért a tárgyra a plébános. Stehlik eszméivel csak széthúzást keltett a hívek között, elidegenítette őket a plébánostól, ebben kiváló szövetségese volt az erdélyi szász származású evangélikus patikus és annak *„kerge”* (sic!) neje, *„kiknek a háza a második otthona.”* A patikussal és még egy pár falubelivel sikerült nekik a küllői híveket Ausztria mellé állítani. *„Miért kell egy káplánnak magát politikába ártani? – tette fel a felháborodott kérdést Kaufmann plébános – Okosabb volna, ha addig, míg ilyen ügyben csavarog, tanulna, hogy több hitre, lelkiismeretességre, papi szellemre, ismeretre tenne szert papi működéséhez; az iskolában és a szószéken való munkájához.”* A plébános leírta azt is, hogy a káplán a hitoktatást elhanyagolta, prédikációi pedig megütközést keltők. *„Szent István napján egy szóval nem emlékezett meg szegény hazánkról. Szent István mártír napján a szentbeszédje abból állott, hogy a fiatalságot szidta, elnevezvén azt ökörnek, bivalynak, és mondván többek közt ilyeneket, hogy lássátok be, mi németek vagyunk, ahhoz a néphez tartozunk, akiknek a kultúrát és a civilizációt köszönheti a világ.”* Sopronkeresztúr eljárársága és az egyháztanács felháborodott a káplán magatartásán, Stehlik ezért vesztét érezvén aláírásokat gyűjtött maga mellett, de Kaufmann úgy vélte, *„törött tojást száz kovács sem forraszt össze”*.²⁷

E levél figyelmeztetése azonban eredménytelen maradt. 1921. szeptember 1-jén az derült ki, hogy Stehlik csak egyre jobban ártotta bele magát a politikába. Bécsben tanuló öccse révén állandó összeköttetést biztosított az ottani burgenlandi központtal, otthon pedig folyamatosan bujtotta az Ausztria-párti híveket. *„Minél közelebb jött az átkapcsolás időpontja – írta Kaufmann plébános – kebelbarátjával, a gyógyszerésszel, és annak hisztérika (sic!) feleségével annál lázasabb tevékenységet fejtettek ki éjjel-nappal. Vasárnap, vasárnapról hétfőre, és hétfőn szinte delíriumos módon dolgoztak az osztrák fogadás tervén. Nem rajtuk múltott, hogy a nemzetiségi érzelmeiben felizgatott szemét-nép nem támadta meg – mint ahogy a gyógyszerész utóbb bevallotta – a csendőrséget és az irodát.”* A csendőrség kereste is Stehliket, hogy eltírtsa a házak látogatásától, s egyúttal arra kötelezze, hogy csak hivatalos teendőinek intézése céljából hagyhatja el a plébániát. A káplán azonban észrevette a kapun beforduló váratlan vendégeket, s az ablakon kiugorva menekült el a pléb-

²⁶ GyEL PL Egyházkorm. Personalia Stehlik, iktatószám nélkül (1153/1921. melléklete).

²⁷ Vö. BENKÉNÉ: A papság helyzete 78.; GyEL PL Egyházkorm. 1153/1921.

bániáról.²⁸ Főpásztora előtt géppel írt, latin nyelvű levélben igyekezett tisztázni magát október 30-án, miszerint semmi kapcsolatban nem áll osztrák bolsevik csoportokkal, csupán a keresztényszocializmust támogatja.²⁹

Míg Stehlik távol volt, a püspök új káplánt nevezett ki Sopronkeresztúrra Bertha Rudolf személyében.³⁰ A szökött káplán azonban decemberben visszatért – erről tett jelentést 1921. december 8-án Koch Róbert lakompaki (ma Lackenbach, Ausztria) adminisztrátor. Stehlik László a Volkswehr csapatával érkezett, és különféle kívánságokkal állt elő. Több lakos elmondása szerint azt prédikálta, hogy most ő a plébános, övé az intézkedési jog, Kaufmann plébánost pedig le akarta tartóztatni, más verzió szerint kivégeztetni.³¹ Kaufmann István azonban úgy írta, Stehlik kommunista érzelmű munkások társaságában tért vissza Sopronkeresztúrra. A községházán ekkor egy kommunista agitátor dicsőítette Ausztriát, lázított az „elnyomó magyarok”, köztük a plébános ellen, ezen felbuzdulva egy kis csoport a plébániára indult bántalmazni Kaufmannt, de az osztrák csendőrök szétoszlatták őket.³² A káplán különféle megalapozatlan vádakhoz hozott fel a plébános ellen, ítéldbírónak a Volkswehr parancsnokát kérte fel, de a parancsnok azzal utasította el, hogy ez a püspök dolga.³³ Stehlik természetesen ezt a helyzetet is megpróbálta kimagyarázni főpásztora előtt: a népgyűlésen ő a lakosság kérésére tartott beszédet, melyben kénytelen volt megemlíteni a Kaufmann plébános részéről jött barátságtalan fogadtatást, hogy a nép meg ne botránkozzon, miért nem költözött vissza a plébániára. „Az esperes-plébános úgy az oltárt, mint az asztalát megtagadta tőlem.” A levél utóiratban megjegyzi, „Reuter Bálintnál misézem”, minden bizonnyal Fertőmeggyesen (ma Mörbisch am See, Ausztria).³⁴ Regényében Stehlik hazafias küzdelemként írja le ezt az időszakot: ő igazából a Prónay-féle felkelők ellen harcolt és előlük menekült.³⁵

6. Az utolsó állomás

Nemsokára az a nap is elérkezett, mikor Stehlik László hivatalos körülmények között is elhagyta Sopronkeresztúrt: Fetser püspök 1922. február 3-án Nezsiderbe helyezte káplánnak,³⁶ ám a fiatalember ott sem tartotta magát távol attól, hogy újabb zavart keltsen, hiába csitultak el lassan a nyugat-magyarországi felkelés és az átkapcsolás indulatai. A püspökségre érkezett levelek tanúsága szerint Stehlik ekkor pártársai lejáratásán dolgozott.

²⁸ GyEL PL Egyházkorm. 3420/1921.

²⁹ GyEL PL Egyházkorm. 4230/1921.

³⁰ BENKÉNÉ: A papság helyzete 78.

³¹ GyEL PL Egyházkorm. 4449/1921.

³² GyEL PL Egyházkorm. 4496/1921.

³³ GyEL PL Egyházkorm. 4449/1921.

³⁴ GyEL PL Egyházkorm. 4496/1921.

³⁵ Vö. STEHLIK: Dorniger Weg 84–112.

³⁶ GyEL PL Circulares II/1922.

Békeffy István gálosi plébános 1922. április 20-án arról számolt be, hogy Stehlik egy nagynémet lapban³⁷ megjelentetett cikkében „négy politikai mártír” kivételével kipellengérezte az elcsatolt terület papságát. Stehlik e cikkében azt állította, hogy a papság a felkelőkkel legmelegebben barátkozott, és a magyar nyelvet csak azért használja, hogy durva, erőszakos lelkének gyűlöletét mutassa a német néppel szemben. Békeffy kifejtette, hogy e zavaros időkben a papság nagy része tartózkodott a politikától, „és a számtalan támadás és intrika ellenére rendületlenül hű maradt hivatása és vallása parancsolta elveihez”. A gálosi plébános meg volt arról győződve, hogy Stehlik az olyan papok csoportjába tartozott, akik pozícióikat arra használták fel, hogy a politikában érvényesüljenek. Békeffy ezért számon is kérte püspökétől, hogy miért pont Nezsiderbe helyezte Stehliket az osztrák nagypolitikában is aktívan tevékenykedő Thullner János plébános oldalára, hogy szabadon folytathassa magyarellenes tevékenységét.³⁸ A támadó újságcikken kívül Stehlik rágalomhadjárata előző plébánosát, Kaufmann Istvánt sem kímélte. Egy levelében azt állította, hogy Kaufmann németisége miatt megtiltotta neki a misézést. Ez a vád természetesen nem volt igaz. „Szegény nemzetség, ha ilyen védőkre szorul!” – írta Kaufmann, kiemelve azt is, hogy Stehlik nem is tiszta német származású. „Neve, fiziognómiája biztos erre: cseh-morva vagy tót típus, és ilyen ember adja ki magát a németiség oszlopának, köpköd jobbra-balra azokra, kik nem németek.”³⁹

A főpásztori intézkedés nem váratott magára: Fetser püspök 1922. július 27-én Lajtaújfalu (ma Neufeld an der Leitha, Ausztria) plébániai kormányzójának nevezte ki Stehlik Lászlót.⁴⁰ Grabarich István völgyfalvi (ma Zillingtal, Ausztria) plébános, kerületi esperes azonban augusztus 8-án azt panaszolta, Stehlik nem jelent meg a plébánia hivatalos átadásán.⁴¹ Ismert azonban a Stehliknek szánt válaszlévlé fogalmazványa, melyben a püspök arra szólította fel a káplánt, hogy a kánoni engedelmesség értelmében új szolgálati helyét haladéktalanul foglalja el. A papi engedelmességre figyelmeztető szelíd atyai dorgálás mellett Stehlik még engedményeket is kapott, többek között azt, hogy a bécsi érsekség által megszabott stóladíjakat szedheti.⁴² Augusztus 20-án Stehlik meg is indokolta főpásztorának, miért nem foglalta el új állomáshelyét: keveselli a fizetését, de még a felajánlott segítséggel, engedményekkel sincs megelégedve. „Ha az egyházmegyei hatóságnak utolsó levele annyi jóindulattól volna áthatva, mint azt az aláírás – jóakaró atyád – sejtetné, ha általa a helyzetben lényeges változás, javulás állott volna be, késedelem nélkül elfoglalnám az állást.” Stehlik ezután hosszasan taglalja nehéz anyagi hely-

³⁷ Der Freie Burgenlander 2. évf. 39. sz. (1922. 04. 16.) címlapon áll Stehlik László cikke *Csak magyarul beszélék* címen.

³⁸ BENKÉNE: A papság helyzete 78–79., GyEL PL Egyházkorm. 1531/1922.

³⁹ GyEL PL Egyházkorm. 1639/1922.

⁴⁰ GyEL PL Circulares VII/1922.

⁴¹ GyEL PL Egyházkorm. 2911/1922.

⁴² GyEL PL Egyházkorm. 2911/1922. hátoldalán.

zetét, hozzátéve, meg van róla győződve, őt büntetésből helyezték Lajtaújfalura, „német érzülete” miatt.⁴³ E levelét már meglehetősen zavaros stílusban írta, ami következtetni enged zavart lelki-mentális állapotára is.

Stehlik László a Burgenlandi Apostoli Kormányzóság idején sem engedett nyughatatlanságából. Ismert még egy levél tőle 1925. február 12-i keltezéssel, melyben plébánosi kinevezést kér Piffl bíboros-érsektől, bizonyítva, hogy megszerezte az ehhez szükséges vizsgákat.⁴⁴ 1926-ig maradt Nezsiderben, majd 1928. március 1-jén elhagyta a papi pályát. 1978. szeptember 10-én hunyt el Ruszton.⁴⁵

7. Összegzés

Ki volt tehát Stehlik László? A megismert források azt valószínűsítik, pszichés problémákkal küzdhetett. Komoly lelki törésre enged következtetni leveleinek, cikkeinek indulatos hangneme és zavarossága, valamint a sopronkeresztúri plébános által kifogásolt magatartása. Regénye könnyedsége ellenére hosszú önigazolásnak tűnik. Stehlik László vélhetően nem volt tisztában az őt körülvevő valósággal, erre utal, hogy a világháborút követő gazdasági válság idején csekély fizetését hobbicikkekre költötte, a zűrzavaros időben pedig nem törekedett az egység megőrzésére és indulatok elcsitítására, annak ellenére, hogy ezt levélben is megígérte főpásztornak. Úgy élt, mintha privilegizált helye lett volna paptársai között, tudomást sem véve arról, hogy felszentelésekor engedelmességet fogadott főpásztornak.

Vajon miért tűrte el ezt Fetser Antal püspök? Talán természetéből fakadóan: a Győri Egyházmegye papsága nagyon szerette főpásztorát; egyszerűen csak „atyáknak” nevezték őt, mivel Fetser püspök számtalanszor tett bizonyosságot papjai előtt odaadó figyelmességéről és atyai szeretetéről.⁴⁶ Lehet, hogy ez az édesapai szív munkálkodott benne, mikor szárnya alá vette Stehlik Lászlót, és a püspökségen adott neki munkát. Láttá, hogy okos, tehetséges fiatal, akit nem szabad hagyni elkallódnia, s bízott benne, talán ki tudja szeretni belőle nyughatatlan természetét. Mindezeket alátámasztja, hogy Stehlik nem egyszer hivatkozik atyai jó barátságukra, ismert egy levele is, melyen a szokásos formulák helyett egyszerűen „Laci” aláírás szerepel.⁴⁷ Regényében azonban már nem emlékezik meg ilyen fiúi szeretettel főpásztoráról: egy túlságosan hazafias, konzervatív és feudalista világnézetű egyházfejedelemnek írja le Fetser püspököt, aki íróasztalától irányította az egyházmegyét, ellenezte az egyházon belüli reformmozgalmakat és nem törődött a társadalmi problémákkal.⁴⁸

⁴³ GyEL PL Egyházkorm. Personalia Stehlik, iktatószám nélkül, 1922. augusztus 20.

⁴⁴ ADW Burgenland bestand, iktatószám nélkül.

⁴⁵ Diözesanarchiv Eisenstadt, Josef Rittsteuer hagyatéka.

⁴⁶ Győregyházmegyei Almanach 67–68.

⁴⁷ GyEL PL Egyházkorm. 1296/1920.

Hogy valóban pszichés beteg volt-e Stehlik László? Egyértelműen megállapítani ezt az illetékes szakemberek feladata. A történelmi források tükrében megismert pápi arc azt bizonyítja, zűrzavaros évek zűrzavaros lekipasztora volt.

FORRÁSOK

ADW Burgenlandbestand = Diözesanarchiv Wien, Burgenlandbestand iratcsoport

GyEL = Győri Egyházmegyei Levéltár

PL = Püspöki Levéltár

Circulares = Püspöki körlevelek (Litterae circulares)

Egyházkorm. = Egyházkormányzati iratsorozat

SZAKIRODALOM

BELUSZKY: Az ország lakói = BELUSZKY PÁL: Az ország lakói – Magyarország demográfiai képe a századfordulón. In: Magyarország történeti földrajza. I. Szerk. BELUSZKY PÁL. Budapest–Pécs, 2005. 153–314.

BENKÉNÉ: A papság helyzete = BENKÉNÉ JENŐFFY ZSUZSANNA: A Győri Egyházmegye papságának helyzete az Ausztriához csatolt területen 1918 és 1922 között. Egyháztörténeti Szemle 14. (2013:4) 60–83.

DÓKA KLÁRA: A Győri Egyházmegye területi változásai. In: A Győri Egyházmegye ezer éve. Szerk. KISS TAMÁS. Győr, 2000. 9–21.

Értesítők = Értesítő a pannonhalmi Szent Benedek-rend győri gimnáziumáról 1902–1911.

GAGYI: A nyugatmagyarországi = GAGYI JENŐ: A nyugatmagyarországi kérdés. Budapest, 1921.

GALAMBOS: Az egyházak szerepe = GALAMBOS IRÉNEUSZ: Az egyházak szerepe Burgenland létrejöttében. In: Egyházak a változó világban. Szerk. BÁRDOS ISTVÁN – BEKE MARGIT. Tatabánya, 1992. 539–541.

Győregyházmegyei Almanach. Szerk. BÁNK JÓZSEF. Győr, 1968.

MANHERZ: A nyugatmagyarországi németek = MANHERZ KÁROLY: A magyarországi németek. Budapest, 1998.

NAGY: Nyugatmagyarország Ausztriában = NAGY IVÁN: Nyugatmagyarország Ausztriában. Budapest, 1937.

NITSCH: A dunántúli némettség = NITSCH MÁTYÁS: A dunántúli némettség. Budapest, 1918.

RITTSTEUER: Kircheim Grenzraum = JOSEPH RITTSTEUER: Kircheim Grenzraum. Eisenstadt, 1968.

SALACZ: A magyar katolikus = SALACZ GÁBOR: A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt. München, 1975.

SCHMIDT: A Burgenlandi Apostoli Adminisztráció = SCHMIDT PÉTER: A Burgenlandi Apostoli Adminisztráció keletkezése (1918–1922). A Győri Egyházmegyei Levéltár forrásai. Omnis creatura significans. In: Tanulmányok Prokopp Mária 70. születésnapjára. Szerk. TÜSKÉS ANNA. Budapest, 2009. 407–410.

SCHMIDT: Die Entstehung der Apostolischen Administration Burgenland = PETER SCHMIDT:

⁴⁸ SCHMIDT: Die Entstehung der Apostolischen Administration Burgenland 117.

Die Entstehung der Apostolischen Administration Burgenland. Die kirchenrechtliche Regelung des Burgenlandes durch den Heiligen Stuhl 1918–1922. Doktori disszertáció. Wien, 2017.

STEHLIK: Csak magyarul = STEHLIK LÁSZLÓ: Csak magyarul beszélek. In: Der Freie Burgenlander 2. (1922:39) 1.

STEHLIK: Dorniger Weg = LADISLAUS STEHLIK: Dorniger Weg – Ein Priesterroman Burgenland. Wien, 1952.

IN THE SHADOW OF THE WEST-HUNGARIAN QUESTION

The Career of László Stehlik in the Diocese of Győr

The peace treaties that ended the First World War and caused Hungary's territorial losses also entailed serious ecclesiastical complications. As a result of the peace treaties signed on September 2, 1919, in Saint-Germain and on June 4, 1920, in Trianon, and the Austro-Hungarian Agreement in Venice, 99 parishes of the Diocese of Győr were taken over by Austria. The situation affected the work of nearly a hundred pastors: some faced the Hungarian League for the Protection of Territories because they supported Austria, but there were those who even went to prison for their loyalty to Hungary.

Among the priests who supported Austria sometimes even aggressively, the figure of László Stehlik, the young chaplain of Sopronkeresztúr, who often caused difficult moments to his parish priest, István Kaufmann and the Diocese of Győr, stood out. Parish priest Kaufmann simply called his chaplain "crazy," but to understand the situation, it is worth listening to several eyewitnesses and even the person concerned. Who was László Stehlik? Was he an unscrupulous pusher, a mentally ill, or simply a deceived young man with intense emotions? I was looking for the answer to this question based on the sources of the Diocesan Archives of Győr and the details of László Stehlik's autobiographical novel published in 1952.

The available sources suggest a serious psychic break. László Stehlik was presumably unaware of the reality around him: in those turbulent times he did not try to preserve the unity and composure of the members of his congregation, despite the fact that he promised to do so in a letter to his chief pastor, Bishop Antal Fetser of Győr. He lived as if he had a privileged place among his fellow priests, neglecting his vow of obedience to his chief pastor that he pledged, when he was ordained. Nevertheless, Bishop Fetser loved László Stehlik, the confused pastor of turbulent times, as his adopted son.

Zsuzsanna Benkéné Jenőffy

Schmidt Péter

HUBER JÁNOS ÉS THULLNER JÁNOS: KÉT ELLENTÉTES PAPI ÉS POLITIKUSI PÁLYA TRIANON IDEJÉN

Az 1919–1921 közti évek vízvázasztónak bizonyultak a területének kétharmadát elvesztő Magyarország és benne a nyugati részét Ausztria javára átengedni kényszerülő győri egyházmegye számára. A hovatartozást illetően pedig állásfoglalásra szorította utóbbi papságát, lelki és fizikai (földrajzi) értelemben egyaránt.¹ Az eddigi kutatások és források alapján bátran kijelenthető, hogy – elsősorban neveltetése hatására – az egyházmegye klérusa döntő többségében (nemzetiségétől függetlenül) Magyarország felé húzott.

Közéjük tartozott a fertőféhéregyházi születésű Huber János (1877–1945) soproni kanonok és országgyűlési képviselő is, aki ezen irányzat egyik leghangosabb szószólója volt.² (1. kép) Mint a Keresztényszociális Párt képviselője harcostársával, Bleyer Jakabbal – a nemzetiségi miniszterrel és a magyarországi németiség egyik vezéralakjával – válllvetve széleskörű tevékenységet fejtett ki a nyugati határszél megtartása érdekében, mely többek közt diplomáciai missziók, beszédek és publicisztikák formájában nyilvánult meg. (2. kép) A soproni népszavazást megelőző hónapokban megjelent lánglelkű írásainak egyike-másika utóbb még az osztrák szakirodalomban is visszhangra talált.³ Sopron Magyarországnál maradásában betöltött szerepe alaposabb elemzést érdemel: Trianon százéves évfordulója pedig kiváló lehetőséget biztosít arra, hogy ezt a német nemzetiségű, de magyar hazafias érzületű lelkipásztort legalább a szakmai közönség alaposabban megismerje – optimista megközelítésben pedig a köztudatba jobban visszahozza. Amit ugyanis az adott körülmények között megtett, korántsem tekinthető természetesnek, mint ahogyan végső soron Sopron és környékének visszaszerzése sem volt az, hiszen a St. Germain-i békeszerződés értelmében eldöntött tény volt Ausztriához kerülésük. (3. kép) A bécsi vezetés közigaz-

1. kép

Huber János (1877–1945) soproni kanonok és országgyűlési képviselő (JOSEF HALTMAYER: Domkapitular Dr. Johannes Huber. In: Gerhardsbote. Mitteilungsblatt des Gerhardswerkes und der Gerhardsjugend. Stuttgart, Jahrgang 11. Juli 1966. 3. Grósz Andrásnak köszönöm a fotó rendelkezésre bocsátását) (Fotó: Orbán Balázs)

¹ Vö. UNGER: Die Christlichsoziale 12., 17., 19.

² SCHMIDT: Die Entstehung der Apostolischen 170.

³ UNGER: Die Christlichsoziale 4., 10–11., 14–15., 17–18.; SCHLAG: Zur Burgenlandfrage 120.; SCHLAG: Die politischen Parteien 98–99.

2. kép

Nyugat-magyarországi nemzetgyűlési képviselők 1920-ban

Köztük a jelen tanulmányban szerepel:

Thomas Ferenc (1.), Huber János (5.), Bleyer Jakab (6.) és Sabel János (7.)

(Tolnai Világlapja, 20. [1920:15], április 10. 1.)

gatási és egyházi szempontból mindvégig ez utóbbival számolt, végső soron egy osztrák „soproni egyházmegyével”.⁴ Nem kis részben Huber Jánoson és a hozzá hasonló magyarországi közéleti személyeken is múlt, hogy felismerve a kedvező történelmi lehetőséget, ezt a forгатókönyvet „vissza tudták tekerni” és nem lett belőle semmi. Nem véletlenül tekintették a kortársak a soproni népszavazás eredményét az első reményteljes résnek a trianoni falon.

Talán nem túlzás azt állítani, hogy a szóban forgó időszak egybeesett Huber János közéleti, politikusi pályafutásának csúcsával. Az 1921. szeptemberi soproni kanonoki kinevezését a határ mindkét oldalán egyfajta jutalomnak, elismerésnek tekintették addigi, Nyugat-Magyarországgal kapcsolatos tevékenységéért.⁵ Noha

⁴ Az osztrák kormány Burgenland egyházi önállósításával kapcsolatos elképzeléseiről külön fejezetben foglalkoztam a doktori értekezésemben: SCHMIDT: Die Entstehung der Apostolischen 42–50., illetve 73–74., 203–204. L. még: PÖCK: Politisches Handbuch 14–18., 27–28.; SCHLEINZER: Zwischen Festhalten 30–31.; HANNER: Das katholische Glaubensleben 67–68.; SCHMIDT: Die Entstehung 356.

⁵ A egyik korabeli nagynémet orientációjú burgenlandi újság Huber Jánost gúnyosan „Horthy kegyelméből soproni kanonok” címen említette: Der Freie Burgenländer, 1922. március 26. 3; UNGER: Die Christlichsoziale 17., 95 j.; SCHMIDT: Die Entstehung der Apostolischen 172.; Dr. Johannes Huber.

3. kép

Burgenland politikai térképe 1921-ből

(RAIMUND TEMEL: Die Diözesanbischöfe von Raab/Győr, Steinamanger/Szombathely und Eisenstadt.
Ein biographisches Nachschlagewerk, Eisenstadt 2008.)

5. kép

Thullner János (1880–1937) nezsideri plébános, utóbb burgenlandi tartományfőnök (1929–1930)

(© Bildarchiv der Österreichischen Nationalbibliothek, https://www.parlament.gv.at/WWER/PAD_01369/index.shtml, 2021.05.20.)

ő vitte közülük a legtöbbre, közéleti karrierje Trianon után ívelt magasra és egészen a burgenlandi tartományfőnökségig jutott (1929–1930).¹⁰ Mondhatni, a mai Burgenlandban született Hubernek „inverze” volt ez az életútját Mosonszolnokon kezdő pap, akinek az 1921. évi harcok idején a magyar szabadcsapatok elől a Lajtán túlra kellett menekülnie.¹¹ A másik érdekes egybeesés, hogy Huber János 1921-ben épp Thullner egykori soproni állomáshelyére került kanonoknak, utóbbi ugyanis 1916 és 1918 között az ottani plébánián szolgált káplánként, mielőtt a győri püspök át nem helyezte Nezsiderre.¹²

Mik voltak azok a mozgatórugók, melyek e két hasonló háttérrel rendelkező győri egyházmegyes pap pályáját végső soron teljesen ellentétes irányba vitték? Tanulmányomban többek közt ennek a kérdésnek próbálok utánajárni.

Ami a szakirodalmat illeti, a két itt tárgyalt politikailag aktív német nemzetiségű nyugat-magyarországi lelképásztör esetében olyan monografikus feldolgozásokra, mint amik például a hazai németiség vezéregyéniségei közül az előbb említett Bleyer Jakab esetében rendelkezésre állnak (úgy német, mint magyar nyelven),

⁹ Az egyik kevés, őt említő magyar szerző Fogarassy László, aki az 1960-as években arra hozta fel Thullnert példának, hogy a pártpolitikai orientáció nem függött össze Nyugat-Magyarország hovatartozásának kérdésével (Néhány évvel később az osztrák Gerald Schlag ezzel ellentétes nézetet fogalmazott meg Burgenland pártpolitikájáról írt munkájában). FOGARASSY: A nyugat-magyarországi 94.; SCHLAG: Die politischen Parteien. L. még: UNGER: Die Christlichsoziale 1–27.

¹⁰ KRIEGLER: Politisches Handbuch 128.; SCHMIDT: Die Entstehung der Apostolischen 161. Burgenland Ausztria legfiatalabb tartománya, mely jogilag 1919 óta, ténylegesen 1921 óta tartozik hozzá. Mint hogy ezt megelőzően a történelem folyamán sosem képzett pontosan lehatárolt területi egységet, így addig neve sem volt. Első elnevezése a mesterségesen kreált „Vierburgenland” volt, mely azon négy nyugat-magyarországi vármegye nevére utalt, melyek területén létrehozni kívánták: Pressburg (Pozsony), Wieselburg (Moson), Ódenburg (Sopron) és Eisenburg (Vas). Ez a név Wolf Béla (Adalbert Wolf) nezsideri patikus, a burgenlandi Nagynémet Párt alapítójától származott, mivel azonban Pozsony 1919 januárjától csehszlovák megszállás alá került, ezt hamarosan módosítani kellett. A ma használatos lerövidült változatot Karl Renner osztrák kancellár használta először hivatalosan 1919-ben. L. KRIEGLER: Politisches Handbuch 134., BOTTLIK: Nyugat-Magyarország 61. Vö. SCHMIDT: Die Entstehung der Apostolischen 204. és 924. j.

¹¹ KRIEGLER: Politisches Handbuch 128.; LOIBERSBECK: Neusiedl am See 183.; SCHMIDT: Die Entstehung der Apostolischen 161.

¹² KRIEGLER: Politisches Handbuch 128.; SCHMIDT: Die Entstehung der Apostolischen 161.

egyelőre nem támaszkodhatunk.¹³ Csupán a műfajból adódóan korlátozott terjedelmű szócikkek segítenek a főbb életrajzi állomásokat, illetve politikai nézeteiket áttekinthető formában megismerni. Ezeken túl Nyugat-Magyarország Trianon körüli éveivel, a térség regionális politikai viszonyaival, illetve a keresztényszocializmussal foglalkozó művekből nyerhetünk további információkat róluk, továbbá Huber esetében a széleskörű publicisztikai tevékenysége nyújt még támpontokat. Günter Michael Ungernek a burgenlandi keresztényszociális párt történetéről írt munkája a téma szempontjából alapvető jelentőségű.¹⁴

Mindezen források eddig nem adtak választ arra a kérdésre, hogy a két főhő-sünk mennyire ismerte egymást, illetve álltak egymással kapcsolatban. Ehhez még további kutatásokra lenne szükség. Háttérüket tekintve is felfedezhető hasonlóság, amennyiben mindketten paraszti származásúak voltak, Thullner esetében tudjuk, hogy jómódú családban nőtt fel.¹⁵ (6. kép) Gondolkodásuk különbözőségeire nem adhat magyarázatot az életkor, hiszen Huber János csupán három évvel volt idősebb paptársánál – közéleti tevékenységük is nagyjából egy időben, a 20. század első évtizedében kezdődött.¹⁶ Sokszor ismételt tétel a szakirodalomban, hogy a nyugat-magyarországi klérus esetében az iskolaévek a magyar hazafiság szempontjából döntőek voltak. Diákéveiket a legközelebbi városok egyikében kezdték, Huber János Sopronban, míg Thullner János értelemszerűen a közeli magyaróvári piaristáknál, aztán mindketten Győrött, Thullner 1900-ban az ottani bencés gimnáziumban érettségizett. Innen mindkettejük számára egyenes út vezetett a győri teológiai képzés felé, Huber viszont már ekkor kilépett a regionális keretek közül és Budapesten, az egyetem hittudományi karán abszolválta a kánonjogot és a filozófia szakot.¹⁷

Pappá szentelésük után mindketten döntően a győri püspökség németek lakta nyugati vidékén teljesítettek lelkipásztori szolgálatot, ez alól Huber esetében kivétel volt az egyházmegye keleti felében első állomáshelye, a császári plébánia, illetve a Sopron megyei Himod. A továbbképzésre is gondot fordított: 1916-ban kánonjogból

¹³ Bleyer Jakab esetében a német nyelvű szakirodalomból Hedwig Schwind 1960-ben megjelent monográfiáját emelném ki, magyarul Fata Márta, illetve újabban Grósz András foglalkoztak vele behatóan. SCHWIND: Jakob Bleyer; FATA: Bleyer Jakab; GRÓSZ: A deutschungar Bleyer.

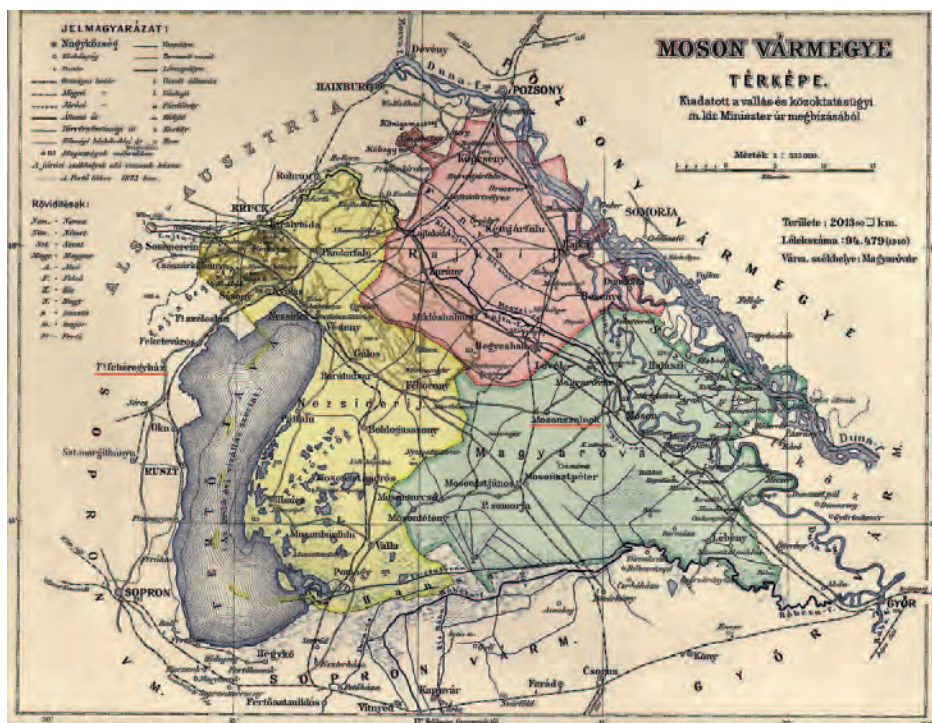
¹⁴ Vö. 1. jegyzet. UNGER: Die Christlichsoziale 3–25., 143–145. L. még: SCHLAG: Die politischen Parteien 97–99.

¹⁵ KRIEGLER: Politisches Handbuch 128; Johann Thullner. A sors furcsa fintora, hogy mindkettejük szülőfaluja 1921 után az új határ túloldalára került: Huber szülőfaluját, Fertőféhéregyházát (Donnerskirchen) Ausztriához csatolták, míg Mosonszolnok (Zanegg), ahonnan az osztrák-párti Thullner János származott, Magyarországnál maradt.

¹⁶ Huber János már 1906-ból kezdve újságszerkesztőként tevékenykedett. Huber János; Dr. Johannes Huber.

¹⁷ Huber János; Dr. Johannes Huber; Johann Thullner. Thullner János 1896-ban IV. osztályos gimnazistaként a magyaróvári Piarista Gimnáziumban olyan ösztöndíjban részesült, amit „tanuló társai között legjobb előmenetelű, szegénysorsú tanulónak” adományoztak – ami érdekes annak fényében, hogy életrajza szerint apja nagygazda volt, így elvileg biztos anyagi háttérrel kellett, hogy rendelkezzen. RAPPENBERGER A kegyes tanítótörvények 137. Vö. KRIEGLER: Politisches Handbuch 128.

6. kép

Moson vármegye térképe 1910-ből (kiemelve: Fertőféhéregyház és Mosonszolnok)
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Moson_county_administrative_map.jpg, 2021.05.20.)

doktorált. Emellett 1906-tól élénk publicisztikai tevékenységet fejtett ki: 1921-ig egy egész sor hazai német nyelvű újság szerkesztője volt, melyek közül a Westungarisches Volksblatt (1906–1908) című soproni hetilapot, a Budapesten megjelenő Christliches Volksblatt (1908–1919), a Neue Post (1917–1920), illetve a Pester Zeitung című újságokat említeném, mely utóbbinak egyben kiadója is volt. Mindezek mellett még 1908 és 1921 között a Katolikus Népszövetség központi titkáráként is szerepet vállalt, mely egyesületnek egyik fontos célkitűzése a németajkú katolikus agrárnépesség mobilizálása volt az akkori liberális kormányzat ellen, ugyanakkor túlzottan nagy sikere nem volt ebben.¹⁸ Mindezek fényében érthetővé válik, hogy itt nem egy „átlagos” papról van szó, hanem egy rendkívül aktív, sokoldalú és művelt klerikusról, aki funkcióiból adódóan is kiváló kapcsolatrendszerrel bírt, melyet nem volt rest a Trianon körüli években hazája javára bevetni.

Thullner János 1904-es pappá szentelése után káplánként tevékenykedett először Sopronszentmártonban, majd Mosonban, Tatán és Magyaróváron. Ezek után, mint már említettem, 1916 és 1918 között Sopronban karkáplánként szol-

¹⁸ Huber János; Dr. Johannes Huber.

gált.¹⁹ Huberhez hasonlóan ő is pappá szentelése után hamar a politika mezején találta magát és Giesswein Sándor (1856–1923) prelátus, keresztényszocialista politikus befolyása alá került, aki 1905 óta a magyaróvári kerület néppárti jelöltjeként volt közel két évtizeden át országgyűlési képviselő.²⁰ Ez a befolyás nyilván Thullner papi pályájának alakulásával is összefügg, vagyis soproni, illetve mosoni és magyaróvári állomáshelyeivel. Ennek folyamánként aktív részt vállalt a nyugat-magyarországi keresztényszociális mozgalom létrehozásában.²¹

Giesswein pacifista világnézete és munkássága közismert, keresztény humanista alapállásával magyarázható például, hogy az országgyűlésben a numerus clausus megszavazása ellen foglalt állást, amivel az 1920 utáni Magyarországon igen csak ellenszélben találta magát.²² E tekintetben a kontraszt közte és a markánsan antiszemita Huber János között aligha lehetne élesebb, jóllehet mindketten keresztényszocialista pap-politikusok voltak.²³ Giesswein békepárti politikájával viszont nem állt ellentmondásban, hogy a nemzetek önvédelemre való jogát elismerte.²⁴

Mindezen előzmények hátterében fontos kiemelni, hogy Thullner János már 1918-ban nyilvánosan pártolta Nyugat-Magyarország Ausztriához csatolását, amivel akkor kemény kritikát zúdított magára.²⁵ Mindezek ellenére a következő évben az elszakadáspárti fészeknek számító Nezsider plébániájára nyert kinevezést, a magyarsága miatt előzőtt Békeffy István plébános helyére.²⁶ Bár név szerint nem említette, az őt Sopronból oda áthelyező Fetser Antal győri püspök a bécsi nunciusnak írt 1919. novemberi levelében a nyugat-magyarországi helyzet kapcsán kifejtette, hogy a tervezett soproni német vikariátus ötletét mindössze két papja támogatta egyértelműen, köztük valószínűleg Thullner is.²⁷

Thullner nem csak passzívan volt osztrák-párti: testvéreivel együtt a Mosoni-síkság (németül: Heideboden) településeinek Burgenland Magyarországnál maradása ellen agitált.²⁸ Ennek dacára – a győri püspökség más elcsatoláspárti

¹⁹ Huber János; UNGER: Die Christlichsoziale 145.

²⁰ Johann Thullner; UNGER: Die Christlichsoziale 3–4., 145; Giesswein Sándor; Gießwein, Alexander (L. még: SCHMIDT: Die Entstehung der Apostolischen 47. [236 j].)

²¹ UNGER: Die Christlichsoziale 4., 145.; Johann Thullner.

²² SAFRÁNY: Giesswein Sándor. A numerus clausus törvény támogatóiról és ellenzőiről, I. ZEIDLER: Történetírás és tévhitek 8–9.

²³ Huber és a soproni keresztényszocialisták antiszemitizmusáról I. UNGER: Die Christlichsoziale 5., 13., 17. Az általa szerkesztett Pester Zeitung is masszívan antibolsevik és antiszemita hangnemet ütött meg (az 1920. december 28-i szám szórólapján például a „zsidó iga lerázására” szólította fel olvasóit a szerző, G. L. von Hollenberge).

²⁴ SAFRÁNY: Giesswein Sándor.

²⁵ Johann Thullner.

²⁶ Békeffy 1919. február 8-án – még a Tanácsköztársaság előtt – kérte elhelyezését Nezsiderből. GyEL PL Egyházkorm. 1588/1919.; JENŐFFY: A Győri egyházmegye 35–36., 41.; SCHMIDT: Burgenlandi Apostoli Adminisztráció 409., 18. j.; SCHMIDT: Die Entstehung der Apostolischen 131., 735. j.

²⁷ Fetser Antal gróf Mikes Jánosnak. Győr, 1919. november 27. SzEL PL Act. Canc. 5238/1919.; GyEL PL Egyházkorm. 4275/1919.; SCHMIDT: Die Entstehung der Apostolischen 129., 726. j.

²⁸ RITTSTEUER: Die kirchliche Entwicklung 161.; SCHMIDT: Die Entstehung der Apostolischen 163.

papjával ellentétben – a hivatalos szervek nem léptek fel vele szemben, legalább is a kutatás jelen állása szerint a Győri Egyházmegyei Levéltárban nincsen ennek nyoma.²⁹ Azt viszont tudni lehet, hogy tanúként részt vett egy prominens német, a már említett nezsideri Wolf Béla hazaárulási perében, mely kapcsán hivatali elődje Békeffy István éles kirohanást intézett ellene egy újságcikkben, hamis tanúzással vádolva őt.³⁰

Amikor Nyugat-Magyarország kiürítése után irreguláris magyar erők lepték el a térséget, az osztrák érzelmű nezsideri plébánosnak menekülnie kellett, 1921 szeptemberében Bécsben volt száműzetésben.³¹ Ekkor ismerte meg keresztényszocialista Ignaz Seipelt, a későbbi osztrák kancellárt, ami későbbi, ausztriai politikai pályafutása szempontjából döntőnek bizonyult.³²

Sokat mond Thullnerről az 1929. évi tartományfőnökké választása alkalmával megjelent publicisztika, mely a konkurens szociáldemokrata „Burgenländische Freiheit” című újságban jelent meg és ekképp jellemezte: „Jó osztrák [hazafi], meggyőződéses német és demokratikus republikánus.” Ezen kívül tisztességes papnak is nevezte őt a cikk szerzője.³³ A korabeli magyar nyelvű sajtó szerint Thullner megválasztása után maga dicsekedett azzal, hogy az összeomlás után mindent elkövetett, hogy Nyugat-Magyarországból minél nagyobb darabot csatoljanak Ausztriához és „nélküle az osztrákok sohasem teheték volna lábukat magyar területre” – ami nyilvánvalóan túlzás.³⁴

Huber János már az őszirózsás forradalom másnapján, 1918. november elsején részt vett a Bleyer által alapított Német-Magyar Néptanács (Volksrat der Deutsch-Ungarn) létrehozásában.³⁵ Utóbbival szoros együttműködésben 1919 és 1921 között élénk tevékenységet fejtett ki Nyugat-Magyarország elcsatolása ellen, illetve az 1921. decemberi soproni népszavazás kapcsán. Scholtz Ödön (1869–1948)

²⁹ SCHMIDT: Die Entstehung der Apostolischen 163.

³⁰ Thullner ugyanis tanúvallomásában azt állította, hogy a vádlott magyarellenes szerepéről semmit sem tudott, ami aligha felelhetett meg a valóságnak. Wolf Bélát 28 havi börtönre ítélték, 1919–1921 között Győrött tartották fogva. A levéltári forrásokból kiderül, hogy Fetser püspök Békeffy sajtótámadását Thullner ellen erősen nehezmenyezte. Békeffy István Fetser Antalnak. Gálos, 1921. február 18. GyEL PL Egyházkorm. 957/1921. Fetser Antal Békeffy Istvánnak (levéltervezet). Győr, 1921. március 21. GyEL PL Egyházkorm. 957/1921. L. SCHMIDT: Die Entstehung der Apostolischen 163–164., 924. j.; KRIEGLER: Politisches Handbuch 134. (Wolf Béláról).

³¹ Johann Thullner; LOIBERSBECK: Neusiedl am See 183.; UNGER: Die Christlichsoziale 25. A kevés Thullnerrel kapcsolatos forrás közül sajnos éppen azok hiányoznak vagy lappanganak a Győri Egyházmegyei Levéltárban, melyekben a nezsideri plébános főpásztorát Bécsbe távozásának okairól tájékoztatta. GyEL PL Egyházkorm. 4124/1922., 4652/1922. L. SCHMIDT: Die Entstehung der Apostolischen 164., 925. j.

³² Johann Thullner.

³³ Johann Thullner.

³⁴ Maros, 1929. szeptember 18. 3. Az erdélyi napilap szerint Thullner bécsi beszéde után egyik kollégája, a tiroli tartományfőnök (Franz Stumpf) hazaárulásnak minősítette e tevékenységét. Az újságcikkből érződik, hogy magyar részről az 1920-as évek végén továbbra is neheztelhettek rá, erre utal az alcím is: „Megjárta az áruló burgenlandi tartományfőnök”.

³⁵ Dr. Johannes Huber; UNGER: Die Christlichsoziale 4.

evangélikus lelkésszel, a nagymartoni kerület nemzetgyűlési képviselőjével együtt az Ausztriához csatlakozás egyik legjelentősebb ellenzőjeként tartják számon.³⁶

Számtalan beszédben és cikkben, így az általa szerkesztett „Christliches Ödenburger Tagblatt” című újságban is heves kirohanásokat rendezett a bécsi kormány ellen, olvasóit ekképp ijesztve el az ekkor már a láthatáron derengő osztrák jövőtől.³⁷

Bécs a világ legalávalóbb kommunista söpredékének központja és az osztrák kormány képtelen lerázni, mert az erős szociáldemokrata párt védelmébe veszi [...] Tudomást szereztünk róla, hogy az Ausztriában tartózkodó kommunisták, karöltve az osztrák szociáldemokrata párttitkárokkal, az átszatolás után rögtön rá akarják magukat vetni Nyugat-Magyarországra. Bármit is mondanak vagy írnak Ausztriában, Nyugat-Magyarországon ma nyugalom és teljes rend honol. De ha a kommunista söpredék elárasztja, néhány héten belül ugyanolyan állapotok lesznek, mint Károlyi és a kommunizmus idején...³⁸

A „vörös Bécs” rémképét a magyar propaganda előszeretettel használta fel a nyugati határszél lakosságánál, ezzel Huber nem volt egyedül. Az ideológiai és gazdasági érv mellett azonban nyelvi-etnikai és erkölcsi okoknál fogva is ellenezte Nyugat-Magyarország elcsatolását, mivel ebben a magyarországi németiség gyengítését látta és az össznémet jövőpolitika szempontjából is károsnak gondolta a döntést. De utóbbit morális alapon is elítélte és kertelés nélkül területablásnak minősítette.³⁹ Ezen okok vezérelték, amikor 1920-ban megalapította a Magyarország területi épségét védő keresztény németek pártját („Partei der christlichen Deutschen zum Schutz der Integrität Ungarns”).⁴⁰ Szándéka végső soron az volt, hogy Burgenland autonóm státusban, Magyarországon belül maradjon.⁴¹

Céljának elérésére megmozgatta kiterjedt bécsi és németországi kapcsolatait is.⁴² Jelentőségét mi sem jelzi jobban, hogy 1921. április 16-án tagja volt egy négyfős, nyugat-magyarországi német nemzetiségű képviselőkből álló küldöttségnek, melyet az akkori (szintén keresztényszocialista) osztrák kancellár, Michael Mayr fogadott. A megbeszélés tárgya természetesen a nyugat-magyar-

³⁶ UNGER: Die Christlichsoziale 6–7., 16., 25.; Dr. Johannes Huber; Scholtz Ödön; SCHMIDT: Die Entstehung der Apostolischen 130., 729. j.

³⁷ Dr. Johannes Huber.

³⁸ Christliches Ödenburger Tagblatt, 1921. június 23. (saját fordítás németből). Idézi: UNGER: Die Christlichsoziale 10–11.. 58. j.; SCHLAG: Die politischen Parteien 98–99. Vö. SCHMIDT: Die Entstehung der Apostolischen 183.

³⁹ Dr. Johannes Huber; RITTSTEUER: Die kirchliche Entwicklung 161. L. Bleyer és Huber okfejtését erről: UNGER: Die Christlichsoziale 10., 13., 18.

⁴⁰ UNGER: Die Christlichsoziale 6–8.; Dr. Johannes Huber; Huber János.

⁴¹ RITTSTEUER: Die kirchliche Entwicklung 161.; FOGARASSY: Die Volksabstimmung 159.

⁴² Dr. Johannes Huber; UNGER: Die Christlichsoziale 10.; SCHLAG: Zur Burgenlandfrage 112. SCHMIDT: Die Entstehung der Apostolischen 155–157.

országi kérdés volt.⁴³ Itt érdemes leszögezni, hogy kezdetben az osztrák keresztényszocialisták és az egyházi körök is inkább elleneztek Nyugat-Magyarország átvételét, például Friedrich Gustav Piffl bécsi érsek, Burgenland későbbi apostoli kormányzója is egyértelműen ezek közé tartozott.⁴⁴ 1921 tavaszán Bleyer és Huber még Németországba is elutazott, hogy ott hivatalos helyeket és befolyásos személyeket felkeressenek. Útjuk először Münchenbe, majd utána Berlinbe vezetett. Azt szerették volna elérni, hogy a németek rábírják Ausztriát a Nyugat-Magyarországról való lemondásra, azonban fáradozásukat nem koronázta siker.⁴⁵

Míg nezsideri paptársa 1921 őszén állomáshelyét elhagyni kényszerült, addig Huber kanonok Sopronból az ellenállás megszervezésében működött közre: Lehár Antal ezredes vele és Bleyer Jakabbal együttműködve szándékozott nyugat-magyarországi lakókból és tisztekből milíciát szervezni, mely a reguláris magyar haderő kivonása után katonai ellenállást fejtett volna ki a bevonuló osztrák egységekkel szemben.⁴⁶ Közvetlenül a reguláris magyar haderő Nyugat-Magyarországról történő kivonása előtti napokban pap- és képviselőtársával, Sabel Jánossal (1875–1932) figyelmeztette Hamelin tábornokot, a soproni antant-tábornoki misszió francia képviselőjét a lakosságra nézve súlyos következményekre, melyek Nyugat-Magyarország Ausztriához csatolása esetén előállhatnak.⁴⁷

Huber és bajtársai a terület elcsatolását végső soron nem tudták megakadályozni, de a Sopron megtartásáért kifejtett tevékenysége mindenképpen tiszteletet érdemel. Nem szabad elfelejteni, hogy a korábbi évszázadokban döntően német lakosú Sopron lakosságának mintegy felét 1920–21-ben még ez a népcsoport adta, a 72,8 százalékos népszavazási győzelem nélkülük minimum kétséges lett volna. Huber kanonok a fenti tevékenységéért nem meglepő módon az osztrák-pártiak céltáblájává vált, ezért is különösen méltatlan, hogy már 1928-ban súlyos

⁴³ A három másik képviselő Bleyer Jakab korábbi nemzetiségi miniszter, Szentgotthárd képviselője, Thomas Ferenc németújvári és Nitsch Mátyás zurányi képviselők voltak. UNGER: *Die Christlichsoziale* 10.; SCHMIDT: *Die Entstehung der Apostolischen* 156. (E bécsi tárgyalások előkészületéről a bécsi magyar követ előzetesen tájékoztatta a külügyminisztert. L. Masirevich Szilárd 1921. március 6-i táviratát Gratz Gusztávnak. UJVÁRY: *Papers and documents* 206–207. [angol fordítás]).

⁴⁴ SCHMIDT: *Die Entstehung der Apostolischen* 121–123.

⁴⁵ UNGER: *Die Christlichsoziale* 10.; SCHMIDT: *Die Entstehung der Apostolischen* 156.

⁴⁶ FOGARASSY: *Die Volksabstimmung* 159. L. még: UNGER: *Die Christlichsoziale* 11–12.; SCHMIDT: *Die Entstehung der Apostolischen* 157.

⁴⁷ A németországi születésű, 1907 óta Magyarországon élő Sabel János lajtaújfalusi plébános 1920–22 között a kismartoni választókerületet képviselte az Országgyűlésben a Keresztényszociális Párt részéről. Markánsan magyarpárti tevékenysége dacára röviddel utána meglepő módon Ausztriában folytatta politikai pályafutását és 1923-tól 1927-ig a burgenlandi tartománygyűlésben szolgált képviselőként. KRIEGLER: *Politisches Handbuch* 118.; UNGER: *Die Christlichsoziale* 9., 49 j., 68.; SCHMIDT: *Die Entstehung der Apostolischen* 155., 875. j.; Sabel János. Bárány Villani Frigyes gróf Bánffy Miklós külügyminiszternek. Sopron, 1921. augusztus 7. In: UJVÁRY: *Papers and documents* 708. (angol fordítás).

7. kép

A Magyar Királyság római katolikus egyházmegyei
beosztása 1918-ig – részlet

(Narancssárga: Burgenland/Őrvidék, kék: Muravidék)

(GERGELY JENŐ: A katolikus egyház története Magyarországon
1919–1945. Budapest 1999. 40.)

támadások érték a magyar országgyűlésben, pángermánként bélyegezték meg és hazaáruló üzemekkel vádolták.⁴⁸ Ezek után érthető, hogy érdekei már a két világháború közti időben háttérbe szorultak, 1945 után pedig szóba sem jöhetett egy német nemzetiségű katolikus pap ünneplése, aki mindenek tetejében még masszívan kommunistaellenes és antiszemita is volt. Egyházkormányzati szempontból pedig Sopron megtartása végleg keresztülhúzta az osztrák tervek egy önálló, ottani székhellyel létrehozandó pü-

pökségről, ugyanakkor XI. Piusz pápa 1922 májusában Burgenlandot apostoli kormányzóság formájában leválasztotta a győri és szombathelyi egyházmegyékről, tehát itt is félsiker született. (7. kép)

Huber fent említett esete erősen emlékeztet Thomas Ferenc nagyszentmihályi esperes-plébánoséra, aki mint a németújvári kerület – korábban ugyancsak Magyarországánál maradás mellett kampányoló – keresztényszocialista pap-politikusa hasonló nacionalista támadásokat kellett megélnie.⁴⁹ Neki 1921 őszén Thullnerhez hasonlóan el kellett menekülnie plébániájáról Ausztriába, mert az élete is kockán forgott a Prónay-féle szabadcsapatok miatt. Őt szintén hazaárulással vádolták. Miután az év november végén visszatért három hónapos tájerországi száműzetéséből, gróf Mikes János szombathelyi püspöknek levelet írt, melyben megköszönve főpásztorának a felé tanúsított bizalmát, vehemensen tiltakozott e vád ellen:

Hogy nem voltam hazaáruló, sőt minden lehető megtettem, hogy ezen terület el ne veszítsük, arra a jó Isten és az egész választókerületem a tanúim. A félreértésre csak az adhatott alkalmat, hogy én nemcsak [sic] a területet, hanem a jóra való német- és horvátajku népet is szeretem és ennek nyelvi, kulturális és gaz-

⁴⁸ UNGER: Die Christlichsoziale 19.; Dr. Johannes Huber. A támadások nem csak ellene, hanem Bleyer Jakab ellen is irányultak, Gömbös Gyula későbbi miniszterelnök és fajvédő társai részéről, mert utóbbiak elleneztek a kisebbségnek tett engedményeket. (Mindenestre érdekes, hogy éppen annak a Gömbösnek a köre vádolta meg őket pángermanizmussal, aki szoros kapcsolatot ápolott német szélsőjobbboldali mozgalmakkal.)

⁴⁹ SCHMIDT: Die Entstehung der Apostolischen 125., 705. j., 126., 155., 172–173.; UNGER: Die Christlichsoziale 12., 16.

dasági érdekeit is akartam szolgálni azokkal szemben, kik mint idegenek és a nép lelkéhez férni nem tudó felelőtlen tényezők napról-napra rontották a hangulatot és három hónapi embertelen hajszával, kiölték a legjobbak lelkéből is a hazafias érzést, olyannyira, hogy kevés kivétellel mindenki megváltásnak tekintette az Ausztriához való csatolást [...].⁵⁰

Levelében a felkelők által rájuk szabadított „három hónapi rettenetes terrorért” a magyar kormányt tette felelőssé, s kiemelte annak antiklerikális vonulatát is, melyet még az osztrák szociáldemokrácia felől leselkedő veszéllyel is nagyobbként élt meg. Bár Prónay és felkelő társai fegyveres ellenállása hozzájárult Sopron és környékének megtartásához, a nyugat-magyarországi lakossággal szembeni öntörvényű fellépésük utóbbit elidegenítette. Huber 1922-ben írt pesszimista értékelése tökéletesen összefoglalta a helyzetet: „A magyarok súlyos tévedésben vannak, ha azt hiszik, hogy visszakaphatják Burgenlandot. A vidék nem csak területileg, hanem lelkileg is elveszett. Előbbit Párizs okozta, utóbbit Budapest”.⁵¹ Ez a törés a magyarsághoz fűződő viszonyban Thomas Ferencnél is tetten érhető, aki fenti írásában Ausztriával kapcsolatban deklarálta, hogy „loyális és tisztességes alattvalója” lesz új hazájának.⁵²

Míg Thomas a fenti események hatására 1921 után Ausztriához került székhelyén maradt, addig Huber elzárkózott attól, hogy a számára osztrák részről fenntartott észak-burgenlandi Pecsényéd plébániájára távozzon, pedig a határon túli keresztényszociális elváratai ilyen irányban akartak rá hatni. Günter Michael Unger némileg ellentmondásosnak tűnően olyan fanatikusként jellemezte őt, aki ideológiailag és politikailag „elakadt”, aki nem volt képes a saját hagyományain erőt venni – ugyanakkor nem igazán tudta, hogy mit is akart.⁵³ Végső soron a magyar meggyőződését róta fel neki.⁵⁴ Utólag könnyű ítélkezni, de az 1920-as évek szélsőséges viszonyai nem kedveztek térségünkben a kettős identitásnak. Ezek miatt Huber – elvárátjához, Bleyer Jakabhoz hasonlóan – hosszú távon nem tudta elkerülni a keserű csalódást és meghasonlást.⁵⁵

Az eddig felsoroltak alapján egyértelmű, hogy az 1918 és 1921 közti kritikus időszakban az itt tárgyalt két nyugat-magyarországi pap a terület hovatartozását

⁵⁰ Thomas Ferenc gróf Mikes Jánosnak. Nagyszentmihály, 1921. december 18. SzEL PL Act. Canc. 5454/1921.; Vö. SCHMIDT: Die Entstehung 351–352.; SCHMIDT: Die Entstehung der Apostolischen 199. (Kiemelés tőlem).

⁵¹ Huber János Bleyer Jakabnak. [hely nélkül], 1922. július 23. In: SCHWIND: Jakob Bleyer 86.; SCHLAG: Zur Burgenlandfrage 120. L. még: SCHMIDT: Die Entstehung 352.; SCHMIDT: Die Entstehung der Apostolischen 199. (saját fordítás német nyelvből).

⁵² Thomas Ferenc gróf Mikes Jánosnak. Nagyszentmihály, 1921. december 18. SzEL PL Act. Canc. 5454/1921; Vö. UNGER: Die Christlichsoziale 19.

⁵³ UNGER: Die Christlichsoziale 19.

⁵⁴ A burgenlandi papság magyar hazafiságának hátteréről l. SCHLEINZER: Zwischen Festhalten 32–33.

⁵⁵ Dr. Johannes Huber.

illetően – egyező nemzetiségi és hasonló társadalmi hátterük dacára – homlok-egyenest ellenkező álláspontot képviselt, melynek okai minden bizonnyal az őket ért politikai befolyásokkal és a fent vázolt kapcsolataikkal magyarázhatók. Személyes ismeretségre, mint korábban utaltam rá, eddig még nem sikerült közvetlen bizonyítékot találni, ugyanakkor a köztük lévő csekély korkülönbség (mindössze három év) miatt elképzelhető, hogy már a győri szemináriumból ismerték egymást, de legkésőbb az egyházmegyei lelkigyakorlatokról vagy keresztnyszociális berkekből. 1920 és 1921 között ráadásul mindketten Nezsiderhez kötődtek: Huber mint a kerület országgyűlési képviselője, Thullner pedig mint plébános (1919 óta).⁵⁶ Talán a korabeli helyi sajtó tüzetes átolvasása, valamint a Győri Egyházmegyei Levéltár forrásainak további célirányos kutatása még szolgáltatathat támpontokat a fenti kérdés megválaszolásához.

---

⁵⁶ A magyarországi újságok emiatt össze is keverték őket: egyikük Hubert vádolta meg azzal, hogy Bécsbe menekült és „lázasan igyekezik az osztrák körök felé orientálódni, mert mindenáron meg akarja tartani plébániáját“. Ezt az Uj Nemzedék című politikai napilap szerzője cáfolta meg és vette védelmébe a nezsideri választókerület képviselőjét. Uj Nemzedék, 1921. szeptember 6. 4.

FORRÁS

GyEL = Győri Egyházmegyei Levéltár
 PL = Püspöki Levéltár
 Egyházkorm. = Egyházkormányzati iratok
 SzEL = Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár
 PL = Püspöki Levéltár
 Act. Canc. = Acta Cancellariae

SAJTÓ

Az Újság
 Christliches Ödenburger Tagblatt
 Der Freie Burgenländer
 Maros. A Székelyvidék független politikai magyar napilapja
 Nemzeti Ujság
 Pesti Hírlap
 Uj Nemzedék

SZAKIRODALOM

- BOTLIK: Nyugat-Magyarország = BOTLIK JÓZSEF: Nyugat-Magyarország sorsa 1918–1921. Vasszilvágy, 2008.
- Dr. Johannes Huber http://www.atlas-burgenland.at/index.php?option=com_content&view=article&id=293&Itemid=192 (A letöltés dátuma: 2020.10.14.)
- FATA: Bleyer Jakab = FATA MÁRTA: Bleyer Jakab nemzetiségi koncepciója és politikája (1917–1933) Regio. Kisebbség, politika, társadalom. 5. (1994:1) <http://epa.oszk.hu/00000/00036/00017/pdf/12.pdf> (A letöltés dátuma: 2021.01.18.)
- FOGARASSY: A nyugat-magyarországi = FOGARASSY LÁSZLÓ: G. Soós Katalin: A nyugat-magyarországi kérdés (1918–1919). Soproni Szemle 17. (1963:1) 93–94.
- FOGARASSY: Die Volksabstimmung = FOGARASSY LÁSZLÓ: Die Volksabstimmung in Ödenburg (Sopron) und die Festsetzung der österreichisch-ungarischen Grenze im Lichte der ungarischen Quellen und Literatur. Südost-Forschungen 35. (1976) 150–182.
- Gießwein, Alexander = Österreichisches Biographisches Lexikon: Gießwein, Alexander <http://www.biographien.ac.at/oeb1?frames=yes> (A letöltés dátuma: 2020.10.14)
- Giesswein Sándor = Magyar Katolikus Lexikon: Giesswein Sándor <http://lexikon.katolikus.hu/G/Giesswein.html> (A letöltés dátuma: 2020.10.14)
- GRÓSZ: A deutschungar Bleyer = GRÓSZ ANDRÁS: A deutschungar Bleyer Jakab – különös tekintettel a katolikus egyházhoz fűződő kapcsolatára. Disszertáció. Budapest, 2014.
- HANNER: Das katholische Glaubensleben = CHRISTIAN HANNER: Das katholische Glaubensleben im Burgenland von den Anfängen bis in die Gegenwart. Diplomarbeit. Wien, 1999.
- Huber János = Huber János. In: Magyar katolikus lexikon, V. kötet. Homo–J. Szerk. DIÓS ISTVÁN – VICZIÁN JÁNOS. Budapest, 2000. 88.
- JENŐFFY: A Győri egyházmegye = JENŐFFY ZSUZSANNA: A Győri egyházmegye és a nyugat-magyarországi kérdés. Diplomamunka. Piliscsaba, 2012.
- Johann Thullner http://www.atlas-burgenland.at/index.php?option=com_content&view=%20article&id=308&Itemid=209 (A letöltés dátuma: 2020.10.14)

- KRIEGLER: Politisches Handbuch = JOHANN KRIEGLER: Politisches Handbuch des Burgenlandes. 1. Teil (1921–1938). Eisenstadt, 1972.
- LOIBERSBECK: Neusiedl am See = JOSEF LOIBERSBECK: Neusiedl am See. Burgenländische Heimatblätter 37. (1975:4) 163–189.
- PÖCK: Politisches Handbuch = JOSEF PÖCK: Von Westungarn zum Burgenland. Ein Beitrag über die Entstehung der kirchlichen Verwaltung im Burgenland. Wien, 1974.
- RAPPENBERGER: A kegyes tanítórendiek = RAPPENBERGER VILMOS: A kegyes tanítórendiek vezetése alatt álló Magyar-Óvári Gymnasium értesítője az 1895–96. tanévről. Győr, 1896.
- RITTSTEUER: Die kirchliche Entwicklung = JOSEF RITTSTEUER: Die kirchliche Entwicklung des Burgenlandes. In: 50 Jahre Burgenland. Vorträge im Rahmen der Landeskundlichen Forschungsstelle am Landesarchiv. Burgenländische Forschungen, Sonderheft III: Festgabe. Eisenstadt, 1971. 160–177.
- Sabel János = Sabel János. In: Magyar katolikus lexikon, XI. kötet. Pob–Seb. Szerk. DIÓS ISTVÁN – VICZIÁN JÁNOS. Budapest, 2006. 794–795.
- SÁFRÁNY: Giesswein Sándor = SÁFRÁNY ATTILA: Giesswein Sándor emlékezete száz év távlatában. Fókusz, 79. sz. (2010. május 1.). <http://www.fokusz.info/index.php?cid=1161908925&aid=1781702447> (A letöltés dátuma: 2020.09.30.)
- SCHLAG: Zur Burgenlandfrage = GERALD SCHLAG: Zur Burgenlandfrage von Saint-Germain bis Venedig. Burgenländische Heimatblätter 32. (1970:3) 97–125.
- SCHLAG: Die politischen Parteien = GERALD SCHLAG: Die politischen Parteien des Burgenlandes 1921–1934. In: 50 Jahre Burgenland. Vorträge im Rahmen der Landeskundlichen Forschungsstelle am Landesarchiv. Burgenländische Forschungen, Sonderheft III: Festgabe. Eisenstadt, 1971. 93–107.
- SCHLEINZER: Zwischen Festhalten = FRIEDRICH SCHLEINZER: Zwischen Festhalten und Wagen. Plädoyer für eine erneuerte Pastoral am Beispiel der Diözese Eisenstadt. Wien–Salzburg, 1987.
- SCHMIDT: Burgenlandi Apostoli Adminisztráció = SCHMIDT PÉTER: A Burgenlandi Apostoli Adminisztráció keletkezése (1918–1922). A Győri Egyházmegyei Levéltár forrásai. In: TÜSKÉS ANNA (szerk.): Omnis creatura significans. Tanulmányok Prokopp Mária 70. születésnapjára. Budapest, 2009. 407–410.
- SCHMIDT: Die Entstehung = PÉTER SCHMIDT: Die Entstehung der Apostolischen Administration Burgenland. Die Politik von Bischof Johannes Graf Mikes in der westungarischen Frage (1919–1922). Ungarn-Jahrbuch 31. (2011–2013). Regensburg, 2014.
- SCHMIDT: Die Entstehung der Apostolischen = PÉTER SCHMIDT: Die Entstehung der Apostolischen Administration Burgenland. Dissertation. Wien, 2017.
- Scholtz Ödön = Széchenyi István Városi Könyvtár (Sopron): Scholtz Ödön <https://www.szivk.hu/scholtz-odon%E1%BB%BF/> (A letöltés dátuma: 2020.10.14.)
- SCHWIND: Jakob Bleyer = HEDWIG SCHWIND: Jakob Bleyer. München, 1960.
- UJVÁRY: Papers and documents = UJVÁRY DEZSŐ (ed.): Papers and documents relating to the foreign relations of Hungary. Vol. II. Budapest, 1946.
- UNGER: Die Christlichsoziale = GÜNTER MICHAEL UNGER: Die Christlichsoziale Partei im Burgenland. Burgenländische Forschungen 49. (1965)
- ZEIDLER: Történetírás és tévhitek = ZEIDLER MIKLÓS: Történetírás és tévhitek. Rubicon 2019/1. különszám, 4–9.

JÁNOS HUBER AND JÁNOS THULLNER –
TWO CONTRASTING ECCLESIASTICAL AND POLITICAL CAREERS
AT THE TIME OF THE TRIANON TREATY

The years between 1919 and 1921 proved to be a watershed for Hungary, which lost two-thirds of its territory including the diocese of Győr, which was forced to cede its western part in favor of Austria in terms of state law and ecclesiastical government. As for affiliation, this situation forced the latter's priesthood to take a position, both spiritually and physically. Based on the research and sources so far, it seems certain that the majority of the diocesan clergy drew towards Hungary.

Among them was János Huber (1877–1945), born in Fertőféregyháza (*Donnerskirchen*), a canon of Sopron and a member of parliament, who was one of the loudest advocates of this trend. Together with the Minister of Nationality, Jakab Bleyer he carried out a wide range of activities in order to keep the region of Western Hungary, which took the form of diplomatic missions, speeches and journalism, among other things. His role in Sopron's having stayed with Hungary deserves a more thorough analysis: the Trianon Treaty's centenary provides an excellent opportunity to highlight this ethnic German pastor at least for the professional audience, who was imbued with Hungarian patriotic sentiment, thus to lift the obscurity of oblivion from his figure.

The most important representative of the numerically almost insignificant minority of the clergy who supported annexing the German-inhabited western border to Austria, was János Thullner (1880–1937), a parish priest from Nezsider (*Neusiedl am See*). His career reached its apex after Trianon, when he became the governor of Burgenland. It can be said that this priest, who was born in Moson-szolnok, was the „inverse” of the today's Burgenland-born Huber. He had to flee to Austria from the irregular Hungarian troops during the 1921 fights.

Péter Schmidt

Tóth Imre

AZ ELSŐ MAGYAR BÉKEREVÍZÍÓ

A velencei szerződés 1921-ben

Bevezetés

Az 1919. szeptember 10-én megkötött saint-germaini béke Ausztriának ítélte Magyarország három nyugati vármegyéjének, később Burgenlandnak elkeresztelt egy részét. A Magyarországra kényszerített trianoni szerződés a döntést változatlan formában megerősítette. A helyzet Nyugat-Magyarország tekintetében is kilátástalannak tűnt. Azaz mégsem. A nagyon lassan újjáéledő magyar külpolitika, mely 1920. június 4-ig a végleges békefeltételek kedvező befolyásolásával volt elfoglalva, Trianon után hozzáfogott a nemzetközi jogi alapokon nyugvó békerevízióhoz, melyet a szerződések egyébként lehetővé tettek. A magyar külpolitika addigi eredményei túl vérmes reményeket nem kelthettek a hazai közönségben. Felépült, illetve felépülőben volt a külügyi intézményrendszer, de a külpolitika kereteit, követendő céljait és elveit a vesztes háború és a trianoni verdikt jelölte ki. Az ellenséges környezet, a sokk és zavarodottság – amit Trianon okozott – korlátozta a racionális cselekvést. Ha ez nem lett volna elég, az önálló magyar külpolitikának szakember-, forrás- és ismerethiánnyal is meg kellett küzdenie. A következő hónapok kérdése volt, születik-e olyan irányítója az országnak, vagy a külügyeknek, aki a külpolitikát a gyakorlatban közelíteni tudja a stratégiai célokhoz, és lesznek-e olyan szakemberek, akikkel ezt képes kivitelezni. A Nyugat-Magyarország státuszát illető diplomáciai viszályok hírei eközben csak jelentős késéssel érték el az ott élők zömét, akiket elsősorban a túlélés problémái izgattak, és közvetlenül többször csak az állandóvá vált ideiglenesség káoszát érzékelték.

A revíziónak ennek ellenére volt realitása, mivel – egyetlenként az elcsatolásra ítélt területek között – Nyugat-Magyarország nem állt „utódállami”¹ megszállás alatt. Ez teret adott a politikai manőverezésnek, és a törvényesség határán egyensúlyozó magyar kormánynak a cselekvésre. Ez a cselekvés azonban sokkal inkább tűnt tétlenségnek, mivel Teleki Pál, majd Bethlen István kormánya is az időhúzásra játszott. Először a baranyai kérdéssel való párhuzamba állítással, illetőleg a kisebbségi jogok kikövetelésével, végül az osztrákokkal fennálló vagyoni jogi viták rendezésével akarta a területátadást elodáztatni és a tárgyalásokat elhúzni.² A trianoni szerződés kimondta a két állam közötti vagyonmegosztást, aminek értelmében az osztrákoknak ki kellett szolgáltatni a magyar eredetű, Bécsben őrzött műkincseket. Ezt azonban nem teljesítették. A magyar fél erre hivatkozva – mintegy zálogterületként – magánál

¹ Német-Ausztria tagadta az Osztrák-Magyar Monarchiával fennálló jogfolytonosságot, hogy a délszláv, illetve a csehszlovák állammal egyenlő jogi feltételekkel válhasson a nemzetközi rendszer részévé.

² MNL OL MT W12. 1921. január 4. K27. 1921. 01. 04. fol. 3–13.

kívánta tartani az átadásra ítélt területeket.³ Ez a csodavárás sok eredményre nem vezethetett, de a kormány nem volt egységes a várható eseményeket, ebből adódóan pedig a követendő taktikát illetően sem. Mindenki feltételezésekre hagyatkozott, és inkább a vérmérséklete, mintsem valós információk birtokában ítélte meg a helyzetet. A jövőt megtudni a madárjósítás is eredményesebb lett volna, úgyhogy muszáj volt a legrosszabb eshetőségre készülni. A minisztériumoknak evakuálási tervet kellett készíteniük. Olyan volt a helyzet, hogy a térség kiürítése, az üzemek leszerelése, a mezőgazdasági és élelmiszerartalékok kivonása bármikor időszerűvé válhatott, de a kivitelezés komoly előkészületeket igényelt. Mindennek azonban szörnyen rossz volt az üzenete, mert azt az érzetet keltette a lakosságban, hogy a kormány végleg feladta a területet. 1921 elején az orránál legtovább a miniszterelnök, Teleki látott, aki másokkal (köztük kormánya tagjainak véleményével) ellentétben nem számolt cseh, román és szerb katonai beavatkozás veszélyével, ellenben már az 1921. január 4-i minisztertanácsi ülésen félreérthetetlen utalást tett arra a lehetőségre, amelyre fel lehetett építeni a kormány taktikáját. Ha a lakosság kezdene ellenállásba – mondta –, azt „hiba volna megakadályozni.”⁴

A Times 1921. április 30-i számában értesülést közölt arról, hogy prominens magyar politikusok között meg is született a megállapodás: amíg a nyugati területek magyar kézen vannak, a helyi hatóságok puccsal ragadják meg a hatalmat, a kormány pedig előre nem látható körülményekre hivatkozva, kettős játszmát folytat és meggátolja az átadást. Thomas Beaumont Hohler angol főmegbízott Horthynál tudakozódott a hírről, aki nem cáfolta, hogy létezhetnek ilyen számítások, de ezek rettenetes következményekhez vezetnének – mondta. Hirtelen németre váltva azonban megjegyezte, „addig tartjuk Nyugat-Magyarországot, amíg becsülettel és nyílt sisakkal tehetjük.” Ez komoly eufémizmus volt, amin egy keveset enyhített, hogy a megjegyzést Horthy a katona tette, és nem Horthy a politikus.⁵

Élt még a kétoldalú tárgyalások eredményességébe vetett hit is. 1921. február 15-én újabb osztrák–magyar egyeztetés kezdődött Bécsben Gratz Gusztáv, nem sokkal korábban kinevezett külügyminiszter vezetésével. A két fél álláspontja azonban annyira távol állt egymástól, hogy a tárgyalások néhány nap múlva ismét megrekedtek. Amikor hosszú szünet után 1921. május 25–27. között Bécsben újakezdődtek a megbeszélések Nyugat-Magyarország ügyében, azok engedékenyebb hangnemben zajlottak. (Ennek egyik oka az újból felsejlő korridor-veszedelem volt.) Kedvezőtlen hírek érkeztek Párizsból arról, hogy a csehek és a jugoszlávok nagy energiákat mozgósítanak a két országot összekötő folyosó (korridor) létrehozása érdekében. Prága és Belgrád arról győzködte a francia külügyminisztérium, a Quai d’Orsay politikusait, hogy ha a nyugat-magyarországi térséget Ausztria elfoglalná, voltaképpen a démonizált Németország területét növelnék meg, hiszen

³ BÁNFFY: Huszonöt év 69.

⁴ MNL OL MT W12. 1921. január 4. K27. 1921. 01. 04. fol. 3–13.

⁵ Hohler jelentése Cursonnek, 1921. május 12. TNA FO 371/6103. Fol. 144–145.

a két ország egyesülése csupán idő kérdése. Ennek elejét lehet venni a korridor kialakításával. A tervet ennek ellenére egyetlen nagyhatalom sem támogatta. (Azt csak a dolog sokszínűsége kedvéért érdemes megjegyezni, hogy a szláv korridor, a német érdekekkel is ütközött, mivel az elszigetelte volna Kelet-Európát a Nyugattól, és ez Németország kelet-közép-európai kapcsolatainak jövője felől nézve egyértelműen károkkal járt volna.⁶)

Az európai nagyhatalmi térbe tekerő kérdés világából visszatérve a májusi osztrák–magyar tárgyalásokra, elmondhatjuk: azok sem vezettek eredményre. Bethlen István áprilistól hatalmon lévő kormánya a lokális kiigazításokon messze túlmutató határváltoztatásokat terjesztett elő. Közben azt hangoztatta, hogy a módosító javaslatok figyelembe veszik az elcsatolandó területek gazdasági szükségleteit. A magyar delegáció érvei szerint Nyugat-Magyarország egyes területei gazdaságilag jelentéktelenek, átszatolásuk ezen térségek és Ausztria számára is csak nehézségekkel járna. Minden érdekeltnek – beleértve a nagyhatalmakat is – az az érdeke, hogy gazdaságilag produktív területek kerüljenek át a szomszédos államhoz. Ez azt jelentette, hogy a tervek szerint Nyugat-Magyarország déli, kevésbé fejlett része magyar maradt volna, az északit Ausztria kapná meg. A javaslat elfogadása esetén Budapest messzemenő gazdasági engedményeket is kilátásba helyezett. A magyar kormány mindezek mellett előhozakodott a Bleyer-féle autonómiatervezettel (A minisztertanács 1919. szeptember 20-án fogadta el Bleyer Jakab nemzetiségügyi miniszter előterjesztését a nemzeti kisebbségek egyenjósításáról hozott rendelet végrehajtásának biztosításáról), ígéretet téve arra, hogy úgy a maradék nyugat-magyarországi német lakosság, mint a többi Magyarországon élő, közel félmillió főre taksált németajkú állampolgár szabad nyelvi és kulturális fejlődését biztosítani fogják.

A magyar javaslatokat rezzenéstelenül fogadták az osztrák fővárosban. A keresztényszocialista párt jobbszárnya szívesen vette volna ugyan a megegyezést, de – ahogy azt egy hajdani ballhausplatzi diplomata bizalmasan közölte, – Ausztriában senki nem vállalta, hogy engedjen az egyetlen olyan kérdésben, amelyben a békeszerződések Bécs javára döntöttek. A nagyhatalmak feladata volt tehát elmozdítani a kérdést a holtpontról anélkül, hogy a korridor-tervek ismét előkerülnének. Az említett holtponton az lendítette át az ügyet, hogy a német–osztrák egyesülés hívei 1918–1919 után ismét élénk propagandát fejtettek ki egyes osztrák tartományokban.

A békeszerződések mind Németországnak, mind pedig Ausztriának megtiltották az Anschlusst, aminek jelentős szerepe volt abban, hogy utóbbi kárpótlásként megkapta Nyugat-Magyarországot. A bécsi vezetés mindenestre tisztában volt vele, hogy, ha Párizsban nyomás alá helyezik a magyarokat, és a tényleges területátadás bekövetkezik, Ausztriának újabb és határozott garanciát kell vállalnia arra, hogy távol tartja magát az Anschlusstól.⁷ Így szinte érezni lehetett, hogyan emel-

⁶ Budapest, 1921. május 27. PAAA WU Bd. 2. R73413, K27407.

⁷ Frederic von Rosenberg bécsi német követ jelentése, Bécs, 1921. május 29. Uo. K274082-85.

kedik az adrenalin szintje a Szajna partján az egyre virulensebbé váló Anschluss-vágy láttán. A külügyminisztériumban mind jobban hajlottak arra, hogy Ausztriát megrendszabályozzák. Érthető, hogy a helyzetet a magyarok is megpróbálták a saját javukra fordítani. Apponyi Albert 1921 eleji párizsi útja alkalmával élt a lehetőséggel, itthon pedig a viharedzett francia főmegbízott, Maurice Fouchet figyelmét próbálta felhívni arra, hogy a német-osztrák egyesülés elkerülhetetlen. Ha pedig ez így van, akkor esztelenség lenne a franciák részéről, ha Németország területét még a nyugat-magyarországi területekkel is megnövelnék. „Vajon önöknek tényleg az áll érdekükben – szegelte a kérdést franciának –, hogy a nyugati megyékkel megnöveljék azt a területet, amely kis idő elteltével úgysí ős ellenségeik kezére jut? Nem volna bölcsebb, ha – pontosan fordítva – azt oltalmaznák, ami még megmarad Magyarországból, amelyre esetleg támaszkodni tudnának?”⁸

Azzal, hogy az Anschluss-mozgalom Tirolban és Salzburg környékén ismét megélénkült, a magyar kormány eszközrepertoárja is gyarapodott. Moson megye egyik németek által lakott településén demonstrációt tartottak a német-osztrák egyesülés támogatására, melyről a magyarországi sajtó igen terjedelmes beszámolókat közölt. Mindehhez köze volt a magyar kormánynak is, méghozzá nemcsak úgy, hogy sajtókampányt dagasztott körülötte. A mozgalom szálait is a kormányhoz közel álló körökben szőtték. A manipuláció és hatáskeltés nem volt sem kivételes, sem egyoldalú. (Odaát az osztrák fővárosból indítottak útnak „spontán” delegációt Grazba a burgenlandiak nevében, hogy nyilvánvalóvá tegyék ellenvetéseiket a stájer Anschluss-törekvésekkel szemben.) Praznovszky Iván párizsi magyar követ mindenestre taktikusan kihasználta a tüntetéseket, és nagy erővel győzködte a francia szenátus tagjait a nyugat-magyarországi kérdés és Németország területi növekedésének összefüggéseiről.⁹ Ezek szerint a francia Anschluss-fóbia egyaránt megihlette az osztrák, a cseh és délszláv, valamint a magyar diplomáciát, mindegyiket saját céljai elérése érdekében.

Közben azonban mindenkit sürgetni kezdett az idő. A londoni parlament és a francia nemzetgyűlés jóváhagyása után megkezdődött a trianoni szerződés ratifikációs okmányainak a kicserélése, május 31-én pedig a Nagyköveti Konferencia elnöke, Aristid Briand kézjeggyel ellátott újabb jegyzék követelte a terület átadását. A papirosnak azonban (melyet az Anschluss-mozgalmaknak és Praznovszky-nak hála nem volt könnyű kisajtolni az osztrákoknak a francia miniszterelnökből) kevés hatása lett, mivel Bécs csalódására a Nagyköveti Konferencia megtagadta, hogy katonákat küldjön Burgenlandba, ha a magyar kormány nem tesz eleget a követeléseknek. A mértékadó francia *Le Temps* júliusban is azt írta, hogy nem kell elsietni Burgenland átadását, amíg kétséges a saint-germaini béke rendelkezéseinek betartása.¹⁰

⁸ Fouchet Briand francia miniszterelnöknek és külügyminiszternek, Budapest, 1921. február 5. FDI iratszám: 90. irat típusa: 38. sz. irat.

⁹ Fürstenberg jelentése, Budapest, 1921. július 2. 11. PAAA WU Bd. 2. R73414, K274108. ill. KEREKES: Habsburg-restaurációs 15.

¹⁰ KEREKES: Habsburg-restaurációs 17.

A korábbi kudarcok után a magyar kormány megpróbált eredményre jutni a bécsi Modena palotába 1921. június 21-én beköltöző Johannes Schober keresztényszocialista-nagynémet kormányánál is. A bécsi rendőrfőnökből lett kancellárral az ottani kommunista emigránsokkal szembeni együttműködés miatt jó kapcsolatai voltak magyar kormányköröknek. A külügyminisztérium vezértitkára, Kánya Kálmán szerint augusztus elején meg is állapodtak a területek egynegyedének, Villani Frigyes szerint egyharmadának megtartásáról (Kánya állításának megfelelően 200 000 katasztrális holdról volt szó a 800 000-ból), és arról, hogy Ausztria nem szorgalmazza a területek átadását Párizsban, ám utóbb kétségek merültek fel Schober szavatartóságát illetően.¹¹ Ha született is megállapodás, nem a kancellár tért le az igazmondás ösvényéről, hanem az történt, hogy az osztrák parlament külügyi bizottsága nem hagyta jóvá a megegyezést, ami így nem vált kötelezővé. Ez nem is csoda, hisz amellet, hogy a keresztényszocialista párt tagsága sem volt egységes a kérdésben, a koalíciós kabinetet vezető kancellár csak úgy kaphatta meg a nagynémet párt támogatását, ha cserébe intranszigenz álláspontot foglal el Burgenland ügyében.

A felfogások tehát csak nem akartak közeledni egymáshoz, de közben az osztrák kormány megtapasztalhatta, hogy a francia és a brit vezetésnek nem főzódik elemi érdeke az energikus fellépéshez, különösen nem egy katonai beavatkozáshoz. Az is érzékelhető volt, hogy a szövetséges államok nem egységesek a kérdés megítélésében. Mindez patthelyzet közeli állapotot idézett elő.

Ezekben a napokban Olaszország budapesti követe bizalmas formában annak a véleményének adott hangot, hogy a kérdés végleges megoldásához a terület megosztása vezetne, a kiutat azonban elzárja Sopron, hiszen a városra mindkét fél igényt tart. Ennek szóba hozatalával egyúttal a megoldás felé terelte a vitát. Rögtön úgy látszott, hogy Sopron státuszának újrarendezése nemcsak amolyan „workout” megoldás, mellyel átmenetileg áthidalható a probléma. A magyar kormány 1921. július 15-én, külügyminisztere révén tudtára adta a franciáknak, hogy Magyarország Sopron és környéke megtartásának fejében hajlandó lenne az elcsatolásra ítélt területek békés átadására. Erről másnapi jelentésében már Franz Fürstenberg budapesti német követ is beszámolt azzal, hogy az osztrák kormány viszont csupán időhúzási manővernek tekintette a magyar lépést.¹² Erre nyomós okuk volt, hiszen napok voltak hátra a ratifikációs okmányok kicseréléséig, ami után de jure már rendelkeztek a terület felett. De facto azonban továbbra sem.

Bethlen István kormánya közben javaslattal lépett Olaszország elé is. Bár elvileg sem Párizs, sem pedig Róma nem zárkózott el a magyar indítványtól, a folyamatot kizárólag fordított irányban voltak hajlandók tudomásul venni, vagyis a

¹¹ MNL OL MT W 12. 1921.01.04-ülés fol. 3–13. és 1921.08.01-i ülés fol. 3.

¹² Fürstenberg jelentése, Budapest, 1921. június 2 és 1921. július 17. PAAA WU Bd. 2. R73414 K274105.

terület-újrendezés feltételül Burgenland kiürítését követelték. Éppen ez, illetve ennek halogatása vált a nyugat-magyarországi probléma fordítókorongjává. A sok hónapon át történő helybentopogás után egyszeriben új vágányra állt az ügy. Előtérbe került Sopron, és a város kiemelése az Ausztriának ítélt területből, valamint annak kérdése, hogy ezt megelőzze-e, vagy kövesse a térség átadása az osztrákoknak. Bethlen közben külügyminiszterével, Bánffy Miklóssal is megtanácskozta a dolgot, és abban állapodott meg vele, hogy meg kell akadályozni az átadást. A dolog kockázata az volt, hogy a Nagykövetek Tanácsa leállítja Baranya időközben megkezdett szerb kiürítését.

A nyugat-magyarországi és a Pécs–baranyai térség 1918 utáni sorsának alakulásában számos párhuzamos és ellentétes vonás fedezhető fel. A bácskai–baranyai területek szerb megszállását az 1918. november 13-án aláírt belgrádi egyezmény tette lehetővé. A magyar kormánydelegáció által elfogadott konvenció értelmében kiürítendő területekre már a megállapodás napján bevonult a szerb hadsereg, rövidesen elfoglalva a Szeged–Baja–Pécs–Varasd vonaltól délre eső vidéket. A szerb megszállás eredményeképpen (nagyobb ütemben a Tanácsköztársaság kikiáltását követően) sor került a megye közigazgatásának délszláv irányítás alá vonására, míg Pécsen helyén maradt a magyar tisztviselői kar.

Az okkupáció ellenére a jugoszláv békedelegáció első előterjesztésében nem vetette fel a terület délszláv államhoz való csatolásának követelését, így annak sorsa hosszú ideig – hasonlóan a nyugat-magyarországi kérdéshez – nyugvóponton volt Párizsban. A jugoszláv kormány azonban később saját korábbi álláspontját módosítva, bejelentette igényét a területre. Ennek oka egyrészt a magyar Tanácsköztársaság kikiáltása, másrészt az időközben általa végzett – nemzetiségi számadatokat tartalmazó – összeírás délszláv szempontból kedvező eredménye volt. A belgrádi követelés azonban már elkészt, így 1919. május elején a Külügyminiszterek Tanácsa, majd a Legfelső Tanács is jóváhagyta az eredeti javaslatot. A megszállás mindennek ellenére folytatódott. A nagyhatalmak 1921 nyarán elégették meg a területtel kapcsolatos kísérletezgetést, és elhatározták: rákényszerítik a szerb hatóságokat Baranya elhagyására. A terület sorsa ugyancsak akkor kezdett összekapcsolódni Nyugat-Magyarországgal. A tervek szerint mindkettő átadását augusztus 23-ára időzítették. Nyugat-Magyarország kiürítésével azonban a magyar kormány ütkártyát adott volna ki a kezéből arra az esetre, ha a szerbek mégsem mozdulnának. Az is nyilvánvalóvá vált ugyanakkor, hogy ha bármilyen lépést tennének a nyugati határon, a déli területek kiürítése azonnal megállna, ezáltal Magyarország olyan terület megtartását tenné kockára, amely a békeszerződés értelmében jogosan megilleti. A Bethlen-kormány ezért Baranya kiürítéséhez szerette volna kötni a magyar közigazgatás visszavonását az átadásra váró nyugati határzónában.

Bánffy külügyminiszter taktikázása nyomán a Nagykövetek Tanácsa augusztus 5-én úgy döntött: a déli területek kiürítése előzze meg a nyugati vármegyéket.¹³ Az ezt ellenőrző Szövetséges Misszió helyszínre érkezése után helyi délszláv vezetők kísérletet tettek a szerb fennhatóság fenntartására, és kikiáltották a Baranyai Magyar–Szerb Köztársaságot. Az antant ettől, és a szerbek által tett néhány zsarolási kísérlettől sem hagyta azonban megingatni magát, és kerek perec felszólította Belgrádot a kivonulásra.

Az ügynek volt egy tanulsága, amit nem érdemes figyelmen kívül hagyni. Baranya esetében maga a szerb kormány helyezte kilátásba a fegyveres ellenállást a bevonuló magyar csapatokkal szemben, amire az antant azonnali határozott hangú jegyzékben válaszolt. Ezzel Belgrád saját magától vonta meg az esélyt a további manőverezésre. A magyar kormány jóval taktikusabban járt el, amikor később azt hangsúlyozta, hogy nincsenek eszközei a Burgenland egy részét elfoglaló magyar felkelőkkel szemben, és kérte a terület egy részének visszaadását. Bethlenék hasonló rafinériával jártak el, amikor burgenlandi magyar és a baranyai jugoszláv kivonulás junktimba állításának csapdáit kellett elkerülni. Minden további vizsgálódás helyett itt csupán azt érdemes látni, hogy az egyes övezetek katonai (közigazgatási) birtokba vételétől mindig egyenes út vezetett az adott problémának a megszállók szempontjából kedvező megoldásához. (Más szavakkal: a nyugat-magyarországi felkelés önmagában valószínűleg mit sem ért volna a magyar külpolitika taktikai intézkedései nélkül.) Bánffy a szerbekkel szembeni döntést – mint írja – megnyugvással vette tudomásul, mivel így bebiztosítottnak érezhette magát, ami „lehetőséget adott, hogy a magyar kormány valami mentést próbálhasson.” Ez elsősorban a nyugati ellenállás megszervezése volt.

A felkelés

„Amikor az olvasók ezt a lapot a kezükbe veszik, az Ausztriát Magyarországtól elválasztó régi határok már megszűnnek ...” – írta a bécsi Reichspost 1921. augusztus 28-i számának címdoldalán Ignaz Seipel későbbi kancellár, akkor a keresztényszocialista párt elnöke.¹⁴ Seipel vaskosat tévedett. Pedig a nap jól indult számukra. Aznap a terület nagy részét (a kisebbik zóna egy részének kivételével) a magyar kormány valóban kiürítette, és a csendőrség, valamint a vámőrség is távozott onnan. A kivonuló alakulatok nyomában előrenyomuló osztrák csendőröket a Casablanca későbbi rendezője, Kertész Mihály filmezte egy teherautó platójáról. Savanyúkút (Sauerbrunn), Tormafalu (Krensdorf), Petőfalva (Pöttelsdorf) lakossága virággal fogadta az áthaladó csendőrzászlóaljakat, de a virágesőt Ágfalvánál go-

¹³ Lord Hardinge párizsi brit nagykövet jelentése Curzon külügyminiszternek, Párizs, 1921. szeptember 6. DBFP No. 304. 361–362.

¹⁴ Das Burgenland bei Österreich! *Reichspost*, 1921. augusztus 28. 1.

lyózápor váltotta fel. A menetet tisztázatlan összetételű magyar felkelő erők megállították, és néhány órán keresztül tűz alatt tartották. A felkelők még az angol és olasz tisztek társaságában utazó Robert Davy kijelölt tartományfőnököt is feltartóztatták egy időre, de Sigray kormánybiztos erélyes fellépésének köszönhetően autójukkal kiszabadultak szorult helyzetükből.¹⁵

Kisebb összecsapás zajlott Vas megyében is Pinkafő (Pinkafeld) mellett, de sikerült visszaszorítani az osztrákokat Felsőőr (Oberwart), Alhó (Allhau), Fraknó (Forchtenau) és Németgyirót (Deutsch Gerisdorf) községekből is. Ráabafüzesen a helyi kocsmá körül zajlott a csetepaté, amit a vendéglős borgőzös lehellettel és széles gesztusokkal dirigált.¹⁶ Mindezek közvetlen előzményeként a Nagykövetek Tanácsa határozata értelmében a magyar hatóságoknak augusztus 27-ig minden fegyveres erőt ki kellett vonniuk a térségből, amelyet aztán az augusztus 6. óta Sopronban állomásozó Szövetséges Tábornoki Bizottságnak kellett átadni. A magyar hatóságoktól megtisztított Burgenlandot a katonai misszió adta volna tovább Ausztriának. A reguláris csapatokat a magyar kormány ezután valóban visszavonta, ám a számuk alapján erősebb irreguláris erők a helyszínen maradtak. Az átadási tervet augusztus 1-jén jelentették be. E szerint a magyar csapatoknak augusztus 29-re kellett volna elhagyniuk a három zónára osztott Nyugat-Magyarországot. A szertartásos átadást augusztus 29. délután 4 órára tűzték ki úgy, hogy a soproni Széchenyi-palota egyik szobájában Sigray kormánybiztos a kötelező formaságok mellett átnyújtja a hivatalos papírokat a nemzetközi katonai bizottság tagjainak, akiktől Robert Davy osztálytanácsos a másik szobában átveszi azokat.

Augusztus 17-én még a kiűritési tervnek megfelelően harminc antant tiszte érkezett Sopronba, hogy azután – elfoglalva beosztási helyeiket szerte Nyugat-Magyarországon – ellenőrizték az átadást. A kormány a Fertő tó térségét magában foglaló „A” zónát kiűritette, a „B” szakasz (amelybe Sopron is beletartozott) átadását azonban leállította. Ennek tényét Sigray Antal főkormánybiztos közölte a tábornokokkal, de indokot nem fűzött hozzá. (Ezzel el is játszotta a tábornokok amúgy is halvány bizalmát, ezért a kormány Hegedűs altábornagyot delegálta a helyi fegyveres erők irányítására.)

A magyarázatot a minisztertanács adta meg, arra hivatkozva, hogy szerbek nem hajtották végre maradéktalanul a kivonulást. A nagyhatalmak budapesti megbízottjaival közölték, hogy a magyar fél ideiglenesen felfüggeszti (de nem megtagadja) a II. zóna, Sopron és környéke kiűritését. Az indoklás gyenge lábakon állt, de a kormány időt akart nyerni, és arra számított, hogy az antant csupán egy jegyzéket és nem katonákat küld Magyarországra.¹⁷

A Nagykövetek Tanácsa megpróbált egyensúlyozni. Egyfelől tárgyalásokra ösztönözte az osztrákokat, másfelől viszont a békeszerződés betartását követelte.

¹⁵ MTI Napi hírek. 1921. augusztus 29. 4. kiadás.

¹⁶ MISSURAY-KRÚG: A felkelés 86–87.

¹⁷ MNL OL MT W12 1921. 08. 28-i ülés fol. 1–20.

Az események azonban rövidesen elkanyarodtak a tervezett iránytól. Még a Nemzeti Hadsereg kivonulása előtt Kismartonba érkezett az Ostenburg-Moravek Gyula parancsnoksága alatt álló 2. csendőr tartalékszázalóalj, melynek az átadás napján Sopron városán keresztül kellett volna kivonulnia, de ott augusztus 28-án megállt, és be is rendezkedett. Ostenburg csapatai eredetileg, és elvileg az átadandó területek déli részén a rend fenntartására, gyakorlatilag azonban a terület birtokban tartása érdekében vonultak fel. A legitimista érzelmű Ostenburg valóban igyekezett a rendet fenntartani, egyúttal azonban megpróbált kedvező terepet teremteni Habsburg Károly ex-király esetleges visszatéréséhez. A térségbe vezényelt katonák között elbocsátott osztrák tisztek – közöttük monarchista szervezetek tagjai – is akadtak, akik keresték a megfelelő bázist a restaurációhoz, de legalábbis megélhetést reméltek a magyar oldalon.¹⁸ Vasban Ranzenberger Jenő csendőrszászálóalja jelent meg. Utóbbi a hadsereg kötelékéből szintén a csendőrséghez került, volt Prónay vadászszázalóalj tagjaiból állt. Magát Prónay Pált a Hivatalos Közlöny 1921. augusztus 28-i száma szerint a kormányzó saját kérelmére elbocsátotta – magyarán eltávolította – a Nemzeti Hadsereg kötelékéből, az általa vezetett I. csendőr tartalékszázalóaljnak átkeresztelt alakulat tagjait pedig az Ausztriának átadandó Nyugat-Magyarországra vezényelték. Az önmagát reaktiváló Prónay néhány nap múlva követte katonáit Nyugat-Magyarországra, és megszállta Felsőőrt, ami kapóra jött Bethlen Istvánnak, aki az összeférhetetlen és a kormány számára egyre kellemetlenebb, a konszolidációt megnehezítő Prónayt el akarta távolítani a fővárosból. Az önjáró, akkoriban épp a legitimistákhoz húzó tiszti területvédő „jó szolgálataival” könnyen diszkreditálhatta magát a határ mentén, ami azután be is következett.

Az említett zászlóaljaktól függetlenül is alakultak önszerveződő egységek, melyek célja a területátadás megakadályozása volt. Ezek bázisát munkanélküliek, alsó-középosztálybeliek, paraszti foglalkozásúak, háborús veteránok és perifériára sodródott fiatalok alkották. Utóbbiakat kiegészítették a Selmechányáról átköltöztetett Magyar Királyi Bányászati és Erdészeti Főiskola hallgatói is. Rajtuk kívül Sopron mellett állomásozott a Friedrich István parlamenti képviselő által mozgatott különítmény is. Tagjai között számos civilbe öltözött katonatiszttel, olyanokkal, akik azon frissiben érkeztek Budapestről, és olyanokkal, akik a 27-én délelőtt kivonuló Nemzeti Hadsereg egyenruháját cserélték estére civil ruhára. Önkénteseket toborzott a Budapesten még 1919 decemberében megalakult Nyugat-Magyarországi Liga, illetve a Területvédő Liga is. A felkelőerők között fős szerepet játszottak Héjjas Iván és Héjjas Jenő – zömében a Duna-Tisza középből érkezett, részben köztörvényes bűntetteket elkövetett, és az igazságszolgáltatás elől menekülő, részben őszinte nemzeti érzésektől fűtött, szegényparasztokból álló – Rongyos Gárdistái. A felkeléssel szemben osztrák részről felhozott egyik súlyos vád éppen az volt, hogy az ellenállás megszervezése nem helyben történt, sőt a bázisa is Nyugat-Magyarországon kívül esett,

¹⁸ Francis Lindley brit diplomata, korábbi bécsi főmegbízott jelentése George Curson külügyminiszternek, Bécs, 1921. október 23. NA FO 371/6106. fol. 85.

a mozgalmak így nem a helyi lakosság szándékait jelenítik meg. Azt, hogy ki mindenki milyen szándékkal jött a térségbe, csak sejteni lehet. Trianontól függetlenül a hosszú és kegyetlen négyéves öldöklés lezárása nem mindenki lelkében teremtett békét. Miközben a háború militánsá tette a társadalmakat, az irodalom egy része és a politika gyakran a háború esztétizált képét tárta az emberek elé. Ezekben – és ezt a felkelésre visszaemlékezők szövegeiből is jól ki lehet olvasni – a bajtársi (és pajtási) érzés, vitézség és az önfeláldozás egybeolvadt a hazafiúi érzéssel. Az „osztrák ellen” nekiinduló alföldi felkelőket Trianon hatása mellett az a kurucos hév is fűtötte, amely 1849 emlékéből, és a rákövetkező korszak függetlenségi eszményeiből lobbant fel. Ebben a tekintetben egy világ választotta el őket a nyugat-magyarországiaktól. Abban már kevésbé, hogy a jobbára szegényparaszti származású, antikommunista önkénteseket az osztrák szociáldemokrata rendszer és kétségbeejtő szociális helyzetük is harcra ösztökölte.¹⁹ A szükséges fegyverekről Héjjas már 1920 júliusában gondoskodott, amikor embereivel megtámadta az ausztriai Fürstenfeld fegyvertárát, és a zsákmányolt fegyvereket hívei között szétosztotta.

Egy ideig fontos szerepet játszott az ügyben a kiváló szervezőképességekkel megáldott, a kormánypártban is szervező feladatokat ellátó Gömbös Gyula, aki a kormány megbízásából megpróbált koordinálni a különböző csoportok között.²⁰ Egészen nyilvánvaló, hogy a magyar kormány az égvilágon semmit nem tett az ellen, hogy a szerveződő csoportok bejussanak a térségbe, sőt azok fegyverhez jutását is segítette. A Sopronból eltávolított felkelők szépen visszaszivárogtak a kormány által kiürített „A” zónába is. Bethlen miniszterelnök, illetve Horthy kormányzó Gömbös segítségét igénybe véve suba alatt támogatták az irreguláris csapatokat, nyíltan azonban nem vállalhattak közösséget a felkelőkkel, akik pedig a magyar revizionizmus kormányellenes irányzataként, alkalmas terepet találtak Nyugat-Magyarországon a fegyveres ellenállásra. Az újabb akció nem is váratott magára sokáig. Davy tartományfőnök szeptember 7-én egy Ágfalván tartott népgyűlésen bejelentette, hogy másnap 400 csendőrrel bevonul Sopronba. A városi vízmű elfoglalásával talán sikerült volna megadásra kényszeríteni a várost, ha másnap a felkelők Ostenburg hallgatólagos támogatásával meg nem támadják és visszavonulásra nem kényszerítik a csendőri erőket. Az újabb Einmarsch nach Ödenburg is kudarcba fulladt.

Bécs természetesen tiltakozott a területátadást megghiúsító Ágfalva környéki és dél-burgenlandi felkelőmozgalmak miatt, és követelte a szövetségesek határozott fellépését, illetve felhatalmazást kért a Bundesheer bevetésére. Ezt rajta kívül senki nem akarta, mert a hadseregek felhasználása könnyen háborúba sodorhatta volna a feleket.²¹ A Sopronban működő tábornoki bizottságnak semmilyen katonai

¹⁹ TÓTH: A felkelés és európai párhuzamai 417–418. Lásd még: BALÁZS: A társadalom önmozgósítása.

²⁰ PRÓNAY: A Határban a halál 262., 275–276.

²¹ Edward Keeling bécsi brit követ jelentése Curzon külügyminiszternek, Bécs, 1921. szeptember 9. DBFP No 312. 371.

eszköz nem állt a rendelkezésére, hogy beavatkozzon, de a határozata szintén megszületett, és augusztus 30-án érte utol (igaz, telefonon) Schobert. Az szerepelt benne, hogy Ausztriának várnia kell a birtokbavétellel, mert kizárólag a tábornokok vannak abban a helyzetben, hogy a területet tervek szerint átadják. Aznap a bécsi magyar követ, Masirevich Szilárd is elérte a kancellárt, hogy kifejezze sajnálkozását az események miatt, és tájékoztassa őt a kormány eszköztelenségéről. Egyidejűleg Gratz Gusztáv is megjelent Bécsben, és a megoldás fejében Sopron visszaadására tett javaslatot. Az antant hatalmakat meglepték az események, de aktív közbelépésre nem vállalkoztak. Szeptember 2-án futott be Budapestre a Nagykövetek Tanácsának tiltakozása, mely követelte a felkelők leszerelését, nem tartalmazott azonban sem határidőt, sem szankciókat, azaz nem volt ultimátum-jellegű, amit természetesen nagy megkönnyebbüléssel vettek tudomásul a Sándor-palotában.²² Még aznap jegyzék érkezett az osztrák és a jugoszláv kormányfő íróasztalára is. Ausztriát a tárgyalások folytatására, a szerbeket a baranyai területek teljes kiürítésére szólították fel.²³ A jegyzékkazal alól csak egy valami nem látszott: a térség pacifikálásának módja. Sőt. A kőszegi Elite-kávéházban feketéjüket kortyoló felkelő vezérek Bónis Lajossal (páter Arkangyal) az élen úgy látták jónak, ha a szó szoros értelmében tovább merészkednek a határokon. Szeptember 5-én Kirschlag környékén betörték osztrák területre, amivel a krízis a szó szoros értelmében túllépett a burgenlandi problémán. A szövetségi hadsereg visszaverte a támadást, mely két halálos áldozatot követelt. A dologból könnyen provokáció válhatott volna, ha a felkelők – ahogy néhányan kalkuláltak – magukra húzták volna az osztrák katonákat, és azok megsértik a magyar határt. Az már a hadseregek ügye lett volna, amiből a gyakorlatilag már leszerelt Bundesheer, azaz Ausztria húzta volna a rövidet. Nem így történt, amiben közrejátszott, hogy a telefonvonal, amelyen a Bécsből jövő parancsnak kellett volna érkeznie, aznap nem működött.

Az osztrák csendőrség erejét mindeközben a felkelőkkel szemben vívott csaknem kéthetes küzdelem jelentősen felmorzsolta, aminek következtében az osztrák vezetés szeptember 10-én elrendelte a kivonásukat Nyugat-Magyarországról. A következetességgel aligha vádolható Nagykövetek Tanácsa szeptember 23-án ultimátumban követelte, hogy a kormány október 3-ig vonja ki a csendőreit a térségből, és a „B” zónát is adja át, ám a Tábornoki Bizottság – nem kis meglepetésre – az Ostenburg-zászlóaljat nemzetközi alakulattá nyilvánította, névleg antant parancsnokság alá helyezte, és meghagyta Sopronban. Az antant jegyzékének részben eleget téve október 3-án a kormány minden reguláris erőt kivont a térségből, és annak „B” zónáját is átadta a Szövetségek Tábornoki Bizottságnak. Közben természetesen azonban az inszurgensek maradtak a határmenti szőlődombok tövében (ahol az őszi hajnali ködök idején a rumosüvegek is gyakorta előkerültek), és a fegyveres portyázás egészen október–november fordulójáig tartott.

²² SCHLAG: Aus Trümmern 407–408.

²³ MNL OL MT W 12 1921. 09. 02-i ülés fol. 2–3.

Gömbös Gyula az átadás tényéről már szeptember 29-én tájékoztatta a Prónay-féle parancsnokságot, és felszólította, hogy a kiürített térséget feltűnés nélkül szállja meg, és vegye át a közigazgatás irányítását. A kivonulás másnapján Prónay emberei élén nyomban elfoglalta a „B” zónát, és a „C” szakasz északi részén, felsőri főhadiszállásának erkélyéről kikiáltotta a függetlennek mondott, ám csekély támogatottságú, mindenkitől elszigetelt és főleg minden anyagi eszközt nélkülöző Lajtabánságot. Csakhogy a kalandos akció sikerében szélesebb szemhatárral rendelkező politikus nem bízott. A Lajtabánság ráadásul nélkülözte a nyugat-magyarországi felkelőcsoportok egyöntetű támogatását is. Paramilitáris csoportok között mindenhol, így Nyugat-Magyarországon is gyakorta előfordult, hogy önállóan tevékenykedtek, nem engedelmeskedtek a parancsoknak és egymással is rivalizáltak. Az északi részeket ellenőrző Héjjas Iván, akit egyszerű származása miatt Prónay mélyen lenézett, csak feltételesen volt hajlandó mögé állni. Kettejük fiatal és becsvágyó tisztjei sem voltak egységesek abban, hogy a kormánnyal szemben mindenben támogassák őket, pláne, hogy egy kétes kimenetelű államalapító akcióban segédkezzenek. Ez a katonai pályájukat már az induláskor derékbe törte volna.²⁴

Nem elhanyagolható körülmény, hogy a Lajtabánság kikiáltásakor már megszületőben volt az alku arról, hogy Ausztria olasz közvetítéssel kész kompromisszumot kötni, és gyakorlatilag lemond Sopronról és környékéről, amit Prónay akciója – ha hagyják – könnyen veszélybe sodort volna. A titoknak, Gömbös október 8-án ezért sorsára hagyta a „felkelőállamot”. Ez egyúttal azt jelentette, hogy a kormány terve, amivel az egyes felkelőcsoportokat Gömbös közreműködésével kordában kívánta tartani, és a köztük lévő ellentéteket el akarta simítani, végképp összeomlott. A kormányfő, aki több kísérletet tett rá, hogy a fővezért megpuhítsa, végül Lejár Antalt küldte nyílt parancsral a térségbe, hogy próbáljon meg rendet teremteni, és a lakosság lojalitását továbbra is biztosítani. Prónay emberei azonban csak és kizárólag Horthynak voltak hajlandóak engedelmeskedni, a mélyen megvetett Bethlen nyílt parancsának egyáltalán nem vetették alá magukat, sőt gondoskodtak róla, hogy Lejár és adjutánsa legénységi fogdában töltsé az ideje egy részét. A kacifántos helyzetre jellemző, hogy a magyar kormány kiküldöttjeit az antant-misszió tagjainak kellett kimenteni a magyar inszurgensek karmaiból.²⁵

A közbejött felkelésnek mindazonáltal nem elhanyagolható szerepe volt abban, hogy a brit diplomácia Sopron visszaadásának a pártjára álljon, hiszen szerettek volna elkerülni, hogy a mozgalom eszkalálódjon. A Nagyköveti Konferencia brit követe kijelentette, hogy Őfelsége kormánya egyetlen katonát sem tud a térségbe küldeni. Az olaszok és a franciák attól tartottak, hogy fellépésük a másik karjaiba hajtana Magyarországot. Aristid Briand francia külügyminiszter felszólította a ma-

²⁴ Lásd: BODÓ: Héjjas Iván 18–19.

²⁵ LEHÁR: Erinnerungen 219–220.

gyar kormányt, hogy nyolc napon belül ürtse ki a nyugati területeket, virágnyelven azonban megüzente, hogy kész rábólintani a határmódosításra. Közölte ugyanis: a nagyhatalmak hajlandóak elnökölni az Ausztria és Magyarország között sorra kerülő tárgyalásokon.²⁶ Ez nem volt váratlan. A franciák már a nyugat-magyarországi akció előtt foglalkoztak Sopronnak és közvetlen környékének magyar kézre való visszajuttatásával. Az ügynek aztán sikerült az olasz külügyminisztert is megnyerni.

Hála a kötélén és a törvényesség határán ezúttal ügyesen egyensúlyozó magyar kormánynak, az osztrák vezetés előtt világossá vált, hogy csendőreivel képtelen lesz a terület birtokba vételére, és aligha számíthat a nagyhatalmak közvetlen beavatkozására. A kompromisszum tehát elkerülhetetlen lesz. Bécsi pénzügyi körök vámunióra vonatkozó javaslatot ajánlottak az osztrák kormánynak, aminek hatására a közvélemény talán hajlandó lenne elfogadni Sopron elvesztését.²⁷ Az osztrák Szövetségi Tanács közben a Népszövetség második ülészakájához fordult panasszal, hogy a szervezet az alapokmány 10. és 11. pontja alapján tegyen lépéseket a békék során kijelölt határ tiszteletben tartása érdekében. A kancellár a lemondásával fenyegetett. Ez amellett, hogy alkalmas volt a stabilitást a szeme előtt tartó antant befolyásolására, a deprimált hangulatban lévő kormányfő valószínű szándékát is hűen tükrözte. A burgenlandi kérdés megoldatlansága mellett a várva várt népszövetségi kölcsön folyósítása sem kezdődött el, az ország nyugati határain pedig szeparatista törekvések növelték a bizonytalanságot, ezért Schober helyzete nem volt éppen rózsás. A pénzügyi válság elhúzódása miatt nőtt a munkásság elégedetlensége, ami miatt a brit diplomáciának komoly érdekében állt a keresztényszocialista-szociáldemokrata koalíció fenntartása és a kettős nyomás enyhítése.²⁸ Lassan minden az osztrák engedmény irányába mutatott.

A velencei tárgyalások

Bécs az ősz folyamán tehát védekező helyzetbe szorult, és a megoldás érdekében minden lehetőséget ki kellett használnia, ha másért nem, saját közvéleményének megnyugtató és ellenzékének leszerelése érdekében. Ausztria nemzetközi helyzete stabilabbá vált, de továbbra is óvatosan kellett politizálni. A Népszövetség 1920. december 16-án felvette a tagjai közé az országot, mely ezzel nagyot lépett a felé, hogy a nemzetközi közösség formai szempontból teljes jogú résztvevőjévé váljon. A kormánynak – hasonlóan a magyarországihoz – valahogyan kezelnie kellett a még mindig mélyülő gazdasági és pénzügyi krízist, amihez a szervezet által garantált hitel nyújtotta a legfőbb, jószerivel az egyetlen esélyt. Az ország

²⁶ Briand külügyminiszter a francia külügyi képviselőknek, Párizs 1921. szeptember 15. FDI No. 145. 226.

²⁷ Masirevich Szilárd követi jelentését idézi: FOGARASSY: A nyugat-magyarországi kérdés 5.

²⁸ Keeling jelentése, Bécs 1921. szeptember 9. DBFP No. 312. 373–376.

megmentésére már 1921 tavaszán Bécsbe érkezett egy pénzügyi bizottság, hogy szanalási tervet kidolgozza. A tagság egyszersmind azzal a következménnyel járt, hogy Ausztria nemzetközi fórumon, nyilvánosan is kifejthette véleményét a világpolitika őt érintő folyamatairól, és támogatást kereshetett a nemzetközi szerződések, közöttük a békeszerződés pontjainak betartatása érdekében, illetve területi épsége védelmében. Az osztrák szövetségi gyűlés nem is habozott a Népszövetség közgyűléséhez fordulni annak érdekében, hogy a szervezet szavatolja a békeszerződésben garantált határt Ausztria számára. Ebben a kezére játszott, amikor a magyar csapatok Alsó-Ausztriában átlépték a régi határt és katonai akciót indítottak az osztrák csendőrség ellen Kirschlag körül. Általánosságban mégis az volt a helyzet, hogy az osztrákok konszenzusorientáltabban mondtak búcsút a birodalmi múltjuknak. A kisállamiság és a függő helyzet kezelése nem volt könnyű feladat, de könnyebben megbírkóztak vele, mint a magyarok, akik nehezebben fogadták el (pontosabban szólva, elutasították) az új közép-európai rendet.²⁹ A pragmatikus és konszenzusos külpolitika kevesebb, illetve jótékonyabb nemzetközi beavatkozással járt, aminek az árát az osztrák külpolitika a soproni kérdés tárgyalásos kezelésével is megfizette.

Magyarország a nemzetközi integráció terén több lépéssel lemaradt. A kormány csak 1921. május 23-án kérte az ország felvételét a Nemzetek Szövetségébe. A tagság a kisállamoknak általában számos előnnyel járt, de Magyarország esetében üdvös lett volna az ország nemzetközi presztízsének megeremtése szempontjából is. A szervezet közgyűlésének szeptemberi ülészakán azonban a kormány nyílt elutasításra számíthatott amiatt, hogy nem tesz eleget a trianoni szerződés rendelkezéseinek, amiben szerepe volt a nyugat-magyarországi terület átadás elmaradásának is. Ezt Bethlenék nem kockáztathatták, ezért a tárgyalásokat vezető Apponyi Albert szeptember 24-én a felvételi kérelem elhalasztását kérte. Az ország elmarasztalására okot adó problémát mindazonáltal mielőbb rendezni kellett.³⁰

Nem mellesleg Magyarországon és Ausztriában sem volt osztatlan a lelkesedés a Népszövetség és a nyugati antant szövetségesek politikája iránt. Osztrák szociáldemokrata politikusok bizalmasan az angolok tudomására hozták, hogy a hitel felvétel és Nyugat-Magyarország ügyének alakulása abba az irányba mutat, hogy az antant iránti bizalom teljesen összeomlik, ők pedig a kormány helyében inkább a kisantanthoz fordulnának segítségért.³¹ Nagyon úgy tűnik, hogy ebben a fenyegetésben több volt a taktikai, mint a valódi szándék. Nemcsak a kölcsönre váró Schober kormányának nem volt ugyanis érdeke, hogy szembeforduljon a nagyhatalmakkal, hanem a hatalomba visszakívánczó szociáldemokrata ellenzékének sem. A kormány számára kifejezetten haszontalan volt a Budapesttel való konfliktus

²⁹ Az eltérő magyar és az osztrák attitűdről és az azonosságokról részletesen lásd MURBER: Die Staatswerdung.

³⁰ ZEIDLER: A Nemzetek Szövetsége 163.

³¹ Keeling jelentése, 1921. szeptember 9. DBFP No. 312. 374.

kiélezése olyan helyzetben, amikor érezni lehetett, hogy a hatalmak hajlanak a magyarok javára teendő engedményre. A bizonytalan és ellentmondásos helyzetből pedig a távlatosan legjárhatóbb kivezető út a gazdasági együttműködés irányába haladt. A probléma megoldását szoros – nem csupán e két országra kiterjedő – gazdasági kooperáció jelentheti, amely nem tűri, hogy Magyarország és Ausztria között átjárhatatlan ütközőzóna keletkezzen – mondták távlatosan gondolkodó osztrák politikusok, Schober párttársai.³²

Ezt jelzi, hogy időközben jó ütemben folytak Gratz és Schober bizalmas tárgyalásai is. A kancellár pedig tanácsadóján keresztül megüzente Őfelsége kormányának, hogy ha szükséges, kész inkább önmaga lemondani Sopronról, mintsem, hogy megbukjon.³³ A megállapodás feltétele osztrák részről az volt, hogy Budapest nyilvánosan határolja el magát a felkeléstől, amit az Gratz útján tett csak meg, Schober pedig továbbított a külügyi bizottságnak. A bécsi magyar követ ugyanakkor ígéretet tett rá: a kormány hathatós intézkedéseket hoz annak érdekében, hogy az eset ne ismétlődhessen meg, valamint nyomozást és a bűnösök szigorú felelősségrevonását is kilátásba helyezte. Ebben az ígéretben persze kevés volt az őszinte szó, noha az ellentmondásos helyzetben lévő kormánynak jó lett volna megszabadulni jobboldali ellenzékének megszelídíthetetlen radikalizmusától. A hazai közvélemény azonban a területvédő mozgalmakat támogatta, nyíltan tehát nem lehetett állást foglalni ellenük. Bethlen István kormánya ezért cserébe szigorú diszkréciót kért Béctől azzal, hogy ha a megállapodás tartalma kiszivárogná, a magyar fél felmentettnek érezné magát az ígérete alól. Az angolok átmeneti megoldásként támogatták a megállapodást, és ugyanezt javasolták a szövetségeseiknek is.³⁴ Mindkét felet szorította tehát saját ellenzéke és közvéleménye, de szorította az idő és a nagyhatalmak nyomása, hogy rendezzék végre a területi vitákat. Ausztriának és Magyarországnak működnie kellett, gazdaságaiknak szükségük volt a hitelekre, és szükségük volt egymás támogatására is.

Az olasz kormány szeptember elején titkos ajánlatot tett a közvetítésre. Rómának a legegységesebb érdeke volt, hogy Ausztria és Magyarország kapcsolatában elsimuljanak az ellentétek, ami által retesszár keletkezne Csehszlovákia és a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság között. Olaszország ráadásul úgy érezte, hogy sikeres mediátori közreműködésével ismét nagyhatalmi pozícióba emelkedhet. Ekkor már nyilvánvalóvá lett, ami a nyáron még csak körvonalazódott, azaz, hogy a helyzet kulcsa Sopron és környéke státuszának újrendezése.

A rá nehezedő nyomás alatt az osztrák kormány kénytelen volt belátni, hogy a terület megtartását képtelen csendőri erővel biztosítani, haderő alkalmazását pedig a nagyhatalmak ellenezték, mert úgy vélték, ez csak tovább mérgezné a helyzetet.

³² A német titkosszolgálat (Der Staatskommissar für öffentliche Ordnung) átírata a Külügyminisztérium számára, 1921. október 21. PAAA R73414. K274303.

³³ Annual Report, 1921 (Akers Douglas) 7.

³⁴ Hohler távirata Curzonnek, 1921. szeptember 2. DBFP No. 300. 337.

Pietro Tomasi Della Torretta olasz külügyminiszter és Johannes Schober személyes találkozása után egyértelművé vált: a kancellár belemegy a „Sopronért Burgenland” formulába, ám ragaszkodik hozzá, hogy a városról való lemondást nagyhatalmi döntés előzze meg. A Nagykövetek Tanácsa október 2-án elfogadta a burgenlandi kérdés megoldására tett olasz javaslatot, melynek végrehajtását azonban még néhány napig késleltette a Foreign Office húzódozása.

Megállapodás Velencében

Della Torretta a festői Velencébe hívta tárgyalni a két ország képviselőit. 1921. október 11-én a két delegáció megérkezett a prefektúra, a Palazzo Corner épületébe. A magyar küldöttséget Bethlen miniszterelnök, Bánffy külügyminiszter, Khuen-Héderváry Sándor, a külügyminisztérium politikai osztályának főnöke, Valkó Lajos pénzügyi, kereskedelmi szakértő és Fabró Henrik, az országgyűlési gyorsíró iroda munkatársa alkotta. Az antant elvárásának megfelelően a kormányfő teljes felhatalmazással a birtokában indulhatott útnak abban a biztos tudatban, hogy a megállapodást a parlament utólagosan jóváhagyja. Emellett azzal az előérzettel ült a tárgyalóasztalhoz, hogy Magyarországot embargó fenyegeti, ha a tárgyalások megszakadnak. Tisztában volt a kudarc egyéb komoly következményeivel is, de az erős felhatalmazást akart, amihez az is kellett, hogy az otthoniakat meggyőzze: a területátadás csak formális volt. Elképesztően kockázatos volt, de gyakorlatilag úgy nyilatkozott, hogy fiasco esetén a lovak közé dobja a gyeplőt, és a helyi lakosságra és felkelőkre bízta a dolgot.³⁵

A magyar politikusokat Castegnato herceg, a budapesti olasz főmegbízott kísérte az úton hazájába. A Velencébe szóló meghívás olyan váratlanul gyorsan történt, hogy a szükséges szakértői és egyéb anyagokat csak a vonat erre a célra rendelt szalonkocsijában volt alkalmuk áttekinteni. A delegációt az olasz kormány költségén a pazar küllemű Grand Hotelben szállásolták el. (Egyedül a szerény fizetésű Fabró választott magának másik szobát egy másik közeli, de olcsóbb szállodában, nem tudva a vendéglátók nagylelkűségéről. Ő így önköltségen lakott Velencében három napig.) Miután Schober egyszemélyben a kancellári és a külügyminiszteri feladatokat is ellátta, vele csak a külügyminisztérium egyik osztályfőnöke, Richard Oppenheimer és Adolf Duffek miniszteri tanácsos gondolkodott el a Canale Grande-én álló barokk palotába, a megbeszélések színhelyére. A tárgyalóasztal mellett ült a két érintett ország római követe és katonai szakértőként Carlo Antonio Ferrario tábornok, a soproni Szövetségek közötti Tábornoki Bizottság vezetője is. Miután della Torretta köszöntötte őket, a magyar küldöttség visszavonult, és Schober előadta az álláspontját. Röviddel ez után a magyar fél fejtette ki a nézeteit. A megegyezés szükségességének köl-

³⁵ MNL OL MT W12 (1921. 10. 7-i ülés) és Soós: Burgenland 146, 159–159.

csönös kinyilvánítása után az első találkozó véget is ért.³⁶ A munka másnap 11 órakor folytatódott és tartott egy huzamban délután háromig, majd öt órától ismét tárgyalóasztalhoz ültek a felek. Schober kezét jobban megkötötte, hogy ragaszkodnia kellett a nemzetgyűlés külügyi bizottságának utasításához. A kancellár a parlament ellenállására hivatkozva visszakozott az elutazása előtti álláspontjától, és közölte, hogy engedményről csakis Burgenland teljes átadása után lehet szó. Ez az attitűd a gyors sikerben bizakodó Torrettát nyilvánvalóan felbosszantotta, egyúttal azonban felvetette a garancia kérdését, ami csaknem kudarcba fullasztotta a tárgyalásokat. Schoberék követelése, hogy a magyar kormány már a népszavazás előtt vonja ki a térségből a „bandákat“, amellet, hogy visszalépést jelentett a korábbiakhoz képest, egyet jelentett annak beismerésével is, hogy a hivatalos Magyarország áll a felkelés hátterében. Arról nem beszélve, hogy a kormány fegyveres ellenakciója felért volna egy hazaárulással. Akkor hát mi lesz, ha a szavazás Magyarország számára mégis balul üt ki? Képes lesz-e, vagy ami még rosszabb, akarja-e bárki a felkelőket kizavarni a térségből? A kormányzó a keresztényszocialista párton belül arra is felkészült, hogy egy osztrák sikert (amire nem sok esély volt) magyar részről egyenesen a velencei paktum felrúgásaként fogják értelmezni. Távlatosabban tekintve az is féltő volt, hogy egy osztrák kudarcra felbátorodva a magyarok referendumot követelnek Burgenland egész területére, így a probléma soha nem kerül nyugvóponttra. A későbbi fejlemények azt mutatják, hogy ennek a feltételezésnek valóban volt némi alapja, ha nem is az egész magyar közvéleményre vonatkoztatva és nem is olyan súllyal, mint ahogy azt Schoberék előrevetítették. Ezen azonban már késő volt gondolkodni. Bethlen és della Torretta ezért rövid különmegbeszélést követően megegyeztek abban, hogy az olaszok vállalnak garanciát Burgenland békés átadására.

Bethlenék azzal a tárgyalási alappal utaztak el, hogy Sopront és környékét népszavazás nélkül kérjék vissza. A másik igény olyan, nagyobb határkorrekcióra vonatkozott, amely Sopron életképességét is biztosította volna. A kormányfő még odahaza utasította a belügyminisztert, hogy a megállapodást követően a bandaharcoknak vessen véget, és ennek előkészítéseként időben vágja el a felkelőket az utánpótlásaiktól, illetve akadályozza meg, hogy további önkéntesek utazzanak a határ mellé.³⁷ Velencében Bethlen és Bánffy úgy döntött, hogy nem a nagyobb követelésből engednek, így végül csak Sopronra és környékére vonatkozó magyar népszavazási igényeket adták elő, térképen pontosan kijelölve a terület határait. Ezek a határok a biztos magyar népszavazási siker területét zárták körbe. Bethlenék elhatározását az is befolyásolta, hogy titkosszolgálati jelentések szerint küszöbön állt IV. Károly újabb visszatérési kísérlete, ezért a legitimisták katonai bázisát adó osztagokat a lehető leghamarabb el kellett távolítani a határ mellől.

³⁶ *Neue Freie Presse*, 1921. október 12. 1.

³⁷ MNL OL MT W12 1921. 10. 07-i ülés.

Della Toretta azzal préselte ki a még taktikázó osztrák delegációból a kompromisszumot, hogy nem csupán Olaszország és az antant megsértése a tét, hanem az országgal folytatott hiteltárgyalások sikere, s így osztrákok millióinak jólléte forog a kockán.³⁸ A megállapodásnak még egy téje volt, nevezetesen a jövőbeli osztrák-magyar viszony. Schober súlyos kényszerhelyzetében nem tehetett egyebet, minthogy beadta a derekát, és elfogadta a felkínált alkut, és gyakorlatilag lemondott (utóbbi talán érdemes nyomatékosan hangsúlyozni) Sopronról és környékéről. Mivel azonban odahaza a legkisebb arcvesztéssel akarta átvészelni a dolgot, ebbe csak népszavazás közbeiktatásával egyezhetett bele. Bécsi politikustársaival együtt pontosan tudta, hogy ez nem lesz több pusztá színjátéknál. Mi több, Schobernek, illetve az ő holdudvarában ténykedő vezető politikusoknak azt is át kellett gondolniuk, mi lesz, ha valami csoda folytán több osztrák szavazat gyűlne össze az urnákban. Akkor valószínűleg bekövetkezne Burgenland teljes megszállása és a szabadcsapatokat senki nem tudná kiharcolni a területről. Az ellentmondások hálójában tehát jóformán reménykedniük kellett a magyarok javára kedvező végkifejletben.³⁹

Az elvi megállapodás ezek után 11-én megszületett, 12-én a részletkérdéseket tisztázták. Az egyezményben Magyarország kötelezte magát arra, hogy a térséget megtisztítja felkelőktől, azokat, akik nem honosak, a terület elhagyására szólítja fel, az egyetemistáknak előírja, hogy a kihirdetéstől számított 10 napon belül jelentkezzenek a tanszékeiken. A kormány három hetet kapott mindezek végrehajtására. Ennek ellenőrzése a szövetséges tábornoki misszió feladata volt. A pacifikálást követően nyolc nap múlva népszavazást kellett tartani Sopron városában és környező nyolc községben. Ausztria és Magyarország pedig kötelezte magát, hogy a szavazás eredményét elismeri, a terület átadása pedig nyolc nappal az eredmény kihirdetése után meg kell, hogy történjen. A szöveg nagy általánosságban szólt kárenyhítésről és a határmegállapítás kérdéseiről, csak annyira azonban, hogy az ezek miatt fennálló nézeteltérések az egész megállapodás sikerét ne sodorják veszélybe. Másnap tartották a záróértekezletet, és aznap foglalták jegyzőkönyvbe a megállapodás tartalmát. A magyar és az osztrák delegáció köszönetét fejezte ki az olasz külügyminiszternek a közvetítésért, és az osztrák küldöttség délben el is utazott Velencéből. A magyarok néhány órával később szintén elhagyták az olasz várost. A protokoll szövegét október 27-én a Nagykövetek Tanácsa, saját korábbi rendelkezéseit átértékelve fogadta el annak igazolásaként, hogy a nézeteltérések kompromisszumos megoldása kifizetődőbb, mint a békeszerződés betűihez való merev ragaszkodás. A velencei megállapodás a többi nagyhatalom számára pedig azzal a tanulsággal járt, hogy a helyben kezelt kisállami és nacionalista ellentéteknek nemcsak kockázata, hanem megoldása is lehet.⁴⁰

³⁸ SCHLAG: Aus Trümmern 448.

³⁹ Schlag többször is hivatkozott kitűnő könyvében idézi azt a kormányzati forrást, amely dátum és név nélkül foglalkozik ezzel a dilemmával. SCHLAG: Aus Trümmern 194.

⁴⁰ *Neue Freie Presse*, 1921. október 14. 7., VARES: The Question 248.

FORRÁSOK

- MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
 MT = Minisztertanácsi jegyzőkönyvek
 W12 = A MNL iratairól készült digitális másolatok. W szekció
 PAAA = Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes (Berlin)
 Pol. 6. Abt. II. Politik 6. Abteilung II. b. Akten betreffend
 Westungarische Frage. 1921. Junius – 1921. Oktober
 TNA = The National Archives (London)
 FO = Foreign Affairs. Political Departments. General Correspondence
 from 1906–1966. Central. Hungary. Code 21 File 261.
 Annual Report = Annual Report on Austria, 1920. The National Archives
 Foreign Office. The National Archives. Foreign Office
 (TNA FO) 371-5786. C13714.

SAJTÓFORRÁS

Neue Freie Presse
 Reichspost

SZAKIRODALOM

- BALÁZS: A társadalom önmozgósítása = BALÁZS ESZTER: A magyar társadalom önmozgósítása az első világháború elején: a budapesti háborús előadássorozatok és a „háború kultúrái”. In: Propaganda – politika, hétköznapi és magas kultúra, művészet és média a Nagy Háborúban. Szerk. IFJ. BERTÉNYI IVÁN – BOKA LÁSZLÓ – KATONA ANIKÓ. Budapest, 2016. 143–165.
- BÁNYFY: Huszonöt év = BÁNYFY MIKLÓS: Huszonöt év. Budapest, 1993.
- BODÓ: Héjjas Iván = BODÓ BÉLA: Héjjas Iván. Egy ellenforradalmár élete. 2000. Irodalmi és Társadalmi havi lap 10. (2010) 3–29.
- DBFB = Documents on British Foreign Policy 1919–1939. First Series, Vol. XXII. Central Europe and the Balkans 1921. Albani 1921–1922. Her Majesty's Stationary Office, 1980.
- FDI = Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéről. I. kötet, 1918–1919. Szerk. ÁDÁM MAGDA – ORMOS MÁRIA. Budapest, 1999.
- FOGARASSY: A nyugat-magyarországi kérdés = FOGARASSY LÁSZLÓ: A nyugat-magyarországi kérdés diplomáciai története. I. rész. Soproni Szemle 36. (1982:1) 1–19.
- KEREKES: Habsburg-restaurációs = KEREKES LAJOS: A Habsburg-restaurációs kísérletek és az osztrák-magyar viszony 1921-ben. Századok 10. (1976:1) 3–50.
- LEHÁR: Erinnerungen = ANTON LEHÁR: Erinnerungen. Gegenrevolution und Restaurations versuche in Ungarn 1918–1921. Wien, 1973.
- MISSURAY-KRÚG: A felkelés = MISSURAY-KRÚG LAJOS: A nyugat-magyarországi felkelés. IV. kiad. Sopron, 1938.
- MURBER: Die Staatswerdung = MURBER IBOLYA: Die Staatswerdung Österreichs und Ungarns zwischen 1918 und 1920 im Vergleich. In: Die Junge Republik: Österreich 1918/19. Hrsg. ROBERT KRIECHBAUMER ET AL., Wien, 2018.
- PRÓNAY: A Határban a halál = PRÓNAY PÁL: A Határban a halál kaszál ... Fejezetek Prónay Pál feljegyzéseiből. Szerk. és bevezető tanulmánnyal ellátta: SZABÓ ÁGNES – PAMLÉNYI ERVIN. Budapest, 1963.

- SCHLAG: Aus Trümmern = GERALD SCHLAG: Aus Trümmern geboren ... Burgenland 1918–1921. (Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland (WAB) Band 106.) Eisenstadt, 2001.
- Soós: Burgenland = Soós KATALIN: Burgenland az európai politikában 1918–1921. Budapest, 1971.
- TÓTH: A felkelés és európai párhuzamai = TÓTH ZSOLT: Az 1921. évi nyugat-magyarországi (burgenlandi) felkelés és európai párhuzamai. In: Ausztria a 20. században. Az „életképtelen” államtól a „boldogok szigetéig”. Tanulmányok. Szerk. NÉMETH ISTVÁN – FIZIKER RÓBERT. Budapest, 2011. 416–425.
- VARES: The Question = MARI VARES: The Question of Western Hungary/Burgenland, 1918–1923. A Territorial Question in the Context of National and International Policy. (Jyväskylä Studies in Humanities 90.) Jyväskylä, 2008.
- ZEIDLER: A Nemzetek Szövetsége = ZEIDLER MIKLÓS: A Nemzetek Szövetsége a magyar külpolitikai gondolkodásban. In: A magyar külpolitikai gondolkodás a 20. században. Szerk. PRITZ PÁL – SIPOS BALÁZS – ZEIDLER MIKLÓS. Budapest, 2006. 151–177.

THE FIRST HUNGARIAN PEACE REVISION The Treaty of Venice in 1921

In October 1918, the parliament and state council of German Austria announced their claim to a part of Western Hungary. However, the Austrian government was careful about this issue in order the debate not to stand in the way of the future Austro-Hungarian trade talks. In May 1919, however, the Austrian Ministry of Foreign Affairs instructed its delegates to Paris to act with the utmost determination to acquire Western Hungary, as this was the only point where compensation could be obtained for the territorial losses suffered elsewhere. However, the Austrians were mainly preoccupied with the situation in Carinthia and the threat of war with the South Slavs.

The issue that determined further events, was the possible ways of improving the living conditions and stabilizing the crisis-hit Austria, which was banned from joining Germany. The region of Western Hungary seemed excellent for this purpose. The same could also have prevented the so-called corridor plan that was concocted to connect the Czechoslovak-South Slavic territories. After a long tug of war, on 10 September, 1919, in the castle of Saint-Germain-en-Laye, the western half of the area claimed by Vienna was officially given to Austria.

The Hungarian government protested in Paris and requested a referendum in the disputed areas, but it was not particularly in a hurry to come up with the issue, as there was little basis for any modification on ethnical basis. However, of the Hungarian territories, judged to the neighbouring successor states, Western Hungary was the only area not yet occupied by them, which gave the Hungarian governments chair for manoeuvring. It was reasonable to carry out revision activity in the line of least resistance, i.e. in the direction of both economically and militarily weak Austria. Despite the failure of bilateral negotiations, Austria has slowly realized that it cannot take possession of the region alone, and the great powers are not eager to send an army into the region to enforce their own decision. A compromise was needed, which was accelerated by an uprising, unfolded in August 1921, against the annexation of Western Hungary to Austria, tacitly backed by the Hungarian government. This is how the first revision of Trianon (i.e. negotiated amendment of the treaty on the basis of international law) took place, in which Austria, through the formal insertion of a referendum, renounced some of the territories appropriated to.

Imre Tóth

DOMINKOVITS PÉTER – D. SZAKÁCS ANITA:

SOPRON ÉLÉN

SOPRON VÁROS POLGÁRMESTEREI HUMMEL KRISTÓFTÓL LACKNER KRISTÓFIG
(1552–1631)

Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára,
Sopron, 2020.

A történelmi adottságok miatt nem bővelkedünk kora újkori magyar várostörténeti mélyfúrásokban. Az oszmán pusztítástól kevésbé háborgatott Felvidék vagy Erdély fontosabb településeiről még csak-csak van ismeretünk a fennmaradt városi levéltárak anyagaiból, de a mai országhatárokon belül nagyon meg kell becsülnünk azt a pár várost, amelynek archívuma túlélte az idők viharát. Sopron ezek közé tartozik, sőt talán a legjelentősebbnek számít, hiszen falai között négy alkalommal (1622, 1625, 1634/1635, 1681) tartottak országgyűlést, valamint királynét (1622) és királyt (1625) koronáztak. Ezért csak örülhetünk, ha újabb kötet jelenik meg a kora újkori történelméről, amely a városi eliten keresztül mutatja be Sopron 1552–1631 közötti múltját.

Egy város történetének fontos része az igazgatás szereplőinek, a hivatalnokai elitnek az alaposabb bemutatása. Adatok híján azonban sok helyen még egy egyszerű névsor összeállítása is megoldhatatlan problémát jelent, így egy város kora újkori belső társadalomtörténetének megírása is reménytelen vállalkozás. Ezért már az elején le kell szögeznünk, hogy Sopron az üdítő kivétel (Kassa, Pozsony, Kolozsvár és néhány más város mellett), ahol az egyes nevek mögé életrajzi vázlatot is lehet kreálni a levéltári adatokból. Nem véletlen, hogy elsősorban Házi Jenő, illetve Mollay Károly révén már komoly szakirodalma van a helyi elitnek, és ezen illusztris sorba illik a jelen kötet két szerzője, Dominkovits Péter és D. Szakács Anita is. Mindketten évtizedek óta kutatják Sopron múltját, cikkek, forrásközlések sokasága jelzi munkájuk eredményességét. Esetükben – és jelen kötet kapcsán – tehát nem a nagy elődök eredményeinek kompilációjáról, hanem sokkal inkább az alap kutatásoknak a nagyközönség számára való bemutatásáról beszélhetünk, ami növeli a Sopron város kora újkori polgármestereiről szóló mű értékét. A szerzők ugyanis a 16–17. századi soproni városi társadalom és igazgatás kiváló ismerőjeiként képesek voltak továbblépni a már ismert életrajzi adatok közlésén, és a polgármesteri életutak részletes rekonstruálására tettek kísérletet.

A Sopron élen című kötet 1552 és 1631 között, Hummel Kristóftól a Lackner Kristófig terjedő közel két generációnyi időszak első számú városvezetőinek életpályáját tekinti át. Így éppen azt az igen jelentős korszakot ismerhetjük meg egy sajátos nézőpontra keresztül, amikor az „evangélikus felekezetre tért városi polgársága és a város vezetése az oktatás helyi intézményeit a saját kezelésébe vette”, és a „város a kora újkori aranykoráig eljutott”. A városi elit tagjain keresztül valóban

abba a korba nyerünk betekintést, amikor Sopron a maradék ország egyik fővárosának számított, és ez alapjaiban eltérő fejlődési utat jelölt ki számára, mint például a szintén dunántúli Zalaegerszeg, amit a szerzők egyfajta analógiaként kezeltek.¹

A kötet logikus felépítésű, didaktikus szerkezetű, a szerzők fokozatosan és követhető módon ismertetik meg az olvasókat a város vezetőivel. Bemutatják a kora újkori Sopron történetét, majd a kötet koncepciójának megfelelően külön alfejezetben ismertetik a városi társadalom, illetve a városigazgatás sajátosságait, a testületi szerveket, és részletesen tárgyalják a korszak politikai helyzetét, valamint a város külső kapcsolatrendszerét. A kutatás szempontjából kulcsfontosságú levéltári források értelmezési lehetőségei miatt a kötet fontos részét képezi a hivatali írásbeliség bemutatása. Bár látszólag érdektelen, hogy ki, milyen típusú iratot készített a munkája során, valójában megkerülhetetlen az ebből nyert tudás, hiszen így érthetővé válik, hogy hol, milyen jellegű adatok bukkantak elő. A felvázolt életutak a kor forrásadottságának megfelelően ugyanis leginkább a tanácsülési jegyzőkönyvek, illetve a végrendeletekre épülnek, így az előbbinek köszönhetően gyakran találkozunk pereskedéssel, jogi vitákkal, utóbbinak köszönhetően pedig a családi és a vagyoni állapotban bekövetkezett változásokról nyerünk plasztikusabb képet. A két forráscsoport alapján viszonylag pontosan követhetők az egyes birtok- és vagyongyarapodások, a különböző ingatlanvásárlások. Ugyanakkor felszínre kerülnek az igazságszolgáltatási forrásokban rejlő egyedi jelenségek és értelmezési lehetőségek is. Például, ha egy személyről kizárólag a jurisdikciós eljárások révén szerezhetünk információkat, akkor óhatatlanul „békés” és „békétlen” szakaszokra osztható a hivatali pályája. Nézzük ehhez az alábbi esetet. Gering János (1580–1583 között és 1591–1592-ben volt városbíró, majd 1594–1595 között polgármester) 1575-ben ajándékba kapott a várostól a Balfi kapu előtt egy malomhelyet, azzal a vízfolyással együtt, amely a várárokból érkezett oda. A város ezzel az adománnyal hálálta meg a közösség érdekében kifejtett szolgálatait. 1583-ban a város közgyűlése azzal az ivópohár készlettel kívánta megajándékozni, amelyet megelőzően a győri püspöknek szánt. 1586-ban azonban az egyik tanácstag, Pápai Imre hivatali hatalommal való visszaélés címén feljelentést tett elene, és emiatt két és fél éven át pereskedtek egymással. Emiatt a közgyűlés 1587-ben mindkettejüket kihagyta a tanácsból, és Gering csak a polémia befejezését követően került vissza a legszűkebb városi elitbe, először városbíró, majd polgármester lett. Éppen Geringet követte a polgármesterségben Nagy Tamás, aki 1595-ben egy holdnyi irtásföldet kapott munkája elismeréséül a városi tanácstól. A következő évben a városi tanács és a városi képviselő (Gemein) között konfliktus támadt, amelynek során utóbbi arról tett említést, hogy Nagy polgármesterként több olyan robotterhet rótt ki a polgárságra, amely addig nem tartozott a feladat-

¹ GYIMESI: Városbírók.

körükbe. Az elégedetlenség hatására az 1596. évi tisztújításkor végül nem választották be Nagyot a belső tanácsba. Ezen ellentmondásos adatok alapján nehéz lenne megvonnunk Gering vagy éppen Nagy hivatalviselésének mérlegét. Ám ez nem a személyiségükből, vagy a városi szenátus ingatagságából fakad, hanem a források korlátoltságából. A fentebb említett iratok egyszerűen ilyen természetűek, állításait a hiányzó belső levelezések, naplók és memoárok finomíthatnák. Mindez azonban adottság, máshol még ennek is rendkívül örülnének, és érdemes észben tartani, hogy valóban ezen emberek vezetése alatt ragyogott fel igazán a város szerencsecsillaga. Azaz a magánemberi bukdácsolás mögött mégiscsak ki-rajzolódik egy sikeres városvezetés mintázata.

A kötet második felében húsz polgármester „életút-vázlatát” olvashatjuk, és ez megerősíti azt az ismert tételt, hogy a várostörténet valójában az ott élők életéből, tetteiből, terveiből áll össze. Ehhez azonban alaposan meg kell ismerni a szereplőket, mert különben csak az események narratív elmesélése valósulhat meg. A szerzők azonban nem estek ilyen hibába, és többek között a tartalmi, módszertani és szerkesztési szempontokra is nagy hangsúlyt fektettek, és éppen ez az igényesség adja a kötet egyik fő értékét.

Tartalmi, módszertani vonatkozások

Az „életút-vázlatokban” igen fontos szerepet kap a helyi társadalom belső működésének, dinamikájának feltárása. Már Dominkovits Péter korábbi Lackner-kötetét² is társadalomtudományi érdeklődés vezette, és ez a szemlélet határozza meg a Sopron élen-t is: a vagyonos, városvezető polgári elit kialakulásának, felemelkedésének folyamatai, ezek egyedi jelenségei és általános jellemzői. Az egyes esettanulmányok jól körvonalazzák azokat a lépcsőfokokat vagy az előre lépést „generáló faktorokat”, amelyek a városigazgatási hierarchia csúcsára vezetnek valakit. Találkozunk hosszú, fokozatosan alakuló közigazgatási pályával (Hummel Kristóf iskolamesterként kezd, majd viseli a negyedmesteri, kamarási, hegymesteri címet, templomatyá, emellett tagja a belső tanácsnak, az adóbizottságnak), és arra is látnunk példát, hogy a jelentősebb, leginkább házasság útján szerzett vagyon milyen mértékben gyorsítja meg a hivatali előrejutást. Pucher János (1600–1601) városi elitbe való bekerülésében például nagy szerepet játszhatott az a tény, hogy a hivatalviselő és vagyoni elithez tartozó egykori belső tanácsos, Artner Erhard özvegyét, Borbálát vette feleségül, és így jutott komolyabb befolyáshoz. 1594-ben nyerte el a polgárjogot, a következő évtől kezdve 15 éven keresztül a belső tanács tagja volt, 1600-tól pedig már polgármesterré választották. Az életpályák kollektív tanulságaként megállapítható, hogy „a város élen állók egy egymáshoz szoros családi, rokonsági szálakkal kötődő elitből jutottak el a város legelső tisztségébe”. Nem vé-

² DOMINKOVITS: Egy gazdag városvezető.

letlen és nem is új megállapítás, hogy az egyéni és a vagyoni haladás nagyban függött a (sikeres) házasságtól. A „városi elitbe való házassodás” egy tipikus esete, amikor valaki egy jómódú özvegygel köti össze az életét, és az elhunyt férj politikai presztízsét, illetve vagyonát a maga javára képes fordítani.

Az életutak tehát plasztikusan jelenítik meg a vagyonos polgárság térnyerését, a közösségen belüli hatalomkoncentráció kialakulásának összetevőit, okait és következményeit.

Azért is fontos, hogy a szerzők a lokális társadalom kontextusában értelmezik a városvezetés személyi összetételét, mivel a polgármesterek kollektív testületekben, illetve ezekkel közösen, kooperatív módon hozták meg döntéseiket. A kapcsolati háló, illetve a városi intézményi keretek feltárása nélkül nem érthetjük meg sem a polgármesterré válás, sem a hivatali tevékenység logikáját. Mindez pedig rámutat a „fontos emberek” életrajzára koncentráló vizsgálatok igazi buktatójára: Ők sem szakíthatók ki eredeti közegükből, és tetteik igazán csak ebben a viszonyrendszerben értelmezhetőek. Erre utal a következő alpontunk.

Szerkesztési szempontok

Az utóbbi évtizedekben Dominkovits Péter és Tóth Gergely munkáiban is megjelent már az a törekvés, hogy a koraújkori Sopron várostörténet-írási Lackner-centrikuságán úgy változtassanak (Lackner Kristóf polgármesterségét szerteágazó irodalom ismerteti),³ hogy az emblematikussá vált városvezető mellé „felemeljék” a korszak többi polgármesterét. Jelen kötetben egyértelműen megfogalmazódik az a cél, hogy a koraújkori Sopron vezetéséről kialakult kép fókuszpontján módosítsanak, és más polgármesterek pályáját is feltárják, bemutassák. A kötet egyik konklúziója éppen az, hogy a már feltárt és plasztikusan bemutatott „lackneri modell” nem egyedi, hanem inkább általános, helyi jellegzetességgként értelmezhető.

A szerzők különös gondot fordítottak arra, hogy a felvázolt életutak nagysága, részletessége arányos legyen, ne domináljon túlságosan egyik szereplő sem. Azt ugyanakkor elfogadhatónak és magától értetődőnek tartjuk, hogy Lackner bemutatása meghaladja a többi polgármesterét. Bár a szerzők jelezték, hogy munkájuk eredménye nem egyenletes, hiszen lesznek olyan városi vezetők, akikről több ismerettel rendelkezünk, és olyanok is, akikről alig lehet információt szolgáltatni, az életpályák szerkesztésénél arra is ügyeltek, hogy – betartva a „párhuzamos életrajzok” szabályait – az egyes stációk, szempontok meghatározott rendben következnek egymást, ezzel pedig egy következetes és követhető rendet alakítottak ki.

Nem hagyhatjuk említés, sőt elismerés nélkül a kötet igényes külső megjelenését. A tartalmi elemeket bemutató reprezentációk egyszerre dicsérik a szerzőket, és azokat az intézményeket, akik ebben a kiadók valódi partnereinek számítottak.

³ Kovács: Lackner Kristóf; DOMINKOVITS: Egy gazdag városvezető; Lackner Kristóf rövid életrajza.

Rengetek kitűnő illusztráció (pecsétek, metszetek, portrék) színesíti a kiadványt, ami tudatos és átgondolt szerkesztői munkára vall. A tág intézményi háttér, ahonnan a képek származnak, mutatja, hogy bizony rengeteg helyen őriznek ma a kora újkori Sopronnal kapcsolatos tárgyat, amelyek felkutatása szintén komoly gyűjtőmunka eredménye.

Összességében elmondható, hogy a szerzők tollából hiánypótló munka született. Egyszerre alapkutatáson nyugvó szakmunka, amelyet a kor kutatói is haszonnal forgathatnak, ugyanakkor a nagyközönség számára is befogadható, élvezhető és értelmezhető. Aki már próbált ebben a műfajban maradandót alkotni, az tudja, hogy rendkívül nehéz mesterség megtartani az arany középutat a lexikonok szárazsága és a bulvárnyelvezet között. Dominkovits Péternek és D. Szakács Anitának azonban sikerült, és ezzel minden bizonnyal több olvasót lelkes lokálpatriótává tudott tenni, hiszen a jó példa ragadós. Sikeres városvezetői pályafutásokat olvasva talán könnyebb lesz a 21. században is helyi közösségek hasznos tagjaivá válni.

SZAKIRODALOM

- DOMINKOVITS: Egy gazdag városvezető = DOMINKOVITS PÉTER: Egy gazdag városvezető, Lackner Kristóf polgármester javai. (Végrendeletek, hagyatéki- és vagyoneleltárak, osztályok 1591–1632.) Sopron, 2007.
- GYIMESI: Városbírók = Városbírók és polgármesterek. Szerk. GYIMESI ENDRE. Zalaegerszeg, 2018.
- KOVÁCS: Lackner Kristóf = KOVÁCS JÓZSEF LÁSZLÓ: Lackner Kristóf és kora. Sopron, 1972., 2. bőv. kiad. Sopron, 2004.
- Lackner Kristóf rövid önéletrajza = Lackner Kristófnak, mindkét jog doktorának rövid önéletrajza. Vita Christophori Lackner I. U. D. Hominis brevis consignatio. A szöveget gondozta és fordította, a jegyzeteket, a bevezető tanulmányt és a mutatókat készítette Tóth Gergely. (Sopron Város Történeti Forrásai C/5.) Sopron, 2008.

Ismertette: Gőzsy Zoltán – Varga Szabolcs

FORRADALMAK SODRÁBAN II.

VISSZAÉLÉSEK ÉS ATROCITÁSOK SOPRONBAN ÉS SOPRON VÁRMEGYE TERÜLETÉN A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG IDEJÉN

Összeállította, bevezette, jegyzetelte: *Suslik Ádám*.

Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, Sopron, 2020.

Az első világháborút követő európai forradalmi fellendülés – ha tetszik: forradalmi válság – éveinek hazai és térségi iratemplékeiből rövid időn belül újabb forrásközlő kiadvány jelenhetett meg (a 2014-es nyitókötet a továbbiakban: I. köt.). A Soproni Levéltár – időközben már elkészült és Budapestre került – agilis ifjú levéltáros-munkatársa a forrásfeltárás évfordulós aktivitásainak részeként a Magyarországi Tanácsköztársaságról gyűjtött még kiadatlan dokumentumokat az időközben kibővült levéltári állományból.

Nóvumnak számítanak a berendezkedni kezdő ellenforradalmi évek bíróságainak alig-utóidejű fennmaradt ítéletei, melyek helyettesítő és hiánypótló kútfővé avanzáltak a forradalmi törvényszéki irat-tételek múlt század folyamán történt nagy arányú megsemmisülése következtében. A főként a soproni kir. törvényszék előtt zajló „megtorló pereket” lezáró dokumentumok tényvázlatai egyrészt hozzásegítenek az események rekonstrukciójához, másrészt az indokló részek a visszarendeződő bírói-jogi apparátusban uralkodó történetpolitikai gondolkodásmód lenyomatai.

Kiragadott példaként említhető a bírói fejtegetéseknek azon toposza, hogy már pusztán annak közlése a letartóztatottakkal, hogy Szamuely Tibor elé kerülnek, „őket lelkileg megsanyargatta”; no pláne a tényleges Szamuely elé kísérésük. Miközben már a Vörös Újság propagandája is rettegni való mumussá kívánta stilizálni Szamuelyt, a visszatekintő források szintén nem keveset tettek az ő alakjának démonivá növesztéséért. Közmondásossá ismételtették a hozzá között kegyetlenkedési hajlamot, olykor valódi félelmes vérivő szörnyeteggé festve személyét (74., vö. I. köt. passim); egyúttal a tanácsuralom olyan kiemelt, minősített fontosságú felelősenek tekintették, akinek könyörtelen elszámoltatására van szükség. Utóbbi szempont indokolhatta, hogy szökevényi öngyilkossága kapcsán egy hónappal később segítőinek kézre kerítését, valamint Szamuely „azonnali” exhumálását és 6 tanúval való agnoszkálását rendelte el a belügyminiszter (102.). Érdekes tanulságként olvasni még arról, hogy a statáriális bíróként eljáró Szamuely által községek lakosságára kirótt hadisarcok revíziójára/újratárgyalására a gyakorlatban még inkább a tanács hatalom alatt volt esély, míg annak bukását követően a jogorvoslati igyekezetek rendre elvéreztek az illetékes legfelsőbb szervek előtt. (20–22.) Mellesleg a megyében fiatalabb fivére, Szamuely László még szinte bátyjánál is nagyobb operativitást tanúsított.

Címhordozásával ezen kötet megerősíti a kortársak többségének leíró kategóriáját: március 21-e immár „a második forradalom” napja volt (99., 110.), mely formai lefolyásában – *procedurálisan* – ugyan nem kiküzdő népmozgalom útján, hanem színpalak mögötti megegyezéssel és az államfői tisztséget elkobzó formális államcsínnyel ment végbe, a létrejövő munkáshatalmi egységgel azonban tartalmát tekintve – *szubsztantíve* – kétségkívül (újabb) forradalmi jelentőségű rendszerváltoztatást eredményezett.

A kommunistapártiak szerepét a márciusi hatalomátvételben kissé túlhangsúlyozó megállapítással (7.) szemben az MSZDP bal oldala oroszlánrészt vállalt a már a megelőző időszak légkörének radikalizálódásában. Nemcsak hon- és helyzetismeret terén vitték a prímet a KMP-hez képest, de hangerőben, harcoshangulatkeltésben és az aszfaltmunka mozgékonyaságában is. Amit egyébként a csornai szervezetnek az értelemszerű időkeretből kilógni látszó – alighanem az 1919-es év első hónapjaiból való – felhívásában az élénk kisgazdaellenes tenor is jól példáz (143.).

Ugyanakkor a vármegyének a magyarországi munkásosztály összetételére is magas jelzésértékkel bíró, túlnyomórészt németajkú munkásságához mégis főleg a német típusú szociáldemokrácia szellemisége állt közel. Ez megmutatkozott az első öttagú direktórium rövid életű „tanácstalan köztársaságában”: ti. az – egyetlen elszánt kommunistapárti tagon kívüli – szociáldemokrata többség azon óvatosságában, mellyel az új helyzetben a polgári demokratikus reformprogram és szociálpolitika hathatósabb továbbvitelében látszott gondolkodni. Egy hétbe is beletelt, míg a fővárosból érkező Kellner Sándorral egy a bolsevista rezsim iránt elkötelezettebb és erélyesebb grémium tudott megalakulni. Ezzel együtt a – számításból, helyzeti előnyökért való tömeges belépésektől felduzzadó létszámú – szakszervezeti körökből júniusban már a budapesti „ejtőernyős” küldöttek eltávolításáért ágáltak (11.), a várost vezető tanács és intézőbizottság pedig tisztújítással hamarosan alkukészebb szociáldemokratákkal telt meg. A munkáspárti fúzió kormánypártjának (a Sopronvármegye hasábjain: „Magyarországi szocialista-párt”) forradalmi egysége tehát szinte mindvégig sántának tekinthető Sopronban: mérlegelőbb és kérlelhetőbb szociáldemokratákat tömörített, akiknek egy része idővel – és az országos politikai mozgással szinkronban, vagy részben azt követve – a diktatúra „enyhítéséért” szállt síkra.

Gazdaságföldrajzi helyzete és külpolitikai kitettsége okán a vármegye ekkoriban jellegzetes tranzitfolyamatoknak adott otthont. A tanácsállami kézben bonyolított hivatalos árucseré Ausztriával az antantfenyegetések és bevezetett blokádok miatt időről-időre bizalmasabb utakat kellett válasszon. Ez azt a sajátos kettősséget eredményezte, hogy az állami kezekbe vett termelés maga is a csempészet illegálisához folyamodott, a térség munkavállalási célú ingázásához kishatárforgalmi megállapodásokat kötött, ezzel szemben az igazolójegyek híján az éhező Bécs piacára szállítani igyekvő magánosok ezreit – a hazai közellátás rová-

sára machináló nyereszkesedési célzatukra tekintettel – hatóságilag üldözte és forradalmi törvényszékével súlyos ítéletekkel fenyegette. (Eközben a gyakorlat mérlegén az állam szervei a szükséghez képest magánvállalkozásokkal együttműködve is bonyolítottak kereskedelmet. – 16. skk.)

A határszéli fekvés egyúttal menekülési útvonalakat jelentett Ausztriába, és a „fehér emigráció” által serkentett ellenforradalmi szervezkedéseket is vonzott. Mi több, a területnek kivált a német autonómiát kapó részei az osztrák állam általi – fegyveres vagy békeszerződéses – bekebelezés lehetséges célpontjának számítottak, amely körülmény még évekig függőben maradó kimeneteli perspektívákkal övezte a megye állami hovatartozását.

A kemény betűkkel sűrűn szedett, nem kimondottan olvasóbarát kötet tehát mindenekelőtt egy tematikus válogatott forráskiadvány, ennél többre nem vállalkozik. A jegyzetek és a bevezető tanulmány a közölt források teljesebb kontextusaiba kevésbé avatnak be, utóbbi azonban mégis újonnan „megmozgatott” dokumentumokból sok érzékletesen felvillantott részlettel beszéli el a tanácsuralom Sopron vármegyei történetét. Átfogóan bár, de nem összefüggően: történetmondási hiátusokkal, 2–3 hetes zergeugrásokkal, melyek egyben témákat is váltogatják. Felfedezői biztonsággal csak egy már meglevő átfogó eseménytörténeti tudás birtokában értékelhetők: az oda nem írt ténybeli és oksági kapcsolódások reflexszerű kiegészítésével. Ezzel együtt úgy a hivatkozott, mint a jó érzékkel közlésre kiválasztott források széles tárgyi spektrumban gazdagítják az eddigi feldolgozásokból szerezhető történeti ismereteket.

A jól megoldott szakmai feladaton túl: úgy a rövid leíró fejregesztákkal ellátott forrásszövegek, mint az áttekintő bevezetés nagyon sírnak egy pihent szemmel végzett, alaposabb szöveggondozás után. A betűrendes névmutatóból sajnos ki-maradtak a képes melléklet színes, szkennelt nyomtatványain szereplő személynevek; a dr.-ok, ifj.-ak és özv.-ek szerencsétlen módon a D, I, illetve Ö betűkhöz lettek felvéve; míg a Szamuely-testvérek a többféle írásmódot tisztázó lábjegyzet ellenére (31.) S-nél és Sz-nél is keresendő.

Ismertette: Eőry Áron

SZALAY SÁNDORNÉ

SZÜLŐFALUM RÁBACSANAK

Rábacsanak Község Önkormányzata – Rábaközi Helytörténet-kutatók
Társulata, [Hely nélkül], 2020.

Településtörténetet írni talán az egyik legnehezebb (történetési) feladat. Még egy-egy nagyobb – bizonyos korszakban meghatározónak számító – város históriájának összeállítása során is fennáll a sokszor és sokak által megkerülhetetlen csapdahelyzet: milyen viszonyban állnak, illetve mennyire határozzák meg azok a mindenki által ismert, jól-rosszul megtanult köztörténeti események, folyamatok az adott település történetét. Ezek a „fordulópontok” – no meg a szinte kötelezőnek tekintett kronológia – számos esetben megkerülhetetlennek látszó viszonyítási pontként szerepelnek a helytörténeti munkákban, holott sokszor nehezen kimutatható, vagy éppen kimutathatatlan ezek közvetlen hatása. Ez a csapdahelyzet még jobban fennáll a kisebb, még egy-egy régió történetében is csak statisztikai adatként, lábjegyzetként számon tartott települések esetében. Az olvasó sokszor ezért teszi le csalódottan – s feledi el – azokat a köteteket, amelyek már címükben is egy-egy *település történetét* ígérik, de valójában csak hiányos mozaikképet adnak.

Szalay Sándorné – mint szerző-közreadó – helyzete még ennél is nehezebb, hiszen édesapja, Nagy Jenő, 1965-ben, illetve azt 1972-ben kibővítve hátrahagyott kéziratának felhasználásával készítette el összeállítását. Mint írja: „Munkáját felhasználva így próbálok emléket állítani édesapámnak.” Ez persze egy másik – még nehezebben kikerülhető – csapdát rejt magában, hiszen az eredeti kézirat szerkezetének, szemléletének és az abban a fél évszázada rendelkezésre álló forrásokból levonható következtetések megőrzése mellett szinte csak arra van (volt) lehetőség, hogy a szerző itt-ott kiegészítéseket tegyen, esetleg az újabb irodalom, illetve saját „gyűjtései” alapján bővítse a munka tematikáját, időhatárait. Szalay Sándorné így számol be erről a kötet bevezetőjében: „Nagy Jenő tanító ... hosszú éveken át böngészte levéltárak elsárgult lapjait, kutatta szülőföldünk, őseink történetét. Összegyűjtötte elődeink dalait, táncait, szokásait. Nagy és nemes feladatra vállalkoztam akkor, mikor elhatároztam, hogy az általa összegyűjtött hatalmas anyagot nem hagyom elveszni. Én is végigjártam az általa bejárt levéltárakat, könyvtárakat, hogy betekintést nyerhessek ebbe az izgalmas falukutatásba. Igaz, a mai világban néha kicsit könnyebb, hiszen sok forrást megtalálunk a digitális könyvtárban.”

Az elsőként említett csapdahelyzetet felismerve, a tapasztaltabb szerzők már munkáik címében sem településtörténetet, inkább krónikát, mozaikokat ígérnek, s ezt az esetek többségében be is tartják. Így tett – nagyon helyesen – Szalay Sándorné is, hiszen munkájának a „Szülőföldem Rábacsanak” címet adta; amely alapján a történeti monográfiáktól eltérően, szubjektívebb látásmód is feltételezhető, megengedhető.

A 180 oldal terjedelmű, szövegközi illusztrációkkal és külön képmelléklettel is ellátott könyv szerkezete hagyományosnak tekinthető. A település fekvését, földrajzi környezetét meghatározó, majd a Csanak név eredetére vonatkozó fejezet után a szerző a község ismert pecsétnyomóit ismerteti. Ezt követően kezdődik a könyv terjedelmének majd' felét kitevő, nyolc fejezetre osztott településtörténeti része. Szalay Sándorné (illetve Nagy Jenő) jól kezeli azon „nagy fordulópontok”-at, amelyek az ország történetében ugyan fontosak voltak, de a falu életében – a fellelhető források alapján – nem voltak egyértelműen meghatározók. A „nagy” történelmi események közül csak azok szerepelnek viszonyítási pontként, amelyek valóban szerepet játszottak/játszhattak a közösség életében: A falu törökkori pusztulása és újjátelepülése, a 18. század elején a vidéket végigpusztító pestisjárvány, a Tanácsköztársaság időszaka, illetve a második világháború borzalmai. E történeti részbe nagyon jól illeszkedik a 18. századi anyakönyvek alapján is igazolható őslakos családok – köztük a nemesi famíliák – krónikája, az 1925-ben felszentelt új templom építéstörténete, vagy Csehi Györgynek a második világháború helyi eseményeire, illetve az ötvenes évekre vonatkozó emlékeinek közreadása. Unikális elem az elveszettnek hitt – 1691-től a 19. század végéig vezetett – községi krónikából Nagy Jenő által kimásolt idézetek sora.

Éppen e részek jól dokumentáltsága, életszerűsége figyelmeztet arra, hogy a szórványos, vagy bizonytalan adatokon alapuló részeket szerencsésebb egy-egy lábjegyzetbe utalni, illetve sokszor a források forrásait is ellenőrizni kell. „Az őskortól a Honfoglalásig” című fejezetben ismertetett – a település *határában* talált – leletek egyikéről a szerző ugyan nagyon helyesen jegyzi meg, hogy az azt mutatja, hogy „már ekkor a megtelepedés színhelye volt a *terület*”, ugyanakkor e régészeti szórványleletek egyike sem bizonyít semmiféle kontinuitást az először egy 1351. évben kiadott oklevélben feltűnő Csanak községgel. Az 1919. június 9-én brutálisan bántalmazott és kivégzett rábacsanaki mártírok történetét egyetlen forrás, Gerencsér Miklós „Vörös könyv 1919” alapján ismerteti a szerző. A megjelenésekor úttörő munkának számító könyv ugyanakkor ma is hozzáférhető, s a csornai eseményt jóval bővebben tárgyaló monográfia alapján (is) készült. Talán szerencsésebb lett volna azt használni. Ugyanez a helyzet a történeti rész zárófejezete, „A termelőszövetkezetről” esetében is. Bár itt már a fejezet címénél jelzi a szerző, hogy az Pápai Miklós írása, a fejezetben felsorakoztatott adatok ellentmondásai alapján nem ártott volna – a két szövetkezet még megszólaltatható egykori tagjainak emlékezései alapján – tisztázni a termelőszövetkezetek alapításának *tényleges történetét*, ami talán választ adhatna arra is, miért hagyta el faluját és hazáját 1956 telén több mint két tucat fiatal, s miért kezdődött meg a 60-as évek elején a csanakiai elvándorlása. Az 1949-ben még népes – 1319 lakost számláló – község lakóinak száma 1970-ben már csak 885 volt! A lehetséges társadalom-szociológiai folyamat elemzésének érdekében érdemes lett volna a Soproni Levéltárban kutatható – Rábacsanakra vonatkozó – Községi Tanácsi iratokat, illetve a Községi Begyűjtési Hivatal iratait is megnézni.

A kötet második felének első részében bemutatott intézmények – az iskola, a művelődési ház, a tűzoltó egyesület, a templom – története egy összetartó, segítőkész, mélyen vallásos közösséget tár az olvasó elé. A falu nemcsak egy megyéspüspököt adott a katolikus egyháznak, a 19–20. században tizenhat rábacsanaki fiataalt szenteltek pappá. Az 1900–1919 között született generációból tizen választották a papi hivatást. Hivatástudatuk felkeltésében, a családon kívül nyilván alapvető szerepet játszott a helyi iskola is. Ezért (is) sajnálatos, hogy a pedagógus szerző – és a munkát megalapozó pedagógus édesapa – csupán négy oldalt szentelt a már a 17. századtól működő iskola történetének. Pedig e tekintetben dúskálhat a forrásokban a kutató. A Soproni Levéltár őrzi a „Rábacsanaki római katolikus Elemi Népiskola 1898–1816 között keletkezett iratait, míg a Győri Egyházmegyei Levéltárban a 18. század végétől, az iskola államosításáig terjedő időszak számos dokumentuma vár feldolgozásra. Az iskola történetének megírása talán a szerző következő kötete lehetne!

Szalay Sándorné összeállításának utolsó nagy egysége mozaikszerű néprajzi összefoglaló: „A falu lakóinak nyelvjárása, szokásai, dalai, táncai”. Mind ezt, mind a zárásként szereplő „Húsz év meghatározó emberei a faluban (1914–1934)” című fejezetet érdemes lett volna kibővíteni. A néprajzi részhez kiváló munkák találhatók a Néprajzi Múzeum Etnológiai Adattárában, illetve a győri múzeum néprajzi adattárában is. A falu jeles személyiségeinek sora pedig szinte napjainkig folytatható lett volna. S nemcsak az 1960-tól Rábacsanakon élő, s az ottani temetőben nyugvó Saitos Gyula – József Attila, Juhász Gyula és Móra Ferenc barátja és munkatársa – érdemelné meg ezt, hanem a szerző édesapja, a falu egykori mindenese, Nagy Jenő is!

Ismertette: Perger Gyula

E SZÁMUNK SZERZŐI

ABLONCZY BALÁZS PhD

tudományos főmunkatárs (Eötvös Loránd Kutatóhálózat Bölcsészettudományi
Kutatóközpont Történettudományi Intézet), kutatócsoport-vezető
(Eötvös Loránd Kutatóhálózat Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézet „Trianon100” MTA-Lendület Kutatócsoport)

B. BENKHARD LILLA
ny. régész

BENKÉNÉ JENŐFFY ZSUZSANNA
történész

BÍRÓ LÁSZLÓ
restaurátor művész

EÖRY ÁRON
politikátörténeti kutató, politológus

JUAN CABELLO
épületkutató-régész

FELD ISTVÁN CSC
ny. hab. egyetemi docens (Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar)

FÜLÖP ANDRÁS
tudományos referens (Magyar Építészeti Múzeum Műemlékvédelmi
Dokumentációs Központ)

GÁL TIBOR
ny. építész

GÓZSY ZOLTÁN PhD
tanszékvezető egyetemi docens (Pécsi Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar)

GYÖRI RÓBERT PhD
tanszékvezető, hab. egyetemi docens (Eötvös Loránd Tudományegyetem
Természettudományi Kar), tudományos munkatárs (Eötvös Loránd
Kutatóhálózat Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi
Intézet „Trianon100” MTA-Lendület Kutatócsoport)

HARIS ANDREA PhD
művészettörténész

JANKÓ FERENC PhD

hab. egyetemi adjunktus (Eötvös Loránd Tudományegyetem
Természettudományi Kar), tudományos munkatárs (Eötvös Loránd
Kutatóhálózat Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi
Intézet „Tíz Generáció” MTA-Lendület Kutatócsoport)

LÖVEI PÁL DSc

tudományos tanácsadó (Eötvös Loránd Kutatóhálózat
Bölcsészettudományi Kutatóközpont)

MENTÉNYI KLÁRA PhD

tudományos munkatárs (Eötvös Loránd Kutatóhálózat Bölcsészettudományi
Kutatóközpont Művészettörténeti Intézet)

NAGY SZABOLCS PhD

igazgató-helyettes (Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megye Levéltára),
tudományos munkatárs (Eötvös Loránd Kutatóhálózat Bölcsészettudományi
Kutatóközpont Történettudományi Intézet „Trianon100” MTA-Lendület
Kutatócsoport)

NÉMETH KATALIN

ny. műemléki felügyelő

PERGER GYULA

néprajzkutató (Győri Egyházmegyei Kincstár és Könyvtár)

SCHMIDT PÉTER PhD

Budapesti Történeti Múzeum – Budapest Galéria

SOÓS VIKTOR ATTILA PhD

tag (Nemzeti Emlékezet Bizottság)

TOMKA PÉTER

ny. régész (Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum)

TÓTH IMRE PhD

igazgató (Soproni Múzeum), hab. egyetemi docens (Soproni Egyetem)

VARGA SZABOLCS PhD

tudományos munkatárs (Eötvös Loránd Kutatóhálózat Bölcsészettudományi
Kutatóközpont Történettudományi Intézet)

VIZI MÁRTA PhD

régész főmuzeológus (Wosinszky Mór Megyei Múzeum)